

The background of the cover features a detailed woodcut-style illustration. At the top, a large flag is being held up, with the word 'SPANIA' visible on a banner to its left and 'CHOCOLATERIN' on another below it. Two men in traditional, heavy clothing and hats are shown in the upper right, one appearing to be in a carriage or on a horse. The lower half of the illustration depicts a group of people, including a man in the foreground who is shouting or singing with his mouth wide open, and another man behind him. A horse is visible on the left side of the lower illustration, and a drum is partially visible in the bottom left corner. The entire scene is rendered in a fine-line, engraved style.

TESI DOCTORAL

Autora: Catalina Maria Martorell Fullana

Director: Pere Gabriel i Sirvent

El republicanisme federal i la cultura liberal democràtica a Mallorca (1840-1900)

UAB

Universitat Autònoma de Barcelona

Doctorat en Història Comparada, Política i Social

Departament d'Història Moderna i Contemporània de la UAB

Bellaterra, Cerdanyola del Vallès, setembre de 2015

5. EL REPUBLICANISME FEDERAL SOTA LA RESTAURACIÓ

Els estudis sobre el republicanisme durant la Restauració encara manquen a dia d'avui arreu de l'Estat espanyol. Es tracta d'un període, fins fa poc, prou desconegut i, en termes relatius, oblidat per la historiografia sobre el republicanisme, que ha iniciat els seus treballs en els anys noranta. També s'han magnificat els seus fracassos i d'altra banda, el pes del republicanisme liberal progressista, enfosquí la importància del republicanisme federal i la del liberalisme democràtic¹⁷⁷⁹. En el cas de les Balears i de Mallorca en concret no hi ha estudis específics sobre el republicanisme llevat d'algun article que ja hem assenyalat com el monogràfic publicat a la revista *Lluc*, algun article sobre associacionisme agafant una cronologia molt àmplia que arriba a la Guerra Civil, també hi ha algun estudi monogràfic sobre personatges com el republicà federal Benet Pons Fàbregues (1853-1922) però que a penes parlen en conjunt d'allò què significà el republicanisme federal a l'illa de Mallorca. En tot cas sí que hi ha nombrosos estudis sobre el període de la Restauració, molts d'aquests estudis ens han ajudat a dibuixar i entendre el context i també ens ha donat pistes sobre la participació del republicanisme en la política mallorquina del vuit-cents. Parlem d'estudis sobre el catolicisme social realitzat per Pere Fullana, els estudis sobre Isabel Peñarribia com l'estudi sobre les primeres feministes mallorquines, el seu estudi sobre la Caixa d'Estalvis de les Balears, en el qual ens aporta informació sobre personatges vinculats al republicanisme federal com Alexandre Rosselló Pastors (1853-1928). També estudis sobre la Institució Lliure d'Ensenyament realitzat per Antoni Colom o l'estudi concret de Pere Salas i l'escola de Guillem Cifre de Colonya vinculat

¹⁷⁷⁹ GABRIEL, P.: "La construcció d'una cultura política popular: centres i activitats republicanes sota la Restauració", a GABRIEL, P.: *El Catalanisme i la cultura federal: història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*. Reus, Fundació Josep Recasens, 2007d, p., p.183.

al republicanisme de Salmerón, etc. Però en general parlem d'una manca d'estudis concrets sobre republicanisme¹⁷⁸⁰.

Després del fracàs de la Primera República, la problemàtica general del republicanisme girà a l'entorn de tres temes fonamentals: l'alternativa entre el joc de la conspiració revolucionària o l'acceptació de la nova legalitat monàrquica; la redefinició doctrinal i política, que tendia a provocar la fragmentació i ruptura interna; i també la redefinició, en fi, de les relacions amb l'obrerisme¹⁷⁸¹. Per aquest motiu durant la Restauració sorgiren diferents famílies republicanes. A Mallorca sorgiren totes les famílies: la possibilista, la federal i el republicanisme progressista de Ruiz Zorrilla i també els salmeronians en algunes localitats com Pollença. Aquell republicanisme lligat al liberalisme democràtic, del que desconeixem gairebé tot per manca d'estudis, fou important a l'illa de Mallorca i es visualitzà a través del partit republicà federal i també a través del partit republicà progressista que aglutinaren a les masses populars. Tot, amb la particularitat que aquest republicanisme mallorquí més combatiu tingué al capdavant del timó a homes procedents de la burgesia que s'havien enriquit amb els negocis del vuit-cents i amb homes provinents del món de les professions liberals com la medicina i l'advocacia. No hi hagué, com en altres indrets de la geografia espanyola, cap membre al cim de la direcció del partit provinent de les classe obreres i populars. Tot i així, la seva base social continuà essent la petita burgesia –petits propietaris de tallers, botiguers- i també la mitjana burgesia, que durant la Restauració s'aventurà en modernitzar econòmicament l'illa i comptarem amb el suport de les classes populars. Els obrers de fàbrica i del camp seguiren formant les bases del partit federal com ho havien fet durant el Sexenni. El federalisme fou la posició més radical de la política republicana que afirmà la formació d'un Estat federal, la liquidació dels residus feudals en el camp, una revisió de la política desamortitzadora i una política social molt avançada¹⁷⁸².

Dintre de l'activació del PRDF hi hagué un debat teòric sobre com organitzar la federació, seguiren mantenint la sintonia amb l'obrerisme i intentaren establir les bases d'un partit de masses, obert a la participació popular i a la realitat comarcal. Calia fomentar l'associacionisme per tal d'assegurar, mitjançant una oferta creixent de serveis de lleure, culturals i educatius, l'estabilització d'una xarxa de centres i casinos amb projecció municipal i amb capacitat d'establir contactes amb la resta de societats obreres i populars. Una de les característiques fonamentals del republicanisme va ser la voluntat d'inserció popular. D'aquí la insistència

¹⁷⁸⁰ Els estudis que ens apropen als període de la Restauració són els següents: GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1996a; que ens aporta dades sobre la Unió Obrera Balear o l'obra GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1976, p.101-122; el de Pere Fullana sobre el catolicisme social a Mallorca: FULLANA, P.: *Op. cit.*, 1994a; el d'Isabel Peñarrubia sobre el primer feminisme a l'illa: PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2006; la mateixa autora analitzar la burgesia mallorquina i els projectes modernitzadors al llibre: PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001. I sobre la Institució Lliure d'Ensenyament existeixen les següents obres: COLOM, A.J.; DÍAZ, F.J.: *Educación y sociedad en la Mallorca contemporánea. La experiencia institucionista*. Pollença, Caja de Ahorros de Colonya, 1977; SALAS, P.: *Op. cit.* o els d'Antoni Marimon sobre associacionisme i premsa republicana: MARIMON, A.: *Op. cit.*, 2001 o MARIMON, A.: *Op. cit.*, 2014, p. 245-281.

¹⁷⁸¹ GABRIEL, P.: "El marginament del republicanisme i l'obrerisme", *L'Avenç*, 85, (1985), p.37-38.

¹⁷⁸² SUÁREZ, M.: *Op. cit.*, 2000, p.37.

obsessiva a obtenir la visibilitat al barri, al poble o més en conjunt a les ciutats¹⁷⁸³. Els casinos i centres republicans foren els vertaders eixos organitzatius de la vertebració popular del republicanisme. En canvi el republicanisme tingué una escassa presència parlamentària i sovint cercà aliances electorals. Un dels motius de la poca presència parlamentària del republicanisme era que durant la Restauració la participació electoral del PRDF va estar condicionada per l'existència, entre 1877 i 1890, d'un sufragi que impedia la participació efectiva de bona part de l'electorat federal. D'ençà del 1890, els federals, davant la manipulació que patia l'exercici del sufragi universal oscil·laren entre la participació i el retraïment¹⁷⁸⁴. Altres autors com Ramir Reig també parlen que durant els primers anys de la Restauració el republicanisme donà pocs senyals de vida. Marginat del joc polític, dividit pel personalisme i doctrinarisme dels seus orants i ni les seves conspiracions ni les seves possibilitats electorals constituïren una amenaça pel sistema¹⁷⁸⁵. Ara que no hem d'oblidar el protagonisme que tingueren els republicans en la articulació de bona part de les formes de sociabilitat popular que queden avalades pels estudis fets per Àngel Duarte, Pere Gabriel (en el cas català) o per Manuel Morales (en el cas andalús)¹⁷⁸⁶ i que en el cas de Mallorca també es donà una forta xarxa de sociabilitat republicana durant la Restauració a pesar de l'arraconament electoral. En el cas de Catalunya, Pere Gabriel fa alguns anys ja exposà l'afirmació sobre la marginalitat del republicanisme i l'obrerisme però advertint que aquesta marginalitat no semblava haver estat sinònim de manca de força organitzada i que calia superar les anàlisis i els estudis clàssics sobre els partits polítics o el moviment sindical per això proposava que l'estudi del republicanisme i l'obrerisme de la Restauració s'havien de moure en uns camps especialment difícils: la consideració de la vida política no oficial, la consideració de les relacions estretes entre l'un i l'altre, la consideració, en fi, global del règim. Aquest assenyalava que el gruix d'actuació republicana i obrera es produí en els centres polítics locals, de barri, en els ateneus populars, en els centres obrers sovint estatjats en locals republicans¹⁷⁸⁷. Per aquest motiu a més d'estudiar la reorganització del PRDF a Mallorca durant la Restauració cal fixar-se amb l'impuls de la creació de centres creats pels federals o les societats que giraren entorn del republicanisme. Cal estudiar les relacions amb l'obrerisme, els federals no renunciaren a la potenciació dels llaços amb organitzacions sindicals, cooperativistes o mutualistes. A Mallorca tingueren una estreta relació amb la mútua i cooperativa Unió Obrera Balear i altres societats mutualistes i d'esbarjo. Els entorns maçònics i lliurepensadors també formaren part dels circuits alternatius de la política democràtica on hi militaren molts de republicans federals. Aleshores, a més de fixar-nos amb els idearis més

¹⁷⁸³ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2007d, p.186.

¹⁷⁸⁴ DUARTE, À.: *Història del republicanisme a Catalunya*. Vic, Eumo Editorial, 2004, p.134.

¹⁷⁸⁵ REIG, R.: *Op. cit.*, 2000, p.92.

¹⁷⁸⁶ En un article Manuel Morales parla dels treballs que han aconseguit superar les interpretacions clàssiques sobre el republicanisme es tracta dels estudis d'Àngel Duarte i Pere Gabriel com per exemple: GABRIEL, P.: "El republicanismo militante en Cataluña en la primera etapa de la Restauración, 1875-1893" a PIQUERAS, J.A.; CHUST. (comps.): *Republicanos y repúblicas en España*. Madrid, Siglo XXI, 1996b, p.163-183 o DUARTE, À.: "Los posibilismos republicanos y la vida política en la Cataluña de los primeros años de la Restauración", a PIQUERAS, J.A.; CHUST, M. (comps.): *Republicanos y repúblicas en España*. Madrid, Siglo XXI, 1996, p.185-205. Citats a MORALES, M.: *Op. cit.*, 2002a, p.311.

¹⁷⁸⁷ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1985, p.38.

doctrinaris del partit (sovint recollits en els seus periòdics), també tindrem en compte les xarxes de sociabilitats que mantenien i que conformaren tota cultura política¹⁷⁸⁸.

Després del restabliment del sufragi universal (1890) i situats en l'inici de la dècada dels noranta, sembla cert que ni el moviment republicà ni el moviment més estrictament obrer havien aconseguit generar una alternativa política al sistema, i que fins i tot els havia costat molt de mantenir-hi una presència significativa. Més endavant es van veure en la necessitat de donar resposta a alguns dels problemes claus de l'Espanya d'entre segles. Entre d'altres, la crisi política que va seguir a la pèrdua colonial de 1898 i la commoció que provocà la secularització, el pes de la qüestió social, les relacions amb el socialisme o l'emergència dels nacionalismes perifèrics, particularment el catalanisme¹⁷⁸⁹.

5.1 La repressió del cop d'estat de Pavía i la desorganització del republicanisme

A partir del cop d'estat de Pavía del gener de 1874 el republicanisme es desorganitzà. Els seus diaris i les seves associacions foren prohibides. Alguns diaris aconseguiren surar però estigueren sotmesos a una constant vigilància. Fou el cas del diari del partit *El Iris del Pueblo* (1869-1876), que en la seva darrera etapa hagué d'eliminar el subtítol *eco del partido republicano* i sovint fou denunciat i multat. Igualment, el 1874 es deixaren d'organitzar actes públics republicans i es tornà a la clandestinitat. Alguns dels homes més importants i que més s'havien significat durant el període del Sexenni patiren la repressió. El novembre de 1875 el règim de la Restauració condemnà a alguns federals mallorquins. Fou el cas del Fèlix Duval, Antoni Villalonga, Ignasi Bonet, Josep Guarro i Miquel Moner. Cadascun d'aquests havien estat protagonistes de primera línia dintre del republicanisme mallorquí. Fèlix Duval havia organitzat la societat cooperativa El Porvenir, havia traduït el 1871 una obra sobre l'Associació Internacional de Treballadors, Antoni Villalonga era el president del Comitè Republicà Federal de 1873, Ignasi Bonet, era un menestral que feia temps participava del republicanisme més socialista, Josep Guarro havia estat el representant balear en el Pacte de Tortosa (1869) i Miquel Moner havia protagonitzat grans escàndols al seu poble com a batlle contra l'Església catòlica. Les condemnes foren curtes i aviat pogueren tornar a casa. El gener de 1876 retornaren a Mallorca¹⁷⁹⁰.

Els costà moltíssim davant la manca de llibertats poder-se tornar a organitzar. Son uns anys obscurs que desconeixem els moviments polítics que feren els republicans. Amb els diaris i associacions prohibides es difícil seguir les passes del republicanisme. Lluç Tortella, que havia estat diputat el 1873 a les Corts i que havia presidint la societat de socors mutus El Fomento (Andratx), intentà reactivar el republicanisme a Andratx però ben aviat topà amb l'oposició

¹⁷⁸⁸ L'assumpció del concepte cultura política, que va més enllà de l'estudi sistemàtic d'unes doctrines considerades sovint abusivament acabades i coherents, tancades en si mateixes. A GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2007d, p.179.

¹⁷⁸⁹ MORALES, M.: *Op. cit.*, 2002a, p.311.

¹⁷⁹⁰ Tornen a casa seva Villalonga, Duval, Guarro i Bonet. A *El Isleño*, 14-01-1876.

frontal del règim de la Restauració. Lluç Tortella havia organitzat una reunió republicana al seu poble i fou multat immediatament¹⁷⁹¹.

Així i tot i hagué temps per combatre el règim i participar de les conspiracions. En les aventures conspiradores del 1878 hi participà el sabater intransigent Pascual Torrens Mangado, juntament al marit de Magdalena Bonet, el sastre Manuel Rico Colom. Aquests foren agafats en el seu intent¹⁷⁹².

També foren uns anys en què els burgesos republicans federals organitzen les seves empreses en plena febre d'or mallorquina. El setembre de 1878 es va constituir per exemple la societat La Cordelera Española en la qual hi formava part Antoni Villalonga. Durant aquest període també van desaparèixer republicans amb una llarga trajectòria dins el republicanisme mallorquí com el comerciant Joaquim Estrada (14-11-1874), el prevere i professor Jeroni Bibiloni Llaneras (15-05-1876), el botiguer Josep Elías (18-12-1876)¹⁷⁹³, Fèlix Duval Oliver (30-03-1878)¹⁷⁹⁴. Mentre que alhora aparegueren nous polítics que es posaren al capdavant del partit federal.

A partir de 1880 s'obria una nova etapa pels federals mallorquins on tornarien a ser visibles. El 1879 començaren les primeres passes per la reorganització. A Mallorca, el juliol de 1879, es va constituir la Unió Democràtica, una associació de membres del partit republicà progressista, federal i altres simpatitzants. Fruit d'aquesta unió fou l'aparició del diari *El Demócrata* que dirigí el zorrillista Gabriel Castellà Amengual¹⁷⁹⁵. Però el primer número de *El Demócrata* correspon al 1878 i en ell hi figuren com a redactors Marià de Quintana, Gabriel Castellà, Joan Palou, Paulino Verniere, Antoni Reus, Domingo Escafi, Pere Antoni Obrador, Ignasi Vidal, Antoni Villalonga, Rafel Manera i Antoni Marroig¹⁷⁹⁶. Tots ells republicans federals i progressistes. El maig de 1879 ja es comentava la reorganització dels antics progressistes mallorquins i la seva adhesió a Ruiz Zorrilla i en la qual es comentava que també s'hi sumarien els federals:

“Segun nos han asegurado, y por cierto por muy buen conducto, el lunes los hombres importantes del antiguo partido radical, celebraron una reunión a la cual fueron citados dos

¹⁷⁹¹ Arxiu Municipal d'Andratx (AMA), Fons Ordre públic, llibre de multes 2081, 1874.

¹⁷⁹² El novembre de 1878 es descoberta la conspiració republicana planejada per Manuel Rico Colom i el comptador de fragata de guerra Enrique Eady Viaña. Per aquest motiu foren fets presoners Pascual Torrens, Salvador Colom, Josep Nicolás Pérez i Antoni Palmer. Un consell de guerra condemnà a Eady a un any de suspensió de feina a un castell, a Rico Colom a quatre anys i dos mesos de presó correccional, però els maçons l'ajudaren a fugir i no va poder ésser capturat, mentre que Pascual Torrens i Antoni Palmer foren condemnats a 6 i 4 mesos d'arrest i Josep Nicolau fou absolt. LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. V. 30-11-1878.

¹⁷⁹³ Josep Elías era natural de Catalunya i es dedicava al comerç.

¹⁷⁹⁴ Morí als 42 anys i era propietari i empleat de la Diputació Provincial (destí que va perdre durant la Restauració). Fou desterrat per les seves opinions republicanes. Era originari de Palència, d'on era el seu pare, D. Antolín. Fèlix Duval va estar casat amb Maria Mas i foren els pares del futur dirigent a Barcelona de la UGT, Carles Duval Mas.

¹⁷⁹⁵ Gabriel Castellà Amengual (1830-1896) era fill de Mateu Castellà Mascaró i de Joana M. Amengual Cànaves. Es llicencià en jurisprudència el 1853 a la Universitat de Barcelona. Va dirigir *El Demócrata* (1879-1886) en diferents períodes que van de 1879-1881 i de 1883-1886. Després formà part d'altres diaris de coalició com *El Republicano* (1887-1892) i *La República* (1892-1894). Per més informació vegeu: MAYOL, G.: *Op. cit.*, 2012.

¹⁷⁹⁶ ALEMANY, L.: *Op. cit.*, 1955. Anomena *El Demócrata*, 1878, diari de coalició republicana. Hi hagué una segona època en què era el director Gabriel Castellà.

representantes de los pueblos de la Isla, al objeto de dar cuenta de un documento importante que se había recibido, según creemos, del extranjero. De la discusión resultó, el que se tomara el acuerdo de declararse partidarios de la política del Sr. Ruiz Zorrilla, cuya decisión harían pública desde el momento que tuviesen un órgano en la prensa. Ya podemos pues anunciar que el periódico *El Demócrata* que debe publicarse en esta ciudad, luego de obtenida la competente autorización de este Gobierno de Provincia, será órgano de la política que sostiene D. Manuel Ruiz Zorrilla. Suponemos que el partido federal se asociará a este acuerdo”¹⁷⁹⁷.

En un primer moment els federals actuaren al costat dels zorrillistes però més endavant, el 1880, organitzaren el seu propi comitè. Els republicans seguidors de Castelar, els possibilistes, també organitzaren a Mallorca un partit amb el seu propi mitjà de comunicació, *La Opinión*. Al capdavant del partit possibilista mallorquí hi havia Joaquim Fiol (que dirigia el diari *La Opinión*) i Eusebi Pascual, ex federal. Mentre que els zorrillistes comptaven amb els ex monàrquics demòcrates Joan Palou i Coll (notari), Josep Rosich (navilier), Marià de Quintana (propietari) i al capdavant i dels federals hi havia Antoni Villalonga, Joaquim Quetglas, Rafel Manera, Antoni Marroig i nous militants com l’advocat Alexandre Rosselló, el metge Guillem Serra i el periodista Benet Pons Fàbregues, cunyat de Villalonga. No fou fins que Sagasta pujà al poder (1881) que es va permetre l’aproximació dels grups aliens al règim de la Restauració i els federals penetraren directament en la política mallorquina.

Després d’aquestes primeres passes fetes al costat dels progressistes, els federals es reorganitzaren definitivament el setembre de 1880 quan el Partit Democràtic Federal de Palma celebrà una reunió en el Teatre Circ Balear amb l’objectiu de nomenar un comitè encarregat de dirigir el partit. En aquesta reunió quedà elegit un comitè que estava compost pels homes més importants del PRDF¹⁷⁹⁸. El 15 de juliol de 1880 sortí el primer número del diari republicà *El Comercio* que dirigí Benet Pons Fàbregues. A nivell estatal, el partit federal va reaparèixer el 20 d’abril de 1879, el partit convocava un míting de Suñer i Capdevila al Teatre Tívoli de Barcelona¹⁷⁹⁹. El setembre de 1880 començava el relleu del federalisme a Mallorca després d’anys de repressió i clandestinitat i des de l’estiu ja treballaven en la seva reorganització des del diari *El Comercio*.

5.2. La represa: la dècada dels 80. Reorganització: partits i societats republicanes, la premsa. Eleccions: preparació, resultats, influència

Després de la etapa de repressió i clandestinitat es dibuixà un nou escenari en el qual els federals intentaren reorganitzar i refer les seves doctrines. Per aquest motiu, el gener de 1881, a

¹⁷⁹⁷ *La Opinión*, 29-05-1879.

¹⁷⁹⁸ *El Comercio*, 1-09-1880.

¹⁷⁹⁹ La reorganització del Partit federal oficial es va consumir a la primavera de 1882, en què va ser elegit president Pi i Margall. El 10 de juny, en la segona assemblea federal celebrada a Saragossa, es va aprobar el programa del partit renovat en forma d’un nou projecte de constitució federal espanyola. A CASASSAS, J.; GHANIME, A.: *Homenatge a Francesc Pi i Margall. Intel·lectual i polític federal (1824-1901)*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2001, p.48.

les acaballes de l'etapa conservadora, Pi es dirigeix als “demòcrates històrics” per recordar els punts fonamentals del programa federal¹⁸⁰⁰. A Mallorca els republicans federals després de reorganitzar nou comitè el 1880 es presentaren a les eleccions municipals de 1881. Anteriorment s'havien viscut les eleccions a Corts de l'abril de 1879 però en aquestes no hi participaren els federals que encara estaven desfets, al contrari que els possibilistes amb Joaquim Fiol com a cap que sí participaren¹⁸⁰¹.

En vista a les eleccions municipals de 1881 i en vista que el sufragi era censatari, el Comitè del partit democràtic històric (automista) –tal com es definiren- treballaren en les llistes electorals i aconsellaren revisar-les i comprovar que tots aquells que tinguessin dret electoral miressin que les seves dades fossin correctes i en el cas que no ho fossin es poguessin modificar a temps¹⁸⁰². Eren les primeres eleccions en què tornaven a participar els federals, després de la desfeta de la República i ara ho farien amb un sufragi molt limitat. Per aquest motiu una de les demandes d'ara en endavant del partit republicà federal fou reclamar que el sufragi fos universal. El març de 1881 es celebrà un míting en favor d'aquest, on hi participaren tots els partits liberals que portaven aquest dret com un dels més importants del seu programa¹⁸⁰³. La joventut del partit federal clamava per la unió dels partits democràtics i confiava que el sufragi universal permetria canviar el rumb del país¹⁸⁰⁴. De fet, mesos abans, el febrer de 1881, en un acte commemoratiu de la proclamació de la Primera República els seus participants clamaren per la unió democràtica. Aquest acte havia estat organitzat per una comissió que aglutinava gent del partit federal i del partit progressista.

L'abril de 1881 amb els ulls posats a preparar les eleccions municipals, s'havia convocat una reunió per renovar el comitè i preparar les municipals. Era el president Antoni Villalonga i secretari Guillem Serra Bennassar¹⁸⁰⁵. Palma durant el Sexenni havia estat una ciutat important pels republicans, havien aconseguit governar al llarg del Sexenni i ara es tractava de recuperar aquest antic feu republicà. El Comitè local després de la reunió al Teatre Circ Balear quedà compost per Antoni Villalonga Pérez, Joaquim Quetglas Bauzà, Rafel Manera Serra, Antoni Marroig Bonet, Jaume Serra Fuster, Jaume Ordines Sancho, Guillem Serra Bennassar, Gabriel Oliver Morey, Francesc Sancho Mas, Benet Pons Fàbregues, Josep Guarro Figuera, Jaume

¹⁸⁰⁰ Alguns punts eren: 1r. Autonomia de l'individu, amb la conseqüent demanda de llibertat de reunió, associació, premsa, càtedra, tribuna, professió, indústria i cultes. 2n. Autonomia política administrativa i econòmica del municipi i la província en tot el que no afecti la vida de les institucions del mateix o superior gènere. 3r. Autonomia de la nació que implica el respecte a la de l'individu, municipi i província. 4t. Reducció de les despeses, limitant de mode especial els relatius a la guerra. A VERA, E: *Op. cit.*, Vol. II, p.985-992.

¹⁸⁰¹ Foren elegits diputats per Balears els candidats adictes al Govern: Joaquim Tugores, Josep Cotoner, Gregorio Ayneto, Juan Antonio Fuster, Carlos Crestar. A *Almanaque Balear para el año 1880*. Palma, Establecimiento Tipográfico de P.J. Gelabert, 1879.

¹⁸⁰² *El Comercio*, 16-02-1881.

¹⁸⁰³ *El Comercio*, 12-03-1881.

¹⁸⁰⁴ Sembla que als pobles les unions entre federals i progressistes foren més fàcils que a Palma. La joventut del partit parlava que a Palma havia estat impossible la unió dels partits democràtics per les eleccions. A *El Comercio*, 15-03-1881.

¹⁸⁰⁵ *El Comercio*, 12-04-1881.

Morey Vanrell, Sebastià Bauzà Quetglas, Joan Salas Moger i Jaume Suau Torres¹⁸⁰⁶. La majoria d'ells homes de primera línia del republicanisme, alguns com Antoni Villalonga, Rafel Manera o Gabriel Oliver havien estat batlle republicans. Però en aquestes eleccions municipals amb sufragi censatari triomfaren els liberals sagastins aconseguint 8 candidats. Els republicans es presentaren sota diferents fraccions, progressistes de Ruiz Zorrilla que obtingueren 4 candidats; republicans possibilistes de Castelar que obtingueren dos candidats i els republicans federals de Pi i Margall que obtingueren 3 candidats. Els federals tingueren èxit en el novè col·legi electoral de les *Figueres Baixes* (es Molinar) on havien sortit elegits Antoni Marroig Bonet i Guillem Serra Bennàssar (1844-1912), metge¹⁸⁰⁷. Era una de les incorporacions noves d'aquella nova etapa i a més de formar part del comitè presidí algunes societats mutuais a les barriades d'es Molinar (Palma) –precisament on havia obtingut l'acta de regidor-. Com havien fet Manera i Quetglas era president de La Protectora una de les entitats mutuais més antigues (creada el 1849) on s'hi aplegaven les classes populars per participar dels seus actes recreatius i de caràcter assistencial. Per celebrar-ho realitzaren un banquet al restaurant situat en aquell districte electoral que abraçava la zona de es Molinar, el restaurant de casa Pere Antoni¹⁸⁰⁸. També sortí elegit el federal Alexandre Rosselló Pastors¹⁸⁰⁹.

Difícilment es pogué superar als partits de torn del règim de la Restauració, liberals i conservadors, i a més el sufragi era censatari i només participaven a les urnes els màxims contribuents fet que anul·lava la participació de la base social del partit federal, les classes subalternes. Així i tot no foren uns mals resultats si considerem que tot i les dificultats els federals aconseguiren treure tres regidors.

*Quadre dels regidors elegits en les eleccions municipals maig de 1881*¹⁸¹⁰:

Regidors	Partit polític
Marià Canals, batlle per Reial Ordre	Liberal maurista
Gabriel Oliver	Liberal
Lluís Castellà	Liberal constitucional
Jeroni Rosselló	Liberal constitucional
Heribert Granell	Liberal constitucional
Miquel Ramis d'Aireflor	Liberal constitucional
Antoni Marroig	Republicà federal
Alexandre Rosselló	Republicà federal

¹⁸⁰⁶ *El Comercio*, 19-04-1881.

¹⁸⁰⁷ Era fill de Mateu Serra i Margalida Bennàssar de Palma. Havia estudiat a la Universitat de Barcelona la carrera de medicina, la qual inicià en el curs 1869-1870 i es llicencià el 1875. A AHUB, Expendient personal Guillem Serra Bennàssar.

¹⁸⁰⁸ Al restaurant Can Pere Antoni es prepararen més de quaranta coberts i es convidaren a totes les persones que havien fet possible aquella victòria, a més es pronunciaren discursos i entusiastes brindis. A *El Àncora*, 6-05-1881.

¹⁸⁰⁹ Al col·legi de la Llonja havia sortit elegit Alexandre Rosselló. A *El Àncora*, 5-05-1881.

¹⁸¹⁰ Quadre d'elaboració pròpia a partir de les dades electorals publicades a la premsa.

Guillem Serra	Republicà federal
Sebastià Domenge	Republicà radical
Domènec Escafí	Republicà radical
Josep Rosich	Republicà radical
Enric Lladó	Republicà radical
Faust Bonafè	Republicà possibilista
Gabriel Pérez	Republicà possibilista

Després de les municipals (maig 1881), el juny de 1881 la tasca reorganitzadora del federalisme fou empresa per un Comitè Provincial Interí, aquest estava format per Antoni Villalonga, Ignasi Vidal, Rafel Manera, Joaquim Quetglas, Alexandre Rosselló, Benet Pons Fàbregues, Joan Baptista Ensenyat, Josep Guarro i Benet Pomar. Vells coneguts i cares noves com la de Rosselló, Pons o Ensenyat. Anteriorment ja s'havia produït la constitució de diferents comitès locals. En la gran majoria de pobles el mes d'abril: Palma, Manacor, Santanyí, Andratx, Montuïri, Campos, Porreres, Son Servera, Sineu, Sant Llorenç, Sóller, Felanitx, Puigpunyent i també hi havia organització a Artà, Lluçmajor i Inca. El juliol de 1881 elaboraren un manifest on s'explicava la constitució republicana federal de 1873. Els federals en la seva reorganització com a partit havien acordat defensar els punts de la Constitució federal de 1873. El manifest fou signat pels federals: Ignasi Vidal, Alexandre Rosselló, Antoni Villalonga, Joaquim Quetglas, Rafel Manera Benet Pons, Josep Guarro, Benet Pomar i Joan Baptista Ensenyat¹⁸¹¹. En aquells moments el que es rumiava en el si del federalisme mallorquí era l'organització del partit, la formació de comitès locals en els pobles on encara no n'hi hagués i del provincial a Palma i també un acord sobre les properes eleccions a Corts¹⁸¹². En la reunió organitzativa acceptaren com a base per la reorganització del partit el projecte de Constitució federal de l'any 1873. També es va designar una comissió pel nomenament d'un comitè provincial interí per treballà amb la definitiva organització del comitè provincial. A més s'acordà participar en la lluita electoral¹⁸¹³. A començaments d'agost quedà constituït el Comitè Provincial del Partit Republicà Federal de les Balears. Aquest estava compost per Antoni Villalonga, Ignasi Vidal, Alexandre Rosselló, Joaquim Quetglas, Rafel Manera, Epifani Fàbregues, Joan B. Ensenyat, Antoni Marroig, Benet Pomar, Llorens Galmés, Benet Pons, Eusebi Ballester, Josep Monedero, Francesc Villalonga, Jaume Suau, Sebastià Bauzà i el notari Joan Tugores¹⁸¹⁴.

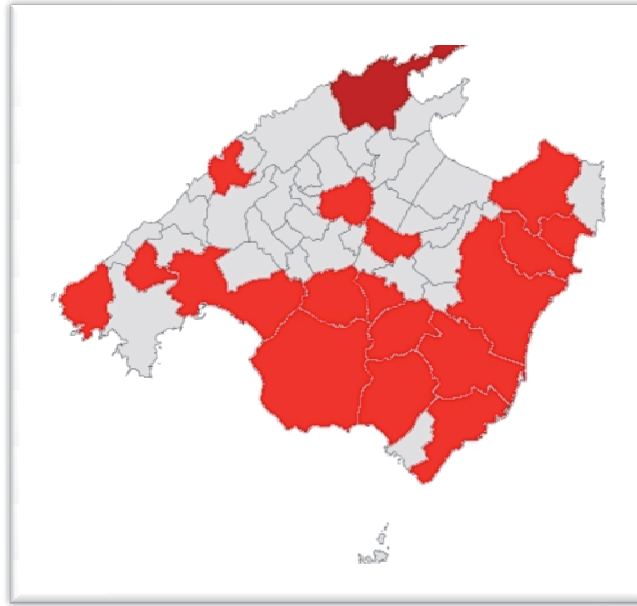
¹⁸¹¹ Vegeu a l'apèndix els documents en relació a la formació d'un comitè interí provincial i el manifest elaborat el juliol de 1881 que s'imprimí a la impremta de Miquel Roca. A *El Àncora*, 18-07-1881.

¹⁸¹² *El Comercio*, 27-06-1881.

¹⁸¹³ Comité Provincial Interino del Partido Republicano Federal de las Baleares. A nuestros correligionarios, Palma 11 de julio de 1881: Ignacio Vidal Bennàssar, Alejandro Rosselló, Antonio Villalonga, Joaquín Quetglas, Rafael Manera, Benito Pons Fàbregues, José Guarro, Benito Pomar, Juan Bautista Enseñat. Palma, Imprenta de M. Roca, 1881.

¹⁸¹⁴ *El Comercio*, 11-08-1881.

*Pobles amb organització federal a Mallorca (1881)*¹⁸¹⁵:

L'agost de 1881 treballaren per aconseguir uns bons resultats electorals a les Corts de Madrid. Com s'havia fet amb les municipals, es debatia si a la part forana hi hauria coalicions electorals amb altres partits republicans. Mesos abans, el juny el partit estava organitzant el definitiu comitè provincial i una de les tasques que s'havien d'emprendre era la creació de comitès a la part forana. Els comitès locals formats havien de nomenar dues persones, i aquestes serien representants en el Comitè Provincial¹⁸¹⁶. Hem vist com a l'abril de 1881 començaren a crear-se comitès locals a diferents municipis. El partit republicà federal de Mallorca per les eleccions de Corts es presentaren sols, sense coalicions i durant l'estiu es feren feina per confeccionar una candidatura¹⁸¹⁷. Però els federals no obtingueren cap representant a les Corts. Aquests havien presentat a Alexandre Rosselló, Antoni Villalonga i Ignasi Vidal. Els dos darrers coneguts de l'etapa del Sexenni i que ja havien participat com electors a Corts. En canvi, Alexandre Rosselló era una de les cares noves del partit federal i l'impulsor de projectes que havia de portar una vertadera reforma social com l'Escola Mercantil, la Caixa d'Estalvis de Balears, la reforma del port i demanda d'un port franc, etc. Els federals es veren superats pels liberals d'Antoni Maura i els conservadors del Comte de Sallent i no aconseguiren representació. Els altres companys republicans, possibilistes i progressistes, sí que aconseguiren treure un diputat cadascun¹⁸¹⁸.

¹⁸¹⁵ Elaboració pròpia. Hem marcat el municipi de Pollença amb un altre color. A Pollença hi van predominar els republicans progressistes, tot i que dintre del comitè local també hi participaren federals. També hem de recordar que alguns pobles no estaven constituïts com a tals fins ben entrats el segle XX.

¹⁸¹⁶ *El Comercio*, 28-06-1881.

¹⁸¹⁷ *El Comercio*, 2-07-1881.

¹⁸¹⁸ La candidatura liberal presentà Antoni Maura, Enrique Mesa i Mateu Gamundí, els possibilistes presentaren a Joaquim Fiol, els conservadors a Josep Cotoner –Comte de Sallent– i els zorrillistes a Ramon Obrador. Mentre que els federals presentaren a Villalonga, Vidal i Rosselló. *El Àncora*, 23-07-1881.

El triomf fou pel conservador Josep Cotoner, i els liberals Mateu Gamundí i Antoni Maura, el republicà zorrillista Ramon Obrador¹⁸¹⁹ i el possibilista Joaquim Fiol. Els federals foren uns clars perdedors d'aquestes eleccions generals amb un percentatge de vots inferior a la resta de formacions polítiques.

Guanyadors de les eleccions generals (agost, 1881):

Candidatura:	Candidat:	Vots:
Conservadors	Josep Cotoner	2.002
Constitucionals	Mateu Gamundí	1.651
Constitucionals	Antoni Maura	1.965
Republicans radicals	Ramon Obrador	1.890
Republicans possibilistes	Joaquim Fiol	1.787

Mentre que els resultats per la candidatura republicana federal fou la següent:

Candidats:	Vots:
Alexandre Rosselló Pastors	332
Antoni Villalonga Pérez	156
Ignasi Vidal Bennàssar	155

Els resultats foren molts dolents per la candidatura federal i les altres fraccions republicanes –la possibilista i la progressista- es mostraven clarament superiors i havien obtingut un èxit considerable, cadascuna havia aconseguit un representant a les Corts. Als pobles allà on més recolzament tingué la candidatura federal fou a Andratx, Artà i Algaida. Per exemple a Algaida es van emetre 56 sufragis a favor d'Antoni Villalonga¹⁸²⁰.

A pesar dels mals resultats electorals, com ha dit Pere Gabriel, els federals, foren els qui desenvoluparien una major vessant obrerista i els qui majorment s'afirmarien fidels als principis doctrinaris del període anterior¹⁸²¹. Però tindrien una representació minoritària restant a la oposició. Per fer-se visibles desenvoluparen una intensa activitat social, no estrictament política. Participaren en l'Ateneu Balear, que s'havia reorganitzat el 1877, en la preparació del programa

¹⁸¹⁹ A les eleccions d'agost de 1881 els progressistes demòcrates presentaren una candidatura en la que hi havia Ruiz Zorrilla, Salmeron i Montero Ríos. A Mallorca presentaren a Ramon Obrador (que sortí elegit diputat), Gabriel Reus i a Eugenio Montero Ríos. El juliol els republicans progressistes anunciaven que la comissió electoral del partit havia proclamat oficialment com a diputat a Corts a Ramon Obrador Barceló de professió advocat i impulsor de la Institució Lliure d'Ensenyament a Mallorca. Formaven part en aquell moment del partit Joan Palou Coll, Domingo Riutort, Miquel Domenge, Pere Sancho Palou de la Jornada, Pere Aloy, Josep Fausto Pomar, Joan Alzamora Soler i Antoni Reus. A *El Comercio*, 19-07-1881.

¹⁸²⁰ *El Comercio*, 24-08-1881.

¹⁸²¹ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1976, p.116.

de Fires i Festes de Ciutat el 1880, en l'Escola Mercantil creada el 1881 -en gran part obra d'Alexandre Rosselló-, defensaren la creació d'una Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de les Balears, destacà el paper de Benet Pons en la creació d'una Lliga de Contribuents, etc. La majoria d'aquests projectes foren impulsats per la burgesia republicana que com havia passat durant el Sexenni duia les rendes del partit federal. L'obrerisme tornà a ésser un element important del republicanisme federal mallorquí. La Unió Obrera Balear fou la realització d'aquell obrerisme mutualista republicà, una entitat que arplegava antics intransigents i internacionals i emparada ara per la burgesia liberal i republicana on els seus afiliats festejaven tant amb el federalisme com amb el zorrillisme.

Malgrat l'arraconament parlamentari dels diputats Balears a la resta de l'Estat espanyol, el partit republicà federal tenia alguns diputats a Madrid. A finals de 1881 aquests defensaven a les Corts els drets individuals, l'abolició del jurament dels diputats i el sufragi universal¹⁸²². El Comitè Republicà Federal de Mallorca reproduïa a la premsa les seves peticions i tasques fetes pels seus companys a Madrid. Les Balears eren una de les províncies on des dels inicis de la reorganització comptà amb un comitè com també n'hi havia altres indrets com València, Catalunya i Madrid i es volia que en breu el partit federal es pogués reunir en assemblea i tenir un directori que dirigís l'acció dels republicans¹⁸²³.

El 1882 s'involucraren en la protesta sobre l'impost industrial. Els federals donaren suport a les manifestacions dels industrials. Era obvi ja que molts eren propietaris de petits tallers i botigues, com per exemple, era el cas dels republicans Ignasi Vidal Bennassar industrial del ferro o Benet Pons i Fàbregues que s'hi van implicar moltíssim formant part de les comissions anticontribuents creades a Palma. El diari madrileny *El Imparcial* va titllar als industrials mallorquins d'antipatriotes perquè es negaven a pagar les noves tarifes contributives del ministre Camacho. En contestació a *El Imparcial* els federals feien una síntesi dels greuges tant econòmics com polítics infringits a l'illa per l'Estat: l'anorreament de la Universitat Lul·liana i del dret foral amb la intencionada preeminència de l'espanyol, la imposició dels governadors civils i diputats imposat que tractaven l'illa com una terra de conquesta; mentre que Mallorca encara esperava que el Govern li concedís el correu diari marítim, la subvenció d'un ferrocarril bastit exclusivament amb capital mallorquí, la modernització del port, el permís per demolir les murades, etc.¹⁸²⁴ En aquesta queixa que escriviren al diari *El Comercio* es veu clarament el programa polític que defensaven els homes del partit federal, partidari de la descentralització política i de l'impuls modernitzador en el terreny econòmic i social.

A finals d'any hi hagué eleccions provincials i per aquest motiu el Comitè Provincial s'havia de reunir per designar candidats¹⁸²⁵. Després del fracàs de les primeres eleccions a Corts on no

¹⁸²² *El Comercio*, 2-11-1881.

¹⁸²³ *El Comercio*, 6-08-1881.

¹⁸²⁴ *El Comercio*, 16-08-1882.

¹⁸²⁵ *El Comercio*, 9-11-1882.

aconseguien representant, en aquestes provincials es presentaren en coalició juntament amb els republicans progressistes. El Comitè Provincial nomenà a Joaquim Quetglas i Alexandre Rosselló pel primer districte de Palma; Epifani Fàbregues i Eusebi Ballester pel districte de Manacor; Gabriel Oliver pel districte d’Inca¹⁸²⁶. En el cas de Rosselló la seva salut el va impedir de participar en política, així que va demanar tres mesos de llicència a l’Ajuntament i va renunciar al càrrec de diputat provincial que li havia encomanat el Comitè Provincial del PRDF¹⁸²⁷. Finalment presentaren a Palma a Joaquim Quetglas i a Eusebi Ballester, mentre que a Manacor presentaren a Epifani Fàbregues i Francesc Villalonga –fill d’Antoni Villalonga- i per Inca a Antoni Villalonga. Composava la resta de candidatura el Partit Republicà Progressista amb qui formaven coalició per les eleccions provincials. Aquesta estava formada per Gabriel Reus, Josep Faust Pomar presentats al districte de Palma i Sebastià Domenge pel districte de Manacor¹⁸²⁸. Als federals els corresponia presentar dos candidats per Palma, dos per Manacor i un per Inca¹⁸²⁹ i als progressistes dos a Palma i un a Manacor. Els federals quedaren a les portes de sortir elegits, però els companys progressistes aconseguiren obtenir dos diputats -Gabriel Reus i Sebastià Domenge-.

Resultats eleccions provincials de 1882 al districte de Palma:

Candidats:	Vots:
Manuel Guasp Pujol	7.274
Gabriel Alzamora	6.110
Marquès de la Bastida	6.180
Gabriel Reus Lladó	3.660
Eusebi Ballester Mas	3.000
Joaquim Quetglas Bauzà	3.381
Gabriel Fuster Fuster	2.807
Josep Fausto Pomar	2.184

Sortiren elegits els quatre primers candidats. Entre ells un possibilista –Gabriel Alzamora- i un progressista –Gabriel Reus-. Els federals es quedaren a prop en cinquè i sisè lloc¹⁸³⁰.

Resultats eleccions provincials al districte de Manacor:

Candidats:	Vots:
Joan Alcover Maspons	4.119

¹⁸²⁶ *El Comercio*, 13-11-1882.

¹⁸²⁷ *El Comercio*, 18-11-1882.

¹⁸²⁸ *El Comercio*, 15-12-1882.

¹⁸²⁹ *El Comercio*, 29-11-1882.

¹⁸³⁰ *El Áncora*, 20-12-1882.

Pascual Ribot Pellicer	4.082
Joan Burgues Zaforteza	4.150
Sebastià Domenge	3.254
Epifani Fàbregues	2.467
Francesc Villalonga Fàbregues	2.397
Antoni Mendivil Borreguero	2.250

Com en el districte de Palma sortiren elegits els quatre primers de la llista i els candidats federals quedaren en cinquè i sisè lloc. Els companys de coalició aconseguiren que Sebastià Domenge sortís elegit.

Resultats eleccions provincials al districte d'Inca:

Candidats:	Vots:
Miquel Lladó Lladó	3.594
Antoni Llompart Terrera	3.276
Pere Sampol Rosselló	4.664
Manuel Mayol Bauzà	3.248
Andreu Salvà Galmés	2.567
Bartomeu Simonet Reynés	2.745
Joan Gilabert Verd	1.779
Joan Bauzà Capó	1.387
Antoni Villalonga Pérez	1.269

El districte d'Inca fou allà on els republicans federals tragueren els seus pitjors resultats¹⁸³¹. Els districte d'Inca i Manacor es seguien resistint i el vot republicà federal a la part forana no aconseguí penetrar amb força.

Tot i que no hagués sortit elegit cap federal era una victòria per la candidatura progressista-federal com bé expressaven ells:

“El triunfo de los candidatos republicanos, elegidos diputados provinciales en las ultimas elecciones, en que trabajamos unidos radicales y federales, es el triunfo propio; no el triunfo de los unos en perjuicio de los otros. De las urnas salieron elegidos diputados republicanos y de

¹⁸³¹ La diputació provincial quedà presidida interinament per Manuel Mayol i com a secretaris comptava amb Joan Alcover i Jorge Teodoro Ladico. A *El Àncora*, 3-01-1883.

oposición. Republicanos y de oposición se mantienen en el seno de la corporación provincial. Esto nos basta»¹⁸³².

La candidatura federal-progressista havia aconseguit dos diputats que representarien al republicanisme de l'esquerra a la Diputació Provincial. Mentre que els sagastins s'havien unit al partit possibilista, però en altres indrets del territori havien anat unides totes les forces republicanes, la federal, la possibilista i la progressista¹⁸³³.

Després de les primeres experiències electorals de la Restauració, els federals es prepararen per treballar en l'organització als pobles de Mallorca. A principis de 1883 es continuava insistint en la necessitat d'organitzar el partit als pobles de Mallorca i tal com havia passat en les darreres eleccions provincials es veia clarament que als pobles el republicanisme federal no hi tenia un pes important, per contra sí que el tenia a Palma on havien tret millors resultats¹⁸³⁴. El febrer de 1883 era president del Partit Republicà Democràtic de les Balears, Antoni Villalonga i Pérez. Ell havia estat un dels homes més importants del Sexenni i el maig de 1873 havia aconseguit sortir elegit com a diputat a Corts essent diputat durant la Primera República. També havia estat un dels repressaliats del règim de la Restauració essent desterrat a la Península un cop restablerta la monarquia borbònica. Ara Villalonga, a més d'esdevenir el president del Comitè Republicà Federal de Balears era soci corresponsal de Unió Obrera Balear¹⁸³⁵.

El febrer de 1883 s'havia dut a terme l'elecció d'una nova candidatura del Comitè de cara a l'aproximació de les eleccions municipals¹⁸³⁶. Tot amb la vista posada a les eleccions municipals. Era president del Comitè Republicà Federal de Palma Antoni Villalonga i era secretari Benet Pons Fàbregues¹⁸³⁷. Aquell febrer es reuniren al cafè Rincon per tractar les eleccions i la renovació del comitè. Intervingueren els principals homes del federalisme palmès com Quetglas, Marroig, Guarro, Serra, Estade, Pons i Alorda¹⁸³⁸. Pel que fa a Alexandre Rosselló havia abandonat el republicanisme federal i s'havia passat a l'Esquerra Dinàstica (gener de 1883). Mentre que el Comitè Republicà Federal de Palma quedava de la següent manera, com a president Antoni Villalonga, com a vicepresidents Antoni Marroig i Ignasi Vidal i com a secretaris Eusebi Ballester i Sebastià Bauzà. I a proposta de Joaquim Quetglas es

¹⁸³² *El Comercio*, 13-01-1883.

¹⁸³³ *El Comercio*, 31-01-1883.

¹⁸³⁴ *El Comercio*, 9-01-1883.

¹⁸³⁵ *Unió Obrera Balear*, 17-03-1883.

¹⁸³⁶ S'elegí a: Antoni Villalonga, Joaquim Quetglas, Ignasi Vidal, Josep Guarro, Guillem Serra, Gabriel Oliver, Elviro Sans, Benet Pons, Eusebi Ballester, Josep Forteza Bonnin, Sebastià Bauzà, Jaume Morey, Josep Arbona, Joan Salas, Miquel Moner, Lluís Miró, Miquel Serra, Jaume Ordines, Jaume Suau, Antoni Carbonell, Guillem Palmer, Jaume Rosselló, Gabriel Garí, Gabriel Mas Banus, Guillem Morro, Manuel March, Bartomeu Horrach, Jaume Palou, Jaume Serra, Juan Miralles, Sebastià Alorda i Joan Genovard. *Unió Obrera Balear*, 17-02-1883.

¹⁸³⁷ *El Comercio*, 7-02-1883.

¹⁸³⁸ *El Comercio*, 12-02-1883.

proposà dividir el comitè en nou seccions i en formarien part d'aquestes seccions els vocals que formaven part dels nous col·legis electorals¹⁸³⁹.

Dintre del Comitè Provincial hi havia vells coneguts que ja havien format part del Comitè Provincial del Sexenni o bé d'alguns que provenien dels comitès locals més forts com el cas de Miquel Moner d'Andratx o Lluís Miró de Sóller. En total 32 homes amb cares noves que tingueren una trajectòria important com el metge Guillem Serra, Benet Pons que fou director de *El Comercio* (1880-1883) i *Las Baleares* (1890-1896) o Eusebi Ballester. Altres incorporacions noves, però provinent de sectors demòcrates monàrquics, com el cas d'Elvir Sans, també molt implicat en la comissió i vaga contra la llei de contribucions de Camacho. I abandonament d'altres homes rellevants cap al liberalisme com Alexandre Rosselló que sembla que es produeix a principis de 1883. O figures com el sabater, Sebastià Alorda, proper a l'anarquisme però que en aquest cas es sumava al partit federal fent ús de la doble militància.

Com havien fet en les eleccions provincials les forces democràtiques presentaren una candidatura conjunta en les municipals del maig de 1883. A Palma formaren una Coalició Liberal els partits de l'Esquerra Dinàstica, els republicans progressistes i els republicans federals. Pel primer districte presentaren a Josep Forteza Bonnín, Bartomeu Muntaner Font, Marià Aguiló Cortés. Pel districte 2n a Antoni Lull, Gabriel Garí, Francesc Piña. Pel tercer districte a Ignasi Vidal Bennàssar, Francesc Garcia Orell i Antoni Bisañez Amengual. Pel quart districte a Joaquim Quetglas Bauzá. Pel cinquè districte a Jaume Cerdà Lladó, Marcos Picornell Bauzá. Pel sisè districte a Benet Pons Fàbregues, Joaquim Escanellas, Joan Mateu. Pel setè districte del barri de Santa Catalina a Bernadí Borràs, Antoni Salom Alou i pel vuitè districte de Son Serra a Martí Pou Magraner –devia ser el germà de Jeroni Pou Magraner, futur líder de la Unió Republicana- i Miquel Pascual¹⁸⁴⁰. Alguns d'ells federals destacats com Ignasi Vidal, Joaquim Quetglas o Benet Pons Fàbregues. A més en la reunió dels tres partits col·ligats els federals tingueren una alta participació i foren ells els qui feren la majoria de discursos, a més del zorrillista Gabriel Castellà intervingueren Estade, Vidal, Suau, Marroig, Pons i Forteza¹⁸⁴¹. Per contra la força possibilista, els conservadors i els carlins s'havien unit també per formar una candidatura municipal. La llista municipal fou presentada en el cafè el Rincón on mesos abans també hi havia hagut una reunió republicana. En aquesta reunió electoral els discursos que feren els candidats anaven tots encaminats a demanar més sufragi davant la dificultat d'accedir al poder electoralment.

Els resultats electorals comparats amb les municipals de 1881 milloraren i aconseguiren més representació. Hi hagué localitats on guanyà la candidatura federal-progressista com a Santa Margalida, Sencelles, Santanyí, Andratx i Maó (Menorca) i en general també als pobles on

¹⁸³⁹ *El Comercio*, 21-02-1883.

¹⁸⁴⁰ *El Comercio*, 27-04-1883.

¹⁸⁴¹ *El Comercio*, 30-04-1883.

s'havia presentat la coalició republicana havien guanyat¹⁸⁴². A Palma aconseguiren bons resultats en el tercer districte –Sant Antoni de Pàdua- i al quart districte –Sant Antoni de Viana-. Al tercer amb els republicans Antoni Marroig, Ignasi Vidal, Francesc Garcia i Antoni Bisañez i el quart amb Joaquim Quetglas¹⁸⁴³. Districtes que foren un feu del federalisme i que durant el Sexenni Democràtic ja havien esdevingut importants electoralment. Hem de pensar que el districte III i el IV era on vivien majoritàriament les classes populars, es tractava del barri populós del Socors, Sindicat, i agafava el barri perifèric dels Hostalets i el IV pertanyia a la plaça major i la Rambla. El juliol de 1883 es formà un nou ajuntament a Palma, era alcalde el fusionista Pascual Ribot i tinent de batlle Alexandre Rosselló, Heribert Granell, Antoni Marroig, Antoni Llull, Bartomeu Muntaner, Guillem Serra Bennassar, Francesc Piña, -tots ells republicans federals i progressistes menys Pascual i Rosselló i Josep Maria Puig. La majoria de regidors eren fusionistes, hi havia zorrillistes com el navilier Josep Rosich¹⁸⁴⁴, gent de l'Esquerra Dinàstica com Lluís Castellà Amengual –germà del periodista zorrillista Gabriel Castellà. Lluís Castellà era advocat i el 1882 era el director del diari vinculat a Esquerra Dinàstica de Jeroni Rosselló, *El Constitucional*, mentre que el seu germà, Gabriel Castellà, ho era de *El Demócrata*.

El 1883 el maurisme ja gaudia del control polític de l'illa, al contrari que l'Església la seva tàctica de confrontació amb els republicans passava pel boicot silenciosos. El menorquí Antoni Tudury –propagador de les Escoles Laiques- advertí que els mauristes controlaven la societat mallorquina com si fos *feudo y patrimonio suyo*¹⁸⁴⁵. De fet l'entitat recreativa i instructiva el Conservatori Balear posà a Pascual Ribot com a president en detriment del candidat federal Ignasi Vidal a causa del domini maurista que es vivia a l'illa. Aquell 1883, el republicanisme veié trencat el projecte del Congrés Femení Nacional i va veure com el diari de *La Autonomia* era ex-comunicat pels catòlics.

El juny de 1883 els federals mallorquins participaven o estaven a l'aguait de les sessions que es duïen a terme a Saragossa on es celebrà el congrés de representants del *gran partit federal*. *El Comercio* publicà els debats i acords que s'anaren prenent. Aquell Congrés Federal havia estat presidit per Francesc Pi i Margall¹⁸⁴⁶. Havia participat en aquell congrés representant Mallorca, Antoni Villalonga, que era el president del Comitè Republicà Federal de Mallorca¹⁸⁴⁷. Aquesta segona assemblea federal fou celebrada a Saragossa (es celebrà a partir del 31 de maig de 1883). Tres eren les qüestions que es tractaren: programa social, organització del partit i projecte de Constitució federal. Les reformes que proposaven cercaven millorar les condicions dels treballadors, afavorint la constitució de jurats mixtos i permetent vagues pacífiques; on no

¹⁸⁴² *El Comercio*, 11-05-1883.

¹⁸⁴³ *El Àncora*, 7-05-1883.

¹⁸⁴⁴ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VI. 1-07-1883.

¹⁸⁴⁵ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2006, p.224.

¹⁸⁴⁶ *El Comercio*, 13-06-1883.

¹⁸⁴⁷ *El Comercio* informava del retorn de Villalonga a Palma procedent d'Alacant. *El Comercio*, 21-06-1883.

existissin que es creessin societats de protecció i assistència mútua, i la facilitació de crèdits a les associacions obreres amb la garantia dels treballs que se'ls encarreguessin. El programa social dels federals era bàsicament reformista i condemnava tot col·lectivisme¹⁸⁴⁸ i començava haver-hi certes pors a la deserció dels treballadors en benefici del partit socialista¹⁸⁴⁹. A Mallorca les primeres agrupacions socialistes sorgiren el 1892.

L'agost de 1883 es donà una nova embranzida a l'organització del partit federal. Segons la descripció que feien els federals allà on faltava fer-hi més feina –un altre cop- era en els pobles. Mentre que Palma comptava amb un Comitè molt nombrós i un centre i això precisament era el que ara havien de crear als pobles, uns pobles que es trobaven molts marcats per la influència caciquil. Es proposaven aleshores, organitzar comitès on no existissin i donar ajuda als correligionaris de la part forana i motivar-los perquè s'agrupessin i constituïssin centres on es donessin a conèixer els principis polítics que defensaven¹⁸⁵⁰. A més el setembre també organitzaren un cens en el qual s'hi podia subscriure voluntàriament tots els correligionaris que volguessin constar com a afiliats¹⁸⁵¹.

Els federals mallorquins pel novembre de 1883 preparaven un Congrés Balear per redactar un codi regional; uns mesos abans, el maig de 1883, la Unió Obrera Balear ja parlava d'un estat obrer balear i de la celebració d'un congrés obrer balearico. Durant la primavera de 1883 havien aparegut a *La Autonomía* nombrosos escrits sobre els que s'entenia per estats regionals, municipalisme, autonomia, etc. Coincidia en el moment en què els federals catalans estaven redactant un projecte de Constitució de l'Estat català.

El març de 1884 hi hagué renovació parcial de l'Ajuntament de Palma hi entraren alguns federals com Josep Estade o Jaume Morey i altres republicans com el militar Francesc Garcia Orell¹⁸⁵². L'abril de 1884 decideixen no presentar-se a les eleccions a Corts, com arreu de l'Estat, pel fet que encara no existia el sufragi universal. A partir de 1884 el partit federal entrà en una lenta decadència motivada per l'eficàcia de la maquinària caciquil a Mallorca –important entrebanc per als republicans- i que s'uniria al desencant que ja patia la clientela republicana, arran del fracàs de la Primera República¹⁸⁵³. Els federals no participaren en els eleccions generals de l'abril de 1884 on guanyaren les forces conservadores i liberals. Els diputats elegits foren¹⁸⁵⁴:

¹⁸⁴⁸ ARTOLA, M.: *Partidos y programas políticos, 1808-1936*. Madrid, Aguilar, 1977, Vol. I, p.379.

¹⁸⁴⁹ Miguel Artola recull de l'obra de Orive i Vera les paraules de Salas Arriola sobre aquest problema: "el partido está moviéndose porque los obreros se nos van por momentos, y no saldremos de nuestro marasmo hasta que no vayamos lo más allá posible en cuestión de reformas sociales. A *Ibidem*.

¹⁸⁵⁰ *La Autonomía*, 2-08-1883.

¹⁸⁵¹ *La Autonomía*, 18-09-1883. Ho feien per evitar que venguessin persones estranyes al partit a influir amb els seus vots en les resolucions de partit. Aleshores si un correligionari no estava inscrit en el cens no podia votar.

¹⁸⁵² *El Áncora*, 18-03-1884.

¹⁸⁵³ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 1980, p.77.

¹⁸⁵⁴ *El Áncora*, 28-04-1884.

Diputats elegits	Vots
Comte de Sallent	3.128
Joan Massanet	2.721
Marcelino Menéndez Pelayo	2.243
Marquès de Casa Fuerte	2.153
Antoni Maura	2.147
Jeroni Rosselló	1.350
Enric Mesa	533

La victòria fou pels liberals conservadors. S'informava que la coalició fusionista i possibilista presentava com a senador a Joaquim Fiol, durament criticat pels mitjans de premsa republicans on explicaven que durant el seu mandat com a diputat a Madrid havia estat tot el temps a Palma¹⁸⁵⁵. L'agost de 1884 es parlava de participar en les eleccions de la Diputació Provincial. El Comitè del PRDF havia resolt prendre part en aquelles eleccions. Eren conscients que hi participaven amb desavantatges respecte als demés partits. Criticaven el bipartidisme dient:

“Sabe por experiència, que sea cual fuera la fracción centralista que gobierne, esta obtiene la mayoría. Desde el poder lo puede todo. Desde la oposición no puede nada. Y esto sucederá hasta haya desaparecido de la España trasformado en las sabias leyes de una federación democrática republicana”¹⁸⁵⁶.

Davant aquestes eleccions provincials el partit republicà progressista es va abstenir i des del seu òrgan de premsa *El Demócrata* aconsellaven i recomanaven que donessin suport a les urnes als candidats federals. Els federals per contra els lamentaven que no hi fossin per ajudar-los a combatre la reacció conservadora però agraïen la recomanació que feien als seus correligionaris per dipositar la confiança en el partit federal¹⁸⁵⁷. Com sempre, de cara a les eleccions, prepararen una gran reunió al local de l'ex cafè del Rincón –ara dit cafè del Liceu–, on hi participaren unes 300 persones¹⁸⁵⁸. La candidatura elegida la composaven: Antoni Villalonga Pérez, Ignasi Vidal Bennassar i Joaquim Quetglas Bauzá¹⁸⁵⁹. Els conservadors es feren amb la Diputació Provincial, els republicans federals es queixaren de les votacions i escàndols electorals en els col·legis de Santa Catalina, Son Serra, Son Sardina i es Molinar¹⁸⁶⁰, tots ells situats a la perifèria de la Ciutat.

A finals de 1885 es tornà a constituir un nou Comitè Provincial i es nomenà president Antoni Villalonga Pérez i vicepresidents Antoni Marroig Bonet, Ignasi Vidal Bennassar, Joaquim

¹⁸⁵⁵ *El Látigo*, 8-05-1884.

¹⁸⁵⁶ *La Autonomía*, 27-08-1884.

¹⁸⁵⁷ *La Autonomía*, 29-08-1884.

¹⁸⁵⁸ *La Autonomía*, 1-09-1884.

¹⁸⁵⁹ Elegits pel Comitè Republicano federalista. *La Autonomía*, 5-09-1884.

¹⁸⁶⁰ *La Autonomía*, 17-09-1884.

Quetglas Bauzà, Miquel Moner Pallicer, com a secretari Guillem Serra Bennassar i com a vicesecretaris Eusebi Miró Piquer i Lluís Miró Pomar¹⁸⁶¹. El 1885 el segon govern liberal va semblar introduir un aperturisme polític més gran –amb l'intent de contrarestar la crisi encetada per la mort prematura d'Alfons XII. Pi i Margall va entrar a formar part d'una gran coalició liberal que pretenia posar fi a l'hegemonia conservadora a l'Ajuntament de Madrid i va sortir elegit regidor pel districte de l'Hospital (1885)¹⁸⁶². El republicanisme federal mallorquí semblava fluix davant unes regles tan dures imposades per la Restauració i en el qual electoralment era molt difícil lluitar. Des de novembre de 1884 s'havien quedat sense òrgan de premsa –*La Autonomía*–, havent d'esperar al 1890 moment en què Benet Pons i Fàbregues engegà *Las Baleares*. Tot i això hi hagué algunes excepcions, el 1885 un federal, –el metge Pere Ferrer– aconseguí ser batlle d'Andratx, segurament degut a una coalició amb els liberals andritxols i als anys de presència política a Andratx.

El 1886 els federals no comparegueren ni a les eleccions a Corts ni a les provincials. A les Corts guanyaren els liberals fusionistes i els conservadors només tragueren un diputat, el Comte de Sallent¹⁸⁶³.

Taula eleccions a Corts de l'abril de 1886:

Diputats elegits	Vots
Antoni Maura	3.238
Comte de Sallent	3.166
Miquel Socias	2.474
Joaquim Fiol	2.336
Pascual Ribot	2.313

A les eleccions provincials del setembre de 1886 no es presentaren. Formaren la diputació membres del conservadorisme, els fusionistes i els republicans progressistes. L'abril de 1886 els federals i els progressistes s'havien unit i creat el casino de Coalición Republicana. Com antecedent en aquesta unió hi havia la creació d'un nou diari. El març de 1885 havia aparegut el primer número de *El Pueblo Balear* que era l'òrgan del partit democràtic progressista de Balears i defensor de la coalició republicana, del qual n'era propietari Manuel Luis Rico Colom¹⁸⁶⁴, l'espòs de la federal Magdalena Bonet. Possiblement el matrimoni Rico-Bonet visqué un temps

¹⁸⁶¹ *El Ancora*, 2-12-1885.

¹⁸⁶² Tot i que el Partit Federal no va retornar activament a les eleccions fins a les primeres realitzades per sufragi universal masculí el 1891 (obtidria 29 diputats), Pi i Margall ja havia estat elegit diputat el 1886. I seria reelegit no sols el 1891, sinó també el 1893, sempre per Barcelona. A CASASSAS, J.; GHANIME, A.: *Op. cit.*, p.48.

¹⁸⁶³ *El Ancora*, 5-04-1886.

¹⁸⁶⁴ Fou constament denunciat i als pocs dies de vida comptava amb tantes denúncies com números publicats. A LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VI. 2-03-1885.

a Menorca, entre els anys 1883-1885, quan tornaren a Mallorca, Manel Rico engegà el nou projectes periodístic¹⁸⁶⁵.

El 1887 la premsa republicana es tornava queixar del passotisme dels diputats mallorquins a les Corts de Madrid, criticaven que els diputats Socias i Ribot que havien estat elegits, s'havien donat per malalts l'anterior legislatura i desitjaven que no fessin el mateix en aquesta nova legislatura¹⁸⁶⁶. Cosa semblant havia fet Joaquim Fiol, ara fusionista, que anys anteriors ja era criticat per el seu absentisme a les Corts.

Els federals tornaren reviscolar la dècada dels noranta. Des de 1885 s'havia quedat sense el portaveu *-La Autonomía-*, havia vist com a principis de 1886 es desorganitzava la Unió Obrera Balear i el seu setmanari deixava de publicar-se a causa de la conspiració republicana organitzada aquell any per Ruiz Zorrilla. El setembre de 1887 havien decidit mantenir la coalició. Els federals i zorrillistes seguiren units sota el comitè de coalició republicà, a pesar del manifest tal com deia la notícia¹⁸⁶⁷. Però a partir del 1890 amb la llei de sufragi universal les coses canviaren (una mesura que esperaven des de la pujada al poder de Sagasta el 1881). A partir de gener de 1891 Benet Pons Fàbregues llançà al carrer *Las Baleares, semanario político* i després a partir de gener de 1891 *Las Baleares, periodico republicano autonomista* i a partir del maig de 1891 *Las Baleares, diario republicano*. Els federals es presentaren a les legislatives del febrer de 1891, primeres amb sufragi universal de la Restauració, aconseguint deu mil vots, en front dels quinze i vint mil de conservadors i liberals, respectivament. El vertader èxit l'obtingueren a les municipals de maig del mateix any, amb el triomf de sis dels vuit candidats presentats¹⁸⁶⁸.

L'evolució del partit federal caminà cap a la unió del tots els republicanismes. Els federals acabaren essent absorbits pel nou partit, que a Mallorca es començà a fer fort el 1897, amb la creació de la candidatura Unió Republicana, a iniciativa dels progressistes i centralistes, tot i la negativa d'alguns federals en els primers moments. Malgrat que ja a partir del 1893 els republicans s'agrupessin en coalicions electorals amb el nom d'Unió Republicana, no fou fins l'1 de setembre de 1896 en què triunfà la proposta d'unió a Mallorca. En concret en aquest procés convergiren el 1896 els republicans federals (llevat d'un grup reduït encapçalat per Antoni Villalonga), els republicans centralistes (de J. Vidal) i els republicans progressistes (de Ruiz Zorrilla), formant la Unió Republicana com s'havia esdevingut a la resta de l'estat¹⁸⁶⁹. El 1897 lluitaven tots els republicans units sota la Unió Republicana i s'obria una nova etapa pel partit republicà federal que acabà integrat dins d'un partit únic, l'estrategia adoptada per fer factible la derrota de la monarquia i de la quals els federals només volien la unió entesa en clau electoral.

¹⁸⁶⁵ Ambdós formaven part d'una lògia maçònica menorquina.

¹⁸⁶⁶ *El Republicano*, 25-12-1887.

¹⁸⁶⁷ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VII. 12-09-1887.

¹⁸⁶⁸ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1975, p.108-109.

¹⁸⁶⁹ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 1980, p.77.

La proposta de coalició electoral feia temps que era una de les cartes jugades pels republicans. Per derrotar l'enemic a les urnes, després de la manca d'operància electoral, primament fou des de la premsa republicana que s'impulsà la unió¹⁸⁷⁰. Després, arrel de la primera experiència de la Unió Republicana de 1893, foren els centralistes de Salmerón que defensaren la unió donant peu més endavant a la creació d'un partit únic. A Mallorca es començà a caminar en aquesta direcció, sobretot, a partir de 1897.

El gran entrebanc de l'etapa de la Restauració fins a la mort d'Alfons XII, (1875-1885), fou la manca d'un sufragi universal tot i que participaren en les eleccions amb sufragi censatari veren impossible aconseguir escons i formaren coalicions. La majoria de vegades que conformaren coalicions aconseguiren representació municipal a Palma, on normalment hi tenien dos o tres regidors. Des d'aquí impulsaren nombrosos projectes vinculats en dur a terme una important reforma social. Un altre gran entrebanc fou el districte únic. Segons la llei del 1878 tota l'illa de Mallorca esdevenia una única circumscripció, elegint 5 diputats, de manera que els dos possibles diputats republicans que donaria la circumscripció de Palma –on era més difícil la corrupció electoral- quedaven, amb aquesta estratègia amortits pels vots rurals. El règim havia instaurat aquesta forma de marginació del vot urbà, per por dels resultats favorables al republicanisme, que havia permès la legislació del període revolucionari del 1869-1873. Aquesta normativa havia establert un districte a Palma, dotat amb 3 escons, adjudicant-ne un a Inca i un altre a Manacor, més els dos corresponents a Eivissa i Maó. Els resultats de les legislatives del 1879 ja havien posat de manifest que amb l'artifici del districte únic, els 5 diputats mallorquins eren fàcilment controlables pel govern i, efectivament, sortiren tots 5 conservadors. El 1881 Ignasi Vidal reclamava una nova divisió en districtes basada en els judicial –dos a Palma més un a Inca i un a Manacor- que afavoria la capital amb tres escons. El 1884 els federals analitzaven a la seva premsa els perjudicis que els ocasionava el districte únic, on s'afirmava que allò que més disgustava era el sistema d'elegir als diputats a Corts com als provincials per grans circumscripcions, envers de fer-ho unipersonalment per districtes que era un sistema més just i liberal. També denunciaven la ruralització de la vida política que el règim de la Restauració també havia dissenyat per nodrir-se del vot rural addicte, ja que per ser elector de diputats a Corts s'havia de pagar una quota de contribució directe de 50 pessetes si era industrial i de 25 si era territorial. *La Autonomía* de dia 1 de juny de 1884 en el seu article "Elecciones" estava convençuda que si els districtes fossin unipersonals i els de la capital separats del pobles el partit podria treure 6 dels 20 diputats provincials mentre que ara amb els cens de les poblacions rurals se'ls feia impossible obtenir uns bons resultats¹⁸⁷¹.

¹⁸⁷⁰ El 1889 fou la premsa que treballà per aconseguir la coalició. El diari federal del marquès de Santa Marta, *La República*, proposà un pacte que fou secundat per més de vuitanta capçaleres. Per evitar bregues s'evità entrar en debats doctrinals o de procediments. DUARTE, À.: *Op. cit.*, 2013, p. 153.

¹⁸⁷¹ Recollit a PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.246-247.

El republicanisme federal a la Part Forana.

El 1881, el reconstituït Comitè Provincial Republicà Federal de Balears disposava d'implantació a nuclis importants com Manacor, Sóller i Felanitx; a Andratx; a pobles del Pla com Sineu i Montuïri; a nuclis del Llevant com Son Servera i Sant Llorenç; a municipis del Migjorn com Campos i Santanyí i a la petita vila de muntanya de Puigpunyent¹⁸⁷². També Artà, Lluçmajor i Inca comptarem amb organització¹⁸⁷³.

L'abril de 1881 (en vista a les eleccions municipals del maig de 1881) s'havien constituït nous comitès als pobles. Els primers en reorganitzar-se foren a Manacor¹⁸⁷⁴, Santanyí¹⁸⁷⁵ i Andratx¹⁸⁷⁶. En el cas d'Andratx lideraven el partit federal els mateixos homes que havien dut a terme una important política laica al municipi durant el Sexenni Democràtic, com per exemple Miquel Moner –batlle durant la República- o Jaume Roca¹⁸⁷⁷. El 1885 i 1886 els republicans andritxols obtingueren la batllia i fou batlle el metge Pere Ferrer Pujol. Un altre dels pobles en el qual s'hi reorganitzà un comitè fou Montuïri¹⁸⁷⁸. Aquelles mateixes dates també es creà un nou Comitè Republicà Federal a Campos¹⁸⁷⁹.

En les eleccions generals de l'agost de 1881 algunes localitats com les d'Andratx, Artà o Algaida donaren suport a la candidatura federal. També a les municipals de 1883 tragueren regidors a Sencelles, Santa Margalida, Santanyí, Andratx i altres. A pesar de la manca de representació electoral del republicanisme federal, hem de tenir en compte que entre el 1884 i 1886 s'establiren seus d'Unió Obrera Balear a molts pobles de Mallorca: Sóller, Binissalem, Algaida, Lluçmajor, Capdepera, sa Pobla, barriades de Palma com El Terreno, La Soledat, es Coll de'n Rebassa, etc. El que significa trobar nuclis republicans organitzats i que giraven a l'entorn del republicanisme més popular i democràtic.

A Pollença tingué pes el republicanisme lligat al pensament de Nicolás Salmerón i que participava en un primer moment dintre del partit republicà progressista. El 1879 Guillem Cifre de Colonya alumne del professor universitari Nicolás Salmerón un cop retornat –el 1878- a

¹⁸⁷² MARIMON, A.: *Op. cit.*, 2001, p.85. Citat també per GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1975, p.117.

¹⁸⁷³ Donaren suport en la reunió de representants del partit republicà federal del 26 de juny de 1881 tot i no presenciar-se a la reunió. A *El Comercio*, 27-06-1881.

¹⁸⁷⁴ A Manacor formaven part del comitè local: Joan Preto, Guillem Fullana, Antoni Martorell, Martí Lluç, Mateu Febrer, Francesc Martín i Andreu Pastor. També destacà el manacorí Llorens Galmés que a l'agost de 1881 formà part del Comitè del Partit Republicà Federal i que fou protagonista d'alguns capítols relacionats amb la intolerància religiosa que es respirava a Mallorca.

¹⁸⁷⁵ A Santanyí ho composaven Jaume Vidal Escalas, Pere Joan Forteza, Joan Ferrer, Joan Bonet, Joan Perelló, Bernat Vidal, Cosme Escalas i Marcos Rigo.

¹⁸⁷⁶ A Andratx formaven el comitè local Miquel Moner, Jaume Roca, Antoni Lladó, Antoni Calafell, Gaspar Castell, Guillem Castell i Pere Joan Ensenyat a *El Comercio*, 27-04-1881.

¹⁸⁷⁷ Per més informació vegeu: MARTORELL, C.: *Op. cit.*, 2014c.

¹⁸⁷⁸ Quedaren elegits Antoni Garcias Cerdà com a president, Antoni Ribas Tous com a vicepresident, com a vocals Antoni Manera Pocoví, Josep Cloquell Buñola, Joan Mayol Mayol i Josep Miralles Castellà i com a secretari Fernando Garau Mayol. A *El Comercio*, 27-04-1881.

¹⁸⁷⁹ Quedant compost per Joan Ginard Garcia com a president; Bartomeu Mas Ballester com a vicepresident; com a vocals: Pere Antoni Garcia Garcia, Antoni Prohens Lladó, Joan Ballester Ginard, Pau Burguera Ollers, Joan Ginard Lladó i com a secretari Rafel Cerdà Oliver. A *El Comercio*, 29-04-1881.

Mallorca obrí una escola lligada a la filosofia de la Institució Lliure d'Ensenyament. El cercle republicà col·laborà ben a prop amb l'escola de Colonya, exercint com a professors o bé ajudant-la econòmicament. Antics progressistes com Joan Albis Bennàssar i Pere Aloy Llobera, més els antics republicans federals del Sexenni s'agruparen entorn de Guillem Cifre de Colonya. Guillem Cifre era el segon màxim contribuent de la vila i Pere Aloy el cinquè, ambdós escolliren opcions polítiques no pròpies del seu estament social, el partit republicà. Guillem Cifre de Colonya fins i tot arribà a ocupar la batllia amb caràcter interí durant uns mesos del 1899¹⁸⁸⁰. Un altre personatge amb un important pes fou el metge Joan Albis Bennàssar¹⁸⁸¹, continuà la tasca de propaganda del republicanisme que durant l'etapa del Sexenni havia iniciat el seu parent (era cosí) Jordi Albis Bennàssar –diputat el 1873 a les Corts-. Jordi Albis, propietari i maçó, havia estat prèviament regidor per part del partit republicà federal de l'Ajuntament de Pollença i també president de la Societat Filharmònica Recreativa que tenia seu a Montisíon i que fou dissolta el novembre de 1874 i a la qual hi participaven els dos cosins¹⁸⁸². Joan Albis prengué el relleu del republicanisme al poble de Pollença i passà com molts altres de les files del progressisme al republicanisme durant la Restauració. Tenia una forta relació d'amistat amb un altre antic progressista –Pere Aloy Llobera- ja que el 1866 Albis s'havia casat amb una germana d'aquest –Francesca Aloy Llobera-. Ambdós durant el Sexenni formaven part del Casino Progressista i tenien estretes relacions amb el poeta Ramon Picó Campamar¹⁸⁸³. Albis el 1877 encara no havia fet el pas cap al republicanisme i fou batlle per Reial nomenament el febrer de 1877. Des de ben prest (maig de 1877) exposà a la Corporació la urgent necessitat de construir un nou cementiri, ja que persistia sobre la població un focus perenne d'insalubritat. És interessant veure com en el plànol del nou cementiri es contemplés un lloc on es poguessin enterrar els individus no catòlics¹⁸⁸⁴. Amb la tornada, a l'estiu de 1879 de Guillem Cifre de Colonya organitzaren el partit republicà progressista. El 1887 Salmerón creà el partit republicà centralista a causa de la disconformitat amb les actuacions conspiratòries de Zorrilla. A Pollença no dubtaren en seguir a Salmerón i fou un dels primers nuclis salmeronians de l'illa.

Per altra banda, a Pollença es perd el rastre dels seguidors del federalisme a i no tenim més de la figura de l'ex diputat federal Jordi Albis. Segurament en el poble de Pollença –com sovint

¹⁸⁸⁰ CÀNAVES, M.: “Els homes bons de Colonya” a DD.AA.: *Els protagonistes de l'obra de Colonya. Col·laboradors i continuadors del llegat de Guillem Cifre*. Pollença, Ajuntament de Pollença, 2009, p.15.

¹⁸⁸¹ Realitzà els estudis primaris a Pollença i els de secundària a l'Institut Balear de Palma. Després estudià la carrera de Medicina a la Universitat Central de Madrid i es llicencià el juliol de 1858, amb 24 anys, en Medicina i Cirurgia. Quan el 1858 acabà els estudis universitaris, Albis tornà a Pollença i es dedicà a exercir la medicina. Més informació sobre Joan Albis Bennàssar a *Idem*, p.42-43.

¹⁸⁸² *Idem*, p.42.

¹⁸⁸³ L'any 1869 el poeta tornà a Pollença, després de viure des dels 11 anys a Barcelona. Albis i Picó havien mantingut una forta amistat, Picó comentava que “en Joan Albis, metge pollencí, era l'única persona decent que hi ha a Pollença”. Segons l'autora de l'article dedicat a Joan Albis Bennàssar no ens ha d'estranyar les paraules de Picó si tenim en compte que va ser menyspreat per un sector de pollencins pel fet de ser xueta i Albis sempre li féu costat. *Idem*, p.44. Igualment, val a dir que, les minories religioses sempre foren com hem anat llegint en aquest estudi defensores de la llibertat de cultes i no ens han d'estranyar les simpaties dels republicans amb aquestes minories i veure col·laborant amb els republicans al col·lectiu xueta, protestant, etc.

¹⁸⁸⁴ El 1892 Albis va proposar que amb el producte de venda de la finca del Camp d'en Costa (antic cementiri) es construís el cementiri dissident. L'any 1893 s'aprovà seguir amb les obres al cementiri i fer una sala d'autòpsies, però sembla que el cementiri dissident quedà sense pressupost. El 1904 s'arribà a construir. *Idem*, p.62-63.

passava als pobles- actuaren plegats tots els republicanismes, essent majoritaris en aquest cas, els homes del Partit Republicà Centralista, força majoritària i més moderada que la federal.

Joan Albis era la cara visible del partit a nivell local i també acudia a les reunions del partit i actes com els de commemorar la proclamació de la Primera República i fins i tot realitzava mítings a altres pobles com a Felanitx el març de 1899. Quan s'organitzà Unió Republicana poc després a Pollença es formà un Comitè local format per coneguts del republicanisme pollencí i de l'obra de Colonya¹⁸⁸⁵. Durant la dècada dels 90 Albis i Cifre de Colonya alternaren la presidència del Casino Republicà¹⁸⁸⁶. L'1 de juliol de 1891 Joan Albis fou elegit novament regidor i demanà que les sessions municipals fossin celebrades els diumenges per tal de que el poble hi pogués assistir¹⁸⁸⁷. Una mostra més dels lligams entre el partit republicà i les classes populars. Els republicans a les eleccions de 1897 tragueren quatre regidors, un d'ells era Joan Albis. El gener de 1901 el Comitè d'Unió Republicana de Pollença es va renovar i els noms de Joan Albis i de Guillem Cifre no hi apareixen¹⁸⁸⁸. El 1904, Albis féu un gir polític de 360 graus, tornà aparèixer a l'Ajuntament però aquest cop de la mà del partit conservador. A pesar de la sortida de Joan Albis els republicans de Pollença continuaren tenint força representació, que quedà demostrada en un míting que aplegà a quatre-centes persones. Pel que fa a la dècada anterior -dels 80-, els republicans pollencins tingueren qualque regidor. El 1882 criticaven la manca de mires que tenia el nou ajuntament amb Llobera Aulí com a batlle amb la classe jornalera de Pollença, la qual es trobava ofegada a causa de la manca de feina que hi havia al camp¹⁸⁸⁹. Un altre que aconseguí ésser triat com a regidor fou el republicà i professor de l'escola de Guillem Cifre de Colonya -José Guiraud-¹⁸⁹⁰. Segons *El Àncora* formaven part del Comitè Democràtic Progressista els mestres de l'escola de Colonya: Guiraud, Nicolás de Castro i Rotger. Mentre que Joan Albis no s'havia presentat¹⁸⁹¹.

L'Església mostrà el seu desencant amb el projecte laic de l'escola de Guillem Cifre de Colonya. Algunes iniciatives de l'ecònom de Pollença per contrarestar la força de l'escola de

¹⁸⁸⁵ Cristòfol Llompart Cladera, Ramon Rabona Torrandell, Joan Amengual Bisanyes, Pere Andreu Aguiló Fortesa, Pere Josep Cerdà Campomar, Joan Vilanova Cerdà, Rafel Fuster Forteza i Joan Capó Cànaves.

¹⁸⁸⁶ ALBIS, M.R.: "Joan Albis Bennàssar" a *Els protagonistes de l'obra de Colonya. Col·laboradors i continuadors del llegat de Guillem Cifre*. Pollença, Ajuntament de Pollença, 2009, p.58-59. Extreu part de la informació de SALAS, P.: *Op. cit.*.

¹⁸⁸⁷ ALBIS, M.R.: *Op. cit.*, p.62.

¹⁸⁸⁸ *Idem*, p.66-67.

¹⁸⁸⁹ En total hi havia uns 49 pobres jornalers als quals els republicans encapçalats per Albis demanaven una millora i argumentava que durant el seu mandat s'havia tingut cura de la classe jornalera i els havien donat feina perquè poguessin gaudir d'un jornal que treballaren en obres públiques engegades per l'ajuntament. Signava l'article un tal M.R. i V. A *El Demócrata*, 9-03-1882.

¹⁸⁹⁰ Sobre aquelles eleccions el diari catòlic *El Àncora* n'ofereix informació. L'oposició que trobaren les forces conservadores fou en el districte del Convent on hi lluitaven Pere Josep Cerdà -tradicionalista-, Miquel Llobera -antic progressista- que lluitaven contra José Guirand i un altre els quals donaven suport a la fracció Albis, Coll [Guillem Cifre de Colonya abans Coll], i demés professors de l'escola salmeroniana. *El Àncora* comentava que el tradicionalista Cerdà havia tret 70 vots i el republicà Guiraud havia obtingut 11 vots¹⁸⁹⁰. En el còmput final Guiraud havia obtingut 65 vots en el quart districte front als 161 de Llobera i 160 de Cerdà. Segurament obtingué la plaça de regidor pel tercer districte on obtingué 103 vots empatat amb l'altre candidat -Joan Martorell-. *El Àncora* es lamentava de l'elecció d'aquest republicà recollit a *El Comercio*, 19-05-1881. Més tard aquest sortí del progressisme i republicanisme.

¹⁸⁹¹ *El Àncora*, 7-05-1881.

Colonya fou l'organització d'una sèrie de sermons durant el dia de la Immaculada en el qual digué sermons contra la Institució Lliure de Pollença¹⁸⁹². En quan a la relació amb els republicans locals, l'escola comptà amb l'ajuda dels companys de partit també per realitzar conferències. Les dues primeres foren realitzades per Albis i Cortés¹⁸⁹³. A finals de 1887 els republicans pollencins enviaren una carta en resposta a la vetllada que s'havia de celebrar en honor a Estanislau Figueres que es preparava pel dia 11 de novembre. El Comitè Republicà de Pollença es dirigí als senyors Chies i Moreno per expressar el suport a la vetllada i donà mostres de confiança amb fer forta una coalició republicana sense adjectius. Signaven la carta el president del Comitè –Joan Albis- i el secretari Nicolás de Castro¹⁸⁹⁴. Iniciada la dècada dels 90 es creà un casino republicà a Pollença ubicat a la plaça de la Llibertat¹⁸⁹⁵. Després de la inauguració del casino –maig de 1891- hi hagué eleccions municipals i sortí elegit un regidor republicà –Joan Albis Bennassar-¹⁸⁹⁶. El metge Joan Albis fou president el Centre Republicà Pollencí i del Comitè de Coalició Republicana de Pollença. El febrer de 1892 celebraren un banquet a la fonda propietat del republicà Jaume Cortés per commemorar l'aniversari de la República i el saló era presidit per un bust de Nicolás Salmerón Alonso, vistes les simpaties dels republicans pollencins cap al republicanisme salmeronià¹⁸⁹⁷. Poc dies després de la celebració del banquet morí “el degà dels liberals pollencins” –l'ancià i republicà Pere Aloy Llobera-¹⁸⁹⁸.

A Pollença queda clara l'adhesió als salmeronians. De fet existí el Partit Republicà Centralista de Pollença amb Joan Albis al capdavant i que a la dècada dels 90 realitzà un míting que comptà amb la invitació del cooperativista i feminista –Joan Salas Antón- que exercia com a advocat a Barcelona i era membre del Partit Centralista i també comptava amb el mallorquí advocat Joan Tugores que formava part de la comissió organitzadora de l'esdeveniment. Salas Antón era membre del directori català dels partit. Al míting hi participaren uns 500 correligionaris on pronunciaren discursos Albis, Salas, Tugores i altres. Salas Antón comentà la promesa que tenia feta Nicolás Salmerón de visitar Mallorca i també Pollença durant la propera primavera¹⁸⁹⁹. Anys abans, el 1884, Pollença i el cercle de l'Escola de Guillem Cifre de Colonya havia rebut la visita de l'institucionista Manuel Cossío. Després que Joan Albis -cap del partit republicà de Pollença- es passés al partit conservador, el republicanisme pollencí no patí cap ensopçada i continuà igual de viu. Ho demostrava la visita dels principals líders de la Unió Republicana de Mallorca a Pollença en la qual acabaren improvisant un míting amb unes 400 persons i hi

¹⁸⁹² *El Comercio*, 4-12-1882.

¹⁸⁹³ *El Comercio*, 12-03-1881.

¹⁸⁹⁴ *El Republicano*, 27-11-1887. Agafen la informació que havien vist publicada en el diari *El País* i la carta datava del 4 de novembre.

¹⁸⁹⁵ *Las Baleares*, 5-05-1891.

¹⁸⁹⁶ *Las Baleares*, 11-05-1891. Guanyaren els conservadors amb 6 regidors, els carlistes obtingueren un regidor, els fusionistes també un al igual que els republicans.

¹⁸⁹⁷ *Las Baleares*, 15-02-1892.

¹⁸⁹⁸ *Las Baleares*, 19-02-1892.

¹⁸⁹⁹ *Las Baleares*, l'any 1892.

destacà el federal Aguiló juntament a altres pesos pesats del republicanisme pollencí com era Guillem Cifre de Colonya¹⁹⁰⁰.

Un altre localitat era Felanitx, que a partir de 1890 fou important la presència del republicanisme. Aquest comptà amb homes com el notari Quiñones, partidari de la Unió Republicana i que engegaren un diari republicà al poble. Durant la dècada dels 80, no foren tant actius, ara bé, sabem que fundaren una escola nocturna gratuïta¹⁹⁰¹. Altres localitats amb un pes històric del republicanisme fou Lluçmajor. Durant el Sexenni els federals tingueren una gran participació política a Lluçmajor. Però després de la Restauració els principals homes com Andreu Salvà es mogueren cap al possibilisme de Castelar. També crearen un comitè els zorrillistes i els federals es diluïren entre les postures moderades de Castelar i les radicals de Zorrilla. Durant la dècada dels 80 el republicanisme llucmajorer s'arreglè entorn de la Unió Obrera Balear. El 1884 els llucmajorers crearen una sucursal i organitzaren una cooperativa i una escola i a més al llarg del vuit-cents es caracteritzà pel seu reformisme i anticlericalisme. L'octubre de 1880 va morir un important personatge de la política republicana, Nicolau Taberner Salvà, que havia estat regidor i diputat provincial. Al no ser catòlic fou enterrat al cementiri dels dissidents¹⁹⁰². El dia de l'enterrament els republicans sortiren al carrer per acomiadar a un dels republicans llucmajorers que des de 1868 més s'havien significat.

Els federals perderen pes a les principals poblacions republicanes com Lluçmajor, Pollença o Felanitx però el conservaren a Palma i altres localitats importants com Sóller o Manacor i manteniren comitès a diferents pobles.

5.3 La divisió del republicanisme i la lluita per mantenir el republicanisme històric federal

Durant la dècada dels vuitanta els federals intentaren tornar esser la força que havien estat durant el Sexenni, però el nou escenari polític havia generat diverses tendències dintre del republicanisme que es transformaren a mode de partit polític. Ja hem explicat que els federals

¹⁹⁰⁰ La crònica publicada al diari republicà de la Unió Republicana deia així: "Nuestro partido en los pueblos. Aprovechando nuestros correligionarios de Pollensa una excursión de nuestros amigos García Orell y Pou al valle de Ternellas, el domingo por la noche se reunieron en el Centro republicano de aquella villa unas cuatrocientas personas con lo cual ya no fue posible a Garcia, Pou y Martí, el dejar de concurrir a aquel Centro donde se improvisó un importante meeting. Después de las recientes elecciones había curiosidad por parte del Comité de Palma de conocer el estado de fuerzas del partido pollensín, y anoche todo el mundo se convenció que la retirada del Sr. Albis no ha causado ni desaliento ni desmoralización en las fuerzas republicanas como noticias equivocadas nos habían hecho creer. Por el contrario, el domingo nos convencimos que todo está como siempre había estado, y que se quiere aprovechar la primera ocasión para demostrarlo públicamente. La reunión se celebró a las ocho de la noche y fue presidida por el presidente del Comité de Palma Sr. García Orell. A su derecha tenía al presidente del Casino Sr. Aguiló y formaban parte de la mesa los señores Cifre de Colonia, Pou y otros". A *La Unión Republicana*, 3-12-1901.

¹⁹⁰¹ *El Comercio*, 14-06-1881. Aquest diari federal comentava que l'obertura de l'escola demostrava l'activitat i nivell de cultura que tenia Felanitx.

¹⁹⁰² Com que encara estava pendent construir una zona no catòlica, s'aixecà un mausoleu en la seva memoria. La crònica necrològica fou publicada al diari possibilista *La Opinión* del 14-10-1880. Allà es narrava la marxa fúnebre fins al cementiri acompanyat de música i parlaments. "Casi todo el pueblo, por no decir el pueblo entero ocupaba las calles y avenidas que se encontraban desde la plaza donde vivió el difunto y que estaba completamente atestada hasta el cementerio. Gran número de personas precedían el cortejo".

foren un partit defensor d'una cultura política liberal democràtica i popular. Apostaven per una democratització del poble i ho practicaven en les seves xarxes de sociabilitat i comitè de partit. A partir de 1881, després del poc èxit de les primeres eleccions municipals, se'n adonaren que si volien ser una força havien d'unir-se a altres partits, però alhora entenien que ells eren un partit independent que clamava per qüestions bàsiques com la defensa de l'autonomia, la classe obrera o la secularització. Per tant per a ells les unions només serien puntuals i en clau electoral, per aquest motiu formaren al llarg del decenni dels vuitanta coalicions amb el partit progressista de Zorrilla amb qui tenien en comú la lluita per la democràcia i l'enderrocament de la monarquia. Les demandes comunes també foren la reivindicació del sufragi universal, que finalment arribà el 1890. Al llarg del decenni del vuitanta organitzaren junts els actes de commemoració de la Primera República (1873), conscients de la necessitat d'anar plegats en les eleccions però sense perdre de vista les seves arrels i el seu ideari d'implantar un estat federal que eren els punts on més discrepaven amb els demés partits republicans. A partir de 1886 els republicans federals mallorquins passaren per una desmobilització important. Des de que es quedaren el 1885 sense el seu òrgan *La Autonomía* foren poc visibles i sempre actuaren amb consonància amb els progressistes. Aquell mateix 1885 el republicà progressista Manuel Rico Colon fundà un nou diari, *El Pueblo Balear* que fou la veu dels progressistes i també dels federals. Igualment el 1886 organitzaren el casino de la Coalició Republicana i també un comitè que bàsicament estava format per homes del republicanisme progressista. Per tant de 1885 fins el 1890 sembla que el republicanisme estigué dominat pels republicans de Zorrilla que tenien mitjans de comunicació com *El Demócrata* o *El Republicano* i es mostraren partidaris de la via de la conspiració per tombar la monarquia. De fet des de 1885 els federals havien apostat pel retraïment electoral i part de la seva base social actuava en les esferes que compartien els republicans mallorquins com la societat mutual i cooperativa Unió Obrera Balear on hi convivia totes les dissidències. El 1890 el partit federal, amb la implantació del sufragi universal, tornà a reviscolar però li costà molt fer-se un lloc en el poder parlamentari i per aquest motiu, a finals dels 90 es caminà cap a la unió dels republicanismes, aconseguint certs èxits electorals a ajuntaments com Palma.

A Mallorca a més de federals i progressistes s'organitzaren altres forces republicanes com els possibilistes que recolliren l'herència del republicanisme predicat per Emili Castelar situat a l'ala dreta. Aquests actuaren al marge dels demés republicans i miraren cap al partit liberal de Sagasta on finalment s'integraren. Ben aviat comptaren amb un portaveu, *La Opinión*, creat el 1879 i en fou director l'ex monàrquic demòcrata Joaquim Fiol¹⁹⁰³. A més de Fiol, un dels seus homes principals fou Eusebi Pascual Orrios, ex federal que havia estat diputat a Corts en dues ocasions (1872 i 1873). Des de 1874 hi hagué un nucli seguidor de Castelar, el nucli més important es trobava a Lluçmajor¹⁹⁰⁴ amb Andreu Salvà com a principal cap del partit. El març

¹⁹⁰³ A partir de febrer de 1880 es publicà cada dia.

¹⁹⁰⁴ *El Republicano*, 19-02-1888.

de 1881 es constituí el comitè local del partit possibilista mallorquí¹⁹⁰⁵ amb Joaquim Fiol (director de l'òrgan del partit *La Opinión*), Eusebi Pascual, Gabriel Alzamora, Benet Pomar, Rafel Gacias Garau, Jaume Sancho i Andreu Salvà –de Lluçmajor-. A diferència dels federals gaudiren de més èxit i aconseguiren ocupar algun escó a les Corts madrilenyes. Fou diputat a Madrid, Joaquim Fiol –en les eleccions generals de l'agost de 1881-. El desembre de 1886 Emilio Castelar visitava Mallorca i s'hostejà a l'hotel del Cosmos. En la seva visita tenia planejat reorganitzar la redacció del diari *La Opinión* i posar-lo en harmonia amb els darrers moviments de Castelar al congrés¹⁹⁰⁶. A Mallorca ja hem dit que els possibilistes actuaren lluny de les demés forces republicanes a diferència del que succeïa a altres indrets de la geografia espanyola i s'acostaren més al partit liberal. De fet des del federalisme constantment criticà l'apropament dels possibilistes amb els liberals fusionistes i s'utilitzava el terme pejoratiu de *truchimanes*¹⁹⁰⁷.

Però les relacions dels federals als inicis de la dècada dels 80 no foren del tot dolentes. A finals de 1880 Alexandre Rosselló treballava intensament amb Joaquim Fiol –màxim dirigent del Partit Possibilista de Mallorca- per crear l'Escola Mercantil. També abans que els federals comptessin amb un òrgan de premsa tenien bones relacions amb *La Opinión*. A Menorca presidia el Partit Possibilista un vell conegut del federalisme, Teodor Ládico¹⁹⁰⁸, qui havia estat ministre d'hisenda durant la Primera República. Durant els primers anys els federals aplaudiren la lluita contra el jesuïtisme i el fanatisme religiós que predominava a Mallorca feta per la gent de *La Opinión*¹⁹⁰⁹. Però a partir de les aliances amb els fusiones les bones relacions es truncaren.

Joaquim Fiol Pujol (1831-1895) acabà a les files del Partit Liberal. Fou el 1889 quan es va passar al Partit Liberal, un any després fou nomenat governador civil de València (1890) i després fou nomenat secretari de l'ambaixada espanyola a Roma. Un altre dels que s'havien integrat dins el partit liberal fusionista fou l'ex federal Alexandre Rosselló davant la impossibilitat de penetrar en les institucions públiques.

Pel que fa al Partit Republicà Progressista de Zorrilla ja hem dit que sovint actuaren juntament amb els republicans federals. Aquests ben aviat comptaren amb el seu òrgan de premsa, *El Demócrata* (1879-1886), que fou dirigit per l'advocat Gabriel Castellà Amengual¹⁹¹⁰. Fruit de les unions amb els federals el 1885 llançaren al carrer un nou diari *El Pueblo Balear* (1885-

¹⁹⁰⁵ *El Comercio*, 7-03-1881.

¹⁹⁰⁶ *El Áncora*, 28-12-1886.

¹⁹⁰⁷ Ben prest pactaren amb el poder liberal, *La Autonomía* deia: “Los posibilistas de aquí, no pueden ser de ningún modo juzgados como pertenecientes a la masa general del partido puesto que por mas que se abandone la benevolencia, ellos la continuaran, ellos seguiran su camino de prostitución política, entregados como siempre en cuerpo y alma al poder sin cuyo apoyo y protección no pueden tener alguna apariencia de vida y solo presentándose como adictos en las candidaturas, fueron y son capaces a obtener alguna representación”. A *La Autonomía*, 2-10-1883.

¹⁹⁰⁸ Es veu que havia visitat Mallorca i retornava cap a Maó (Menorca). A *El Comercio*, 12-07-1881.

¹⁹⁰⁹ *El Comercio*, 5-10-1880.

¹⁹¹⁰ S'havia llicenciat en jurisprudència a la Universitat de Barcelona a 1853. El 1879 emprengué la direcció de *El Demócrata* i continuà la seva vessant periodística fins a la seva mort (el 1896) dirigint altres diaris republicans com *El Republicano* (1887-1892) o *La República* (1892-1894).

1886) que havia de ser el portaveu de la coalició. *El Motín*, diari lliurepensador i republicà fet a Madrid, incorporava les denúncies que patia el diari *El Pueblo Balear* des del seu primer número¹⁹¹¹. Aquest diari passà per alts i baixos i es veié sovint obligat a suspendre's¹⁹¹². L'agost d'aquell any anuncien que per tercer cop aquest diari havia desaparegut de l'estadi de la premsa. El diari s'imprimia a la tipogràfica del federal Benet Pons¹⁹¹³. Pel que fa a *El Demócrata* havia continuat i s'havia mantingut com a òrgan del partit zorrillista i convisqué amb *El Pueblo Balear* –dirigit per Manuel Rico Colom¹⁹¹⁴. Aquell any degué ser un any especialment fort en les persecucions. També la societat Unió Obrera Balear, on s'ajuntaven totes les dissidències, el 1886 fou registrada segons ordres de les autoritats. El motiu era que hi havia hagut una conspiració de caire estatal per enderrocar la monarquia, en la que hi havien participat alguns mallorquins com l'espòs de Magdalena Bonet –el zorrillista, Manuel Rico Colom-. Fou el setembre de 1886 quan van detenir a Barcelona disfressat de mariner a Manuel Rico Colom, representant de Ruiz Zorrilla i director de *El Pueblo Balear* que es publicava a Palma¹⁹¹⁵. Més endavant, el desembre, era detingut a Barcelona el president de Unió Obrera Balear i mestre de primer ensenyament, Fèlix Mateu Domeray. El motiu de la detenció era perquè s'estava investigant un fet relacionat amb l'ordre públic¹⁹¹⁶. Segurament se l'havia detingut per estar implicat en l'intent de conspiració republicana o per presidí una societat afí a la conspiració.

El diari *El Demócrata* tingué la mateixa sort que els seus companys de premsa. El novembre de 1886 era denunciat per haver publicat articles contra l'església, es tractava de l'article titulat "La Iglesia es el cáncer de la sociedad moderna". En aquella època dirigia *El Demócrata* el jove Josep Riera¹⁹¹⁷. Aquest era advocat i havia estat denunciat, fou substituït per Faust Fiol Palou¹⁹¹⁸. Poc després deixaria de publicar-se. Fins el 1887 no tornà a aparèixer un diari republicà *El Republicano* (1887-1892) que seria l'òrgan de la coalició republicana i seria dirigit per Gabriel Castellà Amengual.

Inicialment els zorrillistes es trobaven barrejats amb els seguidors de Nicolás Salmerón i més endavant (el 1887) aquests organitzarien el partit centralista. En el programa de 1880 el partit progressista propugnava el sufragi universal, els jurats, la instrucció primària gratuïta i generalitzada i el servei militar obligatori, etc. tot allò en comú que podien trobar amb els federals menys amb la forma d'entendre l'Estat ja que aquests defensaven el sentit unitari de

¹⁹¹¹ *El Motín* anunciava que el primer número del diari zorrillista *El Pueblo Balear* havia estat denunciat (8-03-1885) i també a finals de març informaven de les denúncies que havien patit diversos diaris republicans com *El Progreso* i *El Porvenir* de Madrid i els de les províncies *La Unión Democrática* d'Albacete, *El Centinela* de Barcelona i *El Pueblo Balear* de Palma de Mallorca (29-03-1885).

¹⁹¹² El juliol de 1886 s'anunciava que aquest diari zorrillista havia reanudat la seva publicació. A *El Áncora*, 21-07-1886.

¹⁹¹³ *El Áncora*, 6-08-1886.

¹⁹¹⁴ A la Biblioteca March es conserven dos exemplars de *El Demócrata* del juliol de 1886, cosa que indica que els dos diaris existiren paral·lelament.

¹⁹¹⁵ *El Áncora*, 30-09-1886.

¹⁹¹⁶ *El Áncora*, 29-12-1886.

¹⁹¹⁷ *El Áncora*, 13-11-1886.

¹⁹¹⁸ *El Áncora*, 4-12-1886.

l'Estat. Molts de progressistes radicals s'implicaren en aixecaments, com el protagonitzat el 1883 o 1886¹⁹¹⁹. Manuel Ruiz Zorrilla es decantà per la via de la conspiració per enderrocar la monarquia. A Barcelona l'aixecament fou dut a terme per l'alferes de la reserva, i secretari de l'Associació Militar Republicana, Manuel Pérez. La conspiració durà fins el 1886, any del fracassat cop de força de Villacampa¹⁹²⁰. A Mallorca tenim el cas de Manuel Rico Colom que fou detingut i també fou detingut a Barcelona Fèlix Mateu Domeray que durant el Sexenni milità dins el sector federal intransigent i ara es movia molt a prop dels progressistes. Ens ho fa pensar la seva detenció a Barcelona el 1886 pels fets conspiratius i perquè la seva Unió Obrera Balear, on hi participaven tots els grups republicans, mantenia estretes relacions amb dos progressistes com Joan Salas Anton o el degà de la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona Joan Gené i Partagàs, que col·laborà amb la creació del Congrés Nacional Femení a Mallorca el 1883 enviant articles a la premsa mallorquina i nacional. Altres punts en comú que unien a Salas, Gené i Mateu era que eren uns defensors de la igualtat de la dona.

A la part forana comptaren amb alguns adeptes al poble de Lluçmajor. El comitè del partit democràtic progressista de Lluçmajor el 1882 reiterà la seva adhesió a la política de Ruiz Zorrilla¹⁹²¹. A més de Palma i Lluçmajor, aquell any els demòcrates progressistes celebraren reunions a sa Pobla, Campos, Capdepera, Pollença i Alcúdia¹⁹²². Possiblement els republicans d'aquestes localitats o almanco els seus comitès estaven controlats pels zorrillistes. Eren nuclis on els federals no hi tenien organització, llevat de a Campos i a Capdepera.

A nivell general la doble derrota, electoral i militar, del republicanisme determinà una greu crisi a les files de la coalició, que quedà definitivament trencada¹⁹²³. Després de 1886 es treballà un altre cop per la coalició de tots els elements republicans, però l'intent no prosperà ja que els caps de les diverses agrupacions republicanes ho condemnaren¹⁹²⁴. Després d'aquest intent fou la premsa que cercà la coalició per promoure la unió des de la base. El 1889 accepten convocar als seus correligionaris per constituir comitès de la coalició nacional republicana. El restabliment del sufragi universal, el juny de 1890, fou positiu, aconseguint una trentena de diputats republicans que van decidir constituir una nova Unió Republicana. També, la dissolució de les Corts conservadores, el gener de 1893, va servir per potenciar el moviment a favor de la unió. La ruptura al cap d'un any d'aquesta nova coalició republicana creà en les organitzacions locals la convicció que eren les rivalitats personals dels líders la causa dels continuats fracassos d'un moviment el qual la base hi donava suport.

¹⁹¹⁹ L'agost de 1883 Ruiz Zorrilla duia a terme el primer intent revolucionari amb el pronunciament de Badajoz. I que des de Balears comptà amb el suport des de Maó del militar Cipriano Carmona. El setembre de 1886 hi hagué una altra intentona militar de Villacampa que tingué conseqüències negatives pels republicans mallorquins com el progressista Manuel Rico Colom o el republicà de la Unió Obrera Balear Fèlix Mateu Domeray.

¹⁹²⁰ DUARTE, À.: *Op. cit.*, 2004, p.142.

¹⁹²¹ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VI. 29-05-1882.

¹⁹²² *Idem*, Vol. VI, 29-06-1882.

¹⁹²³ ARTOLA, M.: *Op. cit.*, Vol. I, p.382.

¹⁹²⁴ *Idem*, p.383.

Entrats en la dècada dels noranta, el 1894 participaven en les decisions del partit de Zorrilla, Julio Fermin Quiñones i Jeroni Pou Magraner. Aquests havien de participar com a representants en una assemblea del partit republicà a Madrid¹⁹²⁵. A més foren ells els que vetllaren perquè a Mallorca fructifiqués a partir de 1896 el projecte polític de la Unió Republicana i n'esdevindrien un dels principals caps del republicanisme. El 1896 moria un dels homes més importants del zorrillisme a Mallorca, Gabriel Castellà, qui fou el director de *El Demócrata* (1879-1886). Sempre defensà els ideals de *El Demócrata*, a més de dirigir aquesta publicació, col·laborà amb altres diaris en els quals defensà la causa de la República¹⁹²⁶. Al final el zorrillisme aconseguí formar a Mallorca un partit unificat –Unió Republicana– que suposaria el final de l'objectiu del partit federal de construir un partit fort i s'hagueren d'integrar dintre de les noves regles de la Unió Republicana. L'acte públic més important i en el qual es donà a conèixer el gran partit fou el 1897. La Unió Republicana tenia la voluntat d'utilitzar les eleccions i els mètodes legals per accedir al poder i es posava punt i final a les conspiracions¹⁹²⁷.

Pel que fa als treballs conjunts entre federals i progressistes durant el període 1879-1886 a més del llançament de premsa comuna com *El Pueblo Balear* i *El Republicano* en època de crisi política davant el marginament de la Restauració, sovint commemoraren plegats l'aniversari de la República i foren actes on es reivindicà la democràcia per damunt de tot. Per exemple, el febrer de 1881 es formà una coalició entre els federals i els progressistes on es convidava a participar a un banquet a tots els demòcrates de Mallorca¹⁹²⁸. Els promotors del banquet formaren una comissió organitzadora composta per Joan Palou Coll, Ignasi Vidal, Gabriel Reus, Joaquim Quetglas, Antoni Marroig, Enric Lladó, Joan B. Ensenyat, Ramon Obrador i Guillem Serra¹⁹²⁹. La majoria havien viscut de primera mà l'experiència de la República. En aquesta commemoració hi participaren unes 300 persones, ho feren en el saló de l'antiga fàbrica de paper del carrer dels Oms de Palma. Després de menjar es van pronunciar discursos, el primer discurs el féu Joan Palou Coll, aquest es mostrà defensor de la democràcia i brindà per la unió, en unió –com havien fet Salmerón i Zorrilla– i recordà també la memòria de Miquel Quetglas Bauzà (1826-1872). També parlà Ignasi Vidal i Joaquim Quetglas –dirigents federals–. Joaquim Quetglas destacà que sempre havia desitjat la coalició de tots els partits afins i sense renunciar al seu credo autonomista s'apropava a ells i els donava suport en un possible projecte comú, ja que creia que la coalició era precisa pel triomf de la democràcia. Es brindà aleshores per la coalició dels partits democràtics. Antoni Marroig s'encarregà de fer el parlament final i exposà un resum de tots els discursos del dia i destacà les dues línies dels discursos d'aquella vetllada, una línia que parlava sobre la unió dels partits democràtics i l'altra línia que versava sobre els drets

¹⁹²⁵ *Las Baleares*, 9-03-1894.

¹⁹²⁶ *Las Baleares*, 26-06-1896.

¹⁹²⁷ Des de 1886 el progressisme zorrillista declarà incompatible la República i la Revolució i formaren un partit, el Centralista, que proclamava el seu propòsit d'imposar la República a través de procediments electorals. A SUÁREZ, M.: *Op. cit.*, 2000, p.53.

¹⁹²⁸ Per participar en el banquet només calia inscriure's a les llibreries de Joan Colomar (al carrer Cadena), Bartomeu Rotger (al carrer Palau) o en la de Miquel Roca (al Born).

¹⁹²⁹ *El Comercio*, 1-02-1881.

individuals. A més d'haver-se recordat a Miquel Quetglas, també es recordà al prevere Jeroni Bibiloni a qui definiren com a mestre dels demòcrates mallorquins. Tots ells acordaren enviar un afectuós telegrama al Pi i Margall, Salmerón, Figueras i Ruiz Zorrilla¹⁹³⁰.

Tot i que també es clamava per la unió dels partits demòcrates, a les eleccions municipals de maig de 1881 s'havia proposat a Palma una candidatura conjunta de les forces republicanes però aquesta no collà. Hi hagué una feina prèvia, com la reunió a casa d'Enric Lladó –progressista– però no hi hagué voluntat d'unitat. De fet com ja hem remarcat sí que n'hi hagué als pobles¹⁹³¹. Més endavant i com ja hem vist foren moltes les coalicions entre progressistes i federals i fins i tot amb els liberals de l'Esquerra Dinàstica que ajudaren a millorar els resultats electorals. Els republicans aconseguiren representació municipal però a partir de 1885 s'obrí una període de crisi. Passaren a formar un comitè i un casino conjunt, anomenat de coalició republicana. El 1890 es constituí un nou Comitè Provincial de Coalició Republicana i hi havia una comissió permanent formada per Gabriel Castellà, Gabriel Oliver, Josep Rosich, Jaume Suau, Antoni Llull, Joan Tugores, Antoni Salvà Torrens i Joan Albis¹⁹³². Tan Gabriel Oliver com Jaume Suau eren homes que havien militant dins el partit federal. Un mes abans en la comissió organitzadora de la coalició republicana hi havien participat Ramon Marià Ballester, Joan Tugores, Josep Rosich, Eusebi Ballester, Gabriel Castellà, Sebastià Palou, Antoni Llull i Andreu Montaner¹⁹³³. La majoria provinent del partit de Zorrilla que es mostrà més fort i actiu que no pas els federals, que havien optat pel retraïment després de 1885.

Amb la implantació del sufragi universal s'obrí un nou període d'oportunitats pel republicanisme federal que tornà a organitzar el seu comitè i fundà un nou diari. Tot i així el republicanisme federal havia mantingut ben encesa la seva xarxa associativa i romangué ben a prop de les classes obreres i populars que participaven de les societats mutuels organitzades per aquests als pobles de Mallorca i la ciutat. L'exemple més clar fou el d'Unió Obrera Balear que aconseguí congregà molts de socis i allà van perviure les pràctiques republicanes del mutualisme, cooperativisme i estalvi. En contraposició en aquestes societats hi havia el teixit social que estava gestant del catolicisme social i més endavant a partir dels anys 90 penetrà en força el socialisme i els republicans aconseguiren salvaguardar la implantació que tenien als pobles, però en canvi les zones urbanes foren més permeables les idees socialistes.

També malgrat fos des de l'oposició feren una gran tasca als ajuntaments -una tasca que ha quedat sepultada per la invisibilitat parlamentària- i intentaren portar a terme els seus ideals, sobretot pel que fa als seus plans de secularització i d'implantar la instrucció pública a les Balears i facilitar l'accés de l'educació a les classes populars.

¹⁹³⁰ *El Comercio*, 14-02-1881.

¹⁹³¹ *El Comercio*, 28-04-1881.

¹⁹³² *El Republicano*, 2-02-1890.

¹⁹³³ *El Republicano*, 19-01-1890.

5.4 Sociabilitat republicana durant la Restauració: els casinos i la premsa

Durant el Sexenni Democràtic s'havia creat un xarxa extensa de casinos i societats republicanes a la ciutat i a la part forana. Durant la primera etapa de la Restauració, l'associacionisme fou més pobre sobretot pel que fa a la part forana. A Palma comptà amb un comitè de partit organitzat des de 1880 i amb un casino creat el setembre de 1881. Altres organitzacions republicanes important on es congruà i desenvolupà el republicanisme i el federalisme fou a l'entitat mutualista i cooperativista Unió Obrera Balear que a partir de 1884 arribà a expandir-se arreu de Mallorca i organitzà en el seu si les diferents seccions obreres. També fou important la premsa. Es comptà amb diferents diaris i setmanaris republicans federals com *El Comercio* (1880-1883), *El Huracán* (1881-1882), *La Autonomía* (1883-1884), *La Escoba* (1883), *El Látigo* (1884) o *Unión Obrera Balear* (1882-1886). A més hi hagué altres diaris vinculats amb l'entorn republicà com *El Espiritismo*, *Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza* i els diaris dels altres corrents republicans, com els portaveus progressistes amb qui formaren coalicions com *El Demócrata*, *El Pueblo Balear* o *El Republicano*.

Els casinos i centres republicans foren els vertaders eixos organitzatius de la vertebració popular del republicanisme¹⁹³⁴. A pesar de la marginació parlamentària i electoral els federals aconseguiren comptar amb un teixit social prou important, sobretot a la ciutat. L'assignatura pendent fou la part forana on hi mancaven casinos on hi acudissin les classes subalternes, vital per tal de difondre la idea i pensament polític republicà. Després de la reorganització del partit federal –el 1881– aquests començaren a recollir els seus fruits i el 1884 una de les associacions més importants en les quals comptà el republicanisme federal d'aquella època, la Unió Obrera Balear, s'expandia a gran velocitat per la part forana. El 1886 després de les experiències conspiradores contra el règim aquesta entitat fou prohibida pel règim de la Restauració i es tornà a obrir un període d'invisibilitat associativa i també a nivell electoral des de 1884 els federals ja havien optat per no presentar-se en unes eleccions manipulades per la maquinària del règim de la Restauració. A partir de 1890 tornà a obrir-se un període de bonança i de noves oportunitat amb la instal·lació del sufragi universal.

El setembre de 1881 es constituí el Centre Republicà Federal i des dels primers moments comptà amb un local ubicat al carrer del Teatre, número 10, a la casa coneguda com el cafè del Rincón. Un cafè on ja hi havien organitzat actes. Més endavant passaren a ocupar un nou local al carrer Palau, espai on també s'hi ubicà l'administració i redacció de *La Autonomía*¹⁹³⁵. La primera junta directiva del Centre Republicà Federal s'organitzà a finals de l'any 1881 i fou

¹⁹³⁴ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2007d, p.200.

¹⁹³⁵ El febrer de 1883 s'anunciava el canvi d'ubicació del Centre Republicà Federal, s'havien traslladat al carrer de Palau, número 25, fent cantonada amb el carrer de l'Almudaina. El juliol de 1883 estava ubicat al carrer Palau, número 25 i era la seu administrativa i de la redacció del diari *La Autonomía* que dirigia Joaquim Quetglas. A *El Comercio*, 19-02-1883.

presidida per un històric del republicanisme federal, Joaquim Quetglas Bauzà¹⁹³⁶. L'eufòria que visqué el Centre Democràtic Federal fou molt distint del Casino Republicà (1869-1874) que fou el punt neuràlgic del republicanisme durant el Sexenni i fou un centre actiu en tot moment. El paper del Centre fou més calmat i pràcticament inexistent a la premsa, pel que fa a les seves activitats. Tot i que no podem menysprear que fou el punt de trobada dels federals palmesans, que devien gaudir d'un espai de debat i formació. No podem obviar que també s'involucraren amb la tasca de l'ensenyament, impulsant classes al centre. Per tant conservava les línies més importants d'allò que representaven els casinos, espais d'instrucció, de debat i també d'esbarjo. Per exemple el dia del nomenament de la primera junta directiva es van llegir dues exposicions dirigides a les Corts, ho féu Matías Mascaró –col·laborador del setmanari federal *El Huracán*. Una exposició era sobre el restabliment del sufragi universal i l'altra sobre l'aprovació de l'abolició de l'esclavitud. En aquest debat hi participà Alorda –segurament era el sabater anarquista Sebastià Alorda, que anà dins una candidatura municipal dels federals-¹⁹³⁷.

Involucrats en la seva tasca instructiva el juliol de 1883 el Comitè municipal del partit acordà establir una escola nocturna per ensenyar gratuïtament a llegir i escriure a tots els socis del Centre Federal que ho sol·licitessin¹⁹³⁸. A més el Centre Republicà organitzava conferències, la primera conferència versà sobre “els drets individuals”. S'esperava que en aquestes conferències hi participés la classe obrera ja que creien que des del partit federal es podien dur a terme les seves aspiracions¹⁹³⁹. Els primers anys de la Restauració els federals es dedicaren a reivindicar el sufragi universal i aquells drets bàsics com el de premsa i associació. El 1885 era president Gabriel Oliver Morey, membre destacat dins el federalisme durant l'etapa del Sexenni i que havia estat batlle de Palma durant la Primera República. Com les altres entitats també el Centre Democràtic Federal promovia balls, com el que promogué a benefici de les víctimes d'uns terratrèmols ocorreguts a Andalusia en el seu local¹⁹⁴⁰, la qual cosa mostra, a pesar de la poca informació que tenim, que també s'organitzaven actes recreatius des del Centre.

Durant el Sexenni s'havia programat l'eixample al barri d'extramurs de Santa Catalina. Lligat al mar, a poc a poc s'anà convertit en un de les zones més industrials de Palma. El barri comptava amb una important indústria i eren moltes les fàbriques que s'hi van ubicar per evadir-se dels problemes que els causaven les murades. Algunes d'elles eren La Cordelera (1861), La Palmesana (1878), La Alfombrera (1880), La Roqueta (1897), etc. També a partir de 1891 començà a circular un tramvia tirat per animals que unia Porto Pi, Santa Catalina i el centre de Palma. Continuà comptant amb el Casino La Marina lligat als primers republicans cataliners. El

¹⁹³⁶ La junta directiva quedà composta per Joaquim Quetglas com a president; Gabriel Oliver com a vicepresident; Matías Mascaró com a secretari; Josep Forteza com a tresorer; Josep Maria de Cantos com a comptador i els vocals: Joan Salas, Bartomeu Horrach, Lluís Miró, Eusebi Miró Piquer.

¹⁹³⁷ *El Huracán*, 10-12-1881.

¹⁹³⁸ Entenien que eren socis tots aquells correligionaris que estassin inscrits en el cens del partit, paguessin o no quota mensual. A *La Autonomía*, 6-07-1883.

¹⁹³⁹ *El Huracán*, 10-12-1881.

¹⁹⁴⁰ *Ecos y brisas*, 18-01-1885.

1884 aquest continuava existint¹⁹⁴¹. Provablement els socis del casino La Marina evolucionaren cap al partit liberal fusionista ja que per exemple el 1896 s'anunciava la mort de Guillem Bosch Bonet i ensenyaren mostres de condol el Cercle Liberal Dinàstic La Peña i el Casino La Marina¹⁹⁴². Un altre indret cataliner proper al republicanisme degué ésser l'escola metodista que es creà la primavera de 1887 al raval de Santa Catalina¹⁹⁴³. Com havia passat a altres localitats com per exemple Capdepera no es descarta l'afinitat d'aquests protestants amb el republicanisme. A tot plegat els republicans obtingueren bons resultats electorals a Santa Catalina i fou un dels indrets de Palma on més vots aconseguien. Un altre indret de la perifèrica de Palma fou L'Hostalet d'en Cañelles. Es tractava d'un petit barri popular situat a extramurs de Palma i que es començà a urbanitzar-se al llarg del decenni del setanta. Poca cosa sabem del casino republicà que s'hi creà, però en aquesta zona de la ciutat de Palma hi hagué a principis de la dècada dels 80 sessions espiritistes relacionades amb els socis de la Unió Obrera Balear. El febrer de 1886 hi havia constància d'un casino republicà que aquell febrer volgué commemorar l'aniversari de la Primera República celebrant un banquet en el qual hi participaren 130 persones i que augmentà el nombre de participants alhora de realitzar-se el brindis¹⁹⁴⁴. Aquesta zona formava part del districte tercer de Palma –Sant Antoni de Pàdua- on electoralment els republicans treien bons resultats. A més una de les fàbriques que s'ubicaren fou la del republicà Joan Oliver *Maneu*. Aquest fundà la fàbrica La Fundició Mallorquina i era el director del diari republicà federal *El Huracán*. Als Hostalets hi anaren a viure molts treballadors d'aquesta fàbrica¹⁹⁴⁵. Es tractava d'un barri popular que a més de comptar amb el casino republicà hi havia distintes acadèmies de balls. El ball a partir d'aquells moments es començà a estendre com a forma d'oci de les classes populars¹⁹⁴⁶. També existia el casino Palmesano-Forense que al igual que les demás societats organitzava balls als seus salons¹⁹⁴⁷. El nom escollit tenia similitud amb els demás casinos de les altres barriades com la Soledat i es Molinar: Constància Forense o Fraternal Forense respectivament. Dins els Hostalets, el gener de 1884 també es fundava la societat mutualista El Porvenir del Obrero i era presidida pel republicà progressista Antoni Bisañez que a més d'haver estat director del Col·legi Palmesà formava part de la Junta d'Instrucció de la Unió Obrera Balear. Poc després Pere d'Alcantara Peña inicià un diari del mateix nom i impulsà una Acadèmia Industrial on també hi col·laborà l'industrial i republicà federal Joan Oliver *Maneu*.

¹⁹⁴¹ El maig de 1884 s'anunciava la mort del soci Gaspar Massot Tortella. A *El Àncora*, 26-05-1884.

¹⁹⁴² Aquest era capità de marina mercant i en el seu comiat hi havia dipositades sobre el taüt dues corones, una de La Peña i l'altre del Casino de La Marina del raval de Santa Catalina. A *Las Baleares*, 14-04-1896.

¹⁹⁴³ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VII. 14-05-1887.

¹⁹⁴⁴ *Idem*, Vol. VII. 28-02-1886.

¹⁹⁴⁵ Després que als treballadors de la foneria de Ca'n Maneu els toqués la grossa de Nadal molts invertiren els diners amb la compra d'una casa en els Hostalets.

¹⁹⁴⁶ *El Demócrata*, 17-05-1882 esmentava: "Mañana tendrá lugar en el Hostalet d'en Cañellas, una de sus acostumbradas academias de baile, que dará principio a las seis de la tarde, y que se veen en estremos concurridas".

¹⁹⁴⁷ Situada en el gran edifici de l'Hostalet d'en Cañelles. Tothom anava a aprendre a ballar com a prova de la poblatació d'aquest entreteniment. A *El Demócrata*, 9-04-1883.

En un altre barri, es Molinar, es va crear la Societat Fraternal Forense des Molinar i estigué vinculada al republicanisme. Es trobava ubicada en es Molinar (Palma), una de les noves barriades populars que naixien a Palma. El districte era conegut amb el topònim Figueres Baixes que donava nom a una de les finques més grans de la zona i en aquest districte precisament les forces republicanes aconseguiren un regidor en les eleccions municipals i ho celebraren al restaurant Can Pere Antoni. De la societat de socors mutus del Molinar destacà sobretot el seu vessant lúdic i recreatiu. L'agost de 1886 estrenaren una modesta sala destinada a donar funcions dramàtiques¹⁹⁴⁸. El metge i regidor republicà Guillem Serra n'havia estat president. En aquella època, com hem dit, s'havia popularitzat entre les classes obreres el ball i gaudia d'una acadèmia de ball al igual que la societat La Asistencia Palmesana i la Unió Obrera Balear¹⁹⁴⁹. També s'organitzà el setembre de 1888 la Societat La Constancia Forense de La Soledat¹⁹⁵⁰. A la Soledat hi havia hagut un casino republicà creat al 1870, del qual era president Joan Genovard. A partir del decenni del vuitanta també s'hi creà un teatre sufragat per l'industrial Francesc Roca Paretos¹⁹⁵¹ –havia regentat fàbriques de paper i de llumins i durant el Sexenni s'havia mostrat proper al republicanisme¹⁹⁵². Sortits de la zona d'extramurs, els federals van controlar societats mutus i recreatives històriques com La Protectora (fundada el 1849). Durant la Restauració fou presidida pels federals Rafel Manera¹⁹⁵³, Joaquim Quetglas o Antoni Villalonga. No era una societat política però els republicans degueren tenir certa influència entre les capes populars associades a La Protectora¹⁹⁵⁴. Aquest tipus de societats oferien subsidis econòmics en cas de malaltia, accident i defunció com serveis mèdics i facultatius. Durant la presidència de Joaquim Quetglas es nomenà una comissió encarregada de cercar un solar per construir un local propi. S'elegí una parcel·la al carrer de Sant Martí i s'emeteren 500 accions de cinquanta pessetes cadascuna per poder disposar d'un volum de capital inicial per poder començar¹⁹⁵⁵. A nivell d'obtenir el poder municipal o provincial els federals ho tenien molt difícil pel sistema de partits bipartidista de la Restauració però analitzant el control de les societats obreres i populars veiem com els federals mantenien importants associacions, sobre tot aquelles de caire mutualista.

¹⁹⁴⁸ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VII. 15-08-1886.

¹⁹⁴⁹ *Ecos y brisas*, 12-10-1884.

¹⁹⁵⁰ Era president Baltasar Terrades LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VII. 9-09-1888.

¹⁹⁵¹ *Idem*, Vol. VII. 4-12-1887.

¹⁹⁵² Francesc Roca Paretos fou tinent de la tercera companyia de la milícia de Voluntaris de la República. AMP, Fons Pons 1089/13, *Sobre la organización de los Voluntarios de la República y armamento de los mismos*, 1873.

¹⁹⁵³ A finals de 1880, el metge i ex batlle de Palma, Rafel Manera fou nomenat president de La Protectora. Aquest morí el setembre de 1881 i a l'octubre fou nomenat com a president Joaquim Quetglas, un altre destacat dirigent republicà federal.

¹⁹⁵⁴ *El Comercio*, 17-10-1881.

¹⁹⁵⁵ El nou local havia de tenir dues plantes, teatre per realitzar representacions teatrals i projeccions de cinema i servei de bar. La inauguració es realitzà el 17 de gener de 1886. SANTANA, M.: *Op. cit.*, 2002, p.135.

*Taula de presidents republicans de La Protectora*¹⁹⁵⁶:

President	Any	Professió
Antoni Villalonga Pérez	1875-1876	Hisendat
Jaume Suau Torres	1869 i 1877-1886	Industrial
Rafel Manera Serra	1881-1882	Metge
Joaquim Quetglas Bauzà	1883-1884	Comerciant
Jaume Morey Vanrell	1893-1894	Industrial

Aquesta societat mutualista i recreativa comptà amb un nombre significatiu de socis, la majoria obrers però també hi havia gent de posició benestant i com veiem en el quadre era liderada per burgesos, en aquest cas republicans federals. Per exemple el 1879 tenia 846 socis, el 1885 en tenia 719 però el 1887 (ja amb un nou local) comptava amb 1000 socis. A més de la vessant recreativa, s'hi instal·laren algunes càtedres instructives com la de solfeig i música (1876), de literatura popular (1881), de francès (1889 i 1905), de teatre (des de 1902) entre d'altres i a partir de 1899 comptà amb un orfeó que fou la secció més dinàmica¹⁹⁵⁷.

Els republicans federals també tornaren a participar en el segon Ateneu Balear (fundat el 1878) juntament amb altres homes del liberalisme progressista. En la primera i segona etapa de l'Ateneu Balear hi havien participat alguns republicans com Rafel Manera, Josep Rosich, Antoni Marroig, Jeroni Pou, Fèlix Duval, Joaquim Quetglas, Marià de Quintana i Antoni Villalonga i Pérez. Josep Rosich i Marià de Quintana durant el Sexenni es decantaren per una monarquia democràtica, però en la dècada dels 80 seguiren els postulats de Ruiz Zorrilla. Entre l'extinció del primer Ateneu el 1873 i la fundació del segon passaren devers quatre anys, aprofitats, per alguns dels socis per obrir l'Acadèmia de Dret i Notariat¹⁹⁵⁸ que funcionà fins al 1880. A més, el grup de l'Acadèmia de Dret i Notariat fou el qui promogué la creació de l'Escola Mercantil vinculada a la Institució Lliure d'Ensenyament. El reformisme social de l'Ateneu influït pel corrent krausista, a més del vessant purament educatiu, també passava per propiciar la beneficència pública i les caixes d'estalvi per les famílies pobres. Una altra preocupació krausista fou la promoció social i pública de la dona mitjançant l'accés a l'ensenyament¹⁹⁵⁹. L'Ateneu Balear el 1882 canvià de nom i es digué Conservatori Balear, després de la unió entre l'Ateneu Balear i el Conservatori. Aquest es dedicà a il·lustrar les

¹⁹⁵⁶ Taula a partir de l'estudi de Manel Santana: *Idem*, p.136.

¹⁹⁵⁷ *Idem*, p.141.

¹⁹⁵⁸ Fou iniciativa dels advocats Alexandre Rosselló i Marià Canals. Els alumnes d'aquella acadèmia estudiaven a les seves classes la carrera de dret i se n'anaven a examinar a la Universitat de València o bé es preparaven per oposar al notariat. El claustre de professors de l'Acadèmia era presidit per Antoni M. Sbert, tenia com a secretari Alexandre Rosselló, i era format per Jeroni Rosselló, Lluís Castellà, Alvar Campaner, Marià Canals, Jacint Feliu, Joan Pizà, Sebastià Font, Tomàs Forteza, Manuel Guasp, Josep Socias Gradolí, Mateu Obrador i Ramon Obrador. A PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.65.

¹⁹⁵⁹ Ja el 1868 sota presidència de Joan Palou i Coll s'havia discutit sobre els defectes que arrossegava l'ensenyament de la dona. A *Idem*, p.63.

classes obreres i per això en el seu si organitzà classes per les capes obreres –en concret oferia classes de piano gratuïtes-, projectà una escola d'arts i oficis¹⁹⁶⁰, donà molta importància a la música: organitzava concerts, classes de piano i fins i tot alemany. En quan a l'escola d'arts i oficis tenia com a professors al catedràtic Joaquim Boitia i el tècnic en maquinària Joan Oliver *Maneu*, director del diari federal *El Huracán* i propietari de la foneria Fundición Mallorca. El març de 1882 es dugué a terme la unió entre El Conservatori Balear i La Tertulia, dues societats de recreo i que dedicaven gran part dels seus esforços a l'ensenyament¹⁹⁶¹. Els federals cercaven tenir pes dintre d'aquesta associació bàsicament burgesa però preocupada en la qüestió social. El gener de 1883 el fusionista Pascual Ribot i el federal Ignasi Vidal¹⁹⁶² pugnaven per la presidència del Conservatori Balear. Finalment fou nomenat president el fusionista Pascual Ribot¹⁹⁶³. La forta incidència social del Conservatori explica que el Partit Liberal Fusionista, ja hegemònic a l'illa, intentés capitalitzar-lo posant-ne com a president el gener de 1883 a Pascual Ribot, cunyat de Maura, el qual aleshores dominava els fils clientelars del partit¹⁹⁶⁴. Fins aleshores els federals havien ocupat la majoria de càrrecs. El novembre de 1881 ocupà la presidència Antoni Villalonga i la vicepresidència Benet Pons i Fàbregues i era secretari Joan Oliver Femenies. Tot i que la societat estigués presidida per un fusionista –Pascual Ribot– seguien formant part de la junta directiva federals com Benet Pons i Fàbregues, Maties Mascaró, Maties Bosch o Joan Oliver *Maneu*. El Conservatori Balear tenia una secció d'arts, una secció de ciències i una de lletres¹⁹⁶⁵. L'octubre de 1883 començava un nou curs del Conservatori que s'havia fusionat amb la societat La Tertulia, aprofitant el local d'aquesta i ampliant el seu ensenyament.

A partir del gener de 1884 el qui havia estat secretari del Conservatori i impulsor de l'Escola d'Arts i Oficis –Joan Oliver Femenia– inaugurà una Acadèmia Industrial com a director i

¹⁹⁶⁰ La secció de ciències del Conservatori Balear projectà establir una escola d'arts i oficis en el seu centre d'ensenyament. A *El Comercio*, 1-02-1882.

¹⁹⁶¹ *El Comercio*, 14-03-1882.

¹⁹⁶² Una carta autògrafa remesa des de París el 21-10-1880 de Nicolás Salmerón a Ignasi Vidal en la qual comentava l'amistat comú que tenien en Ramon Obrador ens dóna també el perfil d'Ignasi Vidal com a republicà preocupat amb la instrucció de les classes obreres i la creença amb aquestes per canviar la societat. Aquesta carta permet també parlar de Ramon Obrador com la persona vinculada a la Institució Lliure d'Ensenyament a l'Obrador que apareix com a socis fundador de la ILE a Madrid i que s'havia cregut fins aleshores era Mateu Obrador i que ho exposà Isabel Peñarrubia a l'obra: PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.66. Pel que fa a Ignasi Vidal Bennassar era propietari d'un taller de ferro. Coneguda és l'etapa del Sexenni com a líder del republicanisme federal essent regidor i diputat a Corts. Durant la Restauració a partir de 1880 formà part de la comissió de Fires i Festes. Durant la vaga de contribuents formà part de la comissió antitarifes, representant el gremi dels ferrers. El 1883 fou regidor de l'Ajuntament de Palma pels federals. Fou un dels primers subvencionistes de la Caixa d'Estalvis de les Balears, després anomenada Sa Nostra, i en fou vocal de la junta protectora. El 1899 fou vocal de la comissió administrativa d'aquella entitat.

¹⁹⁶³ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VI, 10-01-1883.

¹⁹⁶⁴ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.85.

¹⁹⁶⁵ Vet aquí la junta directiva i la formació de les seccions. Junta directiva: Pascual Ribot, president; Benet Pons, vicepresident; Miquel Mestre, comptador; Joan Bó (segurament el Bó que havia fundat una escola el 1849 junt a Jeroni Bibiloni), depositari; vocals. Maties Mascaró, Maties Bosch, Jaume Ripoll, Josep Malbertí; Joan Oliver, secretari; Nicolau Muntaner, vicesecretari. Pel que fa a la secció d'arts era president honorari Francesc Frontera de Valldemossa; Joaquim Villalonga, president; Francesc Villalonga, vicepresident; Fernando de Quintana, secretari; Enrique Carlos, vicesecretari. La secció de ciències tenia com a president honorari a Josep Monlau, seguien Joaquim Boitia, president; Joan Ripoll, vicepresident; Emili Lladó, secretari; Enrique Ruiz, vicesecretari. La secció de lletres comptava amb Pere d'Alcantara Peña com a president honorari, Ramon Obrador, president; Mateu Obrador, vicepresident; Joan Lluís Estelrich, secretari i Marià Aguiló com a vicesecretari. *El Demócrata*, 19-01-1883.

professor i ho féu amb altres membres del Conservatori com Maties Bosch –notari i redactor de *El Huracán*- i Joan Rubí¹⁹⁶⁶. L'Acadèmia Industrial compartia local amb el Col·legi Palmesà dirigit pel republicà Antoni Bisañez, regidor de l'Ajuntament de Palma. El gener de 1884 també es fundava la societat mutualista El Porvenir del Obrero a la barriada obrera dels Hostalets i era presidida per Antoni Bisañez. Poc després en el si de El Porvenir del Obrero, Pere d'Alcántara Peña volgué fundar una escola industrial donat que les Balears només comptaven amb un Institut de Segon Ensenyament i una Acadèmia de Dibuix i no existia ni una escola agrícola ni industrial. Només existia la Institució Mallorquina d'Ensenyament fruit de la iniciativa privada. També el 1884 s'obrí una Acadèmia Comercial presidida per Josep Otero –secretari de la Institució Mallorquina d'Ensenyament- i el secretari era Manuel Cirer Arbona, republicà federal i director de la revista satírica i festiva *Ecos y Brisas*. L'Ateneu Balear tancà les seves portes i el 1887 un grup de literats com Jeroni Rosselló treballaren per restablir l'ateneu. El març de 1888 es tornà constituir l'Ateneu Balear, societat artística i literària. L'impuls un altre cop de l'Ateneu Balear potser coincidís en el moment en què la Institució Mallorquina d'Ensenyament no passava pels seus millors temps, havent de fer front als problemes econòmics i la crítica constant de l'Església. Homes que havien passat per la Institució Mallorquina d'Ensenyament ara es trobaven al cap davant de la nova institució. Per exemple el qui havia estat director de l'escola –Jacint Feliu Ferrà- ara era vicepresident de l'Ateneu Balear, també Josep Otero ara era el secretari de l'Ateneu Balear, el republicà progressista Baltasar Champsaur era el secretari de la secció de ciències exactes, físiques i naturals, el fusionista Alexandre Rosselló era el vicepresident de la secció de ciències morals i polítiques¹⁹⁶⁷. Més tard alguns d'ells com el republicà Baltasar Champsaur impulsaren el Centre Instructiu Obrer el 1897.

El més destacat d'aquest grup de federals, progressistes, possibilistes i fusionistes dintre del Conservatori Balear i Ateneu Balear fou la seva preocupació per l'educació, una preocupació que compartiren en el projecte de l'Escola Mercantil (creada 1880) i en la creació de diferents acadèmies i col·legis industrials per millorar l'ensenyament secundari i professional a Mallorca. Sense oblidar la sensibilitat cap a la instrucció de les classes subalternes dels republicans federals i dels progressistes que el 1897 s'aventuraren a crear el Centre Instructiu Obrer. Línies més avall parlarem dels grans projectes educatius de l'Escola Mercantil (després Institució Mallorquina d'Ensenyament), la Unió Obrera Balear –lligada a les classes populars- i el Centre Instructiu Obrer.

La premsa: les capçaleres lligades al republicanisme federal a Mallorca durant la Restauració

Durant la Restauració el marge de llibertat era mínim per a les empreses periodístiques republicanes que estaven exposades a la censura constantment. Però com havia passat durant el Sexenni la premsa era clau per escampar l'ideal republicà federal. La premsa ajudava a donar a

¹⁹⁶⁶ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.86.

¹⁹⁶⁷ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VII. 11-03-1888.

conèixer la tasca engegada pels republicans i també ajudava a generar debat en els cafès i casinos republicans. A més fou clau alhora d'arribar a la part forana on gairebé no hi havia organització. *El Iris del Pueblo* (1869-1876) havia aconseguit mantenir-se durant els primers anys de la Restauració però sotmès molts cops a la censura i a les multes acabà desistint. En el moment en què es reorganitzà de nou el Comitè Republicà Federal de Balears aparegué un nou mitjà, *El Comercio*, creat el 1880 de la mà de Benet Pons Fàbregues. Com han dit Culla i Duarte al llarg del període de la Restauració la premsa esdevingué el principal baluard dels grups republicans. Reduït a un paper parlamentari testimonial i exclòs gairebé sempre –abans de 1900– de la gestió de les corporacions locals, el republicanisme tenia en els seus periòdics les quasi úniques plataformes de presència pública, a la vegada tribunes de propaganda, altaveus de la crítica contra el sistema monàrquic i instruments de proselitisme¹⁹⁶⁸.

El 1880 aparegué *El Comercio* (1880-1883), un any abans ho fet *La Opinión* –dels possibilistes– i *El Demócrata* –dels progressistes–. En el seu primer número ja publicaren el seu propòsit:

“Hemos lamentado a menudo la falta de un periódico que se dedicará con preferente atención a la defensa de nuestros intereses comerciales que indudablemente son la base de nuestro porvenir y de nuestro futuro engrandecimiento [...] Aunque nuestro periódico por ahora no es político, escusado es decir que tiene un criterio determinado para tratar las múltiples cuestiones que han de ocupar nuestras tareas y ese criterio se inspira en los principios que informan la vida de los pueblos cultos. El comercio está intimamente unido a la cultura y a la civilización y solo prosperan aquellos países donde puede ponerse al abrigo de instituciones libres y protectoras. Para que el comercio florezca y prospere es necesario que desaparezcan las preocupaciones políticas, sociales y religiosas, que dividen los hombres en clases inaccesibles y levantan entre ellos barreras insuperables que se estimen y ennoblezcan el trabajo y la profesión del comerciante un tiempo desdeñados que se atienda a la instrucción de las clases populares, que se fomente la enseñanza profesional entre los que se dedican al comercio para que desaparezca la rutina y se emprendran nuevos derroteros, que la moralidad se aquilate y la buena fe impere en las transacciones condenando enérgicamente los agios que el egoísmo inspira y a veces protege, que el comercio sea celoso en la defensa de sus derechos y procure la mejora de la legislación tributaria para no tener que medrar a costa de la inmoralidad administrativa, que se adopten y exploten los adelantos científicos y se apliquen especialmente a nuestra marina mercante, que se consoliden y respeten las libertades civiles y políticas que aseguran al comerciante la permanencia en su domicilio...”¹⁹⁶⁹”

Es justificava el nom de la nova capçalera –*El Comercio*–. Un diari que defensaria els interessos de Mallorca. Entenien que a través de l'esplendor comercial el poble es modernitzaria i seria més culte. Volien millores en el camp comercial, que les capes populars s'instruïssin, que s'impulsés l'ensenyament professional en el sector del comerç i que es valorés la professió de comerciant. Tot i que apolítica al final poc a poc deixà clar que en política eren republicans i

¹⁹⁶⁸ CULLA, J.B.; DUARTE, À.: *Op. cit.*, p.15.

¹⁹⁶⁹ *El Comercio*, 15-07-1880.

federals. A més des dels inicis defensaren la creació de l'Escola Mercantil, de la Caixa d'Estalvis i de la creació de les Fires i Festes de l'Ajuntament de Palma. *El Comercio* es publicava de dilluns a dissabte a la impremta de a Biblioteca Popular que es trobava al carrer Constitució, 90 i un es podia subscriure a la llibreria de Miquel Roca al mateix local de la Biblioteca Popular i a l'administració i redacció que es trobava ubicada al carrer de l'Aigua, 1. Sortí de dia 15 de juliol de 1880 fins el dia 26 de juny de 1883.

Sovint *El Comercio* fou denunciat. A finals de 1881 es formà una causa contra el director – Benet Pons- i fou defensat pels correligionaris Alexandre Rosselló i Josep Vich¹⁹⁷⁰. El procés s'allargà a l'estiu i no es resolgué el cas fins a l'octubre de 1882. El juny de 1882 continuava la causa oberta contra el director i finalment fou absolt. Però a finals de juliol un altre cop fou denunciat. En aquell moment la premsa republicana patia arreu de l'Estat les represàlies i amb facilitat eren denunciats. Per exemple a Mallorca, el mes de setembre es requisaren els exemplars del darrer numero de *El Huracán*¹⁹⁷¹. L'altre diari republicà *El Demócrata* també fou denunciat i segrestada la seva edició l'octubre de 1882¹⁹⁷². L'octubre d'aquell any es va saber que el director de *El Comercio* –Benet Pons Fàbregues- era condemnat per l'Audiència a una pena de tres anys, set mesos i vint-i-un dies de desterrament a 20 kilòmetres de Palma per injúries a certes classes de l'Estat¹⁹⁷³. Com hem exposat els diaris mallorquins com peninsulars patien sovint denúncies degut als esdeveniments que s'estaven vivint al país com la vaga de tipògrafs a Barcelona, l'oposició a la nova llei que regulava la contribució... Per exemple el diari català *La Mosca Roja* que mantenia contacte amb *El Comercio* anunciava els problemes que tenien per sortir a la llum:

“*La Mosca Roja* de Barcelona. Estimado corresponsal: en tiempos fusionistas es imposible publicar periódicos. El numero correspondiente al día de mañana saldrá con retraso, a causa de suspensiones gubernativas en la lámina, y huelga de cajistas en todas las imprentas de Barcelona. Aviselo así a sus parroquianos y tengan paciencia que no hay mal que dure cien años”¹⁹⁷⁴.

Després de la condemna Benet Pons Fàbregues deixà el càrrec de director de *El Comercio*. El 30 de juny de 1883 el diari federal *El Comercio* publicava el seu darrer número i deia que reapareixeria en una altra forma per continuar defensant els seus ideals¹⁹⁷⁵. Aquesta altra forma fou el diari *La Autonomía* que començà a publicar-se el juliol de 1883 i agafà el relleu de *El Comercio* i el passà a dirigir Joaquim Quetglas Bauzà. Fins i tot el darrer numero de *El Comercio* que sortí el 28 de juny fou denunciat i segrestats els seus exemplars i hagué d'anar a

¹⁹⁷⁰ *El Comercio*, 9-01-1882.

¹⁹⁷¹ *El Comercio*, 18-09-1882.

¹⁹⁷² *El Comercio*, 10-10-1882.

¹⁹⁷³ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VI. 6-10-1882. *El Comercio* també informava que Benet Pons fou defensat per l'advocat i amic Alexandre Rosselló Pastors i que es jutjava la causa oberta en motiu del solt publicat en el número 336 de *El Comercio* corresponent al 29 d'agost de 1881. El tribunal absolgué al director però l'Audiència condemnà a Benet Pons a tres anys, set mesos i vint-i-un dies de desterrament a vint quilòmetres de la capital. A *El Comercio*, 6-10-1882.

¹⁹⁷⁴ *El Comercio*, 2-01-1883.

¹⁹⁷⁵ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VI. 30-06-1883.

judici quan el diari ja havia posat punt i final a la seva etapa¹⁹⁷⁶. El mateix li succeí a *El Demócrata* que per delictes d'impremta un dels seus redactors anà a la presó¹⁹⁷⁷. També patí presó el redactor de *El Comercio*, Joan Mas. Feia tres mesos que estava tancat al calabós amb una acusació que demanava deu anys de presó i 500 pessetes de multa per Joan Mas¹⁹⁷⁸. A més de Joan Mas formaven part de la plantilla de *El Comercio* altres redactors. Pel que fa al qui era el seu director -Benet Pons i Fàbregues- en el moment en què fou denunciat comptava amb 27 anys i estava casat però no tenia fills. A través de la causa contra la denuncia a *El Comercio* sabem que col·laboraven al diari Lluís Martí, Rafel Manera¹⁹⁷⁹ –que es trobava malalt a El Terreno (Palma) i que moriria poc després- i Eusebi Ballester¹⁹⁸⁰. Segons Lluís Alemany eren redactors Lluís Martí, Francesc Sancho i Alexandre Rosselló i eren col·laboradors Eusebi Ballester, Joan Tugores, Josep Hidalgo Fluxa, Benet Pomar, Joan Baptista Ensenyat, Antoni Gelabert, Josep Riera, Miquel Ignasi Oliver i Paulino Verniere¹⁹⁸¹. Es tractava gairebé d'una nova generació de republicans federals, alguns d'ells literats, com Joan Baptista Ensenyat¹⁹⁸² o Antoni Gelabert Cano, ambdós simpatitzaven amb el republicanisme i es dedicaven a escriure, segurament aprofitaren la premsa per exercir la seva vocació d'escriptors. Durant el primer any *El Comercio* comptà amb un butlletí literari com a mostra del seu afecte cap als escriptors mallorquins i la literatura catalana¹⁹⁸³. Es tractava de la *Revista literaria de El Comercio. Semanario ilustrado*¹⁹⁸⁴ que sortí del juliol de 1880 al maig de 1881 i com el mateix diari s'imprimia a la impremta de Miquel Roca.

No tenim dates del nombre de subscriptors de *El Comercio*, però sabem que el diari comptava amb subscriptors a la part forana. Ara bé sabem el tiratge que feia l'empresa periodística de Benet Pons Fàbregues, en total imprimien 400 exemplars. Aquests des dels seus inicis, a la part forana tingueren problemes amb la distribució ja que el servei de correus era dolent i havien rebut nombroses queixes dels seus subscriptors pel que fa al repartiment del diari¹⁹⁸⁵. Els mallorquins que redactaven *El Comercio* també tenien contacte amb distints òrgans de premsa

¹⁹⁷⁶ *La Autonomía*, 10-07-1883.

¹⁹⁷⁷ *La Autonomía*, 18-07-1883.

¹⁹⁷⁸ *La Autonomía*, 13-10-1883.

¹⁹⁷⁹ El metge i que havia estat batlle republicà durant el Sexenni -Rafel Manera- es trobava en estat depressiu degut a la fallida que feren les seves empreses a la borsa. Aquest fou el motiu pel qual el 1881 es suïcidà.

¹⁹⁸⁰ *El Comercio*, 7-10-1882.

¹⁹⁸¹ ALEMANY, L.: *Op. cit.*, 1955.

¹⁹⁸² El 1880 col·laborava amb la *Revista literaria de El Comercio, semanario ilustrado*, des de París.

¹⁹⁸³ La majoria de col·laboracions es feien en llengua castellana però trobem alguns poemes en català.

¹⁹⁸⁴ La revista estava il·lustrada amb els dibuixos de Miquel Mestre i en ella s'incorporaren poemes i relats de Jeroni Rosselló, Joan Alcover, Mateu Obrador, Guillem Forteza, Pere d'Alcàntara Peña, Joan B. Ensenyat, Miquel I. Oliver, Margalida Caimari, Joaquim Fiol, Andreu Torrens, Miquel Zavaleta, entre d'altres.

¹⁹⁸⁵ *El Comercio*, 17-08-1880.

de la Península¹⁹⁸⁶ i el febrer de 1882 participà en una assemblea de premsa republicana a Madrid¹⁹⁸⁷.

*Taula del tiratge de la primera premsa republicana de la Restauració*¹⁹⁸⁸:

Òrgan de premsa	Tiratge
<i>La Opinión</i> , possibilistes	500 diaris
<i>El Demócrata</i> , progressistes	450 diaris
<i>El Comercio</i> , federals	400 diaris

Més tard, substituï *El Comercio* un nou diari que també el seu nom resumia prou bé els seus ideals polítics, aquest nou diari era *La Autonomía* (1883-1884). El primer número sortí el juliol de 1883 i portava de subtítol “diario republicano democrático federalista”. En primer lloc s’imprimí a la Impremta de la Biblioteca Popular i a partir del número 133 s’imprimí a Impremta de la Publicidad Baleàrica. S’edità fins els 18 de novembre de 1884. El preu de la subscripció era de 1’25 pessetes la mensualitat. L’administració i redacció es trobaven en el Centre Democràtic Federal, situat al carrer Palau, número 25¹⁹⁸⁹. El director era Joaquim Quetglas Bauzà i els redactors eren Josep Estade Coll, Antoni Marroig, Josep Cardell, Ramon Martorell, Pere Mora, Guillem Serra Bennàssar, Ignasi Vidal i Eusebi Ballester. Gairebé tots coneguts per estar a la primera línia del republicanisme federal¹⁹⁹⁰. A diferència de *El Comercio* formaven part de la redacció antics republicans de renom com Joaquim Quetglas –director-, Josep Estade, Antoni Marroig o Ignasi Vidal acompanyats d’una nova fornada de joves republicans. Com li havia passat a *El Comercio*, *La Autonomía* també hagué de fer front a les denúncies i segrests dels seus exemplars. A finals de 1883 es va veure immers en un capítol d’exhibició de poder de l’Església mallorquina que excomunicà el diari republicà. El novembre fou denunciat un número i tota la seva tirada fou segrestada¹⁹⁹¹. Aquell novembre de 1883 a totes les parròquies de Mallorca es va llegir una pastoral del bisbe Mateu Jaume condemnat l’actitud antireligiosa del diari *La Autonomía*, òrgan del partit republicà federal. Fou condemnat per haver blasfemat contra la Immaculada Mare de Déu i per aquest fet s’instruí causa criminal contra dit diari per injúria a la religió catòlica¹⁹⁹². A la Catedral i altres esglésies parroquials es

¹⁹⁸⁶ Informava de les denúncies que patien altres capçaleres com *La Tramontana* de Barcelona o *La Mosca* també de Barcelona. De fet *La Tramontana* arribava a la redacció de *El Comercio*. També es solidaritzava amb les denúncies que havien partit el juny de 1882 els diaris catalans: *La Campana de Gràcia*, *La Esquella de la Torratxa*, *La Tramontana* i *La Mosca*. A *El Comercio*, 21-07-1882.

¹⁹⁸⁷ *El Comercio*, 1-02-1882.

¹⁹⁸⁸ MARIMON, A. *Op. cit.*, 2014, p.261-264. De *La Opinión* informa que el 1881 treia 500 exemplars. Aquest diari va desaparèixer el 30 d’agost de 1890 com a conseqüència de l’absorció del possibilisme pel liberalisme fusionista. Mentre que *El Demócrata* aconseguí publicar-se tots els dies menys els diumenges, fins el 31 de desembre de 1886 amb una tirada de 450 exemplars.

¹⁹⁸⁹ *La Autonomía*, 2-07-1883.

¹⁹⁹⁰ ALEMANY, L.: *Op. cit.*, 1955.

¹⁹⁹¹ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VI. 2-11-1883.

¹⁹⁹² *Idem*, Vol. VI. 11-11-1883.

llegí el decret de prohibició del diari *La Autonomía* en compliment del que havia manat el bisbe Mateu Jaume¹⁹⁹³. Aquest fet tingué les seves repercussions dins la societat balear que va veure com diferents empreses feien boicot al diari republicà. Per exemple la societat Ferrocarriles de Mallorca després del decret del bisbe Mateu Jaume no va voler admetre cap diari de *La Autonomía* a les seves oficines¹⁹⁹⁴ o que alguns socis de El Círculo Mallorquín s'esborressin perquè la societat continuava rebent el diari republicà censurat pel bisbe¹⁹⁹⁵ que al final acabaren per no incorporar *La Autonomía* al seu saló de lectura i biblioteca¹⁹⁹⁶. També un dels seus redactors –Miquel Mas Obrador- fou condemnat a 4 anys de presó i a una multa de 800 pessetes per injúries a la religió per l'article titulat “Las sandeces de El Áncora” publicat a *La Autonomía*¹⁹⁹⁷. Segons la denuncia s'escarnien públicament alguns dels dogmes de la religió catòlica apostòlica i romana que era la de l'Estat i la majoria de la nació espanyola¹⁹⁹⁸. L'octubre de 1884 sortiren de l'illa condemnats a presó Joan Mas i Miquel Mas, responsables dels escrits publicats a *El Demócrata* i *La Autonomía*¹⁹⁹⁹. El novembre de 1884 es demanà presó pel director de *La Autonomía* –Joaquim Quetglas-²⁰⁰⁰, a finals de novembre suspengué la seva publicació per no poder fer front a les denúncies. Fou un altre projecte periodístic que quedà arruïnat per les denúncies. El juny de 1885 tancà les seves portes la impremta La Publicidad Baleárica situada a la plaça dels Socors i que havia imprès *La Autonomía* i *El Pueblo Balear*²⁰⁰¹. El republicanisme federal hagué d'esperar al 1890 per veure un nou diari de caire federal a la llum –*Las Baleares* (1890-1896)- o un poc abans *El Republicano* (1887-1891) defensor de la coalició progressista i federal. L'abril de 1885 era condemnat Antoni Gutiérrez Sánchez per injúries a la majestat. La condemna era de 8 anys i un dia de presó, més 3.500 pessetes de multa²⁰⁰². El desembre de 1885 Antoni Gutiérrez se li concedí un indult i fou posat en llibertat²⁰⁰³. Aquest era de Barcelona i *La Autonomía* havia incorporat un article seu. L'agost de 1888 va morir a l'Hospital Civil Miquel Mas Obrador a l'edat de 47 anys, el qui havia estat condemnat a presó per un escrit al diari *La Autonomía*²⁰⁰⁴. Miquel Mas Obrador també havia dirigit i format part de la redacció del diari federal i anticlerical *La Escoba* (1883).

En el seu primer número es definí ideològicament com l'òrgan del Partit Republicà Autonomista i eren defensors d'una sobirania que residís en els pobles, criticaven el poder central i proposaven l'autonomia de l'arxipèlag Balear, i que cadascun dels municipis fos lliure. Entenien que així renaixeria la prosperitat que havia mort en temps del centralisme. Com assenyala Isabel Peñarrubia, entenien que un cop establerta l'autonomia, proclamada la

¹⁹⁹³ *El Áncora*, 12-11-1883.

¹⁹⁹⁴ *El Áncora*, 12-11-1883.

¹⁹⁹⁵ *El Áncora*, 21-11-1883.

¹⁹⁹⁶ *El Áncora*, 27-11-1883.

¹⁹⁹⁷ *El Áncora*, 3-11-1883.

¹⁹⁹⁸ *El Áncora*, 10-01-1884.

¹⁹⁹⁹ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VI. 9-10-1884.

²⁰⁰⁰ *El Áncora*, 10-11-1884.

²⁰⁰¹ *El Áncora*, 8-06-1885.

²⁰⁰² LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VI. 8-05-1885.

²⁰⁰³ *Idem*, Vol. VI. 20-12-1885.

²⁰⁰⁴ *Idem*, Vol. VII. 9-08-1888.

República Federal, Portugal podria celebrar un pacte federal amb les regions espanyoles i entrar de nou i lliurement a formar part de la nació Ibèrica²⁰⁰⁵. També entenien que la solució de les colònies americanes passava per la federació. A part de la defensa de la autonomia, el diari es caracteritzà pel seu anticlericalisme ja que com hem vist sovint l'Església entrà en controvèrsia amb ell. El diari defensor del lliurepensament que s'editava a Madrid –*Las Dominicales del Libre pensamiento*– feia publicat de *La Autonomía* i deia així:

“Distinguiendose por su convicciones profundamente democráticas y anticatólicas. Tiene además resuelto valor para decir lo que piensa, agrade o no a los mogigatos”²⁰⁰⁶.

A més de l'excomunió del bisbe Mateu Jaume pel qual es culpà a Miquel Mas Obrador, també el rector de la parròquia palmesana de Sant Jaume, Rafel Tous, denuncià el diari per injúries sense que arribés a prosperar la denúncia. Havien estat denunciats uns versos de Josep Cardell titulats “Los celos de la sultana” per suposar-se que feien al·lusió a la monarquia. A causa de les denúncies motivades per la intransigència clerical, els federals de l'entorn de *La Autonomía* crearen un setmanari de caire anticlerical titulat *La Escoba* (1883). El setmanari anticlerical fou dirigit per Miquel Mas Obrador –de malnom *Macà*–, el qual havia col·laborat amb diversos diaris com *La Autonomía* i que patí la presó pels seus escrits. Aquest ja havia estat l'editor responsable de *El Rayo* el 1870. *La Escoba* sortia de la mà de *La Autonomía* que s'havia proposat treure a la llum un setmanari satíric. L'octubre informà de les intencions de publicar un setmanari satíric i el desembre es féu realitat. Deia així:

“En vista de la necesidad de dar mayor extensión a la parte política y de noticias de este periódico creemos poder continuar a nuestros lectores que existe el proyecto de publicar uno semanal satírico con caricaturas (sin perjuicio de cualquier numero de plus que las circunstancias exijan) el cual se regalará a los abonados de *La Autonomía* y se venderá el ejemplar. Con buena madre que seremos del semanario le donaremos para establecerse nuestra Sección Mística y el monopolio de tratar de ciertos asuntos y en general de todo lo que sea jocoso. Como no es conveniente que los chicos anden solos, pues hay muchos bribones en este mundo, procuraremos que el director, redactores y editor de nuestro futuro vastago manejen mejor el garrote que la pluma y no sean muy sobrados de dinero para evitar lo malgasten en francachelas. El precio del abono a *La Autonomía* no sufrirá por lo dicho el menor aumento. Si a ustedes no les parece mal llamaremos a nuestra hija *La Escoba* nombre tan plebeyo y poco poético como exacto y significativo pues nacerá para barrer mucha basura, por supuesto con aquellos miramientos y delicadez que es de esperar”²⁰⁰⁷.

El nou setmanari aparegué el desembre de 1883, sota direcció de Miquel Mas Obrador i s'imprimia a Palma a la impremta Anti-clerical que dirigia Andreu Martí Puig i que estava establerta al carrer Campo-Santo número 61. En aquest un no es podia subscriure ja que

²⁰⁰⁵ *La Autonomía*, 2-07-1883.

²⁰⁰⁶ *Las Dominicales del Libre pensamiento*, Madrid, 30-12-1883.

²⁰⁰⁷ *La Autonomía*, 16-10-1883.

s'obsequiava amb la compra de *La Autonomía* però es podia comprar a 5 cèntims l'exemplar. La periodicitat no estava establerta, ells mateixos en el prospecte inicial anunciaren que es publicaria de manera irregular²⁰⁰⁸. *La Escoba* es definia com el diari defensor de les causes justes i honrades i es definien republicans en política i en religió esmentaven que podien ésser qualsevol cosa menys catòlics:

“Entre nosotros y el catolicismo hay la divisoria que marca la luz de las tinieblas, la verdad de la mentira, la ciencia de la ignorancia, el bien del mal. No hay reconciliación posible”²⁰⁰⁹.

La Escoba va sortir just després que *La Autonomía* fos condemnada pel Bisbe Mateu Jaume. L'empresa periodística no volia tornar passar pels mateixos mals de caps que havien acabat amb *El Comercio* que es veié involucrat contínuament en denúncies als jutjats i per aquest motiu ideà la creació d'un setmanari satíric on exposà els temes més punyents i calents i que tenien un component força anticlerical. De fet es deia que *La Escoba* no trobava local on establir-se ja que ningú es volia fer càrrec i segons *El Ancora*, la Unió Obrera Balear que acabava d'adquirir nou local, rebutjà la ubicació del setmanari²⁰¹⁰.

El 24 de juny de 1881 aparegué *El Huracán* (1881-1882) i estigué sota la direcció de Joan Oliver Femenies –*Maneu*- industrial i propietari de la Fundición Mallorquina i s'imprimia a la impremta de Miquel Roca. Un dels homes més importants fou Matías Mascaró Albertí²⁰¹¹. Altres redactors foren Maties Bosch, Bartomeu Danus, Jeroni Pou, Josep Tortell i Josep Cardell²⁰¹² –que també escrivia a *La Autonomía*-.

També havia estat denunciat. Fou durant el juliol de 1882 que el seu director –Joan Oliver Femenies- solter i de 26 anys i de professió constructor de màquines –el famós fabricant de maquinària de ca'n Maneu- fou denunciat i jutjat a causa d'un article publicat en el seu vuitè número i que immediatament quedà segrestat. Oliver al·legà que es trobava absent i que era director temporal Josep Forteza i que l'autor de l'article era Damià Verí Martí –botiguer- i que havia mort l'octubre però que havia entregat els articles a un altre col·laborador –Josep Tortella. Finalment el ministeri fiscal imposà a Joan Oliver Femenies una multa de 8 anys i 500 pessetes per injúries al monarca²⁰¹³. Es recorregué la sentència i a l'octubre s'aconseguí que l'antic director de *El Huracán* quedés lliure de la condemna. Fou defensat pel jurisconsult Ramon Obrador –republicà zorrillista-. Un cas que com el de *El Comercio* s'allargà més d'un any. A partir d'aquí es deixà de publicar el diari. Les persecucions al diari per part del govern de Sagasta havien provocat que aquestes petites empreses periodístiques es vessin obligades a

²⁰⁰⁸ “Se publica cuando le da la gana y le conviene sin sujetarse a plazos determinados”.

²⁰⁰⁹ *La Escoba*, 4-12-1883.

²⁰¹⁰ *El Ancora*, 30-11-1883.

²⁰¹¹ A finals de 1882 degué abandonar el diari ja que havia guanyat unes oposicions com a notari al poble de Santa Maria (Mallorca). Des de *El Comercio* el felicitaven i esmentaven que ara s'hauria de separar d'ells per poder desenvolupar el seu càrrec de notari. A *El Comercio*, 21-12-1882.

²⁰¹² ALEMANY, L.: *Op. cit.*, 1955.

²⁰¹³ *El Comercio*, 7-08-1882.

aparcar els seus projectes ja que es veien impossibilitats de poder fer front a les multes. *El Huracán* tenia un format i un disseny similar a *El Rayo* (1869-1870) i *El Trueno* (1870). A més el seu nom feia referència a fenòmens atmosfèrics. Aquests dos setmanaris del Sexenni estaven més lligats al federalisme intransigent. Possiblement Mascaró i Forteza que ara col·laboraven amb *El Huracán* fossin uns dels intransigents detinguts per aldarulls durant l'any 1873. El cas de Mascaró per una manifestació contra les quintes²⁰¹⁴ i en el cas de Forteza per por a l'arribada de tropes insurrectes²⁰¹⁵. Ideològicament *El Comercio* definia així al nou rotatiu:

“Viene el nuevo colega al estadio de la prensa decidido a defender los ideales democráticos según manifiesta en su primer artículo de fondo, y como era de suponer conocido el nombre de su propietario y el de su numerosa redacción compuesta de estimados correligionarios, fieles adalides de la federación”²⁰¹⁶.

El Huracán incorporà articles en llengua catalana i sovint inserí articles de *La Campana de Gràcia* de Barcelona. Vet aquí uns versos publicats per Q. Roig titulada *Diuhen*²⁰¹⁷ en motiu dels aixecaments contra la pujada de les contribucions decretades pel Ministre Camacho el 1882:

Diuhen qu'en Camacho
Sense mes rahons
vol ara pujarnos
las contribucions.
Diuhen que si'l poble
vol armar camorra,
aquell que sa gasta
ja treurà la porra.
Aixó es lo que diuhen,
¿qué succehirá?
lo temps será l'unich
que ho aclarirá.
Diuhen que molts gremis
han determinat
no pagá'ls grans pagos
que ara'ls han posat.
Diuhen que compactes
y resolts están,
que vinga'l que vulga
ells no pagarán.

²⁰¹⁴ El 3 de setembre de 1873 en la manifestació que s'organitzà contra les quintes foren detinguts Fèlix Mateu, Estade, Ramírez, Campins, Mestres, Mascaró, Rubí i altres.

²⁰¹⁵ L'octubre foren detinguts en motiu de l'arribada de tropes insurrectes Sabrafén, Ramírez, Mesquida i Forteza. A Fèlix Mateu no el van localitzar. Tots ells foren posats en llibertat al cap de poc.

²⁰¹⁶ *El Comercio*, 26-07-1881.

²⁰¹⁷ *El Huracán*, 4-03-1882.

Aixó es lo que diuen
¿qué succehirá?
lo temps serà l'únich
que ho aclarirà.
Jo sols veig que l'olla
bull sense parà
y es cosa probable
que reventará.

L'empresa periodística durà molt poc temps. El març de 1882 fou denunciat el diari²⁰¹⁸. El juliol de 1882 tornà a ser denunciat el director del diari. Després del tancament del diari, Joan Oliver –el seu director- continuà la seva tasca com industrial de La Fundición Mallorquina. Aquest provenia d'una família liberal, el seu pare –Joan Oliver Rullán- als 21 anys hagué d'emigrar a França el 1824 per tal d'esquivar la segona persecució contra els liberals. Aleshores entrà com a operari en un dels principals tallers de Marsella, i al cap d'un any adquirí coneixements suficients per iniciar el taller de ca'n Maneu a Palma. El 1829 el pare de Joan Oliver construí la primera màquina de vapor que s'havia forjat a Espanya. A Mallorca la casa Maneu començà a produir i a exportar modestes manufactures de forja i foneria i aviat estengué la zona d'influència de la seva indústria a la maquinària agrícola. Fou el 1839 que nasqué Joan Oliver Femenies fruit del matrimoni amb Joana Maria Castañer de Sóller. Oliver estudià els primers anys a Palma on des de 1843 s'hi havia traslladat la família. Als 19 anys passà a París per estudiar la carrera d'enginyer. Estigué a París durant cinc anys però per problemes de salut, a causa de l'excés de treball intel·lectual i mecànic, tornà a Mallorca deixant interromputs els seus estudis universitaris que estava a punt de finalitzar. Des de 1872 –amb la mort del seu pare- es posà al front de la foneria i fàbrica de maquinària que dirigí durant 33 anys. Durant el Sexenni el trobem formant part de les candidatures federals que es presentaren durant el 1873. A ell es deu l'estudi, projecte i instal·lació de la primera i més important maquinària d'extracció d'oli de orujo pel sulfur de carboni i la fàbrica per la refinació de petroli. Era autor de nombroses rodes hidràuliques, armadures, grues marítimes i terrestres, ponts i calderes de vapor. Del seu taller han sortit els bucs Bellver, Isleño, Cataluña, Comercio i Cabrera. L'agricultura balear també li té molt a agrair ja que introduí el 1870 la primera màquina segadora. També els moderns aparells per extreure suc de raïm. Fou afortunat a la loteria i ho

²⁰¹⁸ Així ho anunciava *El Demócrata* que com *El Huracán* patiren la repressió del govern liberal fusionista: “Segun noticias ha sido denunciado el humorístico colega *El Huracán*. Adelante, señores de la fusión, que cuanto mas se apriete, será mejor para los fines que se proponen los enemigos de la actual situación, pues en estos momentos no podemos menos de recordar las medidas extremas que contra la prensa y la libertad se tomaron en épocas que gemíamos bajo el poder de González Bravo, y no obstante la libertad venció en toda la línea, quedando momentaneamente destruídos los obstáculos que por la gente timorata eran considerados como insuperables, pero que los hechos se encargaron de demostrar todo lo contrario [...] Sentimos de todas veras el percance del colega y deseamos salga absuelto”. A *El Demócrata*, 4-03-1882.

repartí entre els seus treballadors i els invertí en una fàbrica de gel²⁰¹⁹. A més de ser regidor pel partit federal de l'Ajuntament de Palma i llançar un diari federal com *El Huracán*, també treballà intensament per millorar la educació. Com a industrial que era impulsà la creació d'escoles industrials destinades a instruir a la classe obrera. Ho féu des de la societat Conservatorio Balear i també des de El Porvenir del Obrero al barri dels Hostalets (Palma) on hi participaven altres republicans federals.

El 16 d'abril de 1881 sortí el setmanari *El Espiritismo*(1881) sota la direcció de Ignasi Cortacans, que també era per aquell temps el president de la societat Unió Obrera Balear. Els redactors eren Fèlix Mateu Domeray (director de l'escola i setmanari de la Unió Obrera Balear), Amalia Domingo Soler (des de Barcelona, directora de *La Luz del Porvenir*), l'espiritista Camile Flammarion i el Vizconde Torres²⁰²⁰ –aquests dos últims també col·laboradors a distància ja que eren els màxims difusors de l'espiritisme a Europa i Espanya. Sembla que només sortiren quatre números i no se'n conserva cap col·lecció.

L'1 de maig de 1884 sortí *El látigo*, en la seva capçalera hi figurava *El látigo, periódico crítico literario. Sacudirá un latigazo semanalmente*. A partir del número 10 es subtitulà: *Guía de clerigos y beatas*. El setmanari posà punt i final en el número 17 que sortí a l'agost. Un es podia subscriure a la llibreria T. Tous a la plaça de Corts i a la llibreria nacional i estrangera del carrer Constitució, 90. La redacció i administració es trobava a la plaça dels Socors i era imprès a la Impremta Baleàrica. El preu de la subscripció mensual era de 25 pessetes i el d'un nombre solt de 5 cèntims. Es definí com un diari de tipus anticlerical, el seu primer article anà dirigit contra els jesuïtes. Mantenien una constant relació amb altres diaris de la península com *El Motín*²⁰²¹ del qual incorporaven alguns breus, per exemple els redactors de *El látigo* sol·licitaren el parador del rector de sa Pobla a través de *El Motín* ja que comptaven amb distints corresponents arreu de l'Estat espanyol²⁰²². Un exemple de l'intercanvi de premsa i contacte amb *El Motín*:

“Ha visitado nuestra redacción el ilustrado semanario que con el nombre de *El Motín* se publica en Madrid, muy querido en todas partes por la moralizadora campaña en pro de la clase clerical”²⁰²³.

A més el director de *El Motín* –José Nakens- envià a la redacció mallorquina el llibre *La religión al alcance de todos* del qual era autor B.H. de Ibarreta²⁰²⁴. També havien rebut per part

²⁰¹⁹ PONS, B.: *Juan Oliver (Maneu), Vicente Juan (Ribas): memorias biográficas leídas en la fiesta cívica celebrada en el consistorio municipal el día 31 de diciembre de 1905*. Palma, Tip. Francisco Soler, 1906. El 1905 fou declarat fill il·lustre. Joan Oliver Femenies –Maneu–.

²⁰²⁰ ALEMANY, L.: *Op. cit.*, 1955.

²⁰²¹ *El Motín* (Madrid, 1881-1926) va aparèixer el 1881 i es convertí en la revista republicana més important de l'època dorada de la premsa satírica espanyola, juntament a *Las Dominicales del Libre Pensamiento* (1883-1909). *El Motín* estigué sota direcció de José Nakens. Malgrat que no fou l'òrgan de partit, defensa la unitat dels republicans i especialment, a Manuel Ruiz Zorrilla, participant Nakens, el 1903, a la fundació del partit Unió Republicana, del qual es separà dos anys després.

²⁰²² El rector de sa Pobla havia estat jutjat i com a resolució fou destinat a Saragossa pels problemes que segons *El látigo* tingué per ser “un gran practicante del sexto mandamiento”. A *El látigo*, 8-05-1884.

²⁰²³ *El látigo*, 15-05-1884.

seva la segona i tercera part de *Espejo moral de clérigos*. Sovint recorrien al sarcasme per combatre el clericalisme. Un dels principals enemics dels republicans foren els jesuïtes, la congregació que fins aleshores havia tingut la custòdia de l'ensenyament a l'Estat espanyol. Un antic militant del republicanisme federal mallorquí –A.F.– dedicà un sonet al pare Martonell –jesuïta– el qual s'havia significat pel seu ultramuntanisme. Aquest mateix autor havia deixat alguns articles de caire anticlerical al setmanari *El Rayo* (1869-1870). *El Látigo* estava ple de notes anticlericals on es ridiculitzava al clero. La majoria es ficaven contra l'aspecte físic dels clergues –als qui no els faltava el menjar– i també es ficaven a mode de burla i sàtira amb les possibles relacions amoroses que mantenien. D'altres denunciaven la superstició de la religió envers el racionalisme i la ciència²⁰²⁵.

“Se asegura que muy en breve el Sr. Pidal reformará la ley de Instrucción Pública. Los cleripopótam²⁰²⁶ vistent gala con uniforme; la ciencia está de riguroso luto”²⁰²⁷.

També sovint publicaven tots aquells assumptes que d'alguna manera involucraven a l'Església en casos de justícia. A finals de maig de 1884 informaven que seria jutjat un frare. També relatava casos extrems duts a terme per alguns rectors d'alguns pobles com el de s'Arracó que havia prohibit escoltar missa portant un mocador al cap a les dones²⁰²⁸. L'agost de 1884 fou denunciat el setmanari *El Látigo* pels seus escrits sobre la peregrinació de Nostra Senyora de Lluc²⁰²⁹ organitzada per la Església mallorquina. Aquell fou el seu darrer número a causa de l'escàndol que provocà l'edició d'aquell número. Amb el tancament i denúncia del diari l'Església catòlica posava punt i final a un altre dels projectes dels republicans. Sens dubte els antecedents de *El Látigo* havien estat el setmanari *La Escoba* (1883) publicada un any abans, una publicació anticlerical i satírica i convisqué paral·lelament a la publicació federal de *La Autonomía* (juliol 1883- novembre 1884).

El 1885 aparegué *El Pueblo Balear* (1885-1886), defensor de la coalició republicana i òrgan oficial del partit democràtic progressista de Balears. El seu director era Manuel Rico Colom –espòs de Magdalena Bonet– i que havia conspirat diverses vegades contra el règim. Aquest diari del qual no se'n ha conservat cap exemplar a les biblioteques i arxius fou gestionats bàsicament pels homes vinculats als zorrillisme mallorquí. Aquests seguien mantenint el seu diari *El Demócrata* i en aquelles dades treballaven conjuntament amb els federals amb qui havien organitzat un comitè de la coalició republicana i un casino. Mentre que els federals, després de

²⁰²⁴ Es tractava de la tercera edició. A *El Látigo*, 22-05-1884.

²⁰²⁵ “En Mataró ha dicho un predicador a sus oyentes que el calor del infierno ascendia a más de 150.000 grados. Esto quiere decir que está en amistosa correspondencia con Satanás el cual le subministra estos datos climatológicos y casi financieros. *El Látigo*, 1-05-1884. “A pesar de la numerosa policia, una beata provista de una mística escalera escaló a segundo piso a las doce de la noche. Acertijo: ¿Que buscaria?. Un cura”. A *El Látigo*, 15-05-1884.

²⁰²⁶ Comparaven els clergues amb els hipopòtams pel seu enorme pes i la fama dels clergles d'estar grassos.

²⁰²⁷ *El Látigo*, 15-05-1884.

²⁰²⁸ *El Látigo*, 29-05-1884.

²⁰²⁹ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VI. 19-08-1884.

*La Autonomía*²⁰³⁰, s'havien quedat sense òrgan d'expressió. *El Pueblo Balear*, com els demés diaris republicans, també estava sotmès a un règim estricte de vigilància i censura. Molts cops tingué problemes per sortir i alguns cops no aparegué²⁰³¹. D'aquest succés se n'assabentà el diari madrileny *El Motín* que anunciava les denúncies patides pel diari mallorquí²⁰³². Tornà a la normalitat a partir del juliol de 1886, però no aconseguí reeixir i a l'agost s'anunciava que havia desaparegut de l'estadi de la premsa per tercer cop el diari *El Pueblo Balear*²⁰³³. El diari s'imprimia a la tipogràfica del federal Benet Pons Fàbregues.

El juliol de 1887 aparegué el primer número de *El Republicano (1887-1891)*, setmanari defensor dels ideals republicans. S'imprimia a la impremta de Bartomeu Rotger. El seu director era Gabriel Castellà el qui havia estat durant molts anys director del diari zorrillista *El Demócrata*. *El Republicano* era la veu de la coalició progressista i federal. L'administració i redacció del diari es trobava al carrer del Teatre, número 10²⁰³⁴. Un dels redactors foren Pedro Ximenez i Joan Vich Fullana que col·laboraren en el *El Comercio* i patiren denúncies. Tenia subscriptors a la part forana a les següents localitats: Bunyola, Búger, Caimari, Capdepera, Campanet, Costitx, Lloseta, Santa Margalida, Maria de la Salut i Son Servera²⁰³⁵. Pobles on es possible que no hi existís cap casino ni comitè organitzat però eren indrets on els republicans comptaven amb adeptes. Quan la publicació tradicionalista *El Centinela* donà la notícia de la publicació d'una nou setmanari com era *El Republicano* ja advertí possibles atacs contra la religió²⁰³⁶. Tal com havia fet el bisbe Mateu Jaume, el bisbe de torn –Jacint Maria Cervera– també va condemnar un diari republicà, en aquest cas *El Republicano*²⁰³⁷. En la denúncia del bisbat s'acabà dictant l'absolució al setmanari republicà. Més tard, el 1891, el setmanari *El Republicano* fou denunciat per delictes de “desacato a la autoridad”²⁰³⁸. *El Republicano* d'entre 1888 i 1889 era molt intermitent i degué ser suspès alguns cops. Els anys que tingué més estabilitat foren el 1887 (any d'inici) i el 1891. Segons l'estudi de Lluís Alemany a més de la direcció a càrrec de Gabriel Castellà, l'equip de redactors estava compost per Josep Rosich –el navilier adherit al zorrillisme– Josep Cardell, Josep Riera, Joan Vich, Antoni Garcia Colom, Ricard Salvà²⁰³⁹. La majoria d'ells adherits als republicanisme de Ruiz Zorrilla. Els federals haurien d'esperar el 1890 per llançar un diari propi de les idees federals –*Las Baleares*–.

²⁰³⁰ Es publicà de l'1 de juliol de 1883 al 18 de novembre de 1884 i n'era director el federal Joaquim Quetglas Bauzà.

²⁰³¹ Patí nombroses denúncies com la causa seguida contra Manuel Rico Colom que veié denunciat un article publicat a *El Pueblo Balear* per injúries al govern i al rei. Aquest aviat quedà absolt. A *El Àncora*, 1-08-1885.

²⁰³² *El Motín*, Madrid, de dia 8-03-1885 anunciava que el primer número de *El Pueblo Balear* havia estat denunciat: A primer número ¡pataplum! Denunciado el periódico zorrillista *El Pueblo Balear*. Camarada, no será la última vez. Te lo asegura *El Motín*, veterano en denuncias. Pero duro y a la cabeza. A finals de mes, *El Motín*, Madrid, del 29-03-1885 tornava a informar d'una altra denuncia.

²⁰³³ *El Àncora*, 6-08-1886.

²⁰³⁴ El carrer del Teatre era on antigament s'havia ubicat el Casino Republicà de Coalició que després el març de 1891 passà al carrer Miñones. També havia estat la seu del Centre Democràtic Federal.

²⁰³⁵ *El Republicano*, 18-09-1887.

²⁰³⁶ *El Centinela*, 2-07-1887.

²⁰³⁷ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VII. 10-08-1890.

²⁰³⁸ *Las Baleares*, 16-06-1891.

²⁰³⁹ ALEMANY, L.: *Op. cit.*, 1955.

Després de l'etapa de *El Republicano* aparegué *La República* (1892-1894). Diari que sortí a la llum el 1892 i desaparegué el 29 de setembre de 1894. El director era Antoni Villalonga –federal- i el progressista Joan Palou Coll. L'equip redactor estava compost per Miquel Martí –el cap dels redactors- i Antoni Marroig –federal-, Josep Rosich –progressista-, Gabriel Castellà –progressista-, Eusebi Ballester –federal-, Francesc Garcia Orell –progressista- i Josep Estade Coll –federal-. Aquesta publicació s'imprimia a la impremta de Bartomeu Rotger a Palma²⁰⁴⁰. L'administració estava al carrer de Sant Pere Nolasc, número 7 i la redacció estava situada al carrer de les Minyones, número 11, que era el local del Casino Republicà. A partir de l'1 de juliol de 1892 l'administració també s'hi traslladà. Anuncià molts de comunicats del Comitè de Coalició Republicana²⁰⁴¹. Segurament vengué a substituir el projecte de *El Republicano* (1887-1891) però ara la seva plantilla de redacció era més equitativa i hi participaven tant federals com membres del partit republicà progressista.

La primavera de 1890 aparegué *Las Baleares* (1890-1896), un diari que aspirava a ser l'eco del gran nombre de republicans que sustentant els principis fonamentals de la democràcia no estaven afiliats a cap dels partits constituïts o que estant-ho no podien acceptar integralment tots i cadascun dels dogmes que dits partits porten escrits en el seu programa²⁰⁴². És a dir intentà aglutinar tot el republicanisme balear però al cap de poc temps ja es definí com a federal i a la seva capçalera apareixia el rètol de *periódico republicano autonomista*. En total aquest diari passà per tres etapes. La primera a partir del maig de 1890 quan sortí publicat el primer número i que tingué continuïtat fins el gener de 1891 i romangué sota el títol de *Las Baleares, semanario político* i s'imprimia a la impremta del Comercio. En el seu número 5 ja anunciaven que el rotatiu es publicaria dos cops a la setmana²⁰⁴³. Més endavant sortiria diàriament. En aquells moments, els republicans que encapçalen el projecte de *Las Baleares* eren conscients que el partit republicà passava per moments difícils i que s'ha de canviar el rumb i deixar anar el temps de les passions perquè no havien resolt els problemes polítics i apostava per l'aparició de nous procediments que s'uneixin al costat dels antics procediments²⁰⁴⁴. A partir de 1890 el republicanisme visqué una nova etapa a partir de la llei de sufragi universal, una de les lleis més esperades i que des de la seva reorganització havien reivindicat. S'esperava un canvi important i un avanç de la força republicana en la política estatal. Durant aquesta primera etapa l'administració estava ubicada a la llibreria de Bartomeu Tomàs al carrer Sant Miquel número 8. La subscripció al diari era de 50 cèntims al mes. Més endavant la seu estava al carrer Conquistador, número 63. El segon any que marcaria la segona època s'inicià a partir de gener de 1891 i durà fins l'abril. Ara ja declarada obertament federal apareixia sota el títol de *Las Baleares, periódico republicano autonomista*. Es continuà imprimint a la mateixa impremta, del Comercio. Clarament a partir d'aquí aquest diari es decantà per les idees federals, però a partir

²⁰⁴⁰ *Ibidem*.

²⁰⁴¹ DD.AA.: *Catàleg de 100 anys de premsa diària de les Balears*. Palma, Grup Serra; Sa Nostra, Palma, 1993, p.24.

²⁰⁴² LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VII. 13-05-1890.

²⁰⁴³ *Las Baleares*, 4-06-1890.

²⁰⁴⁴ *Las Baleares*, 10-05-1890.

del maig de 1891 eliminà aquest vincle directe amb l'autonomisme i canvià el seu subtítol pel de *Las Baleares, diario republicano* que conservà fins al seu final que fou el juliol de 1896, moment en què deixà de publicar-se. Fou director Benet Pons Fàbregues i els seus redactors i col·laboradors foren Lluís Martí, Joan Tugores, F. de Torrent, Manuel Pedregal i Rafael Ginard de la Rosa²⁰⁴⁵. El 1897 va aparèixer *La Unión Republicana* per substituir *Las Baleares*. I també apareix un nou setmanari republicà i regionalista, *La Región*. Començà a editar-se l'1 de març de 1897 i finí el 2 de desembre de 1897. Era dirigit per Lluís Martí Ximenis i un dels seus principals redactors fou Benet Pons Fàbregues²⁰⁴⁶.

El 1890 aparegué l'únic setmanari republicà creat a la part forana. Es tractava de *El Eco de Felanitx* (1890), que fou un setmanari felanitxer. Fou el portaveu del partit republicà. Sortiren 21 números del 6 de febrer al 21 de juny de 1890. S'imprimia a la Tipogràfica felanitxera. Va tenir dos directors D. Poncià Aguiló i D. Pere Rosselló. Sortia el dijous i la redacció i administració estava ubicada al carrer Zavellà número 14, principal. Estava compost de dos fulls²⁰⁴⁷. No existeix cap col·lecció a les hemeroteques i biblioteques públiques de les Illes Balears. L'agost de 1890 fou denunciat pel Ministeri Fiscal el setmanari *El Republicano* i es declarà autor de l'article denunciat Miquel Martí que es deia que era el director i propietari del setmanari republicà que es publicava a Felanitx²⁰⁴⁸. A Felanitx el republicanisme estava encapçalat pel notari Juli Quiñones. Aquells anys s'inaugurà un casino que comptà amb la presència de la família de Fèlix Mateu Domeray. A la premsa republicana es parlà de la intenció que tenien els republicans de Felanitx de crear un diari i finalment la idea fructificà. Segurament en el grup de republicans del poble de Felanitx s'hi entremesclaren progressistes i federals, un dels seus principals homes, Julio Quiñones fou un dels promotors de la Unió Republicana el 1897 i que acabà triomfant en detriment del partit federal.

Per altra banda fou important la premsa republicana més obrerista i popular. Aquesta fou impulsada per la figura de Fèlix Mateu i es tractava de premsa lligada a l'entitat que regia: *Unión Obrera Balear* (1882-1886) i *La Voz del Pueblo* (1893-1894). Linies més avall en farem més esment.

La difusió de fulletons de propaganda federal

A més de la premsa i dels fulletons que circularen per Mallorca durant aquells difícils anys de la Restauració els republicans federals es valgueren d'una impremta per difondre el seu projecte. Era precisament la impremta on es publicava *La Autonomía* (primer ho havia fet a la impremta de la Biblioteca Popular, i a partir del número 133 en aquesta nova impremta). L'empresa era

²⁰⁴⁵ DD.AA.: *Op. cit.*, 1993, p.24.

²⁰⁴⁶ ALEMANY, L.: *Op. cit.*, 1955.

²⁰⁴⁷ XAMENA, P.: *Felanitx mot a mot*, Felanitx, Ajuntament de Felanitx, 1991.

²⁰⁴⁸ *La Almudaina*, 23-08-1890.

dirigida per republicans i fou creada el desembre de 1883²⁰⁴⁹. En la seva junta directiva sabem que hi actuava com a secretari el federal i metge Guillem Serra²⁰⁵⁰. La seu la tenien a la plaça dels Socors. L'objecte de la companyia era la indústria de la difusió del pensament humà a través de la premsa, de la fotografia, del gravat o qualsevol altre mitjà gràfic, el comerç de llibres i estris d'escriptori i l'edició de tota classe de publicacions. El juny de 1885 tancà les seves portes la impremta La Publicidad Baleàrica situada a la plaça dels Socors i que havia imprès *La Autonomía* i *El Pueblo Balear*.

Com havia passat durant l'etapa dels Sexenni els diaris republicans anunciaven fulletó de propaganda republicana i alhora també inserien a les seves pàgines alguns títols d'importants propagandistes. Algunes de les obres més difoses entre la premsa i grups republicans fou *El Proceso del Papado* obra de Leon Taxil²⁰⁵¹. Però sens dubte, entre la premsa federal, les obres de Francesc Pi i Margall foren les més anunciades. El gener de 1891 feia arribar a la redacció de *Las Baleares* un exemplar de la seva obra *Amadeo de Saboya* i *El padre Juan de Mariana*²⁰⁵². També es divulgava l'altra obra de Pi i Margall titulada *Las luchas de nuestros días*, obra que es recomanava als correligionaris mallorquins i que podien comprar per 4 pessetes a la llibreria de Josep Tous de la plaça de Cort²⁰⁵³. El 1885 s'havia publicat la tercera edició de *Los huerfános* de Ubaldo Romero Quiñones amb dedicatòria al director de la Unió Obrera Balear –Fèlix Mateu Domeray-. De Ubaldo Romero Quiñones es podien adquirir gairebé totes les obres d'aquests a les sucursals de la Unió Obrera Balear. Era l'autor més publicat. També el 1893 es tornà editar l'obra de Ubaldo Romero Quiñones *La educación moral de la mujer*. Es tractava d'una reedició d'una obra publicada el 1877. El 1886 aquest havia volgut impulsar una biblioteca obrera en el si de la Unió Obrera Balear i que comptà amb la complicitat de Quiñones i la seva obra *Los Huérfanos*.

Pel que fa als escriptors mallorquins, l'andrixol Jaume Roca seguia publicant obres com la titulada *Es sereno des barrio*. Aquest va néixer a Andratx el 1840 i morí al mateix poble d'Andratx el 1912. A més de militar en el si del partit republicà local es dedicà a escriure obres de teatre com *Sa revolució d'un poble* (1869, editada el 1874), *Sa venguda des moros a Andratx*, *Els Amics del Rei* (editada el 1904), *Pancaritat a s'Arracó* (reeditada el 1934), *Es sogre i sa nora o es tres companyeros* (editada el 1885) i *Es torrer des cap de Llebeig*. Les quatre primeres eren de tema polític, en la línia del republicanisme de l'autor, mentre que les dues darreres eren comèdies costumistes. Signava les seves obres sota el pseudònim de “un

²⁰⁴⁹ Un grup de persones rellevants del partit federal, aquests s'havien reunit en el Casino Republicà al carrer Palau i havien acordat la creació d'una societat anònima amb títol de *La Publicidad Balearica*. Integraven la primera junta directiva: Artur Villalonga Pérez, Ignasi Vidal Bennàssar, Benet Pons Fàbregues, Guillem Serra Bennàssar, Antoni Llull Planas, Joan Vich Quetglas, Josep Estade Coll, Josep Forteza Bonnín, Lluís Martí Ximelis.

²⁰⁵⁰ *La Autonomía*, 27-08-1884.

²⁰⁵¹ Aquesta s'havia anunciat a *El Huracán*, 24-06-1882 i també al setmanari de la Unió Obrera Balear.

²⁰⁵² *Las Baleares*, 15-01-1891.

²⁰⁵³ *Las Baleares, periodico republicano autonomista*, 1-01-1891.

pajès d'Andraitx". Fou durant la Restauració que Roca formà una companyia de teatre ambulant i després un petit teatre a Andratx, -el teatre Roca-²⁰⁵⁴.

També es difonien obres de caire anticlerical com les enviades per *El Motín* a la redacció de *El Látigo*²⁰⁵⁵. També des de *El Demócrata* publicaren una obra que versava sobre les terres de Lluc i la desamortització d'aquestes²⁰⁵⁶. Els republicans tractaren de lluita contra el fort clericalisme que imperava a Mallorca i després d'uns anys molt polèmics, el 1885, l'escriptor federal Joan B. Ensenyat va publicà una obra contra el diari catòlic *El Áncora* titulat *Moral romana o moral humana? Polémica sostenida por Juan B. Enseñat y algunos periodicos liberales con el canónigo D. José Oliver i el diario clerical El Áncora*. Aquesta obra fou editada a la impremta afí als federals –la impremta Biblioteca Popular- i es venia a dos reals²⁰⁵⁷. Dos anys després s'editaren altres obres que tenien relació amb la maçoneria. L'any 1887 es publicà la constitució de la Gran Lògia Simbòlica Regional Catalana-Balear i un any després, el mallorquí Llorens Frau Abrines publicà *Diccionario enciclopedico de la masoneria espanyola con un suplemento seguido de la Historia general de la orden masónica*. També es difonien les obres espiritistes que arribaven des dels cercles catalans o madrilenys i que s'anunciaven al setmanari republicà *La Voz del Pueblo*.

5.5. Participació en el poder: programa i execució. L'ensenyament al marge de l'Església: L'Escola Mercantil i la ILE, les escoles laïques dels anys 80. Un impuls laïcista

Les regles de la Restauració feren difícil la participació dels federals a les institucions polítiques. Allà on es feren més forts fou en les societats de base popular –casinos, clubs, orfeons, escoles, societats mútues i recreatives, etc.- on havien anat llaurant la idea del federalisme i república des de l'etapa del Sexenni passant per la dècada dels 80 i de la qual en recolliren els seus fruits un cop s'instaurà un altre cop el sufragi universal el 1890²⁰⁵⁸. Així i tot hi hagué polítics influents que aconseguiren treure representació política –a nivell municipal i provincial- com fou el cas de Alexandre Rosselló Pastors, Guillem Serra Bennàssar, Antoni Villalonga Pérez, etc. i des de dalt pogueren aplicar mesures lligades al pensament federal, sobretot en el cas de la capital, Palma. A partir de 1885 es deixaren de presentar en les eleccions

²⁰⁵⁴ MARTORELL, C.: *Op. cit.*, 2014c, p.69-72.

²⁰⁵⁵ Obres anunciades línies més amunt i que eren La religión al alcance de todos per B.H. de Ibarreta i Espejo moral de clérigos.

²⁰⁵⁶ Dia 1 de juliol de 1881 veu la llum el fulletó titulat *Breve noticia sobre el priorato de la Virgen de Lluc* i n'era l'autor Gabriel Castellà.

²⁰⁵⁷ Aquesta obra: ENSENYAT, J.B.: *Moral romana o moral humana? Polémica sostenida por Juan B. Enseñat y algunos periódicos liberales con el canónigo D. José Oliver i el diario clerical El Áncora*, Palma, Imp. Biblioteca popular, 1885, fou anunciada a *El Motín*, Madrid, 17-12-1885.

²⁰⁵⁸ També ho afirmat Ramiro Reig: "Los casinos configuran una alternativa visible y cotidiana a lo existente, proporcionan un lugar donde se puede demostrar diariamente lo que uno piensa. Reúnen a los que tienen otras ideas, los que no pisan la Iglesia, los que odian la guerra y protestan por los consumos, los antiguos federales, los masones, los maestros laicos, los societarios, en fin, todos los que están en contra del sistema encuentran asilo en la isla del progreso". A REIG, R.: *Op. cit.*, 2000, p.93.

a Corts Generals on els havia estat impossible treure algun diputat. Ho havien intentat sols, amb coalició i finalment optaren pel retraïment. Davant la manca de penetració electoral decidiren a partir de 1886 unir esforços amb els republicans progressistes mallorquins i formaren un comitè i un casino de la coalició republicana que durà fins el 1890 en què tornaren organitzar un comitè federal i que aquest cop sí participà en els eleccions a corts, provincials i municipals.

A pesar que pugui semblar que la participació fos mínima a les institucions, durant aquests anys els federals posaren en marxa una quantitat important de projectes lligats al seu ideal. Sovint s'hagueren de valer del suport d'altres forces liberals per fer-los realitat. Els projectes engegats pels federals estan relacionats amb la modernització econòmica i social de la Mallorca del vuit-cents. Alguns d'ells ja s'havien iniciat durant l'etapa del Sexenni i ara es voldran continuar. Com per exemple l'eixample –que implicava enderrocar les muralles que circumdaven Palma-, la reforma del port, la creació de caixes d'estalvis per les capes populars, la creació d'escoles també per les capes populars, l'aplicació de mesures higièniques a la ciutat i pobles com els cementiris, etc. Tots ells, implicaven canvis encaminats a secularitzar la societat.

Isabel Peñarrubia en la seva obra *L'origen de la Caixa de Balears. Els projectes d'una burgesia modernitzadora* ens permet conèixer tots els projectes que encapçalà la burgesia lligada al liberalisme i al republicanisme. En ella ens descriu la tasca desenvolupada per una generació que es forjà en el si de l'Ateneu Balear (en les seves diferents etapes) i que capitanejà projectes modernitzadors com l'enllumenat de gas, els vapors marítims, el ferrocarril, l'auge de comerç, la modernització agrícola, etc. Els projectes més concrets i lligats als republicans federals i aquella generació foren la creació de la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de les Balears, l'impuls del programa de les Fires i Festes de Palma o l'Escola Mercantil que hagueren de dur a terme amb la harmonia de les diferents forces liberals i republicanes que donaren suport. De tots aquests impulsos ja n'hem fet un bon tast quan parlàvem de l'època dels Sexenni en l'apartat corresponent. A partir de la reorganització del partit federal es reprenen antics projectes. Segons Peñarrubia, la Mallorca vuitcentista visqué un període de creativitat econòmica i social excepcional, concentrat en trenta anys. De 1860 a 1890, i sobretot entorn del 70 i als primers del 80²⁰⁵⁹. Els republicans federals participaren en primera persona d'aquests negocis relacionats amb l'impuls del ferrocarril, transport marítim, creació d'infraestructures portuàries, creació de banques, caixes, societats comercials, etc. i petites fàbriques i tallers industrials i comercials. El federal Alexandre Rosselló comentava que es feia prioritari completar la xarxa del ferrocarril, fer l'eixample de Palma, la línia de tramvies a Santa Catalina i al Terreno, canalitzar les aigües

²⁰⁵⁹ Aleshores hom adquirí la consciència que tot Mallorca es vertebrava al voltant de Palma. La capital feia d'epicentre on mitjançant el ferrocarril arribaven de tots els pobles productes agraris o elaborats per embarcar-se cap a França, Alger, l'Europa del nord i ultramar. D'aquestes mercaderies, de les quals durant uns anys les reines foren els vins, n'hi havia que s'elaboraven a partir de matèries primeres mallorquines o d'altres que es nodrien de l'exterior, com seria el cas del sucre refinat, de les farines, cordam i eixàrcies, teixits, en part de les sabates, petroli, etc. Aquest entramat necessitava i arribà a disposar d'una infraestructura comunicativa (ferrocarril, tramvia ciutadà, carreteres, companyies de vapors i de velers), portuària (consignataris, docs, drassanes, junta del port i duanes), gestora (societats comercials i financeres, Cambra de Comerç) i productiva (tallers, fàbriques, però també la indústria domèstica rural). A PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.31.

de Ciutat, bastir una nova presó, completar les obres del port, portar el telèfon, establir l'enllumenat elèctric, etc.²⁰⁶⁰ De fet ell fou un dels homes que més destacà amb la projecció modernitzadora impulsant projectes com l'Escola Mercantil i la Caixa d'Estalvis de Balears que aglutinà la burgesia liberal i republicana.

Alexandre Rosselló Pastors (1853-1923) havia militat de jove a les files del federalisme. Fou durant la Primera República que Rosselló es llicencià en dret a la Universitat de Barcelona. A la seva tornada a Mallorca formà part de la reorganització del republicanisme federal. Es donà a conèixer políticament el 1877 quan defensà al prevere Josep Taronjí que escrigué l'obra *Cuestión social* en defensa dels xuetes. Fou un defensor del comerç com element de riquesa de Mallorca, per aquest motiu engegà projectes vinculats al desenvolupament econòmic i comercial de Mallorca. No és d'estranyar que creient que “el porvenir de Mallorca es mercantil” posés el nom d'Escola Mercantil al seu projecte educatiu i formatiu per aquella futura Mallorca esplendorosa gràcies al comerç. També com a militant del partit federal no és d'estranyar que el nom que adoptà la capçalera del primer diari republicà de la Restauració es digués *El Comercio*. En aquesta idea, els federals li sumaven l'ideal d'una Mallorca amb autonomia pròpia que es podia fer valer per ella mateixa i podia aconseguir esser una terra de riquesa gràcies al comerç marítim i les activitats lligades en aquest sector. Idees que es poden percebre en l'obra de Rosselló publicada el 1879 titulada *Docks en el Puerto de Palma por Alejandro Rosselló y Pastors*, publicat a la impremta de Pere Josep Gelabert. De fet com havien fet els federals durant el Sexenni elogiaren el passat medieval de Mallorca²⁰⁶¹. A partir de 1883 passà a les files del liberalisme, fou regidor de l'Ajuntament de Palma, fou president de la Diputació Provincial (elegit el 1894 i 1898) i més endavant fou diputat a Corts pel partit liberal (1901, 1903, 1905, 1907, 1910, 1914, 1916, 1918 i 1919). Entre les millores que impulsà com a president de la Diputació Provincial, Joan Alcover autor del discurs de nomenament de fill il·lustre de Rosselló, en fa un tast i de les quals en poden deduir les seves inquietuds que des de que debutà a la tribuna pública va defensar. Alcover recull a l'atzar algunes de les iniciatives encapçalades per Rosselló segons el llibre d'actes de la Diputació Provincial²⁰⁶². Com veurem tot seguit

²⁰⁶⁰ En una conferència sobre societats de crèdit que féu a l'Ateneu Balear el febrer de 1880 i reproduïda a *El Comercio* del 24-07-1880.

²⁰⁶¹ Alexandre Rosselló en aquesta obra citava: “no cabe duda de que Mallorca tiene aptitud y condiciones favorables para el comercio. Si volvemos los ojos a lo pasado lo dice su historia brillantemente sintetizada por el genio Sagrera en ese monumento imperecedero que se apellida la Lonja, cuyas talladas piedras, exhalando torrentes de armonía, pregonan en cadencioso ritmo nuestra pasada grandeza y poderío”. ROSSELLÓ, A.: *Docks en el Puerto de Palma*. Palma, Imprenta de Pedro José Gelabert, 1879, p.9.

²⁰⁶² Segons Joan Alcover aquestes són algunes de les tasques empreses per Alexandre Rosselló a la Diputació: “que se gestionara la creación de una escuela de artes y oficios en la provincia, el correo diario entre esta isla y el continente, un cable telegráfico que una los puertos de Sóller y Barcelona; que se extiendan a Baleares los beneficios del Decreto de 11 de agosto de 1887, creando en esta ciudad una Escuela de Comercio; mejoras en el Puerto, en el Teatro, en el Balneario de San Juan de Campos; consultas a la Academia de Medicina y al Colegio Médico Farmacéutico para la organización del laboratorio químicomicrobiológico; ofrecimiento de una subvención para que la Corporación municipal estableciera en Palma una Biblioteca popular, adquiriendo, al efecto, la que perteneció a don Antonio Villalonga; solicitud de autorización para un empréstito destinado a ejecutar el proyecto de manicomio, petición de la entrega por el Estado a la provincia del histórico edificio que fue Consulado de Mar, construido con fondos locales, a fin de organizar en él un Museo pedagógico y otro de arte retrospectivo: cesión del antiguo Lazareto con destino a sanatorio de soldados enfermos, procedentes de Cuba y Filipinas durante la guerra; conveniencia de

Rosselló després dels seus estudis a Barcelona també participarà dintre de l'Ateneu Balear on es formularen molts dels projectes que unien a la burgesia liberal i republicana. Un dels projectes principals fou l'Escola Mercantil on s'entreveuen les seves aspiracions feministes i que en el Congrés Pedagògic de Madrid (1882) combatrà l'oposició que es fa a la coeducació i defensarà aquest model posant l'exemple del bon funcionament de les classes mixtes a l'escola de Palma. Altres projectes que dirigí i que exposem tot seguit foren el de la Caixa d'Estalvis de Balears, la demanda del port franc, la reforma penitenciària, etc. Projectes que analitzarem des de l'òptica del partit republicà i que pretenien transformar Mallorca i que d'alguna manera havien d'incidir en la reforma social que estava dins els debats dels republicans federals.

Un dels projectes que impulsaren des de l'Ajuntament de Palma els republicans federals fou la creació d'una junta organitzadora de fires i festes. Tot amb la idea de revitalitzar el comerç i la indústria mallorquina. Entre els qui encapçalaven aquesta idea hi havia una barreja de republicans possibilistes, federals, progressistes i fusionistes²⁰⁶³. L'agost de 1880 es proposà una junta organitzadora formada per un conjunt d'homes que provenien de totes les idees, hi havia conservadors, fusionistes, republicans possibilistes, zorrillistes i federals, a més d'homes representants de l'Església i intel·lectuals com els professors Francesc Manuel de los Herreros o Josep Monlau²⁰⁶⁴. La primera tasca era redactar un programa de fires i festes²⁰⁶⁵. La majoria d'ells federals com Vidal, Rosselló, Pomar i Villalonga. Per tant tot i la marginació electoral estaven ben implicats en els projectes de transformació de la ciutat. Aquestes fires fomentarien la venda i compra de productes dels principals industrials i comerciants mallorquins, molts d'aquests comerciants i industrials precisament eren federals i hi tenien uns grans interessos econòmics. En aquest sentit, des de *El Comercio* els federals proposaven com a forma d'atreure un possible turisme, es fessin exposicions. Es parlava d'organitzar exposicions de productes agrícoles, artístics i industrials del país. Es donava per suposat que un atractiu més seria el Museu de Raixa, la visita del qual segur que facilitaria, deien, el "galant" comte de Montenegro²⁰⁶⁶. En aquests projectes també s'implicaren nobles com Joan Burgues Zaforteza. Aquest, tot i el seu conservadorisme, el 1880 havia estat subvencionista de l'Escola Mercantil i el 1885 del nou local de la Unió Obrera Balear. Durant el mes de maig de 1882 es visqueren

costear el viaje a seis obreros a París, donde estudiaran en la Exposición Universal los adelantos de las industrias... Insistió repetidas veces en el asunto de la declaración de puertos francos. Sostuvo que Mallorca debía preocuparse de la expansión de España en África, problema tan predominante como han venido a demostrar los sacrificios, los tratados y la conducta de los Gobiernos; y pidió la creación de una clase de árabe vulgar que facilitase a Mallorca el fomento de sus intereses al otro lado del Estrecho y la colaboración en la política nacional" A ALCOVER, J.: *D. Alejandro Rosselló hijo ilustre de Mallorca. Discurso leído en la sala de sesiones del Excelentísimo Ayuntamiento de Palma el 31 de diciembre de 1919*. Palma, Establecimiento Tipográfico de José Tous, 1920, p.14-15.

²⁰⁶³ Joaquim Fiol, Alexandre Rosselló, Miquel Binimelis Quetglas, Rafel Pons, Benet Pomar i Domingo Escafí.

²⁰⁶⁴ Estava formada pel Comte d'Aiamans, el Comte de Montenegro, Jeroni Rosselló, Francesc Perelló, Marià de Quintana, Ignasi Vidal, Antoni Frontera, Antoni Villalonga Pérez, Josep Maria Quadrado, Tomàs Rullan –canonge-, Joan Maura –canonge-, Pablo Sorà, Tomàs Quint Zaforteza, Joan Palou Coll, Pere Aguiló Cetre, Josep Maria Matheu, Eusebi Pascual, Francesc Manuel de los Herreros, Faust Gual de Torrella, Rafel Pomar, Pere Josep Gelabert, Jaume Cerdà Oliver, Antoni Reus Cabot, Josep Monlau, Frederic Alabern, Gabriel Alzamora, Miquel Ignasi Guasp, Pedro Font dels Olors, Joan Burgues Zaforteza. *El Comercio*, 30-08-1880.

²⁰⁶⁵ Fou redactada per la comissió proposada: Antoni Maria Sbert, Ignasi Vidal, Tomás Rullan, Joaquim Fiol, Alexandre Rosselló, Joan Maura, Benet Pomar i Antoni Villalonga. *El Comercio*, 29-09-1880.

²⁰⁶⁶ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.110.

unes jornades de molta crispació, per la resistència dels comerciants i industrials a pagar les desmesurades tarifes contributives i el consegüent embargament. L'Ajuntament de Palma se solidaritzà amb els contribuents rebels. L'Ajuntament hagué de fer un sobreesforç, la qual cosa disminuï, òbviament, les partides pressupostàries en tots els conceptes. Aquest dèficit de liquiditat féu que, a mitjan maig, l'Ajuntament acordés no concedir la quantitat demanada per la comissió de festes populars de les Fires i Festes i suprimir el Certamen Literari i l'Exposició Industrial i Agrícola²⁰⁶⁷. El maig de 1882 l'Ajuntament de Palma es veia obligat a suprimir les Fires i Festes de Palma per no comptar amb fons per sufragar-les. Fou un projecte per promocionar l'illa econòmicament i comercialment que quedà tancat dins un calaix per manca de diners. Però recordem que van ser uns diners destinats a solidaritzar-se amb els industrials vaguistes contra la pujada del preu de la contribució industrial dictada pel Ministre Camacho i on hi estaven implicats federals com Ignasi Vidal o Benet Pons, els quals també eren promotors del Fires i Festes.

Una altra de les mesures engegades fou la reforma penitenciària i anà molt lligada a l'advocat Alexandre Rosselló que en fou un dels seus impulsors. De formació advocat unes de les seves propostes a l'Ajuntament fou la de construir una presó, en primer lloc aquesta s'havia d'ubicar a l'edifici conventual de l'Olivar²⁰⁶⁸, edifici desamortitzat el 1836. La iniciativa de Rosselló tenia certs paral·lelismes amb una defensora de la incorporació de les dones en els estudis superiors com era Concepción Arenal, vinculada a la ILE, i que també havia treballat en millorar el sistema penitenciari. De fet Rosselló secundà totes les campanyes que féu Concepción Arenal en pro de la reforma penitenciària²⁰⁶⁹. Concepción Arenal durant el Sexenni Democràtic ja havia demanat a les Corts la reforma de les presons, època en què era inspectora de les cases de correcció de dones. El 1873 deixà la inspecció de Cases de Correcció de Dones i s'incorporà a una comissió formada pel govern de la Primera República per dur a terme la reforma del Codi Penal del sistema penitenciari espanyol. A partir de 1875 reflexionà sobre el sistema penal i educatiu, temes que preocupaven també a l'advocat mallorquí Alexandre Rosselló Pastors. A partir de 1880 Concepción Arenal repregué el tema de la dona i desenvolupà el contingut del seu feminisme educatiu amb publicacions com *La mujer del porvenir*, *El estado actual de la mujer en España* i *La educación de la mujer*. També presentà una memòria al Congrés Pedagògic Hispanoportuguès en la que desenvolupava idees sobre la reforma educativa. En el seu conjunt qüestionava l'ideal que imperava durant la Restauració espanyola, que considerava les labors domèstiques i el cuidat dels nins com les úniques tasques pròpies del sexe femení²⁰⁷⁰. Concepción Arenal fou una reformista liberal dedicada a la reforma social catòlica. Les seves idees sobre l'educació de les dones i el reformisme penal incidiren en els debats del krausisme

²⁰⁶⁷ *El Comercio*, 24-05-1882. Recollit per Isabel Peñarrubia a PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.257.

²⁰⁶⁸ *El Comercio*, 17-05-1882.

²⁰⁶⁹ Segons ALCOVER, J.: *Op. cit.*, p.10.

²⁰⁷⁰ PRESMANES, R.E.: *La masonería femenina en España. Dos siglos de historia por la igualdad*. Catarata, Madrid, 2012, p.52-53.

espanyol²⁰⁷¹. Un any després, el mestre d'escola i republicà Antoni Gelabert Cano escrivia sobre l'establiment penal de Palma²⁰⁷². L'autor exposava que el condemnat molt sovint cometia el delicte per manca d'educació i que la pena havia de servir per rehabilitar-lo i que el pres es trobava en unes males condicions higièniques. També en el si de l'Ateneu Balear s'havia donat una conferència sobre la reforma penitenciària. Entitat on hi participava activament Alexandre Rosselló i la gent pròxima a les idees liberals i republicanes.

Afegit a la reforma penitenciària i la millora de l'educació, des del Sexenni una de les lluites del republicanisme era l'abolició de la pena de mort. Des de la lògia *Primera Luz* on hi participaven nombrosos republicans i de la qual durant la Restauració destacarien Francesc Sancho, Guillem Serra i Jeroni Pou –havia tengut com a objectiu prioritari entre 1878 i 1879 treballar per l'abolició de la pena màxima i havia acordat “coadyuvar individualment en la creación de una sociedad profana para trabajar a favor de la abolición de la pena capital”²⁰⁷³. També anys abans des de l'Ateneu Balear el 1862 s'havien dedicat unes sessions a la discussió sobre la conveniència d'abolir la pena capital i a tal efecte el republicà (després monàrquic demòcrata al estellar a la Revolució de Setembre) Joaquim Fiol havia presentat un treball favorable per eliminar-la. Retornant a la demanda d'una millora de les presons, durant l'estiu del 1880 tenim notícies que el segon Ateneu Balear, seguint la línia del seu antecessor, preparava un cicle de conferències i treballs sobre la reforma del sistema penitenciari. Precisament un dels punts del manifest electoral del partit federal del juliol de 1881, era el dret a la defensa en el judici i a la correcció per mitjà de la pena. A finals d'abril de 1881 Alexandre Rosselló impartí una conferència a l'Escola Mercantil sobre “el dret a penar”. En quan a la necessitat de construir un nou centre penitenciari el que existia a l'antic convent de l'Olivar estava en condicions deplorables. Rosselló reivindicà una nova presó per Palma i creia que amb la construcció d'aquesta portaria la concessió del vaixell diari amb la península. El discurs de Rosselló el maig de 1882 fou convincent i aixecà l'adhesió de la majoria de regidors. Es demanà als diputats que intercedissin pel nou penal i que es construís a Palma. Fins i tot el Banc Mallorquí on hi participava el mateix Rosselló proposà al govern un finançament per la construcció de la presó. Però la presó provincial de Palma continuà durant molts d'anys en el convent dels Caputxins, que es trobava en estat de ruïna i que el 1885, els presos varen haver de passar momentàniament al també inadequat convent de Sant Francesc²⁰⁷⁴.

Els republicans foren homes lligats a la febre d'or de l'economia mallorquina; molts d'ells ocuparen càrrecs o foren propietaris de companyies navilieres, és a dir, homes lligats al comerç i al lliure canvi²⁰⁷⁵. Aquests homes tenien en ment generar riquesa a través del comerç marítim i

²⁰⁷¹ Tant la seva reflexió teòrica com l'acció social que plantejava estaven sempre dirigides cap als més desfavorits: les dones, els treballadors, els pobres i els presos i enfocava els seus esforços en el sistema educatiu i en el penal. El seu objectiu era la modernització de la societat espanyola. A *Idem*, p.55.

²⁰⁷² *El Comercio*, 20-06-1883.

²⁰⁷³ SANLLORENTE, F.: “La maçoneria a l'illa de Mallorca (1800-1900), *Randa*, 30, (1991), p.21.

²⁰⁷⁴ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.159-161.

²⁰⁷⁵ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 1980, p.67.

per això molts d'ells engegaren societats de crèdits, empreses navilieres, escoles d'estudis comercials, etc. i amb tot, amb un ideal al darrera, el d'implantar un estat federal on les Balears tinguessin autonomia per governar-se i gestionar la seva riquesa. A més dels grans industrials i grans comerciants també formava part del republicanisme la petita burgesia que tenia petits negocis com les botigues o regentava algun taller artesanal. Aquests també es veuriem beneficiats si s'engegaven totes les mesures proposades pels federals en quan a la millorar comercial. Fins aleshores s'havien creat moltes empreses per part de la burgesia liberal i republicana contagiada per l'esperit comercial que vivia Mallorca. Concretament el 1879 ja s'havien format les següents societats: *el Cambio Mallorquin, la Harinera Balear, la Harinera Mallorquina, la Vinícola Mallorquina, la Cordelera Balear, la Industrial Mallorquina, la Gallinera, la Corteza, el Centro Farmacéutico, etc.*, y con las sociedades para la explotación de la hilatura y tejidos de yute, para canalización de aguas, para establecimiento de una línea de vapores trasatlánticos y otras que están en su período de gestación y a las cuales deseamos feliz alumbramiento²⁰⁷⁶. A més pel comerç interior s'havia construït un ferrocarril (inaugurat el 1875) que havia estat fruit de l'esforç individual ja que s'havia realitzat sense subvencions, sense cap aportació de l'Estat i fou realitzat gràcies a l'aportació de capital per part dels grans propietaris mallorquins i la nova burgesia mallorquina lligada al liberalisme i també al republicanisme. Dins aquest ambient, no és d'estranyar que ben prest es demanés la concessió de port franc -el 1877- quan Rosselló defensà la concessió de port franc per al de Palma en relació amb l'augment de tràfic marítim des de la inauguració del Canal de Suez el 17 de novembre de 1869. Recordem que el 1871 s'havia realitzat un projecte de la reforma del port de Palma. Les obres dirigides per l'enginyer Emili Pou s'iniciaren el 1874. Rosselló proposava que el port de Palma jugués un paper no només d'exportador de productes propis. Hi havia a l'illa indústries que necessitaven matèries primeres de la Península o de l'estranger per poder elaborar els seus productes²⁰⁷⁷.

“Cuando no pueden cambiarse productos propios cabe la intermediación que puede aumentar el tráfico indefinidamente”.

Rosselló apostava per un lliurecanvisme clar. Abans però s'havia d'acabar amb la reforma del port iniciada el 1871 i que ara se li sumava una nova proposta que sorgí d'homes com Alexandre Rosselló que era la construcció de magatzems (*docks*) en el port de Palma. Sol·licitud que féu des de la premsa balear en el diari *El Porvenir de Mallorca* el 1877 i que el 1879 aquests articles publicats a la premsa s'imprimiren en format fulletó. En aquest fulletó Rosselló explicava l'esplendor comercial cap al qual caminava Mallorca i de la necessitat de

²⁰⁷⁶ ROSSELLÓ, A.: *Op. cit.*, 1879, p.24.

²⁰⁷⁷ Per exemple: les empreses que començaven a florir com la Farinera Mallorquina, Farinera Balear i La Palmesana havien de menester cereals foranis de qualitat per mesclar amb els mallorquins. PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.39.

construir docs²⁰⁷⁸. Parla que s'han creat bancs, societats de crèdit, d'assegurances, de canvi, industrials... i davant aquest escenari afirmà que “el porvenir de Mallorca es mercantil”. Tenia clar que la prosperitat comercial de Mallorca no era entre els pobles de Mallorca sinó que era el comerç que havia de fer l'illa amb les demés nacions, amb les colònies d'Amèrica i principalment amb les que es posseïen a Àfrica. Aleshores no era el comerç terrestre sinó el comerç marítim el futur de la prosperitat econòmica a l'illa. El problema que plantejava Rosselló a la seva obra eren les nefastes condicions en què es trobaven les instal·lacions portuàries mallorquines pel desenvolupament del tràfic marítim i davant aquest problema plantejà la necessitat de construir els docs²⁰⁷⁹. Per convertir-se en un magnífic port necessitava tenir un bon fondeig, un vertader port abric, grans depòsits de carbó, vitalles i mercaderies, dies de varada i de reparació, etc. Perquè el comerç fos pròsper calia exigir la construcció d'edificis vastos i capaços on les mercaderies fossin cuidades en un magatzem sec, segur i ventilat. La solució era construir docs²⁰⁸⁰.

Als magatzems pel comerç nacional i colonial se li sumava la xarxa interna de ferrocarril i tramvia de la ciutat de Palma que tot plegat assegurava l'èxit comercial. Calia acabar les obres del port iniciades a partir de 1871 i que encara no havien claudicat i calia construir aquests magatzem per caminar cap a la prosperitat²⁰⁸¹. El 1879 aconseguí crear la Companyia de Magatzems Generals i de Depòsit i desembre de 1881 es fusionà amb el nou Banc Mallorquí, fundat el novembre del mateix any. Alexandre Rosselló havia estat impulsor i secretari d'aquella empresa, ara també ho era del Banc Mallorquí. Aquest absorbí els objectius de la Companyia de Docs que eren la construcció i explotació d'obres públiques com ports, fars, canals, camins de ferro, eixamples de poblacions, penitenciaris, canalització d'aigües, recs, enllumenat, etc. Venia a ser una mena de banc especialitzat en el servei al comerç marítim, però hom li atribuïa també una tasca de bastidor d'infraestructures públiques, suplint, en un grandios

²⁰⁷⁸ “La riqueza de nuestro suelo y la actividad de nuestra naciente industria permiten todos los años la exportación, en grandes cantidades, de aceites, vinos, aguardientes, almendras, naranjas, higos pasos, cerdos, calzado, jabones, telas del país y otros muchos riquísimos artículos [...] El tráfico se acelera extraordinariamente en nuestro país, y se anima el comercio, y en proporción creciente aumenta considerablemente el tonelaje de nuestras naves, y compañías de vapores, que sostienen los mejores y más gallardos buques del Mediterraneo”. A ROSSELLÓ, A.: *Op. cit.*, 1879, p.7.

²⁰⁷⁹ “Las naves se recogen apiñadas en nuestros puertos [...] nuestros muelles son estrechos y reducidos y ofrecen dificultades para la carga y descarga de muchos buques que no pueden atracar sus andanas para recibir el cargamento; y a las inclemencias del tiempo, al sol polvo que las avería, a la lluvia que las pudre, al aire y al polvo que las deterioran se dejan días y a veces semanas, las mercancías, obstruyendo el tránsito sobre los muelles porque no hay almacenes donde colocarlas; y cuando obtienen abrigo es, la mayoría de las veces, en almacenes húmedos, sin ventilación y sin espacio bastante, de pésimas condiciones para la estancia de los géneros y sobretodo para presentarlos al examen del comprador”.

²⁰⁸⁰ “Estos fastuosos palacios del comercio, consistentes en grandes almacenes, contruidos con todas las condiciones que la práctica y la ciencia aconsejan para la conservación, custodia y exhibición de las mercancías, con departamentos apropiados a cada clase y dotados de todos los elementos y máquinas indispensables para el movimiento de colocación de géneros”.

²⁰⁸¹ La creació de *docks* exigia una inversió respectable. La proposta de Rosselló era la creació d'una societat anònima per a la creació i explotació de *docks*, amb una capital que no baixés dels 5.000.000 milions de pessetes i consignat en els seus estatuts que podria dedicar-se a la construcció i explotació d'obres públiques com ports, canalització d'aigües, eixamples de població, penitenciaris, etc. Projectes tots ells que Rosselló i els homes de la burgesia liberal i republicana tenien en ment i que plantejaren i intentaren dur a terme al llarg d'aquells anys.

desplegament de la iniciativa privada, les mancances de l'estatal²⁰⁸². A més, el projecte contemplava que les Balears esdevinguessin un gran depòsit franc que recollís mercaderies de les Filipines, les Antilles, d'Àfrica i de les repúbliques sud-americanes per redistribuir-les als ports europeus. Rosselló, una vegada regidor de l'Ajuntament de Palma, demanà al Govern la concessió d'una fàbrica de tabac per a les Balears que vendria importat de Filipines²⁰⁸³. El 1883 Alexandre Rosselló intervingué al Congrés de Geografia de Madrid i continuava reclamant el port franc per a l'illa (el setmanari *Unión Obrera Balear* ho reproduïa). La sessió en el Congrés de Geografia Colonial i Mercantil fou presidit per Antonio Cánovas del Castillo. En aquest Congrés, Rosselló demandà pels ports de Mallorca la franquícia que s'havia concedit a l'arxipèlag canari. Rosselló insistí molts cops amb la declaració dels ports francs. Sostingué que Mallorca s'havia de preocupar de l'expansió d'Espanya a Àfrica i fins i tot preveia la creació de classes d'àrab per facilitar a Mallorca el foment dels seus interessos a l'altre costat de l'estret amb col·laboració de la política nacional. La lluita pel port franc continuava, el 1898 des de l'Ajuntament de Palma, que comptava amb gran nombre de regidors republicans, hom sol·licità a la Cambra de Comerç un estudi sobre la conveniència de demanar al Govern la concessió del port franc per al de Palma²⁰⁸⁴.

El 1880 es començà a parlar d'un altre gran projecte, la necessitat de crear una caixa d'estalvis. Al cap de poc nasqué la Caixa d'Estalvis de Balears. *El Comercio* portava un article on explicava que les cases dedicades al petit préstec cobraven un abusiú 40% d'interès, a canvi de la garantia d'un objecte. També *El Comercio* reivindicava la creació de caixes d'estalvis per a les classes obreres perquè eren les que més ho necessitaven²⁰⁸⁵. Ja el 1866 la secció de Ciències Morals i Polítiques de l'Ateneu Balear dissertà sobre la necessitat d'obrir caixes d'estalvis per a les famílies pobres²⁰⁸⁶. El 1879 *El Porvenir Balear* publicà un article on s'elogiava les caixes d'estalvis perquè apartaven els obrers de dispendis no gens edificants com les tavernes i el joc²⁰⁸⁷. A més, sorgiren altres iniciatives com les de la Unió Obrera Balear relacionades en un altre apartat que també crearen una caixa d'estalvis en el si de la seva societat mutualista. El 1882 des de la Unió Obrera Balear s'havia considerat l'estalvi com a fórmula amb la qual els treballadors podien plantar cara i resistir al capital. El 1885 en la sucursal de la Unió Obrera de Lluçmajor, s'havia constituït una caixa d'estalvis i que feia pagar el 5% d'interès als socis i el 6% als que no ho eren. També a partir del novembre de 1879 es fundava a Pollença la Institució Lliure d'Ensenyament i que el desembre de 1879 a més de l'escola obria una caixa d'estalvis

²⁰⁸² PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.37.

²⁰⁸³ *El Comercio*, 9-01-1882.

²⁰⁸⁴ Davant la pèrdua de les colònies deia: "en las condiciones actuales de nuestra producción es materialmente imposible competir con las industrias extranjeras y especialmente con la formidable y asombrosa industria americana. La pérdida de aquellos mercados supone un quebranto incalculable para la mayor parte de nuestras industrias. La franquicia del puerto o puertos francos colocaria a nuestras industrias en condiciones de ventajosa competencia y determinaria la conservación, en parte, de aquellos mercados y la conquista de otros nuevos". A PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.54.

²⁰⁸⁵ *El Comercio*, 21-07-1880.

²⁰⁸⁶ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.202.

²⁰⁸⁷ Isabel Peñarubia atribueix l'autoria de l'article a Elvir Sans a *El Porvenir del Obrero* del 15-08-1879. Recollit a *Idem*, p.204.

escolar, abans que ho fes la de la Institució Libre de Enseñanza de Madrid que ho féu a l'abril de 1880. Al llarg de 1881 evolucionà cap a una vertadera caixa d'estalvis de finalitat benèfica, a la qual abans de començar l'any 1883 ja se li havia unit un mont de pietat²⁰⁸⁸.

Pel que fa a la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat, Alexandre Rosselló fou l'encarregat de redactar els estatuts. Dels fundadors de la Caixa, 14 dels 36 primers subvencionistes coneguts havien estat també subvencionistes i alguns, fins i tot, tenien càrrecs de l'Escola Mercantil. A banda d'Alexandre Rosselló que hi anava com a secretari de la comissió organitzadora, hi foren presents 5 republicans qualificats i representatius de la burgesia urbana: Benet Pomar, que posseïa una fàbrica de sabons a Andratx; Juli Fermí Quiñones, que un any més tard fou notari de Felanitx; l'hisendat Antoni Villalonga, patriarca del republicanisme; Ignasi Vidal, lluitador anticontribucions i propietari d'un taller de ferreria, i l'advocat Benet Pons Fàbregues, influent dins de la Unió Obrera Balear i el seu Mont de Pietat. La noblesa comptà amb dos membres –el comte d'Aimans i el marquès del Palmer. Tomàs Rullan, canonge de la Seu i membre de la comissió organitzadora, estigué acompanyat en aquella reunió per l'ecònom de la parròquia de Santa Creu, Joan Pujol²⁰⁸⁹. Com havia passat amb el programa de Fires i Festes s'hi sumaren al projecte l'Església per tal de controlar aquelles iniciatives laiques que prenién un fort protagonisme social. L'Església s'afanyà en no quedar exclosa d'aquest projecte. El gener de 1882 s'havia format una nova Junta Organitzadora d'una Mutualitat i Caixa d'Estalvis diferent de l'anterior que era dirigida per Alexandre Rosselló. I com a prova de la ràpida reacció eclesiàstica, aquella junta era presidida per un primer espasa del catolicisme social, el canonge Tomàs Rullan²⁰⁹⁰. La presidència de la definitiva comissió organitzadora de l'entitat d'estalvi requeia en Antoni M. Sbert Borràs, tenia com a vicepresident Tomàs Rullan i com a secretari Alexandre Rosselló, i aconseguia així una representació equilibrada de les dues comissions anteriors. *El Àncora* no deia res de l'adscripció republicana de molts dels fundadors ni dels clars lligams amb l'Escola Mercantil, tantes vegades criminalitzats pel diari²⁰⁹¹. Més endavant, el 20 de novembre del 1882, es nomenà Alexandre Rosselló com a director i s'aprovaren els estatuts redactats per ell²⁰⁹². El diari federal *El Comercio* dedicà algunes editorials al tema de la creació d'una caixa d'estalvis des de bon començament. En algunes explicava el seu funcionament i en altres expressava la millora que suposaria pels obrers la creació d'una caixa d'estalvis i mont de pietat²⁰⁹³.

²⁰⁸⁸ SALAS, P.: *Op. cit.*, p.65-67.

²⁰⁸⁹ Rullan era un home de confiança del bisbe Mateu Jaume. Era canongede la Seu, vicari general del bisbe i estava molt en contacte amb l'ensenyament religiós des del seu càrrec de professor de religió i història sagrada a l'Escola Normal de Mestres i visitador del col·legi de la Puresa. PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.213.

²⁰⁹⁰ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2006, p.161.

²⁰⁹¹ *Idem*, p.163.

²⁰⁹² Aquest el 1880 havia format part de la primera comissió per estudiar el projecte juntament amb Francesc Manuel de los Herreros, Antoni Maria Sbert, Jacint Feliu i Jaume Cerdà. A *El Àncora*, 9-11-1880.

²⁰⁹³ "Las clases privilegiadas tienen mil medios para ahorrar. Instituciones solidamente establecidas garantizan un porvenir halagueño a sus capitales. Pero en cuanto a las clases populares la cuestión ya se presenta difícil. La deficiencia del jornal, los tributos sobre las primeras materias alimenticias, y principalmente su falta de instrucción unida a una imprevisión inveterada, son obstaculos que se oponen a la formación de los capitales populares... Con el

El febrer de 1882 després de la tasca realitzada per la primera comissió que acordà les bases i aprovà els estatuts, es creà una altra comissió per ultimar els treballs preparatoris a la subscripció i de convocar la primera junta general²⁰⁹⁴. El març de 1882 quedà constituïda la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat²⁰⁹⁵ i com a republicans federals localitzem a un dels pares del projecte Alexandre Rosselló i a Ignasi Vidal i també al republicà progressista Marià de Quintana.

La Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de les Balears s'ubicà al carrer Sant Pere Nolasc, número 6. Començà a funcionar a partir de gener de 1883 sota direcció d'Alexandre Rosselló²⁰⁹⁶. La idea de les caixes d'estalvi anava dirigida sobretot a les capes populars i per això els horaris tenien en compte les seves jornades laborals i per facilitar contactar amb la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Balears les oficines romanien obertes els diumenge de les 8 fins les 12 del migdia²⁰⁹⁷. A més des dels diaris federals es recomanava l'obertura de caixes d'estalvis escolars perquè des de ben petits poguessin conèixer el mètode de l'estalvi com a estratègia emancipadora de les classes treballadores. Així *La Autonomía* recomanava als professors d'instrucció pública elemental que obrissin caixes d'estalvis escolars²⁰⁹⁸. També Alexandre Rosselló el 1884 publicà un article al butlletí de la Institució Mallorquina d'Ensenyament sobre les caixes d'estalvi escolars²⁰⁹⁹. En el mateix article Alexandre Rosselló donava compte de les

objeto de obviar estos inconvenientes se han establecido las cajas de ahorros, de origen reciente, pues la mas antigua la de Berna funcionava por los años de 1787. En España data su establecimiento desde 1838, logrando resultados completamente satisfactorios. Al lado de las Cajas de Ahorros, y como institución complementaria, vemos los montes de Piedad. Las Cajas de Ahorros y Montes de Piedad reciben en sus cajas y hacen productivas las economías del obrero, prestando sus imposiciones e intereses a los necesitados; admitiendo a su vez en garantía, alhajas, ropas y otros efectos. Por manera que, son dos institutos que por procedimientos diversos contribuyen al mismo fin, a hacer propietarios, remediando la miseria de unos con abundancia de los otros... En Barcelona por ejemplo recordamos las de Barcelona, Sabadell y Manresa, en Valencia la de la capital y la de Sagunto. Es una verdadera desgracia que no podamos continuar el nombre de Palma al lado de los que pudieramos citar, porque si la fundación de las cajas de ahorros y montes de Piedad, reviste un caracter de general importancia, hasta el punto de reconocerlo así el gobierno, en real decreto de 29 de junio de 1853, que dispone la fundación de las Cajas de Ahorros en todas las capitales de provincia, con sucursales en los pueblos de las mismas; en nuestro juicio la aplicación de las disposiciones del citado Decreto, a las Baleares, nos interesa muy de cerca. En resumen las Cajas de Ahorros y los Montes de Piedad fomentando el hábito de la economía entre los proletarios y lanzando a la circulación los capitales obreros, llenarian una necesidad que se hace mas imperiosa cada día en la isla" *A El Comercio*, 21-07-1880.

²⁰⁹⁴ La comissió era composta per Antoni Maria Sbert, Tomàs Rullan, Francesc Manuel de los Herreros, Jacint Feliu, Joan Burgues Zaforteza, Gaspar Sancho, Alexandre Rosselló, Jaume Cerdà, Bernat Canet, Nicolau Humbert i Antoni Jaume. *A El Comercio*, 9-02-1882.

²⁰⁹⁵ Formaven la junta Antoni Maria Sbert Borrás, Tomás Rullan, Francesc Manuel de los Herreros, Jacint Feliu, Antoni Jaume, Joan Burgués Zaforteza, Nicolau Humbert, Gaspar Sancho, Bernat Canet, Jaume Cerdà, Alexandre Rosselló, Joan Pujol, Benet Pomar, Ramon Despuig, Ignasi Vidal, Nicolau Dameto, Pere Aguiló Cetre, Marià de Quintana, Domingo Fontirroig, Damià Boscana, Jeroni Rius, Guillem Montis, Josep Lluís Pons, Joan Baptista Socies i Antoni Sbert Canals. *El Àncora*, 21-03-1882.

²⁰⁹⁶ "Ayer comenzó a funcionar la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de las Baleares, ingresando 531 pesetas por nueve imposiciones". *A El Comercio*, 13-02-1883.

²⁰⁹⁷ *El Comercio*, 13-04-1883.

²⁰⁹⁸ *La Autonomía*, 10-10-1883.

²⁰⁹⁹ "Las Cajas de Ahorros escolares mas bien que una institución económica son un elemento pedagógico. Su finalidad primordial no es la acumulación de economías considerables sino que los niños practiquen la virtud del ahorro y adquieran con esta práctica conocimientos y experiencia que les sean provechosos en la vida. No comprenden por lo tanto la verdadera naturaleza de las Cajas Escolares aquellos padres que periódicamente entregan a sus hijos una cantidad relativamente crecida para que la impongan; porque entonces no es el alumno quien ahorra sino el padre, permaneciendo el niño extraño casi por completo a la virtud y a las privaciones que el ahorro supone generalmente... La propiedad del peculio, la libertad de su administración, la responsabilidad que ante su propia conciencia contrae el novel administrador, es el que realmente constituye para el niño un aprendizaje. El aumento

iniciatives d'altres professors i professores que havien creat una caixa escolar a les seves aules. En total s'havia fet a 8 establiments, dos d'ensenyament privat i la resta a escoles públiques. Es tractava de les escoles dirigides per Pere Gamundí, Antoni Humbert, Pere J. Ordines, Bartomeu Oliver, Joan Banú, Jaume Busquets, Maria Obradors, Joana Maria Palmer²¹⁰⁰, Isabel Mayol i Margalida Salvà²¹⁰¹.

La Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat també s'involucrà en la participació de les dones en l'exercici de l'estalvi. A més engegà mesures en pro de la seva emancipació. Un article dels estatuts de la Caixa d'Estalvi era el 37 (del reglament de 1883) que deia:

“Los menores de edad y las mujeres casadas pueden hacer imposiciones sin intervención de sus padres o guardadores y de sus maridos”.

Segons Peñarrubia, aquest respecte per l'autonomia femenina que explicitava el reglament s'ha de relacionar amb Alexandre Rosselló, que fou el creador de la Caixa i que no debades redactà els seus estatuts i reglament²¹⁰². Rosselló tingué a les dones sempre presents i aquest fet estigué molt lligat a la seva pròpia biografia, des de petit havia vist com la seva mare havia hagut de tirar endavant tota sola la seva família després d'haver quedat vídua. Aleshores Rosselló era molt conscient del problema de desemparament de les dones. També, durant el Sexenni les dones com per exemple les que escrivien a la premsa com *El Obrero* (1869-1870) ja demandaven l'emancipació de les dones i reivindicaven la independència davant el pare o el seu marit²¹⁰³. A partir de la memòria del 1893 la Caixa publicà les llistes dels impositors classificats per oficis i per sexes, front important per a valorar la contribució femenina als dipòsits de l'entitat. A final de 1893 les dones que tenien una llibreta eren 1.339 enfront de 1.389 d'homes²¹⁰⁴. Quasi unes dades idèntiques entre els dos sexes fet que ens fa pensar en la bona acollida que tingué el projecte de la Caixa d'Estalvis entre la població femenina.

A més de la creació d'un programa de fires i festes, de caixes d'estalvis, etc. els federals feren vaga contra la nova llei industrial del goven. La primavera i estiu de 1882 foren moments tensos, els industrials mallorquins –molts d'ells lligats al republicanisme federal- es negaren a pagar les contribucions davant l'augment que havia fet el ministre Camacho. Entre el 31 de

paulatino del incipiente capital es el premio de una administración prudente: la perdida o disminución del mismo, cuando no es debida a obras de caridad o a gestos reproductivos es la pena de una administración disipada. Nosotros tenemos noticia de la existencia de algunas otras Cajas Escolares como la de la Institución de Enseñanza de Pollensa y la de la Unión Obrera Balear, pero carecemos de datos sobre el numero de imponentes y cantidades impuestas con que cuenta cada una de ellas”. A *Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza*, 31 de marzo de 1884.

²¹⁰⁰El 1859 havia guanyat unes oposicions Juana Juan Palmer i era resident de Palma, el 1867 havia obtingut les oposicions Maria Palmer Noguera. Hi ha una Palmer mestra relacionada amb la Internacional mallorquina el 1873 i que es fa càrrec de la biblioteca obrera del Centre Federal de Societats Obrers. Podria ser alguna d'elles. O és aquesta mateixa que funda una caixa escolar.

²¹⁰¹ *Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza*, 31 de marzo de 1884.

²¹⁰² PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2006, p.165.

²¹⁰³ Es tractava de les dones que organitzaren la societat de modistes La Virtud Social i que es movien entre l'anarquisme i el republicanisme federal.

²¹⁰⁴ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2006, p.166.

març i el 2 d'abril de 1882 hi hagué una massiva vaga de contribuents i tancament de negocis. Es tancaren gran nombre d'establiments com a protesta per les noves tarifes impositives que gravaven el ram. El moviment comptà amb el suport de l'Ajuntament de Palma, que en aquells moments estava ocupat per una coalició de republicans i liberals dissidents, propers a l'Esquerra Dinàstica. El consistori acabà desconvocant la vaga, amb el suport dels partits progressistes i de la Comissió de Comerciants i Industrials. L'Ajuntament ho justificava, en una al·locució adreçada als obrers, perquè aquests no podien resistir més dies sense cobrar. La Unió Obrera Balear felicitava l'Ajuntament per aquella decisió i posava en relleu la solidaritat que havien demostrat els treballadors amb els seus patrons, seguint la vaga, malgrat la manca d'ingressos que els havia suposat.

Les mobilitzacions dels industrials s'havien iniciat ja al febrer de 1882 quan es formà una comissió d'industrials i comerciants mallorquins que denunciaven les noves tarifes desproporcionades. La comissió anticontribucions sorgí d'entre un grup de comerciants i industrials, socis de La Tertúlia. Aquesta associació tenia finalitats recreatives i instructives i duia a terme classes de comerç la qual cosa indica que era una associació vinculada al món mercantil illenc. L'esmentada comissió estigué presidida per Elvir Sans Serra, un republicà federal propietari d'un magatzem de ferro i alhora president de La Tertúlia i que durant el Sexenni havia fet part dels programes monàrquics demòcrates. Mentre que el secretari de la comissió era Benet Pons Fàbregues, advocat que compartia el mateix credo que Sans i era director de *El Comercio*. Segons el mitjà que dirigia Benet Pons eren 17.000 els industrials i comerciants morosos, els quals no havien pogut o volgut pagar les noves tarifes contributives, al cap de 6 mesos de la seva entrada en vigor. El moviment tenia la seva base en la petita burgesia de taller i de botiga. Mateixa base social que el republicanisme federal i per tant fou una lluita més dels federals mallorquins. El mateix febrer de 1882 tingué lloc una trobada de la comissió antitarifes i unes 700 persones es congregaren a La Tertúlia per informar-se sobre la campanya i els acords que s'anaven prenent a altres capitals com Barcelona, Madrid i València. Acordaren no pagar les noves tarifes i esperar a ser embargats. Per fer front a les negociacions amb el ministeri amenaçaven en donar-se de baixa i tancar els negocis. La comissió també envià als representants a Corts per Mallorca un escrit a favor de la derogació del decret del ministre Camacho. El març de 1882 davant la possibilitat d'embargament, el moviment es començà a radicalitzar. La comissió es personà a l'Ajuntament i li lliurà una carta signada per 1.102 agremiats, en contra de l'esmentat decret. La comissió es dirigí cap a la casa consistorial, acompanyada d'una manifestació d'amos de taller i de botiga amb els seus empleats. Al consistori, format per una majoria de regidors de la coalició liberal i, per tant, favorables a la protesta, la comissió de tot d'una rebé el suport d'Alexandre Rosselló. Aquest els proposà que la carta que duien passés a la comissió municipal d'hisenda perquè formulés una exposició al ministre Camacho. Tots els diputats i senadors per les Balears donaren suport a la comissió i s'entrevistaren amb el ministre d'Hisenda, i amb el mateix president Sagasta, enviant un escrit

de suport a Elvir Sans, president de la comissió²¹⁰⁵. Uns d'aquests gremis en contra de les tarifes eren els ferrers liderats pel republicà federal Ignasi Vidal:

“El gremio de Herreros tiene ya discutida y aprobada la solicitud que en breve será presentada al Delegado de Hacienda, por medio de la que se reclama contra el aumento impuesto nuevamente. Lo propio han hecho los dueños de bodegones y vendedores de géneros al por menor. Parece que el artículo de *La Opinión* ha hecho ver claro a los industriales mallorquines, que de cada día van engrosando las filas los descontentos. [...] Aplaudimos sin ambages la conducta de nuestros paisanos, que es la única que las circunstancias aconsejan, y que siguen enérgicamente todos los industriales y comerciantes españoles”²¹⁰⁶.

El 26 de març de 1882 el Govern enviava al batle de Palma l'ordre que procedís als temuts embargaments, a la qual cosa el fusionista Marià Canals es negà. El 31 de març botigues, fàbriques i tallers es posaren en vaga, mentre que grups d'obriers recorrien pacíficament els carrers, convidant a tancar els que no ho havien fet. Els regidors republicans Rosselló i Marroig proposaven que el consistori demanés al governador que enviés un telegrama, on s'aconsellaria l'abolició de les noves tarifes, fent constar que el municipi, abans de la vaga, ja havia fet la demanda al Govern. Només tres regidors republicans federals estigueren a favor de continuar la vaga, mentre que tres republicans –Alexandre Rosselló, Domènec Escafi i Josep Rosich– ajuntaren els seus vots als dels constitucionals, fusionistes i conservadors, contraris a seguir l'aturada. Al cap de poc es creà una Lliga de contribuents presidida per Elvir Sans i com a secretari tenia a Benet Pons i Fàbregues. Es creà l'1 de maig de 1882, els socis comerciants i industrials de La Tertúlia, de la mà de Alexandre Rosselló, encetaren una altra iniciativa anticontributiva fundant la Lliga de Contribuents de Balears que comptà amb l'adhesió de Manacor, Pollença, Inca, Felanitx i sa Pobla. En aquella junta directiva hi havia una nodrida representació republicana: Antoni Villalonga Pèrez un dels vicepresidents; Elvir Sans, també vicepresident; el secretari Benet Pons Fàbregues i els vocals: Gabriel Castellà, Benet Pomar, Domènec Escafi, etc. Però en la direcció també hi havia els terratinents propers als conservadors i molts membres d'Esquerra Dinàstica com Miquel Ramis d'Aireflor, Martí Pou, Francesc Piña, etc., mentre que Alexandre Rosselló n'era el lletrat consultor²¹⁰⁷.

La Lliga de Contribuents no pogué paraitzà els embargaments. El 7 de juny de 1882 començaren els embargaments de tallers i de botigues del centre de Palma ajuntant-se una multitud amenaçant que va fer fugir els embargadors, alhora que intervenia la Guàrdia Civil. Nogensmenys, la resistència fou tan forta que acabaren dimitint, no només els embargadors sinó

²¹⁰⁵ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.276.

²¹⁰⁶ *El Demócrata*, 17-03-1882.

²¹⁰⁷ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.278. També la junta completa es publicà a *El Demócrata*, 10-05-1882: La junta directiva estava formada de la següent manera: el Marquès de la Torre com a president, Antoni Villalonga Pérez, Elvir Sans i Gabriel Alzamora com a vicepresidents, Bernadí Borrás com a comptador, Tomàs Quint Zaforteza com a tresorer i com a secretari Benet Pons i els vocals eren Joan Baptista Socías, Eusebi Ballester, Martí Pou, Gabriel Castellà, el Marquès de la Bastida, Benet Pomar, Miquel Ramis d'Aireflor, Josep Maria Matheu, Evarist Argeles, Domingo Escafi, Pascual Ribot Pallicer, Ramon Despuig, Francesc Piña, Antoni Reus Cabot, Francesc Rosselló, Josep Losada i Josep Prats i a més un advocat consultor que era Alexandre Rosselló²¹⁰⁷.

també els recaptadors de contribucions. Tot i la pressió generada al carrer per la nounada Lliga de Contribuents hi hagué repressió per part del govern, s'amenaçava a la premsa que acabà amb tancaments i multes. De fet hem vist com la premsa republicana sofrí durant aquesta temporada nombroses multes, fou el cas dels diaris republicans *El Comercio*, *El Huracán* o *El Demócrata*. A començament d'agost la persecució es va centrar contra 12 membres del Sindicat Balear als quals es notificà la presó per excitació a la desobediència a la Llei de Pressuposts. Tots els gremis recolliren doblers per pagar la fiança necessària per no anar a la presó. La ciutadania es bolcà per mostrar-los la seva solidaritat i quan els empresonats sortiren al carrer per anar a declarar, tot el recorregut esdevingué una manifestació silenciosa²¹⁰⁸. El govern fusionista amb Miquel Guasp com a cap de la negociació oferí al Sindicat la baixa de les noves tarifes si pagaven els dos trimestres pendents amb les antigues tarifes. El Sindicat reunit acceptà la proposició i nomenà una comissió que havia de visitar al governador per ratificar l'acord. Foren elegits membres de la comissió negociadora el conservador Jeroni Rius, el notari i republicà radical Joan Palou Coll, el constitucional Jeroni Rosselló i també Domènec Escafi, Alexandre Rosselló, Gabriel Alzamora, Miquel Guasp, Guillem Arbós, Ignasi Vidal, Joan Crespí i Joan Payeras. El Sindicat Balear decidí l'autodissolució ja que alguns dels seus membres l'havien abandonat i havien satisfet les seves contribucions. Guillem Arbós devia ser el sabater anarquista de la Primera Internacional i que era propietari d'un taller i que per aquells moments militava a les files de la Unió Obrera Balear, però després de la no adhesió d'aquesta societat a la FRTE sortí de l'entitat mallorquina i es perd el rastre d'ell. Finalment es va perdre la batalla i hagueren de pagar les contribucions tot i la mobilització dels industrials i treballadors en contra de les noves tarifes. També des de la premsa editada a Madrid, com *El Imparcial*, es titllà als industrials i comerciants mallorquins d'antipatriotes per haver-se negat a pagar les contribucions.

Per altra banda, es recuperà la idea de l'enderrocar les murades i de dur a terme un eixample, per aquest motiu l'Ajuntament de Palma el 1877 elaborà un pla d'eixample. Aquest avançà molt lentament fins el 1895, moment en què s'obtingué l'aprovació de l'enderrocament de les murades per part del Congrés dels Diputats, una passa necessària per dur a terme l'eixample. L'eixample i enderrocament de les murades foren una de les demandes reivindicades pels republicans des del Sexenni. El 1881 la coalició de republicans i de l'Esquerra Dinàstica assolí un gran èxit electoral i dugué una important activitat reformista a Palma. Estigueren al poder durant dos anys fins el maig de 1883, que hi tornà haver-hi eleccions municipals. Així el juliol de 1881, al cap de dos mesos de les municipals ja veiem l'infatigable regidor Alexandre Rosselló ocupant-se de la secció d'aigües, de cara a la seva canalització; de l'eixampla de Palma, de l'enderrocament de les murades i de la d'obres i empedrats. Fou el novembre de 1880 quan els diaris federals portaven la notícia que s'estava formant una comissió per redactar les

²¹⁰⁸ *El Comercio* 3 i 8-08-1882 recollit a PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.281.

bases de l'eixample de Palma²¹⁰⁹. El setembre de 1881 Pere d'Alcàntara Peña escrivia un article titulat "Ensanche de Palma". Sorgiren diferents postures com les que deien que no era necessari crear un eixample ja que la ciutat de Palma oferia altres possibilitats pel creixement a partir de l'enderrocament de convents i esglésies desamortitzades²¹¹⁰.

Però el problema més gran radicava entorn a la necessitat d'obtenir el permís del govern per esbucar les murades i resoldre el problema de les zones polèmiques amb el Ministeri de Guerra, però el govern era poc inclinat a concedir la desaparició d'aquell bastió defensiu. A partir d'octubre de 1883, després de l'entrada d'un govern d'Esquerra Dinàstica, des de l'Ajuntament es formà una comissió on hi havia ficats Alexandre Rosselló²¹¹¹ (el gener de 1883 passà del partit federal a l'Esquerra Dinàstica), Domènec Escafi i el batle Pascual Ribot. Aquests es desplaçaren a Madrid per contactar amb el nou govern i presentar-li les seves demandes. Els republicans progressistes i federals encoratjaven la comissió a demanar la cessió de les murades per poder-les enderrocar. També volien que la comissió municipal reclamés el convent de Sant Francesc per fer-hi una escola²¹¹². El 1880 es tantejava enderrocar el convent de Sant Francesc, convent que havia estat desamortitzat i que feia la funció de presó.

Els antecedents del relançament de l'eixample també els trobem lligats a l'Ateneu Balear dintre de la secció de Ciències Exactes en la qual s'havien format dues comissions el mateix dia en què el president de la secció –Eusebi Estada²¹¹³– que militava dintre del partit republicà possibilista, el 1889 féu una conferència sobre la reforma urbana i sanitària de Palma²¹¹⁴. De fet fou l'enginyer Eusebi Estada qui a través dels seus escrits demandà la construcció d'un eixample i que es pogué satisfer uns anys després amb el Pla Calvet el 1902. La demanda de l'eixample girà entorn a la necessitat desfogar la població que vivia a intramurs i les males condicions higièniques dels habitatges de les classes treballadores i populars²¹¹⁵. El 1886 publicà *Condiciones que deben reunir las viviendas para que sean salubres* pel qual obtingué el primer premi atorgat per la Sociedad Española de Higiene de Madrid mostrant la seva preocupació envers al problema higiènic. En aquest estudi presentat a la Societat Española d'Higiene es prou significatiu que a la portada del treball hi hagués una cita que deia:

²¹⁰⁹ *El Comercio*, 26-11-1880.

²¹¹⁰ "Todavía hay quien piensa en el ensanche de Palma cuando hay tantísimos terrenos que se pierden dentro la población. Cuantas viviendas no cabrían en los solares de los conventos de la Concepción, Santa Clara, San Gerónimo, San Francisco, las Teresas y las Magdalenas, iglesias completamente inútiles y sin las cuales aun quedan de sobra en Palma". A *El Huracán*, 5-11-1881.

²¹¹¹ El regidor Rosselló el 13 de juliol de 1883 ocupà el lloc de batlle accidental en absència de Pasqual Ribot. Dirigí el consistori fins el novembre d'aquell 1883.

²¹¹² PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.256-257.

²¹¹³ Eusebi Estada Sureda, enginyer, fou president del Ferrocarril i vocal de la junta de govern del Crèdit Balear, també fou secretari de la Companyia Industrial Mercantil de Mallorca i fou rellevant la seva tasca d'impulsor d'obres públiques, com la construcció de carreteres i, sobretot, de propugnar l'esbucament de les murades i el futur eixample. A *Idem*, p.240.

²¹¹⁴ *Idem*, p.97.

²¹¹⁵ En aquest sentit des de l'Ateneu Balear –el 1867– ja s'havien defensat aquestes postures quan una de les seccions de l'Ateneu Balear organitzà una reunió per debatre sobre el tema: "Reglas higiénicas que se deben tener presentes en la construcción de los edificios de esta población". Moment en que era secretari el republicà federal Fèlix Duval, pare de Carles Duval el creador de la societat de tipògrafs. A *El Isleño*, 6-05-1867.

“-Casas para obreros:- Una casa insalubre es la muerte voluntaria, el suicidio lento de las personas que la habitan”²¹¹⁶.

L'eixample de Palma estigué molt relacionat amb l'augment i l'amuntegament de població que es vivia a la ciutat i per aquest motiu es feia necessària la construcció d'un eixample i sobretot s'havien de donar solucions a les condicions infrahumanes que tenien els habitatges dels obrers a les zones del centre de la ciutat (barris tals com la Gerreria o el Puig de Sant Pere) i noves barriades obreres com Santa Catalina projectada el 1869. Palma havia experimentat un fort increment de població, la qual cosa provocà l'extensió de població als suburbis situats fora murada com Santa Catalina, els Hostalets, es Molinar o la Soledad.

*Taula de la població a Palma (1840-1900)*²¹¹⁷:

Anys:	Població total:
1840	40.405
1857	51.871
1877	58.224
1887	60.514
1900	63.937

*Població interior i exterior de Palma (1840-1887)*²¹¹⁸:

Anys	Població interior	Població exterior
1840	32.994	7.411
1857	40.418	11.457
1860	41.000	12.019
1877	43.086	15.138
1887	41.649	18.865

Any rere any la població a la perifèria de la ciutat anava en augment sobretot a partir de 1877 que la població cresqué considerablement tant a l'interior com a l'exterior i a partir de 1887 l'opció elegida fou residir a fora murades. Des de 1877 ja s'havia senyalitzat plans d'eixample per part de l'Ajuntament fet que possibilità la ubicació de residències a indrets com es Molinar, Santa Catalina, els Hostalets i la Soledat.

²¹¹⁶ *Condiciones que deben reunir las viviendas para que sean salubres. Memoria premiada en el concurso público de 1886. Escrita por E. Estada, ingeniero de caminos, canales y puertos. Madrid, 1886.*

²¹¹⁷ ESCARTIN, J.M.: *Op. cit.*, p.269.

²¹¹⁸ CALVET, B.: *Proyecto de ensanche de la ciudad de Palma. Palma, 1897.*

*Principals nuclis de població situats en l'exterior de les muralles, 1900*²¹¹⁹:

Nuclis	Població
Santa Catalina	7.406
Es Molinar	1.435
La Soledat	1.240
Hostalet d'en Canyelles	926

En total hi havia 11.007 persones que vivien fora murades. A partir de 1902 es regularitzà Palma urbanísticament amb l'execució del Pla Calvet i es treballà amb el problema de la problemàtica de l'habitatge obrer. A més, la major incidència de malalties contagioses a Palma –causant d'una alta mortalitat- es pot entendre en el context de la precarietat dels habitatges de les classes treballadores²¹²⁰. Aquestes malalties infeccioses i contagioses eren la verola, xarampió, angina i laringitis diftèria, tifus, palúdiques, sífilis, hidrofòbia, escarlatina, etc.²¹²¹ A més les epidèmies de febre groga de 1870 (l'última gran epidèmia que es visqué al segle XIX a Palma) afectà bàsicament un dels barris més oprimits i amb major amuntegament de la ciutat, el barri del Puig de Sant Pere, al districte de l'església de Santa Creu. També la tuberculosi fou la malaltia social de l'època i que tingué una especial incidència a la capital durant la segona meitat del segle XIX i les primeres dècades del segle XX. L'excessiva jornada laboral, l'aireig insuficient, l'alcoholisme, l'amuntegament, la manca d'higiene en els tallers, eren els detonants d'aquesta malaltia²¹²². A Palma l'excessiu preu dels lloguers obligava a l'amuntegament de famílies amb recursos escassos. Era normal trobar deu o dotze persones on només en podien viure quatre o cinc en condicions higièniques. Aquesta situació no només es donava a Mallorca. A Barcelona, ciutat industrial per excel·lència, es constata la mateixa situació. Ja l'any 1840, es plantejava el debat que a Palma es desfermà alguns anys més tard. Es parlava de l'amuntegament que es vivia a la ciutat comtal, de les malalties socials, del mal estat dels carrers i dels problemes higiènics i d'espai dels habitatges. Una gran pressió poblacional provocava la construcció de cases mesquines, “con hichos en vez de salones y cuartos”. Precisament, en aquestes mateixes dades es reclamà la demolició de les muralles a causa de l'ofegament que sentien i patien els barcelonins. Poc temps després s'iniciaren les obres d'enderrocament. De tota manera, aquesta no va ser la solució màgica que propugnaven els higienistes. La ciutat més industrial i populosa de Catalunya, tot just inaugurat el segle XX, continuava sense resoldre els seus problemes socials. Cases petites amb males condicions higièniques que eren les causants de moltes malalties com la tuberculosi i el tifus principalment²¹²³. Un altre exemple era Madrid.

²¹¹⁹ ESCARTIN, J.M.: *Op. cit.*, p.270.

²¹²⁰ *Idem*, p.260.

²¹²¹ Segons el resum de matrimonis, naixements i defuncions ocorreguts a Palma entre 1892 i 1896 elaborat per Bernat Calvet a CALVET, B.: *Op. cit.*

²¹²² ESCARTIN, J.M.: *Op. cit.*, p.311.

²¹²³ *Idem*, p.262.

A mitjans segle XIX a Madrid el lloguer d'una casa sòrdida, sense ventilació i en condicions d'amuntegament superava els 40 reals mensuals. Unes golfes es podien trobar a 30 reals. Al jornalero li quedaven 50 o 60 reals per alimentar a la seva família, tenint en compte l'elevat preu dels articles alimentaris. L'aliment bàsic a la taula d'un jornalero era el pa, un quilo diari de pa de la pitjor qualitat suposava una despesa mensual que oscil·lava entre 38 i 45 reals en èpoques de normalitat²¹²⁴. A Madrid l'Ajuntament l'octubre de 1884 proposà la construcció de quatre barriades obreres de cent cases cadascuna a raó de 3.000 pessetes per casa, que no fou considerada favorablement ja que era poc rentable pels interessos de les classes burgeses. Així que la classe obrera de Madrid es continuà concentrant a les tradicionals zones de la Inclusa i Latina, a carrers angostos i a habitatges estrets, obscurs i malsans²¹²⁵.

En quan a Palma, vet aquí una descripció de les males condicions dels habitatges obrers feta pel setmanari *Unión Obrera Balear* el 1882:

“La habitación en que se cobijaban era una de esas buhardillas donde apenas se componen los más reducidos chismes de una cabaña. El egoísmo, en espíritu pequeño, en afán de explotación que domina en todas partes, son los laboriosos ingenios que han podido concebir estas pestíferas moradas. Unas ventanitas a imitación de las que vemos en las jaulas para pájaros; unos portales para dar paso a diminutos monos; una cocinita a un rincón del cuarto dormitorio; el cuarto escusado al lado opuesto de aquella; he aquí el santo hogar doméstico, he aquí el templo de la familia, el alcázar del obrero. No otra cosa era la vivienda de esa pobre familia”²¹²⁶.

L'Arxiduc Lluís Salvador també descrigué els barris obrers del centre de Palma i definí els seus habitatges com a cases pobres²¹²⁷. Bartomeu Ferrà en el cas del nou barri de Santa Catalina també criticà els problemes higiènics que seguien patint els obrers que residien en el barri a causa de la xarxa de clavegueram²¹²⁸. També l'enginyer Eusebi Estada assenyalà els problemes higiènics en Els Hostalets i es Molinar de Palma²¹²⁹.

²¹²⁴ Aquesta dieta pobre en proteïnes també afectà alhora de reproduir la força del treball a BAHAMONDE, A.; TORO, J.: *Burguesía, especulación y cuestión social en el Madrid del siglo XIX*. Madrid, Siglo XXI, 1978, p.43.

²¹²⁵ Madrid sentia la necessitat d'un barri exclusivament industrial als afores als barris de Las Delicias del Sur i Peñuelas. *Idem*, p.100-101.

²¹²⁶ *Unión Obrera Balear*, 9-12-1882.

²¹²⁷ “La calle de la Ferreria, que comienza, a la derecha, con una gran casa [...]. Las demas casas de esta calle son miserables. [...] El carrer d'En Ballester, [...]. Todo este barrio de tejedores es de casas pobres. [...] Carrer de la Ferreria. Sus casas son pobres [...]. Desembocan en esta calle numerosos callejones de casas siempre pobres. En las casas, bastante pobres, del final de carrer del Sindicat, hay numerosos tejedores.[...] El carrer dels Socors, [...]. Sus casas de balcones son casi todas pobres. [...] Plaça de Santa Catalina, [...]. En esta plaza, [...] se encuentran algunas casuchas pobres. Los callejones que existen entre esta plaza (la de Santa Catalina) y la de les Drassanes, casi siempre sin empedrar, sólo tienen casas pobres de balcones. Recollit a ESCARTIN, J.M.: *Op. cit.*, p.273.

²¹²⁸ “El procedimiento seguido en el ensanche del Arrabal de Santa Catalina, al edificar barriadas enteras sin sujetarse a las correspondientes rasantes, y sin que simultáneamente se estableciera la alcantarilla de desagüe general de aguas sucias, ha dado por resultado, como era de esperar, que la inmensa mayoría de sus casas se hallan en tan malas condiciones como las antiguas de San Magín”. A FERRÀ, B.: *Op. cit.*, 1891, p.139.

²¹²⁹ “[...] casas que constan tan solo de planta baja, con paredes de cartón, sin ancho de calles suficiente, sin estar tampoco orientadas convenientemente, y sin haberse atendido los preceptos más elementales y vulgares de la ciencia”. Reproduït a ESCARTIN, J.M.: *Op. cit.*, p.322.

El procés s'accelerà el 1889 quan es llegí a proposta d'Eusebi Estada en el si de l'Ateneu Balear, es tractava d'un discurs sobre la reforma urbana i sanitària de la ciutat de Palma. Després que la Institució Mallorquina d'Ensenyament tanqués les seves portes alguns dels professors i impulsors del projecte passaren a implicar-se en l'associació científica i cultural, l'Ateneu Balear. En aquesta conferència Eusebi Estada exposà el problema de la mortalitat excessiva provocada per les males condicions sanitàries a causa de la manca d'abastiment d'aigües, d'un sistema defectuós d'aigües, la facilitat amb què es podia contaminar l'aigua, el problema dels residus domèstics, el perill entorn a l'amuntegament de la població en molts barris, les males condicions higièniques de moltes cases, els inconvenients que s'originaven de l'existència de les fortificacions, les indústries insalubres, el problema amb els edificis que aglomeraven nombroses persones com eren els hospitals, manicomis, presidis, quarters, cases de beneficència, escoles, etc. Totes elles eren causants d'insalubritat. Després de l'exposició vingué l'apartat de proposta de reformes que s'havien de planificar per tal de reduir la mortalitat causada per la insalubritat i començar a treballar amb l'abastiment d'aigües a Palma, un sistema de clavegueram, el disseny d'un eixample... Estada proposà la formació de dues comissions pel seu estudi i treball. En aquestes comissions hi participaren republicans federals, sobretot amb la primera comissió on hi participaren Joaquim Quetglas, Vicenç Mora i Antoni Marroig a més del professor republicà zorrillista Baltasar Champsaur i en la segona Lluís Martí²¹³⁰. El seu treball *La Ciudad de Palma* (1885) també fou clau alhora d'executar definitivament l'eixample, obra que s'edità el 1892, i a partir de 1889 amb els grups de treballs s'intentà donar un nou impuls a la proposta d'Eusebi Estada.

Però a més de la demanda feta a partir de 1885 per Eusebi Estada hi hagué treballs previs com els de l'Ajuntament de Palma. El gener de 1877 hi hagué un acord de l'Ajuntament de Palma per formar un plànol d'eixample. Els treballs avançaren lentament, el desembre de 1878 es sol·licità una autorització per estudiar l'elaboració d'un eixample a Palma –que segurament tenia a veure amb l'exposat a l'Acadèmia de Medicina²¹³¹. El març de 1879 s'elaborà el programa del plànol d'eixample. L'abril de 1879 s'encarregà a Pere d'Alcántara Peña el plànol dels voltants de Palma que havia de servir de base a l'eixample. L'agost de 1883 es donaren les primeres autoritzacions per urbanitzar diversos predis de Palma. El primer que s'autoritzà fou el

²¹³⁰ La primera havia de treballar en l'elaboració d'un plànol per tal de poder calcular la població que vivia amuntegada i la segona comissió havia de treballar la mortalitat causada per tota classe de malalties que es donaven en els diferents quarters de la ciutat i a través dels plànols realitzats es sabia d'un mode segur quins eren els barris més insalubres. La primera comissió estigué formada per Jacint Feliu Ferrà, Enric Fajarnés, Joan Munar, Baltasar Champsaur, Miquel Aleñar, Vicenç Mora, Miquel S. Oliver, Joaquim Quetglas, Antoni Marroig, Maties Bosch. La segona comissió estigué formada per Joan Malberty, Josep Barceló, Joan Guasp, Julian Álvarez, Eusebi Pascual, Bartomeu Ferrà, Bernat Calvet, Joan Rubí, Antoni Bosch, Joan Valenzuela, Enric Sureda, Lluís Martí. A *Ateneo Balear. Sección de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales. Discurso leído por el presidente de dicha sección D.E. Estada en la noche del 17 de diciembre de 1889. Al inaugurar la discusión del tema, propuesto por el mismo, sobre la reforma urbana y sanitaria de la Ciudad de Palma*. Palma, Imp. de Amengual y Muntaner, 1890, p.23-24.

²¹³¹ El desembre de 1878 l'Ajuntament sol·licità opinió a la Reial Acadèmia de Medicina sobre la possibilitat de dur a terme un eixample a Palma i aquests respongueren que seria d'utilitat i necessitat construir un eixample a Palma. *El derribo de las murallas de Palma (extracto de La Almudaina de los días 10, 11, 12 y 13 de 1902)*. Palma de Mallorca, Tipo-litografía de Amengual y Muntaner, 1902, p.72-74.

predi dels Hostalets²¹³². El novembre el tema de l'eixample no avançà degut a la discussió que es mantingué amb el Ministeri de Guerra sobre els límits de l'eixample i en el qual hi tingueren una gran implicació la coalició liberal republicana que governava la capital. A principis de gener de 1886 es delimità el Camp d'en Serralta que sembla que des de 1874 encara no s'havia començat a construir. El maig de 1888 es tornaren a fer gestions perquè s'activés l'eixample i es donava permís per edificar a la zona de Can Capes. El novembre de 1889 es pogué urbanitzar el predi de sa Punta, que el mestre d'obres Bartomeu Rosselló el 1891 dissenyà un avantprojecte de cases per obrers a dita barriada. A partir de 1890 l'embranchida urbanitzadora al voltants de Palma no s'aturà. El juny de 1890 es convertí en urbanitzable el predi de Son Verderol al costat de l'Hostalet d'en Canyelles i a l'octubre un altre terreny contigu als Hostalets també es convertí en urbanitzable, el predi de Son Costa. El maig de 1891 passaren a ser urbanitzables els terrenys de Son Alegre propietat de Joan Cerdo i també els terrenys del Colomeret al barri de la Soledad i que era propietat del republicà maçó i membre actiu de la Unió Obrera Balear –Claudi Valls-. El juliol de 1892 passaren a urbanitzables els terrenys de Son Fonoy. També sovint durant la dècada dels 90 es feren visites per part de l'Ajuntament als habitatges en males condicions higièniques com les que es programaren el juny de 1892 i el juliol de 1894 que es feren al barri de La Soledat. L'agost de 1894 es tornà demanar la desaparició de les zones polèmiques. Mentre la ciutat d'extramurs creixia i s'urbanitzava el predi de Son Serra a la vora del camí de La Vileta durant el setembre de 1894 o la urbanització de Son Espanyolet l'abril de 1895, al mateix temps que es feien des de Madrid les gestions per enderrocar les murades. Finalment aconseguiren que s'aprovés per llei l'ordre d'enderrocament i es faria factible a través del Pla Calvet executat. Calvet el 1897 dissenyà el projecte d'eixample de la ciutat de Palma²¹³³ i el 1902 el projecte fou executat.

L'impuls laïcista en el camp educatiu

Una de les tasques que desenvoluparen els republicans federals durant el decenni dels 80 fou l'impuls de l'ensenyament laic. Ho hagueren de fer conjuntament amb les altres forces liberals progressistes, amb ells dissenyaren un projecte educatiu privat, l'Escola Mercantil, que havia d'impulsar els estudis comercials i promocionar la dona dins l'àmbit educatiu i formatiu. També participaren en altres projectes educatius com el de l'escola de la mútua i cooperativa de la Unió Obrera Balear, que comptà amb el recolzament financer dels liberals i republicans o amb el projecte d'ensenyament laic de Guillem Cifre de Colonya a Pollença, lligat a la Institució Lliure d'Ensenyament. També hi hagué l'intent de fundar a Mallorca la institució de les escoles

²¹³² Segons altres fonts fou el 3 de febrer de 1877 quan es va autoritzar la nova "urbanització" en el barri dels Hostalets per Reial Ordre. El 1882 es beneí el presbiteri de l'oratori de l'Assumpció de Maria a l'Hostalet d'en Canyelles. Als Hostalets hi havia la fàbrica de ca'n Maneu, la Fundición Mallorquina. Foren els treballadors d'aquesta fàbrica que començaren a habitar als Hostalets i que com conta Guillem Rosselló Bordoy fou gràcies al premi de la grossa als treballadors de Ca'n Maneu que provocà la construcció d'aquesta barriada a extramurs a uns dos kilòmetres de Palma. A ROSSELLÓ, G.: *Els Hostalets d'en Canyelles. Un vell barri de Ciutat*. Palma, Quaderns Arca, 1990, p.7.

²¹³³ Informació recollida a través del llibre *Notas de acuerdos municipales desde 1851 a 1907*. Palma, Ajuntament de Palma, 1908.

laïques pel menorquí resident a Barcelona –Antoni Tudury Pons-, projecte plenament lligat al republicanisme popular on s’hi integrava el partit federal i el partit progressista.

L’educació pels republicans continuava essent el camí que conduiria al canvi social. Després de la tasca feta durant el Sexenni, centrada en la creació de noves escoles públiques i la creació d’escoles obreres al marge del control de l’Església, ara els republicans federals continuaven aquella tasca impresa al 1868 i es cenyien en la creació d’un important centre d’ensenyament laic com era l’Escola Mercantil. En aquest projecte s’hi involucren molts els federals mallorquins. Alguns dels seus homes més importants col·laboraren econòmicament amb el projecte, com l’advocat Alexandre Rosselló, el periodista Benet Pons i el comerciant Joaquim Quetglas. Ho feren juntament a altres homes del liberalisme i republicanisme que creen amb l’educació com a motor del canvi i davant la manca d’escoles públiques a Palma i la inexistència de centres de ensenyament secundari, llevat de l’Institut Balear. L’Escola Mercantil, creada el 1880, estigué lligada a la institució krausista. En total a Mallorca es crearan dues escoles vinculades al krausisme. Una a Palma i una altra al poble de Pollença. La de Palma fou l’Escola Mercantil ideada en gran mesura pel republicà federal Alexandre Rosselló i en la que hi participaren liberals a més de republicans de totes tendències. Mentre que la de Pollença fou impulsada per Guillem Cifre de Colonya i fou una escola vinculada al republicanisme de Nicolás Salmerón i no pas federal. Ambdós personatges impulsors d’una escola krausista havien fet les seves primeres passes dins la Institució Lliure d’Ensenyament de Madrid²¹³⁴. Guillem Cifre havia estudiat a Madrid i fou alumne de Giner de los Ríos i després ell mateix fou també professor de la ILE a Madrid. Mentre que Rosselló estudià a Barcelona. Ambdós havien estudiat junts el batxillerat, per tant eren companys coneguts²¹³⁵. En el cas de Guillem Cifre de Colonya i la seva escola compta amb un estudi de l’historiador Pere Salas titulat *Guillem Cifre de Colonya, un sant que no anava a missa*. En el cas de la Institució Mallorquina d’Ensenyament (abans anomenada Escola Mercantil) comptem amb els estudis de Antoni Colom i Francesc Díaz i els estudis sobre personatges com un dels seus directors –Baltasar Champsaur- realitzat per Cristina Martí o els estudis d’Isabel Peñarrubia com *L’origen de la Caixa de Balears* que parlen dels projectes de la burgesia modernitzadora i donen a conèixer la trajectòria de

²¹³⁴ En l’estudi de Antoni Colom i Francesc Díaz apunten que en les llistes de socis fundadors que ofereix Jiménez-Landi figuren tres mallorquins que segons l’autor són Cifre y Coll, Gerónimo Rosselló i Ramon Obrador. Tal com assenyalen els estudiosos hi ha errors en l’afirmació de Jiménez-Landi i diuen que el mencionat Cifre i Coll de Pollença no es altra que Guillem Cifre de Colonya, que canvià de llinatges i en els altres potser que s’equivocà en la transcripció dels noms ja que a partir de 1880 dues persones amb els mateixos llinatges però amb distints noms – Alexandre Rosselló i no Gerónimo, i Mateu Obrador, no Ramon, foren els promotors del krausisme a Mallorca. A COLOM, A.J.; DÍAZ, F.J.: *Op. cit.*, p.32. El 2001 Isabel Peñarrubia introduí novetats en l’estudi de l’Escola Mercantil i afirmà que el Ramon Obrador que citava Jiménez-Landi era correcte. En una carta localitzada per l’autora entre Nicolás Salmerón enviada des de París al republicà Ignasi Vdial, parla sobre Obrador com amic i deixeble abans del 1880 de Salmerón, el qual el qualificava com “nuestro común amigo y mi antiguo y querido discípulo D. Ramon Obrador”. A més una altra dada que abona la idea que, efectivament, Ramon Obrador, com sosté Jiménez Landi, es trobava entre els fundadors de la Institucion Libre de Enseñanza de Madrid, és la seva pertinença al Partit Republicà Radical, pel qual va estar a punt de sortir diputat el 1881. I com diu Isabel Peñarrubia: no s’ha de oblidar que Ruiz Zorrilla, el cap del partit, el 1869 havia estat des del Ministeri de Foment un gran protector dels homes de la futura institució. A PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.66. La confusió de Colom i Díaz vingué donat que Mateu Obrador també esdevingué professor de l’Escola Mercantil.

²¹³⁵ COLOM, A.J.; DÍAZ, F.J.: *Op. cit.*, p.33.

personatges com Alexandre Rosselló molt vinculat al projecte educatiu de l'Escola Mercantil i també de la Caixa d'Estalvis de les Balears.

L'Escola Mercantil de Palma (més tard -1884- Institució Mallorquina d'Ensenyament) intentà portar a terme el propòsit del krausisme que era la regeneració cultural i educativa del país i també econòmica. El seu pla d'estudis era revolucionari ja que deixava de banda l'aprenentatge memorístic, fomentat el desenvolupament físic i mental de l'alumne, incorporant en el seu programa els estudis experimentals, l'observació de la naturalesa, la pràctica dels esports, l'amor a la cultura a través del seu folklore i de la seva artesanía²¹³⁶. A més, un altre assumpte que ens interessa destacar és que impulsaren la coeducació a Mallorca i fomentaren l'accés a l'educació de les dones. L'impulsor de l'Escola Mercantil, el republicà federal Alexandre Rosselló Pastors, havia finit els seus estudis de Dret a Barcelona (1873), quan tornà a l'illa de Mallorca passà a presidir l'Ateneu Balear des d'on començà a gestar els seus plans pedagògics. L'Ateneu Balear presidit per Rosselló (1873-1882) estava subscript al butlletí de la Institució Lliure d'Ensenyament de Madrid i també engegava una revista pròpia. Alexandre Rosselló (i d'aquí el nom de l'escola) clamava pel desenvolupament comercial i mercantil de Mallorca. A partir de 1877 publicà articles en favor de la necessitat d'establir *docks* al port de Palma i lluità per la creació d'una zona franca en el port de Palma per tal d'atreure gran part del comerç del Mediterrani occidental (recordem que els federals del Sexenni també havien batallat per l'ampliació i reforma del port de Palma i que es complí el 1871). El 1883 tornà a incidir amb la franquícia del port i ho féu en el Congrés de Geografia Colonial i Mercantil. Rosselló era un home liberal que propugnava una lliure competència de mercats, una societat burgesa i una educació adequada a la nova situació socioeconòmica; una educació racional i vàlida tant per la persona com per la comunitat²¹³⁷. Alexandre Rosselló, a partir de gener de 1883, passà a militar a les files del Partit Liberal. L'esperit de creixement econòmic de Rosselló també va lligada a la revitalització de l'economia balear d'aquell moment, la febre d'or balear. Rosselló, abans d'aplicar aquests plantejaments econòmics, que possibilitessin els seus plans comercials i econòmics, entenia que havia d'aconseguir una regeneració cultural i pedagògica dels seus habitants, un pensament lligat a la Institució Krausista, per aquest motiu ideà l'Escola Mercantil. El març de 1880 en una conferència a l'Ateneu Balear que versava sobre "Societats de crèdit" introduí la idea que en la base de tot el desenvolupament social, o si se vol de tota innovació econòmica, s'hi trobava l'educació. A partir d'aquí començà a divulgar la idea en el diari federal *El Comercio*, company d'idees i en el qual col·laborava i dirigia el federal Benet Pons Fàbregues. Per fer l'escola realitat es comptà amb l'ajuda de molts subscriptors que a través de les seves accions feren possible l'obertura de l'escola el novembre de 1880²¹³⁸.

²¹³⁶ ROIG, M.: *A través de la premsa. La mujer en la Historia. Francia, Italia, España, siglos XVIII-XX*. Madrid, Ministerio de Cultura, 1982, p.136.

²¹³⁷ COLOM, A.J.; DÍAZ, F.J.: *Op. cit.*, p.51.

²¹³⁸ L'octubre de 1880 sortiren publicades les bases per a la creació de l'Escola Mercantil (*El Comercio*, 20-10-1880). Prèviament s'havia fet una reunió a l'Ateneu Balear i es convidà a vint societats de les quals setze es subscrigueren al projecte. Entre aquestes empreses que es sumaren hi havia El Credito Balear o Ferrocarriles de Mallorca. Des del

L'escola es creà gràcies a la subscripció de molta gent, personalitats burgeses i empreses del món liberal i republicà que amb les seves participacions van permetre que es pogués engegar el projecte de l'escola. L'operació econòmica que engegà la nova escola es fonamentà en la venda de 400 accions al preu de 125 pessetes (també es podia comprar mitja acció), de tal manera que es constituí un capital de 50.000 pessetes, que era el pressupost que es volia cobrir. L'èxit de l'operació fou de tal magnitud que en només dues setmanes s'aconseguí l'objectiu econòmic, més que per socis particulars – a títol individual-, la idea fou recolzada per les grans empreses²¹³⁹. Entre els republicans federals que hi participaren hi havia: Jordi Albis, hisendat pollencí que havia estat diputat el 1873 a Madrid, Rafel Manera -metge que havia estat batlle de Palma durant el Sexenni,- Joaquim Quetglas comerciant que presidia la naviliera La Isleña, l'advocat i periodista Benet Pons Fàbregues que impulsà els diaris federals com *El Comercio* i sobretot havia estat impulsada pel republicà federal (més tard destacat dirigent del Partit Liberal) -l'advocat Alexandre Rosselló-. Després de tenir les subscripcions necessàries es formà la primera junta. Estigué composta per Joaquim Fiol, Rafel Pomar, Emili Pou, Jacint Feliu, Marcos Mateu Mas, Gabriel Maura, Manuel Guasp, Pere Josep Gelabert. També havien estat votats però no sortiren elegits: Ernest Canut, Joaquim Quetglas i Benet Pons²¹⁴⁰, aquests dos últims republicans federals. La majoria de membres de la junta provenien del partit possibilista com Joaquim Fiol o del partit liberal, però la direcció la tenia el federal Alexandre Rosselló. A més d'Alexandre Rosselló, entre els homes que agafaren més protagonisme i les rendes de l'Escola Mercantil hi havia molts membres de l'Ateneu Balear, en certa manera institució d'on havia sorgit la idea de crear una escola. Era el cas de Manuel Guasp, president en el moment de la constitució de l'entitat científica (gener 1878), Josep Otero que era secretari o el mateix Alexandre Rosselló que era el president de la secció de lletres²¹⁴¹. Guasp era un advocat i polític liberal moderat i Josep Otero era tècnic de comerç. També eren socis l'advocat republicà possibilista Joaquim Fiol -director del portaveu possibilista *La Opinión*- i Mateu Obrador que dirigia *L'Ignorancia* el 1879. De fet, en l'etapa final de la Institució Mallorquina d'Ensenyament, que havia de posar punt i final sobretot per problemes econòmics, molts dels

diari federal *El Comercio* es congratulaven de l'èxit i donaven l'enhorabona al comerç mallorquí per la confiança amb el projecte que tants beneficis havia de reportar. Entre particulars i empreses arribaren a les xifres necessàries, i a partir d'aquí es nomenà una comissió delegada segons acord dels iniciadors que eren Gabriel Alzamora, Jacint Feliu, Joaquim Fiol, Josep Otero i Alexandre Rosselló. La comissió elegida per formular els estatuts de la societat eren: Jacint Feliu, Rafel Blanes, Bartomeu Pieras, Manuel Guasp, Pedro A. Cetre, Ernest Canut, Antoni Bennàssar, Gabriel Alzamora, Joaquim Fiol, Joaquim Quetglas, Marcos Mateu i Benet Pomar. El 29 de novembre de 1880 s'inaugurà l'Escola Mercantil.

²¹³⁹ Col·laboraren els bancs Canvi Mallorquí, Crèdit Balear, Banc Mallorquí, Societat d'Enllumenat per Gas, la Compañía de Almacenes Generales de Depósito, la Marinera Mallorquina, La Cortecera, La Isleña, la Vinícola, la Balear, la Industrial i Mercantil, la Vidriera Mallorquina i altres col·lectius com l'Ateneu Balear, o els diaris *El Isleño* i *El Comercio*. COLOM, A.J.: *La Institució Mallorquina d'Ensenyament*. Palma, Documenta Balear, 2008, p.17-18.

²¹⁴⁰ *El Comercio*, 31-01-1881.

²¹⁴¹ BUJOSA, F.; MARCH, J.: "L'Ateneu Balear (1877-1892). Una associació poc estudiada", XIX Jornades d'Estudis Històrics Locals *El moviment associatiu a les illes Balears: des del final del segle XIX fins a l'actualitat*. Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2001, p.397.

seus promotors i professors després del seu pas per l'escola passaren a formar part de les juntes de l'Ateneu Balear i s'involucraren en altres projectes com l'enderrocament de les murades²¹⁴².

El primer curs comptà amb 99 alumnes i la seu educativa estava ubicada al carrer Llibertat, número 2 de Palma. El mes de desembre ja es parlava de canviar-se a un local més espaiós²¹⁴³. L'Escola Mercantil projectada per Alexandre Rosselló visqué dues etapes, la primera etapa de l'Escola Mercantil oscil·laria entre 1880 i 1884 que pertany als moments fundacionals i a partir de 1884, en el moment en què s'adopta el nom de Institució Mallorquina d'Ensenyament, s'obrí una segona etapa marcada pel canvi de nom i clarament vinculada a la Institució Lliure d'Ensenyament– malgrat que durant la primera etapa ja hi havia estretes relacions entre la institució krausista i els mallorquins i des de la seva creació mantenien correspondència amb la Institució Lliure d'Ensenyament de Madrid²¹⁴⁴.

L'Escola Mercantil en el moment de la seva inauguració va estendre les seves ensenyances cap a altres camps a més del purament comercial. Per una banda hi havia uns ensenyaments específics sobre comerç i per altra banda s'oferien els estudis d'ensenyament primari, estudis que s'anaren ampliant al llarg dels cursos. El 1881 acordaren crear una escola d'artesans d'arts i oficis a l'Escola Mercantil²¹⁴⁵. Un any més tard es treballava en l'establiment de classes de telegrafia per senyores²¹⁴⁶. Les assignatures que s'impartiren foren les mateixes que es feien a la Institució Lliure de Madrid: cal·ligrafia, aritmètica mercantil, tenidoria de llibres, geografia i història comercials, francès, anglès, nocions d'economia política i nocions de dret mercantil. Era director Alexandre Rosselló, mentre que era el president de la institució el possibilista Joaquim Fiol²¹⁴⁷. Ben aviat, l'escola es dotà d'una biblioteca²¹⁴⁸. A més, també l'Escola Mercantil albergà el primer museu pedagògic existent a l'illa. Els institucionistes rebutjaven els llibres

²¹⁴² El 1888 la junta directiva estava composta per molts membres que havien passat per la institució krausista com el vicepresident de l'Ateneu Balear i polític liberal –Jacint Feliu–, Josep Otero que era vicesecretari de l'Ateneu, Baltasar Champsaur que era vicesecretari de la secció de ciències i Alexandre Rosselló que era vicepresident de la secció de ciències morals i polítiques. En aquells anys l'Ateneu Balear comptava amb liberals, republicans de totes adscripcions. El 1889 sota el paraigües de l'Ateneu Balear demanaren i treballaren en favor de l'enderrocament de les murades de Palma com havien fet en l'etapa del Sexenni quan es sol·licitava l'enderrocament parcial de la murada sobretot per part del republicans federals que un cop proclamada la República obtingueren el permís del president de la República –Estanislau Figueres– per enderrocar-la. Tornaren a aixecar la seva veu homes com Vicens Mora, Joaquim Quetglas, Antoni Marroig i Eusebi Pascual que juntament amb més socis formaren part de comissions encarregades d'estudiar la ciutat en relació als serveis urbans i salut pública a proposta d'Eusebi Estada.

²¹⁴³ “Ya aumentado considerablemente la matrícula de la Escuela Mercantil de Mallorca, que esta institución que se había instalado en el piso principal de la casa nº2 de la plaza de la libertad se ve precisada de buscar, como lo hace, una habitación más espaciosa para establecer sus cátedras. A *El Comercio*, 2-12-1880.

²¹⁴⁴ Un cop fundada l'escola mallorquina, el director –Alexandre Rosselló– envià un telegrama informant als madrilenys de la seva creació: “Palma 29 de noviembre: Sr. Rector de la Institución Libre de Enseñanza de Madrid. La Escuela Mercantil de Mallorca se ha inaugurado hoy. El claustro de profesores y alumnos reunidos antes de comenzar sus tareas envían a esta institución la expresión de su cariño y de su simpatía”. I aquesta era la resposta que reberen de part de Giner de los Ríos: “Madrid 30 de noviembre: D. Alejandro Rosselló, director Escuela mercantil. La Institución Libre de Enseñanza vivamente reconocida a la fraternal simpatía de esa escuela, le devuelve su cordial saludo de confianza en el éxito de una corporación a cuyo porvenir enlaza íntimamente el de ese nobilísimo pueblo. El Rector, Giner”. *El Comercio*, 30-11-1880 i *El Comercio*, 1-12-1880.

²¹⁴⁵ *El Comercio*, 9-06-1881.

²¹⁴⁶ *El Comercio*, 17-06-1882.

²¹⁴⁷ Era el màxim representant dels republicans possibilistes a Mallorca i dirigia també els seu òrgan *La Opinión*. També presidia el 1882 l'empresa Ferrocarril de Mallorca i era vocal del Crèdit Balear.

²¹⁴⁸ L'agost de 1881 el Ministeri de Foment concedí una biblioteca. A *El Comercio*, 18-08-1881.

escolars i l'aprenentatge passiu; en el seu lloc, proposaven l'estudi creatiu, l'observació, l'experimentació i l'aprenentatge actiu. Les sortides i excursions escolars o la formació de museus escolars eren instruments de la seva pràctica educativa²¹⁴⁹.

El curs 1882-1883 s'anuncià la instal·lació de l'ensenyament primari complet a càrrec dels professors Mateu Obrador, Francesc Sancho, Josep Tugores i Maria Mut²¹⁵⁰. També s'establí l'ensenyament corresponent al primer curs de la facultat de Dret, així que s'impartia dret romà, història universal i literatura general per part de Josep Socias, Jacint Feliu i Lluís Castellà²¹⁵¹. Per bastir-se dels millors professors, en el moment de la seva creació deixà oberta la sol·licitud per aspirants per cobrir les càtedres que ofería l'Escola Mercantil²¹⁵². Alguns dels professors d'aquella escola foren: Mateu Obrador de Geografia i Història comercial²¹⁵³; Alexandre Rosselló: director i professor de Dret Mercantil; Renato Lacour: capità de cavalleria i professor de francès; Jaume Bosch Bonet, intèrpret de llengües de la Direcció de Sanitat Marítima del port de Palma, professor d'anglès; Josep Otero Arbona: agrimensor i tenidor de llibres del Canvi Mallorquí, professor de tenidoria de llibres; Bartomeu Ordines: mestre d'escola i secretari de la Societat Vinícola Mallorquina, professor d'Aritmètica mercantil; Francisco de Semir, oficial de segona del cos d'Administració civil, professor de cal·ligrafia i Lluís Castellà Amengual: ex-advocat fiscal i ex-jutge de l'Audiència, fou professor d'Economia política.

El 1882 l'Escola Mercantil havia crescut molt. Havien augmentat les matrícules de les classes de primer ensenyament i per això s'havia dividit als alumnes en major número de seccions²¹⁵⁴ i també s'havia augmentat el nombre de professors. Aleshores passaren a exercir com a professors –Josep Otero– que era el secretari de l'Escola i Manuel G. Caminero, que era mestre de primer ensenyament i llicenciat en Medicina i Cirurgia²¹⁵⁵. Pel curs de 1882-1883 informaven que obririen les portes de la seva escola l'1 d'octubre i que tractaven d'establir primer i segon ensenyament a més de biologia, sociologia i nocions de dret. També s'havien d'explicar les classes de la facultat de dret i de la carrera de notariat. L'ensenyament primari corria a càrrec del professor Mateu Obrador i es nodria del número d'auxiliars i d'institutrius necessaris²¹⁵⁶. Entre les institutrius, a més de Maria Mut, el gener de 1883 entrà a formar part de la plantilla de mestres Joana Castella, que exercí de professora auxiliar d'ensenyament

²¹⁴⁹ SUREDA, B.: *L'educació a les Balears en el segle XIX*. Palma, Documenta Balear, 1998, p. 46.

²¹⁵⁰ Maria Mut Mandilego havia estudiat a la Institución Libre de Enseñanza de Madrid i allà havia estat alumna de Guillem Cifre de Colonya, fundador de la Institució Lliure d'Ensenyament de Pollença, centre on també es duia a la pràctica la coeducació. PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.140.

²¹⁵¹ COLOM, A.J.; DÍAZ, F.J.: *Op. cit.*, p.66. Jacint Feliu Ferrà pertanyia a l'Esquerra Dinàstica i Josep Socias estava vinculat al Partit Liberal, mentre que l'advocat Lluís Castellà Amengual era el germà del republicà radical Gabriel Castellà que dirigia *El Demócrata* i Lluís era el director del diari de l'Esquerra Dinàstica –*El Constitucional* de 1882.

²¹⁵² S'havien d'enviar a la secretaria al carrer Sant Sebastià número 4, expressant la càtedra que es desitjava i els mèrits que reunia per aconseguir-la. Era el secretari Manuel Guasp. A *El Comercio*, 8-11-1880.

²¹⁵³ Obrador era llicenciat en Filosofia i Lletres, havia estat director d'un col·legi de segon ensenyament (Col·legi Polítècnic) i president de la secció de Ciències Morals, Lletres i Arts de l'Ateneu Balear.

²¹⁵⁴ "El considerable aumento que ha experimentado durante estos últimos meses la matrícula de nuestra enseñanza primaria ha hecho necesaria la subdivision de los alumnos en tres secciones; siguiendo el principio establecido de que cada sección no se compaga de más de 25 alumnos.

²¹⁵⁵ *Boletín de la Escuela Mercantil de Mallorca*, 1-12-1882.

²¹⁵⁶ *El Comercio*, 2-09-1882.

primari²¹⁵⁷. El setembre de 1883 es tenia en ment oferir els cursos preparatoris a la carrera de Dret en el proper curs²¹⁵⁸. El setembre de 1882 s'havia acordat l'obertura del primer curs de la Facultat de Dret i Notariat²¹⁵⁹.

A causa del creixement de l'alumnat i de les assignatures que s'oferien, l'escola el desembre de 1883, s'instal·là en un local propi al carrer de la Glòria número 20. El nou local del carrer Glòria adoptà les millors condicions higièniques i pedagògiques del moment²¹⁶⁰. Les classes que impartia l'Escola Mercantil es reiniciaren al nou local el gener de 1884. Per una banda oferien ensenyament primari i per altra banda l'ensenyament comercial. En aquest nou local també s'havia d'inaugurar una secció de pàrvuls²¹⁶¹. Fou en aquest precís moment que la Junta General Extraordinària de subvencionistes de l'escola decidiren a proposta de la Junta de Govern canvià el nom d'Escola Mercantil que des de la seva fundació el 1880 se l'anomenava així pel de Institució Mallorquina d'Ensenyament²¹⁶². Es desmarcava d'utilitzar el terme *lliure* segurament per no estar exposada a la crítica de l'Església, però tanmateix no li serví de res perquè aquesta sempre féu mala propaganda de l'escola, però tal volta desmarcar-se del terme *lliure* li va permetre apropar-se a les classes burgeses liberals i no provocar alarmes entre els burgesos que aportaven capital a l'escola.

Es continuà ampliant la plantilla de professors amb Miquel Ignasi Oliver (contractat el 1884) que es dedicaria a l'ensenyament d'idiomes²¹⁶³. El 1884 s'incorporaren com a professors el facultatiu Joan Munar Bennàssar que donaria classes de primària. Munar era un propagandista de l'educació física com descrivia el butlletí de l'escola. Aquest portava la direcció mèdica i feia classes al Gimnasio Balear²¹⁶⁴. El pla d'estudis de 1882-1883 contemplava la classe d'Educació Física amb el professor Alfredo Calderon²¹⁶⁵. S'habilità un gimnàs donant-li una vertadera

²¹⁵⁷ *Boletín de la Escuela Mercantil de Mallorca*, 31-01-1883.

²¹⁵⁸ *La Autonomía*, 15-09-1883..

²¹⁵⁹ *El Comercio*, 26-09-1882.

²¹⁶⁰ Això era el que deia el diari federal *La Autonomía*: "Local espacioso que en un tiempo estuvo ocupado por la funde del vapor y que mide unos mil trescientos metros cuadrados, entre casa y jardín. Este local reformado convenientemente, es bastante capaz para reunir cuantas clases sean necesarias y hasta lugares de recreo y esparcimiento para los discípulos. No podemos menos de felicitar a la Escuela Mercantil por su adquisición". A *La Autonomía*, 17-09-1883.

²¹⁶¹ *Boletín de la Escuela Mercantil de Mallorca*, 31-12-1883.

²¹⁶² *Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza*, 31-01-1884.

²¹⁶³ Miquel Ignasi Oliver havia pogut perfeccionar els seus estudis filològics a Alemanya gràcies a un ajut de la Diputació Provincial. En aquest viatge Oliver va prendre nota dels jardins d'infància d'Alemanya, els *kindergarten*. Poc després els mallorquins de la ILE crearen una secció de pàrvuls. *Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza*, 29-02-1884.

²¹⁶⁴ Des de 1883 venien avançant les innovacions pedagògiques en aquesta matèria i prenien exemple del model alemany: "Según recientes noticias es ya un hecho la aplicación de los juegos instructivos a la enseñanza primaria en todas las escuelas oficiales de Alemania. Con esto, con la existencia de gimnasios tambien en todas las escuelas, y con la frecuente práctica de paseos y excursiones, es como quedan debidamente atendidas las exigencias de la educación física. Permita Dios que llegue el día que veamos seguido este ejemplo en las escuelas españolas". A *Boletín de la Escuela Mercantil de Mallorca*, 30-06-1883.

²¹⁶⁵ *El Comercio*, 4-10-1882.

importància a la Educació Física tal com passava al centre de Giner de los Ríos²¹⁶⁶. Suposava una innovació més i que vendria acompanyada de moltes més.

Dintre d'aquests altres projectes innovadors tenim que des de 1882 es mirà d'organitzar una secció de pàrvuls que s'inaugurà el 1883. L'octubre de 1882 algunes capitals de província (Albacete, Salamanca, Oviedo, Granada i altres) es preparaven per fundar escoles Froëbel per l'educació dels pàrvuls seguint els consells del recent Congrés Pedagògic i per això s'havien dirigit a la Institució Lliure d'Ensenyament de Madrid i al director dels jardins d'infància demanant dades, instruccions i fins i tot professors²¹⁶⁷.

Pel que fa a les classes comercials de l'Escola Mercantil (i a partir de 1884 Institució Mallorquina d'Ensenyament) comprenia les següents matèries: cal·ligrafia amb exercicis d'ortografia i redacció de documents comercials; aritmètica mercantil, geografia e història comercials, idioma francès, idioma anglès, tenidoria de llibres i pràctiques d'operacions comercials, nocions d'economia i estadística, nocions de dret mercantil. A més preveien que pel proper curs (1885-1886) es crearia una classe especial de solfeig, cant i piano pels alumnes que es proposessin estudiar l'art musical²¹⁶⁸. La classe especial de música on s'ensenyava solfeig, cant i piano s'obrí a finals de 1885 i eren impartides pel professor Andreu Torrens²¹⁶⁹. L'octubre també es comentava que la matrícula a les classes de primària havia augmentat i per això calia ampliar el número de classes i seccions. La junta de govern, en aquest sentit, acordà nomenar com a professor per aquestes classes a Baltasar Champsaur Sicilia²¹⁷⁰. A finals de l'any 1886 ja era l'encarregat de llegir el discurs inaugural del curs 1886-1887.

En quan als horaris, no hi havia una aturada dels estudis a l'estiu ja que consideraven que les vacances interrompien l'esforç del treball. L'horari de les classes era de les 8 a les 12 del matí i de les 3 a les 5 de la tarda. A més a les aules no es superava la xifra de 25 alumnes.

Quadre del nombre d'alumnes d'estudis comercials de l'Escola Mercantil²¹⁷¹:

ANY	ALUMNES
1880-1881	99

²¹⁶⁶ A Madrid per exemple en el camp d'esports de Giner de los Ríos ubicat al Passeig de l'Obelisc ja es practicava en ple segle XIX el futbol femení, donant així importància a l'educació física a les escoles. Més endavant la ILE de Madrid també era pionera en les excursions que organitzaven per a nins i nines a la Serra de Guadarrama, allà precisament per primer cop es practicà l'esquí. Les al·lotes de la ILE foren les primeres dones espanyoles que començaren a esquiar. Recollit a MORANTE, I.: *Historia de las mujeres en España y América Latina. Del siglo XIX a los umbrales del siglo XX, vol. III*. Madrid, Cátedra, 2006, p.496.

²¹⁶⁷ *El Comercio*, 5-10-1882. El rotatiu republicà comentava: "consuela ver el movimiento que se despierta en nuestra patria en favor de la enseñanza monopolitzada hasta ahora por el ultramontanismo interesado en que no se propagara".

²¹⁶⁸ *Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza*, 31-08-1885.

²¹⁶⁹ *Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza*, 31-12-1885.

²¹⁷⁰ *Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza*, 31-10-1885.

²¹⁷¹ Dades segons les memòries publicades en el *Boletín de la Escuela o Institución Mallorquina*.

1881-1882	66
1882-1883	60
1883-1884	42
1884-1885	25
1885-1886	25

Segons la taula el nombre d'alumnat any rere any anà disminuint. Eren els estudis que des d'un principi giraven entorn a l'objectiu pel qual s'havia creat l'Escola Mercantil.

Quadre d'alumnes de parvulari i primer ensenyament:

ANY	ALUMNES
1880-1881	No n'hi ha
1881-1882	No n'hi ha
1882-1883	63
1883-1884	77
1884-1885	98
1885-1886	111

Com mostra la taula aquest a diferència dels estudis comercials anava en augment.

Quadre estudis de dret:

ANY	ALUMNES
1880-1881	No n'hi ha
1881-1882	9
1882-1883	9
1883-1884	9
1884-1885	Es suprimeixen per falta d'alumnes.
1885-1886	Suprimits.

A més del curs escolar, l'Escola Mercantil realitzava conferències. Les conferències s'iniciaren en el curs escolar de 1880-1881, moment en què es programaren una sèrie de conferències i a causa de l'èxit el curs vinent se'n programaren més. Aquestes es convertiren en una de les activitats formatives típiques que oferia l'Escola Mercantil. En aquestes conferències es tractaven els punts que més preocupaven al grup que envoltava l'Escola Mercantil: l'educació

de la dona, la reforma del sistema penitenciari, l'higienisme escolar, la mecanització i la indústria química al camp, classes obreres i temps moderns on s'apostava per l'ensenyament i el cooperativisme en contra de les societats de resistència al capital, etc. i eren realitzades per professors i accionistes de l'escola com Mateu Obrador, Jacint Feliu, Alexandre Rosselló, Joan Alcover, etc.²¹⁷²

A partir de 1884 s'obrí una segona etapa marcada pel canvi de nom de l'escola i es digué Institució Mallorquina d'Ensenyament. La junta de govern pel bienni 1884-1886 estava composta per Jacint Feliu Ferrà com a president; com a vicepresident: Joaquim Rovira; com a vocals: Marià Canals, Ernest Canut, Francesc Sancho, Manuel Salas, Pere Antoni Servera, Antoni Pomar, Alexandre Rosselló, Jaume Bosch, Lluís Castellà, Francesc de Semir, Bartomeu Ordines, Renato de Lacour, Mateu Obrador; era secretari i comptador Josep Otero²¹⁷³ i continuava com a director Alexandre Rosselló²¹⁷⁴. La majoria dels membres de la junta provenien del partit liberal. Tot i que curs rere curs augmentava el nombre de matrícules a partir de 1887 hagué de tancar les seves portes. Diverses causes expliquen el seu tancament, una possible era la mala gestió econòmica després de l'obertura de l'escola a l'edifici propi del carrer Glòria i en segon lloc l'altre explicació era la forta oposició que havia rebuda per part de l'Església mallorquina. S'ha de destacar el clericalisme engegat pel tradicionalisme que predominava dintre de l'Església i que es feia visible amb el diari integrista *El Àncora*. L'historiador Antoni Colom apuntà que sens dubte el fracàs de l'institucionisme a Palma representà una clara victòria ideològica pel conservadorisme illenc i que no fou pas un fracàs econòmic sinó que el seu tancament responia a la fortalesa i preponderància de la ideologia conservadora en el si de la societat mallorquina²¹⁷⁵. Des del 1880, any de la seva fundació, l'Escola rebé els atacs del periòdic catòlic integrista *El Àncora*, que dirigia el capellà Miquel

²¹⁷² Algunes conferències foren "Floridablanca y su época" per Josep Socias Gradolí, "África. Su pasado y su porvenir" per Mateu Obrador Bennàssar –que dirigia l'ensenyament primari a l'Escola Mercantil-, les de Jacint Feliu Ferrà celebrada el 1883 o la de Joan Alcover titulada "El catalanisme". Aquell gener realitzà una conferència en els salons de l'Escola Mercantil Saturnino Giménez. Alexandre Rosselló féu una conferència on parlà sobre la reforma del sistema penitenciari (El periòdic científic *La Reforma Penitenciaria* que es publicava a Madrid inserí la conferència que Alexandre Rosselló féu a l'Escola Mercantil. *Boletín de la Escuela Mercantil*, 28-02-1883. El professor Eduard Soler sobre "La escuela superior de señoritas en Milan", Domingo Botet en féu una sobre la idea general de la química agrícola. Una altra fou la del metge Enrique Fajarnés, administrador de correus de Palma, sobre la incineració de cadàvers, demostrant la conveniència sota el punt de vista higiènic. Un altre metge, Tomàs Darder, realitzà una conferència sobre l'higienisme escolar. L'higienisme escolar era també una de les qüestions innovadores pedagògicament que es plantejaven per primer cop a Mallorca. A l'Escola Mercantil les classes tenien llum i ventilació adequada per 25 alumnes. Hi havia instal·lades sales d'espera, banys per ambdós sexes. A més de la conferència de Tomàs Darder, el *Boletín de la Escuela Mercantil* publicava articles sobre higienisme escolar com el de "Higiene en las escuelas". Una altra conferència fou la realitzada pel militar Nicolau de la Peña sobre les classes obreres i els temps moderns. L'autor sentenciava que el problema social no s'arreglaria combatent el capital, però es pal·liaria amb l'educació, i, per això, recomanava que es creessin societats d'instrucció per als obrers però també cooperatives i estalvi. Aquesta idea era compartida per republicans com Alexandre Rosselló que també col·laborà en projectes obreristes com Unió Obrera Balear i en el qual tingué una tasca molt important com a difusor del cooperativisme.

²¹⁷³ També molts d'aquests eren els propietaris de grans empreses, cosa que va permetre poder aconseguir el capital necessari per tirar endavant el projecte educatiu. Per exemple Josep Otero, secretari de l'Escola Mercantil era el tenidor de llibres de l'empresa Cambio Mallorquin, o el professor d'aritmètica comercial era secretari de la Sociedad Vinícola Mallorquina.

²¹⁷⁴ *Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza*.

²¹⁷⁵ COLOM, A.J.: *Op. cit.*, 2008, p.50-51.

Maura i que no era més que la part més visible de l'iceberg ultramuntà, que sistemàticament investia la institució krausista. Per exemple *El Àncora* acusà els progenitors que duïen els fills a l'Escola de desobediència a l'Església. També ho havia fet amb l'escola de la Unió Obrera Balear. Tot i els atacs de l'Església, la institució krausista gaudí d'èxit durant els sis primers anys d'existència. Després començaren a arribar els problemes econòmics i la manca de suport de la burgesia que s'havia declinat cap al moderantisme. Paral·lelament al tancament de la Institució Mallorquina d'Ensenyament el 1887, un any abans –el 1886– havia hagut de tancar també les seves portes la societat cooperativa i de socors mutus la Unió Obrera Balear, acusats d'haver participat en una conspiració contra el govern. A més coincidí amb l'arribada a l'illa del bisbe Jacint Maria Cervera, que es mostrà molt reaccionari contra qualsevol actitud liberal. L'operació que es proposava *El Àncora* era fer minvar la matrícula de l'escola i que es retiressin el major nombre possible de subvencionadors. La jerarquia eclesiàstica es mobilità per tal de criminalitzar el laïcisme, confonent-lo deliberadament amb l'anticlericalisme. És evident que aquell ambient tan crispat no afavorí gens ni mica l'afluència d'alumnes a l'Escola, sinó que més aviat coincideix amb la disminució i amb el refredament de molts dels seus socis protectors. A començament del nou curs 1884-1885, el butlletí de la Institució Mallorquina d'Ensenyança del 31-12-1884 ja parlava de les dificultats econòmiques que arrossegava la compra del nou local de l'escola, fins al punt que molts professors, que no ho necessitaven vitalment, havien decidit no cobrar. També parlava del canvi en la junta de govern de la Institució, que es pot interpretar com una retirada dels elements ideològicament més moderats, que ara deixaven de donar suport a l'entitat²¹⁷⁶. Però hem de pensar que el curs 1885-1886 s'amplià la plantilla, arriben nous professors com el republicà Baltasar Champsaur i el nombre d'alumnes fou el més elevat, de 111 alumnes. L'octubre de 1886 el col·legi també obrí les seves portes sota la direcció de Jacint Feliu²¹⁷⁷. A partir de 1886 segurament a causa de la repressió i vigilància reforçada després de la conspiració de Ruiz Zorrilla tots aquells espais on hi tenien una gran incidència els republicans mallorquins foren gairebé desmantellats i sotmesos a una vigilància extrema. Passà el mateix al local de la Unió Obrera Balear que any rere any, com en el cas de l'Escola Mercantil, gaudia de més socis i sucursals arreu dels pobles, també passà amb els diaris i comitès del partit federals que no pogueren subsistir i ajuntaren esforços amb els progressistes organitzant un comitè i casino de coalició republicana aquell 1886. Tot després d'anys intensos de sembrar la llavor republicana i de ser capaços d'haver engegat projectes d'una gran envergadura com l'Escola Mercantil, la societat Unió Obrera Balear, el Congrés Nacional Femení, etc. fent tremolar el poder de l'Església o dels sectors conservadors de la societat mallorquina. Per tant com ja hem dit i com apuntava Antoni Colom més que un fracàs econòmic el tancament de l'escola creiem que responia a la força ideològica conservadora que existia en la societat mallorquina. De fet, les crítiques més dures es centraren en el terreny religiós, en el fet que la Institució prescindia de l'ensenyament obligatori de religió i també el

²¹⁷⁶ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2006, p.148.

²¹⁷⁷ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VII. 24-10-1886.

sexual, ja que considerava que la coeducació era un atemptat molt greu contra els costums i un perill per salvaguardar la doctrina eclesiàstica en aquests temes²¹⁷⁸. Joan Alcover en el discurs de proclamació de fill il·lustre a Alexandre Rosselló parlava del tancament de l'Escola Mercantil atribuït a un error econòmic, una inversió quantiosa en la compra d'una casa per dotar l'escola d'edifici que no es pogué pagar, però alhora també alertava sobre les hostilitats que generà el projecte educatiu sobretot a partir de la transformació en Escola Mallorquina d'Ensenyament:

“Tal vez hubiera sido preferible no adoptar una denominación que hizo presumir ciertas afinidades con el espíritu dominante en la Institución Libre de Enseñanza, provocando recelos y actitudes hostiles. De todas suertes, constituye un interesante capítulo de la historia local, rotulado con el nombre de nuestro ilustre compatriota”²¹⁷⁹.

Tal i com ocorregué a Pollença, fou el caràcter laic del centre, juntament amb la pràctica de l'educació mixta, allò que s'utilitzà com a blanc dels atacs per part de la societat mallorquina²¹⁸⁰. De fet pel que fa a l'Escola Mercantil hi ha casos de capellans que es negaren públicament a administrar els sagraments als alumnes de la Institució²¹⁸¹.

El 1892 encara impartia classes i a la *Guía de Baleares* publicada el 1891 per Pere d'Alcàntara Penya la institució consta ubicada en el local que uns anys abans havia adquirit al carrer Glòria de Palma. El 1892 Salas Antón –republicà i maçó– recollí les seves impressions d'una excursió a Mallorca, el 1882 aquest havia fet campanya des de Barcelona a favor del Congrés Nacional Femení. Joan Salas Antón lloava el col·legi krausista, aleshores dirigit pel maçó i republicà Baltasar Champsaur, fent incidència en el seu caràcter coeducatiu. Després del curs de 1886-1887, l'escola degué mantenir-se però com un reducte i mai tornaria esser l'esplendor de la innovació pedagògica i de modernitat que havia suposat en aquella Mallorca dels vuit-cents, a causa de la manca de suport econòmic que exercien els grans empresaris i les empreses de la burgesia mallorquina. Podem dir que era una escola per la nova burgesia mallorquina sorgida a principis del 80, lligada al liberalisme progressista i democràtic on s'entremesclaven homes de partits republicans (federal, possibilistes, zorrillistes, salmeronians) i del partit liberal, tots ells partidaris del lliurecanvisme i amb la voluntat d'impulsar un creixement comercial i econòmic a Mallorca i que en part aconseguiren, fins que aquell projecte tan innovador que deixava al marge l'ensenyament de la religió i les seves aules eren compartides per nins i nines, fou contestat energèticament per l'Església²¹⁸². Aquesta lluita s'incrementà durant l'episcopat de

²¹⁷⁸ COLOM, A.J.: *Op. cit.*, 2008, p.41.

²¹⁷⁹ ALCOVER, J.: *Op. cit.*, p.11.

²¹⁸⁰ COLOM, A.J.; DÍAZ, F.J.: *Op. cit.*, p.82-83.

²¹⁸¹ COLOM, A.J.: *Op. cit.*, 2008, p.6.

²¹⁸² Es pot seguir l'oposició que li féu *El Àncora* a través de les pàgines d'aquest diari, a més ells mateixos s'encarregaren de publicar un fulletó contra l'ensenyament laic de l'escola titulat *La enseñanza laica. Polémica sostenida por El Àncora con sus colegas de las prensa*. Tip. Católica Balear, Palma, 1882. La polèmica fou estudiada per Sureda que publicà l'article: SUREDA, B.: “La polèmica periodística a propòsit de la “Escuela Mercantil”, *Lluc*, 693, (1980), p. 12-15.

Cervera, un vertader reaccionari de l'Església que aconseguí posar punt i final a l'escola i amb la seva campanya segurament aconseguí que molts liberals no invertissin en aquell projecte educatiu.

És important indicar que l'Escola Mercantil no es dedicà a instruir a les classes treballadores, als pobres de la ciutat, no, més bé educà als fills i filles dels burgesos. Una escola amb la voluntat d'educar als obrers fou l'escola de la Unió Obrera Balear o bé l'escola també krausista de Guillem Cifre de Colonya a Pollença que a diferència de la de Palma realitzava classes nocturnes per obrers. Les tres no deixaven de ser models trencadors en aquella època i no vol dir que no estassin carregades d'innovacions, però alhora de parlar de l'emancipació social ho feren des d'una visió reformista, això sí, unes més que les altres. En el futur sorgiren escoles com el Centre Instructiu Obrer, nascut del pensament d'homes que havien passat per la Institució Mallorquina d'Ensenyament com Baltasar Champsaur Sicilia. Aquesta escola, creada el 1897 en el si de la Federació Obrera Balear²¹⁸³, tenia com a objectiu oferir una instrucció gratuïta i il·limitada a la classe obrera i també la propagació d'altres centres de característiques similars. Del seu impulsor –Baltasar Champsaur– sabem que era originari de les Illes Canàries i que havia arribat a l'illa el 1885 per la necessitat de donar cobertura a l'augment de matrícula de l'escola krausista. En el curs 1886-1887 exercí ja de director, i quan l'escola hagué de tancà les portes, ell i com també féu Alexandre Rosselló passaren el 1888 a formar part de l'Ateneu Balear (d'on havia sorgit la idea de crear l'Escola Mercantil). El 1891 era director de la Institució Mallorquina d'Ensenyament i donava una conferència a l'Ateneu Obrer Mallorquí²¹⁸⁴. Tal com apareixia a la *Guía de Baleares* de Pere d'Alcantara Peña la Institució Mallorquina d'Ensenyament no tancà les seves portes del tot i continuà mantenint classes a l'edifici del carrer Glòria, segurament fou el petit grup de professors que aguantaven l'escola que el 1897 impulsaren el Centre Instructiu Obrer. Com molts altres, Champsaur evolucionà del republicanisme al socialisme i acabà escrivint al setmanari socialista *El Obrero Balear*, dirigit per l'ex anarquista i ex federal Francesc Roca Hernández que ara n'era el seu director²¹⁸⁵.

Les Balears foren la segona província després de Barcelona en escoles privades. Mentre que l'ensenyament públic segons les dades estadístiques, ocupava un dels darrers llocs, només seguit per Huelva i Cadis, quan al nombre d'escoles estatals. Davant la manca de formació era normal que en un context de desenvolupament industrial i mercantil s'incidís en la formació dels obrers i els burgesos empresaris subvencionessin iniciatives educatives com l'Escola

²¹⁸³ L'escola obrí les portes la primavera de 1897 i depenia de la Federació de Societats Obreres de Palma. Era president Joan Ferrer i secretari Sebastià Crespi. També en formà part Sebastià Alorda. Fou inaugurat gràcies a les aportacions econòmiques privades (com ho havia estat l'Escola Mercantil). Més endavant, el Centre Instructiu i la Federació de Societats Obreres es mantindran amb les quotes dels socis, amb donatius privats i amb finançament municipal. A MARTÍ, C.: *Baltasar Champsaur. Un intel·lectual a Mallorca*. Palma, Documenta Balear, 2007, p.102-105.

²¹⁸⁴ *Las Baleares*, 17-06-1891.

²¹⁸⁵ Sobre Baltasar Champsaur Sicilia vegeu la biografia realitzada per Cristina Martí: MARTÍ, C.: *Op. cit.*, p.98. Champsaur realitzà dues estades a Mallorca (1882/85-1897) i (1906-1911), en aquestes estades mantingué una important implicació en la instrucció de la classe obrera illenca a través de la participació en diverses activitats instructives de caire formal i no formal dirigides a aconseguir la formació dels treballadors.

Mercantil. També hi havia exemples concrets com el de Manuel Salas Palmer, ex federal, i ara liberal, que a la seva fàbrica La Petrolera, tenia una escola nocturna per als seus treballadors i fills que no sabessin llegir i escriure. Aquest per exemple també havia subvencionat el nou local de la Unió Obrera Balear el 1884 i malgrat que canviés d'idees havia agafat consciència sobre la manca d'instrucció de les classes populars.

Innovacions pedagògiques i regeneració de la societat mitjançant l'educació

Una de les innovacions a la Mallorca de 1880 fou la coeducació a les aules de l'Escola Mercantil i la possibilitat que les dones realitzessin estudis superiors. Alexandre Rosselló tornà a ser un dels principals impulsors de l'accés a l'educació de les dones. Les primeres passes de Rosselló es remunten el 1878 quan intentà congregar públic femení a les conferències que organitzava a l'Ateneu Balear. Rosselló no havia aconseguit convocar el públic femení a les seves conferències sobre dret i dona a l'Ateneu²¹⁸⁶, però més tard sí que aconseguí que les al·lotes es matricuessin a la seva escola. L'Escola Mercantil pretenia preparar a les dones per poder exercir la feina de tenidores de llibres, caixeres, auxiliars, secretàries, oficials o administradores d'una societat mercantil, una casa de comerç o en el propi negoci. Adquirint aquests estudis podia treballar a tots aquells negocis que s'havien generat a Mallorca a finals dels 70 i principis dels 80. La junta directiva de l'Escola Mercantil era conscient del repte que suposava ser el primer col·legi mixt d'Espanya i n'estaven orgullosos. El 1882, Alexandre Rosselló, participà com a director del centre en el Congrés Nacional Pedagògic fet a Madrid. No fou casual que la ponència presentada per Rosselló orbités entorn de la coeducació. En l'esmentada ponència un altre pic insistia sobre la capacitat intel·lectual de la dona, dotada igual que l'home, i per tant, tenia també dret a estudiar una carrera²¹⁸⁷. Fou el maig de 1882 quan Rosselló passà a la península per assistir al Congrés Nacional Pedagògic com a director de l'Escola Mercantil de Mallorca²¹⁸⁸. Segons el diari català *La Renaixença* els oradors que més s'havien distingit eren Moyano, Teruz, Gonzalez, Rosselló -el director de l'Escola Mercantil de Palma- i altres, així com Castelar²¹⁸⁹. Aquest Congrés havia estat iniciativa de El Fomento de las Artes, un dels temes que més interessaren als mallorquins, com hem vist, fou el punt 5 sobre *Reformas que reclaman nuestras escuelas normales. Instituciones pedagógicas que con ellas deben concurrir a la formación de nuestros maestros de ambos sexos y a elevar la cultura de la mujer*. També dels sis punts que contenia el Congrés, havien participat en el quart tema que era sobre la necessitat i importància de les escoles de pàrvuls on també intervingué Rosselló, on

²¹⁸⁶ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2006, p.134.

²¹⁸⁷ *Idem*, p.135.

²¹⁸⁸ Allà posà damunt la taula la qüestió de l'educació de la dona i –com hem dit- la unió dels dos sexes a les aules i comentà que a l'Escola Mercantil aquell problema s'havia resolt satisfactòriament. En el Congrés la idea d'Alexandre Rosselló fou molt aplaudida. A *El Comercio*, 5-05-1882.

²¹⁸⁹ Ho recollia el diari republicà federal mallorquí, *El Comercio*, 1-07-1882. Més informació sobre la intervenció de Rosselló segons aquest diari: “el Sr. Rosselló a quien la Presidencia no pudo conceder mas de diez minutos por lo avanzado de la hora, defendió las escuelas mixtas con educación integral; expuso importantes consideraciones en pro de la intervención de la mujer; alujo datos curiosísimos y verdaderamente notables, y demostró, en fin incuestionable competencia y clarísimo juicio, siendo saludado con grandes aplausos”.

defensà la coeducació i l'educació integral des dels pàrvuls fins a l'ensenyament universitari i defensà una educació igualitària entre homes i dones²¹⁹⁰. Segons els acords del Congrés Pedagògic s'aconseguí el dret de les mestres a dirigir les escoles de pàrvuls, però es va mantenir la negativa que les dones accedissin a l'educació superior i que ocupessin llocs docents a l'Escola Normal i com deia Calderon –un dels delegats que havia participat–: “si bien se le podían enseñar a la mujer oficios que le permitiesen mantener a su familia en caso necesario, el fin más importante de su educación era prepararla para su papel de esposa y madre”²¹⁹¹. La majoria de població seguia entenent que el paper de la dona es trobava a la llar, llevat d'algunes excepcions com podria ser el mateix Rosselló. A Mallorca també es deixaven sentir veus divergents que provenien de sectors més a l'esquerra i que no formaven part de l'elit de la intel·lectualitat com el cas dels homes i les dones lligats a la Unió Obrera Balear que demandaven una completa igualtat i havien impulsat el Congrés Nacional Femení. A més el Congrés Nacional Pedagògic de 1882 s'havia centrat en discutir l'educació de les joves de classe mitja i no plantejà l'educació de les nines de classe treballadora. Alexandre Rosselló retornà a Mallorca a mitjans juny del seu viatge a Madrid en motiu del Congrés Pedagògic²¹⁹². Féu una estada llarga que degué aprofitar per fer contactes amb els companys de la ILE madrilenya i els demés conferenciants. Després del viatge de Rosselló al Congrés Pedagògic s'informava que l'Escola Mercantil volia establir classes de telegrafia per a senyores²¹⁹³, unes classes que a Madrid s'impartien des de gener de 1882²¹⁹⁴. Mesos abans ja anunciaven que crearien noves classes per la millorar formació de les institutrius²¹⁹⁵. A finals de novembre de 1883 retornava de la seva participació en el Congrés de Geografia Colonial i Mercantil (Madrid) en el qual hi acudí acompanyat d'un dels fundadors de l'escola, Jacint Feliu²¹⁹⁶. Feliu era el president i Rosselló el director de l'escola. Alexandre Rosselló hi féu un discurs que es publicà en els diaris locals²¹⁹⁷.

²¹⁹⁰ Aquell mateix any es publicà un memòria sobre al Congrés Pedagògic a la impremta de Joan Colomar i en ella es narraven a més dels 6 punts treballats en el congrés, la participació de Rosselló en el debat sobre la necessitat i importància de les escoles de pàrvuls. Rosselló pronuncià les següents paraules: “defendió con color y con facilidad y galanura de expresión que les caracteriza, las clases mixtas y la educación integral, desde el período de párvulos hasta el universitario, porque la escuela, dijo, no es más que una sociedad en pequeño, y de consiguiente el remedio fiel de los actos de la vida... Demostró en elocuentes períodos, que la mujer tiene una altísima misión que cumplir, y para llenarla debidamente necesita por lo menos una educación igual a la del hombre, deduciéndose de aquí que la educación de ambós debe ser idéntica en el fondo. A DANÚS, E.; ESTADES, A.: *Memoria sobre el Congreso Nacional Pedagógico*. Palma, Imp. J. Colomar, 1882, p.37.

²¹⁹¹ SCANLON, G.M.: *La polémica feminista en la España contemporánea (1868-1974)*. Madrid, Siglo XXI, 1976, p.48.

²¹⁹² *El Comercio*, 12-06-1882.

²¹⁹³ *El Comercio*, 17-06-1882.

²¹⁹⁴ L'escola de telegrafia fou creada per l'Associació per l'Ensenyament de la Dona i obrí les seves portes el 7 de gener de 1882 sota la direcció de Victorio Valero. Una R.O. del 21 de juliol de 1884 va permetre a les dones (solteres i vidues) accedir al Cos de Telègrafs amb certes restriccions, aquell any van ingressar les primeres 16 telegrafistes procedent de l'Escola de l'Associació. El projecte ensopegà amb algunes dificultats i l'Associació es va veure obligada a tancar l'escola el 1886. A VÁZQUEZ, R.: *Mujeres y educación en la España contemporánea: la Institución Libre de Enseñanza y la Residencia de Señoritas de Madrid*. Madrid, Akal, 2012, p.68.

²¹⁹⁵ *El Comercio*, 27-03-1882.

²¹⁹⁶ *Boletín de la Escuela Mercantil*, 30-11-1883.

²¹⁹⁷ Recordem que la cura per l'emancipació i formació de les dones, Alexandre Rosselló l'havia modelat fruit d'una madura experiència vital. Quan era un infant, el seu pare havia abandonat la mare per una altra dona. Aleshores la

El primer curs de l'Escola Mercantil dels 99 alumnes que començaren, 14 eren al·lotes. Totes les disciplines eren comunes a al·lots i al·lotes, la qual cosa era una novetat per a l'època i l'única assignatura que tenien diferent les alumnes era labors²¹⁹⁸. Els antecedents per l'accés de la dona a l'educació es remunten el 1871 a Madrid quan es creà l'Associació per l'Ensenyament de la Dona i el 1869 s'havia fundat l'Escola d'Institutrius al local de la Normal de mestres. A més s'havien fundat escoles de Comerç (1878) i Telegrafia (1881). Recordem que a l'escola de Palma, un dels seus vessants era el comerç i que també s'havia intentat promoure les classes de telegrafia per dones. Més endavant el 1895 es fundà l'Escola d'Infermeria i també d'activitats lligades a l'arxiu i biblioteca. Un altre èxit fou el dret exclusiu de les dones per regir escoles públiques de pàrvuls –una reivindicació del Congrés Pedagògic de 1882²¹⁹⁹. Anys més tard, en el Congrés Pedagògic de 1892 van triomfar les tesis defensades per Concepció Arenal i Emilia Pardo Bazán en el qual s'acceptà el dret de les dones a rebre tot tipus d'educació i a partir de 1900 s'implantarà l'educació mixta a les escoles de primària i es permeté assistir a les dones a la universitat (1910)²²⁰⁰. Dins el món universitari hi hagué algunes excepcions, a Mallorca quan s'havia de celebrar el Congrés Nacional Femení (1883) comptarem amb la participació d'alumnes mallorquines estudiants de Medicina i havia de presidir el congrés una metgessa catalana –Martina Castells Vallespí–.

Una altra de les innovacions era el foment de l'estalvi, era un ideal krausista i s'aplicava a les seves escoles com a estratègia per a formar la personalitat i la iniciativa infantil. Així, a la Institución Libre de Enseñanza de Madrid, durant el curs 1879-1880, començà a funcionar una caixa escolar d'estalvi a imitació de les que existien en molts centres educatius europeus. El desembre del 1879 l'escola de Pollença obria una caixa d'estalvis escolar abans que ho fes la de la Institución Libre de Enseñanza de Madrid, que ho féu l'abril del 1880²²⁰¹. A Palma fou el 1882 quan l'Escola Mercantil comptà amb una caixa d'estalvis. Aquesta va ser inaugurada el 30

mare, amb ell i la seva germana, també petita, havien viscut de la minsa ajuda d'un oncle capellà. Alexandre havia hagut de treballar essent encara un infant i pagar-se els estudis fins a arribar a ésser advocat. Per tant, havia viscut en la pròpia carn una situació de desemparament, veient les dificultats de la seva progenitora, una petitburgesa sense professió i amb un origen social que no li permetia treballar en un taller d'obra. D'altra banda, la seva germana Isabel havia aconseguit amb gran esforç graduar-se de mestra el 1867, única carrera que aleshores era permesa a una jove de classe mitjana. A PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2006, p.137.

²¹⁹⁸ *Idem*, p.141. Sobre les assignatures que cursaven les dones en trobem informació a l'article: COLOM, A.J.; SUREDA, B.: "Educación femenina y confrontación ideológica en la Restauración" a *Mujer y educación en España 1868-1975*. VI Coloquio de Historia de la Educación. Santiago, Universidad de Santiago, 1990, p. 108-110. En aquest podem llegir les diferències entre l'educació femenina i la masculina. En general els sectors conservadors no acceptaven el treball femení, la dona estava destinada a complir les seves funcions familiars. Mentre que pels sectors més progressistes s'acceptava el treball femení i també la instrucció de la dona, sempre i quan, ambdues no es contradiguessin i servissin de pretext perquè la dona renunciés a les seves obligacions familiars. Per això mateix, només s'apreciaven els treballs que desenvolupaven les qualitats i virtuts considerades propiament femenines (modista, comptable, botiguera, obrera, pagesa o carreres tals com medicina -especialment pediatria i ginecologia-, arts, magisteri... En aquest sentit l'Escola Mercantil era una innovació i tenia un currículum igual per nens i nenes, a l'excepció de labors.

²¹⁹⁹ LACALZADA, M.J.: "Espacios discretos en la militancia política femenina que van haciendo posible el avance de la ciudadanía de pleno derecho" a MARCOS DEL OLMO, M.C.; SERRANO, R. (eds.): *Mujer y política en la España Contemporánea (1868-1936)*, Universidad de Valladolid, 2012, p.117.

²²⁰⁰ BERBEL, S.; CÁRDENAS, M.; PALEO, N.: *Op. cit.*, p.72.

²²⁰¹ COLOM, A.J.: *Op. cit.*, 1991.

de març i estava donant uns resultats satisfactoris²²⁰². Tengué una bona acollida entre l'alumnat i passaven de més de 200 les imposicions fetes a l'abril de 1882. L'escola es mostrava orgullosa del bon inici d'aquella innovació en els centres d'ensenyament²²⁰³. També s'havia obert una caixa d'estalvis escolars en el si de la societat mutual i cooperativa Unió Obrera Balear –que també comptava amb una caixa d'estalvis-. Un any després, el 1883 es dugué a terme una iniciativa de la mateixa burgesia liberal progressista i democràtica que havia impulsat l'Escola Mercantil, que era la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Balears i en la qual hi participà de ple Alexandre Rosselló.

A més de la caixa d'estalvis escolar, durant el set anys d'existència la Institució anà formant el primer museu pedagògic de l'illa. Van adquirir material pedagògic a Barcelona i inclús a París²²⁰⁴. També es valien de donatius que oferien els particulars. Aquest museu va estar conservat i en tenien cura els propis alumnes²²⁰⁵. Un exemple de les aportacions de les famílies dels alumnes o empreses fou el dels fills del republicà federal –el metge Rafel Manera (havia mort el 1881)-, els alumnes Teresa i Joan Manera portaren diverses peces d'esquelets de peixos i crustacis i també d'alguns insectes²²⁰⁶. En quan a la biblioteca aquesta estava composta per 916 volums. Arribaren procedents del Ministeri de Foment (243 exemplars), altres provenien de donatius particulars (501 exemplars) i la resta els havia adquirit l'escola (172 exemplars)²²⁰⁷.

També l'excursió dintre de les escoles krausistes eren considerades un element didàctic de primer ordre i estaven dintre de la més moderna pedagogia activa. Entre les excursions que feren els alumnes de Palma destaquen: un volta a la ciutat per les murades, visita al Gimnasio Balear, visita a una fàbrica d'estores, excursió a l'Alqueria i Museu de Raixa (Bunyola), visita al port i moll de Palma, visita a l'estació de ferrocarril, excursió al Castell de Bellver, visita a una fàbrica de teixits de cotó, visita a una impremta, excursió al predi de Son Lladó, excursió a Pollença²²⁰⁸. Més tard arribarien les colònies escolars però en aquells moment encara no es parlava de colònies d'estiu²²⁰⁹. Una excursió de les més emblemàtiques fou la que realitzaren els alumnes de l'escola de Palma a Pollença on foren rebuts per l'escola de Guillem Cifre de

²²⁰² El febrer de 1882 ja es comentava la creació d'una caixa d'estalvis escolar a l'Escola Mercantil. *El Comercio*, 13-02-1882.

²²⁰³ *Boletín de la Escuela Mercantil*, 1-05-1882.

²²⁰⁴ Joan Alcover recordava que l'Escola Mercantil havia estat muntada amb vertader luxe de modernitat científica, contrastant amb aquells llocs de penitència, grisos, incoloros que eren les aules d'alguns establiments i citava la col·lecció amb la qual s'havia enriquit el museu pedagògic amb la secció d'història natural portat de París i que contenia 3.000 dibuixos en color i 700 mostres naturals que pertanyien als tres regnes. Més endavant, quan Alexandre Rosselló fou president de la Diputació Provincial impulsà la creació d'un museu pedagògic a l'illa que volia ubicar a l'edifici històric del Consolat de Mar. A ALCOVER, J.: *D. Op. cit.*, p.11.

²²⁰⁵ COLOM, A.J.; DÍAZ, F.J.: *Op. cit.*, p.76.

²²⁰⁶ *Boletín de la Escuela Mercantil*, 1-09-1882.

²²⁰⁷ ARM, Fons Institut Nacional d'Estadística, Caixa 10. Estat de l'escola el 1882.

²²⁰⁸ COLOM, A.J.; DÍAZ, F.J.: *Op. cit.*, p.80.

²²⁰⁹ L'iniciador de les colònies escolars a Balears fou obra del mestre Miquel Porcel Riera (1869-1933). El 1890, Miquel Porcel, amb l'ajuda d'Alexandre Rosselló, havia rebut una beca de la Diputació perquè estudiàs a l'Escola Normal de Näs, a Suècia, l'aplicació dels treballs manuals a l'escola. Organitzà la primera colònia escolar que va subvencionar la Diputació al Port de Sóller el 1893. Des de 1891 fins al 1932 fou regent de l'Escola de Pràctiques de l'Escola Normal de Palma. A SUREDA, B.: *Op. cit.*, 1998, p. 51.

Colonya. Línies més avall ens ocuparem d'aquesta excursió. Normalment apareixia la crònica de l'excursió al butlletí de l'escola i era redactada per un alumne de l'escola. Una visita especial fou la del krausista Manuel Cossío que visità l'illa de Mallorca l'abril de 1885²²¹⁰.

El 1882 es començà a publicar el *Boletín de la Escuela Mercantil de Mallorca* i apareixia mensualment i constava de 8 pàgines. La correspondència s'havia de dirigir a la secretaria de l'escola al carrer Pontivic, número 4. El preu de les subscripcions era de 1'50 pessetes a l'any pels subvencionistes de l'escola i pel públic en general de 3 pessetes. Sovint incorporava articles del *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* com per exemple "Carácter de la pedagogia contemporánea. "El arte de saber ver"²²¹¹ del professor D.M.B. Cossío o altres com "El arte de las excursiones instructivas, la enseñanza de la naturaleza" del professor Blas Lázaro²²¹², donant importància a les sortides escolars i l'aprenentatge que suposava pels alumnes. A partir del gener de 1884 es canvià el nom a l'escola i el butlletí també canvià el seu nom pel de *Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza*. Era el número 25. Segons Lluís Alemany aquesta butlletí fou dirigit per Alexandre Rosselló i hi participaren com a redactors Josep Otero, Mateu Obrador, Baltasar Champsaur, Joaquim Fiol i Jacint Feliu. S'imprimia a la impremta de Miquel Roca²²¹³. Segons Colom i Díaz aquesta publicació fou dirigida per Mateu Obrador, que publicà nombrosos articles. Obrador, professor de Geografia, criticava la memorització i l'abstracció que aquesta ciència imposava a l'hora de retenir noms de lloc desconeguts pel nin. Mateu Obrador defensava una didàctica d'allò concret en funció d'una geografia d'allò conegut. Així s'iniciava l'ensenyament de la geografia per allò que era més prop al nin: l'aula, l'escola, la seva casa, el seu carrer, el seu barri, la ciutat, la província i a partir d'aquí a través de l'experiència (excursions escolars) i amb l'adequat material didàctic, s'introduïa a través de la intuïció en el coneixement del món llunyà²²¹⁴. A més de la publicació pròpia, *El Comercio* – diari federal- dirigit per Benet Pons, sempre féu propaganda de l'Escola Mercantil i era un defensor de l'ensenyament laic. Quan Antoni Tudury Pons féu propaganda per Mallorca de la

²²¹⁰ "Hemos tenido el singular placer de abrazar a nuestro queridísimo amigo y compañero, D. Manuel B. Cossío, distinguido profesor de la Institución Libre de Enseñanza de Madrid y Director del Museo Nacional Pedagógico. Durante su corta permanencia en esta isla, ha recorrido el Sr. Cossío sus comarcas más pintorescas, ha visitado la Institución de Pollensa, que con tanto celo fundó y dirige nuestro estimado amigo, D. Guillermo Cifre de Colonia (antes Coll), y viniendo luego a Palma, después de visitar cuanto de notable ofrece esta bajo el punto de vista artístico y arqueológico como también algunas escuelas públicas y las Normales de Maestros y Maestras, ha prestado a nuestra Institución el inestimable servicio de consagrarle todo su tiempo, que no ha podido ser mejor aprovechado. En algunas lecciones prácticas, explicó el Sr. Cossío el procedimiento para la construcción de mapas en relieve; y después de otras que versaron sobre Arte y construcciones arquitectónicas, dirigió una excursión a la Catedral, a la que concurrió una sección de nuestros alumnos y alumnas con varios profesores e institutrices. El Sr. Director de la Escuela Normal de Maestros y los Profesores de varias escuelas municipales correspondieron a la oportuna invitación del Sr. Cossío, haciendo que algunos de sus respectivos discípulos concurrieran a dichas lecciones prácticas y a la excursión mencionada. Dejando a los profesores y alumnos el más afectuoso recuerdo de su breve permanencia en esta, marchó de nuevo a Madrid el infatigable profesor, llamado por sus múltiples tareas. Día de verdadero regocijo será para esta Institución aquel en que nuestro querido amigo realice su propósito de dirigir una excursión escolar a esta isla, acompañado de sus alumnos". Sembla que no es descartava una visita de Cossío a Mallorca amb els seus propis alumnes de Madrid. A *Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza*, 30-04-1885.

²²¹¹ *Boletín de la Escuela Mercantil de Mallorca*, 1-04-1882.

²²¹² *Boletín de la Escuela Mercantil de Mallorca*, 1-10-1882.

²²¹³ ALEMANY, L.: *Op. cit.*, 1955.

²²¹⁴ COLOM, A.J.; DÍAZ, F.J.: *Op. cit.*, p.80. Autor del pròleg de l'obra de Rafel Ballester: *Estudio sobre la enseñanza de la Geografía*, Palma, 1901.

Institució d'Escoles Laiques demanaren a *El Comercio* que s'associés al projecte de Tudury²²¹⁵. A partir de 1883 el diari de Benet Pons Fàbregues a causa de les multes deixà d'existir i fou substituït per *La Autonomía* dirigida per Joaquim Quetglas.

Institució Lliure d'Ensenyament de Pollença. Una educació laica i republicana

Des del novembre de 1879 funcionava a Pollença una Institució d'Ensenyança fundada per Guillem Cifre de Colonya (Pollença 1848- Lió 1908), amic personal de Giner de los Ríos i de Manuel Bartolomé Cossío, pares del krausoinstitucionisme. L'escola des del primer moment fou coeducativa i tingué nines a les aules, que feien les mateixes assignatures que els nins i tots junts practicaven gimnàstica. Colonya després dels seus estudis a Madrid i després d'haver participat com a professor auxiliar a l'Institut Lliure d'Ensenyament de Madrid havia tornat a Mallorca el 1878 i un any més tard aixecava el seu propi projecte educatiu al seu poble natal. S'havia llicenciat en Dret a la Universitat de Madrid el 1876. A Madrid respirà l'ambient krausista essent alumne de Giner de los Ríos i un assidu de l'Ateneu Madrileny, un important nucli del krausisme espanyol²²¹⁶. Guillem Cifre de Colonya (abans Coll) pogué realitzar aquest gran projecte ja que era un dels majors contribuents de Pollença. Els seus pares eren els amos de la possessió de Colonya (Pollença) propietat de Guillem Ignasi Cifre de Colonya O'Ryan que sense fills adoptà a Guillem Coll el fill dels amos: Guillem Cifre Torrandell i Antònia Cifre Seguí²²¹⁷. Durant molt de temps el pes de les classes el dugueren Guillem Cifre i la seva esposa, la mestra alemanya Clara Hammerl²²¹⁸. Ambdós mantenien estretes relacions amb Alexandre Rosselló i l'Escola Mercantil de Palma. Tant Guillem com Clara foren actius republicans (del Partit Centralista de Salmerón) i juntament amb el seu projecte laic, suscità fortes campanyes de l'Església local, atida pel bisbe de Mallorca. Clara Hammerl també fou atacada pel fonamentalisme catòlic per la seva adscripció al protestantisme, tot i que la Institució fou sempre aconfessional. La comunitat protestant, que a la Pollença d'aleshores comptava amb un temple i una escola, fou també blanc de les ires clericals.

L'escola quedà instal·lada en un principi a la seva pròpia casa al carrer Mallorca. El centre començà a funcionar en règim de nocturnitat per així possibilitar l'accés dels treballadors. A partir de 1890 la Institució Lliure de Pollença comptà amb un edifici propi al carrer de ca'n Bach. El 30 de juny de 1881 els socis fundadors es posaren en marxa per construir un gran i modern edifici per a la seva escola. Joan Albis comprà accions per finançar el nou projecte. Els terrenys escollits foren al carrer Desbach, al camp d'en Bach, ja sortint del poble. Aquest lloc es trià perquè una de les preocupacions dels institucionistes era que l'alumne estàs en contacte amb

²²¹⁵ *El Comercio*, 11-08-1882. Mesos després Tudury visitaria Mallorca per treballar en el Congrés Nacional Femení del setembre de 1883.

²²¹⁶ COLOM, A.J.; DÍAZ, F.J.: *Op. cit.*, p.37.

²²¹⁷ Per més informació sobre la vida de Guillem Cifre de Colonya abans Coll vegeu SALAS, P.: *Op. cit.*.

²²¹⁸ Arribà a Pollença a finals de 1889.

la naturalesa. El nou edifici ja funcionava durant el curs 1884-1885²²¹⁹. Allà s'impartien classes per adults i d'instrucció primària. El pla d'estudis del nivell primari comprenia: lectura i anàlisi gramatical, cal·ligrafia, escriptura al dictat, aritmètica, nocions de geometria, nocions de geografia i d'història d'Espanya e història de la civilització, historia natural i nocions de dret polític i de moral. També es donava molta importància al cant, a les excursions i a les visites dels principals edificis i monuments del terme²²²⁰. Igualment l'Escola Mercantil donava importància a les sortides escolars com a innovació pedagògica i també a la música²²²¹. Altres innovacions pedagògiques que defugien dels fins aleshores establerts eren el no ús dels càstigs corporals com a recurs a les aules. En el seu reglament recollien que quedava totalment prohibit tot càstig corporal i que se recomanava al professor un tracte més afectuós amb l'alumne²²²². Altres aportacions noves era que incloïa als alumnes a partir dels quatre anys, a més de la ja assenyalada escola mixta. Fou el primer cop que es practicà a Mallorca la coeducació, tot i que hauríem de tenir en compte altres projectes que funcionaren com l'escola mixta de nins i nines impulsada per la Internacional durant el Sexenni Democràtic²²²³. També comptaven amb una biblioteca formada per 277 volums²²²⁴. Una altra innovació era la caixa d'estalvis. El 1879 l'escola de Pollença obria una caixa d'estalvis escolar i el que va començar només com una caixa d'estalvis escolar va anar evolucionant al llarg del 1881 vers una vertadera caixa d'estalvis de finalitat benèfica, oberta tant a homes com a dones. Fou el 1880, mesos després d'inaugurar-se la Institució a Pollença, quan Colonya, s'avançà inclús a la Institució de Madrid introduint l'estalvi escolar com a mètode formatiu²²²⁵. La importància d'aquesta humil Caixa d'Estalvis Escolar possibilitava un petit obsequi pels pares o regal de reis, com apunten Antoni Colom i Francesc Díaz, aquesta caixa més que pedagògica fou social. A partir de desembre de 1884 ja es convertí en una Caixa d'Estalvis. Aquesta caixa possibilitava cada vegada més petites solucions econòmiques a la gent humil, sempre dintre de la línia del reformisme burgés i els donava consciència de la seva situació injusta a través de la Institució²²²⁶. A Pollença per contrarestar el pes dels republicans, els terratinents filocarlins i clergues crearen l'antídote a les caixes laiques: el Banc Agrícola i Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Pollença el 1893 i també molt abans, el 1882, l'èxit de l'obra de Guillem Cifre de Colonya féu que l'ecònom pollencí Joan Cifre Cànaves, el seu abrandat opositor, reforcés la catòlica escola nocturna de Montision per a obrers, oberta el 1879²²²⁷. Els conservadorisme i catolicisme mallorquí acusà a Cifre de Colonya

²²¹⁹ ALBIS, M.R.: *Op. cit.*, p.71.

²²²⁰ COLOM, A.J.; DÍAZ, F.J.: *Op. cit.*, p.39.

²²²¹ A més el cercle republicà proper a la Institució Lliure d'Ensenyament i que actuaren fins i tot com a professors de l'escola en el cas d'Albis i Cifre eren grans aficionats a la música i al cant, en especial, i Nicolàs de Castro era músic de professió. Segons els intencionistes aquest art feia augmentar la sensibilitat infantil. A ALBIS, M.R.: *Op. cit.*, p.70.

²²²² Reglament que data del 14 de novembre de 1879.

²²²³ Segurament fou impulsada pel grup provenia de l'Escola Democràtica Republicana creada el 1870 i que després es passaren a la AIT. Un d'ells fou Francesc Tomàs que després del seu pas pel republicanisme es decantà per l'anarquisme de la Internacional.

²²²⁴ ARM, Fons Institut Nacional d'Estadística, Caixa 10. Estat de l'escola el 1882.

²²²⁵ COLOM, A.J.; DÍAZ, F.J.: *Op. cit.*, p.42.

²²²⁶ *Idem*, p.43.

²²²⁷ SALAS, P.: *Op. cit.*, p.97.

pel laïcisme del seu ensenyament i l'ateisme personal que professava. A les seves classes mai es criticà la religió catòlica ni al clero, simplement no es parlava de religió. Dins la línia de la institució krausista es propugnava la llibertat d'ensenyament, la independència de qualsevol corrent ideològica, religiosa política o filosòfica. Però no ho entengué així l'Església catòlica que es mostrà reaccionària en tot moment. La direcció general d'Instrucció el 1882 dotà a la Institució d'Ensenyament de Pollença amb un ajut de 750 pessetes per poder continuar els seus propòsits²²²⁸. L'Església es queixà d'aquest ajut. Se li concedí a causa dels bons resultats obtinguts en l'educació de la classe obrera.

El projecte de Cifre de Colonya tingué més continuïtat que no pas el projecte palmèsà de l'Escola Mercantil (segurament perquè a diferència d'Alexandre Rosselló no necessitava un capital molt elevat per realitzar el seu projecte). L'objectiu fonamental de Cifre anà dirigida als que treballaven a les terres del clero i l'aristocràcia local, una de les més conservadores de l'època. La seva pretensió era que l'estament popular arribés per si mateix, ajudat per la força de la raó i de la cultura, a denunciar les relacions d'opressió i a lluitar contra elles²²²⁹. En gran part el pensament polític de Guillem Cifre de Colonya va lligat a la seva escola. Cifre era un dels representants del republicanisme progressista del poble de Pollença, a més d'ell, altres professors de l'escola de Cifre eren fervents republicans. L'escola es fundà l'1 de novembre de 1879, en la primera acta de constitució hi participaren els socis: Joan Albis Bennàssar, Joan Segura Miró, Jaume Cortés Forteza, Josep Guiraud Rotger, Joan Gelabert Vicens, Joan Albertí Cerdà, Pere Aloy Llobera, Miquel Llobera Ayartell (abandonà el projecte al cap de poc) i Nicolás de Castro Porto que era el secretari. En aquella primera reunió celebrada a la casa de Guillem Cifre, abans Coll, acordaren que fossin professors el mateix Guillem Cifre, Joan Albis Bennàssar, Nicolás de Castro Porto, Jaume Cortés Forteza, Josep Guiraud Rotger i Jordi Albis Rotger²²³⁰. Molts d'ells havien participat en projectes polítics dins els cercles progressistes i republicans de Pollença. Per exemple Joan Albis era el cosí de Jordi Albis Bennàssar –el qui havia estat diputat el 1873 pel PRDF a Madrid-. Per altra banda Josep Guiraud era regidor republicà dels consistori de Pollença²²³¹ i pertanyia al Comitè Democràtic Progressista de Pollença dels qual eren secretaris els professors de l'escola Nicolás de Castro i Jordi Albis Rotger. Guiraud l'octubre de 1885 ja no era professor de la Institució d'Ensenyament de Pollença²²³² i sembla que també havia abandonat el republicanisme. El 1891 el qui tornava a primera línia de la política republicana de Pollença era Joan Albis Bennàssar que sortí elegit regidor pel partit republicà²²³³ de tendència salmeroniana. Un altre dels homes de la Institució

²²²⁸ *Unión Obrera Balear*, 6-05-1882.

²²²⁹ COLOM, A.J.; DÍAZ, F.J.: *Op. cit.*, p.104.

²²³⁰ *Idem*, p.115. A l'apèndix d'aquesta obra i segurament ho extreuen de l'Arxiu Municipal de Pollença.

²²³¹ El 1881 es presentà com a candidat i s'enfrontà als tradicionalistes que guanyaren. Segons *El Àncora*, Guiraud tenia el suport de la fracció d'Albis, Coll i altres professors de l'escola salmeroniana. *El Àncora*, 4-05-1881.

²²³² *El Àncora*, 28-10-1885.

²²³³ *Las Baleares*, 11-05-1891. A més feia poc que s'havia inaugurat un Casino Republicà a la Plaça de la Llibertat. En quan als resultats electorals els conservadors obtingueren 6 regidors, i els carlistes, fusionistes i republicans un regidor cada un.

Lliure de Pollença era el músic Nicolás de Castro, aquest que fou secretari de l'escola, el 1882 ideà una màquina de sumar²²³⁴.

*Quadre de l'escola nocturna per obrers*²²³⁵:

Curs escolar	Alumnes matriculats
1881-1882	23

Segons notícies de la premsa l'octubre de 1882 l'escola de Cifre havia tancat la matrícula perquè portaven cent alumnes inscrits²²³⁶. Això vol dir que el curs 1882-1883 el nombre de l'alumnat augmentà considerablement. Al igual que feia l'Escola Mercantil de Palma, l'escola de Pollença també organitzava conferències. Les dues primeres que realitzaren foren realitzades per socis fundadors com Albis i Cortés el març de 1881²²³⁷.

El 1885 continuava de director de la Institució Lliure d'Ensenyament de Pollença, Guillem Cifre de Colonya abans Coll i els socis fundadors: Joan Albis Bennàssar, el mateix Guillem Cifre, Pere Aloy Llobera, Joan Albertí Cerdà, Joan Segura Miró, Joan Gelabert Vicens, Josep Guiraud Rotger, Jaume Cortés Forteza i Nicolás de Castro Porto –soci honorari-. L'entitat s'havia traslladat a un local propi i comptava en aquells moments amb un catàleg de llibres remesos pel Ministeri de Foment per a la seva biblioteca popular, una biblioteca que constava de 170 obres en 184 volums²²³⁸.

Les excursions escolars també foren impulsades pels homes de la ILE. El 1885 es produí una trobada entre l'escola palmesana i la pollencina²²³⁹ i el mateix any reberen la visita de Manuel

²²³⁴ *El Comercio*, 29-03-1882.

²²³⁵ L'escola de Cifre feia quatre anys que funcionava, oferia ensenyament gratuït per obrers del poble. Segons ARM, Fons Institut Nacional d'Estadística, Caixa 10. Estat de l'escola el 1882.

²²³⁶ *El Comercio*, 5-10-1882.

²²³⁷ *El Comercio*, 12-03-1881.

²²³⁸ *El Áncora*, 24-10-1885.

²²³⁹ Crònica publicada en el *Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza*, 31-03-1885. Excursió realitzada pels alumnes de la segona secció de 11 anys d'edat. La crònica fou realitzada pel fill de Rafel Manera Serra –Joan Manera-. Excursiones escolares. Informe redactados por los alumnos. Verificada los días 15 y 16 de febrero de 1885. Partimos de Palma con el Director D. Alejandro Rosselló y el profesor D. Mateo Obrador en el primer tren que sale a las 8 menos cuarto. Al llegar a la Puebla, fuimos a visitar el mercado de granos llamado Alóndiga, en donde se miden los granos con medidas decimales y se pagan a tanto la cuartera. Allí nos acompañó el Sr. Comas. Visitamos la Casa Consistorial situada en el primer piso de ella vimos la sala donde se pagan las contribuciones y otra en donde hay latas de petróleo para el abastecimiento del alumbrado público de la población. .. Después visitamos al Sr. Ecónomo de la villa y allí cantamos unas cuantas canciones de las que nos enseñan en la Institución acompañadas con un armónium. Salimos para Pollença en dos carruajes, uno de alquiler y otro de D. Guillermo Cifre, que tuvo la galantería de mandárnoslo. Al llegar, nos hospedamos en la posada llamada de Lluch, que nos había preparado D. Guillermo, en donde comimos, mientras él vino a visitarnos con el Sr. Albis. Con ellos fuimos a visitar lo más notable de la villa. Lo primero fue el ex convento de Dominicos en donde están establecidos el juzgado municipal y el cuartel de la guardia civil. Salimos por otra puerta y marchamos al cementerio nuevo, que mandó construir el Sr. Albis cuando era alcalde, conociendo la falta de higiene que tenía el viejo, que era reducido y estaba muy cercano a la villa; lo construyó el Sr. Pavía, arquitecto provincial [...] Al salir marchamos al Calvario pasando por el cementerio viejo [...] Al bajar del Calvario fuimos por una cuesta muy resbaladiza y nos paramos a visitar la Casa Consistorial en donde solo pudimos ver el salón de sesiones. También vimos el convento de Jesuitas, en cuya iglesia no se celebra

Cossío de la ILE madrilenya. Exisiten diferències entre les dues escoles com ja hem apuntat. Una era finançada per la burgesia liberal progressista i en menor mesura la liberal democràtica i estava ubicada a la ciutat, mentre que l'escola de Pollença estava ubicada a un poble i era finançada de la butxaca de Guillem Cifre de Colonya gràcies al seu estatus social. L'Escola Mercantil tenia en ment una panoràmica molt més gran que no pas la de Pollença. El nombre d'alumnes era superior, així com també l'oferta educativa. La de Palma necessitava el capital i compromís de molta gent –que després de la pressió de l'Església aquest suport minvà-, mentre que la de Pollença era gestionada per Colonya amb l'ajuda dels demés socis fundadors lligats al partit republicà local i que formaven part també de la burgesia acomodada essent alguns metges i també propietaris com Joan Albis Bennàssar i Pere Aloy, Jaume Guiraud, Rafel Cortès, comerciant, Nicolàs de Castro que era músic, etc. la majoria d'ells adinerats la qual cosa els permeté creà i gestionà sense problemes de diners l'escola i la caixa. Al igual que Palma sense l'aportació de capital de la burgesia no s'hagués pogut sostenir. Ideològicament a la de Pollença s'implicaren els republicans locals i dirigiren el seu projecte cap a les classes obreres i creient que l'educació milloraria les condicions de vida d'aquestes. La de Palma portava dintre un esperit d'enlairament econòmic i comercial de l'illa i hi participà per això la burgesia palmesana, una burgesia que militava en el partit liberal, el partit republicà federal, progressista, salmeronià o possibilista i més aviat pensant en satisfer el teixit burgès mallorquí. El republicanisme federal en aquest cas va venir quasi exclusivament representat per Alexandre Rosselló que poc després (el 1883) es decantà pel Partit Liberal Fusionista de Sagasta. Des dels seus inicis trobà el recolzament de la premsa federal del diari *El Comercio*. També s'hi implicaren els federals Joaquim Quetglas i Benet Pons. Mentre que a Pollença fou el republicanisme vinculat a Salmerón que impulsà l'escola i la Caixa d'Estalvis de Colonya. En la reorganització del republicanisme als anys 80 l'èxit que havia tingut el republicanisme federal dels anys del Sexenni a Pollença no gaudí ara d'adeptes i sembla que aquests antics republicans, ara tots havien passat a formar part del progressisme. Però com hem explicat a l'apartat del republicanisme i la part forana creiem que l'antiga base de federals seguí actuant conjuntament amb els progressistes (després del Partit Centralista de Salmerón) i devia estar formada per la massa obrera i jornalera present i organitzada el 1869, però el lideratge en la reorganització dels 80 el marcaren els progressistes.

culto y en ella está establecida una escuela católica [...] Después fuimos a la casa de D. Guillermo Cifre, el cual nos la ofreció; y de allí a la Institución. El edificio es nuevo; se compone de salas para clases, y en una de ellas hay un mapa mudo, o sea, que no tiene escrito ningún nombre. Hay también una sala de lectura y un patio para descanso. Marchamos al Puig acompañado de D. Guillermo y dos muchachos pollensines [...] Por el camino cantamos varios cantos y oímos al Sr. Castro, profesor de la Institución de Pollensa. A la mañana siguiente nos levantamos cerca de las 6, y después de habernos lavado y vestido, subimos a la torre de En Puig en donde desde aquella altura que es de unos 400 m. se descubre la siguiente vista [...] Al llegar abajo vinieron a recibirnos varios alumnos y alumnas de la Institución de Pollença que nos acompañaron hasta la villa. En casa de D. Guillermo tomamos el espléndido almuerzo que nos tenían preparado como obsequio de la Institución de Pollensa a la nuestra. Después fueron al Castell del Rei [...] Quedamos muy agradecidos a todos los que trataron con nosotros por lo bien que lo hicieron, y en particular a D. Guillermo, que no nos abandonó un momento, lo mismo que al Sr. Castro y al Sr. Albis. Juan Manera”.

A Palma aquell republicanisme federal (i també el progressista) defensor de les classes obreres mantenia el seu projecte d'escola a la Unió Obrera Balear i era ajudada econòmicament també pels sectors burgesos de la societat mallorquina amb una gran implicació d'Alexandre Rosselló com a soci protector. En la dècada dels 80 pel republicanisme federal la instrucció i l'ensenyament era una prioritat i era el camí per aconseguir l'emancipació dels obrers i obreres. Aquest pensament el portaren a terme els homes i dones de la Unió Obrera Balear que sobretot lluitaren a favor d'un ensenyament laic i difongueren el pensament d'Antoni Tudury Pons i les seves escoles laiques o d'altres com Juan Salas Antón a Catalunya (més tard seguidor de Salmerón) o el de Ubaldo Romero Quiñones. Com afirma Manuel Suárez el republicanisme va veure créixer en el seu interior dues corrents. Una de caràcter radical que estigué formada pels federals i els sectors del progressisme que no abandonaren la revolució com a fórmula d'accés al poder²²⁴⁰ i l'altre, de caràcter més moderat, s'afirmà en termes de reforma, s'adscrigué als sectors del krausisme institucionista, que és el més propi de l'Escola Mercantil on l'organigrama de govern estava bàsicament format per homes del partit liberal fusionista i possibilistes. Per exemple el republicanisme més moderat dels institucionistes sols desitjava una secularització de l'Estat cosa que compartien amb els sectors del liberalisme espanyol. Tot i així els institucionistes mallorquins foren criminalitzats per l'Església –l'Església mallorquina es caracteritzà per la intransigència i un fort clericalisme-, a més també hi participaven a dintre homes del federalisme com Benet Pons o el zorrillista Baltassar Champsaur -que fou director en la darrera etapa-. Aquests de ben segur ajudaren a incrementar l'ambient de crispació per part de l'Església al veure l'èxit que estaven assolint aquestes escoles laiques que cada cop creixien en nombre d'alumnes i d'ofertes educatives.

Alguns indicis del funcionament de Palma comparat amb Pollença el tenim en la visita de Manuel Cossío a Mallorca el 1884. Carta de Cossío a Giner després de la seva visita a Pollença:

“Viaje a Pollensa... y ayer empezamos a caminar a las 8 de la noche. ¡Si estuviese V. aquí! Es preciso hacer esta primavera una excursión a la isla. Hoy ha sido dedicado a Pollensa y mañana también. Es inmenso el bien que hace Guillermo a este pueblo. ¡Que escuela y que institución! Materialmente llora uno de alegría. Y pensar que todo viene de la misma fuente. ¡Qué respeto y que consideración hacia Guillermo tienen estos artesanos y labriegos! Por supuesto mi venida ha sido un acontecimiento. Creo que por si sola sin que se ponga nada de mi parte contribuirá a mantenerles el calor que tienen que es muy grande. ¡Que local y que aspecto más encantador el de los chiquillos! Esto es Europa. La preocupación debe ser asegurar la vida de esto, si faltan Guillermo, Albis y Castro y el cajero y hasta el conserje que es un zapatero, conocen a V. como me conocían ya a mí y a casi toda la Institución. En Palma la cosa no anda tan bien”²²⁴¹.

²²⁴⁰ SUÁREZ, M.: *Op. cit.*, 2000, p.42.

²²⁴¹ ALBIS, M.R.: *Op. cit.*, p.72. Segons una carta citada al llibre OTERO, E.M.: *Manuel Bartolomé Cossío: pensamiento pedagógico y acción educativa*. Madrid, CIDE, 1994, p.30-31.

En general en aquella Espanya del vuit-cents, la iniciativa més significativa en el camp de la reforma social fou la Institució Lliure d'Ensenyament, les iniciatives com l'Extensió Universitària, les aules d'educació popular, la instrucció de l'obrer, de la dona i dels sectors socials més desprotegits mostren el paper que atorgaren a l'educació en la regeneració del país, en l'estímul del coneixement com a necessitat prèvia per a l'emancipació social²²⁴². Algunes d'elles com hem relatat foren empreses pels mallorquins com per exemple la instrucció de l'obrer o de la dona on hi desenvoluparen una important tasca.

5.6 La preocupació obrera: creació de caixes d'estalvis per a l'estalvi dels obrers, creació de societats mutuels i cooperatives: el projecte de Unió Obrera Balear (UOB)

Durant la reorganització del republicanisme federal jugà un paper clau la societat mutual i cooperativa Unió Obrera Balear. Sobre aquesta entitat existeixen estudis com els treballs de Pere Gabriel, Manel Santana o Isabel Peñarrubia que s'apropen a conèixer aquesta societat vinculada als republicans del segle XIX²²⁴³. Tots aquests treballs defineixen la Unió Obrera Balear com una entitat mutualista, on el camí per aconseguir l'emancipació obrera era l'estalvi i la instrucció. A més coincideixen a pensar que fou una entitat molt lligada al pensament de Proudhon²²⁴⁴ i Ubaldo Quiñones²²⁴⁵. Un dels pioners de l'entitat mallorquina –Fèlix Mateu– sempre féu costat a Ubaldo Romero en la seva trajectòria política.

Dins la societat Unió Obrera Balear es creà una escola, un servei mutual pels socis, una caixa d'estalvis, una cooperativa, un setmanari, sucursals a la part forana i intentà aglutinar tots els obrers del camp i la fàbrica a través de les societats obreres d'ofici. Durant els primers anys hi hagué una barreja ideològica on compartiren el mateix espai anarquistes i republicans. Es tractava d'antics militants de l'AIT mallorquina i de la societat intransigent El Auxilio Federal. A partir del 1883 l'entitat va fer un tomb, van desaparèixer els militants anarquistes que no aconseguiren que l'entitat es sumés a formar part d'una societat de resistència al capital. Aquell moment coincidí amb el fort clericalisme generat per l'Església mallorquina que havia combatut en fervor l'organització d'un Congrés Nacional Femení. Dit Congrés l'havia organitzat la

²²⁴² SUÁREZ, M.: *Op. cit.*, 2000, p.26.

²²⁴³ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1996a; PEÑARRUBIA, I., *Op. cit.*, 2006; SANTANA, M.: *Op. cit.*, 2002 o altres com ABRINES, B.: "La Unión Obrera Balear (1881-1886)" a *VIII Jornades d'Història de l'educació als Països Catalans* sobre *Moviment obrer i educació popular*. Menorca, ICE i UIB, 1986, p. 51-57.

²²⁴⁴ La Unió Obrera Balear rebé les influències mutualistes teoritzades pel francès Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865), que imaginava una societat on cada persona posseís els mitjans de producció i on l'intercanvi de béns i serveis es produís a través d'una forma ètica de negociació. Proudhon afirmava que "la propietat és un robatori" perquè entenia propietat com el mal ús o explotació i, en canvi, proposava la possessió com l'ús legítim d'un objecte. Per Proudhon, en una societat sense Estat, el mutualisme reforçaria el vessant associatiu dels ésser humans, destinat a satisfer les seves necessitats a través de la cooperació voluntària i la solidaritat entre els productors lliurement associats. A DALMAU, M.; MIRÓ, I.: *Les cooperatives obreres de Sants. Autogestió proletària en un barri de Barcelona (1870-1939)*. Barcelona, La Ciutat Invisible, 2010, p.90.

²²⁴⁵ Era un militar que havia estat expulsat de l'exèrcit el 1875 i republicà intransigent. Havia fundat diversos periòdics a Madrid com *La linterna del Pueblo*, *La democràcia republicana*, *El Proletariado*, *La Justicia* i dirigí en algunes ocasions *El Tribunal del Pueblo* i *El Combate*. SANTANA, M.: *Op. cit.*, 2002, p.175.

Comissió de Senyores de la Unió Obrera Balear. De cap a l'hivern de 1883 triomfà la via reformista i a partir de finals de 1883 l'entitat va créixer i no s'aturà fins el 1886, que per ordre governamental hagué de clausurar el seu local i conseqüentment va entrar en una fase de desorganització. També havia ajudat a tallar d'arrel amb les idees més radicals el clima negatiu generat pels fets de la *Mano negra* a Andalusia²²⁴⁶, o els intents d'insurrecció republicana de l'agost de 1883, etc. Aquests fets d'alguna manera provocaren la sortida dels socis proclius a convertir l'entitat en una societat de resistència i no només reformista. Després del setembre de 1886 subsistiren les idees que més nosa feien al règim de la Restauració: maçoneria, federalisme, feminisme, laïcisme, lliurepensament, etc. però amb una Unió Obrera Balear molt vigilada pel règim i que a penes tenia visibilitat. Aquesta hagué d'esperar a principis dels 90 per tornar ésser un espai polític i social visible.

La societat Unió Obrera Balear va néixer el 1881. Aquesta nova societat tenia com objectiu cooperar en la unió de tots els obrers proporcionant-los treball, instrucció, diversió i avantatges que s'obtenien per les relacions mútues excloent la política i la religió²²⁴⁷. Feren constar en els seus estatuts que es desmarcaven de la política i religió per evadir-se del règim restrictiu de la Restauració. Però l'objectiu primer, tal com anunciaven a les pàgines de la premsa balear, era difondre l'ensenyament i l'estalvi i socórrer als seus germans desvalguts²²⁴⁸. A més dels socis fundadors i de número, hi havia els socis corresponsals que eren els qui residien fora de la ciutat de Palma i que estaven disposats a il·lustrar a l'entitat amb els seus coneixements científics, literaris i artístics. Era el cas de l'amic de Fèlix Mateu, Ubaldo Quiñones i d'altres com Alexandre Rosselló que sovint col·laboraven amb la societat ja fos a través de conferències o bé articles a la premsa. Un es podia fer soci a partir dels 16 anys i no es feia distinció de sexes. Això mateix ja ho recollia el reglament de la societat El Auxilio Federal (1872-1874) d'on provenien molts dels socis, però no es coneixen sòcies que participessin de les juntes directives²²⁴⁹, no obstant les dones vinculades a Unió Obrera Balear tingueren un paper important en l'organització del Congrés Nacional Femení formant part de la junta organitzadora de l'esdeveniment. També foren tingudes en compte en els debats per millorar les condicions dels obrers realitzats a l'abril de 1885 a iniciativa de la Comissió de Reformes Socials. El reglament de la societat fou aprovat per la junta el 23 d'octubre de 1881 quan era president accidental Joan Aranda (viví a Santa Catalina i el 1882 distribuía el setmanari *Unión Obrera Balear* en el barri) i el secretari era Francesc Coll²²⁵⁰. El 3 de novembre de 1881 fou aprovat pel Governador de la Província i un cop obtinguda l'aprovació s'imprimí el reglament a la

²²⁴⁶ Els fets de la Mano Negra es remonten a finals de 1882 i principi de 1883. Els crims ocorreguts a Andalusia provocaren la detenció de militants anarquistes de la FTRE.

²²⁴⁷ Reglamento de la sociedad Unión Obrera Balear, Palma, Imp. Juan Colomar, 1881, p.3.

²²⁴⁸ *El Comercio*, 19-05-1882. Carta on la associació cooperativa Unió Obrera Balear convidava al director de El Comercio al concert a benefici de les víctimes del treball.

²²⁴⁹ Si que coneixem el nom d'algunes sòcies apart de la junta de senyores organitzadora del congrés nacional femení. Es tracta de Maria Moreno Beltran i Margalida Llorens Roses, ambdues es feren sòcies l'estiu de 1885. A *Unión Obrera Balear*, 8-08-1885.

²²⁵⁰ Es devia tractar de Francesc Coll que el 1872 formava part del Consell Local de la Internacional mallorquina juntament amb Joan Sánchez, Guillem Arbós i Francesc Cañelles.

impresnta de Joan Colomar essent president el sabater Pascual Torrens, ex membre també de la societat intransigent El Auxilio Federal i era secretari el qui tendria un paper més destacat, Fèlix Mateu Domeray²²⁵¹. A partir de 1882 la presidència i el secretariat pràcticament no canviaren. Fou president Ignasi Cortacans, del que no es coneix una etapa política prèvia i el secretari i director de l'escola era Fèlix Mateu Domeray, federal intransigent que havia organitzat la societat El Auxilio Federal i impulsat el setmanari *El Cantón Balear* (1873-1874). De les poques coses que es sabien de Cortacans era que el setembre de 1882 va perdre la seva filla – Pepita Cortacans²²⁵² i que era un antic militar²²⁵³. També es sabia de la seva filiació a les idees espiritistes, i val a dir que aquestes idees estaven força presents en les ciutats on Cortacans havia anat a servir a l'exèrcit i és probable que s'iniciés en elles²²⁵⁴. Cortacans a partir del seu retir elegí Palma com la ciutat on viure, ja que suposadament hi tenia força lligams i amistats, després d'anys ocupant la plaça de Palma. Altres membres de la Unió Obrera Balear foren A. Garau Vidal que fou el secretari de l'entitat i era vicepresident Claudi Valls i vicesecretari Francesc Tocho²²⁵⁵. Ambdós participen activament en política durant la dècada de la Restauració. Claudi Valls Forteza tingué un paper destacat dins Unió Obrera Balear, formava part del gremi dels argenters com gairebé tots els descendents xuetes i era maçó. El comptador de la entitat era un vell conegut, Josep Francistorra²²⁵⁶, que ja havia militat dins la Internacional i el republicanisme fent part de la doble militància tan comú en el període del Sexenni²²⁵⁷. La Unió Obrera Balear comptà amb un petit local al carrer dels Oms i després passaren (a partir de l'abril de 1882) a llogar-ne un altre al carrer Vallori –on antigament hi havia hagut la seu de El Auxilio Federal (1872-1874). Finalment aconseguiren comprar una casa al carrer Pes de la Palla (abril-juny de 1883) que suposà realitzar una gran inversió²²⁵⁸. Als anys

²²⁵¹ *Reglamento de la sociedad Unión Obrera Balear*. Palma, Imp. Juan Colomar, 1881, p.10-11.

²²⁵² *Unión Obrera Balear*, 16-09-1882.

²²⁵³ Era un capità retirat. Segons *Crónica de los trabajadores de la región espanyola: libro primero*, Barcelona, L. Gili, 1882, p.125.

²²⁵⁴ Aquest militar retirat havia passat per l'illa algun cop a servir a l'exèrcit. Ignasi Cortacans Garcia era originari de Tarragona i havia nascut el 23-02-1826. El 1868 aconseguí el grau de capità per haver participat en l'alçament de Cadis i precisament es trobava a Palma, ciutat en la qual ja havia treballat en períodes anteriors (1848-1854). Després del seu pas per l'Havana retornà el 1864 i serví a la ciutat de Palma i Maó. Després (1866) estigué destinat a Olot i Girona però durant la Revolució de Setembre ell i la seva guarnició es trobaven un altre cop a Palma essent capità, ciutat on jurà la constitució democràtica de 1869. Aquests anys, els del Sexenni, es mogué entre Barcelona, València, Lleida, Palma i Maó. Els últims anys de servei a l'exèrcit els féu a Eivissa i Madrid on el maig de 1875 acabà la seva trajectòria professional com a militar. A Arxiu General Militar de Segovia (AGMS), *Secció 1a, Lligall e3846*. Full de serveis Ignasi Cortacans Garcia.

²²⁵⁵ *Unión Obrera Balear*, 16-09-1882.

²²⁵⁶ *Unión Obrera Balear*, 23-12-1882.

²²⁵⁷ Josep Francistorra Aimar vivia a Palma al carrer Sant Miquel amb els seus pares Josep i Rosa. El 1873 quan tenia 26 anys i era estudiant i s'allistà als Voluntaris de la República. El desembre de 1882 es casà amb Josefa Verdera que morí tres anys després (el març de 1885) d'una malaltia. AMP, Fons Benet Pons, *Alistamiento para la formación de Voluntarios de la República* [1873]. Les altres dades pertanyen a *Unión Obrera Balear*, 23-12-188 i 4-03-1885. Francistorra a més del seu lligam dins l'organització obrera, més endavant fou periodista i actor i director artístic. Segons Antoni Nadal està considerat un dels millors actors mallorquins de la seva època, però patia d'exageració. El març de 1895 va ser programador a la companyia que actuava al teatre de La Constància, de Palma. A NADAL, A.: *Op. cit.*, 2007, p.25.

²²⁵⁸ A finals d'abril de 1883 es convocà una junta general en la societat Unió Obrera Balear per tal de comprar una casa pròpia. A *Unión Obrera Balear*, 28-04-1883. A partir d'aquí aquesta societat hagué de fer front a la despesa que suposà la compra d'un local nou però que ho aconseguiren gràcies a la compra de subvencions per part de molta gent. La burgesia mallorquina s'implicà amb la compra de subvencions en un acte de filantropia cap a la classe obrera.

90 canviaren de local i es traslladaren al carrer Socors, ja que no havien pogut fer front al pagament d'una casa pròpia.

A principis de 1883 es renovà la junta general i la Unió Obrera Balear va aprovar el reglament de la seva pròpia Caixa d'Estalvis, va nomenar delegats d'ofici, va preparar reunions sobre el Congrés Nacional Femení i sobre la creació d'una cooperativa de consum²²⁵⁹. En aquestes propostes tractades a la junta general es veien clarament que els principals eixos pels que lluitava l'entitat era la instrucció, l'organització dels obrers i obreres, l'estalvi d'aquests a través de la caixa d'estalvis i la cooperativa i la igualtat entre homes i dones.

A finals de 1883 l'entitat aprovà nous estatuts²²⁶⁰. La societat Unió Obrera Balear havia abandonat les postures més radicals i optat per la via reformista. Ara els objectius de la societat eren 12: La federació, unint-se en associació voluntària les persones d'ambdós sexes de les tres illes, disposades a contribuir a les reformes que reclama el seu estat social, proporcionant-los treball, instrucció, socors, recreo i altres avantatges que s'obtenen per les mútues relacions. El segon aspecte era obrar com a federació amb independència de tot partit polític, de tota escola filosòfica i de tota confessió religiosa intentant per tots els mitjans legals la reivindicació dels drets naturals de l'home, la seva aplicació igual a ambdós sexes, la protecció dels dèbils, etc. Un tercer objectiu era la fundació de comitès de col·locació d'obriers. El quart era la creació de caixes d'estalvis (ja en funcionaven), el cinquè era l'establiment de cooperatives de consum i producció i el sisè la creació d'escoles de primer i segon ensenyament i escoles tallers. El setè era l'establiment de serveis mèdics, farmacèutics i socors als socis malalts. El vuitè la creació de mutualitats per a invàlids del treball, el novè la creació de caixes de crèdit, el desè la creació de cases d'asil per orfes, l'onzè: establir exposicions permanents dels gènere i articles fabricats o obtinguts pels associats. I el darrer, dotzè, introduir les reformes i avanços que es creguin convenients²²⁶¹. La majoria d'objectius es compliren, així doncs crearen una escola, una cooperativa, una caixa d'estalvi, un centre de col·locació d'obriers aturats, disposaren de servei mèdic, etc. Altres projectes més costosos d'aconseguir foren el de la creació d'una mutualitat d'obriers invàlids. Hi hagué intents de crear una mutualitat i es sap que en algun moment funcionà, però el 1885 tots els obrers associats es queixaren de la necessitat de comptar amb una

²²⁵⁹ *Unión Obrera Balear*, 13-01-1883.

²²⁶⁰ El 1884 tornaren imprimir uns nous estatuts –aprovats el novembre de 1883– per l'entitat *Unión Obrera Balear, asociación cooperativa y de socorros mútuos titulada "Estatutos para el desarrollo, régimen gobierno y administración de esta sociedad"* i imprès a Palma a la impremta de Joan Colomar. La junta general de la Unió Obrera Balear en el moment en què s'aprovaren els nous estatuts (novembre de 1883) estava composta per Fèlix Mateu Domeray com a president; Claudi Valls Forteza com a vicepresident primer; Joan Capó Cerdà com a vicepresident segon; Julià Berga Mut com a vicepresident tercer; Miquel Cortès Valls com a vicepresident quart; Josep de Villalba Pellicer com a interventor; Nicolau Lliteras com a revisor; Nadal Antem Duran com a comptador; Gabriel Gil Coll com a tresorer; Antoni Garcia Bibiloni com a vocal primer; Guillem Canet Crespí, com a vocal segon; Bernat Cabrer, com a vocal tercer; Josep Gamundí Pons com a vocal quart; Guillem Lladó Vidal com a secretari general, Jacint Orell Jaume com a secretari segon, Marcelino Alfaro Molina com a secretari tercer i Joan Sanna Gelabert com a secretari quart.

²²⁶¹ *Unión Obrera Balear, asociación cooperativa y de socorros mutuos. Estatutos*. Palma, J. Colomar, 1884, p.3-4.

mutualitat per fer front a les desgràcies dels obrers i les seves famílies. La qual cosa vol dir que aquella primera proposta inicial fou de curta duració i no tingué continuïtat.

Després d'una batuda policial al local de la Unió Obrera Balear –el 1886- es perd la pista de l'entitat. La societat continuà existint però amb menor ressò que l'etapa exposada. El moviment obrer tornà reviscolar a partir de 1890 quan es creà una entitat similar que era l'Ateneu Obrer Mallorquí, proper a l'Agrupació Socialista de Palma. Mentre que la Unió Obrera Balear fou recuperada per Fèlix Mateu Domeray que alhora llançà un nou setmanari al carrer, *La Voz del Pueblo* (1893-1894) i tingué una important presència a localitats com Sóller, Lluçmajor, Inca i Palma i continuà treballant en tres grans vessants: el mutualista, l'instructiu i el de l'estalvi a través de cooperatives i caixes d'estalvis.

La Unió Obrera Balear durant aquests anys, tot i anuncià que no depenien de cap partit polític, estigué molt proper al partit federal. Era una societat gestionada pels obrers, on ells mateixos ocupaven els càrrecs de gestió més importants. Però comptarem amb el suport de la burgesia republicana per tal de finançar els seus projectes, com per exemple el de la creació d'una mutualitat o la compra d'una casa entre d'altres. Alguns com Antoni Villalonga –president del Comitè Republicà Federal de Balear- formava part de la junta d'instrucció de la Unió Obrera Balear, juntament amb Antoni Bisañez –progressista- i Josep Francistorra –que durant el Sexenni havia format part de l'AIT-. També altres federals com Alexandre Rosselló (fins 1883) o Benet Pons formaren part de la comissió en favor de la creació d'una mutualitat obrera.

Els principals vessants de la Unió Obrera Balear

a) Mutualisme.

Durant la primera etapa de creació de l'entitat es treballà en donar cobertura als obrers i en denunciar el malestar de la classe obrera a nivell laboral. L'abril de 1882 crearen un comitè interí de col·locació d'obrers sense feina²²⁶² i una mutualitat per fer front amb pensions vitalícies als invàlids del treball²²⁶³. Sovint el setmanari de l'entitat recollia llistats d'accidents laborals i alhora denunciava la precarietat que existia a l'illa en el món del treball. La primera experiència de crear una mutualitat pels obrers invàlids sembla que no fructificà, ja que els nous estatuts aprovats el novembre de 1883 (impresos el 1884) recollien els articles referents a la creació d'una mutualitat pels invàlids del treball. L'octubre de 1884 també es tornà a insistir en la necessitat d'emparar als obrers en situació d'atur i trobar solucions per tal que poguessin guanyar-se la vida. Es formà una comissió d'obrers sense jornal que s'havia d'entrevistar amb les autoritats²²⁶⁴. Emparar als obrers sense feina fou una de les labors de l'entitat mutualista i per aquest motiu algunes sucursals crearen un centre d'ocupació per obrers aturats com en el cas de

²²⁶² *Unión Obrera Balear*, 1-04-1882.

²²⁶³ *Unión Obrera Balear*, 6-05-1882.

²²⁶⁴ *La Autonomía*, 3-10-1884.

Sóller. Des dels inicis l'entitat també es dotà d'un servei d'assistència mèdica i farmàcia en cas de malaltia²²⁶⁵. Mentre que la mutualitat havia de fer front al desemparament al qual estaven exposats els obrers en cas d'invalidesa, defunció, viudetat, etc.

Per tal de crear una mutualitat d'obriers invàlids, el primer que feren fou crear una comissió dintre de la Unió Obrera Balear. Aquesta estava composta pel federal Alexandre Rosselló Pastors, Elviro Sans Serra -que participà dintre de les candidatures col·ligades del republicanisme federal i dels republicans progressistes-, Benet Pons Fàbregues -qui s'iniciaria de ple durant aquesta època dins el republicanisme federal-, Josep Ramis Arbona -editor de premsa radical *El Demócrata*-, Ignasi Cortacans Garcia -un dels homes més destacats de Unió Obrera Balear i que en fou president-, Sebastià Alorda -que havia participat dins l'òrbita de la Internacional i el 1890 militava a l'Ateneu Obrer Mallorquí- i l'històric federal intransigent i secretari i director de l'escola d'Unió Obrera Balear, Fèlix Mateu Domeray²²⁶⁶. Els mallorquins van seguir el model creat per Josep M. Muñoz, promotor del Montepío Nacional de Madrid. S'acordà que Rosselló lliurés personalment una carta d'adhesió dels obrers balears a Josep M. Muñoz²²⁶⁷. Dins la creació de la mutualitat hi tingué un paper destacat la Unió Obrera Balear com a principal impulsora. En paraules de *El Demócrata*:

“Los nombres de Fèlix Mateu y de Ignacio Cortacans, han de ser por necesidad bendecidos por todos los obreros, que por medio de la asociación e instrucción caminan a su redención y el público guardará siempre un grato recuerdo de los dos hombres, que haciéndose superiores a todo, han vencido con valor y energía cuantos obstáculos se hayan puesto a la realización de su humanitario y filantrópico pensamiento que pasará a la posterioridad entre los aplausos y admiración de todos”²²⁶⁸.

La mutualitat d'obriers invàlids es creà el maig de 1882²²⁶⁹. La primera feina fou obrir una subscripció general per alleugerir el malestar de les famílies de les víctimes del treball que havien ocorregut a la darrera setmana²²⁷⁰. En cas de malaltia crònica o invalidesa les entitats mutualistes deixaven d'emparar a l'obrer. Per aquest motiu era necessari crear una mutualitat d'obriers invàlids a Mallorca, donat l'elevat nombre d'accidents laborals que patien els obrers i

²²⁶⁵ El metge era Antoni Rebassa, un jove facultatiu que gaudí de bona fama entre els socis. El 1884 formaven el cos de facultatius els metges Antoni Rebassa i el federal Guillem Serra i com a cirurgians la formació comptava amb Sebastià Jaume i Miquel Ripoll. Els nous estatuts de 1884 també recollien l'objectiu de donar assistència mèdica als socis. En els socors els republicans ja tenien una gran experiència des de projectes com El Amparo dels anys seixantes com totes les societats de socors mutus formades pels republicans federals durant el Sexenni com El Fomento (Andratx), La Fraternidad Social (sa Pobla), Casino La Marina (Santa Catalina, Palma), El Auxilio Federal (Palma), o totes aquelles entitats de socors i recreatives que no estaven lligades al partit federal però que comptava amb molts republicans a les seves files com La Protectora o les societats mutuels creades a les barriades de Palma de es Molinar i la Soledat.

²²⁶⁶ *Unión Obrera Balear*, 13-05-1882.

²²⁶⁷ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.202. Del que es tractava era de participar en el Congrés que s'havia de donar a nivell nacional per tal de fundar un Montepío Nacional per socórrer als invàlids del treballs a impuls de Muñoz i per això s'havia enviat una circular a totes les províncies espanyoles i havia estat rebuda per la Unió Obrera Balear.

²²⁶⁸ *El Demócrata*, 8-05-1882.

²²⁶⁹ El maig de 1882 Ignasi Cortacans anunciava als mitjans de comunicació com *El Comercio* la creació d'un *Montepío* per socórrer als invàlids del treball.

²²⁷⁰ *El Comercio*, 9-05-1882.

obres de Mallorca quedant invàlids i sense possibilitats de tornar a treballar ni tan sols de garantir-se una vida digna ja que no gaudirien d'ingressos. Amb els diners recollits de la subscripció es començaren a sufragar als primers obrers invàlids. A més de les col·laboracions fetes per la comissió de la mutualitat, el 1882 havia estat possible obrir la mutualitat gràcies als diners aportats de la cooperativa de la Unió Obrera Balear²²⁷¹. No sabem si la mutualitat pogué donar resposta a tots els casos d'invalidesa o només ho feren en casos concrets, és a dir en accidents laborals puntuals i de cert grau²²⁷². Tot apunta que la mutualitat no tingué continuïtat donat que el 1884 i 1885 es tornà a insistir en la creació d'aquesta.

Altres vies promogudes per la Unió Obrera Balear per ajudar als obrers víctimes del treball eren els concerts benèfics²²⁷³. Vegeu el tipus de denúncia que fan els obrers associats:

“En la mina de hulla de Biniamar, del partido de Inca, ha habido una explosión de gas, que exhalnado en forma de lengua de fuego, por una hendidura del terreno, ha ocasionado la muerte instantania a tres operarios y otros que quedó en muy mal estado. ¿Quién atenderá a las necesidades de esas familias que quedan sin el que les proporcionava el sustento con su honrado trabajo? Las víctimas de Biniamar son un testimonio más a la necesidad de un Montepío que socorra a tantos seres que quedan sin amparo”²²⁷⁴.

Altres mitjans de comunicació com el diari zorrillista *El Demócrata* recollien les notícies relacionades amb els accidents laborals i les subscripcions populars que s'organitzaven per pal·liar aquest problema obrer. Era el cas de la subscripció a favor de la família de Sebastià Castanyer. S'havia organitzat una subscripció popular a la llibreria de Joan Colomar, impremta

²²⁷¹ La cooperativa es la piedra fundamental del Montepío de Invalidos del Trabajo. Ayer la Unió Obrera Balear en la junta general celebrada en el local que ocupa acordó por aclamación declarar constituido el Montepío abriéndose inmediatamente una suscripción que arrojó una cantidad muy superior a lo necesario para dar los primeros pasos la institución naciente”.

A *Unión Obrera Balear*, 8-05-1882.

²²⁷² El juliol llançaren una subscripció en favor de dos obrers invàlids a causa de les ferides rebudes *Unión Obrera Balear*, 22-07-1882.

²²⁷³ Per exemple el maig de 1882 s'estava preparant un concert al local de l'entitat la Asistencia Palmesana a benefici de 8 famílies d'obriers inutilitzats a causa del treball. Dels concerts celebrats a iniciativa de Unió Obrera Balear a benefici de les víctimes del treball s'havien destinat 80 pessetes a cadascuna de les famílies dels desgraciats operaris que moriren a la mina de Selva i en les obres del Castell de Bellver i en la fàbrica del Sr. Barceló i 5 pessetes a cada una de les operaries que foren agafades per la màquina de la fàbrica d'en Magraner. Vet aquí la publicitat que es feia als diaris republicans de la Ciutat del concert que estava preparant la Unió Obrera Balear: “Anoche quedó definitivamente constituida en la Unión Obrera la comisión que ha de organizar el gran concierto vocal e instrumental que se proyecta dar en los salones de una de las sociedades de Palma, y en el que con un desprendimiento que le honra, se ha brindado a tomar parte el célebre concertista de piano señor Picó. El objeto que esta comisión se propone es llevar el consuelo y remediar en lo que quepa las necesidades de las desgraciadas familias en cuyo seno ha habido alguna víctima del trabajo, que haya quedado imposibilitado para ganar el sustento. La actividad que imprime a todos los actos la sociedad Obrera, demuestra claramente el entusiasmo que guía sus rectas intenciones, mayormente cuando se trata de aliviar y socorrer a sus hermanos, y justo es, que la población, sin distinción de clases secunde tan patriótico como humanitario pensamiento, respondiendo, como siempre acostumbra a hacerlo al llamamiento que con tal motivo se le dirige, acudiendo al espectáculo benéfico que se prepara y deposita, el óbolo que ha de mitigar el hambre y hacer mas llevaderas las desgracias que pesan sobre las infelices familias, a las que un incidente desgraciado, deja sin amparo y en la mas espantosa miseria. Nos consta positivamente que el gran concierto que para el próximo domingo se prepara seran invitadas cuantas personas no hayan desoido en otras ocasiones la voz de la caridad, virtud tan arraigada en esta Capital, que bien puede asegurarse que figura en primer termino entre las mas caritativas, y para dar mas importancia al espectáculo se solicitará el concurso de cuantas personas se crea que no se han de negar a tomar parte en el concierto”. A *El Demócrata*, 17-05-1882.

²²⁷⁴ *Unión Obrera Balear*, 13-05-1882.

on s'editava aquest diari²²⁷⁵, just quan estava apunt de néixer el primer òrgan de premsa de la Unió Obrera Balear (es fundà a finals de març de 1882). Altres cops organitzaren llistes de subscripcions plegats. El maig de 1882 el diari *El Demócrata* i la impremta de Joan Colomar obriren una subscripció en ajuda a les famílies víctimes del treball que havia iniciat l'associació Unió Obrera Balear i que també recollia subscripcions en el seu local²²⁷⁶.

Com ja hem dit, no sabem la durada i èxit que tingué la mutualitat ja que el 1885 després de la celebració d'assemblees per debatre les millores de la classe obrera, tots els gremis coincidien en la necessitat de crear un *montepío* o en els estatuts renovats del 1884 es plantejaven com un dels principals objectius crear un *montepío*. Per exemple els forners, capellers i adobadors, opinaven:

“Que sería de absoluta necesidad la creación de un Montepío para inválidos del trabajo, pues los que se dedican al de panadero, antes de los 50 años, son muchos los que quedan inútiles, por el exceso de fatiga” –forners-; “Que se hace necesario la creación de un Montepío para los invalidados del trabajo” –capellers-; “Creación de Montepíos para inválidos del trabajo y pensiones vitalicias a las viudas de los obreros que sucumban por accidentes del oficio” –adobadors-.

Per altra banda, per pal·liar el problema de l'atur es formà un comitè de col·locació d'obrers. Entre els remeis proposats un fou que els delegats dels oficis associats donessin compte setmanalment a la junta directiva dels individus que es trobessin sense feina i aquesta tindria la missió de gestionar el mode de col·locar-los. A més, segons els nous estatuts les delegacions s'havien de reunir constantment per formar una estadística de totes les fàbriques i tallers, numero de operaris, preus de la mà d'obra i altres dades per garantir i vetllar pels drets de l'obrer²²⁷⁷. El 1882 ja s'havia treballat en l'organització d'un comitè de col·locació. A diferència de la mutualitat per invàlids, sembla que el comitè d'aturats tingué continuïtat i s'estengué a la part forana on algunes de les sucursals establiren seus de col·locació com a Sóller.

A més es començaren a reorganitzar les societats obreres dels diferents oficis. Tornaven a fer-ho després de l'auge viscut durant el Sexenni i que es veié truncat per la restauració de la monarquia. A l'iniciar-se la dècada dels 80 el moviment obrer mallorquí tornava guaitar el cap i intentà conquerir un altre cop el poble mitjançant l'associació i la instrucció. Els primers que ho feren foren els flassaders. Es reuniren amb la intenció d'establir un fons d'estalvi per donar auxili als obrers que quedessin inutilitzats i a més es donarien auxili a tots aquells que per la seva vellesa els fos més difícil trobar feina. Acordaren redactar uns estatuts de la societat de

²²⁷⁵ Hi participaren Sebatà Domenge, Pere Antoni Obrador, Pere Ferrer [d'Andratx], Domingo Escafí, Gabriel Reus, Josep Ramis, Gabriel Castella, Antoni Bizañes, Joan Palou i Coll, etc. Molts d'ells republicans radicals. A *El Demócrata*, 27-03-1882.

²²⁷⁶ *El Demócrata*, 8-05-1882.

²²⁷⁷ *Unión Obrera Balear, asociación cooperativa y de socorros mutuos. Estatutos*. Palma, J. Colomar, 1884, p.12.

flassaders²²⁷⁸. El setembre de 1883 enviaren el reglament del gremi de flassaders de la societat Unión Obrera Balear al Governador civil. L'alcalde de Palma també rebé el reglament i concretà amb el Governador civil que podia aprovar el reglament però que parés atenció als articles referents a l'organització de vagues²²⁷⁹. Per tant pensant en esdevenir una societat de resistència i no únicament mutualista.

Un altre grup que per aquells moments es reorganitzava eren els sabaters. Realitzaren una primera reunió per parlar de les avantatges de l'associació i es pronunciaren diversos discursos. Els sabaters eren juntament amb els flassaders una de les seccions obreres més nombroses de l'illa²²⁸⁰. Militaven dins aquesta secció Sebastià Alorda i Francesc Roca (futur líder socialista), ambdós delegats de la secció de sabaters. A principis de 1883 realitzaren una conferència per tal de debatre si era convenient o no que els obrers de les illes es federessin amb els demés treballadors de la Regió Espanyola. És a dir es debatia si entrar en la Federació de Treballadors de la Regional Espanyola (FTRE). Això indica que hi havia un grup interessat en defensar dels postulats de la FTRE²²⁸¹. L'abril de 1883 es comentava que la secció de sabaters treballava per posar en pràctica la realització de les seves teories. Alorda era un home que havia militant dins la AIT de tendència bakuninista, la dominant a l'illa de Mallorca el 1869 i 1870 –moment de màxim auge-, fet que degué influir alhora de tenir interès per participar dins la FTRE i mantenir vius els seus ideals anarquistes. També Francesc Roca Hernández en la dècada dels 80 simpatitzà amb l'anarquisme i mantenia contacte amb *La Revista Social*²²⁸². Aquests abandonaren Unió Obrera Balear en el moment en què triomfà la via reformista el 1883 i el 1890 impulsaren l'Ateneu Obrer Mallorquí, que tanmateix acabà derivant cap al socialista marxista.

La indústria de la sabata era la més important a Mallorca. A principi de 1883 *El Comercio* –diari federal- publicà tres articles editats a Barcelona en un diari quinzenal i escrits pel mallorquí Bartomeu Parets –amic i correligionari- sobre la sabateria balear. Parlava de la importància de la indústria del calçat a Mallorca fent una demostració de la producció de sabates a les illes i l'exportació a l'estranger.²²⁸³ Un dels problemes que plantejava Bartomeu Parets era l'excés de fabricació que havia fet créixer els preus i posava l'exemple del cas particular de Cuba que més que vendre calçat semblava que el regalaven. Més endavant la indústria del calçat patí un vaivé i molts sabaters mallorquins hagueren d'emigrar a Catalunya. Aquell any, 1883, la

²²⁷⁸ *Unión Obrera Balear*, 22-04-1882.

²²⁷⁹ AMP, Fons Pons, *Sobre aprobación del reglamento sociedad Unión Obrera Balear gremio manteros*.

²²⁸⁰ *Unión Obrera Balear*, 22-04-1882.

²²⁸¹ *Unión Obrera Balear*, 10-02-1883.

²²⁸² *La Revista Social* primerament es publicà a Madrid (1881-1884) i després a Sants (1885).

²²⁸³ “Numerosos e importantes talleres se cuentan, así en Mallorca como en Menorca, fábricas con máquinas a vapor y un sin número de tiendas pequeñas zapaterías que esparcen sus productos por todas partes, tanto de la Península como del extranjero y ultramar. La cantidad de calzado que todo ese hervidero de zapateros confeccionan es inmensa, baste decir que solo para la isla de Cuba se exportan mensualmente por término medio de unos 40.000 pares, agréguese ahora a esta cifra los notables envíos que se efectúan a la islas de Puerto Rico, Rio de Janeiro y otro punto de América, sumése los no menos importantes que se destinan a varios puntos de España y Francia y lo propio que se consume en las Islas. Por Baleares más de 80.000 pares mensuales de fabricación balear”. A *El Comercio*, 7-01-1883.

indústria de la sabata mallorquina es veié afectada per la crisi política a Cuba. Molts sabaters mallorquins es traslladaven a buscar treball a Sitges (Catalunya) ja que a Mallorca la indústria estava en retrocés²²⁸⁴. Davant aquest greu problema els obrers de la indústria de la sabata hagueren d'actuar i fer-se forts mitjançant l'associació En l'organigrama publicat a les pàgines del setmanari de l'entitat el novembre de 1884 no apareixia la delegació de sabaters –cosa estranya, ja que era un dels sectors més importants de l'illa- i dirigit per dos líders com Alorda o Roca. A l'abril de 1885 apareixen els sabaters organitzats per tal de participar en el qüestionari sobre els benestar i millora de les condicions de la classe obrera. Apareixen els noms de Jeroni Llodrà, Miquel Malondra i Joan Cicerol com a delegats i no els dels antics delegats com Alorda, Arbós o Roca. Pel que fa a Alorda i Roca desapareixen de la direcció de la Unió Obrera Balear, entitat a la que pel febrer estaven disposats a unir-la a la FTRE. No sabem si aquest fou el motiu real de la marxa d'aquests dos o potser emigrassin a Barcelona i la secció de sabaters –una de les més dures- restà alguns mesos desorganitzada davant la crisi econòmica i també política per no haver aconseguit els seus dirigents entrar dins la xarxa de la FTRE.

A més de la societat de sabaters reorganitzada el 1885 dins la UOB, el 1886 existia una societat de sabaters *Centro de Maestros Zapateros*, que estaven al carrer Bolsería, 5 (Palma)²²⁸⁵. La indústria del calçat no millorà en els propers anys i el 1894 es parlava que s'havien tancat alguns tallers dels més importants de Palma i que per aquest motiu molts obrers havien quedat sense feina²²⁸⁶. Una de les societats de sabaters que cercà millores fou la societat del calçat La Igualdad –nom que remetia al nom adoptat pels sabaters del Sexenni guiats per històrics com Miquel Payeras que havia participat al Congrés Obrer de Barcelona (1870)-. L'abril de 1895 celebraren un míting al Teatre Circ Balear²²⁸⁷. A l'estiu a Maó (Menorca) els obrers sabaters es manifestaren i es dirigiren a l'Ajuntament i a la delegació d'Hisenda demanant treball i una resolució de la crisi de la indústria del calçat. S'acordà demanar una exposició al Govern reclamant la seva intercepció en aquest assumpte²²⁸⁸. Per altra banda el gremi de sabaters acordava que augmentaria el preu de tot tipus de calçat a causa de l'augment dels materials que s'utilitzaven per confeccionar sabates²²⁸⁹. El 1896 una de les solucions cercades pels obrers associats a La Igualdad fou el de formar un taller cooperatiu per donar feina als treballadors víctimes de la terrible crisi que travessava el sector. Aquest estaria ubicat a Palma i es

²²⁸⁴ *La Autonomía*, 18-09-1883. Vet aquí: “El negocio del calzado anda de mal en peor, según las noticias recibidas ultimamente de la isla de Cuba. Esta industria que ocupaba muchos miles de obreros de las Baleares, va cada día decayendo entre nosotros hasta el extremo de tener que emigrar de las islas muchos de los operarios que de ella se sustentaban”. O aquesta altra notícia: “De *El Isleño*. En busca de trabajo emprendieron anteayer tarde el viaje a Barcelona muchos oficiales zapateros de esta capital, que se hallan desocupados desde que las circunstancias son tan desfavorables para su industria. Ya comenzamos pues a tocar las consecuencias que presentamos hace tiempo y que al parecer no han podido evitarse. Ojala estos hijos del trabajo encuentren lo que desean, y sea esta la última y única vicisitud que alcance a todos los industriales zapateros”. Notícies extretes de *La Autonomía*, 4-10-1883 i 3-08-1883.

²²⁸⁵ *El Áncora*, 22-05-1886.

²²⁸⁶ *Las Baleares*, 24-09-1894.

²²⁸⁷ *Las Baleares*, 1-04-1895.

²²⁸⁸ *Las Baleares*, 2-07-1895.

²²⁸⁹ *Las Baleares*, 19-10-1895.

nomenaria un gerent per l'administració del taller i venda dels materials²²⁹⁰. El 1899 a Menorca es creà la cooperativa de producció Paz y Trabajo organitzat pels sabaters i aviat sol·licità formar part de les Cooperatives Regionals Catalanes que incorporà a partir d'aquí a les Balears. En el cas de Mallorca en aquests primers moments no hi hagué cooperatives federades a la regional catalana i balear.

Retornant a la Unió Obrera Balear, poc a poc s'anaven sumant societats obreres, ho havien fet els flassaders, els sabaters... També els ollers de Pòrtol s'estaven organitzant entorn el maig de 1882 i també ho feien altres ollers d'altres pobles²²⁹¹. A finals de 1882 s'organitzaren els fusters i publicaren la primera circular al setmanari²²⁹². També s'obrí una secció de capellers que a finals de juliol aprovaren els seu reglament²²⁹³. Era president de la secció de capellers, Gabriel Perelló. Aquests presentaren el seu reglament l'abril de 1883. Els capellers foren propers a l'anarquisme, en un moment donat aquest gremi quedà vinculat també a la FTRE²²⁹⁴. Capellers i forners foren els gremis que durant cert temps es vincularen a la idea anarquista però com veurem restaren majoritàriament a les files de la Unió Obrera Balear guanyant el vessant reformista que no pas el de resistència. La primavera de 1883 els forners s'havien mobilitzat i aconseguiren un dia de descans setmanal. Potser en aquell moment estaven integrats dins la FTRE²²⁹⁵. Ja a l'estiu de 1884 el gremi dels forners participava en el si de la Unió Obrera Balear. El juliol convocà una junta general d'oficials forners. Aquest volien establir un forn per compta propi del gremi²²⁹⁶. El diari federal comentà la reivindicació dels forners per aconseguir els diumenges lliures i deia que poques vegades s'aconseguia aquest propòsit i dubtaven que ho poguessin aconseguir²²⁹⁷. Els forners finalment aconseguiren que el diumenge fos declarat dia de descans i ho feren quan probablement l'organització girava entorn a la idea anarquista. Foren una de les seccions obreres que organitzaren una cooperativa, en aquest cas un forn cooperatiu.

Un altra societat d'obriers que s'organitzà fou la secció de picapedrers. Aquests agafaren protagonisme a partir de 1884 i foren els que s'encarregaren de construir un asil per orfes propietat de l'associació²²⁹⁸. Es tractava d'un asil per orfes, nens i nenes que havien perdut als seus pares, víctimes del treball. També existia la delegació de ferrers –que durant els primers

²²⁹⁰ *Las Baleares*, 3-04-1896.

²²⁹¹ *Unión Obrera Balear*, 27-05-1882.

²²⁹² *Unión Obrera Balear*, 16-12-1882.

²²⁹³ *Unión Obrera Balear*, 29-07-1882.

²²⁹⁴ *Crónica de los trabajadores de la región española: libro primero*. Barcelona, L. Gili, 1882, p.48. La Comissió Federal remet comunicacions a finals de juliol a la secció de capellers de Palma de Mallorca i el dos d'agost ho fa al Consell Local de Palma de Mallorca.

²²⁹⁵ *Crónica de los trabajadores de la región española: libro primero*. Barcelona, L. Gili, 1882, p.174. Dia 20 d'agost de 1883 s'informa que la societat de forners de Palma de Mallorca desitja entrar amb totes les demás d'Espanya i avisen de que els companys que la formen els diumenges no treballen.

²²⁹⁶ *Unión Obrera Balear*, 10-07-1884.

²²⁹⁷ *El Comercio*, 17-02-1883.

²²⁹⁸ La delegació de picapedrers el 1884 estava composta per Nicolau Lliteras, Nadal Antem i Gabriel Fiol. Fou a l'estiu de 1884 que els delegats picapedrers de la Unió Obrera Balear (que sembla s'acabaven d'organitzar) planificaren la construcció d'unes cases i eren molts els obrers que havien ofert els seus serveis gratuïtament en els dies festius. A *Unión Obrera Balear*, 14-08-1884.

anys de la Unió Obrera Balear no s'havia organitzat-, aquesta estava composta per Miquel Pujol, Francesc Pablo i Josep Pamies.

Durant els primers anys de la Unió Obrera Balear es rebé certa influència de l'anarquisme i algunes societats com hem vist eren proclius a convertir-se en societat de resistència. Fins i tot els diaris federals informaven dels congressos obrers celebrats per la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola (FTRE) de Sevilla i València²²⁹⁹. El diari republicà federal *La Autonomía*, incorporava la notícia d'un míting que havia tingut lloc al Circ Equèstre a la plaça Catalunya (Barcelona) per donar compte als delegats de les diferents associacions dels seus treballs en el Congrés de València²³⁰⁰. Allà s'elogiaren els acords aprovats: formació de jurats mixtes per dirimir les qüestions sorgides entre el capital i el treball, regularització de les hores de treball, essent 10 com a màxim; formació de caixes previsoras per pensionar als individus del treball, regles higièniques respecte al treball de dones i nins a les fàbriques i posar lleis per tal que els propietaris de tallers puguin fer partícips dels seus beneficis als seus obrers²³⁰¹. Moltes d'aquestes fites foren reivindicades pels obrers mallorquins: millores higièniques al treball, regularització del treball dels menors de 14 anys i de les dones, reducció de la jornada laboral – tímidament, ja que per exemple col·lectius com els forners demanaven 12 hores front a les 16 que realitzaven-. Alguns socis com Alorda, Roca i Arbós de la secció de sabaters havien intentat el 1882 adherir la Unió Obrera Balear a la FTRE però no ho aconseguiren i es sortiren de l'associació coincidint en un moment de crisi de la sabata mallorquina. Mai es donà la federació de la Unió Obrera Balear a la FTRE i a partir de 1883 moderaren el seu discurs ja que desaparegueren les postures més crítiques i radicals i la entitat després del clima repressiu dels fets de la *Mano negra* o del fort clericalisme de l'Església mallorquina emprengueren la via reformista fent ús del mutualisme i el cooperativisme com a via d'emancipació obrera. El 1885 es volgué dur a terme una reactivació de l'organització dels gremis en el si de la Unió Obrera Balear ja que s'estava preparant un informe estadístic sobre reformes socials i les necessitats de la classe obrera i els mitjans per pal·liar-les²³⁰². Fet que també s'intueix als nous estatuts aprovats el novembre de 1883 i publicats el 1884. Cada ofici tenia organitzada la seva secció i comptaven amb tres representants que formarien part de les assemblees provincials i les juntes generals del Consell general de delegats. Anualment tots els representants de les diferents seccions celebrarien un congrés balear per tractar els assumptes generals de l'illa i després formarien una comissió permanent²³⁰³. Es recuperava aquella idea inicial sorgida el 1882 de celebrar un congrés d'àmbit balear. Sembla que mai s'arribà a celebrar un congrés a nivell

²²⁹⁹ A nivell estatal s'havia celebrat el Congrés Nacional de Obrers. Havia estat celebrat en dues sessions a Sevilla i hi havien participat 1.500 fills del treball. En aquestes dues reunions es discutí sobre el salari, les hores de treball, les vagues, la conveniència de l'associació i altres assumptes importants pel proletariat. Es deia que el següent any tindria lloc a València. A *El Comercio*, 2-10-1882.

²³⁰⁰ En el III Congrés de la FTRE no hi assistiren tantes societats ni delegats després que el moviment anarquista fes un gir cap a la via revolucionària i els anarco·lectivistes com Josep Llunes Pujals o Francesc Tomàs Oliver quedassin marginats en front dels anarco-comunistes.

²³⁰¹ *La Autonomía*, 15-10-1883.

²³⁰² *Unión Obrera Balear*, 4-04-1885.

²³⁰³ *Unión Obrera Balear, asociación cooperativa y de socorros mutuos. Estatutos*. Palma, J. Colomar, 1884, p.13.

balear. Pel que fa al vincle amb les illes s'intentaren muntar seccions d'Unió Obrera Balear a Eivissa i Menorca però mai reeixiren. També el 1885 s'havia incrementat considerablement el nombre de seccions. De quatre es passà a quinze²³⁰⁴.

Altres com els tipògrafs des de 1881 comptaven amb la seva pròpia organització, la societat tipogràfica mallorquina, La Imposible, i que degué aguantar fins el 1883. A partir de la renovació, apareixia un grup de tipògrafs vinculat directament a la Unió Obrera Balear. De totes maneres hi havia una diferenciació important que ens dóna a conèixer les seccions de nova creació ja que per una banda hi havia els delegats i per altra els delegats interins. Les seccions per dir-ho així consolidades eren les de forners, picapedrers, ferrers, fusters, sabaters i adobadors. Mentre que les seccions amb delegats interins eren els tipògrafs, els argenters, els ollers, els mariners (liderada per Antoni Sabrafen que milità a El Auxilio Federal), els cafeters, els capellers, els flassaders i els pintors. Seccions creades en motiu de l'estudi de les reformes. A l'abril de 1885 debatiren les reformes per millorar el benestar de les classes obreres segons un qüestionari promogut pel govern.

Quadre de delegats sota la presidència de Fèlix Mateu (abril 1885)²³⁰⁵:

SECCIONS	DELEGATS
Forners	Pere Vives, Pere Joan Cortés, Josep Rotger.
Picapedrers	Nicolau Lliteras, Gabriel Fiol i Nadal Antem.
Ferrers	Josep Pamies, Francesc Pablo, Miquel Pujol.
Fusters	Bartomeu Bennassar, Jaume Bestard, Julià Monserrat.
Sabaters	Jeroni Llodrà, Miquel Malondra, Joan Cicerol.
Adobadors	Bernat Botella, Sebastià Sueca, Jaume Botella.
Tipogràfs	Antoni Torrens Mangado, Josep Galera Berart, Jaume Guasp Reinés.
Argenters	Claudi Valls, Antoni Forteza, Miquel Cortes.
Ollers	Gabriel Mas Cruellas
Mariners	Antoni Safrafen.
Cafeters	Gabriel Amengual Capellà, Agustí Beltran, Antoni Costa.

²³⁰⁴ Aquests eren: els forners, els picapedrers, els ferrers, els fusters, els adobadors, els tipògrafs, els argenters, els ollers, els mariners, els cafeters, els capellers, els flassaders, els sabaters, els sedassers i els pintors. *Expediente sobre la información escrita que presenta el Consejo General de delegados de los gremios constituidos en esta asociación, para las reformas que deben proponerse a la Comisión Provincial, acerca de la mejora y bienestar de la clase obrera, en los días 7,8,9 de junio de 1885 ante el Excmo. Señor gobernador de las Baleares*. Palma, imprenta de Juan Colomar Salas, segunda edición, 1890, p.9.

²³⁰⁵ Elaborat a partir de *Expediente sobre la información escrita que presenta el Consejo General de delegados de los gremios constituidos en esta asociación, para las reformas que deben proponerse a la Comisión Provincial, acerca de la mejora y bienestar de la clase obrera, en los días 7,8,9 de junio de 1885 ante el Excmo. Señor gobernador de las Baleares*. Palma, imprenta de Juan Colomar Salas, segunda edición, 1890.

Capellers	Joan Sanna Gelabert, Antoni Almenar.
Flassaders	Emilio José.
Pintors	Gabriel Espinosa, Lluís Martí, Tomàs Darder.

A més de la creació de noves societats obreres en el si de la Unió Obrera Balear, a partir dels anys 1884 i 1885 la Unió Obrera Balear va créixer i s'expandí per la part forana.

També el juny de 1885 participaren en un debat sobre les reformes obreres que s'havien d'aplicar per millorar el benestar de la classe obrera i que havien de ser proposades a la Comissió Provincial. A partir del mes d'abril començaren les reunions entre els delegats de les distintes seccions organitzades en el si de la Unió Obrera Balear. Elaboraren un qüestionari sobre les relacions entre treball i capital i cada secció contestà el qüestionari i posteriorment el posaren en comú. Fèlix Mateu presidí aquelles reunions, que també comptaren amb la presència de l'advocat i soci protector de la Unió Obrera Balear, Alexandre Rosselló (ex federal). Els delegats exposaren en nom dels seus representants la poca confiança que els inspirava aquell qüestionari i opinaven que de veres els governs ja sabien quines eren les causes del malestar i misèria de la classe obrera, als obrers se'ls feia molt difícil poder cobrir les necessitats diàries de la seva família a causa del seu baix salari²³⁰⁶. Però també eren conscients que s'havia d'anar per la via de la legalitat i per aquest motiu estaven predisposats a treballar en un pla de millores per millorar les seves condicions. En aquest pla de millores es tractaren temes sobre els invàlids del treball, les condicions higièniques i de salubritat dels tallers, regles de seguretat dels aparells motors, les bastides, etc. i també es debatí sobre els possibles remeis proposats pels obrers. En general es queixaven de la poca salubritat dels tallers, la manca de ventilació²³⁰⁷, manca d'unes regles de seguretat en el maneig dels aparells motors causant accidents als operaris, uns accidents que deixaven en molts casos orfes a les seves famílies ja de per si pobres. Les solucions passaven per crear una mutualitat d'invàlids, en quan a la manca de protecció de les bastides i el conseqüent perill d'accident per part dels picapedrers es proposava l'ús de xarxes, la necessitat de comptar amb locals amb llum, ventilació i sanejament, aparells de seguretat. També es reivindicà la reducció de l'horari laboral, no acceptar menors de 14 anys als tallers, davant l'analfabetisme es demanava subvencionar les escoles de les societats obreres i la creació

²³⁰⁶ Expediente sobre la información escrita que presenta el Consejo General de delegados de los gremios constituidos en esta asociación, para las reformas que deben proponerse a la Comisión Provincial, acerca de la mejora y bienestar de la clase obrera, en los días 7,8,9 de junio de 1885 ante el Excmo. Señor gobernador de las Baleares. Palma, imprenta de Juan Colomar Salas, segunda edición, 1890, p.7.

²³⁰⁷ Un exemple sobre la manca de salubritat als tallers: "Eran oscuros antros, sin ventilación ninguna, fúnebres moradas del trabajo, húmedos en sumo grado, sintiendose generalmente la necesidad de acequias cubiertas que encauzaran las aguas turbias y putrefactas, entre cuyas malélicas emanaciones, tenían que pasar los obreros sombrereros, la casi totalidad de las horas del día y buena parte de las de la noche". Opinió dels capellers a *Expediente sobre la información escrita que presenta el Consejo General de delegados de los gremios constituidos en esta asociación, para las reformas que deben proponerse a la Comisión Provincial, acerca de la mejora y bienestar de la clase obrera, en los días 7,8,9 de junio de 1885 ante el Excmo. Señor gobernador de las Baleares*. Palma, imprenta de Juan Colomar Salas, segunda edición, 1890, p.13.

de biblioteques en les sucursals de la part forana. També per a les dones es reivindicava la creació d'escoles i cases-bressol per cuidar els seus infants quan elles marxaven a treballar²³⁰⁸.

Un dels moments més importants de les societats obreres adherides a la Unió Obrera Balear fou a l'abril de 1882, moment en què es parlava de la organització d'un Congrés Obrer de Treballadors on es trobessin representades les tres illes. Aquest havia de ser impulsat des d'Unió Obrera Balear i amb l'objectiu de calcular la seva irradiació²³⁰⁹. A finals de maig es tornava a posar damunt la taula la necessitat de la celebració d'un Congrés Obrer. Per això calia que tots els oficis estassin organitzats i per tal motiu es celebraven reunions encapçalades per delegats de les diferents seccions d'ofici amb la finalitat de poder celebrar un Congrés Obrer Balearico. Eren delegats els qui a poc a poc esdevindrien vertaders líders dels moviment obrer mallorquí com Sebastià Alorda i Francesc Roca, a més de Joan Aranda²³¹⁰. Quan es redactaren els nous estatuts –novembre de 1883- el capítol referent a les organitzacions obreres recollia aquest interès per celebrar anualment una assemblea o congrés balear entre tots els representants dels oficis en unió als del pobles de les Balears. Es formaria una comissió permanent encarregada de tractar els assumptes sol·licitats per l'assemblea²³¹¹. Fins i tot el maig de 1883 es parlava de l'Estat Obrer Balear, donat la força i il·lusió que tenien els obrers de la Unió Obrera Balear. Tal volta, com hem comentat, participaven en l'elaboració d'un codi regional balear, com havien fet els federals catalans.

Els obrers associats a la UOB eren una gran força. Allà s'hi recreava un ambient propi d'una cultura democràtica i popular. De cada any s'anà fent més gran l'associació i mantingué la seva independència davant qualsevol partit republicà. La seva base fou afí sobretot al partit federal però també hi militaven homes del partit de Zorrilla i s'apropà al republicanisme més popular que es generà al segle XIX. Com ha assenyalat Pere Gabriel, les cooperatives i en el cas de la Unió Obrera Balear ocórrer el mateix –cooperativa i mútua- foren un territori de cruïlla i aiguabarreig d'una cultura popular i obrera, en la qual s'entrelligaven afirmacions i tradicions republicanes, obrerisme i catalanismes progressius, idees i morals llibertàries, socialismes

²³⁰⁸ Tot seguit aquests són alguns exemples concrets de les demandes de les societats d'ofici organitzades en el si de la UOB. Els mariners exposaren com havia canviat la seva situació econòmica –quan podien estalviar, menjar i vestir-se bé- però des de feia 10 anys que hi havia poc treball i el treball que hi havia era per desmantellar bucs que encara es trobaven en bon estat però que els seus amos es trobaven arruïnats. Recordaven temps passats, quan el 1869 es constituí el gremi de mariners i els beneficis que aportà als treballadors veient com augmentaven el seu jornal. Altres com els fornars es queixaven de les 18 hores diàries de treball –inclús els dies festius- i de la misèria del salari. També els capellers afirmaven que no veien factible una reforma duta a terme pels alts poders de l'Estat. Els sabaters es ressentien de la pèrdua d'un dels millors mercats comercials de la seva indústria –les Antilles- que havia provocat bancarotes dels mestres, paralització de moltes fàbriques, baixada de salaris –fins al punt de reduir-los a més de la meitat del que anteriorment guanyaven-. Cosa que provocà que moltes famílies es vessin obligades a emigrar a Amèrica. La indústria de licors i sabons també patí la pèrdua del mercat de les Antilles. A *Expediente sobre la información escrita que presenta el Consejo General de delegados de los gremios constituidos en esta asociación, para las reformas que deben proponerse a la Comisión Provincial, acerca de la mejora y bienestar de la clase obrera, en los días 7,8,9 de junio de 1885 ante el Excmo. Señor gobernador de las Baleares*. Palma, imprenta de Juan Colomar Salas, segunda edición, 1890, p.39.

²³⁰⁹ *Unión Obrera Balear*, 29-04-1882.

²³¹⁰ *Unión Obrera Balear*, 27-05-1882.

²³¹¹ *Unión Obrera Balear, asociación cooperativa y de socorros mutuos. Estatutos*. Palma, J. Colomar, 1884, p.13.

reformistes o no tant, excursionismes i discursos naturistes, preocupacions higienistes, autodidactismes i exercicis de cultura, teatral, d'oci, etcètera. Qüestions com la formació educativa i professional, l'assistència mèdica, l'ajut a la vellesa, l'impuls d'espais de trobada i oci popular, el control dels aliments i l'abaratiment dels productes de primera necessitat, la construcció d'habitatges assequibles foren alguns camps en els quals aquelles cooperatives, societats mutuais i centres d'instrucció actuaren²³¹². L'associació obrera durant la seva primera etapa s'havia acostat a les tesis de la FTRE sense èxit i s'acabà imposant el reformisme en una aposta clara per l'enteniment entre el treball i el capital. Els burgesos republicans de Mallorca apostaven per la bona sintonia entre la burgesia republicana i els obrers de les fàbriques i el camp²³¹³. A més aquesta burgesia republicana era la que en certa manera havia donat emparament i suport econòmic a la societat Unió Obrera Balear. De fet obtingueren un gran recolzament de la burgesia amb la compra d'un local a la plaça del Pes de la Palla. També quan creà l'escola es veié aquesta idea de la Unió Obrera Balear de cercar sempre el suport de importants polítics, en especial republicans. Així respecte a l'escola, en la inauguració hi hagué parlaments de Benet Pons Fàbregues i Antoni Villalonga Pérez i lectura d'escrits d'adhesió dels possibilistes Joaquim Fiol, Emilio Castelar i el federal Ubaldo R. Quiñones. A més des de 1881 eren socis corresponsals de la societat Emilio Castelar, Joaquim Fiol, Ubaldo R. Quiñones i Antoni Villalonga, a més d'Alexandre Rosselló i Benet Pons Fàbregues²³¹⁴. Aquests partits no volien deixar de tenir un peu dins l'associació obrera ja que es tractava de la seva massa electoral.

Després de 1886 hi hagué un silenci damunt l'entitat obrera i a partir de 1890 i la instauració del sufragi universal i l'edició de nous diaris obreristes com *La Voz del Pueblo* (1893-1894) reapareixerà la informació sobre la Unió Obrera Balear que a partir d'aquells moments tornava a organitzar-se o almanco a ser visible.

b) El vessant instructiu: l'escola de la Unió Obrera Balear.

El 23 d'abril de 1882 s'inauguraren les escoles de primer i segon ensenyament de la Unió Obrera Balear. Hi havia classes diürnes i nocturnes que tractaven de pal·liar la manca d'oportunitats dels obrers en una societat on l'educació primària pública era mínima i les taxes d'analfabetisme eren elevades. Els republicans veien en la manca d'instrucció la causa principal

²³¹² GABRIEL, P.: "Pròleg: al servei dels treballadors, al servei del poble" a DD.AA.: *Flor de maig: del cooperativisme als municipis*. Barcelona, Diputació de Barcelona, 2006, p.11-12.

²³¹³ Els sabaters elogiaven l'exemple del mestre –Antoni Ramon– que s'havia subscrit i pagat cinc subvencions per la compra d'un local propi de la Unió Obrera Balear i que al mateix temps subvencionava les classes d'ensenyament de l'entitat obrera. *Expediente sobre la información escrita que presenta el Consejo General de delegados de los gremios constituidos en esta asociación, para las reformas que deben proponerse a la Comisión Provincial, acerca de la mejora y bienestar de la clase obrera, en los días 7,8,9 de junio de 1885 ante el Excmo. Señor gobernador de las Baleares*. Palma, imprenta de Juan Colomar Salas, segunda edición, 1890, p.43.

²³¹⁴ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1975, p.119.

de les desgràcies de la classe obrera²³¹⁵. La inauguració de les escoles fou grandiosa²³¹⁶. En aquella inauguració van parlar Fèlix Mateu, Sebastià Alorda i Francesc Roca, els tres insistiren amb la instrucció i l'associació com a camí de l'emancipació dels obrers. Parlaren també el president Cortacans, Antoni Villalonga, Benet Pons i també es feren referències a Emilio Castelar i a Quiñones²³¹⁷. Els mestres i professors de l'escola de la Unió Obrera Balear foren Fèlix Mateu Domeray i la seva esposa Francisca Vidal Tous que s'encarregaven de l'ensenyament tant diürn com nocturn. Poc a poc s'anà ampliant l'oferta educativa i no solament s'oferia classe de primer i segon ensenyament. Hi havia classes de solfeig i declamació que eren realitzades per Manuel Campo de Arbe, de tenidoria de llibres realitzades per Josep de Villalba, idiomes per Enrique Ruiz i de gimnàstica donades per Bernat Cabré. A més comptava amb un saló de lectura i biblioteca²³¹⁸. Els idiomes del curs de 1884-1885 eren realitzats per Enrique Ruiz i Guillem Krug. El curs 1884-1885 l'escola de primària per a nins i nines es faria en torn diürn (de 8 a 17 hores) i nocturn (de 20 a 22 hores), a càrrec de Fèlix Mateu i de les germanes Francisca i Isabel Vidal²³¹⁹. Els tres, Fèlix, Francisca i Isabel eren mestres. Cada final d'any l'entitat cooperativa i mutual entregava uns premis als seus alumnes de l'escola²³²⁰. En aquesta festa eren convidats tots els socis, delegats d'ofici i els actes eren presidits per homes com Alexandre Rosselló, membres amb càrrecs de la Unió Obrera Balear i del republicanisme com Cortacans, Bisañez, Villalonga Pérez, Ramis, Rebassa Lopez i Mateu.

Dins del projecte educatiu de Unió Obrera Balear també hi tingué importància la creació d'una biblioteca per l'ús dels treballadors i una escola per a nines²³²¹. Aquesta biblioteca s'anà expandint a poc a poc i foren moltes les persones que hi feren donacions. L'estiu de 1883 el Ministeri de Foment envià una remesa de llibres a la biblioteca de la Unió Obrera Balear²³²². Alexandre Rosselló i Ubaldo R. Quiñones influïren en la concessió d'una biblioteca per part del Ministeri de Foment²³²³. La biblioteca arribà a comptar amb més de cinc-cents volums i més de

²³¹⁵ Tornava a ressorgir dins el republicanisme mallorquí l'esperança del camí a la justícia social: "Ora, sea el ignorante, el obrero del trabajo, esa máquina, que al compás que se mueve hace ruido; ora el obrero de la molición, de la ociosidad, en fin el obrero de la opulencia todos, absolutamente todos en estos dos ordenes no están exentos de la instrucción para girar en ese inmenso torbellino de leyes que exactamente nos rigen [...] La falta de instrucción en unos y otros, es la causa primordial de nuestras desgracias y de la notable y marcadísima desproporción que se nota en todas las clases de la sociedad". *Unión Obrera Balear*, 29-04-1882.

²³¹⁶ Comptà amb molts convidats. Convidats que provenien del món de les lletres i empreses periodístiques i de la idea republicana, com per exemple Joan L. Oliver en representació del diari *La Opinión*, ja que el seu director – Joaquim Fiol – ara republicà possibilista – hagué de partir a ocupar el seu escó al Congrés dels Diputats. Altres corresponsals foren Antoni Villalonga Pérez –històric republicà federal– i Eusebi Ballester, també militant del republicanisme federal. Pronuncià un discurs el republicà i futur líder dels socialistes Francesc Roca Hernández. Havia estat convidat també per part del president de la Unió Obrera Balear a la inauguració dels cursos de primer i segon ensenyament el diari republicà federal *El Comercio*. A *El Comercio*, 22-04-1882.

²³¹⁷ Concretament el discurs que féu Francesc Roca Hernández "modest obrer" i publicat a *Unión Obrera Balear* i a *El Demócrata* (2-05-1882). En aquest article parla de la instrucció del obrers com a via de l'emancipació social. No es d'estranyar que Francesc Roca engegués projectes educatius per obrers com l'Ateneu Obrer Mallorquí o el Centre Instructiu Obrer per la seva ferma creença amb l'educació. Vegeu crònica de la inauguració a l'apèndix.

²³¹⁸ Segons el quadre d'ensenyament publicat al setmanari de la Unió Obrera Balear del curs 1884-1885.

²³¹⁹ *Unión Obrera Balear*, 18-10-1884.

²³²⁰ *El Comercio*, 28-12-1882.

²³²¹ *Unión Obrera Balear*, 29-04-1882.

²³²² *La Autonomía*, 26-07-1883.

²³²³ Fou el maig de 1882 que la Unió Obrera Balear havia sol·licitat al govern la concessió d'una biblioteca per l'escola recent inaugurada. Feren gestions a Madrid l'amic de Fèlix Mateu, Ubaldo R. Quiñones i ell mateix fou el qui recollí a Madrid una col·lecció d'obres per a la biblioteca. Quiñones tenia la seva residència a Madrid i fou

cent seixanta col·leccions de periòdics²³²⁴. Les societats amigues de la Unió Obrera Balear també havien fet enviaments de llibres i a través d'elles podem conèixer amb quins grups es relacionaven els mallorquins. A més del federal resident a Madrid –Ubaldo Quiñones-, els mallorquins reberen llibres del redactor Eduardo Contreras de la *Revista Ilustrada España Masónica*²³²⁵ o del grups espiritistes com *Reunión Familiar del Amor Paz y Caridad de Barcelona*²³²⁶.

Més endavant crearen una col·lecció d'obres i fulletons propis sota el títol *Biblioteca Económica*. La primera obra fou *Los Huérfanos* de Ubaldo Romero Quiñones acabada d'imprimir el 1886 per la Impremta *La Publicidad Balearica* situada a la plaça del Socors i que formà part del nou projecte de la *Biblioteca de la Unió Obrera Balear*. D'aquesta obra Fèlix Mateu féu el pròleg. El preu de cada entrega era d'un quart de real pels socis de la Unió Obrera Balear. Si hi havia beneficis en l'edició del llibre, aquests serien per l'associació, segons voluntat de l'autor –Ubaldo Quiñones-²³²⁷. En el pròleg Fèlix Mateu parlà de Quiñones i la seva vida com a escriptor i propagandista:

“Quiñones es de aquellos hombres que nunca estan en reposo: la tribuna, el periódico, el libro y el folleto son las poderosas herramientas que en ejercicio constante le fortalecen y animan en el rudo combate por él emprendido en pro de los desheredados y que tantas bajas ocasionan en el disperso campo de los adversarios de la civilización y el progreso”²³²⁸.

L'objectiu d'aquesta obra era instruir i moralitzar a l'obrer. De fet les escenes de l'obra *Los huérfanos* es desenvolupava en una ambient propi de la realitat. Des de l'associació s'intentà que tots els associats adquirissin l'obra i també esperaven que els delegats dels gremis constituïts i els presidents de les societats dels pobles adherits recomanessin als seus socis la primera obra de la Biblioteca de la Unió Obrera Balear. El tema dels orfes segurament estava relacionat amb la preocupació dels fills dels obrers malparats pels accidents laborals i el negre futur que els esperava dintre de la societat en aquestes famílies, en les quals no hi havia

comissionat per la Unió Obrera Balear per tal de recollir-la al Ministeri de Foment i enviar-la a Palma. A *El Comercio*, 16-05-1882.

²³²⁴ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1975, p.119.

²³²⁵ Un altre cop, el mateix Eduardo Contreras l'abril de 1885 envià fulletons des de Madrid per les noves sucursals que s'estaven creant als pobles.

²³²⁶ El 1885 el soci corresponsal Ubaldo Quiñones envià a la biblioteca de l'associació un exemplar de la seva obra titulada “¿Que hay?, Verdades psicológicas según los principios de la ciencia moderna”. Antoni Gelabert Cano ja havia donat a conèixer aquesta obra al diari radical *El Demócrata*. També es podia adquirir l'obra a la secretaria de la Unió Obrera Balear. El gener de 1885 també reberen llibres de part del redactor de la *Revista Ilustrada España Masónica*, Eduardo Contreras. També la societat *Reunión Familiar del Amor Paz y Caridad* de Barcelona enviava llibres a la biblioteca de l'associació. Aquesta societat de caire espiritista, havia realitzat un fulletó titulat: *Relación [Revelación] primera, los espíritus, su creación, transmigraciones encarnaciones y categorías*. A *Unión Obrera Balear*, 26-01-1885.

²³²⁷ *Unión Obrera Balear*, 8-05-1885.

²³²⁸ Signava el prefaci Fèlix Mateu Domeray com a president de la Unió Obrera Balear en data de 20 d'abril de 1885. El 1886 s'imprimí la tercera edició a la impremta de la Biblioteca Popular. A ROMERO QUIÑONES, U.: *Los huérfanos, novela sociológica origina de D. Ubaldo Romero Quiñones socio corresponsal y honorario de la Asociación Cooperativa y de Socorros Mutuos Unión Obrera Balear*. Palma, Imprenta Biblioteca Popular, 1886, p.3-5.

oportunitats més que la mendicitat. D'aquí la reivindicació de mutualitats i cases per orfes en el si de la Unió Obrera Balear. El setembre de 1886 Fèlix Mateu Domeray publicà una biografia sobre l'escriptor Ubaldo Romero Quiñones escrita a diversos diaris d'Espanya i l'estranger i també deixà una ressenya al setmanari *Unión Obrera Balear*²³²⁹. En aquesta explicava la seva trajectòria política²³³⁰.

Tornant a l'escola. El més de maig de 1882, el president de Unió Obrera Balear –Ignasi Cortacans- i el director de les escoles –Fèlix Mateu Domeray- s'entrevistaren amb el director de l'Escola Mercantil de Palma –Alexandre Rosselló-. Aquests visitaren les classes i conegueren el sistema d'ensenyament adoptat pels professors de l'Escola Mercantil. Feia poc que s'havia obert l'escola obrera dirigida per Fèlix Mateu. A l'estiu l'escola de Unió Obrera Balear tancà les seves portes i a finals d'agost es tornà a iniciar el període de matrícules. S'informava que quedaven poques places vacants tant per l'escola diürna com nocturna, cosa que denota l'èxit de l'escola entre les classes obreres en aquests primers moments d'existència²³³¹. Dins el si de l'escola obrera de la UOB també s'hi establí una caixa d'estalvis escolar com ja feien els alumnes de l'Escola Mercantil i de la Institució Lliure d'Ensenyament de Pollença²³³². A més l'entitat ja comptava amb la seva pròpia Caixa d'Estalvis, entenien l'estalvi i la instrucció com els camins fonamentals per l'emancipació de la classe obrera. Ara s'inculcaria aquesta idea entre els mes petits i joves.

La primavera de 1883 s'organitzaren més classes dintre del si de la Unió Obrera Balear. Es creà una nova classe nocturna per adults²³³³. També des de la Comissió de la Junta Organitzadora del Congrés Femení es tenia la voluntat d'obrir una escola de nines i de dones adultes. L'entusiasme i l'èxit d'aquesta escola era evident. A més de les escoles i altres cursos que pogués oferir la Unió Obrera Balear, el març de 1883 s'inicià un curs de guitarra donat pel professor Calvis.

²³²⁹ *Unión Obrera Balear*, 26-09-1886.

²³³⁰ En la biografia es destacava la professió com a militar de Ubaldo R. Quiñones i la seva lluita al costat de les idees democràtiques. Havia nascut el 16 de maig 1843 a Ponferrada (Lleó), fill de pares nobles. Com a militar havia participat al juny de 1866 en el moviment per enderrocar la monarquia i que fou expatriat a Bèlgica, Alemanya i França. Quiñones tornà a Espanya el 1867 a les ordres del general Pierrad i participà en un altre moviment que el féu emigrar un altre cop juntament amb el general Prim i tornà a 1868 dedicant-se a la propaganda del seu ideal amb Córdova i López. Fou el fundador dels diaris *La Linterna del Pueblo*, *La Democracia Republicana*, *El proletariado*, *La Justicia*, dirigí la segona època de *El Combate* i *El Tribunal del Pueblo*. Fou pres el 1870 per no haver jurat fidelitat a Amadeu de Savoia, per aquest motiu fou donat de baixa a l'exèrcit per les seves idees republicanes. Quan es proclamà la República anà a Catalunya a operar contra els carlistes, i organitzà diversos batallons a les ordres del general Contreras. Llavors passà a l'exèrcit del Nord on fou promogut com a coronel. Acabà desterrat a Vigo (Galícia) al castell de San Diego. D'allà passà a Andalusia i exercí com a professor a l'Institut de Lliure Ensenyament però ho hagué d'abandonar per persecucions. En quan a l'obra literària, Fèlix Mateu Domeray apuntava que com Eugenio Sue revelava en les seves novel·les les tendències socialistes i revolucionàries. I finalitzava l'esbós biogràfic dient: "Hombre de ideas y hombre de actos, con modestia no comun, viene acreditando con su ejemplo los dos medios revolucionarios, la propaganda y la acción revolucionaria". A *Unión Obrera Balear*, 26-09-1886.

²³³¹ *Unión Obrera Balear*, 19-08-1882.

²³³² *Unión Obrera Balear*, 7-04-1883.

²³³³ Les classes eren de 8 a 10 de la nit i la llista de matrícules es tancà aviat ja que no quedaven places. *Unión Obrera Balear*, 7-04-1883.

Durant la segona etapa de l'entitat, marcada pel trasllat al local de la plaça de la Palla, s'augmentà la oferta educativa²³³⁴. Abans els socis havien gaudit de classes d'ensenyament primari²³³⁵ i secundari, francès i tenidoria de llibres però veien ampliada l'oferta amb altres temàtiques com música, idiomes i esports. La qual cosa en indica que aquesta escola pretenia convertir-se en una gran escola i era molt similar a l'oferta educativa oferida per l'Escola Mercantil. El preu de la matrícula a qualsevol assignatura era d'una pesseta mensual pels socis i pels no socis de dues pessetes. Mentre que la quota general de soci a la Unió Obrera Balear era de dues pessetes mensuals i podies gaudir dels serveis d'assistència facultativa, un local propi amb saló de lectura, un petit teatre, una biblioteca i el dret a poder assistir a qualsevol classe²³³⁶. Quan s'aprovaren els nous estatuts de l'entitat el 1884 quedava ben palès que un dels principals objectius de la societat obrera era la instrucció il·limitada de la classe obrera i la propagació de centres. A més de l'escola de primer i segon ensenyament quedava recollit que se'n crearien d'ensenyament preparatòria a mesura que s'anessin reunint mitjans per sostenir-les²³³⁷.

El 1885 els alumnes del cor de la secció de la filharmònica de la Unió Obrera Balear havien estat convidats per la secció coral Apolo de l'Associació La Alianza del Pueblo Nuevo que visitava l'illa el mes de maig. Era secretari de la filharmònica, Rafel Colorado²³³⁸. Els amics catalans de les seccions coral i dramàtica de La Alianza de Barcelona visitaren l'illa el 23 i 24 de maig. Els gremis i les seccions de l'entitat mallorquina confeccionaren vistosos estàndards i pendons en motiu de la seva visita²³³⁹. El juny de 1885 es celebrà la vinguda del cor de La Alianza. Es preparà una gran festa per rebre als companys de Catalunya. Els actes lúdics de l'entitat estan explicats línies més avall.

Sobre les xifres d'assistència a l'escola, sols sabem que el mateix any de la inauguració de les classes, el nombre d'assistents era de 38 (30 de matriculats i 8 amb caràcter de becats) si bé no sabem quants corresponen a l'escola diürna i quants a la nocturna i que a l'època de màxima extensió de l'associació, referents a l'escola de nines hi assistiren prop de 60 alumnes²³⁴⁰. També s'establiren escoles a les sucursals de Capdepera, Lluçmajor i el Coll d'en Rebassa. El gener de 1885 es comentava que la secció de nins i nines de les escoles d'ensenyament primari eren molt concorregudes i que s'omplien cada nit de gom a gom a l'espai del teatre de la societat²³⁴¹. Era secretari de la junta d'instrucció el vell conegut Josep Francistorra. Aquell any

²³³⁴ Des de març de 1884 s'obrí el període per matricular-se a classes de primer ensenyament, tenidoria, francès, alemany, declamació, solfeig i gimnàstica.

²³³⁵ A les classes d'ensenyament primari s'impartien les assignatures de teoria i pràctica de la lectura i escriptura, gramàtica, aritmètica, geometria, dibuix i geografia. A les de segon ensenyament es donaven idiomes, geografia, història, geometria descriptiva, física, química i mecànica elementals, higiene moral i economia domèstica. A les d'ensenyament preparatori s'impartiria: aritmètica i àlgebra, aritmètica mercantil, tenidoria de llibres, geometria i trigonometria, arquitectura, topografia, agricultura, classes d'adornament i d'ensenyament pràctic.

²³³⁶ *Unión Obrera Balear*, 30-04-1884.

²³³⁷ *Unión Obrera Balear, asociación cooperativa y de socorros mutuos. Estatutos*. Palma, J. Colomar, 1884, p.9.

²³³⁸ *Unión Obrera Balear*, 4-04-1885.

²³³⁹ *Unión Obrera Balear*, 8-05-1885.

²³⁴⁰ ABRINES, B.: *Op. cit.*, p.55.

²³⁴¹ *Unión Obrera Balear*, 26-01-1885.

preparant l'informe de reformes per a la classe obrera, tots els gremis acordaren que es subvencionessin les classes de les societats obreres per fer front a l'alt analfabetisme que patien els obrers a causa de les llargues jornades laborals i també es demanà que es creessin biblioteques per les societats obreres de la part forana. El 1886 continuaven com a professors Fèlix Mateu i la seva esposa Francisca Vidal. Poc després l'entitat entrà en declivi a causa de la manca de llibertats decretada pel govern, davant el perill de conspiració republicana.

A més deixaven palès que com a principi d'educació racional “se proscriben en absoluto los castigos corporales y de índole degradante”²³⁴² i també apostaven per un ensenyament laic. Hi havia tota una sèrie de gent que es dedicava a divulgar aquest pensament. Un d'ells era el menorquí Antoni Tudury Pons que col·laborava sovint amb Unió Obrera Balear. A més d'homes com Tudury Pons que es trobava a Catalunya impulsant el projecte de les escoles laiques, hi havia illencs com el mallorquí Antoni Gelabert Cano, professor de primer ensenyament que escrivia sobre educació i la classe obrera²³⁴³. En el cas de Tudury havia escrit a finals de 1882 un full titulat *Pueblo* on propagava el seu ideal d'instituir escoles laiques, unes escoles que ja havia creat a Barcelona i que ara desitjava fer realitat a Balears²³⁴⁴. A principis de 1883 en articles en els quals col·laborà amb el setmanari mallorquí se'l anunciava com Antoni Tudury Pons, el gran propagador de les escoles laiques. Tudury també participà en les conferències organitzades a Palma en el marc de l'organització del Congrés Femení. Poc després es parlava de la creació a Palma de la Institució d'Escoles Laiques, però no s'acabaren de fundar a causa del rebombori que causà el congrés femení i el seu aplaçament. Tudury havia de realitzar una conferència a la societat Unió Obrera Balear encaminada en aquest sentit i que portava per títol: “Relaciones que han de establecer los pueblos para desenvolver sus intereses morales, intelectuales y materiales”²³⁴⁵. Poc després publicà un article titulat “El Estado Social en las Baleares”²³⁴⁶. Antoni Tudury Pons era natural de Maó (Menorca)²³⁴⁷. Visqué a Barcelona

²³⁴² *Unión Obrera Balear, asociación cooperativa y de socorros mutuos. Estatutos*. Palma, J. Colomar, 1884, p.9.

²³⁴³ En aquest cas el setmanari obrer inserí un article d'aquest publicat prèviament a *El Comercio* titulat “Algo más acerca la clase trabajadora”. També escrigué “Instrucción y moralidad”. A partir d'aquí, sembla que Antoni Gelabert col·laborà sovint amb el setmanari de la Unió Obrera Balear i publicava a articles a l'apartat de *Varietades*. El març de 1883 el mateix Antoni Gelabert Cano, jove professor d'instrucció pública, acabava de publicar una memòria sobre l'actual situació de les classes treballadores. Vet aquí la idea de Gelabert del convenciment de l'educació com a mitjà per obtenir la llibertat: “Pueblo, basta ya: despierta de tu letargo. Sacude de una vez para siempre el pesado yugo de tus cadenas y entra en el templo de tu libertad, de tu redención. ¿Si eres ignorante, como reconoceras tus derechos? Si no los conoces, ¿por qué tu emancipación? Por eso no me cansaré nunca de repetir: instrúyete, pueblo y tendrás libertad” (Fragment extret de *El Comercio*, 2-11-1882). A finals de març el col·laborador Ramon A. Solsona que tenia la secció *Las Ciencias* féu una ressenya a l'obra de Gelabert. Gelabert era col·laborador de *El Demócrata* i també de *El Comercio*. El 1885 escrigué *El jesuita*, obra de la qual disposà la biblioteca de la Unió Obrera Balear. El jesuïtes eren un dels grans enemics dels republicans i maçons pel seu control i monopoli de l'educació al país. La tradició antijesuïta a Mallorca venia d'enfora, per exemple *El Iris del Pueblo* (primera època, 1855) ja portava articles en contra d'aquesta orde religiosa. El 1894 era mestre a Sant Llorenç des Cardassar i creà una escola d'obriers nocturna en aquesta localitat. Antoni Gelabert Cano era maçó i a finals del segle XIX abandonà les seves idees i fou utilitzat per l'Església com exemple i model a seguir pels demés homes que havien caigut dintre dels paràmetres de la maçoneria i havien aconseguit sortir. L'octubre de 1888 escrigué un article a *Semanario Católico i El Áncora* en descàrrec dels seus errors passats com a maçó. Recollit a FULLANA, P.: *Op. cit.*, 1994a, p.199.

²³⁴⁴ *Unión Obrera Balear*, 2-12-1882.

²³⁴⁵ *Unión Obrera Balear*, 28-04-1883.

²³⁴⁶ *Unión Obrera Balear*, 5-05-1883.

on impulsà les escoles laiques i a finals dels 80 dirigí la publicació *La Moralidad: imparcialidad para todos* amb el lema situat a la capçalera de *justícia, amor, trabajo*. Sembla que era una revista sobre educació. El 1895 es publicà un conjunt d'articles que havia publicat anteriorment al setmanari *La Moralidad* des de juny de 1891 al gener de 1892. L'obra es titulava *Comentario a vuelapluma a la conclusión fiscal pronunciada por un Satélite de la Capitanía general*²³⁴⁸.

A més d'estar en contacte amb l'Escola Mercantil, que poc després s'afegí a la ILE, també tenien contacte amb la Confederació Catalana d'Ensenyament Laic i a voltes publicaven articles. Aquestes escoles laiques eren força criticades per l'Església i les classes benestants més conservadores. Per combatre a l'Església sorgiren iniciatives com les Escoles Laiques que proposaven que s'obrissin escoles seguint un criteri laic, deixant la religió per l'àmbit privat, i que es federessin entre elles per rebre protecció sufragant cada obrer amb 10 cèntims. La propaganda inserida en les publicacions mallorquines arribava des de Barcelona i tenia com a president a Bartomeu Gabarró²³⁴⁹, organitzà Escoles laiques i creà la Unió Espanyola de Lliurepensadors²³⁵⁰. El setembre de 1882, Antoni Tudury Pons a través d'una carta donava l'enhorabona al president de la Unió Obrera Balear per la tasca feta i sobretot per la tasca educadora de l'entitat. Més endavant Tudury escriu a Fèlix Mateu per donar-li ànims amb el seu projecte²³⁵¹. S'informava que Tudury, col·laborador de la redacció, havia instal·lat a Barcelona una nova escola laica. Paraules de Tudury que posava en evidència els mals de la societat d'aquella època:

“Pueblo instrúyete y corrígete a ti mismo y no faltes a la reunión a que se te invita para la fundación de una escuela laica en los alrededores del borne, distrito primero. Las escuelas han de hacer el vacío a lo nocivo y pernicioso: estimular la higiene y extirpar vicios, excesos y los canceres dolorosos de la prostitución”²³⁵².

Tudury visità Mallorca la primavera de 1883 per participar en una conferència en favor del Congrés Femení Nacional²³⁵³. Com hem vist durant la seva estada a Mallorca fructificà l'interès per organitzar la Institució d'Escoles Laiques. Poc dies després de la seva arribada a Mallorca es deia:

²³⁴⁷ Antoni Pons Tudury era fill de Nicolás Tudury, un escrivà del qual Antoni recollí les idees exaltades que també professava, la seva mare era Maria Pons. Del pare explica: “el era un revolucionario amante entusiasta de la libertad por la que llegó a sacrificarlo todo, todo menos su honor, pero sí la fortuna y el bienestar propio y la fortuna y el porvenir de sus hijos. Su esposa logró desde la pobreza que la había reducido aquella sublime chifladura de su compañero, logró dar carrera a todos sus hijos”. Al pròleg realitzat per Fèlix Escuté des de Barcelona el 25 de febrer de 1895 de l'obra *Comentario a vuelapluma a la conclusión fiscal pronunciada por un Satélite de la Capitanía General de Cataluña contra A. Tudury Pons*. Barcelona, Tip. de Ramon Riera, 1895.

²³⁴⁸ Tudury dedicà un exemplar a la biblioteca pública de Maó on s'hi conserva la dedicatòria a les primeres pàgines.

²³⁴⁹ *Unión Obrera Balear*, 26-08-1882.

²³⁵⁰ MARÍN, D.: *La Semana Trágica. Barcelona en llamas, la revuelta popular y la Escuela Moderna*. Madrid, La Esfera de los libros, 2009, p.132-133. La relació entre les escoles laiques i les societats lliurepensadors era evident. En el cas de Saragossa, les escoles laiques compartien local amb l'Associació de Lliurepensadors.

²³⁵¹ *Unión Obrera Balear*, 7-10-1882.

²³⁵² *Unión Obrera Balear*, 11-11-1882.

²³⁵³ *Unión Obrera Balear*, 7-03-1883.

“A. Tudury y Pons, iniciador y fundador de la Institución de Escuelas Laicas que se multiplican y ramifican por toda España, aspira a levantar un establecimiento de tan salvadora enseñanza en esta Capital y cuenta se asociaran a tan bienhechos pensamiento cuantos sienten latir por sus venas el amor al país que les vió nacer. Hora es ya que en la Provincial de las Baleares se coloque e instruya en el amor y en la cultura de la ciencia”²³⁵⁴.

El juny de 1883 circulà un full solt subscrit pel propagandista Antoni Tudury Pons en la qual es detallava el perquè de la Institució de Escoles Laiques. Es comentava que segurament hauria causat bona impressió la seva lectura, sobretot entre els amants de l’ensenyament que no desitgen veure l’educació monopolitzada²³⁵⁵. A Menorca les idees de Tudury havien fructificat. El juny de 1883 s’inauguraren a Menorca segons la premsa de Maó quatre escoles laiques a la capital de Menorca²³⁵⁶. L’impulsor de la creació d’una escola laica a Maó era el maçó Jaume Rosselló i que mantingué contactes amb la presidenta de la Junta de Senyora organitzadora del Congrés Nacional Femení –Magdalena Bonet- per tal de sumar-se a l’ambició projecte d’emancipació de la dona. L’obra de Tudury també s’estengué a altres ciutats com Saragossa²³⁵⁷ a les que assimila la seva afinitat amb els grups lliurepensadors i obrers. A més dels intents de la gent de l’entorn de la Unió Obrera Balear per crear escoles laiques, a Mallorca es dugueren dos projectes vinculats amb l’ensenyament laic. Un era el projecte de l’Escola Mercantil que sortí de la mà d’homes que formaven part dels sectors liberal i republicans i l’altra vinculat a Guillem Cifre de Colonya, un home proper al republicanisme salmeronià.

Una altra de les labors instructives girà entorn a l’organització de conferències. Periòdicament s’organitzaven conferències en el si de la Unió Obrera Balear. La primera versà sobre filosofia i fou realitzada per Bartomeu Alorda²³⁵⁸. La quarta fou sobre matemàtiques i fou a càrrec de Francisco Ruiz²³⁵⁹. Potser també realitzà una xerrada Pablo Valls²³⁶⁰. A mitjans setembre la conferència versà sobre “Los trabajadores, su pasado, su presente y su porvenir”. En aquesta hi intervingueren els principals homes del moviment obrer mallorquí com Alorda, Pons, Valls i

²³⁵⁴ *El Demócrata*, 12-05-1883.

²³⁵⁵ *Unión Obrera Balear*, 9-06-1883.

²³⁵⁶ *Unión Obrera Balear*, 30-06-1883.

²³⁵⁷ Ósca Aldunate explica la tasca de les escoles laiques: “su labor fue la de promover, durante el verano de 1882, una red de propaganda en pro de la creación de escuelas laicas en todas las capitales de provincia españolas. En la capital condal no tardó mucho en establecerse una. El republicano José Adrán cedió parte del local de su chocolatería, sita en la Ronda de San Antonio, nº 66. Se inauguró el primer mes de 1883. En otras provincias y en Zaragoza, los trabajos hubieron de llevar más tiempo. Era escuelas de carácter privado, sin mucho prestigio en la elite social y ciudadana, cuya principal clientela eran los hijos de los trabajadores y el de unas minorías librepensadoras no precisamente empobrecidas. A Saragossa les escoles laiques s’inauguraren l’octubre de 1884. Ocuparen el mateix domicili que l’Associació de lliurepensadors. En el discurs inaugural parlaren Torres Solanot, el republicà federal Juan Pedro Barcelona, el director de Las Dominicales del libre pensamiento de Madrid, Ramon Chiés. ALDUNATE, O.: “Escuelas laicas y culturas políticas del republicanismo durante la Restauración: Zaragoza” a VICENTE, G.: *Estudios sobre la historia de la enseñanza secundaria en Aragón*. Aragó, IFC, 2012, p.297.

²³⁵⁸ Manel Santana apunta que Bartomeu Alorda devia ser el germà de Sebastià Alorda. Segons GRUP D’ESTUDIS LLIBERTARIS ELS OBLIDATS: *Op. cit.*, p.16. Bartomeu Alorda fou un sabater internacionalista de Palma, membre de l’Aliança de la Democràtica Socialista. Fou membre del Consell de la Federació Palmesana de la Internacional almenys entre desembre de 1870 i gener de 1871.

²³⁵⁹ *Unión Obrera Balear*, 3-06-1882.

²³⁶⁰ El setembre de 1882 es parlava que l’il·lustrat obrer Pablo Valls havia fet part de la Unió Obrera Balear. “Desde hace algunos días, tenemos la satisfacción de contar entre nosotros el ilustrado obrero Pablo Valls, persona de elevados sentimientos y cuya dote e ilustración son generalmente conocidas” a *Unión Obrera Balear*, 9-09-1882.

Arbós. Tant Alorda com Arbós havien participat de ple amb la idea anarquista a l'època del Sexenni. A mitjans setembre es realitzà una segona conferència que versà sobre el mateix tema. Fins i tot arribà haver-hi una quarta conferència. El 1890 Sebastià Alorda tornava a repetir la mateixa conferència quasi deu anys després on es tornava fer un balanç del moviment obrer. A l'octubre es realitzà una titulada: “Organización social de las Islas Baleares”²³⁶¹. Estava clar que es cercava organitzar al moviment obrer sota les files de la Unió Obrera Balear. De fet ja hem anomenat com s'intentà impulsar des de Unió Obrera un congrés obrer que aglutinés les tres illes –Mallorca, Menorca i Eivissa-, cosa que no es va arribar a realitzar mai. A principi de 1883 s'organitzaren conferències públiques per enllestir el Congrés Nacional Femení. Un dels participants fou Alfredo Sanchez Ossorio, director d'algunes capçaleres catalanes. A finals de gener Sanchez Ossorio i Fèlix Mateu continuaren les conferències²³⁶². La que realitzà Sánchez Ossorio parlà de demostrar que el regnat de les supersticions religioses eren coses del passat i que aquestes antigues idees no tornarien. Aprofità per defensar al director del diari i de les escoles de la Unió Obrera Balear que havia estat criticat des de la trona de l'església de Santa Eulàlia per organitzar el Congrés Nacional Femení²³⁶³. L'organització d'aquest congrés provocà la tensió entre els sectors conservadors i catòlics. La seva actitud bel·ligerant aconseguí posà punt i final al Congrés o almenys ajudà a desprestigiar-lo.

Durant la segona etapa de la Unió Obrera Balear, marcada pel trasllat a un nou local més ampli i el creixement de l'entitat a la part forana, continuà la tasca d'organitzar conferències. La primera fou realitzada pel liberal Alexandre Rosselló i parlava sobre els avantatges que havia de proporcionar als obrers el plantejament d'una cooperativa de consum com de producció²³⁶⁴. Les conferències foren molt puntuals i per temes concrets. També realitzaren xerrades pels pobles de Mallorca sobre l'establiment de cooperatives en els actes de propaganda per tal de fundar sucursals. També l'abril de 1883 tingué lloc als salons de la Unió Obrera del carrer Vallori d'Antoni Tudury titulada: “Relaciones que deben establecer los pueblos para el desenvolvimiento de sus intereses Morales, intelectuales y materiales”²³⁶⁵.

c) El vessant recreatiu.

Un altre vessant d'aquesta societat era l'oci, un oci i diversió totalment vinculat a la lluita per l'emancipació social. Unió Obrera Balear, també es dedicà a organitzar concerts a benefici sempre d'alguna causa amb finalitats encaminades a millorar les condicions de vida de la classe obrera²³⁶⁶. També la Unió Obrera Balear intercanviava impressions i xerrades amb altres

²³⁶¹ *Unión Obrera Balear*, 14-10-1882.

²³⁶² *Unión Obrera Balear*, 27-01-1883.

²³⁶³ *Unión Obrera Balear*, 3-02-1883.

²³⁶⁴ *Unión Obrera Balear*, 30-03-1884.

²³⁶⁵ *El Demócrata*, 28-04-1883.

²³⁶⁶ El maig de 1882 organitzaren un concert en el saló de la Societat de Socors Mutus de la Asistencia Palmesana. Dintre de la comissió organitzadora hi havia homes com Ignasi Cortacans –president de la Unió Obrera Balear-, José Ramos, Nadal Antem, Antoni Fuster, Francesc Roca, Sebastià Alorda, Fèlix Mateu i els senyors Enrich, Berga, Gil i altres. Probablement Gil era un vell company de Fèlix Mateu –ambdós havien militat dintre de El Auxilio Federal

societats similars. L'abril de 1884 foren convidats pel president de la societat El Porvenir del Obrero, Pere d'Alcántara Peña²³⁶⁷. També foren convidats als balls que organitzava la societat de socors mutus del Molinar de Palma. La qual cosa denota la popularització del ball com activitat de lleure de les capes populars i existiren acadèmies de ball en el si de moltes societats, una d'elles -la Unió Obrera Balear- que ensenyaren als seus socis a ballar. El setembre de 1884 la Unió Obrera Balear gaudia d'una acadèmia de ball²³⁶⁸. El 1894 amb la reorganització de les societats obreres es tornà a impulsar. A gairebé a tots els casinos de la ciutat es popularitzà el ball. En aquesta entitat fins i tot la gent hi anava per aprendre a ballar. Fet que atreia a un ampli ventall de públic, no només a l'obrer conscient de la seva condició social. Essent el vessant recreatiu una part important de l'entitat Unió Obrera Balear.

Amb el nou local de la plaça del Pes de la Palla la entitat Unió Obrera Balear comptà amb un teatre, elegant segons les cròniques publicades al seu setmanari. En aquest teatre es feren funcions de cant, de sarsuela, anualment les alumnes interpretaven alguna peça sobre els pastorets²³⁶⁹, etc. A més, en aquest espai tan apropiat, si feren festes com la celebració de la onomàstica del president de la societat, Fèlix Mateu Domeray²³⁷⁰. O bé una festa en honor al soci corresponsal de Barcelona, Joan B. Agramunt²³⁷¹. A més de tenir relacions amb altres societats de socors mutus mallorquines, la Unió Obrera Balear establí amistat amb la societat barcelonina La Alianza del Pueblo. El cor d'aquesta societat visità Mallorca la primavera de 1885. L'abril el secretari de la societat La Alianza de Barcelona, Joan Gimferrer, informava de la visita de les seccions coral i dramàtica. Organitzaren una visita a les coves d'Artà amb companyia dels catalans²³⁷². Els actes principals es van dur a terme a la capital, Palma. Es formà una comissió per rebre els expedicionaris catalans de La Alianza del Pueblo Nuevo el dia de la

(1872-1874)-. Gabriel Gil era depositari de la Unió Obrera Balear i regentava un negoci de cafès a l'antic local del carrer Vallori (Palma). Un altre concert fou l'organitzat en els salons del Conservatori Balear a favor dels invàlids a causa del treball. El concert fou donat per Picó (potser Ramon Picó Campomar) i formava part de la comissió organitzadora Valls – que potser fos el veterà republicà del Sexenni o l'argenter Claudi Valls que apareixia en el context de creació de la Unió Obrera Balear i regentava un càrrec dins la junta directiva-. *Unión Obrera Balear*, 20-05-1882.

²³⁶⁷ Una comissió de la Unió Obrera Balear assistí a la conferència de Peña i es complagueren els bons desitjos del conferenciant i dels seus esforços en pro de les classes treballadores. *Unión Obrera Balear*, 30-04-1884.

²³⁶⁸ *La Autonomía*, 6-09-1884.

²³⁶⁹ El febrer de 1886 les alumnes de l'escola representaren funcions sobre els pastorets, funció que agradava i atreia molt de públic i que es devia representar anualment. *Unión Obrera Balear*, 2-02-1886.

²³⁷⁰ Segons un acord de la junta general s'aprovà l'acord de la directiva representada pel vicepresident, Joan Capó Cerdà, d'obsequiar amb una serenata al president de l'associació Fèlix Mateu Domeray el dia del seu sant. I deia així el text d'admiració cap a Fèlix Mateu: "Esta manifestación espontánea de entusiasmo y admiración hacía el incansable organizador, que todo lo sacrifica al engrandecimiento del estado intelectual, moral y material del obrero; ora desarrollando la idea de asociación, ora fundando sociedades en todas partes creando escuelas, ateniendo con sus escasos recursos a las necesidades de cuantos acuden a su inagotable caridad sean nacionales o extranjeros es un acto de justicia que enaltece el nombre de esta sociedad y dignifica a sus asociados en el concepto público, por las muestras de deferencia hacia el hombre que, el día que se lleguen a comprender bien sus proyectos, cambiará en breve tiempo la faz del actual estado sociológico balear, por tanto: no creemos en el deber de hacer pública esta manifestación persuadidos; de que llegando a conocimiento de las personas amantes de las clases trabajadoras honraran con su presencia el modesto homenaje de nuestra gratitud". A més del vicepresident, Joan Capó, també havien participat en aquest homenatge Antoni Garcia –possiblement el picapedrer que milità dins l'AIT durant el Sexenni-, Claudi Valls i Julian Berga Mut, antic militant de El Auxilio Federal (1872-1874). A *Unión Obrera Balear*, 19-11-1884.

²³⁷¹ *Unión Obrera Balear*, 20-12-1884.

²³⁷² *Unión Obrera Balear*, 8-05-1885.

seva arribada al port de Palma. Rafel Colorado, secretari de la secció filharmònica, donà lectura al discurs de benvinguda que preparà la comissió representativa de la Unió Obrera Balear. Entre ella es deixaren sentir visques com *Vivan los catalanes o vivan los mallorquines*. La comissió estava composta per Fèlix Mateu, Francisca Vidal –única dona-, Josep Valls, Antoni Albons, Nadal Antem, Josep Pamias, Guillem Lladó, Sebastià Sueca, Antoni Torrens, Antoni Sabrafen, Gabriel Amengual, Antoni Almenar, Lluís Martí, Pere J. Cortés, Joan Cicerol, Rafel Colorado, Miquel Boscana, Josep Abrines, Joan Capó, Miquel Sancho, Antoni Monserrat i altres²³⁷³. Més endavant els cors obrers, com els organitzats dins l'orfeó republicà mallorquí, participaren en diferents ciutats com Barcelona o València en els festivals dels Cors de Clavé. Fins i tot, el 1892, foren els organitzadors d'un festival que es celebrà a Palma. La passió pels cors i la música s'havia iniciat el 1869 en la creació d'un orfeó republicà dirigit per Joan Goula en el si del Casino Republicà.

d) Cooperativisme i caixes d'estalvis.

El 1882 s'organitzà una cooperativa obrera dins la UOB. La creació de cooperatives anava lligada a poder fer efectiva l'emancipació de la classe obrera. Molt unit al pensament de Proudhon i altres escriptors influents dins la Unió Obrera Balear com Ubaldo Romero Quiñones o Joan Salas Anton. La redempció obrera arribaria per la via del cooperativisme, la instrucció i l'assoliment d'una legislació social. Hi havia alguns antecedents com la cooperativa engegada pels republicans el 1869 anomenada El Porvenir o La Emancipación de 1870 i de curta durada engegada pels internacionals anarquistes. Les cooperatives obreres de consum tenien com objecte la compravenda, fabricació i comercialització de tota classe de productes que poguessin ésser consumits pels associats. Les cooperatives naixien oposades a l'individualisme exagerat, base del liberalisme econòmic i, en conseqüència, al capitalisme. Els teòrics del cooperativisme concebien els cooperativistes com l'antítesi del burgès capitalista, ja que no cercava la conquesta del mercat ni la ruïna de la competència. El funcionament es duia a terme a través del sistema d'accionistes, amb aportacions dels socis prèviament fixades que es podien pagar d'una sola vegada o en forma de terminis. Així, els cooperativistes agafaven tota la responsabilitat d'empresaris. Eren ells els que assumien els riscos que comportava la bona o mala gestió de la cooperativa²³⁷⁴. Dins un sistema d'explotació com el capitalista, les cooperatives permetien una major capacitat de compra col·lectiva amb preus més econòmics, esdevenint un mitjà mancomanat de distribució d'aliments sense intermediaris. La idea cooperativista la trobarem ja en els socialistes utòpics com Owen, Fourier o altres. Els mallorquins volgueren seguir aquells models d'emancipació de la classe obrera. Robert Owen (1771-1858), industrial tèxtil, incorporà un seguit de mesures per intentar pal·liar l'explotació a la seva fàbrica de New Lamark. Va reduir la jornada de deu hores i mitja i suprimí parcialment el treball infantil. Construï cases pels obrers i establí escoles per als seus fills. Obrí botigues d'articles de consum que, comprats a

²³⁷³ *Unión Obrera Balear*, 6-06-1885.

²³⁷⁴ SANTANA, M.: *Op. cit.*, 2002, p.66.

l'engròs, els treballadors podien adquirir a més bon preu. Owen fou el primer representant del que es conegué posteriorment com a socialisme utòpic i, amb l'èxit del seu projecte, marxà cap als Estats Units on fundà la New Harmony, una comunitat basada en principis cooperatius. Pel que fa a Charles Fourier (1772-1837) proposà un model comunitari de petites colònies anomenades “falansteris”, on els seus membres alternarien llur activitat entre la indústria i el camp a partir d'uns principis comunitaris, segons els quals els productes serien repartits en dotze parts: cinc per als treballadors manuals, quatre per als capitalistes i tres per als administradors. La felicitat del poble –deia Fourier- només pot trobar-se en l'associació²³⁷⁵. Un personatge clau dins aquest món del cooperativisme i republicanisme socialitzant era Fernando Garrido (1821-1883), company de projectes amb el mallorquí Antoni Ignasi Cervera. Garrido fou un dels precursors del moviment cooperativista i es tractava d'un republicà federal influït pel socialisme utòpic. Recordem també la figura de Francesc Josep Vich que formava part d'aquest grup el qual havia dedicat un poema a Fourier. A Catalunya, el federalisme impregnava el moviment obrer i amb ell es difonien els principis autonòmics i proudhonians, que s'introduïen de la mà de les traduccions de Pi i Margall i dels seus col·laboradors Narcís Monturiol, Abdó Terrades, Anselm Clavé, Rossend Arús o Valentí Almirall. Uns principis ideològics que s'ajustaven a les pràctiques descentralitzades i cooperatives que articulaven aquell moviment²³⁷⁶. Molts d'aquests catalans tingueren estretes relacions amb els mallorquins, Clavé i Almirall havien estat desterrats a Mallorca, el primer el 1856 i Almirall el 1869. Monturiol fou uns dels impulsors del socialisme utòpic de Cabet i influí en el mallorquí Jeroni Bibiloni Llaneras –prevere- amb qui tingueren relacions a través de la premsa de l'època.

El 1869 els republicans federals mallorquins, sobretot l'ala defensora del socialisme, impulsaren la creació de cooperatives com El Porvenir. També el grup vinculat a la Internacional el 1870 impulsà la cooperativa de breu durada, La Emancipación (1870). No es tornà engegat cap projecte similar fins el 1881 amb la cooperativa de Unió Obrera Balear. Els mateixos homes recuperaren vells projectes que no havia pogut dur a terme a causa del canvi de govern a partir del cop d'estat de 1874. La fi de la cooperativa El Porvenir degué ser el 1874 tot i que potser hi hagué continuïtat. El cop d'Estat del general Pavía en contra de la República, el 1874, significà la il·legalització de la Internacional a l'Estat espanyol i per tant de les associacions obreres vinculades. Amb la premsa internacionalista prohibida i amb els seus dirigents empresonats, les cooperatives es tornaven a convertir en refugi de la classe treballadora²³⁷⁷ i també es prohibí la premsa republicana intransigent. Si va sobreviure El Porvenir probablement es convertí en un refugi dels republicans federals i internacionalistes anarquistes del Sexenni que després junts impulsaren a partir de 1881 un altre cop les idees cooperativistes²³⁷⁸.

²³⁷⁵ DALMAU, M.; MIRÓ, I.: *Op. cit.*, p.79.

²³⁷⁶ *Idem*, p.84.

²³⁷⁷ *Idem*, p.87.

²³⁷⁸ Sembla que tingué una duració de 25 anys però en la premsa republicana dels anys 80 no hem trobat publicitat ni referència a El Porvenir. Els socis eren Gaietà Forteza Valls, Mariano Piña Valls, Mateu Vidal Nicolau, Pablo

La Unión Obrera Balear és definia com una associació cooperativa. A principi de juny de 1882 havia de tenir lloc en el si de la societat una reunió per discutir la conveniència de l'establiment d'una cooperativa de consums²³⁷⁹. Hi havia força interès per crear-la i es començaren a publicar articles sobre el tema com "Organización de las asociaciones de consumo" per Antonio Polo de Bernabe²³⁸⁰. Aquell juny es discutia la possibilitat d'implantar una societat cooperativa de consum com les que estaven donant tant bons resultats a Barcelona²³⁸¹. A principi de gener de 1883 en junta general es tractà el tema de la cooperativa de consum. El març de 1883 *El Comercio* anunciava que es tenia intenció de fundar una altra societat cooperativa d'obriers amb el nom de La Prosperidad²³⁸². No tenim més informació d'aquesta possible societat cooperativa obrera. A l'abril de 1884, Alexandre Rosselló –soci corresponsal de la UOB- féu la primera conferència al nou local de la Plaça de la Palla, número 4 i precisament versà sobre els avantatges de les cooperatives de consum i producció. A l'agost de 1884 es publicà un article titulat "Sociedades cooperativas" que versava sobre les cooperatives establertes a Anglaterra i Gales i el seu èxit gràcies a l'esperit d'associació. Explicaven que el 1882 hi havia 962 cooperatives i que només amb un any s'havia augmentat la xifra amb més de cent. Incorporaren aquell article amb la intenció d'establir diverses cooperatives de consum a Mallorca i remarcaven la necessitat d'una bona administració si es volia assegurar l'èxit²³⁸³.

Els forners establiren un forn cooperatiu en el si de la Unió Obrera Balear²³⁸⁴. També a Capdepera es creà una cooperativa de la palma²³⁸⁵. La tradició cooperativista continuà a Capdepera durant els anys següents i s'obriren altres cooperatives vinculades al gremi dels pescadors. Una altra de les localitats que organitzaren una cooperativa fou el poble de Lluçmajor. La sucursal llucmajorera d'Unió Obrera Balear el desembre de 1885, formada sobretot per picapedrers, crearen una cooperativa del guix i altres materials de construcció a benefici dels socis picapedrers²³⁸⁶. També sense que sapiguem si estava afiliada a la Unió Obrera Balear, tenim notícia d'una fàbrica cooperativa de vidre, situada al carrer de Sant Martí i el funcionament de la qual era lloat al setmanari de l'entitat Unió Obrera Balear del maig de 1882 on s'enumeraven els avantatges d'aquells obrers vidriers que només treballaven 10 hores, enfront de les 12 que eren habituals²³⁸⁷.

Bestard Vicens, Jaume Pericàs Estela, Fèlix Duval Oliver i Josep Estade Coll –aquest dos últims destacats republicans-. La cooperativa es constituí el 12 de febrer de 1870. A ESTELRICH, L.M.: *Op. cit.*, p.34.

²³⁷⁹ *Unión Obrera Balear*, 10-06-1882.

²³⁸⁰ *Unión Obrera Balear*, 17-06-1882.

²³⁸¹ *El Comercio*, 14-06-1882.

²³⁸² *El Comercio*, 2-03-1883.

²³⁸³ *Unión Obrera Balear*, 14-08-1884.

²³⁸⁴ *Unión Obrera Balear*, 10-07-1884.

²³⁸⁵ La cooperativa d'obra de la palma de la Unió Obrera de Capdepera es queixava de que era boicotejada per aquell sector que no podien consentir que els hi prenguessin de les mans el monopoli d'aquest comerç. A *Unión Obrera Balear*, 8-05-1885.

²³⁸⁶ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1992, p.13.

²³⁸⁷ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.122.

En els nous estatuts impresos el 1884 deixaven clar que tant les cooperatives de consum com de producció eren un assumpte molt delicat i abans de dur-se a terme, convenia presentar un informe on es detallés la seguretat del negoci²³⁸⁸. Era fàcil que una mala gestió els portés al fracàs com tants cops havien advertit a través de xerrades o a través d'articles. Anys després sembla que el cooperativisme mallorquí fructificà lentament. Després de l'experiència de la cooperativa de la Unió Obrera Balear no es coneixen altres projectes cooperatius a Ciutat, llevat de La Prosperidad que en tenim una única referència, o a la barriada palmesana de Santa Catalina amb la creació de El Porvenir (1899). A la part forana hi hagué algunes experiències cooperativistes de molt curta durada. Una a Sóller, anomenada La Artesana Sollerense (maig 1893) i a Capdepera on un nucli de republicans i socialistes constituïren una cooperativa que tampoc no va reeixir²³⁸⁹. Aquesta cooperativa d'obrers de la palma establerta a Capdepera es creà el març de 1899, però ja havia tingut uns antecedents el 1885. A més d'aquesta societat cooperativa anomenada, La Protectora, a Capdepera es creà també una cooperativa de pescadors de Cala Ratjada²³⁹⁰. Després de la primera experiència cooperativista al poble el 1885, La Protectora donà continuïtat en aquella idea i també s'enfrontà sovint amb l'Església que creà la seva pròpia cooperativa.

El 1899 es va realitzar a Barcelona el Primer Congrés Cooperatiu Regional Catalanobalear. No hi hagué presència mallorquina però sí de Menorca. A partir d'aquest congrés probablement engrescaren projectes com El Porvenir de Santa Catalina (1899) o La Protectora refundada també el 1899.

Pel que fa a la fundació d'una caixa d'estalvis per obrers, fou a finals de 1882 que establiren una caixa d'estalvis²³⁹¹. El gener de 1883 es parlà sobre la discussió i aprovació del reglament de la Caixa d'Estalvis. Poc després, la primavera de 1883 a l'escola de la Unió Obrera Balear s'organitzà una caixa d'estalvis escolar duta a terme pels alumnes. Un dels objectius era la creació de caixes d'estalvis per tal que els socis poguessin reunir un modest capital. Es creava a propòsit una comissió titulada d'estalvis i que era intervinguda per la Junta Directiva. Podien participar-hi els socis amb una quantitat superior a cinc cèntims i per exemple els imponents no podien retirar cap quantitat fins després de sis mesos de la primera imposició. El vocal encarregat havia de lliurar tots els mesos al tresorer de la junta directiva les quantitats impostes²³⁹². Paral·lelament els republicans amb unió amb altres sectors burgesos creaven la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Balears, projecte que liderà sobretot Alexandre Rosselló Pastors. També l'estiu de 1885 la sucursal de Lluçmajor havia constituït una caixa d'estalvis i

²³⁸⁸ *Unión Obrera Balear, asociación cooperativa y de socorros mutuos. Estatutos*. Palma, J. Colomar, 1884, p.11.

²³⁸⁹ SANTANA, M.: *Op. cit.*, 2002, p.207. Santana extreu la informació sobre Capdepera de *El Obrero Balear* (27-03-1915).

²³⁹⁰ *La Actualidad*, 18-03-1899. Fou una cooperativa molt vinculada al socialisme. Fou anunciada a uns dels diaris de Fèlix Mateu que en la darrera etapa de la seva vida es decantà pel socialisme.

²³⁹¹ *Unión Obrera Balear*, 18-11-1882 i a *El Comercio*, 20-11-1883 es diu: El diari republicà federal anunciava l'obertura d'aquesta caixa d'estalvis: "En la Unión Obrera Balear queda establecida una Caja de Ahorros, siendo ya numerosos los imponentes. Adelante".

²³⁹² *Unión Obrera Balear, asociación cooperativa y de socorros mutuos. Estatutos*. Palma, J. Colomar, 1884, p.8.

aquesta feia pagar el 5% d'interès als socis i el 6 als que no ho eren. L'estalvi obrer havia estat posat a debat en el si de l'Ateneu Balear el 1866 quan la secció de ciències morals i polítiques dissertà sobre la necessitat d'obrir caixes d'estalvi per a les famílies pobres. El 1879 es tornà a posar sobre la taula la necessitat de crear caixes d'estalvi en el diari *El Porvenir Balear* en una article titulat "Cajas de Ahorro" signat per E.S. a qui Isabel Peñarrubia atribueix al republicà federal Elvir Sans Serra, partidari de l'Escola Mercantil i membre impulsor de la mutualitat de la Unió Obrera Balear²³⁹³. El 1879 l'escola de Cifre de Colonya a Pollença obria una caixa d'estalvis escolar i que poc després va evolucionar al llarg de 1881 vers una vertadera caixa d'estalvis de finalitat benèfica.

Altres projectes emancipadors que es promogueren des de la Unió Obrera Balear fou al lligat a la construcció de cases per obrers. A través de la premsa obrera es començà a parlar de la construcció de cases pels obrers. La *Unión Obrera Balear* portava un articles d'Antonio Polo Bernabé titulat "Asociaciones para la construcción de casas para los obreros"²³⁹⁴. Més endavant veurem com l'Ajuntament de Palma encapçalà una iniciativa de construcció de cases per obrers a la Soledat, concretament a s'Hort des Ca. Una iniciativa que estava lligada als homes del partit republicà que formaren part d'aquelles comissions. El setembre de 1883 continuaren divulgant la idea, des dels diaris republicans. *La Autonomía* incorporà un article de *El Pacto Aragonés* titulat "Casas para obreros I" de Manuel Pietro Pietro²³⁹⁵. El 1884 els delegats picapedrers de la Unió Obrera Balear (que sembla s'acabaven d'organitzar) planificaren la construcció d'unes cases i eren molts els obrers que havien ofert els seus serveis gratuïtament en els dies festius²³⁹⁶. Segurament es tractava de les cases d'asil per orfes que engegà el gremi de picapedrers. El 1884 els delegats del gremi de picapedrers i oficis similars havien de fundar un asil per orfes que fos propietat de l'associació on es poguessin allotjar els nins d'ambdós sexes orfes de pare i mare que haguessin estat socis²³⁹⁷. Fou juntament amb la idea de crear una mutualitat i una comissió d'aturats, una de les iniciatives noves en el camp de l'emancipació obrera duta a terme per la Unió Obrera Balear. Sumat a altres projectes com la cooperativa, la caixa d'estalvis o la mateixa escola.

Altres projectes foren la compra d'una casa com a seu de l'entitat. Aquesta es féu paral·lelament s'estava organitzant el Congrés Femení i en el moment en què l'escola de la Unió Obrera Balear gaudia d'èxit de participació i al seu entorn hi havia organitzades unes quantes seccions dels principals gremis. Per fer la compra la societat acordà per unanimitat fer una emissió de subvencions pel valor de 50.000 pessetes, en la qual es van subscriure a l'acta quasi la meitat²³⁹⁸. Amb la nova seu es pretenia augmentar l'escola i ampliar l'oferta formativa. Les

²³⁹³ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.203.

²³⁹⁴ *Unión Obrera Balear*, 15-07-1882.

²³⁹⁵ *La Autonomía*, 26-09-1883.

²³⁹⁶ *Unión Obrera Balear*, 14-08-1884.

²³⁹⁷ *Unión Obrera Balear, asociación cooperativa y de socorros mutuos. Estatutos*. Palma, J. Colomar, 1884, p.12.

²³⁹⁸ Restava obert el cobrament del primer dividend deixant una porció de subvencions en cartera per aquells que desitgessin afavorir el pensament. *Unión Obrera Balear*, 5-05-1883.

classes de primer ensenyament funcionaven amb èxit i ara es pretenia fundar classes de dibuix, seccions de gimnàstica, seccions corals i musicals i es deixava un espai ampli per a concerts i balls en els salons del nou local. Es preveia una inauguració del nou local el juny de 1883²³⁹⁹. La notícia s'escampà per tota la Península. El diari català *El Obrero* duia un escrit d'Antoni Tudury Pons dirigit als obrers catalans amb l'objectiu que donessin suport als obrers mallorquins per la compra de la casa de la Unió Obrera Balear²⁴⁰⁰. També es deia que a Madrid, València i altres poblacions havia tingut bona acollida la idea de compra d'una casa per l'entitat Unió Obrera Balear. De fet aquesta entitat era prou coneguda en aquest moments perquè el setembre de 1883 tenia la intenció de celebrar una Congrés Nacional Femení, on aquest grups hi estaven convidats. També hi havia una colònia de mallorquins a Argel (alguns subscriptors de *Unión Obrera Balear*) que secundà eficaçment els propòsits de la societat de comprar una casa. A més del suport en distintes localitats, la Unió Obrera Balear va rebre el suport de membres dels partits liberals de Mallorca subscriuint-se a un bon número de subvencions. Des del setmanari donaven les gràcies pel suport la qual cosa contribuiria a l'engrandiment del treballador. Fins i tot en aquells moments una comissió de la Unió Obrera Balear en una missió filantròpica es reuní al palau de Miramar amb l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria. Segurament se li demanava col·laborar amb la compra de la casa.

La Unió Obrera Balear tingué dificultats el 1886, quan es produí la insurrecció militar republicana, i el setembre sembla que el periòdic hagué de suspendre's definitivament. No coneixem el seu desenvolupament posterior. Sols que el 1890 encara devia subsistir i que hom afirmà haver superat una greu crisi; no havien assolit finalment la propietat plena del local del carrer del Pes de la Palla²⁴⁰¹. El 1893 es reorganitzà la Unió Obrera Balear i el seu local es trobava a la plaça del Socors i Fèlix Mateu Domeray impulsà un nou setmanari *La Voz del Pueblo* (1893-1894).

L'expansió de la Unió Obrera Balear a la Part Forana i a la perifèria de la Ciutat

A partir de 1885 comencen a crear sucursals a la part forana i barriades de Palma. També es rumoreja que es crearan sucursals a Maó i Eivissa. Tot i que l'entitat no s'estengué a les demés illes. No és d'estranyar el comentari que deixaren els companys de La Alianza de Barcelona sobre l'entitat mallorquina quan visitaren el local de la Unió Obrera:

²³⁹⁹ Per vendre les accions per la compra de la casa es féu molta propaganda. Per exemple es formà una comissió per donar a conèixer el projecte de la compra d'una casa. Aquests van recórrer diversos tallers de sabateria exposant la idea i molts mestres donaren suport al projecte i es subscripiren a un bon nombre de subvencions. La indústria del calçat era una de les més importants.

²⁴⁰⁰ *Unión Obrera Balear*, 26-05-1883.

²⁴⁰¹ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1975, p.126.

“Compararon muchos nuestra organización a la de un poderoso gobierno popular, alentándonos a seguir por el camino emprendido, seguros de que nuestra asociación sería en tiempos no muy lejanos, la sociedad del porvenir”²⁴⁰².

A la perifèria de Palma hi havia punts on la Unió Obrera Balear hi tenia alguns lligams. A la barriada del raval de Santa Catalina hi havia subscriptors al setmanari de la societat i aquestes arribaven a la casa de Joan Aranda (havia estat secretari el 1881 en el moment de la fundació). Mentre que en es Molinar hi havia una societat que mantenia vincles amb Unió Obrera Balear, La Fraternal Forense²⁴⁰³. A més es crearen sucursals de la UOB en algunes barriades com La Soledat, es Coll de'n Rebassa Establiments o El Terreno. L'abril de 1885 es creà la sucursal al Coll den Rebassa (Palma). Aquesta estava composta per obrers del marès²⁴⁰⁴. Un dels projectes que tenien en ment era el d'adquirir un solar per edificar una casa propietat de la sucursal²⁴⁰⁵. Abans de comptar amb un local, es reunien a casa de Josep Gómez Lopez on tractaven de crear la societat obrera²⁴⁰⁶. El novembre de 1885 ja estaven organitzats i inauguraren una escola diürna i una altra nocturna. L'entitat era dirigida per Joan Capó. En l'informe estadístic sobre reformes socials de 1885, sol·licitaren una biblioteca i una subvenció pel material escolar i poder pagar un professor. També demandaren millores pel seu barri de nova formació, així sol·licitaren un estanc, una bústia i una plaça pública²⁴⁰⁷. El 1886 es crearen dues sucursals més a Palma. La de La Soledat es fundà el juliol de 1886 i era president Josep Valls Forteza (que devia esser el germà de l'argenter Claudi Valls Forteza) i al desembre de 1886 es creava una sucursal al barri del Terreno²⁴⁰⁸. També se'n havia creada una a l'actual barri palmèsà d'Establiments (1886)²⁴⁰⁹.

²⁴⁰² *Unión Obrera Balear*, 6-06-1885.

²⁴⁰³ L'abril de 1884 foren convidats per la societat de socors mutus de es Molinar per assistir als balls organitzats, el president era el Sr. Planas. (*Unión Obrera Balear*, 30-04-1884). De fet en aquells moments es queixaren de la manca de salubritat pública dels voltants de es Molinar on hi havia fàbriques entre La Petrolera i la Curtidora que no reunien les condicions previngudes i tenien obstruïts els seus curs d'aigua formant bassiots d'aigua que surten en descomposició dels seus depòsits i que estaven exposades al sol acabant-se de descomposar, exhalant una olor insuportable. (*Unión Obrera Balear*, 10-07-1884). Un mes després aconseguiren que la Comissió d'Higiene de l'Ajuntament arreglés les síquies en mal estat del barri de es Molinar. (*Unión Obrera Balear*, 14-08-1884). El setembre de 1884 tant la Asistencia Palmesana com La Unión Forense de es Molinar convidaren a assistir a les acadèmies de ball que es celebraven en aquestes societats (segons el diari *La Autonomía*). Més endavant la Unió Obrera Balear també va organitzar acadèmies de ball.

²⁴⁰⁴ A partir de l'abril es reuniren els trencadors de marès amb la finalitat de constituir una sucursal. La reunió estigué presidida pel president de la Unió Obrera Balear, Fèlix Mateu.

²⁴⁰⁵ La comissió de constitució de la societat estigué formada per: Esteban Galmés Sansó, Miquel Mas Company, Gabriel Sastre Güell, Antoni Salvá Carbonell, Simó Vidal Rigo, Pere Antoni Quintana Binimelis, Joan Servera Sancho. *Unión Obrera Balear*, 4-04-1885.

²⁴⁰⁶ En aquesta casa es donaren les primeres reunions per constituir la societat al Coll de'n Rebalssa. En aquestes hi participaven Joan Capó, Esteban Galmés, Miquel Mas, Gabriel Sastre i altres amb l'objectiu de constituir una societat anàloga a la de Palma *Unión Obrera Balear*, 6-06-1885.

²⁴⁰⁷ *Expediente sobre la información escrita que presenta el Consejo General de delegados de los gremios constituidos en esta asociación, para las reformas que deben proponerse a la Comisión Provincial, acerca de la mejora y bienestar de la clase obrera, en los días 7,8,9 de junio de 1885 ante el Excmo. Señor gobernador de las Baleares*. Palma, imprenta de Juan Colomar Salas, segunda edición, 1890.

²⁴⁰⁸ AMP, Fons Pons, FP 1536/39, *Sobre aprobación del reglamento de la sociedad Unión Obrera en el Terreno*.

²⁴⁰⁹ La localitat d'Establiments pertanyia a Esporles. El 1837 es separà i formà un nucli independent fins el 1919, en què el nucli passà a formar part de Palma.

A la part forana l'establiment de Unió Obrera Balear arrencà un poc més tard que a la Ciutat. Un dels llocs on s'establí fou Capdepera que el febrer de 1883 ja hi començà haver-hi intercanvi de correspondència que venia signada per Mateu Cirer Melis²⁴¹⁰. A partir de 1884 es féu efectiva l'expansió a la part forana. Oberta la segona etapa de la Unió Obrera Balear, amb l'adquisició de local propi, volgueren ampliar també el volum de socis i construir una important i vertadera associació que lluités per l'emancipació de la classe obrera. L'estiu de 1884 iniciaren una campanya a la part forana per expandir la idea de la Unió Obrera Balear. El secretari i el vicepresident de l'associació, Guillem Lladó i Joan Capó, visitaren diferents pobles de l'illa per tal d'activar l'organització de societats anàlogues que ho tenien anteriorment sol·licitat²⁴¹¹. Les primeres societats cooperatives i sucursals de la Unió Obrera Balear foren al poble de Binissalem i sa Pobla²⁴¹². A l'octubre de 1884 una comissió de la junta directiva es traslladà a Binissalem amb l'objecte de declarar constituïda la primera sucursal de la Unió Obrera Balear²⁴¹³. Aquesta sucursal comptà amb una escola obrera i també sol·licità al ministeri de foment una biblioteca²⁴¹⁴.

A finals del 1884 es donà un fort impuls en la expansió de la UOB a la part forana. Diferents comissions de la part forana visitaven el centre per estudiar els estatuts per implantar societats anàlogues a Lluçmajor, Artà, Sóller, Capdepera, Binissalem, Campos, Santanyí i altres²⁴¹⁵. Esmentaven que era molt difícil establir societats d'aquest tipus a causa de l'atmosfera recalcitrant per la qual cosa s'havia de insistir i persistir. L'Església i el caciquisme eren els grans enemics. S'ha de tenir en compte que l'Església també anava organitzant societats catòliques per fer front a les societats obreres. Sobretot s'intensificà a partir del bisbat de Jacint Maria Cervera (1888). El gener de 1885 quedà constituïda a Lluçmajor una sucursal de l'entitat Unió Obrera Balear²⁴¹⁶. El president interí era Miquel Monserrat, el secretari interí era Josep Catany. Fou exactament a mitjans de desembre de 1884 quan un grup de gent es reuní al local del carrer de Salom, número 48, 2n i decidiren crear una sucursal²⁴¹⁷. Aquests tenien la intenció de crear una cooperativa i societat de socors mutus²⁴¹⁸. El 1885 la secció de Lluçmajor comptava

²⁴¹⁰ *Unión Obrera Balear*, 24-02-1883.

²⁴¹¹ *Unión Obrera Balear*, 14-08-1884.

²⁴¹² *Unión Obrera Balear*, 14-08-1884.

²⁴¹³ El seu secretari era Josep Abrines. A *Unión Obrera Balear*, 18-10-1884.

²⁴¹⁴ *Expediente sobre la información escrita que presenta el Consejo General de delegados de los gremios constituidos en esta asociación, para las reformas que deben proponerse a la Comisión Provincial, acerca de la mejora y bienestar de la clase obrera, en los días 7,8,9 de junio de 1885 ante el Excmo. Señor gobernador de las Baleares*. Palma, imprenta de Juan Colomar Salas, segunda edición, 1890.

²⁴¹⁵ *Unión Obrera Balear*, 20-12-1884.

²⁴¹⁶ *Unión Obrera Balear*, 26-01-1885.

²⁴¹⁷ Aquesta primera reunió havia tengut lloc al local de La Confianza, una caixa d'estalvis creada el 1881 a Lluçmajor i presidida per Miquel Tomàs Tomàs. A GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1992, p.13. Aquest grup de gent eren Miquel Monserrat Monserrat, Anselm Clar Mulet, Joan Taberner Tomas i Josep Catany Salvà. A *Unión Obrera Balear*, 4-03-1885.

²⁴¹⁸ La junta directiva de la sucursal de Lluçmajor estava formada per: Antoni Monserrat Tomàs com a president, Joan Noguera Tomas, com a vicepresident i els vocals: Joan Taberner Tomàs, Francesc Tomàs Alonso, el secretari Miquel Tomàs Sastre, el vicesecretari Rafel Rubí Garcias i el depositari Josep Catany Sastre. El juny renuncià com a president Antoni Monserrat Tomàs i el substituï, Joan Ginard Fullana. A *Unión Obrera Balear*, 6-06-1885. El 1887, la composició de la junta directiva d'aquells moments estava composta per: Joan Ginard Fullana –president (continuava de president); Martí Frau Oliver –vicepresident- i que ja havia participat dintre del republicanisme

amb una escola i sol·licitaren al ministeri de foment una biblioteca i una subvenció per poder pagar als professors de l'escola nocturna que tenien i que s'encarregava de donar instrucció a tots aquells que per falta de recursos no havien pogut anar a l'escola²⁴¹⁹. La seu social de l'entitat obrera de Lluçmajor canvià de domicili, en primer lloc estigué ubicada a la casa de Joan Oliver, a la plaça del poble, i el febrer de 1886 es traslladaren a la casa de can Boscana al carrer Sant Miquel²⁴²⁰. Un espai més ampli que l'anterior i on es reunien els primers diumenges de cada mes. Quan es formà la societat el desembre de 1884 ja comptà amb 300 socis²⁴²¹. A més de l'escola nocturna, la sucursal de Lluçmajor creà el 1885 una Caixa d'Estalvis que era dirigida per una comissió creada a propòsit²⁴²². Aquell any també la junta acordà fins i tot construir un edifici nou i propi el desembre de 1885 i donat el gran nombre de picapedrers que hi havia a les seves files crearen una cooperativa de guix i altres materials per a la construcció, a benefici dels socis picapedrers²⁴²³. El 1887 encara seguia en peu i el vessant lúdic era força important ja que es dedicaren a realitzar obres de teatre²⁴²⁴. La llista de funcions i obres teatrals que es dugueren a terme entre el gener i febrer de 1887 ressaltava el to satíric d'aquelles funcions organitzades pels socis de la Unió Obrera Balear²⁴²⁵.

L'abril de 1885 es constituí la Unió Obrera Balear de Capdepera. Formada per Miquel Sancho i Mateu Melis, president i secretari de la sucursal²⁴²⁶. A Capdepera toparen amb una forta oposició per part dels sectors conservadors del poble. El maig de 1885 comentaven que a la recent societat gabellina alguns homes li estaven fent la guerra. Formaven la junta directiva: Miquel Sancho Gili, president; Rafel Pascual, interventor; Pere Josep Melis, tresorer; Pere Fiol, revisor; Nicolau Sancho, comptador; Joan Massanet i Mateu Sancho, vicepresidents; Mateu Melis i Nicolau Moll, secretaris²⁴²⁷. Durant el Sexenni, Capdepera havia tingut una important tradició republicana i alguns dels homes que ara composaven les juntes havien militat en els comitès republicans i casinos. També fou un poble on les dones tingueren un paper més visible

lluçmajorer durant el Sexenni; Sebastià Marroig Pizà, vicepresident; Miquel Tomàs Sastre, secretari; Miquel Mòger Mas, vicesecretari; Rafel Rubí Garcias, vicesecretari; Joan Salvà Tomàs, vicesecretari; Julià Puig Duran, comptador; Sebastià Estela Zanoguera, depositari; i els vocals: Jaume Salvà Salvà, Francesc Tomàs Alonso, Ignasi Puigserver Salvà, Pere Antoni Clar Arbós.

²⁴¹⁹ *Expediente sobre la información escrita que presenta el Consejo General de delegados de los gremios constituidos en esta asociación, para las reformas que deben proponerse a la Comisión Provincial, acerca de la mejora y bienestar de la clase obrera, en los días 7,8,9 de junio de 1885 ante el Excmo. Señor gobernador de las Baleares*. Palma, imprenta de Juan Colomar Salas, segunda edición, 1890, p.66. Era president Joan Ginard Fullana i era secretari Miquel Tomás.

²⁴²⁰ FONT, B.: *Op. cit.*, 1995, Vol. VI, p.436.

²⁴²¹ A mitjans 1886 eren també 300 socis.

²⁴²² *Unión Obrera Balear*, 8-08-1885.

²⁴²³ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1992, p.13.

²⁴²⁴ Pere Gabriel esmenta que de les activitats recreatives i festives s'encarregava inicialment una societat paral·lela creada a finals de juny de 1884 que es deia La Tertulia i que organitzava balls a Can Llopis regularment. A *Ibidem*.

²⁴²⁵ FONT, B.: *Op. cit.*, 1995, Vol. VI, p.437.

²⁴²⁶ *Unión Obrera Balear*, 4-04-1885.

²⁴²⁷ A més comptaven amb una junta d'instrucció, una de socors i una d'admissió. La junta d'instrucció estava formada per Miquel Massanet, president; Clement Garau, vicepresident; Miquel Juan, secretari. La junta de socors era presidida per Mateu Sancho, Pere Sancho com a secretari, Joan Massanet com a vicepresident i de vocals: Joan Antoni Sancho, Josep Ferragut. I la junta d'admissió de socis estava composta per Jeroni Alzina com a president, Miquel Massanet com a vicepresident, Joan Moya com a secretari i els vocals: Francisco Ladaria, Luciano Serra, Josep Picó, Antoni Servera, Gabriel Moll. El secretari de l'associació era Mateu Melis. A *Unión Obrera Balear*, 8-05-1885.

al carrer però veiem que ara no estaven en cap junta. També fou un grup proper a l'espiritisme i al protestantisme. Els gabellins foren els encarregats de fer propaganda a Manacor on una delegació va tractar d'organitzar una sucursal en el poble²⁴²⁸. El 1885 s'establí una cooperativa en el si de la sucursal gabellina, com també ho havien fet els picapedrers de Lluçmajor. Els membres de la Unió Obrera de Capdepera, que comptaven amb molts treballadors de la palma, havien organitzat una cooperativa d'aquest ofici i una societat de socors mutus i una escola. Tingué una llarga vida i fou refundada el 1899. El diari *Unión Obrera Balear* del 8 de maig de 1885 denunciava que la cooperativa de palma de la Unió Obrera de Capdepera, tot just, fundada, era boicotejada per aquells “que no pueden tolerar se les vaya de las manos el monopolio”. El 1893 es tractà d'organitzar una cooperativa catòlica que comercialitzés l'obra de palma per combatre els protestants i republicans de la Unió Obrera. Però el capellà catòlic no pogué dur a terme aquella batalla. A partir de 1895 foren els republicans locals qui feren les passes per obrir el 1899 una potent cooperativa de palma, La Protectora, la successora de la Unió Obrera Balear. Aquells republicans que consolidaren una infraestructura econòmica, al marge del caciquisme dels amos de possessió, eren els mateixos que fornien les fileres de l'espiritisme, del protestantisme i de l'obrerisme. La cooperativa creada el 1885 comptà ben prompte amb 85 socis. Quan la primavera del 1885 l'orfeó barceloní de l'Aliança de Poble Nou visità Mallorca, convidat per la Unió Obrera Balear, fou tal la insistència de la delegació de Capdepera, que una part de la visita es desenvolupà en aquell poble. D'altra banda, tenim notícia que la Unió Obrera de Capdepera el 1893 encara existia i continuava tenint força associats.

Foren moltes les baralles amb els sectors catòlics i conservadors del poble. Sobte que en l'informe estadístic sobre reformes socials de 1885 els membres de la Unió Obrera de Capdepera parlessin d'harmonia entre capital i treball i que l'únic que necessitaven era subvencions per crear escoles i una biblioteca. Però també sol·liciten demandes que tenen a veure amb el desenvolupament econòmic del poble: sol·liciten s'habiliti el port de Capdepera²⁴²⁹. Una habilitació que provocaria l'augment de la indústria i el comerç a Capdepera i en conseqüència beneficiaria a les empreses dels republicans burgesos. Potser, el no queixar-se de les baralles amb els catòlics era per no alçar pols i no crear massa enrenou ja que la seva creació era recent i únicament es cenyiren a demanar les premisses lligades a l'obrerisme mutualista propi del republicanisme: harmonia treball i capital, educació obrera i estalvi. La sucursal de Capdepera fou la que tingué més continuïtat i en la qual militaren protestants i espiritistes que al llarg de tota la Restauració. A més de l'escola, la cooperativa, etc., crearen unes joventuts republicanes encapçalades per Miquel Sancho Gili –que era el president de l'entitat-, aquestes joventuts eren les que organitzaven balls de saló, principalment valsos i

²⁴²⁸ Eren els encarregats Gil i Tous per gestionar l'assumepte que estava donant bons resultats. A *Unión Obrera Balear*, 6-06-1885.

²⁴²⁹ Continuava com a president Miquel Sancho Gili. Expediente sobre la información escrita que presenta el Consejo General de delegados de los gremios constituidos en esta asociación, para las reformas que deben proponerse a la Comisión Provincial, acerca de la mejora y bienestar de la clase obrera, en los días 7,8,9 de junio de 1885 ante el Excmo. Señor gobernador de las Baleares. Palma, imprenta de Juan Colomar Salas, segunda edición, 1890.

pasdobles amb música dirigida pel jove Gabriel Moyà, director de la banda republicana²⁴³⁰. Pel que fa a l'escola, el 1889 la Unió Obrera de Capdepera seguia mantenint una escola d'adults i potser una de nins²⁴³¹. Amb anterioritat, el 1885, havien obert una escola nocturna que tingué molt d'èxit²⁴³². La Unió Obrera Balear de Capdepera durà fins el 1893, però començà entrar en crisi a finals de 1891 i acabà tancant les seves portes a causa dels deutes i de la desunió entre liberals i republicans. La desfeta ajudà que perdessin les eleccions i la batllia (juliol de 1891)²⁴³³. El vicari de Capdepera, Gabriel Artigues, comprà el local i el convertiren en habitatge dels ligorins, el saló es convertí en un teatret i dels despatxos en classes.

A més de Lluçmajor, Sa Pobla, Binissalem i Capdepera, es comentava que es fundarien altres sucursals a Maó, Eivissa, Son Servera i altres punts²⁴³⁴. A altres localitats, tot i no muntar organització, col·laboraven donant suport econòmic a projectes d'envergadura com la compra del nou local. Des d'Inca, Magriñà i Rodríguez en suport a la tasca de difondre l'ensenyament entre els obrers balears es subscripiren per 100 pessetes en la col·locació de subvencions per la compra de la casa²⁴³⁵. També des d'Argel, on hi havia establert una colònia de mallorquins, Mr. Jean Aguiló va envià 100 francs per la compra de la casa²⁴³⁶. Fins i tot una comissió obrera d'Argel visità Mallorca l'estiu de 1885. Aquesta comissió estava presidida per Mr. J. Oliver i comentaven que cada dia s'estrenyien més els llaços que unien els obrers de tot el món. A més Mr. Oliver donà llibres per la biblioteca de l'entitat. Els vincles amb Argel eren tals que el 1886, el zorrillista Manuel Rico Colom -espòs de Magdalena Bonet-, es refugià a Argel després de la conspiració republicana de 1886. No fou l'únic lloc en el qual cercà refugi. El matrimoni passà per altres indrets com Menorca i Barcelona.

A finals de 1885, amb l'auge de l'organització de seus arreu de l'illa es deia que a poc a poc i a mesura que es donés major activitat a les sucursals de la Unió Obrera Balear més força adquiriria el gran partit obrer balearic²⁴³⁷. Recordem aquí l'interès d'obrir sucursals a Eivissa i Maó, tot i que mai s'aconseguí.

Una de les que es crearen en el moment d'auge fou la de Sóller. A principis de 1886 nasqué la sucursal de Unió Obrera Balear de Sóller. El novembre de 1885 havien presentat els estatuts al Govern civil i era president interí Esteve Pairó Costa i secretari interí Josep Pomar Forteza²⁴³⁸. Les reunions les feien a casa de Gaietà Pomar Forteza que vivia a la plaça Constitució, 13 i congregà a Esteve Pairó Costa, Josep Pomar Forteza, Nicolau Pomar Forteza, Gabriel Pomar

²⁴³⁰ TERRASSA, J.: "Bartomeu Alou i Capdepera" dins DD.AA.: *El metodisme a Capdepera*. Palma, Documenta Balear, 2013, p.151.

²⁴³¹ Segons el vicari Gabriel Artigues. *Idem*, p.161.

²⁴³² Era president Bartomeu Prats i era secretari de l'escola Miquel Juan Juan. L'1 de setembre de 1885 s'obrí l'escola nocturna de primer ensenyament a Capdepera. A *Unión Obrera Balear*, 8-08-1885.

²⁴³³ TERRASSA, J.: *Op. cit.*, 2013, p.172.

²⁴³⁴ *Unión Obrera Balear*, 4-04-1885.

²⁴³⁵ *Unión Obrera Balear*, 8-05-1885.

²⁴³⁶ *Unión Obrera Balear*, 8-05-1885.

²⁴³⁷ *Unión Obrera Balear*, 7-11-1885.

²⁴³⁸ *Unión Obrera Balear*, 2-02-1886.

Forteza, Antoni Serra Mayol, Jaume Bennàssar Frau, Guillem Pons Morey, Bartomeu Barceló Vicens, etc. Aquests foren els encarregats d'organitzar l'associació. La quota mensual era de cinquanta cèntims i s'havia de posar una pesseta en concepte de quota d'entrada. Ben aviat comptà amb 72 socis. Com hem vist, des de la seva creació la Unió Obrera Balear havia impulsat una oficina de col·locació pels obrers aturats²⁴³⁹. També a Sóller, com havia ocorregut a Capdepera, es visqueren enfrontaments amb l'Església²⁴⁴⁰.

Es seguia comentant que el nombre de sucursals s'ampliaria i se'n crearien a l'Hort des Ca (Palma), Establiments, Son Servera, Maó i altres²⁴⁴¹. El setembre de 1886 ja hi havia sucursals a Capdepera, Binissalem, Lluçmajor, Coll den Rebassa (Palma), La Soledad (és la mateixa que l'Hort des Ca, Palma), Establiments, Esporles, El Terreno (Palma) i Campos. També el setembre de 1886 una comissió visità als companys d'Algaida. A la carretera es trobaren amb una comissió d'obriers del poble presidida per Francesc Capellà. Els algaidins organitzaren una jornada amb els palmesans i feren un refresc per celebrar-ho. Després del refresc es realitzà una conferència sobre societats cooperatives per part de Fèlix Mateu que fou molt aplaudit. Aquell dia es nomenà una junta directiva provisional i acte seguit s'inscrivieren 48 socis. En el barri de El Terreno (Palma) també aquells dies s'havia de celebrar un refresc i una conferència sobre les caixes d'estalvi. Després s'havia de visitar Felanitx i altres pobles importants. I es parlava que aviat seria un fet la completa federació obrera de l'illa²⁴⁴². Quan s'imprimí el primer llibre de la Biblioteca de la Unión Obrera Balear –*Los Huerfanos* de Ubaldo Quiñones (1886)- es recordava que la societat havia estat fundada l'octubre de 1881 i que ara gaudia d'una casa pròpia, una revista, classes d'ensenyament i sucursals a Capdepera, Binissalem, Lluçmajor, Coll d'en Rebassa, La Soledad, Establiments, Sóller, Esporles, El Terreno, Campos, Felanitx i Algaida. A Sa Pobla que s'havia organitzat el 1884 segurament el projecte obrerista finí.

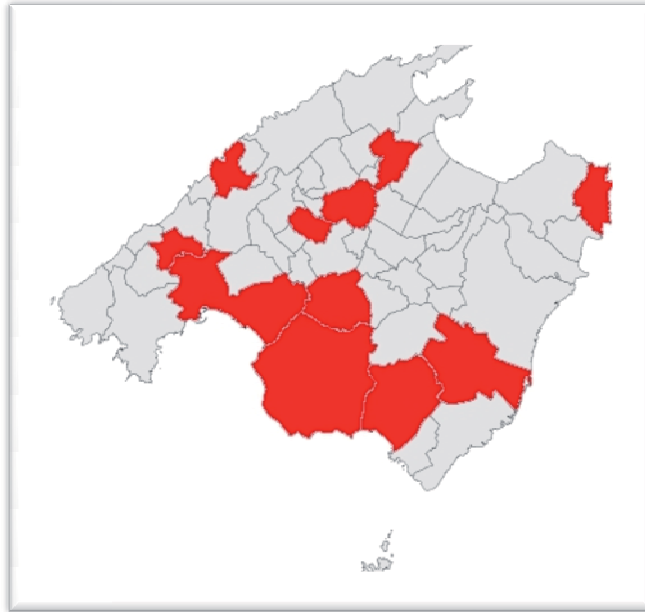
²⁴³⁹ A Sóller, la oficina de col·locació per a aturats aconseguí feina per diversos aturats. PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2006, p.176.

²⁴⁴⁰ Un exemple: el diumenge de Pasqua la sucursal de Sóller va organitzar una celebració que comptà amb la participació de molts socis de Palma. El batlle de Sóller concedí permís per celebrar els actes a la seu de la Unió Obrera Balear però no els deixà decorar la seva façana ni sortir al carrer amb estendards. Havia de tenir lloc una vetllada i concert en aquella sucursal. El grup de la Unió Obrera de Sóller fou mal rebut al poble de Sóller per part dels sectors conservadors, aquests els escridassaren titllant-los de maçons, espiritistes i protestants i demés frases d'aquest tipus. La vesprada (en diumenge) del concert boicotejaren els actes al local –posant-se al voltant del local i fent renou-. El grup –de la Unió Obrera- romangué a Sóller fins dimarts que fou el dia en què es produïren els incidents més renouers. Després de la funció religiosa de les *Quaranta hores* que anualment celebraven les Filles de Maria, s'agruparen enmig de la plaça contigua a la societat obrera i es dirigiren a la casa i començaren a entonar coples i lletres. El setmanari *Sóller* per contra aplaudí els actes organitzats per la societat obrera i des de el diari catòlic *El Àncora* castigaren l'actitud d'aquest diari local. ¿Como se atrevió el *Soller* a aplaudir y dar placemes a la Unión Obrera? ¿Es por ventura defender los intereses morales de un pueblo, apoyar con la palabra y ejemplo una sociedad que se supone ligada con los centros masónicos de la Internacional? A partir d'aquí el setmanari *Sóller* s'enemistà amb les Filles de Maria del poble de Sóller i l'església tractà de desprestigiar la publicació. A *El Àncora*, 5-05-1886.

²⁴⁴¹ *Unión Obrear Balear*, 2-02-1886.

²⁴⁴² *Unión Obrera Balear*, 26-09-1886.

*Pobles amb presència de la Unió Obrera Balear (1881-1894)*²⁴⁴³:

L'expansió de la entitat mutualista i cooperativista s'aturà amb la prohibició per ordre governativa a finals de 1886. Després hi hagué uns anys de silenci fins que a principis dels 90 es tornaren reorganitzar antigues sucursals i se'n crearen de noves.

En total formaven un grup de deu o dotze mil associats que lluitaven per l'emancipació obrera, la qual consideraven que havia de ser obra dels mateixos obrers. En motius de la batuda policial, els presidents de les sucursals passaren a Palma i el director Fèlix Mateu els tranquil·litzà sobre els efectes i versions que circularen aquells dies²⁴⁴⁴. El desembre de 1886 Fèlix Mateu havia estat detingut a Barcelona, era el president de la Unió Obrera Balear i mestre de primer ensenyament de l'escola d'aquesta. La detenció era en motiu d'esbrinar un fet relacionat amb l'ordre públic²⁴⁴⁵. Possiblement era a causa dels fets ocorreguts a Mallorca i la vinculació amb l'alçament republicà de 1886. El cert és que després d'aquests fets el diari *Unión Obrera Balear* s'aturà. La marxa de la Unió Obrera anava a un bon ritme però les pors del govern a un fort moviment obrer afavoriren un altre cop la repressió cap als sectors més combatius. Fins a l'últim dia treballaren per expandir-se, el setembre de 1886 una comissió havia visitat als companys d'Algaida i aconseguiren crear-hi una sucursal. També es tenia intenció de visitar altres pobles i es parlava que aviat seria un fet la completa federació obrera de l'illa. Però el somni es truncà i la societat començar a desorganitzar-se a causa de les prohibicions. El 1890 tenim notícies que una comissió de la Unió Obrera Balear havia de visitar al president Cánovas que estava disposat a escoltar les peticions i demandes de la classe obrera i segons la notícia també estava en ment que els obrers mallorquins presentessin una candidatura en els eleccions a

²⁴⁴³ Elaboració pròpia. A diferència del decenni dels 80, a la part forana en els anys 90 incorporaren Inca.

²⁴⁴⁴ *Unión Obrera Balear*, 26-09-1886.

²⁴⁴⁵ *El Àncora*, 29-12-1886.

Corts²⁴⁴⁶. De fet el 1890 es féu una segona edició del programa de reformes elaborat el 1885 per la Unió Obrera Balear. Estaven disposats a tornar a batallar per millorar les condicions de la seva classe. El 1891 sembla que encara mantenien la societat a la Plaça del Pes de la Palla²⁴⁴⁷. Però més endavant es traslladaren a la plaça dels Socors passant abans per altres locals com el del carrer Santa Cília. L'any 1893 els republicans de la Unió Obrera Balear van treure a la llum el setmanari *La Voz del Pueblo* que seguia la línia obrerista i a favor del mutualisme, la creació de caixes d'estalvis i cooperatives i amb reptes com el de la redempció femenina. La Unió Obrera Balear continuava activa, ara amb seu a un local del carrer de Santa Cília, cosa que fa pensar que tal vegada les dificultats econòmiques els havien obligat a vendre el local que havien adquirit el 1883 al carrer del Pes de la Palla²⁴⁴⁸.

Durant els anys 90 seguien la seva tasca educativa i obriren més escoles a altres localitats com Inca i intentaren reorganitzar la de Sóller²⁴⁴⁹. Ara les filles de Fèlix Mateu i Francisca Vidal – Francisca i Antònia- també es sumaven a exercir de mestres d'escola de la Unió Obrera Balear. Ambdues obtingueren el títol elemental de la Normal de Mestres de Balears el 1900, després d'haver-se matriculat el curs 1898-1899 a l'Escola Normal de Mestres. A la resta de l'Estat espanyol les dones republicanes també agafaven càrrecs com a mestres dins les societats republicanes i obreres. Segons Sanfeliu totes elles tenien el perfil d'aquella minoria de dones instruïdes que desenvolupaven les seves labors en l'àmbit de l'educació i que trobarien aquell àmbit en les escoles laiques i en l'educació dels fills dels republicans²⁴⁵⁰.

Altres localitats on el 1893 la Unió Obrera Balear hi tenia seccions fou a El Terreno (Palma) i les més actives que es trobaven a la part forana foren: Inca, Capdepera i Sóller²⁴⁵¹. El 1894 la junta de govern de Unió Obrera Balear convidava a l'assistència a l'acadèmia de ball que s'havia de celebrar al carrer de Santa Cilia²⁴⁵². Semblava que cada diumenge i festius es durien a terme balls. Poc després es creà una secció coral dintre de la Unió Obrera Balear i ja hi havia inscrits 40 socis²⁴⁵³. L'entitat sobrevisqué però no tornà a ser mai la força que havia estat durant el període 1881-1886, tot i que tingué força a pobles grans com Sóller, Inca o Lluçmajor, a més de Palma i continuà amb les mateixes tasques mutualistes, cooperativistes, educatives i d'entreteniment i fent front als seus enemics l'Església catòlica i al caciquisme.

²⁴⁴⁶ *El Republicano*, 12-10-1890.

²⁴⁴⁷ ALCÁNTARA PEÑA, P.: *Guía manual de las Baleares*, Palma, Librería de J. Tous, 2001 (1a edició 1891), p.178. Apareix la Unió Obrera Balear com una societat de socors mutus ubicada a la plaça de la Palla.

²⁴⁴⁸ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2006, p.240.

²⁴⁴⁹ En aquesta localitat, el novembre de 1893, la Unió Obrera de Sóller intentava adquirir un local i obrir escoles.

²⁴⁵⁰ Estudià per Luz Sanfeliu a l'obra SANFELIU, L.: *Republicanas. Identidades de género en el blasquisme (1895-1910)*. València, Universitat de València, 2005, p.265.

²⁴⁵¹ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2006, p.246.

²⁴⁵² *Las Baleares*, 21-04-1894.

²⁴⁵³ *Las Baleares*, 6-06-1894.

La Societat Tipogràfica de Mallorca. La Imposible. (1881-1883)

Una altra societat obrera que es creà la societat tipogràfica La Imposible²⁴⁵⁴. La societat es creà l'octubre de 1881 i en els seus inicis estigué vinculada a l'anarquisme²⁴⁵⁵ i després al socialisme marxista. Aquesta societat en cap cas milità en el si de la Unió Obrera Balear vinculada al republicanisme. La junta directiva estava composta pel president Sebastià Sanjuan; el vicepresident Joan Guasp Esteve; el tresorer Joan Palou; l'interventor Joan Guasp Reinés; el secretari Ricard Sanjuan; el vicesecretari Carles Duval; els vocals Ricard Gilet (havia estat editor de premsa republicana durant el Sexenni), Pere Estaràs, Bartomeu Vidal Joy, Jaume Batlle Mayol, Josep Galera, Francesc Soler (futur impressor del setmanari socialista *El Obrero Balear*), Bartomeu Reus, Miquel Clar i Joan Artigues. Al final de l'acte es va donar un vot de gràcies a Ricard Sanjuan per haver estat l'iniciador d'aquesta societat de tipògrafs²⁴⁵⁶. El febrer de 1882 crearen el *Boletín de la Sociedad Tipográfica de Palma de Mallorca* i portava com a subtítol "Unión, Igualdad, Cooperación"²⁴⁵⁷.

En general la Societat Tipogràfica Mallorquina seguí la idea d'emancipació a través de la instrucció, el treball i l'estalvi però a diferència de la Unió Obrera Balear, ells a més de donar recursos a l'obrer malalt, assistència mèdica a l'obrer i la seva família, també proporcionaven treball i auxili als obrers sense feina i l'ajudaven a finançar la partida en la recerca de feina més enllà de l'illa²⁴⁵⁸. El 1891 un dels principals problemes a resoldre per l'obrerisme era el problema dels malalts crònics o la invalidesa. Dins La Imposible es visqué el cas de Ricard Gilet, un membre (antic vocal) que fou deixat de banda quan la seva malaltia s'eternitzà. Aquest fet d'abandonament, provocà la sortida d'alguns companys²⁴⁵⁹. Hem vist com durant aquests anys hi hagué intents de crear mutualitats per invàlids però no prosperaren.

²⁴⁵⁴ Des de 1871 els tipògrafs mallorquins havien intentat organitzar una societat que no s'acabà a fer realitat fins deu anys després, el 1881. A *Boletín de la Sociedad Tipográfica de Palma de Mallorca*, 1-11-1882.

²⁴⁵⁵ A principis de 1883 donava suport als fets vaguístics ocorreguts a Barcelona. S'havia tractat d'impulsar una vaga de tipògrafs a Barcelona. Una vaga no acceptada pels industrials però sí pels obrers que decidiren al teatre de Odeón de Barcelona declarar-se en vaga. Els tipògrafs mallorquins animaven a donar suport als seus companys catalans i s'esperava que els treballadors mallorquins s'associessin amb els de la regió espanyola. Era el president Carles Duval Mas, fill de Fèlix Duval, republicà que havia militat en el s del Partit Democràtic i a partir de 1868 en el PRDF. El vicesecretari era Jaume Guasp Reynés (*Unión Obrera Balear*, 27-01-1883). També havia estat vicepresident Joan Guasp Esteve en el moment que hi hagué el conflicte de les tarifes industrials (*El Comercio*, 19-05-1882).

²⁴⁵⁶ *El Comercio*, 31-10-1881.

²⁴⁵⁷ La redacció i l'administració es trobava al carrer Paners, número 1, local on es trobava la seu de l'entitat. La periodicitat del butlletí era mensual i sortia a principi de cada mes.

²⁴⁵⁸ *El Comercio*, 8-05-1882.

²⁴⁵⁹ A l'estiu morí el caixista Joan Ricard Gilet que havia estat durant molts d'anys treballant a la impremta de Joan Colomar. Gilet patia una malaltia i al final la seva relació amb la Societat Tipogràfica Mallorquina es va rompre perquè aquesta societat el desposseí del manteniment econòmic en un moment que era necessari ajudar-lo: "se dio en decir que había de dejar de percibir socorro, sin causa justificada sin alegrar un motivo". Els companys de Gilet que imprimien el diari federal *Las Baleares* i també socis de la societat tipogràfica després d'aquest fet es donaren de baixa de l'entitat. Aquests socis que sortiren eren: Antoni Prats, Antoni Llavina, Joan Pujol, Francesc Soler, Carles Ginard i Paulí Torres. A *Las Baleares*, 21-07-1891.

La Imposible actuà al marge del republicanisme. Però un dels fundadors era el fill del federal Fèlix Duval Oliver –Carles Duval Mas²⁴⁶⁰ i no vol dir que participessin a voltes de les organitzacions republicanes de l'illa. A més, en aquesta hi militaven alguns republicans que havien participat en l'edició de *El Iris del Pueblo* com Ricard Gilet (vocal). Un altre republicà federal i també maçó que s'implicà en el projecte dels tipògrafs fou Francesc Sancho, que fou el metge de la societat²⁴⁶¹. Pel que fa a Carles Duval Mas, president de la societat, el setembre de 1882 participà en un congrés de la Federació Tipogràfica i la premsa federal el titllava com a amic i correligionari, la qual cosa ens fa pensar que Duval combregava amb el credo republicà federal en aquells moments²⁴⁶². Més endavant Duval s'acostà al socialisme i participà en l'organització de la UGT a Barcelona. Els tipògrafs mallorquins en els seus inicis ja havien estat molt en consonància amb la secció de Barcelona, rebien el seu butlletí i eren la seva referència²⁴⁶³. El 1883 es traslladà a viure a Barcelona on fou membre del consell de redacció de la revista *La Guerra Social*, portaveu del PSOE barceloní²⁴⁶⁴. També fou membre de la Societat Tipogràfica de la UGT i afiliat a l'Agrupació Socialista de Barcelona on des de 1886 desenvolupà diversos càrrecs directius en el seu comitè. El 1892 representà als sabaters de Palma i als constructors de cotxes de Barcelona en el III Congrés de la UGT. A més fou secretari del Comitè Nacional de la UGT des de 1890 a 1892 i secretari el 1892 i 1893²⁴⁶⁵.

La dissolució de La Imposible degué venir marcada per les diferències que començaren a aparèixer en el si de la Federació Espanyola de Tipògrafs. Aquell any aquests expulsaren 94 anarquistes catalans que havien participat en una vaga, marginant així als anarquistes dins el moviment de tipògrafs. Aquest fet degué desencantar o almenys provocar tensions dintre de la societat mallorquina La Imposible i no tornem a tenir notícies d'aquesta societat. A més un dels seus organitzadors, Carles Duval, marxà el 1883 a Barcelona formant part dels cercles socialistes de Barcelona i de la UGT barcelonina. En els anys 90 companys com Toribio Reoyo –propagandista i president (a finals de 1882) de la Societat Tipogràfica de Barcelona- visità Mallorca on féu un míting juntament a Pablo Iglesias o Josep Pamies²⁴⁶⁶, dos personatges vinculats al socialisme marxista que acabaria triomfant a Mallorca. A partir dels 90 es reorganitzen les societats obreres i trobem el 1891 a la Societat Tipogràfica Mallorquina en peu de guerra.

²⁴⁶⁰ El setembre de 1882 era president Carles Duval Mas, tresorer Joan Palou i interventor Francesc Comas. *Boletín de la Sociedad Tipográfica de Palma de Mallorca*, 1-11-1882.

²⁴⁶¹ A l'abril de 1882 vacunà als socis e individus de les famílies d'aquests que ho desitjaren. *El Comercio*, 22-04-1882.

²⁴⁶² Segons *El Comercio*, 26-09-1882, es tractava a Carles Duval "l'amic i correligionari".

²⁴⁶³ Per exemple en el cas del Primer Congrés Tipogràfic Espanyol els mallorquins varen adquirir un exemplar del Butlletí de la Societat Tipogràfica de Barcelona on hi havia totes les resolucions del congrés i la participació de Carles Duval en aquest. A *Boletín de la Sociedad Tipográfica de Palma de Mallorca*, 1-11-1882.

²⁴⁶⁴ Durant la vaga de la construcció de 1888 fou empresonat. Fou un dels signants del manifest del 1er de maig de 1890, lliurat al Governador civil de Barcelona. Aquest mateix any fou elegit secretari del Comitè de la UGT, després del 2on congrés celebrat a Vilanova i la Geltrú (21 d'octubre- 2 novembre). Tornà a ser elegit secretari del Comitè després del 3r congrés celebrat a Màlaga (7-11 de setembre de 1892).

²⁴⁶⁵ MARTÍNEZ, M.T.; PAGÈS, P. (coord.): *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*. Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p.489.

²⁴⁶⁶ Josep Pamies era el director de la revista social que es publicava a Barcelona titulada *El Obrero*, Barcelona.

Recordant l'estudi sobre el cooperativisme a Catalunya es deia que les cooperatives foren un territori de cruïlla i aiguabarreig d'una cultura popular i obrera, en la qual s'entrelligaven afirmacions i tradicions republicanes, obrerisme i catalanismes progressius, idees i morals llibertàries, socialismes reformistes o no tant, excursionismes i discursos naturistes, preocupacions higienistes, autodidactismes i exercicis de cultura, teatral, d'oci, etcètera. Qüestions com la formació educativa i professional, l'assistència mèdica, l'ajut a la vellesa, l'impuls d'espais de trobada i oci popular, el control dels aliments i l'abaratiment dels productes de primera necessitat, la construcció d'habitatges assequibles foren alguns camps en els quals aquelles cooperatives, societats mutuels i centres d'instrucció actuaren²⁴⁶⁷. En el cas de la cooperativa mallorquina estigué submergida dintre del món lliurepensador i no hi mancaven en la seva associació els col·lectius de maçons, espiritistes i els grups de religions divergents com els protestants.

Eren conegudes les estretes relacions de la Unió Obrera Balear amb el moviment espiritista de Catalunya. Entre els pocs documents que es coneixen es sap que el 16 d'abril de 1881 sortia a Palma el número u de la revista *El Espiritismo*, s'editava a la impremta del republicà Miquel Roca i només en veren la llum quatre números. Era dirigida pel també republicà Ignasi Cortacans i, segons Lluís Alemany, era d'idees avançades. A *El Espiritismo* figuraven com a redactors el també republicà Fèlix Mateu Domeray, i s'introduïen textos de l'astrònom francès Camille Flammarion (aquest era amic d'Allan Kardec, el codificador de l'espiritisme)²⁴⁶⁸ i la feminista Amàlia Domingo Soler, directora de la revista espiritista de Barcelona *La Luz del Porvenir*, entre altres col·laboradors que no se citen. El setmanari de la Unió Obrera Balear també divulgava les obres dels espiritistes i també incorporava discursos obreristes elaborats per algunes dones espiritistes com Cànida Sanz de Castellví que col·laboraven el 1886 amb Amàlia Domingo a *La Luz del Porvenir*, una revista escrita i dirigida per dones²⁴⁶⁹, una publicació teista però força anticlerical, partidària del racionalisme científic i defensora incansable de l'emancipació moral de la dona i de la igualtat plena de sexes. De Cànida Sanz havien publicat un discurs que havia realitzat aquesta al Fomento Graciense (Barcelona). El 1886 la revista que dirigia Amàlia Domingo donava notícia d'un donatiu que havia arribat per ajudar les víctimes del terratrèmol d'Andalusia, procedent dels espiritistes de Palma. També el dia de la inauguració de les escoles de primer i segon ensenyament (abril 1882) Fèlix Mateu lloava el suport que a aquella iniciativa havia donat la coneguda escriptora Amàlia Domingo Soler, ànima de l'espiritisme català. El 1884 per tal de dotar-se d'un gran biblioteca i hemeroteca obrera, els mallorquins intercanviaven amb diferents diaris com *La Luz del Porvenir* de Gràcia dirigit per Amàlia Domingo Soler. També el 1893 quan Fèlix Mateu va treure a la

²⁴⁶⁷ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2006, p.11-12.

²⁴⁶⁸ També es van publicar articles de Flammarion al periòdic *Unión Obrera Balear*.

²⁴⁶⁹ Altres dones eren Enriqueta García, Isabel Peña, Leonor R. de Carabantes...

llum el nou setmanari *La Voz del Pueblo*, entre les cartes d'adhesió que la novella publicació va rebre hi havia la d'Amàlia Domingo Soler. Entre 1892 i 1894, a la revista espiritista de Barcelona, es donava notícia que havien arribat donatius dels espiritistes de Palma, i el 1899 del grup homònim de Capdepera. A la Mallorca del segle XIX la pràctica de l'espiritisme s'havia estès sobretot entre les dones. A l'espiritisme català i d'arreu, la dona adquiria un prestigi real i assolía en molts casos la direcció de les entitats espiritistes o de la seva premsa. L'espiritisme era l'únic espai associatiu on la dona hi ocupava un lloc privilegiat pel fet que normalment era ella la mèdiu que, en les reunions metapsíquiques, es posava en contacte amb l'esperit i exercia de sacerdotessa²⁴⁷⁰. A més s'hi vehicula una històricament sempre present reivindicació de la figura de Jesucrist i del cristianisme primigeni en qualitat de dipositari de les raons per a l'amor, la justícia social, la caritat igualitària i la llibertat, al costat de l'assumpció del racionalisme i de la pràctica empirista del model positivista. També al Primer Congrés Internacional Espiritista, celebrat a Barcelona el 1888, es recollien reivindicacions que també foren unes constants damunt les planes del periòdic *Unión Obrera Balear*: la vindicació de la igualtat entre gèneres i l'alliberament de la dona; l'advocació per l'ensenyament laic a fi de transformar la societat des de la caritat, la raó, la justícia i el dret; la crida a una revolució social, política i cultural que havia de partir de l'interior de l'individu; la crida al cooperativisme, a l'associacionisme i a les societats de socors per afavorir el benestar material i moral col·lectius; la crida a l'abolició completa de l'esclavatge, a la secularització dels cementiris, al matrimoni civil, a la prohibició de la pena de mort, al cosmopolitisme i a la solidaritat entre els éssers²⁴⁷¹.

Un altre dels vincles del món anticatòlic que es congriava sota l'emparament de la Unió Obrera Balear fou amb el protestantisme, sobretot al poble de Capdepera. També els protestants donaven a la dona un paper més important que la catòlica, ja que les esposes dels pastors protestants, si més no, solien fer de mestres a les escoles que aquell credo fundava i, usualment, hi havia l'escola masculina i la femenina. En el cas de Capdepera, Bartomeu Alou el 1878 fundà una comunitat metodista i ell es féu càrrec de l'escola de nins i la seva esposa, la menorquina Isabel Oleo Seguí, de la de nines. També el 1878, de bon començament la comunitat de Capdepera ja tenia 80 membres, el pastor la dividí en quatre grups d'evangelització, un dels quals estava dirigit per una dona de tan sols vint anys, Maria Alou, germana de Bartomeu. Els republicans de 1870 lloaren la lliure interpretació dels textos sagrats propugnada per aquell credo independitzava les dones protestants de la intermediació del capellà²⁴⁷². A Capdepera a partir de 1891 el nou batlle conservador i mossèn Artigues, el nou rector, s'havien unit per tal d'escombrar els protestants del poble. Aquest darrer el 1891 es queixà al bisbe d'un enterrament protestant al cementiri civil. Adduïa, per tal d'impugnar-lo, que el seguici funerari pel mig del poble, encapçalat pel pastor gabellí Alou i per l'artanenc Joan Castells, era una manifestació

²⁴⁷⁰ SÁNCHEZ, P.: *Op. cit.*, 1990a, p.33-49.

²⁴⁷¹ HORTA, G.: *Cos i revolució. L'espiritisme català o les paradoxes de la modernitat*. Barcelona, 1984, 2004, p.230.

²⁴⁷² PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2006, p.184.

pública sense permís²⁴⁷³. *La Voz del Pueblo* s'erigia com a defensora del protestantisme, perseguit pel bisbe de Mallorca. A les seves planes, el 15-10-1893 el protestant Antoni Sancho Gili denunciava la persecució del nou rector de Capdepera, que havia instigat una picarolada de les beates del poble contra la comunitat²⁴⁷⁴. Peñarrubia hipotetitzà sobre la possibilitat que Fèlix Mateu fos protestant ja que en una conferència va rebatre al conferenciant Alfredo Sánchez Ossorio. Més aviat estigué lligat al corrent espiritista, tot i les bones relacions i la lluita comuna amb les protestants contra el clericalisme.

En quan als maçons que pertanyien a la Unió Obrera Balear hi havia el vicepresident Claudi Valls Forteza o el soci corresponsal Antoni Villalonga Pérez. També havia comptat ben aviat amb el suport de Salas Antón, republicà i maçó molt actiu, que residia a Barcelona. A Sabadell va fundar una escola laica el setembre de 1881 on hi participaven anarquistes, espiritistes, maçons i lliurepensadors, semblant a l'ambient que es respirava en la societat Unió Obrera Balear. Aquest també havia destacat com actiu dirigent del cooperativisme republicà, al qual conferí un caràcter socialitzant i reformista, molt en la línia també del que seguia la Unió Obrera Balear. Col·laborà amb el Congrés Nacional Femení publicant alguns escrits als diaris mallorquins²⁴⁷⁵. Un altre era el lliurepensador menorquí establert a Barcelona, Antoni Tudury Pons, que feia de corresponsal de la Unió Obrera Balear en aquella capital i que també escrigué al setmanari *Unión Obrera Balear*. Sobretot a l'entorn de la Unió Obrera Balear s'hi degué congregar i tenir força el grup espiritista que a més tenia com a organitzadors a Fèlix Mateu i Ignasi Cortacans, els presidents de la societat obrera. El feminisme de la UOB es donà en part en aquesta participació femenina que hi hagué entorn aquests grups, on elles eren una peça important esdevenint mèdiums. Als membres de la UOB sovint se'ls va acusar de maçons i protestants, tot junt, per part dels sectors tradicionals de la societat. Recordem els succeïts a Sóller o Capdepera, però també s'ha de tenir present la força de l'espiritisme dintre d'aquests cercles. A més al setmanari *Unión Obrera Balear* (1882-1886) no hi mancava una secció on hi escrivien els lliurepensadors més importants. A més d'articles de Fèlix Mateu el setmanari incorporava notícies i escrits d'altres autors de fora de l'illa. Com per exemple el de Camilo Flammarion, un dels màxims difusors de l'espiritisme a Europa²⁴⁷⁶. També Ramon Solsona escrigué un primer article titulat "Las Ciencias desde Barcelona". Aquest es trobava desterrat per motius polítics al castell de Montjuic (Barcelona). Era un lliurepensador català que polemitzava sovint amb l'Església. Escrivia en la secció anomenada "Libre". Una secció que completarien altres escriptors com Quinones, Tudury Pons, Arámburu, Sera i altres. A principi de 1883 el consell de redacció fou dirigit pels delegats dels oficis organitzats en el si de la Unió

²⁴⁷³ TERRASSA, P.: "El cementiri civil", *Cap Vermell*, 88, (1988), p.8-9.

²⁴⁷⁴ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2006, p.187.

²⁴⁷⁵ Joan Salas Antón era nascut a Sabadell. El 1882, moment en què es dedicava a fer propaganda republicana per Mallorca, havia participat en un banquet dels demòcrates progressistes de Barcelona seguidors de Zorrilla. Aquí defensà la separació de l'Església i l'Estat, l'amor lliure i la protecció de la classe obreres. Més endavant milità en el partit republicà centralista de Nicolás Salmerón. El 1887-88 fou quan es produí l'escissió de Ruiz Zorrilla (progressista) i es creà el partit centralista amb Salmeron al capdavant. A SERRANO, J.: *Joan Salas Antón*. Barcelona, Fundació Roca i Galès, 2011, p.19.

²⁴⁷⁶ Alguns articles eren: "De la Astronomia" o "Un nuevo y extraordinario cometa".

Obrera Balear i entre ells hi havia homes procedents de la Internacional anarquista i del republicanisme federal del Sexenni com Alorda, Arbós, Alemany, Fullana²⁴⁷⁷. A partir d'aquí és significatiu que el setmanari començà a incorporar una secció de breus de caire anticlerical que feien ús de la befa per menysprear l'Església²⁴⁷⁸. També recordem que donaren branca a la conscienciació dels accidents laborals i la conseqüent misèria social a la qual estaven exposats els obrers invàlids. Des dels seus inicis es comentava la bona acollida del setmanari obrer mallorquí i informava de la bona acollida d'aquesta a altres províncies com Catalunya, Madrid, València, Lleó i altres²⁴⁷⁹. L'abril de 1885 es publicà un llistat amb els intercanvis que es realitzaven amb altra premsa de la Península. En ella es pot intuir aquest lliurepensament i anticlericalisme que estigué sempre present en aquesta societat obrera. Per exemple el 1884 intercanviaven amb *Las Dominicales del Libre Pensamiento*. Es tractava d'un llistat enorme on s'intueix l'interès pel republicanisme, la classe obrera, el laïcisme, l'espiritisme, la maçoneria, etc. Tots aquests estaven a disposició dels socis al saló de lectura de l'entitat²⁴⁸⁰. A través d'aquestes publicacions queda palès els vincles de la Unió Obrera Balear amb els partits republicans, cap partit hi tenia l'exclusiva i la societat oscil·là en general entre el republicanisme federal i el progressista. Això sí, ambdós propis d'una cultura republicana liberal democràtica i popular²⁴⁸¹.

Malgrat el marginament del republicanisme en el sistema de la Restauració, on electoralment no hi tenia influència i no suposava una amenaça, sí que existia a través dels casinos i societat obreres l'alternativa republicana i aquesta era visible i quotidiana. Com ha dit Reig: eren llocs on es podia demostrar diàriament lo que un pensava, reuneixen als que tenen "altres idees", als

²⁴⁷⁷ *Unión Obrera Balear*, 20-01-1883.

²⁴⁷⁸ En Santander, a consecuencia de unas misiones una vieja y una joven se volvieron locas, asegurando haber visto al diablo, y lo más sensible es que la joven se arrojó a la mar. O aquest breu: ¿Que hicieron? El rumor es de que doce niñas de 19 años se encerraron toda la noche en la iglesia de Rubí para organizar una zarzuela de castañetes para Navidad, siendo grande la algazara que promovieron encerradas toda la noche. ¿Es cierto, rector Baltá que V. les tocó el piano? ¿Es cierto que hubo juego de escondites? A *Unión Obrera Balear*, 17-02-1883 i *Unión Obrera Balear*, 24-02-1883.

²⁴⁷⁹ *Unión Obrera Balear*, 18-11-1882.

²⁴⁸⁰ Alguns exemples: *El Eco de Cartagena*, *La Tronada* de Barcelona, *Los Desheredados* de Sabadell, *El Obrero* de Barcelona, *El Eco de la Enseñanza laica* de Barcelona, *La Tramontana*, *El Ateneo Tarraconense* de Tarragona, *El Fomento de las Artes* de Madrid, la *Revista Social* de Sans, el *Boletín de la Sociedad Tipográfica* de Valencia, la *Unión Tipográfica* de Barcelona, *El Reformista* de Sabadell, *La Federación Igualadina*, *La Lucha* de Sevilla, *El Iris de Paz* de Huesca, *El Criterio Espiritual* de Madrid, *El Motín* de Madrid, *La Edad Moderna* de Cadiz, *La Asociación* de Barcelona, *La Luz del Porvenir* de Gracia, *El Evangelista* de Barcelona, *El Diluvio* de Barcelona, *Revista del Ateneo Casino Obrero* de Valencia, *Las Dominicales* de Madrid, *El Canton Extremeño* de Plasencia, *El Zorrillista* de Madrid, *El Eco de la Instrucción* de Barcelona, *El Federal* de Sabadell, *El Combate* de Barcelona, *La Ilustración Universal* de Madrid, *El Oriente* de Madrid, *La España masónica*, *El Eco de la Alianza* de San Martin de Provensals, *El Eco del Recreo* de Mahon, etc. A *Unión Obrera Balear*, 4-04-1885. Els mallorquins també mantenien contacte amb l'Ateneu Casino Obrer de València que també publicava un butlletí. El director d'aquest butlletí de València havia rebut el nomenament de soci corresponsal de la Unió Obrera Balear, segons *El Ancora*, 26-02-1885.

²⁴⁸¹ El progressisme fou, juntament amb el federalisme, la principal agrupació republicana en quan a capacitat de mobilització i penetració social. A HIGUERAS, E.: "Ruiz Zorrilla y la cultura radical republicana bajo la Restauración (1875-1895)" a PÉREZ, J.S. (ed.): *Experiencias republicanas en la historia de España*. Madrid, Catarata, 2015, p.110. És també interessant la vinculació d'homes de procedència intransigent federal participant molt a prop dels grups progressistes com fou el cas de Fèlix Mateu Domeray i altres militants intransigents que organitzaren la Unió Obrera Balear i convisqueren amb anarquistes i progressistes a més dels federals. El mateix autor –Eduardo Higuera– diu que al igual que s'ha acceptat la idea de doble militància republicana i obrerista, pot defensar-se el doble activisme federal, progressista, etc. i revolucionari. *Idem*, p.118.

que no trepitgen l'Església, als que odien la guerra i protesten pels consums, els antics federals, els maçons, els mestres laics, els societaris, en definitiva, tots els qui estaven en contra del sistema trobem asil a l'illa del progrés²⁴⁸². O com digué Pere Gabriel: el gruix de l'actuació republicana i obrera es produí en els centres polítics locals, de barri, en els ateneus populars, en els centres obrers sovint estatjats en locals republicans²⁴⁸³.

5.7 La pervivència del lliurepensament i l'anticlericalisme. Societats maçòniques, espiritistes, etc. dels 80. La maçoneria durant la Restauració i els republicans

Els grups lliurepensadors, espiritistes i maçons eren els que freqüentaven els ambients republicans i els que feien propaganda anticlerical. Com hem vist la Unió Obrera Balear es nodria de militants d'aquest tipus, eren centres on hi predominava la dissidència i on hi tenien cabuda les idees que anaven en contra l'Església catòlica. Els federals mallorquins, que també participaven d'aquests grups, durant la Restauració es seguiren mostrant hostils amb el poder que continuava exercint l'Església catòlica i sobretot es mostraven hostils contra el clericalisme que van promoure aquests els anys de la Restauració. A més de formar part dels cercles lliurepensadors, els federals van promoure diaris anticlericals com *La Escoba* (1883) o *El Látigo* (1884) i estaven subscrits als diaris més importants com *El Motín* o *Las Dominicales del Libre pensamiento*. Un dels diaris federals –*La Autonomía* (1883-1884)- fou considerat per *Las Dominicales del Libre pensamiento* com un dels diaris més combatius contra l'Església. Després que el bisbe Mateu Jaume ex comunicés *La Autonomía*, aquests fundaren *La Escoba* per evadir-se de les multes del diari que era la veu dels federals mallorquins²⁴⁸⁴. Els federals van participar també de lògies maçòniques i de cercles espiritistes.

A la ciutat de Palma, els federals aconseguiren tenir alguns regidors i formar part d'un govern municipal en coalició amb els liberals d'Esquerra Dinàstica i la resta de republicans – possibilistes i progressistes- i pogueren engegar algunes mesures laiques. Com havia passat durant el període del Sexenni s'enfrontaren amb l'Església catòlica i aquesta vegada mostraren el seu tarannà més antiliberal²⁴⁸⁵. L'Església encapçalada pel bisbe Mateu Jaume davant l'embranchida dels republicans en el govern municipal estratègicament posà un dels seus homes de confiança –el vicari Tomàs Rullan- en alguns projectes com el de la Caixa d'Estalvis i Mont

²⁴⁸² REIG, R.: *Op. cit.*, 2000, p.93.

²⁴⁸³ Ell mateix continuava dient que calia buscar el republicanisme i l'obrerisme de la Restauració en el món cultural no acadèmic. En el positivisme, l'evolucionisme i el materialisme. En l'anarquisme. En el lliurepensament. En les escoles laiques i en les "escoles lliures" creades els anys vuitanta. En les relacions peculiars que molts republicans i obrers mantingueren amb la maçoneria. Pere Gabriel analitzava el cas concret de Catalunya i també esmentava que calia buscar-lo en el catalanisme, especialment l'impulsat per Valentí Almirall, en el Centre Català i més endavant, fins i tot, la Unió Catalanista. A GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1985, p.38.

²⁴⁸⁴ *La Autonomía* dirigida per Joaquim Quetglas després que fos atacat per l'Església, creà un setmanari nou –*La Escoba*- per tal de comptar amb un setmanari satíric on exposà les notícies més punyents per l'Església.

²⁴⁸⁵ Segons Pere Fullana més enllà del tarannà antiliberal que es pugui desprendre en la predicació, cartes pastorals i escrits de tota mena, les tensions més importants es produeixen amb el republicanisme local i l'actitud anticlerical de publicacions com *El Demócrata* o *La Autonomía*. A FULLANA, P.: *Op. cit.*, 1994a, p.37.

de Pietat o en el programa de fires i festes impulsat també pel mateix govern liberal-republicà de l'Ajuntament de Palma.

Després de la mort de Mateu Jaume el 1886 fou preconitzat bisbe de Mallorca Jacint Maria Cervera²⁴⁸⁶, un bisbe nascut a València i que el 1869 s'havia hagut d'exiliar a Amèrica per no voler jurar la Constitució. Durant el seu mandat a Mallorca hi hagué un auge de l'integrisme, Cervera es decantava pel carlisme²⁴⁸⁷. Els anys de la Restauració l'Església catòlica es mostrà molt bel·ligerant amb els moviments dissidents. A més de la intolerància cap a les actituds anticlericals fou un període en què aquests impulsaren una important xarxa de societats catòliques: augmentaren les congregacions, les associacions femenines (sobretot) i masculines, les escoles catòliques, etc. Tot plegat, aconseguiren controlar la gran massa de població a través d'aquestes organitzacions. Aquestes societats suposaren una barrera pel creixement dels moviments alternatius com el republicanisme. Una de les més nombroses foren les Filles de Maria, una associació catòlica femenina. L'Església aconseguí dominar a la població femenina i com antany (el Sexenni) els republicans bolcaren la seva tasca en treure a la dona del control social que exercia l'Església sobre elles. L'associació de les Filles de Maria es fundà a gairebé totes les parròquies de Mallorca, des de la dècada del 60, i durant la del 80 encara havien anat en augment²⁴⁸⁸. Fins i tot el 1882 les Filles de Maria mantenien quatre escoles nocturnes amb 412 nines²⁴⁸⁹. L'educació obrera començava a preocupar també als catòlics, davant l'onada d'escoles que organitzaven els republicans. Per exemple, l'octubre de 1880 s'obrí una escola catòlica nocturna d'adults a sa Pobla que comptava amb 106 alumnes²⁴⁹⁰ i ho feien amb la mateixa premissa que els republicans, era una escola per a les classes treballadores, les quals per manca de recursos els faltava temps per acudir a l'escola els matins ja que es veien obligats a treballar al camp. Els republicans de Sa Pobla, amb molta d'antelació, ja van plantejar aquesta problemàtica i adequaren els horaris del camp a l'escola pública. Aquesta qüestió havia estat encapçalada pel republicà federal Isidre Arabí durant el Sexenni. A Campos també s'obrí una escola nocturna i es deia que hi acudien nombrosos alumnes²⁴⁹¹. A Pollença a finals de 1880 també s'obrí una escola catòlica gratuïta²⁴⁹². Aquesta escola s'havia creat per combatre l'escola de la ILE que havia obert Guillem Cifre de Colonya²⁴⁹³. A gairebé tota la geografia mallorquina hi havia entitats catòliques i moltes comptaven amb escoles. També fou el cas de Binissalem

²⁴⁸⁶ Cervera morí el novembre de 1897 i el seu successor a l'episcopat fou Pere Joan Campins –preconitzat bisbe de Mallorca el 21 d'abril de 1898.

²⁴⁸⁷ FULLANA, P.: *Op. cit.*, 1994a, p.38.

²⁴⁸⁸ N'hi havia a Alaró, Andratx, Artà, Algaida, Calvià, Campanet, Capdepera, Bunyola, Binissalem, Deyà, Galilea, s'Horta, Felanitx, Génova, Manacor, Sa Pobla, Santanyí, Selva, Sóller, Son Sardina, Son Servera, Montuïri i La Vileta segons *El Àncora* del 16 d'agost de 1881.

²⁴⁸⁹ FULLANA, P.: *Op. cit.*, 1994a, p.122.

²⁴⁹⁰ *El Àncora*, 10-11-1880.

²⁴⁹¹ *El Àncora*, 10-12-1880.

²⁴⁹² *El Comercio*, 11-11-1880.

²⁴⁹³ L'escola de Guillem Cifre de Colonya al llarg de la seva existència fou combatuda per l'Església. Per exemple, a finals de 1882 l'economista de Pollença organitzà sermons pel dia de la Puríssima Concepció contra la Institució Lliure d'Ensenyament de Pollença *El Comercio*, 4-12-1882.

que l'ecònom del poble obrí una escola nocturna en favor de la classe obrera²⁴⁹⁴. Potser ho fes per combatre la sucursal de UOB establerta en aquest poble. A Palma, també s'hi organitzaren escoles catòliques amb el mateix objectiu que la de Sa Pobla i Binissalem²⁴⁹⁵. Una altra associació nova fou la Joventut Catòlica, la qual es dedicava a realitzar conferències i algunes d'elles versaven sobre la qüestió de l'ensenyament de la classe obrera²⁴⁹⁶ i existeix un llarg etcètera d'entitats catòliques creades en aquells moments i les quals no dubtaren en organitzar escoles al poble²⁴⁹⁷. L'augment d'escoles i associacions de caire social dintre de l'Església indicava que al republicanisme li havia sortit un fort opositor. El catolicisme social acabà triomfant en detriment del republicanisme sobretot a la part forana²⁴⁹⁸.

Pel que feia a l'auge de l'associacionisme catòlic femení, s'emprengué la idea de recristianització de la dona quan aquesta començà a estar influïda pel protestantisme i l'espiritisme²⁴⁹⁹. Aquesta actitud integrista per part d'amples sectors de l'Església, a Mallorca, augmentà els primers anys del decenni dels vuitanta, quan la Unión Obrera Balear organitzà una secció de dones. L'església reaccionà de manera hostil davant la celebració d'un congrés femení marcat pel laïcisme²⁵⁰⁰.

En general, l'Església aconseguí frenar l'expansió del republicanisme i ho féu creant associacions catòliques per controlar les classes populars i combatent fervorosament els projectes laics duts a terme pels republicans mallorquins. La pressió de l'Església catòlica ajudà a aturar projectes com el Congrés Nacional Femení (1883) impulsat per la Unió Obrera Balear. També l'Escola Mercantil i la seva laïcitat foren combatudes i a partir de 1887 aconseguiren que aquesta gran entitat educativa es mantingués de manera residual fins a la seva total desaparició. Alguns projectes com els Guillem Cifre de Colonya a Pollença sobrevisqueren però la seva escola constantment fou criticada i atacada per l'església local. Aquests com exemples més visibles però n'hi hagué d'altres com les comunitats metodistes.

²⁴⁹⁴ *El Àncora*, 30-01-1886.

²⁴⁹⁵ Se'n creà una al carrer Apuntadors, número 45. Fou una escola catòlica nocturna per a les classes treballadores – tal com feien els republicans que centraven el seu objectiu en instruir les classes treballadores. A *El Àncora*, 17-10-1880.

²⁴⁹⁶ *El Àncora*, 1-02-1882.

²⁴⁹⁷ Alguns exemples d'associacionisme catòlic: A Lluçmajor es creà el febrer de 1881 una Associació de Mares Cristianes –tal i com havien fet a Manacor–, i també s'havia creat a Lluçmajor una escola nocturna i gratuïta sota la direcció dels sacerdots. A Alaró s'havia d'instal·lar una casa de germanes de la Caritat a iniciativa de l'ecònom del poble. A més funcionaven les escoles catòliques de Sant Josep i les del Cercle d'Obrers Catòlics. Aquest cercles es van estendre per la part forana. El juliol de 1880 es fundava a Manacor un Cercle d'Obrers Catòlics, entitat que també comptava amb escola diürna i nocturna. Fins i tot i havia una associació de mestres catòliques. El 1882 l'associació de Sant Josep creava associacions a distints barris de Palma i un dels seus objectius principals era la instrucció primària per nins i joves obrers pobres de Palma. El 1884 es seguia recordant la tasca que feien les escoles de Sant Josep a benefici del pobre treballador.

²⁴⁹⁸ Només el 1881 les entitats catòliques que s'havien format eren les següents: “Las Conferencias de San Vicente de Paul han sostenido por muchos años escuelas gratuitas. La Asociación de Católicos costeó siempre sus clases gratuitas. Hoy día las Josefinas, las Asociadas con las Hijas de María, La Pureza, el Colegio de los Sagrados Corazones etc. mantienen escuelas gratuitas. Los Obreros Católicos tienen su vasto local atestado de niños y de adultos que reciben enseñanza gratuita. Las escuelas de San José mantienen abiertas tres escuelas gratuitas a cada una de las cuales asisten de doscientos a quinientos alumnos”. A *El Àncora*, 25-01-1881.

²⁴⁹⁹ SÁNCHEZ, P.: *Op. cit.*, 1990a, p.33-49.

²⁵⁰⁰ FULLANA, P.: *Op. cit.*, 1994a, p.122. Remet a un article titulat a *El Àncora* (5-02-1883) que es diu “El Día de la Unión Obrera”.

L'església promovia missions populars i peregrinacions a llocs sants per tal d'augment el fervor catòlic dins la societat²⁵⁰¹. En quan a les missions populars la majoria estaven dirigides a combatre els protestants i precisament les realitzaven en aquells indrets on el laïcisme i el moviment protestant havia triomfat com a Capdepera i Pollença. A més es feren missions dirigides pels jesuïtes, un dels màxim enemics del republicanisme i la maçoneria. Aquestes missions realitzades pels jesuïtes tingueren lloc a Establiments (avui adherit a Palma) i a la Vileta (Palma)²⁵⁰².

A partir de l'episcopat de Jacint Maria Cervera (1886) es posà punt i final a molts projectes lliurepensadors ja que Cervera es mostrà més reaccionari i intransigent davant qualsevol espurna de dissidència religiosa. A més potencià la xarxa del catolicisme social en un moment en què el republicanisme veia minvada la seva presència en la vida pública -donat que l'engranatge de la Restauració els marginava del sistema-, ara bé, il·lusions d'impulsar projectes, escoles, casinos n'hi havia moltes, però l'èxit depenia que hi hagués una conjuntura política que ho fes possible. Aquesta conjuntura coincidia en els moment en què els sagastins pujaven la poder i promovien la llibertat d'associació o premsa, eines bàsiques per la difusió republicana. Amb el bisbe Jacint Maria Cervera en vengueren més de missions populars igualment dirigides contra les comunitats protestants a les quals pretenia eradicar.

Grup de dissidents: republicans lliurepensadors, espiritistes, maçons i protestants

Tot i la forta oposició de l'Església catòlica es formaren distints grups lliurepensadors on hi havia maçons, espiritistes, anarquistes i el col·lectiu dels protestants. En general aquests col·lectius reivindicaven la llibertat de cultes i la total separació de l'Església i de l'Estat i actuaren units sota el paraigües del republicanisme. Junts promogueren importants tasques en favor de l'ensenyament laic i també de l'associacionisme obrer com en el cas de la Unió Obrera Balear.

Un d'aquests col·lectius vinculats al republicanisme foren els protestants. Fou durant la Restauració que els protestants es pogueren establir legalment a l'illa. El primer que feren fou obrir escoles, repartir propaganda i obrir les primeres capelles protestants a Palma²⁵⁰³. També

²⁵⁰¹ El juny de 1883 havien projectat una peregrinació a Lourdes, sembla que aquesta fracassà. Segons *El Comercio*, 1-06-1883. Dies més tard informen que són 380 els subscrits per participar en la peregrinació. L'agost de 1884 prepararen la peregrinació al santuari de Lluc Segons les fonts catòliques hi participaren 15.000 peregrins, xifra exagerada segons *La Autonomía* que trobava abundant si els bitllet de ferrocarril venuts havien estat de 5.400 a *La Autonomía*, 16-08-1884. Per ells el ferrocarril només hauria transportant una tercera part si es feia cas de la xifra donada pels catòlics.

²⁵⁰² *El Comercio*, 8-03-1883. El diari republicà comentava després els resultats de la missió: "En el caserío de la Vileta ha concludido ya la santa misión que venian predicando los padres jesuitas. Dentro ocho o nueve meses, dice que se recogeran los frutos de la santa mision", a *El Comercio*, 22-03-1883.

²⁵⁰³ El gener de 1877 es va obrir una escola metodista i una d'evangèlica en el carrer Arabí de Palma, si bé el mes d'abril se'n van tancar les portes. El 1878 es parlava de 41 assistents a les escoles. El mes de novembre de 1877, ja trobem indicis d'intensificació de la propaganda protestant a Ciutat, en el cementiri i a la plaça Major. El setembre de 1878, altra vegada a la sortida de la novena del cementiri, es repartia propaganda protestant. Igual passava, aquell

s'estengueren pels pobles, organitzaren comunitats protestants a Capdepera, Son Servera, Artà, Pollença, etc. Unes amb més èxit que altres però totes elles protagonitzaren una forta topada amb els catòlics. Per exemple, el 3 de juliol de 1881 s'inaugurava a Son Servera una missió protestant²⁵⁰⁴. La propaganda no només la feren a la ciutat sinó que també grups d'anglesos repartien propaganda a localitats com Valldemossa, Sóller i Pollença i també se'n repartien a Ciutat durant la missió popular el mateix 1882. Posteriorment, el 1884, es reparteixen fulls protestants a Felanitx i a Pollença i entorn de 1886 augmentà la predicació en el Coll de'n Rebassa (Palma), Santa Catalina (Palma) i Inca. En general durant aquells anys s'havia intensificat la propaganda als pobles de: Algaida, Artà, Campos, Capdepera, Inca, Lluçmajor, Sóller i Son Servera. Una de les localitats on més èxit tingueren les tesis protestants fou a Capdepera. En aquest poble s'havia fundat el 1879 una comunitat metodista per obra de Bartomeu Alou. La quimera de Bartomeu Alou va ser possible perquè aleshores ja hi havia un grup de gent deslligada de la religió catòlica que li va fer costat i superà els entrebancs gràcies a desinteressats suports locals²⁵⁰⁵. Els seus principals col·laboradors foren Xerafi Nebot Melis – que més tard passà com a pastor a Campos- i Antoni Sancho Gili, procedent d'una família republicana. De fet el seu germà Miquel Sancho Gili fou un dels impulsors, l'any 1885, de la Unió Obrera Balear i l'any 1893 encapçalà la reacció republicana per aturar les agressions dels catòlics a la comunitat metodista²⁵⁰⁶. L'any 1882, Bartomeu Alou, aprofitant que el reverend Brown passava uns dies per Capdepera, inicià el treball d'evangelització a Son Servera. Al principi va tenir acollida però després de repetir la visita unes quantes vegades es desfermà la reacció del clergat, que li féu impossible trobar un local per a les reunions i va haver d'escoltar insults i rebre pedrades²⁵⁰⁷. El 1885 Alou i Joan Castell fundaren (de la que en fou pastor) una capella metodista a Artà i poc després inauguraren una escola. L'Església catòlica reaccionà posant una escola nocturna i una capella a prop del local metodista.

Com hem dit els protestants també crearen les seves pròpies escoles, com la instal·lada a Palma el 1877. D'escoles al marge de l'Església catòlica a més de l'escola de la Unió Obrera Balear i l'Escola Mercantil i la Institució Lliure d'Ensenyament de Pollença s'han de tenir en compte les vinculades al protestantisme. Aquestes escoles també treballaven en favor de la llibertat religiosa i de pensament i estigueren molt vinculades als sectors republicans que participaven dintre de les comunitats metodistes. A Pollença, el 1886, Joan Magriñà i Teresa Roig, la seva esposa, obriren unes escoles evangèliques metodistes, al carrer de Santa Bàrbara, 9, de primera

mateix any, a Capdepera i Valldemosa. El 1878, visitava l'illa de Mallorca el Reverend Thomas Harri Rule. A finals de 1880 s'informa que els anglicans residents a Mallorca volen obrir una impremta, segons *El Comercio*, 20-12-1880. Aquesta capella havia estat oberta el mes de maig de 1877, estava al carrer del Real a Ciutat i era dirigida per Mr. Brown. El 3 de gener d'aquell mateix any es duu a terme el primer matrimoni no catòlic a Ciutat.

²⁵⁰⁴ Consistí en repartir impresos protestants amb textos de la Bíblia anunciant sermons trisetmanals a la capella del carrer Oms a càrrec de pastors protestants mallorquins i catalans.

²⁵⁰⁵ El Sexenni fou un temps d'agitació popular que a Capdepera es visqué intensament. Per un costat hi havia els republicans i per l'altre, "els neos", dirigits pel "vicari vell", Bartomeu Sureda Cursach, de tendència carlina. Durant aquells anys Bartomeu Alou féu costat a la causa republicana i participà dels seus actes. A TERRASSA, J.: *Op. cit.*, 2013, p.125.

²⁵⁰⁶ *Idem*, p.132.

²⁵⁰⁷ *Idem*, p.135. Ho extreu de *La obra evangèlica* escrita per Bartomeu Alou.

ensenyança, per a nins i per a nines. Alou, de Capdepera, havia començat el proselitisme creant una escola. Foren els mestres ells i la seva esposa –menorquina- Isabel Oleo. L'escola metodista de Capdepera havia pogut funcionar perquè l'Ajuntament d'aquella localitat, entre 1887 i 1891, havia estat governat pels liberals. A partir de 1892, el vicari amb l'ajuda de l'ajuntament conservador aconseguí dur a terme el tancament de l'escola metodista. A més es fundaren noves associacions catòliques per ofegar el protestantisme com la fundació de les monges franciscanes, la creació d'associacions juvenils (Congregació Mariana de Sant Lluís Gonzaga, Filles de Maria), les Mares Cristianes i l'establiment a Capdepera de la congregació de religiosos de Sant Alfons M. de Liguori (1893) dedicat a l'ensenyament eren la mostra clara de l'estratègia utilitzada per la mateixa Església²⁵⁰⁸. En aquestes comunitats protestants més fermes, els protestants comptaven amb el suport del republicanisme que vetllava per la llibertat de cultes i units feien pinya per lluitar contra el poder que tenia a l'Església catòlica dins l'Estat espanyol. En el cas de Capdepera es veia clarament com els republicans tingueren molt a veure amb la comunitat protestant ja que molts d'ells militaven dintre dels espais republicans com la UOB i la comunitat metodista. També en algunes localitats com Sóller, els republicans havien cedit el seu casino als protestants locals per realitzar-hi una reunió, a Manacor el cap dels republicans federals també tingué problemes amb els catòlics del seu poble per la seva condició de protestant, a Pollença els republicans ajudaren als protestants a fugir d'un motí catòlic contra aquests, etc. En general els republicans es queixaven de l'actual Església, la qual consideraven que s'havia allunyat molt dels principis del cristianisme i a més consideraven que la religió pertanyia a l'àmbit privat i que aquesta havia de restar al marge de l'Estat. La idea del retorn a un cristianisme més primitiu era per contra el que defensaven els protestants, ara amb la legalitat del seu culte a l'Estat espanyol, aquests donaren a conèixer el nou culte i captaren adeptes entre grups com els republicans. Aquest discurs pogué tenir èxit dins el republicanisme mallorquí donat que comptava amb la prèvia tasca de propagandistes com Jeroni Bibiloni o Josep Barbier que apostaven pel cristianisme primitiu i una societat igualitària.

Un altre grup dins el món del lliurepensament i dissidència religiosa foren els maçons. Després del Sexenni tornaren a activar-se les lògies maçòniques. La maçoneria aglutinava un món molt heterogeni. Per aquest motiu no és d'estranyar que el Gran Orient de la Maçoneria Espanyola proposés una invitació al pastor protestant de Capdepera –Bartomeu Alou- pel seu ingrés a la maçoneria que rebutjà per incompatible amb tot sentiment religiós²⁵⁰⁹. També l'Església mallorquina combaté la maçoneria i la vinculava als sectors republicans i des de diaris com *El Àncora* es pretenia demostrar les vinculacions de la Unió Obrera Balear amb la maçoneria, la

²⁵⁰⁸ FULLANA, P.: *Op. cit.*, 1994a, p.188-189.

²⁵⁰⁹ ALEMANY, L.: "El protestantismo en Mallorca: contribución a su estudio: otras religiosas y sectas: la masoneria y el espiritismo" a MASCARÓ, J. (coord.): *Historia de Mallorca*. Palma, Esago, 1979, Vol. IV, p.577-608.

qual intercanviava llibres amb una revista maçònica²⁵¹⁰. També el bisbe de Mallorca, Mateu Jaume, el 1881 s'encarregà de titllà al diari republicà federal *El Comercio* de maçònic:

“*El Comercio*: republicano federal, órgano del partido de Pi y Margall y de las Logias Masónicas de esta Ciudad; y por tanto enemigo declarado de la religión católica, aunque no publica ordinariamente artículos de fondo doctrinales y de propia redacción. El director y redactores son sujetos oscuros, sometidos a las Logias de la Masonería. Suelen escribir artículos sueltos para zaherir al clero y las prácticas religiosas. 400 ejemplares. Sale en Palma de Mallorca todos los días menos los domingos”²⁵¹¹.

Precisament aquest mateix diari –*El Comercio*– el maig de 1881 informava de la formació d'una nova lògia a Barcelona, *Avant*, i que estava sota els auspicis del Gran Orient Portuguès²⁵¹². Un any després s'informava de les campanyes de la maçoneria de Barcelona contra la intolerància clerical²⁵¹³. El 1887 hi va haver organització de lògies mallorquines adherides a la Gran Lògia Simbòlica Regional Catalana que aquell any passà a nomenar-se Gran Lògia Regional Catalana-Balear²⁵¹⁴. El 1890 el mallorquí resident a Barcelona –Llorens Frau Abrines– publicava *Diccionario Enciclopédico de la masonería*, obra que es publicà sota la direcció de maçó català Rossend Arús. Pel que fa a Llorens Frau havia organitzat la primera lògia maçònica a Mallorca, *Primera Luz* (1873-1884), i el 1878 encara era el venerable mestre d'aquesta, més endavant s'instal·là a Barcelona i participà en les lògies catalanes.

Després del Congrés Antimaçònic de Trento (1896), l'Església catòlica ho aprofità per fer conversió d'alguns maçons coneguts dins la societat mallorquina com Joan Lluís Oliver o Antoni Gelabert Cano. Per exemple Antoni Gelabert que havia escrit a la premsa republicana i estava en favor de l'emancipació de la dona, el 1888 escrigué un article en descàrrec dels seus errors passats com a maçó²⁵¹⁵. Al llarg dels 80 Antoni Gelabert havia estat mestre, orador i propagandista significat que es va retreure de la seva ideologia el 1888. Mentre que Joan Lluís Oliver Sabrafen era periodista i formava part de la redacció del diari republicà possibilista *La Opinión*²⁵¹⁶, a més fou venerable mestre de les lògies maçòniques *Primera Luz* (1878) i *Prudencia* (1881).

L'Església sovint des de la trona criminalitzà als maçons. Molt abans, el 1883, un sacerdot de Manacor en un dels seus sermons quaresmals parlà contra les societats maçòniques, unes

²⁵¹⁰ Aquesta havia fet una col·laboració per la biblioteca de l'entitat obrera mallorquina.

²⁵¹¹ FULLANA, P.: *Op. cit.*, 1994a, p.213. Ho extreu dels informes de la Diòcesis de Mallorca a la Nunciatura, en data de 26 de febrer de 1881, localitzat a l'Arxiu Secret del Vaticà: ASV, AN Madrid, 510, tít. IV, Sez. V., n.23.

²⁵¹² *El Comercio*, 17-05-1881.

²⁵¹³ *El Látigo*, 18-07-1884.

²⁵¹⁴ S'imprimí un fulletó: “Gran Logia Simbòlica Regional Catalana-Balear”. Segurament es tracti de l'obra *Constitución de la Gran Logia Simbòlica Regional Catalana-Balear* imprès a Barcelona a la impremta Gran Lògia Regional el 1887.

²⁵¹⁵ *El Ancora*, 28-09-1888.

²⁵¹⁶ Com a periodista a més de formar part de la redacció del diari de Joaquim Fiol escrigué a *El Correo de Mallorca*, *El Anunciador Balear* i *La Almudaina*. Era el pare del periodista i escriptor Miquel dels Sants Oliver.

associacions segons ell de malvats i assassins²⁵¹⁷. També a Lluçmajor el rector des del púlpit predicava contra la maçoneria²⁵¹⁸. Tant a Manacor com a Lluçmajor durant la Restauració s'organitzaren lògies i per tant tenia sentit que tant el rector de Lluçmajor com el de Manacor promoguessin campanyes contra la maçoneria i dediquessin els seus sermons a combatre les lògies maçòniques locals. De fet eren els dos únics indrets de la part forana que organitzaren lògies, a més de la capital, Palma. A Manacor s'hi formà la lògia *Razón* i a Lluçmajor es creà la lògia *Fraternidad*. En el cas de Palma hi havia hagut la lògia *Primera Luz, Reforma, Prudencia, Reforma* i *Caridad*. Tot i que en una notícia sobre el sacerdot de Manacor, des de les pàgines de *El Demócrata* s'assegurava que no només era a Manacor i Palma on hi havia grups maçons, aquests parlaven de l'existència d'associacions maçòniques a altres pobles importants de Mallorca i de Eivissa i Menorca on hi havia major proporció de lògies comparat amb Mallorca²⁵¹⁹. Potser es referís a Lluçmajor i alhora a altres pobles que en desconeixem totalment l'existència d'alguna lògia.

Segons Pere Fullana, el mite de la maçoneria pogué ésser útil pel mateix catolicisme, com a element de cohesió i d'enfortiment interior, si bé, després, en realitat aquest enemic va ésser més fictici que real. El fet de lligar la Unió Obrera Balear i el republicanisme illenc amb la maçoneria pot pressuposar que es tractava d'una estratègia de la mateixa Església per a aïllar-los. L'odi que despertava la maçoneria en les masses catòliques es transmetia, així, als sectors marginals del sistema de la Restauració. Les acusacions, entre reals i fictícies, contra la maçoneria originen la popularització del mite maçònic. Per extensió, aquells grups que es distingien pel seu anticlericalisme o heterodòxia social eren rebutjats per les masses catòliques²⁵²⁰. En aquest cas, el nostre estudi demostra que existí un vincle real entre la maçoneria i el republicanisme, gens menyspreable i que l'insult fàcil de maçó al moviment dissident no era del tot fals ja que existien lògies maçòniques que es movien entre els grups republicans com la Unió Obrera Balear o cercles republicans de la part forana, etc. També com s'exposa a l'apartat del Congrés Nacional Femení (1883) el radi d'implicació de la maçoneria espanyola i en concret la femenina degué ser important, com per exemple ho havia estat en el cas dels grups maçons d'Alacant i Menorca. Més endavant, durant el bisbat de Jacint Maria Cervera (1886-1897), els maçons mallorquins impulsaren una escola laica a Palma. La ciutat de Palma fou un dels indrets on més cresqué l'anticlericalisme i el lliurepensament aquests anys i per tant fou l'indret on l'Església catòlica tingué més problemes de fe, tot i que havien crescut el nombre de congregacions religioses també havia crescut la irreligiositat a la ciutat²⁵²¹. Mentre

²⁵¹⁷ *El Comercio*, 28-02-1883.

²⁵¹⁸ *El látigo*, 26-07-1884.

²⁵¹⁹ *El Demócrata*, 1-03-1882.

²⁵²⁰ FULLANA, P.: *Op. cit.*, 1994a, p.200.

²⁵²¹ Aquest era l'informe que féu el bisbe Cervera al Papa durant la visita ad limina apostolorum on li ressenyava l'estat moral i espiritual de la seva diòcesis: "El obispo Jacinto María Cervera y Cervera (1886-1897) en la relación de 1888 constata que el pueblo de Mallorca es religioso, pero advierte que la impiedad se ha introducido en las ciudades a través de la lectura de libros depravados que provocan la laxitud de costumbres. A pesar de todo, las buenas costumbres están muy arraigadas, los fieles cumplen con los preceptos festivos, asisten a las misas solemnes, hacen penitencia, practican la caridad, etc. Las mujeres son en general muy devotas y los hijos reciben una educación

que a la part forana seguia gaudint del control social de gairebé tota la població, llevat d'alguns indrets que ja hem exposat, però per combatre'l es valgué d'un fort clericalisme. En els moments en què Cervera feia esment de la escola laica impulsada pels maçons (el 1888) hem de pensar que els principals líders del republicanisme militaven dins la lògia La Reforma, es tractava d'Antoni Villalonga, Lluís Martí i Jeroni Pou. Pel que fa als republicans federals que participaren de lògies maçòniques, n'hem fet esment en el capítol tercer en l'apartat titulat maçoneria i republicanisme. En aquesta taula en recordem alguns dels seus membres.

*Taula de maçons republicans:*²⁵²²

Nom	Professió	Lògia
Jordi Albis Bennassar	Hisendat	Primera Luz
Mateu Borràs Palou	Comandant	Primera Luz
Fèlix Duval Oliver	Propietari	Primera Luz
Llorens Frau Abrines	Comerç	Primera Luz
Martí Frau Oliver	Industrial	Primera Luz
Antoni Garau Tous	Pilot	Primera Luz
Rafel Manera Serra	Metge	Primera Luz
Antoni Marroig Bonet	Propietari	Primera Luz
Eusebi Miro Piquer	Comerç	Primera Luz
Jeroni Pou Magraner	Militar/Advocat	Primera Luz
Francesc Sancho Mas	Metge	Primera Luz
Guillem Serra Bennàssar	Metge	Primera Luz
Claudi Valls Forteza	Argenter	Primera Luz
Josep Valls Piña	Comerç	Primera Luz
Ignasi Vidal Bennàssar	Industrial	Primera Luz
Antoni Villalonga Pérez	Hisendat	Primera Luz
Lluís Martí Gimeno	Militar/Advocat	Reforma

A més de la maçoneria, en aquests decennis del 80 prengué molta força a Mallorca l'espiritisme. L'espiritisme fou un nou corrent en el qual s'hi sumaren alguns republicans i que a Mallorca

cristiana. Las congregaciones religiosas han crecido, pero también la irreligiosidad. El problema religioso en Palma radica en la creación de una escuela laica para adolescentes, fruto de una secta masónica. La prensa, los libros perversos y el cáncer de dicha escuela horrorizan al obispo, por ser un plan dirigido a pervertir las mentes de los fieles y apartarlos de la religión. En la ciudad de Palma asisten a misa los domingos y cumplen el precepto pascual de la comunión 1/3 de su población. El impulso de la congregación de San Vicente de Paúl y los ejercicios espirituales de San Ignacio son los medios idóneos para resolver el problema. Gracias a Dios, a la labor del clero y a la Virgen María Inmaculada patrona de la diócesis, la tiranía sembrada no echará raíces en las familias campesinas. Arxiu Secret del Vaticà (ASV), Visita ad Sacra Apostolorum Limina, Mayoricer 480 (7 novembre 1888, fs. 428-430).

²⁵²² Segons la llista alfabètica dels membres coneguts de la lògia Primera Luz de Palma i Reforma aportada als estudis de Sanllorente. SANLLORENTE, F.: *Op. cit.*, 1995.

promogueren cercles i inclús diaris. En general sobre espiritisme hi ha molts pocs estudis a Mallorca, gairebé cap, llevat de obres generals com l'estudi de Lluís Alemany en l'obra general de la història de Mallorca coordinada per Josep Mascaró Passarius²⁵²³. També les memòries del republicà gabellí Antoni J. Massanet ens ajuden a aproximar-nos a l'extensió de l'espiritisme a Mallorca i en concret al nucli de Capdepera on el moviment espiritista fou exitós²⁵²⁴. En aquell temps els científics dirigien les investigacions a l'estudi de l'energia, principalment elèctrica i magnètica; els experiments amb aquelles "forces" invisibles provocaven canvis i moviment d'objectes, coses que als ulls dels espiritistes demostraven que, més enllà del que perceben els nostres sentits, hi havia "un altre món". A tot això s'hi afegia el desenvolupament de la psicologia amb estudis sobre l'hipnotisme, somnis, canvis de personalitat, fenòmens telepàtics, etc. L'espiritisme modern sorgí a mitjan segle XIX i plantejava la possibilitat i viabilitat de comunicar-se amb entitats invisibles, principalment esperits dels difunts, mitjançant la mediació d'un mèdiu. L'espiritisme donà la darrera passa en la privatització de la religió: no admetsien interferències entre Déu i l'home. L'espiritista era un home de fe, sense temple ni pastor, que creia en les benaurances, però rebutjava els sagraments argumentant que eren els fonaments del poder de l'Església, a la qual criticaven amb duresa per la manipulació ideològica, la presència i intervenció en la vida política i per la persecució de privilegis. L'espiritisme arreplegà gent molt diversa canalitzant la seva vitalitat mitjançant sindicats, ateneus, cooperatives, associacions i altres tipus d'associacionisme²⁵²⁵. A Mallorca també hi hagué nuclis d'espiritistes concentrats sobretot a Palma, Capdepera i Artà, indrets on més èxit i seguidors havia tingut. També a l'illa veïna de Menorca s'hi havien desenvolupat varis cercles cosa que contagiava al llevant mallorquí que era pròxim a l'illa de Menorca. A Palma el nucli d'espiritistes es concentrà a l'entorn de la mútua i cooperativa Unió Obrera Balear que tenia a la seva direcció als màxims implicats en el corrent espiritista, Fèlix Mateu Domeray i Ignasi Cortacans Garcia.

Les primeres notícies que es tenen sobre la celebració de reunions i creació de grups espiritistes mallorquins eren del 1875. Aquell any un grup de palmesans van assistir a una reunió espiritista convocada per la filial de la Sociedad Espirista Española sota l'impuls d'un militar²⁵²⁶. A partir d'aquí aquest grup va rebre la *Revista Espiritista, periodico de estudios psicológicos* que se publicava mensualment a Barcelona i *La Revelación, revista espiritista de Alicante*²⁵²⁷. El grup espiritista mallorquí es consolidà i el 1881 va aparèixer a Palma la primera publicació espiritista *El Espiritismo* dirigida per Ignasi Cortacans –militar retirat i ateu- i de la que era redactor Fèlix Mateu Domeray, els dos dels impulsors de la societat mutualista i cooperativa Unió Obrera Balear. A Capdepera també sorgí una comunitat espiritista però l'oposició dels protestants féu

²⁵²³ ALEMANY, L.: *Op. cit.*, 1979, p.577-608.

²⁵²⁴ MASSANET, A. J.: *Vida i costums a Capdepera (1812-1931)*. Palma, Documenta Balear, 2009.

²⁵²⁵ *Idem*, p.17-18. En l'estudi preliminar a cura de Josep Terrassa s'expliquen les principals tesis de l'espiritisme i sobretot de l'autor de les memòries, Antoni J. Massanet.

²⁵²⁶ Es parlava d'un militar foraster com un dels dirigents. Possiblement fos Ignasi Cortacans, militar nascut a Tarragona i que el 1875 s'havia retirat.

²⁵²⁷ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. V. p.328.

que s'haguessin de traslladar a Artà²⁵²⁸. El principal impulsor fou un cap de peó de camins retirat conegut amb el nom com *es Cabo* i que a manera de burla se'l coneixia com *el pare de les patates*. Aquest era natural de Lluçmajor i passà a treballar a Artà i visqué en una caseta de peons de camins als afores del poble i més tard s'instal·là al carrer Llebeix d'Artà²⁵²⁹. A Artà també hi havia hagut una comunitat metodista però l'Església ben aviat hi féu ombra amb la construcció de l'oratori de Santa Catalina per part de Montserrat Blanes "Beat Patró" amb la finalitat de combatre l'espiritisme i protestantisme que es desenvolupava a la barriada on s'havien establerts ambdós sectors dissidents del catolicisme. El fenòmen de l'espiritisme a Palma també havia provocat la reacció immediata del diari catòlic integrista *El Àncora* especialment de part del seu director, Miquel Maura, que amb el pseudònim Clarencio va publicar un article titulat precisament "El Espiritismo" el 1881. La revista *El Espiritismo* havia sortit per primer cop el 16 d'abril de 1881 i només se'n editaren quatre números a la impremta de Miquel Roca. Hi havia articles de l'astrònom Camille Flammarion i la feminista catalana Amàlia Domingo Soler. En general l'espiritisme es divulgà i estengué entre la població obrera palmesana, a més dels nuclis del llevant mallorquí, Artà i Capdepera. A Capdepera la introducció de l'espiritisme va córrer a càrrec del picapedrer Mateu Sirer i la seu del cercle espiritista es trobava a la casa del pagès Climent Garau i a Artà l'impuls del corrent espiritista fou obra del peó de camins, *es Cabo*. A Espanya el corrent espiritual i ideològic de l'espiritisme únicament s'estengué pel vessant mediterrani i arrelà principalment per les comunitats de Catalunya i València i per l'illa de Menorca; un arrelament que ens remet a un important trànsit marítim i a intenses relacions comercials i culturals entre les principals ciutats portuàries del Mediterrani²⁵³⁰. Tot i que Menorca l'espiritisme tingué continuïtat no hem d'oblidar la importància de l'espiritisme a principis de la dècada dels 80 a Mallorca, aquest nucli d'espiritistes es trobava a l'entorn de la Unió Obrera Balear i la seva publicació va plena d'articles signats per espiritistes com Flammarion o Ramon Solsona. A més de Palma tingué una presència continuada a Capdepera fins el 1936 i també a Artà, on anaren a residir les filles de Fèlix Mateu Domeray i molt possiblement seguiren les idees del seu pare ja que des de joves participaven en les escoles de la UOB i de *La Actualidad*. En els anys 90 des de *La Voz del Pueblo*, que girà entorn a la reorganitzada Unió Obrera Balear, portava en el seu setmanari articles i informació sobre premsa espiritista, sobretot de la revista *La Irradicación* de Madrid.

A partir de 1881 el nucli espiritista de Palma es va consolidar, com hem dit va treure a la llum una publicació i aquell any també organitzaren sessions espiritistes als afores de la ciutat i es deia que hi havien assistit unes cinc-cents persones²⁵³¹. Concretament la sessió s'havia realitzat en el Casino de l'Eixample a s'Hostalet d'en Cañelles (Palma)²⁵³². L'Hostalet d'en Canyelles

²⁵²⁸ ALEMANY, L.: *Op. cit.*, 1979, p.577-608.

²⁵²⁹ *Ibidem*.

²⁵³⁰ HORTA, G.: *Op. cit.*, p.321-322.

²⁵³¹ S'establí una animada discussió entre adeptes i incrèduls i es presentà a una mèdium femenina. A *El Comercio*, 26-03-1881.

²⁵³² *El Àncora*, 26-03-1881.

pertanyia al tercer districte de Palma on electoralment el republicanisme obtenia bons resultats. Poc després publicaren el primer número de *El Espiritismo* amb la voluntat de convèncer de la bondat i veritat de les seves doctrines²⁵³³. Segons *El Áncora* hi havia moltes al·lusions de la Bíblia protestant²⁵³⁴. Aquesta publicació només aconseguí tirar endavant quatre números, els motius que al·legaren era que esperaven temps millors per poder tirar endavant la iniciativa. *El Comercio* –diari federal- informava que el director de *El Espiritismo* havia cregut convenient esperar una època de major llibertat per emetre el seu pensament ja que feia poc que a Catalunya s’havia format una causa als redactors d’un diari espiritista i s’havia condemnat al propietari amb una forta multa²⁵³⁵. Segons *El Áncora* s’havien publicat dos números i el tercer deien que ja no sortiria al carrer²⁵³⁶. La desaparició del diari no impedí que es celebrassin més sessions espiritistes:

“En los dos días anteriores hanse celebrado sesiones espiritistas en la calle de Rubí. Fueron muchos los llamados y poco los convertidos”²⁵³⁷.

En el carrer Rubí de Palma era on hi tenien la seva residència la família Francisca Vidal Tous i Fèlix Mateu Domeray. Podria ser que fos a la casa d’aquests dos on es dugué a terme una sessió espiritista. El 1882 una altra de les modes era el somnambulisme, a l’estiu visità des de Barcelona l’illa la somnàmbula Emma Zanardelli, aquesta feia un espectacle sobre fenòmens de magnetisme humà²⁵³⁸. En aquest espectacle que havia de tenir lloc al Teatre Circ Balear també hi participava el Doctor May. Feren unes quantes funcions –el doctor May i Emma Zanardelli- sobre magnetisme humà²⁵³⁹. El somnambulisme i el magnetisme eren aquelles noves ciències que estaven estretament relacionades amb els corrents espiritistes.

Mentre que a l’altre focus espiritista que arrelà a Mallorca, el llevant, tenim que a Capdepera la introducció de l’espiritisme fou obra del picapedrer Mateu Sirer, *de na Vellea*, que el conegué en un centre espiritista de Maó quan anà a treballar a la fortificació de la Mola l’any 1877²⁵⁴⁰. En un primer moment aquells lliurepensadors i espiritistes gabellins s’acostaren a la capella metodista i alguns es feren metodistes. Fou el cas de Mateu Sancho Espinosa²⁵⁴¹ o la família lliurepensadora dels cinc germans Garau Verger -de malnom *Racons*- amb les seves esposes. Entre 1882 i 1883 tots aquells deixaren d’assistir a classe i al culte protestant. Aquella escissió

²⁵³³ *El Comercio*, 19-04-1881.

²⁵³⁴ *El Áncora*, 19-04-1881.

²⁵³⁵ *El Comercio*, 29-04-1881.

²⁵³⁶ *El Áncora*, 28-04-1881.

²⁵³⁷ *El Comercio*, 13-06-1881.

²⁵³⁸ *El Comercio*, 16-08-1882.

²⁵³⁹ A finals d’agost s’anunciava la tercera funció. *El Comercio*, 26-08-1882.

²⁵⁴⁰ MASSANET, A.J.: *Op. cit.*, p.121-122.

²⁵⁴¹ Quan morí el 1881 la seva mare Maria Ignasia, fou enterrada civilment i a final d’aquell any Mateu Sancho es donà de baixa de la capella metodista segurament perquè la creença en idees espiritistes anaven prenent forma i força. A TERRASSA, J.: *Op. cit.*, 2013, p.139.

dins la comunitat metodista fou l'origen de la formació d'un grup consolidat d'espiritistes²⁵⁴². El 1890 continuava havent una agrupació espiritista i visqué un nou impuls amb la incorporació d'Antoni J. Massanet que acabava d'arribar de fer el servei militar a la marina, a Alacant. Allà entrà en contacte amb grups espiritistes i republicans que feien molta feina dins el camp de l'associacionisme i cooperativisme. Es fundà el Centre Espiritista de Capdepera al carrer de Sant Joan núm. 14, casa propietat de Climent Garau Verger²⁵⁴³. L'agrupació de Capdepera estava en contacte amb la resta de moviment espiritista, per exemple l'any 1891 l'agrupació féu un donatiu d'una pesseta per al manteniment de les *Hojas de Propaganda de la Unión Escolar Espiritista*²⁵⁴⁴. Segons Josep Terrassa tots els metodistes i espiritistes eren republicans, compartien una mateixa ideologia política i junts participaren, any 1885, en la fundació de la Unió Obrera local. En Xerafi Nebot, entorn de 1888-1889, fou secretari de dita societat i ho aprofitava per defensar la comunitat protestant de les envestides que rebia per part dels catòlics. Abans de desaparèixer la societat obrera, any 1891, la junta directiva prohibí que dins els locals es produïssin confrontacions per motius polítics o religiosos, perquè eren contraproductius pel seu bon funcionament. Espiritistes i metodistes sempre varen conviure amb normalitat. Tenien assumida la llibertat de creences, fins i tot dins l'àmbit familiar. En Llucià Sirer Melis, un dels fundadors del Centre Espiritista local, tenia l'esposa metodista i mai, cap dels dos renunciaren a les seves creences²⁵⁴⁵. Aquesta unió entre espiritistes i protestants en el món rural fou més estreta que a la Ciutat ja que era més difícil lluitar contra el tradicionalisme i catolicisme que tenia una gran influència social en els pobles i calia unir esforços.

El 1888 es va celebrar el primer Congrés Internacional Espiritista a Barcelona i entre les adhesions hi figuraven el Centre Espiritista de Maó i el Centre El Buen Deseo de Villacarlos (actual es Castell)²⁵⁴⁶. Els mallorquins no hi participaren però a causa de no tenir premsa obrera i republicana relacionada amb organitzacions com Unió Obrera Balear es fa difícil saber quin fou el seu coneixement, implicació, etc. en aquest congrés celebrat a Barcelona. L'únic mitjà que existia era *El Republicano* i la seva edició era molt intermitent. Més endavant a Menorca, el 1895, fundaven el setmanari espiritista *La Estrella Polar*. Menorca havia estat per alguns gabellins el lloc on havien après en part les idees cooperativistes i espiritistes, això en el cas del qui fou el seu introductor Mateu Sirer o d'Antoni J. Massanet.

Per acabar a Mallorca existia un grup de lliurepensadors organitzat. Aquests eren més propers a l'ateisme i al racionalisme. També s'entremesclaven amb els grups espiritistes i maçons que freqüentaven els espais republicans. L'exemple més clar tal volta sigui el de la Unió Obrera Balear, lloc per on hi passaven tots els obrers i obreres juntament amb els republicans de la

²⁵⁴² Segons una entrevista a Joan Moll a la revista gabellina Cap Vermell, Climent Garau Verger "Racó", llaurador, que vivia al carrer Baptista i feia graneretes era a la volta de casa seva que tenia les reunions espiritistes, activitat que va mantenir fins a la seva mort, el 8-04-1924. Recollit a *Idem*, p.140.

²⁵⁴³ MASSANET, A.J.: *Op. cit.*, p.121-122.

²⁵⁴⁴ ALEMANY, L.: *Op. cit.*, 1979, p.577-608.

²⁵⁴⁵ MASSANET, A.J.: *Op. cit.*, p.121-142.

²⁵⁴⁶ ALEMANY, L.: *Op. cit.*, 1979, p.577-608.

petita burgesia –i en menor mesura gent provinent de la mitjana que exercien com a socis corresponsals o protectors-, tots ells defensors d’una cultura política liberal democràtica i popular. Existiren grups de lliurepensadors a Palma i a localitats com Andratx. Al llarg del decenni dels 80 a la seu de la Unió Obrera Balear arribava premsa de distints indrets de la geografia relacionades amb el lliurepesament, l’espiritisme i la maçoneria. Als salons de lectura d’aquest tipus d’entitats es podien llegir els òrgans més importants com *Las Dominicales del Libre Pensamiento* o *El Motín*, i altres com l’espiritista *La Luz del Porvenir*. També rebien la publicació *Revelación primera, los espíritus, su creación, transmigraciones, encarnaciones y categorias* que publicà la societat espiritista *Reunión Familiar del Amor, Paz y Caridad*²⁵⁴⁷. A més, també rebien premsa maçònica com *El Oriente* de Madrid o *La España Masónica*. Els principals diaris lliurepensadors i anticlericals com *Las Dominicales del Libre Pensamiento*²⁵⁴⁸ o *El Motín*²⁵⁴⁹ comptaven també amb subscriptors mallorquins a les seves files²⁵⁵⁰. Els anys de més participació mallorquina en aquests diaris coincidien en els anys d’auge de l’anticlericalisme a Mallorca, es tractava dels anys de la reorganització del partit federal, de la creació de la Unió Obrera Balear, del diari *El Comercio* (1880-1883) i *La Autonomía* (1883-1884) -ambdós federals- i també el progressista *El Demócrata* (1879-1886). Sobretot destaquen els anys 1883 i 1884 en què fins i tot els mallorquins comptàvem amb premsa pròpiament anticlerical com *La Escoba* (1883) i *El Látigo* (1884). També des de la premsa lliurepensadora madrilenya s’anunciava la repressió que patien els diaris republicans com *El Pueblo Balear*, portaveu de la coalició progressista i federal que sortí el 1885²⁵⁵¹ i fins i tot feien publicitat d’obres escrites per federals mallorquins com l’obra de Joan B. Ensenyat titulada *Moral romana o moral humana. Polémica sostenida por Juan B. Enseñat y algunos periódicos liberales con el canónigo D. José Oliver i el diario clerical El Áncora*²⁵⁵². Els contactes perduraren i dos anys després, s’anunciava una nova obra de Romero Quiñones titulada *Abnegación, novela sociológica*. A més de vendre’s a les llibreries de Madrid aquesta obra també es podia comprar a

²⁵⁴⁷ Exactament enviaren un exemplar per tal de formar part de la biblioteca obrera de la Unió Obrera Balear.

²⁵⁴⁸ Un dels fundadors era Fernando Lozano Montes, militar i periodista, que signava els seus articles com a *Demófilo*. Aquest era maçó, anticlerical i republicà lliurepensador. Havia fundat juntament amb Ramon Chies *Las Dominicales del Libre pensamiento* (1883-1909). La seva filla Rafael Lozano Rey es va casar amb Odón de Buen, el catedràtic de Història Natural de la Universitat de Barcelona, el qual sovint visitava Mallorca, realitzant viatges acadèmics però també en feia de polítics participant en mítings.

²⁵⁴⁹ Aquesta publicació va aparèixer el 1881 i es convertí en la revista republicana més important de l’època dorada de la premsa satírica espanyola juntament amb *Las Dominicales del Libre pensamiento* (1883-1909). *El Motín* era dirigit per José Nakens.

²⁵⁵⁰ Entre el 1883-1884 havien arribat breus des de Palma, Sineu, Sóller o Manacor i apareixen les sigles d’alguns subscriptors com J.T., M.T., J.M.C. i R.V.

²⁵⁵¹ *El Motín* anunciava les denúncies fetes a distints diaris com *El Progreso* i *El Porvenir de Madrid* i també de premsa de les províncies com *La Unión Democrática* a Albacete, *El Centinela* a Barcelona o *El Pueblo Balear* a Palma. *El Motín*, Madrid, 29-03-1885. Dies abans també havien informat que el primer número de *El Pueblo Balear* en el seu debut havia estat denunciat a *El Motín*, Madrid, 8-03-1885.

²⁵⁵² L’anunciava *El Motín*, Madrid, de dia 17-12-1885. Aquesta obra es venia a dos real a Palma i l’havia feta la Impremta de la Biblioteca Popular ubicada al carrer de l’Aigua, 5, el 1885. Era la mateixa impremta on s’havia editat *La Autonomía*.

Palma a la plaça del Pes de la Palla, 4 (on hi havia la casa de la Unió Obrera Balear) i també es deia que es podia trobar a totes les llibreries de la província²⁵⁵³.

A més de diaris també arribaven a Mallorca llibres com l'escrit per Fernando Lozano – *Demófilo- Catecismo del Libre pensamiento* imprès a la impremta de Salvador Manero a Barcelona i que segons *Las Baleares* –diari federal mallorquí– havia editat l'amic i correligionari que era l'administrador de *Las Dominicales del Libre Pensamiento* de Madrid²⁵⁵⁴.

Fou molt important el grup andritxol de l'entorn de Jaume Roca que el 1891 editaren una obra per commemorar la mort dels republicans Joan Ferrer i l'ex batlle Miquel Moner titulada *Discurso pronunciado sobre la tumba de los librepensadores D. Juan Ferrer, medico y D. Miguel Moner, comerciante, el dia 2 de noviembre de 1890, en el pueblo de Andraitx, en el momento de depositar varias coronas, acudiendo el pueblo en masa á escucharlo*. Des de 1868 hi havia a Andratx un important sector lliurepensador que fou protagonista de multitud d'episodis anticlericals²⁵⁵⁵. Anys més tard, entrats als 90, el lliurepensament no era una cosa nova i com a prova que eren unes idees que ja estaven prou arrelades el març de 1891 s'organitzà un banquet racionalista a Palma²⁵⁵⁶. Feia pocs anys s'havia organitzat un grup de lliurepensadors mallorquins adherit a la lliga anticlerical de lliurepensadors, aquesta portava el nom de Quetglas, en honor a un dels pares del republicanisme federal mallorquí Miquel Quetglas (1826-1872):

“En Palma se ha constituido un grupo adscrito a la Liga anticlerical de libre-pensadores, que se denominará “Quetglas”, en memoria del dignísimo y consecuente libre-pensador D. Miguel Quetglas, primer ciudadano enterrado civilmente en aquella población. Felicitamos al nuevo grupo y deseamos a sus asociados el éxito más feliz en sus civilizadoras tareas”²⁵⁵⁷.

El 1884 els lliurepensadors s'havien organitzat arreu del món, el diari anticlerical *El Látigo* anuncià la celebració d'un congrés de lliurepensadors, en concret s'anunciava que a Lió tindria lloc un Congrés Anticlerical de lliurepensadors²⁵⁵⁸. A Mallorca no saben si hi havia un cercle organitzat com el grup Quetglas de 1888, en tot cas les primeres associacions lliurepensadores a Mallorca es remunten a l'època del Sexenni i foren properes als grups que redactaven *El Rayo* i *El Trueno*. Mentre que el grup Quetglas degué estar vinculat a la Unió Espanyola de la Lliga Universal de lliurepensadors Anticlericals que imprimí els seus estatuts a Barcelona el 1882²⁵⁵⁹. Pel que fa a la celebració del banquet racionalista fou criticada per l'Església a través dels seus

²⁵⁵³ *El Motín*, Madrid, 27-01-1887.

²⁵⁵⁴ *Las Baleares*, 16-12-1891.

²⁵⁵⁵ MARTORELL, C.: *Op. cit.*, 2014c, p.51-60.

²⁵⁵⁶ Havia de tenir lloc el 27 de març a la fonda Europa del carrer Sindicat, número 141 i fou organitzat per una comissió. A *El Republicano*, 15-03-1891.

²⁵⁵⁷ *El Motín*, Madrid, 23-02-1888.

²⁵⁵⁸ *El Látigo*, 15-05-1884.

²⁵⁵⁹ Segons Dolors Marín la Unió Espanyola de lliurepensadors aglutinà a espiritistes, federals, anarquistes i també socialistes i fou creada per Bartomeu Gabarró, el qual també havia organitzat multitud d'escoles laiques. A MARÍN, D.: *Op. cit.* 2009, p.132-133.

mitjans de premsa com *El Católico Balear* i *El Centinela*, els quals amenaçaren al propietari de la fonda Europa i excitaren a les autoritats a que suspenguessin el convit²⁵⁶⁰. Aquest banquet s'havia de celebrar el Divendres Sant en contraposició a la festa catòlica, cosa que d'alguna manera trastocà als catòlics que veien la befa que feien els lliurepensadors sobre la Pasqua. Finalment aquest banquet es celebrà sense que hi hagués aldarulls²⁵⁶¹.

Actituds anticlericals davant el clericalisme de la Restauració

Aquest grups com hem exposat tenien en comú lluitar contra el poder de l'Església catòlica. A més de la premsa federal, que també portava dins les seves pàgines la crítica a l'Església catòlica, aparegueren setmanaris de caire anticlerical com *El látigo* i *La Escoba*. Tots aquests diaris simpatitzaven amb la premsa lliurepensadora i anticlerical que es feia a les principals ciutats com Barcelona i Madrid, els exemples clars eren: *El Motín*, *La Tramontana* o *Las Dominicales del Libre Pensamiento*. Els mallorquins es dedicaren a denunciar com havien fet antany casos d'abusos dels clergues, també impulsaren mesures de laïcització com la creació d'escoles laiques al marge de l'església, crearen diaris, associacions, etc. i alhora provocaren l'augment del clericalisme dels catòlics que es mostraren intolerants davant qualsevol actitud de llibertat. Els catòlics excomunicaren al diari *La Autonomía*²⁵⁶², feren batudes contra els grups protestants que hi havia als pobles, obstaculitzaren reunions dels republicans provocant forts aldarulls i crispació entre diferents sectors de la població, etc. Els casos més coneguts foren el de l'ecònom de Sa Pobla acusat d'haver comès el sisè manament, el d'adulteri. Els republicans agrupats el 1879 a través del diari *El Demócrata* denunciaren els fets provocats per l'ecònom de Sa Pobla. Per aquest article foren denunciats i a més unes seixanta persones protestaren contra les acusacions que feien els republicans²⁵⁶³. El cas del rector de sa Pobla es tornà encetar el 1883, es popularitzà arreu de la premsa republicana i anticlerical i fins i tot aparegué a *El Motín*. Aprofitant la xarxa anticlerical que controlava *El Motín* aquests s'encarregaren d'esbrinar el parador d'aquest rector que sembla que havia marxat a Saragossa amb la seva amant²⁵⁶⁴.

²⁵⁶⁰ *Las Baleares*, 26-03-1891.

²⁵⁶¹ El menú del banquet racionalista celebrat el Divendres Sant a la fonda Europa era: Entremeses: aceitunas-rabanillos; Sopas: Consomé con huevos, arroz seco con calamares y pechugas de gallinas, alcachofas rellenas de salpicón. Frito: Croquetas de sesos, dentón a la mayonesa, ensalada con huevos duros. Postres: Crema, naranjas, queso, manzanas, vinos, licores, café, cigarros peninsulares de estanco. A *Las Baleares*, 2-04-1891.

²⁵⁶² Fou condemnat per l'audiència per injúries a la religió perquè havia blasfemat contra la Mare de Déu. El diari catòlic integrista *El Áncora* a l'octubre de 1883 publicaren en motiu de la denúncia de *La Autonomía* un pamflet titulat: *Protesta de los católicos mallorquines contra las blasfemias del periodico titulado La Autonomía*.

²⁵⁶³ Finalment l'autor del text -Josep Amengual- fou absolt. La defensa havia concorregut a càrrec de l'advocat -republicà progressista- Ramon Obrador. Concretament fou el 27 de desembre el Tribunal d'Impremta va absoldre a l'autor de la denúncia que havia interposat el fiscal per falta de respecte al culte. LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. V. 16-12-1879.

²⁵⁶⁴ "Pues lean el documento siguiente que, facilitado por la familia de la víctima, publica mi querido colega *La Autonomía*. Que hará ya como cuatro años que el reverendo D. Bartolomé Florit y Ripoll, presbítero y ecónomo de aquella parroquia simulando caridad cristiana y desinteresada protección a la familia de los recurrentes, que a la sazón se hallaban atribulados por reveses de fortuna, logró que, confiadamente y sin ninguna reserva, se le franquease la casa y trato de los individuos de la familia, así en común como particularmente. Que transcurridos algunos meses, los recurrentes observaron ciertas expresiones y actos del Sr. Florit que produjeron en los que recurren, y con razón motivos de recelos, sospechas que pronto fueron convicciones, pues los recurrentes, individualmente y de por sí, cada

Foren molts els articles publicats als diaris republicans que patiren les denúncies i acusacions dels catòlics. Alguns periodistes acabaren patint condemnes de presó. Per exemple, l'agost de 1884 el setmanari *El Látigo* fou denunciat pels escrits realitzats contra la peregrinació de Lluc²⁵⁶⁵. També patiren denúncies els redactors de *El Demócrata* i *La Autonomía*, l'octubre 1884 Joan Mas i Miquel Mas responsables d'articles publicats en aquests diaris foren conduïts en el vapor correu de València amb destinacions distintes, ambdós condemnats a reclusió. També el redactor Joan Vich Quetglas fou denunciat per articles a *El Látigo* el 1884²⁵⁶⁶. Entre els col·laboradors d'aquests setmanaris anticlericals trobem en primer lloc a Miquel Mas Obrador, Joan Vich Quetglas, Andreu Martí Puig i a altres que només tenim les inicials com A.F. que dedicà un sonet a un jesuïta, el pare Martorell²⁵⁶⁷. Altres diaris republicans foren *El*

uno pudo, por ciencia propia, convencerse de que el Sr. Florit tan mal cristiano como falso amigo e indigno sacerdote, se había introducido en la casa y familia de los recurrentes, no para ejercer la caridad evangélica, sino para seducir y pervertir en su castidad y respeto filial a la joven hija y hermana respectiva de los denunciados, Dª J.A. y C. y sacrificar al logro de sus carnales pasiones la hasta entonces intachable honra de la familia de D.J.A. Que persuadidos, mejor dicho, convencidísimos de la certeza de lo que va expuesto, y a fin de evitar que la tan vilmente mancillada honra de los exponentes se hiciese pública, expulsaron de la casa al miserable e hipócrita seductor, y ordenaron a su nombrada hija y hermana respectiva que se abstuviese en absoluto de toda relación y trato con el denunciado ecónomo, lo cual fue todo en vano; porque este, cínico y sin conciencia, arbitró y logró, por medio de billetes que hacía llegar a sus manos, que ésta desobedeciese los legítimos mandatos de madre y hermanos, induciéndola a que, so pretexto de ejercer actos devotos, fuese a la casa rectoría, con frecuencia y circunstancias tales, que pronto el público hubo de traslucir, persuadirse y censurar la escandalosa conducta de entre ambos, con grave perjuicio de los exponentes, y mayor aún de otra hija y hermana soltera respectiva de menos edad que la referida. Que las amonestaciones, mandatos y reprensiones, todo ha sido infructuoso, porque el Sr. Florit la tiene pervertida material y moralmente; lo que no es extraño, alentado como se halla por la impunidad en que se le ha dejado por quien podía y debiera haberlo evitado. En su debido tiempo la recurrente Dª J. acudió a V.S. exponiendo verbalmente, poco más o menos lo que ahora va expuesto, y que por vergüenza no se detalla; trascurrieron meses sin que se diesen indicios de que V.S. hubiese puesto correctivo alguno, y se insistió otra vez con igual denuncia verbal por ante V.S., cuyos resultados fueron esta vez tan infructuosos como la primera. En diciembre último, el recurrente D.G.A. presentó a V.S. una denuncia en igual sentido y parecidos términos a la presente en igual sentido y parecidos términos a la presente, la que V.S. suplicó suspendiese ofreciendo ponen inmediato coto y correctivo correspondiente; pero todo ha sido igualmente inútil. El sufrimiento, pues, se agota, la justicia y el deber impide ya a los recurrentes permitir y tolerar más tanta infamia, y en su consecuencia acuden a V.S. con la presente denuncia a los fines de justicia. Dolorosísimo sería a los recurrentes tener que acudir en amparo de su honra y castigo del culpable a los tribunales ordinarios, porque sería mayor el escándalo; pero si en la presente dejásemos de ser atendidos, acudiríamos, por penoso que fuese, a las autoridades superiores jerárquicas para obtenerlo, y no es de esperar que todas nos desoigan o nos dejen hacernos justicia por nosotros mismos. Por todo lo expuesto a V.S. los exponentes respetuosamente suplican que, teniendo por presentada esta denuncia, proceda a lo que sea de justicia y de derecho. Palma 20-03-1880. (A la Audiencia de Palma) Desde la fecha del documento hasta hoy, nadie ha hecho justicia, el mal se ha agravado y la pareja místico clerical ha huido. Y díganme si no hace falta periódicos como *El Motín* para que las víctimas de los atropellos clericales encuentren siquiera justicia en la opinión". La carta que la familia de la víctima que conviu amb l'ecónom Bartomeu Florit fou publicada primer a *La Autonomía* i es difongué arreu a través de *El Motín*. A *El Motín*, Madrid, 8-11-1883.

²⁵⁶⁵ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. V. 19-08-1884.

²⁵⁶⁶ A finals de juny de 1884 foren denunciats pels eclesiàstics i deien així: "*El Látigo* es hoy víctima de las iras eclesiásticas. Poco nos importan las amenazas de toda la mallorquina fauna presbiteroidal. Continuaremos nuestra obra moralizadora, exponiendo al público las debilidades de nuestros pastores espirituales corrigiendo al sotana que yerre, castigando con atronador latigazo la coronilla del clérigo que delinca, y favoreciendo siempre los intereses todos de los que se dedican a la honrosa profesión del sacerdocio". Signava l'escrit el director del setmanari i deia que continuarien en la seva lluita i que estaven al costat d'altres publicacions republicanes i herois inimitables com *Las Dominicales*, *El Motín*, *El Alabardero*, *La Campanilla*, *El Cencerro* o *Los Desheredados* (*El Látigo*, 28-06-1884). El 9 de juliol de 1884 el jutge de primera instància jutjà a Joan Vich Quetglas, casat, de 28 anys, maquinista i natural de Palma i director de *El Látigo* per dos articles amb una pena de 42 pessetes per cada un dels articles (*El Látigo*, 18-07-1884). Davant aquest fet, *El Látigo* obrí una subscripció pel pagament de les multes imposades i per constituir un fons de defensa contra les persecucions al lliurepensament. L'agost de 1884 ja portaven 69'50 pessetes (*El Látigo*, 9-08-1884). A finals d'agost tornaren a ser denunciats a causa de la crònica publicada sobre la peregrinació de Lluc. Cosa que la redacció ja esperava i que realment es sentia satisfeta ja que es van vendre tots els exemplars i tothom va poder llegir els paràgrafs publicats i per això clergues i beates estaven rabiosos de veure divulgats, com deien ells, mils ridicleuses²⁵⁶⁶.

²⁵⁶⁷ *El Látigo*, 1-05-1884.

Republicano que fou molt combatiu contra l'Església i fou dut als tribunals pel bisbe Cervera, els *neos* titllaven a *El Republicano* com a diari maçó²⁵⁶⁸.

Els republicans es trobaren amb una Església molt bel·ligerant i que controlava distints grups de població, sobretot el col·lectiu femení. L'Església catòlica aconseguí formar diverses agrupacions catòliques femenines que es mostraren fidels a les propostes dels seus rectors i ecònoms. Per exemple, poc després que el clericalisme tombés la idea de celebrar un congrés femení el setembre de 1883, el mes d'octubre de 1883, els catòlics organitzaren una manifestació catòlica anomenada del Rosari. Segons les fonts republicanes només havien participat unes cent persones en la seva majoria botifarres²⁵⁶⁹ i treballadors i que no hi havia ni mitja dotzena de gent de la classe mitja. En canvi les dones tancaven la marxa i apuntaven que eren unes mil dones²⁵⁷⁰. Amb aquest grup nombrós de mil dones es veia clarament la força i control que tenia l'Església sobre les dones a través del púlpit i el confessionari. Des del Sexenni els republicans focalitzaren la seva lluita en treure a les dones de la ignorància i del control d'aquesta, durant la Restauració continuaren la seva tasca i com veurem en el següent apartat proposaren un model alternatiu al de la dona tradicional i submissa. El bisbe Cervera en la seva visita papal ja havia exposat que les dones mallorquines eren molt devotes²⁵⁷¹.

Els catòlics per combatre els focus de protestants i de irreligiositat que anaven brotant a l'illa de Mallorca organitzaren aquells anys missions populars²⁵⁷². Un dels indrets on es donaren més tensions fou al nucli de Capdepera que com hem avançat existien grups de republicans entorn de la Unió Obrera Balear, on hi participaren els protestants que comptaven amb una capella i una escola i els espiritistes. L'Església mallorquina féu diferents intents per eradicar aquests col·lectius. En una de les missions populars de 1885 el P. Joaquim Rosselló explicava les dificultats que havien patit els missioners a Capdepera on a causa de la propagació de l'espiritisme i el protestantisme ningú havia volgut acollir als missioners i aquests passaren els primers dies en una caseta en males condicions dels afores de la població²⁵⁷³. El 1888 les coses no havien canviat gaire, el vicari de Capdepera escrivia al bisbe per comentar-li la desolació de l'Església catòlica:

“Es coneguda per tota l'illa la irreligiositat d'aquest poble; [...] S'han organitzat missions i han canviat vicaris, i així i tot, el mal ha anat empitjorant. Quan vaig venir [feia dos mesos quan escríu la carta] la desolació i la misèria eren més grosses de lo que deien; jo crec que els diumenges no van a missa una de cada sis persones i la freqüència dels sagraments era i és una

²⁵⁶⁸ *Las Baleares*, 29-08-1891.

²⁵⁶⁹ Nom perjoratiu de com anomenaven a la noblesa mallorquina.

²⁵⁷⁰ *La Autonomía*, 8-10-1883.

²⁵⁷¹ Arxiu Secret del Vaticà (ASV), Visita ad Sacra Apostolorum Limina, Mayoricer 480 (7 novembre 1888, fs. 428-430).

²⁵⁷² El novembre de 1890 començava a Pollença una missió popular que duraria més d'una setmana, del 12 al 23 de novembre, i que fou predicada per tres religiosos de la Companyia de Jesús. També a finals de novembre s'anunciava la missió popular a càrrec dels Pares Missioners dels Sagrats Cors a Andratx. Anteriorment ja se'n havien realitzat a Establiments i sa Vileta (Palma) per part dels jesuïtes. A FULLANA, P.: *Op. cit.*, 1994a, p.94.

²⁵⁷³ *Ibidem*.

cosa que fa por. Basta dir que, fins fa un parell de dies, just s'havien atracat a combregar dues persones i era perquè es volien casar; ella no havia rebut, encara, la primera comunió”²⁵⁷⁴.

A pesar de no tenir el control total de la població, els conservadors i catòlics de Capdepera continuaren ensenyant mostres d'odi i rebuig cap al col·lectius distints. Per exemple quan els metodistes celebraven culte hi anava gent del poble a cridar des del carrer: Fora els protestants!, i altres insults. Les feligreses eren les que més participaven en els aldarulls provocadors contra els protestants²⁵⁷⁵. Durant el bisbat de Jacint Maria Cervera fou destinat com a vicari de Capdepera Gabriel Artigues i ben aviat organitzà els sectors catòlics, fundà una escola de nins i els seus alumnes al finalitzar les classes anaven davant la capella metodista fent cridòria, tocant picarols, sonant corns o embrutant les portes²⁵⁷⁶. Finalment els catòlics aconseguiren imposar-se i la capella metodista hagué de tancar i es suprimí el culte públic el 1893²⁵⁷⁷. Altres localitats a part de Capdepera, els protestants patiren les injúries dels catòlics. A Pollença el 1893 en una missió popular dels predicadors Joaquim Rosselló, Josep Auba i Miquel Parera, durant la nit fou atacada la capella metodista. Aquests s'hagueren d'amagar i demanar ajut als republicans del Centre Republicà. Els republicans pollencins aconseguiren restablir l'ordre²⁵⁷⁸. A Sóller en el moment que es fundà Unió Obrera Balear (1886) les Filles de Maria protagonitzaren un xoc entre els republicans i lliurepensadors. Les Filles de Maria boicotejaren els actes de la Unió Obrera de Sóller i s'enfadaren amb el setmanari *Sóller* per haver defensat a l'entitat obrera²⁵⁷⁹. Altres localitats com per exemple Manacor també els metodistes foren víctimes dels atacs de la reacció catòlica on un pastor de l'església protestant fou atacat per una massa de 200 persones que l'insultaren i llançaren pedres²⁵⁸⁰. El novembre de 1879 el federal manacorí Llorens Galmés

²⁵⁷⁴ TERRASSA, P.: “1868, Visca la revolució”, *Cap Vermell*, 10, (1981), p.13.

²⁵⁷⁵ La biografia escrita pel gabellí Antoni J. Massanet ens narra un d'aquests episodis: Una vegada sortiren uns quants homes de la capella per espantar-los però foren agredits per unes dones embogides. Amb això, sortí na Maria Alou, germana del pastor, i s'hi enfrontà; les beates l'envoltaren, una de les quals era la dona d'un metge, i na Maria l'agafà pels pits i li féu donar una volta de campana. Els gemecs de la dona els espantà i fugiren”. A MASSANET, A.J.: *Op. cit.*, p.115-116.

²⁵⁷⁶ CAPÓ, C.: *Op. cit.*, p.27.

²⁵⁷⁷ Els catòlics havien tornat atacar els metodistes gabellins. Entraren durant una celebració religiosa i els agrediren. Antoni Maria Alcover va rebatre unes cartes publicades per Antoni Sancho Gili des de Barcelona publicades a *La Voz del Pueblo* en defensa de la comunitat evangèlica i en contra del vicari. TERRASSA, J.: *Op. cit.*, 2013, p.181.

²⁵⁷⁸ En l'estudi de Jaume Terrassa sobre Alou es recollien els atacs que patiren els protestants de Pollença: “Atacaren el lloc de les reunions cridant: Morin els protestants; i entraren dins la casa. Les reunions es feien en el primer pis, a la planta baixa hi havia un magatzem que utilitzava el propietari. Unes persones amigues amagaren el pastor (Joan Capó Pons) i el propietari. Mentrestant jo i el meu home, casualment, passàrem per allà i mentre ell es dirigia al Centre Republicà a demanar ajuda jo vaig entrar dins la casa. Els republicans restabliren l'ordre sense que apareguessin, en cap moment, les autoritats”. A *Idem*, p.176.

²⁵⁷⁹ Diu així: “El Soller además ataca bizarramente a las virtuosas Hijas de María Santísima que se permitieron entonar cánticos piadosos cuando predicadores socialistas vertían entre los socios sus deletéreas doctrinas. Con todo, el colega que tan valiente se muestra en atacar a las vírgenes de Sóller, no tiene una sola palabra que oponer a los varones que con sus vigorosas manos hicieron sonar los cencerros y con sus robustos pulmones arrancaron estrepitosas notas al caracol marino obsequio de los masones”. Publicat a *El Ancora*, 4-05-1886 i recollit a FULLANA, P.: *Op. cit.*, 1994a, p.123.

²⁵⁸⁰ Diu així: “Nos escriben de Manacor dandonos detalles del atropello de que fue víctima un ministro de la Iglesia Metodista, en la mañana del 9 de los corrientes. Parece que a la llegada del tren fueron a recibirle en la misma estación del ferrocarril, unas doscientas personas entre mugeres y niños, provistas de la mayor parte de discordantes instrumentos obsequiando al ministro protestante con una ruidosa encerrada durante la cual cantaronse caritativas coplas alusivas al suceso y no contentos con ello, salieron del grupo algunas piedras que obligaron al misionero a refugiarse en una casa de allí vecina. La guardia civil mantuvo alejados a los manifestantes unos doscientos paso del

Sansó ja exposà al setmanari humorístic *El Mosquito* la intransigència del rector alhora de batiar un infant de pare protestant. El 1879 a Manacor s'havia organitzat un grup de protestants que es sortiren de la fe catòlica i ho feren constar en el padró municipal. La reacció per part del clero no tardà²⁵⁸¹.

Un dels casos més sonats fou el d'una esposa casada amb un protestant on el rector es negà a batiar el seu fill mentre els seu home romangués fora de l'Església catòlica²⁵⁸². Com havia ocorregut a Sóller eren les dones que havien encapçalat aquella reacció. Provablement perquè eren les més manipulables fruit de la seva ignorància. La intransigència del catolicisme mallorquí no només es produïa a causa de l'arrelament que començava a tenir el protestantisme sinó que també foren nombrosos els capítols de prohibicions dels rectors a celebrar balls de carnivals, uns balls que consideraven pecat. La festivitat de carnaval era una festa que es celebrava a tots els pobles de Mallorca, però era una festa molesta pels sectors dominants de la societat. El rector de Sineu es va negar a confessar a dues jovenetes per haver assistit als balls de carnaval cosa que no fou ben vista per la multitud de fidels que es trobaven a l'Església²⁵⁸³. Aquest és un exemple més del clericalisme de l'església mallorquina durant la Restauració. El mateix rector de Sineu, un any després, es negà a batiar a un nin perquè era fill il·legítim del matrimoni²⁵⁸⁴. Aquest rector era Rafel Ignasi Rubí i un any més tard, el 1882, sermonejava sobre l'assistència dels joves als balls de màscares²⁵⁸⁵. També l'ecònom del poble de Sant Joan al igual que a Sineu prohibí els balls i els considerà pecat, prova d'ultramuntanisme catòlic que es respirava²⁵⁸⁶.

En aquest mateix camí anaven les paraules del rector de Santa Eulàlia (Palma) quan digué que estaven excomunicats els lectors dels diaris liberals²⁵⁸⁷ o el rector de l'església de El Terreno (Palma) quan digué que la paraula liberal era sinònim de lladre i assassí²⁵⁸⁸. Al cap de pocs dies

sitio en que permanecia el obsequiado y disolvió por fin el grupo cuando lo creyó conveniente. Se nos dice que la mayoría de los manacorenses desaprobaron este hecho indigno de todo pueblo culto". A *El Comercio*, 11-08-1880.

²⁵⁸¹ "Noticioso el clero de lo sucedido, se dispuso que los vicarios o coadjutores de esta parroquia se fueren a examinar las hojas del indicado padrón y extragesen de ellas una lista en que estuvieran continuados los que no profesaban la religión a su modo de entenderla. No hubo medio de que no se valieran las beatas y capas negras para hacer apostatar a aquellos que religiosamente habían cumplido con los deberes de su conciencia, alarmaron a las esposas, a los padres, a las madres, a las hijas y a todas las personas que creyeron tenían fuerza moral o material sobre alguno de ellos [...] Hubo mujer que se separó de su marido, y en obsequio a la verdad hubo algunos que no pudieron resistir a tanto huracán viendo de aquellos fanáticos que se titulaban ministros del Altísimo..." *El Mosquito*, 15-11-1879.

²⁵⁸² *El Mosquito*, 15-11-1879.

²⁵⁸³ Notícia que recull *El Comercio*, 10-02-1881 del company *El Demócrata*.

²⁵⁸⁴ *El Comercio*, 14-06-1882.

²⁵⁸⁵ *El Huracán*, 11-03-1882.

²⁵⁸⁶ "Nos escriben del pueblo de San Juan que tambien allí, como en Sineu el Sr. Ecónomo ha producido honda perturbación en las familias con motivo de un baile dado en la tarde del ultimo lunes de carnaval, baile no de máscaras, y al cual asistieron las personas y señoras mas conocidas del pueblo. Se nos dice que se ha negado la absolución a cuantas penitentas la imploraron, por la única falta, no ya de haber bailado, sino solo por haber asistido al baile. Además de estos, el Sr. Ecónomo quiso demostrar en la Iglesia que es gran pecado asistir a bailes, y sobre todo que lo cometen las madres permitiéndolo a las hijas, dijo que el baile tenía serios peligros para la honestidad, como echar pólvora en el fuego, etc. Como al baile habían concurrido señoras y personas respetabilísimas, el efecto causado ha sido grande y parece empeñarse una lucha por el estilo de la de Sineu". A *El Demócrata*, 2-03-1882.

²⁵⁸⁷ *El Comercio*, 6-03-1882.

²⁵⁸⁸ *La Autonomía*, 3-09-1884.

després, un grup de joves de bon humor –segons la crònica- penetraren en aquesta església i al veure que no hi havia cap guardià amuntegaren els bancs i les cadires i romperen una botella d'oli²⁵⁸⁹. Potser fent befa de les paraules llançades pel rector. Els republicans de Campos també escrivien al seu portaveu *La Autonomía* per donar a conèixer les mostres d'intolerància dels catòlics del poble que havien realitzat anònims als republicans i segons ells eren fruit d'alguna associació catòlica del poble²⁵⁹⁰. Perquè vegem fins a quin punt arribaven les persecucions observem el cas concret de sa Pobla que havien fixat a la porta de l'Església un cartell amb els noms dels veïns que no s'havien confessat, els adúlter i els casats civilment²⁵⁹¹. Casos absurds eren la prohibició que havia dictat del capellà de s'Arracó dient que no permetia que les dones anessin a escoltar missa amb un mocador pel cap²⁵⁹².

Durant la dècada dels 90 continuaren als pobles de Mallorca les mostres d'intolerància per part del clero davant la comunitat protestant o laica. En el cas de Santanyí, el rector Llobera, carlí integrista, defensor de les tesis de Sardà i Salvany i el seu llibre *El liberalismo es pecado*, el qual ja s'havia donat a conèixer quan estava a la parròquia de Sant Nicolau (Palma) i havia estat fins i tot amonestat i castigat pels seus superiors, ara a Santanyí tornava a protagonitzar escàndols que rosaven la intransigència. Un exemple era que no havia deixat casar un home perquè només coneixia l'oració del pare nostre²⁵⁹³. Un any abans havia estat arrestat i incomunicat el Rector de Lluc en virtut d'una disposició canònica. Aquells dies que es tornava a parlar de Lluc i *El Republicano* va reproduir el fulletó *El Priorato de la Virgen de Lluch* que publicà el 1881 Gabriel Castellà. Aquesta edició havia quedat esgotada²⁵⁹⁴. Tot en el marc de la proposta de restablir les ordres monàstiques exclaustres per Mendizabal. El diari catòlic *El Centinela* es queixava de la campanya anticlerical contra el restabliment de les ordres religioses²⁵⁹⁵. *El Centinela* condemnava als diaris *El Isleño* i *El Republicano* a causa de les crítiques que aquests havien encapçalat contra el clero.

Un altre dels casos més sonats fou el viscut a Calvià on es produí un escàndol per part del rector. Aquest havia coquetejat amb una beata del poble que visitava sovint al rector. Fruit de tantes visites s'intuí un embaràs i per això s'afanyaren en casar a la beata amb un altre home. Aquest enllaç fou entès com un engany de matrimoni. El bisbe davant els rumors actuà i substituï el rector per un ecònom durant quatre mesos. El rector no li agradà la idea del bisbe i el dia que l'ecònom arribà al poble cremà el carretó que havia portat a l'ecònom substituït que hagué de tornar a peu a Palma. Actuaren al carrer les forces de la guàrdia civil i municipals. Finalment el rector fou conduït al convent de la Missió (Palma)²⁵⁹⁶. El rector de Calvià en el seu

²⁵⁸⁹ *La Autonomía*, 16-09-1884.

²⁵⁹⁰ *La Autonomía*, 9-07-1883.

²⁵⁹¹ *El Látigo*, 18-07-1884.

²⁵⁹² *El Látigo*, 29-05-1884.

²⁵⁹³ *El Republicano*, 27-09-1891.

²⁵⁹⁴ *El Republicano*, 12-10-1890.

²⁵⁹⁵ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VII. 20-09-1890.

²⁵⁹⁶ *El Republicano*, 17-01-1892.

retorn a la parròquia fou escoltat per la Guàrdia Civil entre el bullici i crits dels seus feligresos en mostres de suport²⁵⁹⁷. Una mostra del fanatisme religiós en el qual estava abocat el poble. Sobretot es diu que fou la població femenina la que sortí i es mobilitzà en la seva defensa i no acceptaren al nou ecònom que es veié obligat a tornar a Palma. Un exemple més de la força que tenia l'església més recalitrant sobre la dona. Un altre capítol d'escàndols fou protagonitzat per un capellà de Sa Pobla que fou culpable de matar a una dona. Els fets van ocórrer a principis de 1894 quan morí una dona que el capellà i el metge certificaren com a mort sobtada, però hi havia sospites que l'eclesiàstic li hagués disparat. Ambdós havien fet una mútua donació de béns mobles i immobles i es deia que aquesta havia estat assassinada per l'interès dels diners i per la gelosia de l'eclesiàstic i l'eròtica passió que vivia per aquesta²⁵⁹⁸. Tan el metge com el capellà foren tancats a la presó i a principi de març foren posats en llibertat²⁵⁹⁹. Com hem vist sovint la premsa republicana era la que denunciava els abusos de poder del clergat. En aquestes denúncies com en el Sexenni no hi faltava el to irònic i sarcàstic que cercava ridiculitzar el món del clero. A Sa Pobla deu anys abans ja s'havia viscut el cas del segrest d'una dona per part del rector Florit.

També el tema dels enterraments civils ocasionà controvèrsies entre els republicans i les forces catòliques. Sobretot provocaren enrenou les morts dels protestants on els rectors de diferents pobles van promoure escàndols. Alguns rectors consultaven a la cúria episcopal sobre la qüestió de donar-los sepultura²⁶⁰⁰. Per aquest motiu una de les primeres coses que demanaren els grups dissidents a la fe catòlica era la creació d'un cementiri civil. El treball en favor d'un cementiri civil venia d'anys enrere –de l'època del Sexenni-. Per exemple a Capdepera el 1872 tingué lloc el primer enterrament civil tot i la negació del rector segons la llei es tenia l'obligació d'oferir un terreny al costat del cementiri i fou enterrada dins un tancat a l'exterior del cementiri²⁶⁰¹. El 1879 tornà haver-hi un enterrament civil que tornà a alçar la pols. Un nadó²⁶⁰² fill del republicà i protestant Sebastià Garau “Racó” germà de Vicenç Garau i espòs de la difunta Margalida Barceló, sol·licitaren que fos enterrat civilment, però encara no s'havia construït un cementiri civil a Capdepera, la solució fou enterrar-lo a l'exterior del cementiri catòlic. El pastor protestant, Bartomeu Alou, no ho pogué consentir i reclamava el compliment de la llei dient que no donaria sepultura al nadó més que dins un recinte tancat de paret i amb la porta corresponent²⁶⁰³. Fou una victòria per part dels laics ja que en aquell temps governava

²⁵⁹⁷ *Las Baleares*, 5-01-1892.

²⁵⁹⁸ *Las Baleares*, 2-01-1894. Ho recullen de *La Bandera Roja*.

²⁵⁹⁹ *Las Baleares*, 1-03-1894.

²⁶⁰⁰ Pere Fullana recolleix informació del nucli de Santanyí on el rector parla sobre donar sepultura eclesiàstica a un sectari el febrer de 1880 o a Campos on per exemple fou denegada la sepultura eclesiàstica a un individu que formava part d'una secta. Recollit a FULLANA, P.: *Op. cit.*, 1994a, p.178.

²⁶⁰¹ El 20 de desembre de 1872 finà l'esposa del mariner Vicenç Garau Verger “Racó, na Margalida Barceló Serra” una família de republicans lliurepensadors. Recollit per TERRASSA, J.: *Op. cit.*, 2013, p.149.

²⁶⁰² Havia protagonitzat el primer bateig realitzat a la capella metodista de Capdepera.

²⁶⁰³ Es mobilitzà molta gent que treballà intensament, amb pluja durant tot el dia fins a tenir-ho acabat a les quatre del capvespre, hora de l'enterrament. A partir d'aquí cercaren uns terrenys adients i començà l'expropiació forçosa en una finca que confrontava amb el cementiri catòlic. Quan els republicans s'assabentaren que únicament destinaven a cementiri civil una part del terreny comprat, els regidors Pascual Ferrer, Jeroni Melis i Lluçia Sirer manifestaren que

l'Ajuntament el sector carlí fins que el 1881 s'organitzaren al poble els liberals i els conservadors. A altres localitats com Pollença, quan els metodistes sol·licitaren a l'Ajuntament el 1893 la construcció d'un cementiri civil, l'Església no fou agafada tant per sorpresa com a Capdepera i ja tenia una estructura forta contra els dissidents. Amb el bisbat de Cervera, molt més reaccionari que el bisbe Mateu Jaume, per exemple en la mort el 1887 d'un gabellí protestant l'Església s'hi oposà al·legant que la família s'oposava que fos enterrat civilment²⁶⁰⁴. A Capdepera la reacció catòlica es féu abassegadora amb la designació de Gabriel Artigues Gomila com a vicari del poble, càrrec que començà a exercir el 17 d'agost de 1888. Aconseguí immediatament organitzar les Filles de Maria i les Mares Cristianes. El 1888 també s'establiren a Capdepera les monges franciscanes que de seguida obriren una escola. El vicari Artigues construí un convent per aquestes que s'inaugurà el 1891. A Manacor el gener de 1883 també es visqué un aldarull en referència a l'enterrament del correligionari Miquel Serra Duran. El 30 de desembre aquest havia estat assistit per dos sacerdots que li demanaven si es volia confessar i aquest no respongué. Per aquest motiu l'ecònom de Manacor es negà a donar-li immediatament sepultura i ni tant sols el deixà portar al dipòsit de cadàvers i el cas passà a mans del jutge municipal. L'ecònom féu una demostració de poder i no acatà les ordres del facultatiu que eren les de portar el cadàver al dipòsit. El cas passà a Palma i d'allà es notificà que el cadàver fos conduït al dipòsit i es donés sepultura dintre del cementiri. El diari federal *El Comercio* entenia que allò havia estat un acte d'autoritat de l'ecònom i que demostrava la debilitat del jutjat municipal davant una sotana negra. L'ecònom amb el seu fanatisme havia humiliat l'autoritat de la justícia i a més l'ecònom no havia respectat la declaració del finat Miquel Serra Duran feta el 1878 en la qual es declarava fora de l'Església C.A.R., mitjançant una sol·licitud presentada a l'Ajuntament de Manacor, on exposava que es reformés la casella de religió del padró general²⁶⁰⁵. Anys abans, el 1881, a Manacor Llorenç Galmés Sansó denuncià mitjançant un comunicat a *El Huracán* que el seu fill havia estat batiat d'amagat aprofitant la seva absència del poble²⁶⁰⁶. En referència a Manacor alertaven que allà el carlisme s'estenia com un rèptil i un dels cacics carlista del poble feia campanya contra el candidat progressista, Ramon Obrador, que segons ells era un ateu que feia olor de condemnat i podia a heretgia i propagaven que si sortia elegit Obrador esbucarien el convent i la parròquia²⁶⁰⁷.

eren del parer que s'hi havia de destinar tot el terreny. Segons les actes municipals del setembre de 1880. La realitat era que dels terrenys comprats per l'Ajuntament només es destinà una tercera part per a cementiri civil. A TERRASSA, J.: *Op. cit.*, p.153.

²⁶⁰⁴ En paraules d'Alou: "Tot ha estat inútil, les despulles de Josep Albertí han estat enterrades en el cementiri catòlic. Els futurs atropellaments que sens dubte es produiran a Capdepera no seran tallats si les autoritats superiors no aclareixen el succeït". A *Idem*, p.157.

²⁶⁰⁵ *El Comercio*, 10-01-1883.

²⁶⁰⁶ Hi havia a Manacor quatre nins sense batiar, dos per formar part de famílies seculares. Més sobre aquest cas: El nin estava a càrrec de la seva padrina mentre superava la malaltia del xarampió, aleshores la padrina de la criatura fou forçada a batiar el seu nét per una persona aliena a la família la qual la persuadí dient que sinó el batiava el seu nét seria enterrat com un ca i aleshores fou batiat. L'11 de febrer el nom del fill de Llorenç Galmés fou inscrit en el registre de l'Església Catòlica Romana. Davant aquest succés Galmés protestava contra l'atemptat de subordinar aquella dona, protestava contra l'acte que havia realitzat ella i protestava contra el fet d'haver inscrit en el registre de la església i haver-lo batiat sense el seu consentiment". *El Huracán*, 1-10-1881.

²⁶⁰⁷ *El Huracán*, 20-08-1881.

Aquest fet no era exclusiu de l'illa, sinó que es repetia per tota la geografia peninsular. *El Huracán* –diari federal- va incloure el cas de la localitat catalana de Sant Adrià de Besós en la qual el rector s'havia oposat a enterrar un tinent de batlle que havia estat assassinat, el motiu era perquè el finat s'havia casat civilment²⁶⁰⁸. Des de *El Huracán* animaven a no perdre ocasió a secularitzar els cementiris per evitar que es donessin casos com aquest. *La Voz del Pueblo* recollia que al poble gironí de Cadaqués s'havia dut a terme un enterrament catòlic contra la voluntat del difunt, es tractava d'una persona notable del poble²⁶⁰⁹, segurament algun polític republicà.

El 1882 seguia la mateixa problemàtica i molts cops s'imposava la intransigència clerical. En el cas del poble de Deià el vicari es negà a donar sepultura eclesiàstica al cementiri a un ancià que s'havia suïcidat. Aleshores sense oposició del batlle es deixà que s'enterrés el cadàver enmig de la via pública, en un racó fent cantonada amb l'església, sense que hi hagués una paret que protegís la sepultura. Com que per allà hi havia de passar la gent que anava a l'església, la sepultura fou objecte de tot tipus de profanacions²⁶¹⁰.

En la dècada dels 90 es continuava demanant un cementiri neutre per donar sepultura a tots els que morien al marge de la comunió catòlica²⁶¹¹. Per exemple en el cas d'Andratx el 1890 es continuava reclamant un cementiri civil. Tot i que els catòlics pensaven que ja hi havia un lloc habilitat al costat de la porta del cementiri catòlic en un terreny contigu, però aquest era un espai sense delimitacions ni signe respectuós que indiqués que allà descansaven els cossos humans dels dos lliurepensadors que hi havia enterrats, es tractava de l'ex batlle republicà Miquel Moner i del metge Joan Ferrer. De fet els republicans havien insistit en la qüestió de delimitar i tancar la parcel·la i evitar profanacions. Demanaven a l'Ajuntament que es complís la llei²⁶¹². Encara el 1895 s'informava que el batlle menorquí de Villa-Carlos (actual Es Castell) havia estat multat pel governador per permetre enterrar a un nin que no havia rebut el sagrament del baptisme i acompanyat de lliurepensadors²⁶¹³. S'havien donat passes endarrere amb aquesta qüestió. La secularització dels cementiris civils arribà amb la llei aprovada del 30 de gener de 1932. Dintre d'un estat laic com era la Segona República en relació als enterraments els cementiris passaven a ser municipals i eren comuns a tots els ciutadans, sense diferències fundades per motius confessionals.

La tasca laïcista del govern municipal. Cap a la separació de l'Església i l'Estat.

²⁶⁰⁸ *El Huracán*, 29-10-1881.

²⁶⁰⁹ *La Voz del Pueblo*, 21-01-1894.

²⁶¹⁰ Com deia *El Comercio*: "pues estando el pueblo en la inteligencia de que el anciano suicida arde en los infiernos, van por desprecio a hacer sobre la tierra que le cubre sus necesidades corporales. Convendría llamar la atención del gobernador sobre este asunto, para que pida informes al alcalde y en visto de lo que resulte que será lo indicado se mande respetar aquel cadaver y darle sepultura digna, haciendo cesar un espectáculo repugnante que desdice de la cultura de Mallorca". A *El Comercio*, 5-12-1882.

²⁶¹¹ *El Republicano*, 13-12-1891.

²⁶¹² *El Republicano*, 12-10-1890.

²⁶¹³ *Las Baleares*, 9-08-1895.

Durant el Sexenni els ajuntaments renunciaren a costejar les festivitats religioses i a participar amb nom de l'Ajuntament als actes religiosos. Durant la Restauració fou difícil aplicar la mesura, el pes polític recaigué sobretot en el partit liberal i el conservador que s'anaven alternant el poder. Així que els regidors republicans restaren a l'oposició, llevat d'algunes coalicions amb els liberals en alguns pobles o en moments determinats a Ciutat. Ben prest el juliol de 1880 s'informava que els regidors tenien l'obligació d'assistir a les funcions religioses²⁶¹⁴. Això en el cas de Palma. Un any més tard es parlava que a l'Ajuntament de Campos s'havia suprimit el pressupost de cultes i que s'havia realitzat la separació de l'Església i l'Estat i es donava l'enhorabona a l'Ajuntament de Campos²⁶¹⁵. Probablement estava governat per una coalició de liberals i republicans. A Palma es suprimí el pressupost de culte i clero el maig de 1882²⁶¹⁶. Però el juny l'Ajuntament acordà sufragar les festivitats religioses del fons d'imprevistos. *El Huracán* publicà una nota donant la notícia i ironitzant sobre la decisió de l'Ajuntament:

“L'Ayuntamiento ha acordat pagar los gastos de las funciones religiosas del fondo de imprevistos. Home, me sembra que fora molt mes propi pagarho del fondo de calamitats públiques. ¿No'ls ho sembra?”²⁶¹⁷.

El 1883 tornaren els intents de no admetre en el pressupost costejar les festes religioses, però no fou fins al maig que presentaren la proposta. El gener es costejà la festa del patró Sant Sebastià per tres vots dels monàrquics, els republicans entenien que l'Ajuntament no havia de gastar en festivitats quan hi havia problemes de fam a la ciutat²⁶¹⁸. Havien protestat en contra el costejar les festes religioses Josep Estade i Guillem Serra²⁶¹⁹. A principis de 1883 hi havia un govern municipal que aglutinava liberals i republicans i podien fer front en aquesta qüestió. El febrer de 1883 els regidors Joan Munar, Joan Camps, Antoni Juan Marroig, Antoni Sorà, Bartomeu Aguiló, Francesc Juan, Jacint Bestard proposaren que s'acordés restablir les funcions cíviques i religioses que no tenia costum costejar la corporació i que s'inclogués en el pressupost del proper exercici econòmic i que aquelles que no estassin en el pressupost d'aquell any fossin sufragades del capítol d'imprevistos. Això pels republicans significava un pas enrere i per tal motiu la proposta fou impugnada pels regidors Estade i Serra als quals titllaren d'ateus. Quan es votà la proposta fou elegida per 19 vots a favor i votaren en contra quatre regidors que eren Estade, Marroig, Serra i Alexandre Ferrer –tots ells republicans-. Tres no votaren i nou no assistiren a la sessió, entre ells Alexandre Rosselló, el republicà progressista Rosich. En total la corporació estava composta per 35 regidors²⁶²⁰. En la processó del Corpus de 1883 no hi

²⁶¹⁴ *El Comercio*, 31-07-1880.

²⁶¹⁵ *El Comercio*, 18-08-1881.

²⁶¹⁶ *El Comercio*, 31-05-1882.

²⁶¹⁷ *El Huracán*, 8-07-1882.

²⁶¹⁸ *El Comercio*, 17-01-1883. En la reunió en la qual es va acordar hi participaren cinc regidors.

²⁶¹⁹ AMP, Arxiu Històric 2160/2, actes municipals, 12-01-1883.

²⁶²⁰ *El Comercio*, 14-02-1883.

assistiren tots els regidors, dels 35 regidors que composaven l'Ajuntament de Palma sols hi assistiren 10 regidors²⁶²¹. Era una petita victòria cap a la secularització de la societat palmesana.

L'Ajuntament de Palma el maig de 1883 tornà a suprimir del pressupost les despeses consignades per les festivitats religioses. Els republicans federals de *El Comercio* sabien que aquesta decisió molestaria als *neos* però clamaven per la llibertat de cultes i deien que era injust que en una capital com la de Palma, que existien diferents cultes i on hi havia molts de lliurepensadors, es paguessin les festes religioses amb el fons comú²⁶²². A la festivitat a favor de Ramon Llull només hi assistiren set dels 35 regidors de l'ajuntament i el republicà Josep Estade assegurà que Palma no era catòlica²⁶²³. Certament Palma era l'indret on més havia arrelat l'anticlericalisme i on els catòlics van veure com perdien part del seu poder. Des del Sexenni s'havia creat tota una xarxa de societats i grups de persones contraris a la fe catòlica, que continuaren essent presents durant els anys de la Restauració i així ho exposà el bisbe Mateu Jaume en la seva visita a Roma, el qual exposà els problemes de l'Església davant la força que tenien els sectors lliurepensadors a Palma. Per contra la part forana continuava immersa dins un món rural molt conservador i catòlic però si mateix alertaven del perill de l'arribada de camperols i comerciants dels pobles a ciutat, alertaven que aquests es podien contagiar fàcilment de les idees irreligioses que corrien per la ciutat de Palma²⁶²⁴.

La proposta de costejar les despeses de la festa en honor a Ramon Llull fou combatuda un altre cop pels federals Estade i Serra, i també comptà amb el vot en contra els republicans Marroig –federal-, Bisañez i Rosich –progressistes-²⁶²⁵. Aquell mateix juliol avisaven que per 13 vots l'Ajuntament gastaria diners en festes religioses i que valia més la pena destinar-ho a mesures preventives contra el còlera²⁶²⁶. Aquesta decisió es referia a l'acord pres per l'Ajuntament de Palma de costejar les festes de la Beata Santa Catalina per 13 vots a favor²⁶²⁷, tot i els vots en contra dels republicans Forteza, Serra –aquests federal- i Bisañez –progressista-. Els republicans proposaren que davant el mal estat del fons econòmic municipal les despeses de les funcions religioses fossin costejades de la butxaca particular de tots aquells regidors que estaven disposats a costejar. Fou una proposta que no tingué èxit ja que en aquesta proposta presentada

²⁶²¹ *El Comercio*, 25-05-1883.

²⁶²² *El Comercio*, 30-05-1883.

²⁶²³ *La Autonomía*, 4-07-1883.

²⁶²⁴ Vet aquí les problemàtiques que plantejà el bisbe Mateu Jaume al Papa: “En la diócesis de Mallorca la experiencia del sexenio revolucionario dejó una profunda huella en el ámbito religioso. El obispo Mateo Jaume Garau (1875-1886) en la relación de 1879 constata -“con todo dolor de su corazón”- la creciente indiferencia religiosa que observa en la ciudad de Palma, y la corrupción de las costumbres tradicionales. En los pueblos, en cambio, la religión y costumbres se conservan, los fieles acuden con frecuencia a los sacramentos y cumplen las fiestas de guardar. La revolución de 1868, la libertad religiosa, de hablar y de escribir, que garantiza la Constitución de 1869, propició la creación de cátedras protestantes, las misiones de las sociedades bíblicas, y escuelas laicas de niños. Todo un ambiente adecuado para la difusión de libros contrarios al catolicismo que introducen la gangrena entre el pueblo. El objeto del prelado es frenar la laxitud religiosa y costumbres deshonestas existentes, mediante la predicación perseverante y la acción de instituciones como el Oratorio de San Felipe Neri, que ha dado muchos frutos en Palma”. A Arxiu Secret del Vaticà, Visita ad Sacra Apostolorum Limina, Mayoricer 480 (31 octubre 1879, fs. 393-393v.).

²⁶²⁵ AMP, Arxiu Històric 2160/2, actes municipals, 29-06-1883.

²⁶²⁶ *La Autonomía*, 14-07-1883.

²⁶²⁷ AMP, Arxiu Històric 2161/1, actes municipals, 13-07-1883.

el juliol de 1883 pel metge republicà federal –Guillem Serra- i Antoni Lull fou contestada amb una altra proposició d’Alexandre Rosselló –ara liberal- en la qual proposava que no hi havia lloc a la deliberació sobre la proposta de Lull i Serra. La proposició d’Alexandre Rosselló fou votada i guanyada per 16 vots contra quatre de Bisañez, Salvà, Lull i Serra²⁶²⁸.

A la dècada dels 90, els regidors republicans tenien clar que no participarien com a regidors en actes religiosos. Durant la Pasqua de 1892 es molestaren perquè tres regidors republicans acudiren a la processó del Dijous Sant. Els republicans respectaven la religió i les creences de cadascú però tenien clar que la religió havia de restar separada de l’estat²⁶²⁹. Els republicans es van excusar de seguida i argumentaven que hi havien assistit però no com a regidors sino que ho havien fet a títol individual. En aquest sentit des de les pàgines de *Las Baleares* es deia que els republicans defensaven la separació de l’Església i l’Estat, que aquest dogma del partit federal el professaven des de la Revolució de Setembre tots els que s’afiliaren al partit republicà i que des d’aquell moment l’havien defensat²⁶³⁰.

Una altra mesura que s’intentà reprendre fou la llei de matrimoni civil però sense èxit. A finals de 1882 es parlava que el govern intentaria restablir el matrimoni civil però els republicans es veien desconfiats amb els liberals i eren més bé pessimistes amb aquesta qüestió. A principis de 1881 ja s’havia posat aquesta qüestió damunt la taula, s’havia de restablir la Llei de Matrimoni Civil²⁶³¹. Aquesta proposta d’antany fou represa a la dècada dels 90. L’octubre de 1890 tingué lloc un matrimoni civil entre un professor d’escola elemental i una mestra en títol superior. L’espòs era Antoni Maria Agustí, cap de ritus evangèlic protestant, domiciliat al carrer Oms i la seva futura esposa era Maria Aina Palmer Sastre qui havia d’ajudar al seu marit en els treballs de propaganda i educació²⁶³².

Com hem vist el vessant anticlerical durant la dècada dels 80 i 90 continuà i es convertí –tal com havia ocorregut durant el Sexenni- en un tret característic del republicanisme federal mallorquí. Aquests s’enfrontaren a una Església catòlica molt reaccionària, aquesta fins i tot aconseguí, a través de la xarxa d’associacions que va anar teixint durant els anys de la Restauració, controlar les classes populars i anul·là qualsevol intent dels republicans d’aconseguir l’emancipació de les dones i caminar cap a la igualtat entre homes i dones. Com feien els republicans, els catòlics a través de les seves associacions atenien als obrers en cas d’instrucció i fins i tot es crearen societats mutuels i caixes rurals per l’estalvi dels obrers. A pesar del creixement de la xarxa associativa catòlica, l’augment dels grups anticatòlics a Palma preocupà moltíssim als màxims responsables de l’Església mallorquina que van veure com se li escapava el control de tota la societat palmesana. Davant el creixement de la irreligiositat es

²⁶²⁸ AMP, Arxiu Històric 2161/1, actes municipals 20-07-1883.

²⁶²⁹ En el diari *Las Baleares* parlaven de la minoria republicana que havia acudit a la processó com a regidor. Es tractava de Garcia, Garau i Miralles. A *Las Baleares*, 15-04-1892.

²⁶³⁰ *Las Baleares*, 2-05-1892.

²⁶³¹ *El Comercio*, 9-03-1881.

²⁶³² *El Republicano*, 19-10-1890. Potser sigui Maria Palmer que el 1873 estigué lligada a la Internacional.

valgueren d'un fort clericalisme que fou efectiu sobretot a la part forana, amb els nuclis resistents de Capdepera, Pollença o Manacor.

L'Església cap a la dècada dels 90 féu un tomb i marginà les postures més ultramuntanes com el carlisme i s'acostà als liberals i conservadors. A partir del segle XX el catalanisme penetrà dins l'Església catòlica mallorquina. El catalanisme va aconseguir crear un espai polític i cultural que va poder reunir republicans i catòlics²⁶³³. En el cas de Mallorca minvà la lluita anticlerical desfermada en els anys anteriors i es canalitzà molt més a través del republicanisme progressista mallorquí que continuà protagonitzant actituds anticlericals. Els federals prioritzaren altres mesures lligades a la descentralització política i l'acostament al catalanisme i arraconaren velles lluites en favor de la qüestió social o en favor de la secularització²⁶³⁴, cosa que provocà la fugida de la base obrera cap a altres partits com el socialista o cap al republicanisme més centralista de la Unió Republicana, però que seguia mantenint actituds anticlericals, unes actituds molt arrelades dins aquells grups d'obrers i obreres mallorquines.

5.8 La lluita per l'emancipació de la dona: organització del Congrés Femení a Mallorca (1883)

Després dels anys del Sexenni, moment en què s'organitzaren per primera vegada societats obreres femenines, s'hagué d'esperar a la dècada dels 80 per tornar a reactivar la lluita per l'emancipació de les dones. Aquesta lluita la capitanejà la Unió Obrera Balear que impulsà un congrés femení de caire estatal amb l'objectiu de canviar el rumb de la societat i concretament amb l'objectiu de canviar el paper de la dona en dita societat. Dintre d'aquest projecte hi participaren moltes dones que havien tingut un protagonisme important durant els anys del Sexenni com per exemple Magdalena Bonet Fàbregues -havia participat en actes al costat dels republicans federals fent discursos, escrivint als diaris, etc.- o Francisca Vidal Tous, ex militant de la societat de modistes La Virtud Social. No solament foren les dones que demanaren la igualtat, alguns homes com Fèlix Mateu Domeray -ara director de la Unió Obrera Balear- batallaren al llarg de la seva vida per veure reconeguts els drets de les dones o bé el republicà federal (després liberal) Alexandre Rosselló Pastors que havia treballat per donar accés a les dones a l'educació i formació a través de l'Escola Mercantil (després Institució Mallorquina d'Ensenyament).

Entre les dones que participaren en aquesta nova etapa, com hem dit destacaren Francisca Vidal Tous, que fou la secretària de la junta de dones promotores del Congrés i Magdalena Bonet, que

²⁶³³ En el cas de Catalunya s'obrí una guerra en el si de l'Església catalana. A BOHIGAS, J.: *Op. cit.*, p.176.

²⁶³⁴ Per exemple alguns federals s'acostaren a l'Església mallorquina per elaborar una proposta regionalista a Mallorca i fou molt criticat pels sectors republicans situats més a l'esquerra. En farem referència en el següent capítol.

eren de la mateixa generació, només tenia tres anys més²⁶³⁵. La resta de dones que encapçalaren la lluita per l'emancipació de la dona la majoria trepitjaven per primer cop l'escenari polític i tal volta ho feren molt influenciades pels seus companys que militaven en l'organització de la Unió Obrera Balear, entitat on es defensava la igualtat entre els homes i dones.

Després de la primera experiència a l'entorn de la societat La Virtud Social, aquestes no renunciaren als seus ideals després de la Primera República, sinó que amb l'obertura de llibertats tornaren a la palestra. Militaren en el si de la Unió Obrera Balear on organitzaren una Junta de Senyores amb l'objectiu de muntar un congrés. Aquesta fou una de les seves majors tasques, l'organització d'un congrés femení d'abast nacional on s'havien de reivindicar la igualtat entre homes i dones i el reconeixement de les dones en la tasca intel·lectual fins aleshores relegada al món masculí. El setembre de 1882 s'anuncià per primer cop la voluntat de celebrar un congrés nacional de dones i es deia que ja s'estaven fent treballs preliminars per dur-lo a terme²⁶³⁶. A principi de 1883 un dels punts de la junta general era tractar el tema del Congrés Nacional de Dones que es pretenia organitzar²⁶³⁷ i es començaren a dur a terme conferències preparatòries. Hi hagué conferències públiques al local de la Unió Obrera Balear dutes a terme per Alfredo Sánchez Osorio, exdirector de diaris com *La Libertad* i *El Propagandista de Barcelona*²⁶³⁸. Fou la primera conferència preparatòria i ja des de la immediatesa es comptà amb la implicació de gent de fora de l'illa com Alfredo Sánchez. Aquest s'encarregà del discurs d'inauguració i fou molt aplaudit. En aquella conferència intervingueren donant resposta a Sánchez Ossorio, Sebastià Alorda i Fèlix Mateu²⁶³⁹. Una de les primeres decisions de la Junta local Organitzadora del Congrés Nacional Femení fou declinar els poders en favor d'una comissió de senyores. Composaven la comissió: Magdalena Bonet de Rico; Francisca Llabrés d'Alemanys, Antònia Melià de Capó, Dolors Carriera de Tocho, Maria Cortès

²⁶³⁵ Francisca Vidal també –al igual que Magdalena– s'havia esperat bastant a casar-se. Segons Peñarrubia –Francisca Vidal– es degué casar devers el 1878 amb el dirigent federal intransigent i feminista Fèlix Mateu Domeray. Aleshores Francisca ja devia tenir vint-i-vuit anys i no fou mare fins a vint-i-nou. Compartia la militància per la redempció femenina amb la seva germana Isabel, que fou sempre fadrina i visqué amb Francisca i la seva família. Isabel i Francisca foren mestres de les escoles de nines que havien fundat dins de la Unió Obrera Balear. El 1883 quan era secretària de la Junta Organitzadora de Senyores del Congrés tenia dues filles petites, una de quatre anys i una altra d'un i donava la seva adreça per a la correspondència. Encara en els anys noranta continuava exercint de mestra de les filles dels associats i associades de la Unió Obrera Balear. En aquesta tasca l'ajudava la seva filla major, Antònia, que aleshores tenia catorze anys. Les filles de Francisca Vidal i Fèlix Mateu, publicaren de nines poesies al setmanari republicà *La Voz del Pueblo* (1893-1984) que dirigia el seu pare. Després d'obtenir el títol de mestres fundaren un modern col·legi privat coeducatiu. Al seu col·legi formaren una banda de bandúrries femenina que actuava en actes de beneficència laica i progressista. D'Antònia sabem que a principis de segle XX era esperantista i féu una conferència sobre l'esperanto. PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2006, p.172-174.

²⁶³⁶ *Unión Obrera Balear*, 9-09-1882.

²⁶³⁷ *Unión Obrera Balear*, 13-01-1883.

²⁶³⁸ *Unión Obrera Balear*, 20-01-1883.

²⁶³⁹ S'anunciava que a la nit hi hauria una segona conferència de tema lliure i el dimecres una vetllada literària. *El Comercio*, 22-01-1883. Per altra banda Isabel Peñarrubia afirma que tenim quasi la certesa que Fèlix Mateu Domeray, fundador i president de la Unió Obrera Balear, era protestant, ja que el 21 de gener de 1883 Alfredo Sánchez Osorio féu la primera conferència preparatòria del Congrés Femení Nacional, en finalitzar va ser contestat per Mateu. Sabem que el conferenciant, vingut des de Barcelona, havia centrat la seva allocució sobre la no-existència de Déu i que només un protestant li havia discutit aquella idea. A PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, p.183. Afirmació amb la que nosaltres discrepem ja que Fèlix Mateu més aviat estava implicat amb el corrent espiritista i més gent havia participat en el debat rebutant a Sánchez. Per tant no creiem que sigui el protestant que discuteix amb Sánchez.

Valls, Maria Soriano d'Alorda, Sebastiana Reyó de Roca, Francisca Vidal de Mateu²⁶⁴⁰. Totes elles tenien els seus marits a la primera línia de la política republicana i anarquista o a la direcció de la Unió Obrera Balear. Magdalena Bonet era la companya del republicà progressista Manuel Rico Colom, Francisca Llabrés era la companya d'Antoni Alemany, actual delegat d'una secció obrera i que ja havia estat un dels principals dirigents durant el Sexenni, Antònia Melià era companya de Joan Capó recent elegit vocal de la Unió Obrera Balear, Dolors Carriera també era la companya d'un membre de la junta, el sabater Francesc Tocho. Maria Soriano era la companya de Sebastià o Bartomeu Alorda²⁶⁴¹, que encapçalaven juntament amb Arbós el sector anarquista de l'entitat. Sebastiana Reyó era la companya de Francesc Roca, sabater proper a l'anarquisme i que evolucionà cap al partit socialista convertint-se en un dels seus principals dirigents i Francisca Vidal era la companya del republicà i president de la Unió Obrera Balear, Fèlix Mateu Domeray. L'única soltera era Maria Cortès Valls i segurament la més jove i era la germana del vicepresident de la Unió Obrera Balear, Miquel Cortès Valls.

En la preparació del Congrés Nacional Femení impulsat per la Unió Obrera Balear a més de les conferències, s'organitzaren actes lúdics. Tingueren lloc vetllades on s'interpretaren músiques que formaven part de la simbologia republicana com *La Marsellesa* que fou interpretada per Aguilar i es llegiren poesies per part de Sánchez Osorio i Fèlix Mateu²⁶⁴². Poc a poc anava agafant forma l'organització del congrés. Les mallorquines començaven a tenir un paper protagonista. Magdalena Bonet, presidenta de la comissió organitzadora del congrés féu el primer discurs i donà a conèixer la composició de la junta²⁶⁴³:

Nom	Càrrec
Magdalena Bonet de Rico	Presidenta
Francisca Planas d'Alorda	Vicepresidenta
Francisca Llabrés d'Alemany	Tresorera
Francisca Vidal de Mateu	Secretària
Maria Cortès Valls	Vicesecretària
Antònia Melià de Capó	Vocal
Maria Soriano d'Alorda	Vocal
Dolors Carriera de Tocho	Vocal

Vet aquí el primer discurs de Magdalena Bonet com a presidenta:

²⁶⁴⁰ *Unión Obrera Balear*, 27-01-1883.

²⁶⁴¹ Més endavant es nomenà Francisca Planas d'Alorda com a vicepresidenta, la qual cosa indica que tant Bartomeu com Sebastià estaven emparellats amb dues organitzadores del congrés.

²⁶⁴² *Unión Obrera Balear*, 3-02-1883.

²⁶⁴³ *Unión Obrera Balear*, 10-02-1883.

“Caballeros y señoras: hemos sido invitadas para que tomáramos parte en los trabajos preparatorios a fin de llevar a cabo un congreso nacional de señoras que debe reunirse en esta capital. En nombre de las de mi sexo doy las gracias a este ilustrado y activo centro obrero por la iniciativa que ha tomado en un asunto, que a mi juicio ha de producir trascendentales resultados. Como que alimento la esperanza de que en el mencionado Congreso se han de establecer los primeros y sólidos fundamentos, para levantar, lenta, aunque seguidamente, nada menos que todo el edificio de una transformación social. [...] Marchemos a la conquista de nuestros derechos por el camino del aprendizaje de nuestros deberes, instruyéndonos, poniéndonos en condiciones de ser las socias de nuestros maridos, las instructoras de nuestros hijos; que sepamos formar ciudadanas que honren su Patria y no olvidemos que no es el que corre mas quien triunfa sino el que llega más pronto al fin deseado. Una excitación y un ruego he de dirigir a las ausentes. Yo espero que nuestras paisanas justamente reputadas como eminencias en la literatura y en el arte acogerán con entusiasmo la idea de la celebración de este Congreso y que le prestaran toda su poderosa iniciativa”.

Pretenien amb aquest Congrés en paraules de Bonet transformar la societat, conquerir els seus drets i tenien clar que una de les passes més importants a seguir era la instrucció, lluitar al costat dels homes, etc. D'aquesta manera aconseguirien formar ciutadanes. Per fer realitat el congrés, esperaven comptar amb el suport de les mallorquines i de les eminències del món de la literatura i l'art, que de ben segur donarien suport a la iniciativa del Congrés. Ben aviat hi hagué respostes i es coneixia la formació d'una comissió per ajudar al congrés des de València²⁶⁴⁴. A principi de març es comunicava que la Junta de Senyores havia rebut infinites adhesions de les principals capitals d'Espanya on s'havien anomenat comissions per ajudar als treballs del congrés. A Catalunya, Maria Ferran Vilapriño, associada amb altres dones, s'havien ofert a brodar un pendó per ostentar en l'expedició de senyores de Catalunya cap a Mallorca el més de setembre per assistir al Congrés Femení²⁶⁴⁵. També s'estava composant una peça musical per part del músic i poeta de Barcelona i director de la Societat Coral *La Trompeta*, el senyor Duran, amb l'objectiu de realçar l'esdeveniment del Congrés Femení. De fet s'havia de titular *El Congreso Femenino Nacional*²⁶⁴⁶. A l'estiu de 1883 el director del cor de *La Trompeta* comunicava que els individus d'aquesta coral estaven disposats a traslladar-se a Mallorca durant els dies que havia de durar les sessions del Congrés Nacional Femení²⁶⁴⁷. El periodista català Vicente Baruta escrigué cançons populars sota el títol també de *Congreso Femenino Nacional*. També s'escrivia en aquells moments una peça teatral per part de l'escriptor dramàtic, Rafael del Castillo, resident a Barcelona, titulada *El Congreso Femenino Nacional*²⁶⁴⁸. El que constata unes relacions fortes de les mallorquines amb Catalunya i València. Segons explica Pere Gabriel

²⁶⁴⁴ *Unión Obrera Balear*, 24-02-1883.

²⁶⁴⁵ També ho recollien altres mitjans: “Según dice un periódico posibilista de Barcelona el próximo mes de setiembre llegará a esta ciudad una expedición de señoras para asistir al Congreso Femenino que se está aquí preparando, ostentando un pendon que se ha ofrecido bordar la señorita Dª Maria Ferran Vilapriño”. *El Comercio*, 13-04-1883.

²⁶⁴⁶ *Unión Obrera Balear*, 21-04-1883.

²⁶⁴⁷ *Unión Obrera Balear*, 2-06-1883.

²⁶⁴⁸ *Unión Obrera Balear*, 21-04-1883.

la Comissió organitzadora del Congrés assolí diverses adhesions de la resta de l'Estat com de València (societat Acàcia), de Catalunya (Lluïsa Cuello, Maria Ferran, etc.) i de Madrid (Mercedes Cabello de Carbonera)²⁶⁴⁹.

Una de les primeres mesures que encapçalaren les dones de la junta de senyores fou obrir una escola diürna per les filles dels obrers i una altra de nocturna per les adultes que treballaven a les fàbriques i tallers²⁶⁵⁰. L'eufòria era tal que a finals de març s'anunciava que aviat es publicaria un diari a Palma que havia de ser l'òrgan dels acords del Congrés Femení²⁶⁵¹. A més continuaven les conferències preparatòries. Li tocà el torn al conegut Antoni Tudury Pons que havia de parlar i demostrar la conveniència i importància del Congrés Femení. Tudury residia a Barcelona on impulsava el projecte de les escoles laiques. Aquest a més s'encarregà de difondre el congrés per Barcelona. Antoni Tudury envià una carta al director de *El Diluvio* perquè incorporés la notícia de l'esdeveniment²⁶⁵². Per la vinguda de Tudury a Mallorca, els amics mallorquins estaven organitzant un banquet en el seu honor²⁶⁵³. El mateix abril, aprofitant la visita de Tudury a Palma, la societat Unió Obrera Balear organitzà una conferència titulada "Consideraciones generales sobre la sociedad actual". Ja hem vist que sovint Antoni Tudury col·laborava amb el setmanari *Unión Obrera Balear* i que també intentà crear a Palma una Escola Laica com les que regentava a Catalunya però segurament la pressió de l'Església ho va impedir. Després de les primeres reunions pel Congrés, es presentaren uns acords per part de la presidenta de la Junta Organitzadora –Magdalena Bonet de Rico-, anaven encaminades sobretot a divulgar la proposta del congrés, formar associacions femenines a tot arreu, crear subscripcions en els centres afins per poder sufragar les congressistes i sobretot enaltir la tasca d'Antoni Tudury amb la promoció del congrés²⁶⁵⁴. Dies després es publicaren els acords presos

²⁶⁴⁹ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1975, p.125.

²⁶⁵⁰ Aquestes escoles estaven sota la protecció de la Junta Organitzadora del Congrés Femení. A *Unión Obrera Balear*, 3-03-1883.

²⁶⁵¹ *Unión Obrera Balear*, 31-03-1883.

²⁶⁵² Carta en data de 3 de febrer de 1883 dirigida al director del diari *El Diluvio* per Antoni Tudury Pons publicada per *El Demócrata*, 14-02-1883: "Queda notablemente constituida la comisión de señoras para los trabajos preliminares del Congreso Nacional Femenino en Palma de Mallorca. De desear es que el primer acontecimiento en España de una festividad tan transcendental para el triunfo de la mujer en los problemas que se agitan, palpitan y estan al estudio de las personas más eminentes en el saber y más resueltas en favorecer al bello sexo, estos asuntos, repito, que estan sobre el tapete para dar soluciones sociales orgánicas; llamarán extraordinariamente la atención y la admiración de los que sienten latir en su pecho las generosas sensaciones de la fraternidad y las simpáticas emulaciones de la filosofía consagrada a cultivar las riquezas intelectuales y morales y a romper todos los diques que se oponen al imponente paso del progreso, y a desatar los lazos que oprimen y vejan a la más preciada joya de la existencia del hombre, la tan adorable mujer que se apasiona de todo lo grande, bello y sublime, y que no cabe dudar responderá con delirio a enaltecer su sexo y que el Congreso Nacional femenino Español dará a conocer al mundo entero que si en España hay heroínas en las batallas bélicas, también hay ángeles de fraternidad y sacerdotisas de la ciencia, que poblaran los ámbitos de las Baleares de dichas y goces que jamás vibraron en los corazones de aquellos habitantes".

²⁶⁵³ Qualsevol es podia subscriure al local de la Unió Obrera Balear per participar en el banquet fraternal i per apuntar-se s'organitzà una comissió. A *Unión Obrera Balear*, 7-04-1883.

²⁶⁵⁴ Els acords eren els següents: 1. Publicar una circular manifest anunciant l'objecte del congrés; 2. Oportunament anunciar l'època de la seva celebració i festes públiques que l'hagin de solemnitzar; 3. Organitzar a tota Espanya nombroses associacions que responguin a la grandesa de la idea iniciada, prescindint per complet de la política, cuidant de que no es suscitin prevencions o antagonismes que puguin malmetre amb creences religioses, socials o filosòfiques; 4. Sol·licitar el concurs de la premsa de tots matisos; 5. Obrir una subscripció en els centres de propaganda que s'organitzin per subvenir a les despeses que originin el Congrés; 6. Fer constar en acta la satisfacció amb què s'ha escoltat al senyor Tudury Pons que ha passat per la capital expressament per posar-se d'acord amb la

en una altra de les seves sessions encaminades a fer efectiu el congrés, on concretaren alguns assumptes com la realització de treballs de propaganda, contactar amb els centres afins, promoure l'associació de totes les dones interessades i un altre cop es donava les gràcies a Tudury per haver iniciat les subscripcions per sufragar el congrés i s'examinava la possibilitat d'extreure recursos econòmics realitzant funcions als teatres o locals d'algunes societats²⁶⁵⁵.

Paral·lelament abundaven els articles enfocats en redimir a les dones i no només a Mallorca, sinó que sovint els articles recorrien diferents publicacions d'àmbit estatal. Fou el cas de l'article publicat en el setmanari *Unión Obrera Balear* titulat "Los sexos" i escrit pel col·laborador català Ramon. A. Solsona i que el maig de 1883 era publicat a la publicació de Madrid *La Veterinaria Española*²⁶⁵⁶. Revista que també incorporà els punts acordats per la Junta de Senyores. Aquell abril, el diari federal mallorquí *El Comercio* també incorporà articles en aquest sentit. Reproduïren un article de Mercedes Cabello de Carbonera sobre "La emancipación de la mujer"²⁶⁵⁷, un altre del catedràtic de medicina Joan Giné Partagás titulat "La mujer"²⁶⁵⁸ i publicaren un fulletó en el si del diari també de títol "La mujer"²⁶⁵⁹ escrit pel mestre mallorquí Antoni Gelabert Cano. El doctor i catedràtic en medicina de la Universitat de Barcelona apuntà que una de les grans tiranies de la societat era el poder que exercia l'home sobre la dona i advertia que el dia en què la dona es bastés a ella mateixa desapareixerien les monstruositats socials. En el seu article exposava la situació de penúria en la que es veien exposades les viudes, les esposes dels comerciants i industrials arruïnats, la del militar mort en combat, totes les esposes i sobretot les filles es veien abocades a l'abisme de la indigència. Per Giné Partagás era necessari acabar amb la tradició patriarcal i trencar amb la covardia davant la

citada Junta a l'objecte d'unir esforços de la mateixa i cooperar a donar forma al pensament que amb tant d'entusiasme ha estat rebut a Catalunya i altres punts d'Espanya i 7. Posar en coneixement públic les successives resolucions que s'adoptin. *Unión Obrera Balear*, 14-04-1883.

²⁶⁵⁵ Els punts eren: 1. Classificar i distribuir els treballs de propaganda, nodrint de personal les seccions de la junta i enrobustir els principis solidaris que han de presidir tota la resolució e iniciativa, en la seguretat que l'opinió pública farà justícia als propòsits de les senyores que directa o indirectament cooperen a les gestions d'associació; 2. Posar-se en contacte per mitjà d'atentes comunicacions amb tots els centres científics, literaris, polítics religiosos, de indústria, comerç, agricultura, arts i oficis, instructius, econòmics, societats obreres i demás d'aquesta província; i amb quantes persones es trobin en actitud i disposició de afavorir el pensament de la celebració del Congrés; 3. Associar a totes les senyores que agradi prendre part en tan gloriosa empresa, per la qual cosa podran dirigir-se verbalment o per escrit a la presidenta de la Junta Magdalena Bonet de Rico, Costa d'Arabí, 13, 2n. o a les senyores Francisca Vidal de Mateu al carrer Rubí, 7, 4t i a la senyoreta Maria Cortés Valls al carrer Constitució 114; 4. Convidar a les senyores avui associades a reunir-se amb la major freqüència possible: adquirir un local i practicar deures amb la beneficència; 5. Fer constar en acta i declarar membres honoraris i de mèrit de l'associació a les persones que han dedicat els seus treballs per a que la dona ocupi en la societat actual el rang que li correspon per les conquestes de la cultura i moralitat de l'edat moderna; 6. Un vot de gràcies a tots els que fins al present han col·laborat en la realització del Congrés; 7. Investir amb caràcter extraordinari al senyor Tudury Pons, per iniciar una subscripció entre aquest veïnatge, encapçalant-la les senyores que componen la Junta, i a proposta d'ell mateix, que les quantitats per les quals es subscriuen les reculli una comissió que entregarà als donants un document que acrediti la seva generositat; 8. Sol·licitar els teatres i locals de societats perquè es donin funcions que puguin facilitar els recursos pecuniaris; 9. Justificar en el manifest que ha de veure la llum pública que el Congrés ha de ser obra de tots i no contestar a provocacions fent sempre exposició dels fins nobles, grans, útils i generosos a que aspira la dona; 10. Fer conèixer a aquestes Illes tots els beneficis que haurà de reportar la celebració del Congrés en aquesta capital i el prestigi i respecte que per això mereixerà en el concepte nacional i estranger. *Unión Obrera Balear*, 21-04-1883.

²⁶⁵⁶ *Unión Obrera Balear*, 19-05-1883.

²⁶⁵⁷ *El Comercio*, 23-04-1883.

²⁶⁵⁸ *El Comercio*, 24-04-1883.

²⁶⁵⁹ *El Comercio*, 25-04-1883.

injustícia cap a les dones. Per ell, amb idees com la que sostenia o les que s'impulsarien des de el Congrés Femení, s'iniciava un moviment regenerador de la societat. Per altra banda Mercedes Cabello parlava de la ignorància de la dona i la seva trista condició social. També com el doctor Giné Partagás proposava el fi d'una situació injusta per a la dona, proposava la fi de la història de l'esclavitud i el principi de la història de la llibertat i que aquest es donaria amb un canvi radical en l'educació i en la condició social de la dona. També, a més dels exemples de suport a Catalunya, hi hagué altres indrets on es tractà el tema de l'emancipació de la dona. Fou al teatre principal de Cadis. *La Edad Moderna*, publicació de Cadis, recordava el pas de Sánchez Osorio per Mallorca i donava suport al pensament iniciat per les mallorquines²⁶⁶⁰. També la publicació barcelonina *El Obrero* inserí un article sobre el Congrés Femení Nacional titulat “Vindicta antropològica de la mujer” pel catedràtic de medicina Giné Partagás²⁶⁶¹. Mesos abans, el març de 1883, el republicà català, maçó i feminista –Salas Antón– publicà un article sobre el Congrés Femení Nacional²⁶⁶². En aquest deia article deia el següent:

“Españolas acudid al llamamiento [...] Hace un llamamiento a las señoras escritoras, tanto nacionales como extranjeras para que presenten su valiosa y meritoria cooperación a pensamiento tan laudable y eficaz para salvar los abismos que amenazan al sexo femenino en general en España”.

A punt d'entrar a l'estiu, es rumorejava sobre el fracàs de l'organització del congrés. El setmanari *Unión Obrera Balear* desmentia la notícia que el Congrés Femení hagués fracassat i deien que el pensament de la realització del Congrés avançava i que es tractava d'una falsa notícia. De fet també anunciaven que la Junta Organitzadora del Congrés Femení Nacional de les Balears tenia redactat el manifest que s'havia de publicar en breus dies²⁶⁶³. Però significativament en aquell moment l'entitat Unió Obrera Balear s'excusava dels objectius vertaders que perseguia i per això –suposadament davant les crítiques dels sectors poderosos com l'Església– publicaren que l'objectiu de l'entitat era el treball, la instrucció i l'estalvi. Que la política i la religió eren completament alienes a les seves qüestions socials i que allò que perseguien era l'emancipació de l'obrer per vies legals sense procediments de força, ni escàndols ni motins²⁶⁶⁴. Tot i això, es seguia escrivint als diaris sobre l'emancipació de les dones, per exemple Antoni Gelabert tornà a publicar l'article titulat “La mujer”, que mesos abans havia publicat a *El Comercio*. Visitaven Mallorca les estudiants de Medicina i Dret, Isabel i Teresa Andrés, donant suport a la celebració del congrés. Aquestes estaven apunt de finalitzar les seves carreres a Barcelona. Arribaren el juny de 1883 acompanyades de la seva mare i havien de passar una temporada a l'illa, on participarien en el Congrés com exemple de

²⁶⁶⁰ *Unión Obrera Balear*, 26-05-1883.

²⁶⁶¹ *Unión Obrera Balear*, 26-05-1883.

²⁶⁶² Recordava que les dones que volguessin participar dirigissin la seva correspondència a la Unió Obrera Balear, al carrer Vallori, 15, de Palma de Mallorca. Fou reproduït a *El Comercio*, 13-03-1883.

²⁶⁶³ *Unión Obrera Balear*, 2-06-1883.

²⁶⁶⁴ *Unión Obrera Balear*, 2-06-1883.

dones que havien aconseguit estudiar a la universitat²⁶⁶⁵. Una comissió del Congrés Femení Nacional les rebé amb honors i obsequis per la qual cosa Isabel i Teresa Andrés juntament amb la seva mare Pepita Hernández es congratulaven de les mostres d'afecte rebudes. La comissió que recollí les estudiants al moll de Palma estava formada per Magdalena Bonet de Rico, Francisca Vidal de Mateu i Maria Cortès Valls, presidenta i secretàries de la Junta de Senyores de la Unió Obrera Balear²⁶⁶⁶.

La Junta Organitzadora seguia rebent el suport de diferents comissions de les províncies d'Espanya i algunes de l'estranger que volien formar part de la idea encapçalada per les mallorquines²⁶⁶⁷. Tot anava bé fins que s'interposà l'Església, hipòtesi fins aleshores apuntada²⁶⁶⁸ i la idea de celebrar un congrés a Mallorca reculà i es plantejà a altres ciutats com Barcelona, però sembla que mai s'arribà a celebrar ni a Barcelona ni a Palma. La premsa deixà d'escriure sobre aquest esdeveniment. Un silenci brutal s'imposà. Retornarem en aquesta qüestió. L'1 de juny de 1883 el diari federal *El Comercio* ja havia anunciat que el Congrés Nacional Femení tindria lloc en època oportuna, després d'haver fracassat i que encara no es sabia la data de celebració amb exactitud²⁶⁶⁹. Feia poc que la Junta de Senyores havia acordat realitzar una circular per convidar als escriptors i escriptores, demanar diners a les empreses de transport per sufragar els bitllets dels convidats, rebre dos exemplars de les publicacions escrites per aquests en favor de l'ensenyament de la dona i també decidiren celebrar un certàmen per premiar la millor memòria sobre la necessitat d'emancipar la dona, entre d'altres²⁶⁷⁰.

Aquestes dones mallorquines intentaren aplegar a tots els grups disseminats de diversos punts d'Espanya. Grups de republicans, maçons i lliurepensadors que tractaren de coordinar-se en pro de la dona. Allò que es debatia bàsicament era com aconseguir l'accés a l'educació, premissa indispensable per poder desenvolupar la capacitat intel·lectual de les ments femenines i desterrar el fanatisme religiós. Durant el Sexenni les mallorquines havien fixat el seu objectiu en arraconar el fanatisme religiós, ara feien una passa més i lluitaven també pel dret a ser

²⁶⁶⁵ *Unión Obrera Balear*, 16-06-1883.

²⁶⁶⁶ *El Demócrata*, 16-06-1883.

²⁶⁶⁷ *Unión Obrera Balear*, 30-06-1883.

²⁶⁶⁸ A causa del silenci als mitjans de comunicació i al breu tancament del setmanari *Unión Obrera Balear* de sobte es deixa de parlar sobre el congrés. Tot apunta com fa alguns anys exposava la historiadora Isabel Peñarubia que l'Església mallorquina intervingué perquè no es celebrés a Palma el congrés. A PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2006.

²⁶⁶⁹ *El Comercio*, 1-06-1883. En canvi el diari ultra catòlic deia que "el acto tendrá efecto a pesar de todo". Nuestras últimas noticias son que caso de reunirse el Congreso, no será ya en setembre conforme se había anunciado y que es muy probable que en vez de verificarse en esta Ciudad, se trasladado a Barcelona. Buen viaje. A *El Áncora*, 4-06-1883.

²⁶⁷⁰ Aquests eren els últims acords: 1. Convidar personalment i prèvia circular als literats i literates, poetes i poetesses de les Balears a subscriure les seves signatures en un àlbum estampant el pensament que creguessin que sintetitzés les aspiracions de les dones; 2. Sol·licitar de les empreses de les línies fèrries, marítimes i fluvials de tot el territori espanyol alguns bitllets de circulació gratuïts per les persones que viatgin en comissió de la junta; 3. Consignar en l'acta l'haver escoltats amb satisfacció la lectura de diverses comunicacions i cartes de persones d'un i altre sexe en oferiment de suport incondicional al Congrés; 4. Preguar a tots els escriptors i escriptores d'Espanya i de l'estranger que proporcionin dos exemplars de les obres que han publicat o es proposin publicar, sempre que tinguin l'objecte de l'ensenyament de la dona; 5. Oferir en el primer certamen científic literari que es celebri a Espanya un premi que serà adjudicat a la millor memòria que es presenti per justificar la necessitat que la dona ocupi un lloc moral, intel·lectual i materialment li correspon dintre de la civilització moderna. *El Comercio*, 26-05-1883.

reconegudes a nivell intel·lectual i com a la resta d'Espanya, la lluita per l'emancipació de la dona es centrà amb l'objectiu de donar accés a la dona a l'educació i a poder optar a estudis superiors (a Mallorca l'Escola Mercantil hi treballà força).

En aquells moments a ciutats com Barcelona, Saragossa, Sevilla, Madrid o València hi havia organitzades societats femenines dintre de la Federació Regional Espanyola. En total hi havia unes 2.300 afiliades²⁶⁷¹. A Mallorca les dones participaren en el si de la Unió Obrera Balear (foren visibles a través de la Junta de Senyores Organitzadora del Congrés) i la FRTE a Mallorca no aconseguí un pes important, llevat del sector sabater d'on provenien moltes de les esposes de dirigents com Sebastià Alorda i Francesc Roca que intentaren integrar la Unió Obrera Balear dins la FRTE sense èxit. En aquest article titulat *La mujer*²⁶⁷² es pot veure quines eren les reivindicacions que feren els homes i dones d'aquest cercles dissidents:

“[...] No entra por hoy en nuestro ánimo ocuparnos de esa terrible esclavitud, mil veces peor que la de los negros, que sufren esas desgraciadas, relegadas como un instrumento de placer concupiscente o como artículo de comercio en esos focos de corrupción y de cínica maldad; desde el mero hecho que a nombre del vicio reglamentado se consiente el mas immoral de los tráficos y especulaciones. [...] Si la muger ha de ser compañera inseparable del hombre en razón a las leyes naturales, es imposible que se consiga la regeneración social si no se enaltece a la muger hasta colocarla en el rango que merece y a la altura de nuestro progreso y al nivel de nuestros derechos. Inútil es que anatematicemos y condenemos la esclavitud; inútil también que odiamos las épocas de oscurantismo y tiranía, si todavía en la sociedad, y lo que es más punible aún, en el santuario de la familia existe la esclavitud odiosa de la muger, hija no más que de aquellas bárbaras civilizaciones. Si es cierto que las ciencias no son patrimonio de ninguna clase o casta, invitemos a la muger a tomar parte en la herencia que nos han legado los apóstoles de la civilización y a participar de las conquistas científicas del siglo. [...]”.

Tot semblava encarrilat, el congrés comptava amb el suport de persones d'un alt recorregut en la lluita feminista i obrera, s'estava treballant amb l'arribada de molts i moltes participants en el congrés per això havien negociat amb les empreses navilieres la possibilitat de costejar gratuïtament els passatges. En aquest congrés hi havia com a participants les escriptores i escriptors de renom que lluitaven per una igualtat entre homes i dones. Entre les personalitats que confirmaren la seva assistència hi havia Manuela Lapuente –viuda de Villanueva- i la seva filla –Anita Villanueva Lapuente que era la directora de l'Escola Laica establerta a Barcelona²⁶⁷³ i conegudes del seu propagador, el menorquí Antoni Tudury Pons, el qual treballà intensament en la difusió del Congrés Nacional Femení. Les estudiants de medicina com Isabel i Teresa Andrés. Ben aviat s'havien adherit al congrés de diverses poblacions i que immediatament després de la invitació s'havien posat en contacte amb la Junta Organitzadora de

²⁶⁷¹ MUIÑA, A.: *Op. cit.*, p.62. Segons el congrés de la federació regional espanyola de la Internacional celebrat a Sevilla l'any 1882.

²⁶⁷² Publicat per J.F.M. a *Unión Obrera Balear*, del 12-05-1883.

²⁶⁷³ *El Comercio*, 6-06-1883.

Senyores. A Barcelona i València i altres s'havien nomenat comissions de senyores que havien de concórrer al congrés²⁶⁷⁴. Algunes publicaren alguns articles com Mercedes Cabello de Carbonera que escrivia a *La Ilustración* (vinculada a la maçoneria) sota el títol “La emancipación de la mujer”²⁶⁷⁵. I entre els homes que donaven suport i escrivien en favor del Congrés hi havia el republicà català Joan Salas Antón, Antoni Tudury Pons o el doctor i catedràtic Joan Giné Partagás. Els més implicats i que difongueren arreu de l'estat la idea del congrés, un congrés que havia estat ideat des de Mallorca i que encapçalaren aquelles dones que ja havien tingut una paper important durant el Sexenni Democràtic, així com homes com Fèlix Mateu Domeray que com a president de la Unió Obrera Balear emparà aquell projecte o el menorquí Antoni Tudury resident a Barcelona. A finals d'octubre de 1883 es publicava la notícia que el Congrés Femení, que s'havia de celebrar a Palma, seria presidit per la metgessa catalana Martina Castells Vallespí. Es tractava de la primera universitària i primera metgessa espanyola²⁶⁷⁶. Tot seguit veurem com el projecte finà.

El desencís final. La no celebració del congrés

Al final el congrés no es celebrà i casualment el setmanari de la *Unión Obrera Balear* va interrompre la seva publicació. En el seu número 70 s'inicià la segona època del diari, fou el 30 de març de 1884, quan tornà a reaparèixer *Unión Obrera Balear*. Ara amb un nou subtítol: “revista de la Asociación cooperativa y de socorros mutuos del mismo nombre con casa propia en la plaza de la paja y eco de las clases trabajadoras”.

Fins aleshores tot apuntava que l'Església havia guanyat la batalla a la Junta de Senyores. L'Església catòlica s'havia mostrat molt bel·ligerant amb les postures irreligioses. Aquests havien aconseguit que no es fundés una escola laica a Palma i imposava multes a diaris republicans per publicar obscenitats contra l'Església. Recordem que al novembre de 1883 havien aconseguit l'excomunió del diari republicà *La Autonomía*. L'ecònom de Sant Jaume havia denunciat el rotatiu per injuriar la Mare de Déu i a totes les homilies s'havia llegit l'excomunió²⁶⁷⁷. Arran de l'afer de *La Autonomía*, havia fet quedar tot el republicanisme com a radical i així afavoria que nombrosos membres de la burgesia comercial i industrial anessin canviant la militància republicana per la liberal²⁶⁷⁸. Però si pensem en els informes de la visita ad limina del bisbe Cervera (1888), a Palma els grups lliurepensadors i laics continuaren organitzats i després del nonat Congrés Femení els diaris republicans continuaren fent oposició

²⁶⁷⁴ *Unión Obrera Balear*, 14-04-1883.

²⁶⁷⁵ *Unión Obrera Balear*, 21-04-1883. També publicat a *El Comercio*.

²⁶⁷⁶ Martina Castells va néixer a Lleida el 1855, filla del metge Martí Castells i Melchor, home progressista i amb grans inquietuds culturals, com prova que el 1871 fundà l'Ateneu Lleidetà. Sabé inculcar l'amor a la medicina en els seus fills, ja que a banda de Martina, també foren doctors tres fills més. Camil, Frederic i Rossend, aquest darrer que residia a Madrid fou alhora dirigent del Partit d'Unió Republicana. Martina acabà la carrera a la Universitat de Barcelona el 1882, es va especialitzar en Ginecologia i va fer el doctorat a la Universitat de Madrid. Es casà amb Antoni Constantí, company d'estudis, i s'establiren de metges a Reus. Martina Castells morí d'una sobtada malaltia el 1884. Recollit per PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001, p.144.

²⁶⁷⁷ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2006, p.221.

²⁶⁷⁸ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001.

a l'Església –com hem vist en l'apartat anterior- tant *La Autonomía*, *El Demócrata*, *El Pueblo Balear* o *El Republicano* s'enfrontaren amb les actituds intolerants dels catòlics i fins i tot la idea d'organitzar el congrés es tornà a plantejar, la qual cosa indica que l'Església no es carregà el congrés. Evidentment el criticà i s'hi oposà amb força però no fou el detonant final. Ja havien protagonitzat una forta oposició als altres projectes laics com el de les escoles laiques d'Antoni Tudury, que havien triomfat a Catalunya i que ara estaven disposats a impulsar a Mallorca i per aquest motiu visitaren Mallorca l'abril de 1883. També s'havia oposat en fervor als projectes laics que funcionaven a Mallorca. Es tractava dels centres d'ensenyament laic de la Institució Mallorquina d'Ensenyament (Palma), les escoles de la Unió Obrera Balear (Palma), la de la ILE a Pollença i les escoles de la comunitat protestant de Capdepera.

Fins ara la campanya de desprestigi contra les organitzadores del Congrés feia pensar que els sectors catòlics havien estat clau en la no celebració del Congrés i a més se li sumava el fet que el diari de la Unió Obrera Balear es deixés de publicar, coincidint amb el mateix moment. El seu diari deixà d'aparèixer durant set mesos. El 2 de juliol de 1883 tragueren el darrer número del setmanari, que anava acompanyat d'un suplement dedicat íntegrament a reproduir una llarga circular i els darrers vint acords de la Junta de Senyores, promotores del Congrés, anunciant que es celebraria el setembre. Fins el març de 1884 no tornà aparèixer el rotatiu i no es tornà a donar notícies de la iniciativa feminista. Alguna cosa feia pensar, que davant l'amenaça de posar en perill tota l'organització de la potent Unió Obrera Balear, s'havia de desistir d'organitzar el Congrés. Però, des de la Unió Obrera Balear al·legaren que deixaven de publicar el setmanari perquè s'embarcaven en la compra del local de la plaça del Pes de la Palla i havien de dedicar tots els esforços econòmics a la nova seu. Ens ho podem creure però segurament aquí hi hem de tenir en compte l'ambient revolucionari que es començava a respirar arreu de l'Estat espanyol i en conseqüència s'augmentava la vigilància governamental damunt aquestes organitzacions. La postura de la Unió Obrera Balear degué ser que més valia no perdre diners pagant multes i assegurar-se la victòria d'un altre gran projecte, com era la compra d'una casa en propietat, en la que hi col·laboraven des de burgesos liberals, republicans fins als petits donatius dels obrers. Com hem dit, el juliol de 1883 treien el darrer número del setmanari on precisament s'hi incloïa informació sobre el congrés, es publicava la darrera circular. Aquesta anava signada per la presidenta Magdalena Bonet de Rico; les vicepresidentes Francisca Planas de Alorda i Maria Cortés Valls; la tesorera Antònia Melià de Capó i les vocals: Dolores Carriera de Tocho, Joana Maria Cerdà de Almenara; Salvadora Reinés de Bosch; Vicenta Soler de Gutiérrez, Maria Soriano de Alorda, Catalina Forteza Fuster; Antònia Servera de Torrents, Margarita Frau de Martorell i les secretàries Francisca Vidal de Mateu i Isabel Vidal Tous –la germana de Francisca Vidal. Apareixien noves militants. Preveïen la realització del Congrés quan les associacions que s'havien d'anar establint a totes les capitals del territori espanyol i la junta es reunissin i un cop llegida la memòria dels treballs en unió de les juntes de les demás províncies es nomenés les corresponents presidentes, vicepresidentes i secretaries. Confiaven que es celebraria el setembre de 1883, ja que anunciaven que seria el mes de setembre d'aquell any

quan es celebraria el congrés. En total eren vint els punts acordats per la Junta de Senyores organitzadora del Congrés Femení Nacional. També incorporaren la lectura d'un text titulat *Vindicta antropològica de la mujer* del doctor J.G.P. (Joan Giné Patargás) de Catalunya. Així com també introduïren un text del republicà català J.B. Salas Anton. Els homes que defensaren en tot moment el congrés feminista²⁶⁷⁹.

Sovint l'Església cercava la calúnnia i insultaven a la Unió Obrera titllant-los de maçons i espiritistes. Segons Peñarrubia l'únic maçó documentat era el vicepresident Claudi Valls i segons la historiadora Concha Fagoaga el programa del congrés de les feministes mallorquines es difongué mitjançant la premsa maçònica i republicana de la Península. Fagoaga també publicà en l'esmentat estudi que a finals de 1883 la premsa maçònica d'Alacant difonia el dit programa congressual i l'adhesió de Mercedes Vargas, en nom de la lògia alacantina, de la qual era delegada²⁶⁸⁰. També hem vist el cas de Mercedes Cabello de Carbonera que escrigué "Emancipación de la mujer" i formava part de la redacció de la *La Ilustración*. El que fins aleshores era desconegut és que hi hagués dones maçons en alguna lògia mallorquina del segle XIX. Un document ens ha permès conèixer la filiació de Magdalena Bonet Fàbregues i el seu marit Manuel Rico Colom com a maçons²⁶⁸¹. Per tant les lògies maçòniques foren un canal important per difondre el Congrés Femení Nacional i que com hem vist quedava clar en el cas d'Alacant. També ja hem vist els contactes que tingué la Unió Obrera Balear amb la maçoneria. A més molts dels republicans federals que participaven de projectes com el de la Unió Obrera Balear eren maçons. Un exemple clar era el d'Antoni Villalonga Pérez, cap dels federals mallorquins i soci corresponsal de la Unió Obrera Balear o un dels màxims propagandistes a Catalunya com Joan Salas Antón, maçó i feminista.

Antoni Tudury Pons ja advertí que a l'Església no li agradava gens que el poble rebés instrucció perquè la instrucció el feia sortir de la ignorància. També comentava que a l'Església no li agradava que el poble s'associés, l'Església recomanava la cega obediència i suposen que les classes socials han d'existir per llei de Déu²⁶⁸². Immediatament començaren a sentir-se veus en contra del Congrés per part de l'Església i ho feren a través de la premsa catòlica com *El Áncora* que es mostrà molt combativa contra les conferències que es celebraven al local de la Unió Obrera Balear. En aquestes conferències es tractaven qüestions com la instrucció de les dones i es debatia sobre com millorar la seva situació. *El Áncora* es dedicà a insultar a les dones que participaven en aquelles conferències²⁶⁸³. Per exemple des de la trona de l'església de Santa Eulàlia es llançaren crítiques contra Fèlix Mateu, director del diari i escoles de la Unió Obrera

²⁶⁷⁹ Vegeu apèndix article de J.B. Salas Anton. Aquest explica que l'home ha de lluitar al costat de la dona en favor de la redempció d'aquesta i apunta que la dona no és inferior a l'home i que ambdós han de lluitar junts per la redempció social que pateixen tan homes com dones. A *El Demócrata*, 10-03-1883.

²⁶⁸⁰ FAGOAGA, C.: "La herencia laicista del movimiento sufragista en España", dins AGUADO, A. (Coord.): *Las mujeres entre la historia y la sociedad contemporáneas*. València, Generalitat Valenciana, 1999, p.91-112.

²⁶⁸¹ Havien format part en la lògia menorquina Los Amigos de la Humanidad de Mahón. Arxiu Intermedi Militar de les Balears (AIMB), Fons Almudaina, segona secció, caixa 920.

²⁶⁸² Article inserit a *Unión Obrera Balear*, 5-05-1883, titulat "El Estado Social en las Baleares".

²⁶⁸³ *Unión Obrera Balear*, 27-01-1883.

Balear. I amenaçaren a les dones i les aconsellaren retirar als seus fills de les escoles de la Unió Obrera Balear. En una conferència Sánchez Osorio recordava aquests fets i des del diari obrerista es donava glòria a Osorio i a tots aquells oradors fent part de la ciència aconseguien aixecar en la Unió Obrera Balear la bandera de la civilització moderna²⁶⁸⁴.

Al igual que *El Áncora* malparlava contra Unió Obrera Balear, aquests en el seu setmanari van incloure la secció fitxa titulada “Al Áncora y su clarencio”. *El Áncora* era dirigida pel capellà Maura i cercà la confrontació sovint²⁶⁸⁵.

Tot i que l'Església havia criminalitzat la celebració del congrés el setembre de 1883 i fins aleshores es creia que havia estat la causa de la no celebració, sembla que el 1884 la idea de celebrar el congrés continuà. Per tant desfà la teoria que fins aleshores apuntava que la creació d'un Congrés Nacional Femení havia quedat ensorrada per l'Església mallorquina. El 1884 el diari catòlic *El Bombo* feia befa sobre el Congrés i deia que algunes senyores del Congrés Femení es passejaven amb música pels ravals de la ciutat²⁶⁸⁶. Fins a quin punt era veritat?, es tornà a posar en marxa la idea de celebrar un Congrés Nacional Femení a Mallorca?. Sembla que la primavera de 1884 es volgué tornar a relançar la idea de celebrar-lo. El cert era que el maig de 1884 el Ministeri de Foment havia concedit una biblioteca a la Junta de Senyores del Congrés Femení –cosa que demostra que no s'havien desorganitzat del tot²⁶⁸⁷. En el si de la Unió Obrera Balear durant els mesos d'estiu de 1884 es recordava la tasca realitzada en pro del Congrés. El setmanari comentava que en els salons de la Unió Obrera Balear encara ressonaven els aplaudiments que va obtenir Sánchez Osorio en les seves importants conferències preparatòries al Congrés Nacional Femení²⁶⁸⁸. Per tant es confirmen treballs en pro del congrés posteriors al setembre de 1883. La idea continuava, però per cert motius es canviava la ubicació del congrés a Barcelona. Aquí sí que podem pensar que tal volta fou pels entrebancs que ocasionava l'església reaccionària o la manca d'espai per aglutinar un congrés de tal magnitud, segurament Barcelona comptava amb una xarxa més extensa que la de Palma i les connexions eren més senzilles que viatjar a l'illa.

També a mitjans març la Junta de Senyores, organitzadora del Congrés Femení, havia celebrat una sessió pública a Palma per parlar dels treballs que fins aleshores havien dut a terme i anunciaren la publicació d'un nou diari poliglota i que seria l'òrgan de la Junta amb seu a Palma i en el qual hi cooperarien eminències científiques i literàries de tots els països. Això vol dir que les relacions amb les espanyoles continuaven i eren ben estretes. Encara no s'havia assenyalat la

²⁶⁸⁴ *Unión Obrera Balear*, 3-03-1883.

²⁶⁸⁵ Per exemple el maig de 1883 es deia això: “Son bastantes las personas que se nos han acercado preguntándonos si era cierto que el cura Maura nos ha desafiado diciéndonos que para batirse se quitaria la sotana. Contestamos que ni el expresado señor ni ningún otro nos ha hecho indicación alguna y que si hay algún presbítero que desee habérselas con nosotros no es preciso que para ello deje los arreos” *Unión Obrera Balear*, 12-05-1883.

²⁶⁸⁶ *Unión Obrera Balear*, 10-07-1884.

²⁶⁸⁷ *El Áncora*, 14-05-1884.

²⁶⁸⁸ *Unión Obrera Balear*, 20-09-1884.

data de sortida del diari i ja portaven 4.630 subscriptors²⁶⁸⁹. També el diari satíric i anticlerical *El Látigo* –un any abans (1884)- anunciava la publicació d'un nou diari que havia de defensar els interessos del Congrés Nacional Femení i que seria redactat per les senyores que composaven la Junta Directiva de l'associació²⁶⁹⁰. Entre el que diu *El Àncora* i *El Latigo* hi havia un any de diferència. De fet *El Àncora* donava per mort el congrés però el 1885 sembla que les dones no es cansaren de lluitar per veure celebrat aquest congrés i tot allò que comportaria de beneficis per al sexe femení i en definitiva per a la igualtat.

A més de l'Església com a possible causant de la interrupció de l'organització del Congrés Femení (proposta que ha defensat als seus llibres Isabel Peñarrubia) potser allò que féu aturar a l'estiu de 1883 l'organització del congrés fou alguna prohibició governamental que prohibí la celebració a Palma o tal vegada potser no s'havien acabat d'enllestir tots preparatius previs i per això la data de celebració es posposava al setembre. Però paral·lelament a l'aplaçament de celebrar el congrés el juny, s'hi afegí l'aturada de la publicació de *Unión Obrera Balear* el 2 de juliol de 1883, la qual no tornà a arrencar fins el març de 1884. L'aplaçament al setembre tal volta venia per una discussió interna en el si de l'entitat obrerista i que acabà amb la sortida d'homes del sector radical, anarquistes com Sebastià Alorda, Guillem Arbós o Francesc Roca que durant el febrer de 1883 havien volgut sumar la Unió Obrera Balear en el si de la FTRE. Ells mateixos fins aleshores eren els qui controlaven la redacció del setmanari. A més les seves esposes estaven al capdavant de la Junta de Senyores en el cas d'Alorda i Roca. Potser aquesta qüestió –adherir-se a la FTRE- havia provocat un crisi interna on s'entrecruaven dues postures d'entendre la lluita per l'emancipació obrera, els que volien esser una entitat reformista o els que volien esdevenir una societat de resistència. Després de la sortida dels anarquistes, l'entitat continuà en marxa i evolucionà cap a postures reformistes i no pas revolucionàries. Continuaren al capdavant d'Unió Obrera Balear homes com Fèlix Mateu o Ignasi Cortacans i n'entraren de nous, tots ells proclius a la via reformista i a l'emancipació mitjançant la instrucció, el socors mutu, el cooperativisme i l'estalvi. A partir d'aquí l'entitat s'engrandí, finançà la compra d'un local gran a la plaça del pes de la palla (Palma) i s'expandí a la part forana i publicà uns nous estatuts. La crisi interna que patí Unió Obrera tal volta refrenà la preparació dels actes del Congrés. També refrenaren l'execució del congrés femení, altres grans projectes com eren la compra d'una casa pròpia, com hem dit més valia no perdre diners pagant multes donat els aires revolucionaris del moments i assegurar la comprar d'un gran local. Sumat a tot, com hem anat apuntant, existia en aquells moment un ambient repressiu a les illes i a l'Estat espanyol en general. S'havien viscut els fets de la *Mano Negra* i en conseqüències la premsa republicana i socialista es veié amenaçada de multes i tancaments. A Mallorca l'octubre de 1882 el director de *El Comercio* –Benet Pons i Fàbregues- fou condemnat a presó i a pagar una multa, el juny de 1883 el mateix diari tornà a ser denunciat i decidí posar punt i final. També era denunciat el juliol de 1883 el diari republicà progressista *El Demócrata*. Cosa que indica la repressió cap

²⁶⁸⁹ *El Àncora*, 11-03-1885.

²⁶⁹⁰ *El Látigo*, 5-06-1884.

aquests sectors. De fet *Unión Obrera Balear* també deixà de publicar-se per no veure's exposada a patir multes i poder satisfer la compra d'una casa en propietat. A més aquell estiu es visqué una ruptura entre els seus associats que provocà la sortida dels anarquistes de l'entitat. Tots aquests canvis segurament provocaren l'aplaçament del congrés. Doncs no era el millor moment per promoure una campanya d'una envergadura com aquella i Palma no esdevenia el millor indret, ja que es cercaven altres possibilitats com la de Barcelona. Afegit a l'ambient repressiu, durant el mes d'agost de 1883 havia tingut lloc una conspiració republicana sense èxit de Ruiz Zorrilla i que a Balears sembla que comptava amb el vist i plau del militar Cipriano Carmona que estigué sotmès a vigilància per part de les forces de l'Estat en el moment de la conspiració²⁶⁹¹. Aquest es trobava a Maó i a Palma havia estat membre de la lògia Reforma (1879)²⁶⁹² i a Menorca formava part de la lògia *Los Amigos de la Humanidad*. Potser aquest fet també retardés el procés dels preparatius ja que continuava l'atmosfera repressiva arreu de l'Estat. De fet personatges cabdals de l'organització com era Magdalena Bonet Fàbregues – presidenta de la junta organitzadora del Congrés- es trobava el 1884 a Maó (Menorca), segurament hagué de sortir de Mallorca per l'ambient repressiu. El 1884 Magdalena Bonet i el seu espòs Manuel Rico i Colom es donen de baixa de la lògia *Los Amigos de la Humanidad* de Maó. Fet que demostra aquesta relació amb les lògies maçòniques i la difusió del congrés femení a través d'aquestes. Amb anterioritat, l'abril de 1883 Magdalena Bonet havia contactat amb Jaume Rosselló iniciador i fundador de l'Escola Laica establerta a Maó (Menorca) per manifestar-li les simpaties que els causava la seva associació²⁶⁹³. Feia poc que a Maó s'havia establert una escola laica seguint el model català d'Antoni Tudury Pons, una escola que com en vist en el cas de Mallorca no s'arribà a satisfer. Pel que fa a Jaume Rosselló era maçó i era impressor de professió²⁶⁹⁴. Magdalena Bonet com a presidenta de la Junta de Senyores també havia contactat amb el maçó i protestant Francesc Tudury de la Torre²⁶⁹⁵ i en resposta aquest li oferia la seva ajuda amb la tasca de difusió del Congrés Nacional Femení i el recolzament en la

²⁶⁹¹ Arxiu General Militar de Madrid (AGMM), Orden público. Carpeta: Movimiento republicanos. Año 1883. Sublevación de agosto de 1883 en sentido republicano en Baleares, 22 fs. Des del Ministeri de Guerra s'ordenava al Capità General de les Balears que fos vigilat el brigadier Carmona pels temors que aquest es trobés en intel·ligència amb Pi i Margall per aixecar la guarnició. El brigadier Carmona es trobava a Maó i s'ordenà que no sortís de l'illa i se'l sotmetés a extrema vigilància. Els informes eren positius i no hi havia perill d'insurrecció. Algunes nits de principis d'agost es reuní amb altres persones reconegudes per les seves idees republicanes (17 d'agost). A més s'adjuntaven els informes sobre la insurrecció avortada de Badajoz i de Sant Domingo de la Calzada i el compromís del capità general de les Balears a salvaguardar l'ordre a principi d'agost de 1883.

²⁶⁹² Cipriano Carmona Trayero formà part de la lògia Reforma número 140 de Palma (1879-?), era brigadier i tenia el símbol d'Anibal. En aquesta lògia hi participaven els federals Rafel Manera, metge; Francesc Sancho, metge o el noble Antoni Villalonga Pérez i també altres militars com Manuel Villacampa del Castillo. A SANLLORENTE, F.: *Op. cit.*, 1995, p.1172-1173.

²⁶⁹³ *El Demócrata*, 24-04-1883.

²⁶⁹⁴ Jaime Rosello Triay formava part de la lògia El Mallette de Mahón amb el nom simbòlic de Fulton participà en El Mallette de 1887 a 1890. Altres membres eren Francesc Tudury de la Torre que en fou mestre (1889) i que també havia participat en la lògia Los Amigos de la Humanidad de Mahon anteriorment. A SANLLORENTE, F.: *Op. cit.*, 1995, p.1189.

²⁶⁹⁵ El juny de 1879 obrí una capella protestant a Palma al carrer del Oms, número 14, 1r pis. Aquest el 1879 era director del Centre de la Missió Evangèlica Balearica nom que rebia el centre del carrer dels Oms. A *La Opinión*, 19-06-1879.

lluita per l'emancipació de les dones que havien emprès les mallorquines²⁶⁹⁶. Bonet el juliol de 1883 signava en l'últim número de la primera etapa de *Unión Obrera Balear* els darrers acords presos per la Junta de Senyores. A l'agost quan esclatà la conspiració segurament es refugià a Menorca i participà amb el seu company, el zorrillista Manuel Rico Colom, en la lògia Los Amigos de la Humanidad. Recordem que el 1878 Rico ja havia participat en una conspiració contra la monarquia i el 1886 tornà a participà en la següent conspiració promoguda també per Ruiz Zorrilla. El 1884 el matrimoni abandonà la lògia menorquina i retornaren a Mallorca on reprengueren antigues tasques. En el cas de Bonet continuà immersa dins la Junta de Senyores que preparà el 1885 un informe de millores socials i demandà una biblioteca per la Junta de Senyores de la Unió Obrera Balear i Manuel Rico tirà endavant la publicació *El Pueblo Balear*.

Un nou document parla d'aquesta unió de la Junta de Senyores amb les lògies maçòniques i concretament amb l'illa veïna, Menorca. La presidenta de la Junta de Senyores organitzadora del Congrés Femení Nacional animava a la lògia *Hermanos de la Humanidad de Mahón* a participar, difondre, etc. el congrés i a més que animessin a les dones a organitzar una comissió de dames que s'unís al projecte congressual:

“La presidenta de la Junta de Señoras organitzadora del Congreso Femenino Nacional, *Hipattia grd.*²⁶⁹⁷: a la lògia Hermanos de la Humanidad al Oriente de Mahón: Y tiene la honra de: acompañar la adjunta circular, solicitando al propio tiempo su valiosísimo apoyo para que se inscriba el mayor número posible de señoras y de señoritas de esta Isla a la Asociación general española que se está formando con el objeto de trabajar incesantemente para elevar el nivel moral e intelectual de la mujer por medio de su educación e ilustración: empezando por constituir en Mahón una comisión de damas que secunde los esfuerzos de la junta de Palma, de su presidencia. Doña Magdalena Bonet de Rico aprovecha gustosa esta ocasión para ofrecer a V.S. la expresión de sus sentimientos de sincero aprecio y consideración. Mahón 5 de junio de 1885”²⁶⁹⁸.

Tot i el comentat, l'activitat envers a la preparació del Congrés no s'acabà i s'allargà fins el 1885. En un primer moment, el congrés es posposà al setembre de 1883 i es parlà de celebrar-lo a Barcelona o Palma²⁶⁹⁹. La comissió treballà per crear un diari propi on col·laborarien altres dones de diferents indrets de la geografia espanyola i es continuava parlant de la celebració del congrés. Sens dubte es tractava d'un projecte molt voluminós i el cost per la magnitud que tenia projecte no era fàcil i a més comptava amb l'oposició del poder governament i l'Església que a través de les regles de la Restauració obstaculitzaren el projecte. Però tot i els intents mai reeixir o no existeix informació sobre la celebració final del congrés. L'organització degué quedar reduïda a un grup de dones a l'entorn del republicanisme, el lliurepensament i la maçoneria.

²⁶⁹⁶ Carta de resposta de Francesc Tudury de la Torre a Magdalena Bonet de Rico publicada a *El Demócrata* del 19-06-1883. Vegeu apèndix.

²⁶⁹⁷ Nom simbòlic de Magdalena Bonet de Rico a la lògia Los Hermanos de la Humanidad de Maó.

²⁶⁹⁸ Arxiu Intermedi Militar de les Balears (AIMB), Fons Almudaina, segona secció, caixa 920.

²⁶⁹⁹ A *Las Dominicales del Libre Pensamiento* el setembre s'anunciava la convocatòria d'un altre Congrés Femení a Barcelona.

Tampoc sabem si es posà en marxa la publicació pròpia del Congrés però segons *El Àncora* eren molts els subscriptors que s'havien afegit a la idea. Fos com fos aquella idea ajudà a crear una important xarxa de suport i solidaritat entre totes les dones que promovien activitats emancipadores i que freqüentaven aquells ambients lliurepensadors i que utilitzaren els canals de les lògies maçòniques per difondre la informació i es valgueren de propagandistes de primer nivell com Antoni Tudury, Joan Giné Partagás, Alfredo Osorio i Joan Salas Antón. Tant Salas²⁷⁰⁰ com Giné²⁷⁰¹ membres del partit republicà progressista, cosa que ens fa pensar que la repressió o vigilància sobre ells l'estiu de 1883 fou més gran.

A Mallorca, la Junta de Senyores continuà les seves tasques dedicades a la instrucció de la dona i aparcaren el gran projecte en pro de l'emancipació de la dona donat les dificultats del sistema, però teixiren una xarxa feminista important amb les altres societats i companyes de lluita. A Mallorca també participaren en els actes com la vinguda dels companys catalans de l'Aliança del Poble Nou o en l'enquesta de reformes socials de 1885.

Altres iniciatives en favor de l'emancipació de la dona: les escoles de la ILE

Quan es començà a projectar l'Escola Mercantil ja tingueren en compte que una de les ofertes educatives que oferís aquesta nova escola havia d'anar encaminada a donar la possibilitat a les dones a instruir-se. Un dels homes que defensà fermament aquesta idea fou com expliquem a l'apartat dedicat a la Institució Lliure d'Ensenyament el republicà federal (i després del Partit Liberal) Alexandre Rosselló Pastors. Ell mateix en el discurs inaugural de l'escola -el 1880- recalçà el gran nombre de dones que havien assistit a la inauguració i confiava plenament que es matricularien a l'Escola Mercantil²⁷⁰². Durant el primer curs 1881-1882 es matricularen 14 alumnes²⁷⁰³. Després del discurs inaugural, a finals de 1880 algunes jovenetes havien sol·licitat la matrícula gratuïta, una idea ben acollida per la junta i els professors que entenien que no es

²⁷⁰⁰ Joan Salas Antón republicà i maçó estudià dret i ja participà en un banquet dels demòcrates progressistes de Barcelona seguidors de Zorrilla. Aquí defensà la separació de l'Església i l'Estat, l'amor lliure i la protecció de la classe obrera. Fou membre de la lògia Osiris de Sabadell (1880-1898). A Sabadell el setembre de 1881 decidí fundar una escola laica. L'escola vinculada a la ILE obrí a inicis de 1882 i el grup inicial estava format per anarquistes, espiritistes, maçons i lliurepensadors. La republicana federal Isabel Vilà fou la directora de l'Escola Laica de Dones (1882). Aquest acabà militant al Partit Republicà Centralista de Nicolàs Salmeron i al final de la seva vida al PSOE. A SERRANO, J.: *Op. cit.*, p.19-21.

²⁷⁰¹ Joan Giné Partagàs se'l considera l'iniciador de la dermatologia moderna a Catalunya i el principal promotor de la facultat de medicina a Barcelona, defensà la dona a la carrera de medicina. De conviccions republicanes, va estar afiliat al Partit Progressista, i durant un curt període de temps va ser el representant d'aquest partit a Catalunya. A CANELA, R.M.: "El Dr. Joan Giné i Partagàs, en el centenari de la seva mort, *Gimbernat*, 42, (2004), p.424-425.

²⁷⁰² Algunes de les seves paraules del discurs foren aquestes: "que si en todas épocas han dominado al hombre por el corazón, pueda, en un porvenir no lejano, guiarle con los resplandores de su inteligencia" a *Boletín de la escuela mercantil de Mallorca*, 1-01-1882.

²⁷⁰³ *Boletín de la escuela mercantil de Mallorca*, 1-01-1882.

podia deixar passar l'oportunitat d'instruir a la dona²⁷⁰⁴. Més endavant, el 1882, es projectaren classes de telegrafia per a senyores²⁷⁰⁵.

També es donaven a conèixer projectes d'altres indrets de l'Estat espanyol com el de l'Associació per l'Ensenyament de la Dona establert a Madrid i que l'abril de 1881 envià a la premsa republicana mallorquina propaganda del seu programa d'ensenyament. Aquesta disposava d'una secció de institutius i una altra de comerç i es donaven un total de 35 assignatures²⁷⁰⁶. L'Escola Mercantil de Mallorca compartia el vessant del comerç. Segurament la institució madrilenya fou un exemple a seguir. El 1882 també volgué impulsar una secció d'institutius a Mallorca. El març de 1882 es comentava que l'oferta educativa es veuria ampliada amb classes per formar institutius²⁷⁰⁷. Estaven en contacte amb altres projectes similars. Per exemple el 1883 rebien la informació que la Societat Econòmica d'Amics del País de València havia establert una escola de comerç per a dones. També havien rebut la publicació quinzenal *Instrucción para la mujer* i la circular de la junta de senyores organitzadora del Congrés Nacional Femení mallorquí²⁷⁰⁸.

El febrer de 1883 un article titulat "La Ilustración de la Mujer" al diari *El Demócrata* posava de manifest la idea d'instruir a la dona i feia un repàs de la història del paper de les dones que des de feia segles estaven abocades a la ignorància, però que a poc a poc anaven apareixent projectes que vetllaven per instruir a la dona. En el cas de Mallorca explicava que era gran la tasca que feia l'Escola Mercantil en la millora de l'ensenyament femení i de la Unió Obrera Balear que havien començat les sessions on hi assistia gran número de dones i es parlava que en sorgissin més²⁷⁰⁹.

Els estudis primaris a Balears eren ben pobres i si parlem del sexe femení la situació era més greu. A banda de les iniciatives republicanes en el si de la Unió Obrera Balear o de la mateixa Junta de Senyores organitzadora del Congrés Femení que sabem que hi havia unes 60 alumnes a l'escola de Francisca i Isabel Vidal Tous. El panorama per l'educació primària es pot observar a través de l'informe que emeté l'inspector d'ensenyament primari Josep M. Barcia Gómez a la visita que efectuà a l'escola pública de nines de Pollença i que reproduïa *El Comercio*. A dit informe es veia no només l'amuntegament de les nines, 356, de 6 a 17 anys, només en tres aules, sinó que com que només comptaven amb una sola mestra, a aquesta l'ajudaven les germanes de Sant Vicenç de Paül. La implicació de les congregacions religioses en l'educació pública era també una de les queixes que feien els republicans, aquests havien de restar al marge de l'ensenyament públic. A més l'inspector posava en relleu que com que les monges tenien una

²⁷⁰⁴ *El Comercio*, 4-12-1880. Al final es pogué satisfer la idea de concedir matricules gratuïtes amb l'ajut de la Diputació Provincial que en concedia tres.

²⁷⁰⁵ El 1882 es comentava que l'escola tenia en projecte l'establiment de classes de telegrafia per a senyores. A *Boletín de la escuela mercantil de Mallorca*, 1-06-1882.

²⁷⁰⁶ *El Comercio*, 19-04-1881.

²⁷⁰⁷ *El Comercio*, 27-03-1882.

²⁷⁰⁸ *Boletín de la Escuela Mercantil*, 31-08-1883.

²⁷⁰⁹ *El Demócrata*, 22-02-1883.

nul·la preparació, l'educació de les nines era molt deficient²⁷¹⁰. El 1899 el metge republicà Guillem Serra publicà un fulletó titulat *Algunas consideraciones sobre higiene y educación de la mujer. Discurso inaugural leído en el Colegio Médico-farmacéutico de Palma el 20 de enero de 1899*. Aquest lamentava la nul·la instrucció de la dona i proposava no només estendre a tota la població femenina l'ensenyament primari sinó també el secundari perquè fos apta per exercir la seva tasca dins la llar i dins la societat²⁷¹¹. Rebutjava el fet que les joves fossin educades en col·legis religiosos i especialment en internats que se'ls negués tota informació sobre la seva anatomia i sexualitat. L'emancipació que proposava Serra era parcial, ja que relegava la dona a les tasques de la llar i com educadora dels seus fills, com feien altres republicans. La lluita per una vertadera emancipació de la dona la trobem en agrupacions republicanes com la que es formà a l'entorn de la Unió Obrera Balear amb homes com Fèlix Mateu Domeray.

Pel que fa a l'ensenyament superior eren poques les que hi accedien, allò era un món reservat només per homes, tot i que hi havia algunes excepcions. El setembre de 1880 s'examinaren a l'Institut Balear tres alumnes que volien adquirir el batxillerat²⁷¹². Un any després *El Comercio* informava de les al·lotes que feren un examen a l'Institut Balear per validar els seus estudis. Aquestes eren Esperança Ramis, Margalida Munar i Emilia Lagrange. Totes elles havien obtingut un excel·lent²⁷¹³. Les alumnes estudiaven en col·legis privats i després es presentaven per lliure als exàmens de l'Institut Balear. Les possibilitats eren poques, fins que el 1881 obrí les portes l'Escola Mercantil i oferia estudis superiors de comerç o d'institutriu. S'ha de recordar que des de 1872 existia l'Escola Normal de Mestres on hi estudiaren algunes dones vinculades al republicanisme i anarquisme com Josefa Matilde Sancha Sánchez procedent de Algeciras (Cadis) i que s'examinà a Palma durant el curs de 1872-1873²⁷¹⁴. Una altra de les dones que havia participat en la societat obrera La Virtud Social i que estudià magisteri a l'Escola Normal de Mestres fou –Francisca Desclaus Vidal– que obtingué la titulació el 1884²⁷¹⁵. Segons l'Arxiduc Lluís Salvador dues mestres procedents de la Normal de Mestres de Palma van exercir com a mestres a Alaior (Menorca). Una d'elles era Francisca Desclaus que ocupà la primera escola pública elemental femenina situada al carrer menor número 35 d'Alaior²⁷¹⁶. En el cas de Francisca Desclaus s'hauria de comprovar els vincles que pogués tenir

²⁷¹⁰ *El Comercio*, 12-10-1882.

²⁷¹¹ SERRA, G.: *Algunas consideraciones sobre higiene y educación de la mujer: discurso inaugural leído en el colegio Médico-farmacéutico el 20 de enero de 1899*. Palma de Mallorca, Tipografia de las hijas de Juan Colomar, 1899.

²⁷¹² *El Comercio*, 29-09-1880.

²⁷¹³ *El Comercio*, 14-06-1881.

²⁷¹⁴ Segurament es tractava de la presidenta de la societat de modistes La Virtud Social (1870-1873) –Josefa Sánchez–. Es matriculà en el curs de 1872-1873 de l'Escola Normal de Mestres Matilde Sancha y Sánchez. A l'Arxiu Històric de la UIB (AHUIB), Escola Normal, Expedientes de matrícula oficial, Caixa 7/liligall 1. Altres noms amb els que apareix a la documentació és Josefa Matilde Sancha Sanchez.

²⁷¹⁵ Es matriculà el setembre de 1882 Francisca Desclaus Vidal. Vivia al carrer de la Luz, número 8, 3r pis juntament amb els seus pares i tenia 28 anys. El republicà maçó Guillem Serra fou el metge que certificà el seu bon estat de salut per tal de procedir a la matrícula a la Normal de Mestres. A l'AHUIB, Escola Normal, Expedientes de matrícula oficial, Caixa 10/liligall 1

²⁷¹⁶ AMORÓS, J.L.; CANUT, M.L.: *Maestras y libros, 1850-1912: la primera Normal femenina de Baleares*. Palma; Maó; UIB; IME, 2000, p.235.

amb les escoles racionalistes que proliferaren en la geografia menorquina i a localitats com a Alaior. També era mestra Francisca Vidal Tous que també havia participat dintre de La Virtud Social i la seva germana Isabel que més tard foren mestres de les escoles de la Unió Obrera Balear. Les filles de Francisca Vidal i Fèlix Mateu el 1900 també obtingueren la titulació de mestres a l'Escola Normal de Mestres. Es tractava de Antònia i Francisca Mateu Vidal. Aquestes s'havien matriculat al curs acadèmic 1898-1899 a l'Escola Normal de Mestres²⁷¹⁷. Per altra banda, una de les alumnes de l'Escola Mercantil, Teresa Manera Sorà, filla de l'ex batlle republicà de Palma –el metge Rafel Manera- el 1889 obtingué la titulació de mestra a l'Escola Normal de Mestres de Palma. Segurament fou una de les primeres alumnes de l'Escola Mercantil que un cop acabats els estudis primaris i secundaris entrà a l'Escola Normal de Mestres i es va treure el títol de mestra. Aquesta tenia 15 anys quan sol·licità examinar-se a l'Escola Normal de Mestres en el curs 1887-1888²⁷¹⁸. Un altre metge republicà, Francesc Sancho, era el que certificava el bon estat de salut de Teresa Manera. Feia alguns anys que Teresa Manera s'havia quedat sense pare i era la seva mare el que autoritzava la seva filla a participar en els estudis de magisteri²⁷¹⁹.

²⁷¹⁷ A l'AHUIB, Escola Normal, Registro interino de matrícula de la Escuela Normal de Maestras de las Baleares, Caixa 37/l·ligall 3.

²⁷¹⁸ Les assignatures de primer curs eren doctrina, lectura, escriptura, geografia, geometria, labors, música, gramàtica i aritmètica. Pel segon curs estudiaven doctrina e Història sagrada, gramàtica, aritmètica, pedagogia, lectura, cal·ligrafia, higiene i labors.

²⁷¹⁹ Vivien a Palma en el carrer de Sant Miquel, número 102, 3r pis. A l'AHUIB, Escola Normal, Expedientes de matrícula oficial, Caixa 15/l·ligall 1

6. LA CRISI FINISECULAR I L'ESMICOLAMENT DEL REPUBLICANISME

Entrats al decenni dels 90, el sufragi universal augurava un futur esperançador pel republicanisme. L'aplicació del sufragi universal, que atorgava el dret a vot a tots els homes majors de vint-i-cinc anys, havia multiplicat per sis el cens electoral, obria la possibilitat que l'opinió del país, lliurement expressada, portés la República, però com apunta Carlos Dardé en el seu estudi, es confonien els seus desitjos amb la realitat. A l'entorn d'un 70% de la població espanyola de l'època vivia en àmbits rurals, era analfabeta i estava lluny de plantejaments polítics e ideològics de caràcter nacional, aquesta majoria, més o manco fàcilment manejada per les xarxes caciquils, atorgà sempre el triomf al partit encarregat de realitzar les eleccions. Als republicans sols els quedava la possibilitat de la "victòria moral", és a dir, guanyar en algunes circumscripcions urbanes on les eleccions eren manco brutes i on els seus resultats es corresponien a cops amb la voluntat expressada pels seus votants, però mentre que els partits monàrquics fossin sòlids, estiguessin relativament units i controlessin els ressorts del poder, la victòria era completament ineficaç²⁷²⁰.

Sobre aquest període alguns historiadors han apuntat que en el cas de Catalunya els dirigents federals es des preocuparen de la política menuda davant el convenciment de la falta d'operativitat de les seves propostes, dedicant-se, en el seu lloc, a la discussió doctrinal i a la lluita interna en la recerca d'un major grau de puresa ideològica²⁷²¹. L'obsessió política de Pi i Margall pel pacte va representar l'abandonament del programa social i el ràpid allunyament de les masses (especialment dels sectors obrers): el partit federal es va convertir en una estructura política piramidal, com qualsevol altra, amb uns líders progressivament envellits. A nivell

²⁷²⁰ DARDÉ, C.: "La larga noche de la Restauración, 1875-1900" a TOWNSON, N. (ed.): *El republicanisme en España (1830-1977)*. Madrid, Alianza editorial, 1994, p.121.

²⁷²¹ *Idem*, p.127. Es referia a l'estudi DUARTE, À.: *Op. cit.*, 1987.

electoral el 1891 van aconseguir 29 diputats i el 1893 n'aconseguien 33, 10 d'elles a Catalunya (7 d'elles eren federals)²⁷²².

A pesar de les baralles doctrinals dintre del partit federal, les relacions amb la classe obrera foren estretes, especialment en els anys vuitanta on els dirigents federals estaven al front de les societats de socors mutus, es preocuparen per la situació de misèria dels obrers promocionant cuines econòmiques, asils o cooperatives de consum. En el cas de Mallorca en el decenni dels 90 promocionaren cuines econòmiques, cases barates per obrers i a més continuaren fomentant el cooperativisme i els socors mutus en societats tan important com la Unió Obrera Balear. Aquest padrinatge sobre els obrers començà a perdre's en el moment en què s'organitzaren els socialistes i s'inicià un lent moviment associatiu de resistència que culminà el 1899 amb la fundació de la Federació Local de Societats Obreres²⁷²³. A Mallorca també lentament el socialisme anà prenent tallada del control de la classe obrera. Tot i que a finals dels decennis republicans i socialistes s'uniren en projectes comuns com el del Centre Instructiu Obrer. Els republicans formaren part del projecte fins el 1901. Al final molts de republicans socialistes es passaren al partit socialista i canviaren les velles estratègies per les noves estratègies que aportava el socialisme.

A continuació analitzem l'etapa dels 90 que s'inicià amb l'eufòria de l'aplicació del sufragi universal, però donat que els resultats no foren els esperats, el republicanisme quedà un altre cop relegat del poder parlamentari. A pesar que no fos present a nivell parlamentari, s'ha constatat que el republicanisme mallorquí continuà tenint una xarxa de sociabilitat important on s'hi movien els mitjans i petits burgesos -que estaven a dalt de les candidatures electorals i les presidències dels diferents casinos- i les classes obreres i populars que eren la seva massa electoral. Si aquest domini de les xarxes no repercutí a nivell electoral fou com ja hem explicat perquè el sistema electoral afavoria als grups polítics del règim -liberals i conservadors- i en els indrets on hi tenien més pes els republicans -les zones urbanes- les circumscripcions electorals estaven dissenyades per reduir el pes del vot de les ciutats i tenia més valor el vot rural on fàcilment les xarxes caciquistes controlaven la totalitat de la població. Sobre els anys 90 s'han realitzat diverses investigacions sobre algunes ciutats importants i es tracta de nuclis republicans amb una militància molt nombrosa que constituí o participà activament, en associacions de caràcter recreatiu, instructiu, mutualista, cooperatiu, sindical, en corporacions econòmiques sectorials o professionals, lògies maçòniques, etc²⁷²⁴. En el cas de Palma es dibuixa un panorama similiar.

²⁷²² CASASSAS, J.; GHANIME, A.: *Op. cit.*, p.48-49.

²⁷²³ DARDÉ, C.: *Op. cit.*, p.126.

²⁷²⁴ LÓPEZ, A.: "El republicanisme en la dècada de 1890: la reestructuración del sistema de partidos" a PIQUERAS, J.A.; CHUST, M. (comps.): *Republicanos y repúblicas en España*. Madrid, Siglo XXI, 1996, p.207-208. Parla dels estudis de F. Martínez López sobre el republicanisme federal a Almeria, el de F. Arcas sobre el republicanisme a Màlaga durant la Restauració, el de R.A. Gutiérrez sobre el republicanisme a Alacant, els de A. López sobre Sevilla i

Durant tot el decenni dels 90 es col·ligaren amb els progressistes i centralistes, compartint casino i premsa. A finals del decenni arribà la proposta de partit únic engegada per homes com Nicolás Salmerón a la qual Pi i Margall no rebutjà rotundament. Aquest es mostrà sempre partidari de les coalicions i també creia que era necessari un partit republicà fort i unit, però plantejava el problema que hi hagués un programa en el qual existís un mínim d'acord sobre la idea d'Estat alternatiu, republicà federal per tant, i un acord organitzatiu²⁷²⁵.

A partir del segle XX es produeix la conversió del vell republicanisme en un nou republicanisme on es donà un evident relleu generacional i una concreció de diferents alternatives republicanes, segons Manuel Suárez l'exemple més significatiu vingué donat per la formació de dos grans corrents, radical i moderat²⁷²⁶. També com diu Pere Gabriel, en el canvi de segle acabà triomfant dintre de la cultura republicana el liberalisme progressista en detriment del liberalisme democràtic de Pi. Acabà triomfant el model de Salmerón, el qual entenia que el partit republicà havia de ser un òrgan de la classes mitjana que aspirava tant a la reforma política (aprofundiment de les llibertats i establiment d'un règim equilibrat entre el dret i poder) i a la capacitació política del quart estat, una capacitació que entenien que no sols provindria de l'Estat sinó també de l'actuació en la societat, l'educació i la consciència²⁷²⁷.

6.1 El relleu del republicanisme federal amb el sufragi universal. Vigència i evolució de les xarxes de sociabilitat republicanes. La nova premsa republicana (1886-1896).

A partir dels anys noranta la situació política espanyola canvià. El sufragi universal va permetre que les candidatures republicanes poguessin aspirar a gaudir del poder a les institucions. També aparegueren noves forces polítiques com el Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) o el retrobament d'altres forces polítiques com el carlisme.

A finals del 1890 els partits polítics preparaven les seves candidatures per les primeres eleccions amb sufragi universal després de l'etapa del Sexenni. Els conservadors havien de presentar al Comte de Sallent –que durant la dècada dels 80 havia sortit elegit en dos cops-, a Rovira, al Comte de San Simon i al coronel Oliver. Mentre que els fusionistes havien de presentar a Antoni Maura, Pascual Ribot, Miquel Socias Caimari els quals també havien tingut un paper

Catalunya, el de F. López Casimiro sobre maçoneria a Extremadura i el de À. Duarte sobre possibilistes i federals a Reus.

²⁷²⁵ Com apunta Pere Gabriel aquesta premissa xocava amb les concepcions que tenien sobretot Castelar i Ruiz Zorrilla però també amb Salmerón, amb el qual de totes formes intentaria el 1890-1893 alguna forma d'acord esperant en les possibilitats d'acord sobre l'autonomia que partien de la seva concepció organicista. En el següent capítol hi tornarem fer esment. A GABRIEL, P.: "Republicanism federal y Salmerón: encuentros y desencuentros" a MARTÍNEZ, F.: (ed.): *Nicolás Salmerón y el republicanismo parlamentario*. Madrid, Biblioteca Nueva, 2007g, p.140.

²⁷²⁶ SUÁREZ, M.: "La quiebra del republicanismo histórico, 1898-1931", a TOWNSON, N. (ed.): *El republicanismo en España (1830-1977)*. Madrid, Alianza, 1994, p.142.

²⁷²⁷ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2007g, p.128.

destacat en l'etapa dels 80²⁷²⁸. Tornaven a formar part de la política parlamentaria els carlistes que acordaren presentar com a candidat a Faust Torrella²⁷²⁹. Pel que fa als republicans federals s'estaven organitzant després d'uns anys obscurs. Marginat del sistema electoral de la Restauració, havia optat pel retraïment i des de 1884 no comptava amb un òrgan de premsa propi, a més havia vist com la repressió contra la conspiració de 1886 passava factura als casinos i societats on hi participava la seva base obrera, la Unió Obrera Balear. Així i tot, mantingueren a partir de 1886 un casino conjuntament amb els republicans zorrillistes –el Casino de Coalició Republicana- i també el diari *El Republicano*. Ara, amb el sufragi universal es presentava una nova oportunitat per al republicanisme federal. El maig de 1890 apareixia un nou òrgan de premsa *Las Baleares, semanario político*. En un principi no estava adscrit a cap partit republicà en concret, ara que a partir de gener de 1891 ja es definí com a “periódico republicano autonomista”²⁷³⁰.

Les primeres tasques d'organització es posaren en marxa. El 5 de juny de 1890 s'havia celebrat a Madrid un banquet per part dels republicans federals i els mallorquins no havien pogut assistir-hi i foren representats per correligionaris residents a la cort²⁷³¹. L'estiu de 1890 hi havia eleccions a la Diputació Provincial i el comitè de la coalició de partits republicans començà a organitzar els seus treballs de cara a les eleccions provincials. La coalició era com antany entre federals i progressistes²⁷³². A finals de 1890 els comitès republicans del districte de Manacor havien elegit com a candidat per les eleccions provincials a Francesc Villalonga Fàbregues –fill d'Antoni Villalonga Pérez-²⁷³³, que ja havia estat proposat altres cops pel partit federal i ara ho feia per una coalició conjunta de republicans. L'estratègia dels federals mallorquins continuava essent la coalició amb els progressistes de Zorrilla.

L'oportunitat pels republicans vingué el febrer de 1891 en les eleccions a Corts. Federals i progressistes acordaren la candidatura unipersonal d'Antoni Villalonga Pérez. En aquells moments el Comitè de la Coalició Republicana estava formada per Joan Palou Coll com a president, Ramon Maria Ballester²⁷³⁴, Josep Rosich, Jaume Suau, Gabriel Castellà, Antoni Llull, Eusebi Ballester, Miquel Pascual, Andreu Muntaner, Francesc Garcia, Bartomeu Horrach, Sebastià Palou i Joan Tugores com a secretari²⁷³⁵. De federals hi havia Jaume Suau, Eusebi Ballester, Bartomeu Horrach i Andreu Muntaner, també hi havia homes del partit centralista

²⁷²⁸ La força d'Antoni Maura a Mallorca ha estat estudiada per Pere Fullana a l'obra: FULLANA, P.: *Antoni Maura i el maurisme a Mallorca (1853-1925)*. Palma, Lleonard Muntaner editor, 1998.

²⁷²⁹ *El Republicano*, 19-10-1890. Els carlins comptaven amb el seu propi cercle, el Círculo Tradicionalista del carrer Danús. Formaven part de la força carlista el Marquès del Reguer, Faust Gual de Torrella, Mateu Zaforteza, Josep Quint Zaforteza, Francesc Aspreu i Bartomeu Ramonell. *El Republicano*, 26-10-1890.

²⁷³⁰ Va portar aquest subtítol a la capçalera fins a l'abril de 1891 i després passà a dir-se de subtítol “diario republicano” fins el juliol de 1896.

²⁷³¹ *Las Baleares*, 7-06-1890.

²⁷³² *Las Baleares*, 11-06-1890.

²⁷³³ *El Republicano*, 23-11-1890.

²⁷³⁴ Al cap de poc temps aquest morí. “Ayer cumplimos el triste deber de acompañar a su última morada el cadáver de nuestro querido amigo el consecuente republicano D. Ramon Maria Ballester, decano de los secretarios de estos juzgados”. El substituí en el càrrec l'advocat Lluís Martí Ximenis. A *Las Baleares*, 12-03-1891.

²⁷³⁵ *El Republicano*, 1-02-1891.

com Joan Tugores, l'altra gran part provenien del partit progressista però si ens fixem amb les candidatures presentades sempre eren encapçalades per homes del partit federal com Antoni Villalonga o el seu fill Francesc Villalonga presentat a les provincials. Segurament, donat el pes que continuava tenint el federalisme a Mallorca entre la base obrera que els recolzava.

*Resultats eleccions a Corts del febrer de 1891*²⁷³⁶:

Candidats	Vots
Comte de Sallent, conservador	21.174
Comte de San Simon, conservador	18.774
Joaquim Rovira, conservador	19.405
Antoni Maura, liberal	16.623
Pascual Ribot, liberal	15.963
Marquès del Reguer, carlista	13.572
Antoni Villalonga, republicà	8.802
Joaquim Tugores, conservador	441

La victòria fou un altre cop pels conservadors, seguits dels liberals d'Antoni Maura. Els republicans estaven satisfets dels seus resultats electorals, tot i no haver tret cap diputat. En aquest text expressen allò que suposaren aquestes eleccions i les dificultats que tenien els republicans per dur a terme la seva activitat política:

“Para nosotros reclamamos la victoria moral de la jornada. No pretendíamos otra cosa. Hemos ido solos a las urnas demostrando que el partido republicano tiene una gran base y que si hoy no hemos vencido venceremos mañana, el día que contemos con algunas de estas fuerzas que dan las corporaciones populares que confesamos hemos tenido abandonadas por falta de organización que se van corrigiendo [...]. De todo corazón mandamos nuestra mas sincera felicitación a todos los republicanos que han honrado con su voto el candidato presentado por el partido. Han merecido bien de la República y la obtendrán”²⁷³⁷.

Els mateixos se'n adonaven que les seves bases fins aleshores havien romàs desorganitzades i que s'havia de treballar en la seva posada a punt. Tot i les millores vingudes del sufragi universal, el sistema electoral no els afavoria gens ja que realment consideraven que ells havien estat la tercera força i que mereixien un diputat. El republicanisme havia obtingut molt bons resultats a Palma però la distribució dels districtes no els afavoria en els resultats i es quedaren

²⁷³⁶ *El Republicano*, 8-02-1891.

²⁷³⁷ *El Republicano*, 8-02-1891.

sense representant²⁷³⁸. A nivell general els resultats havien estat de 265 diputats pels ministerials, 70 pels fusionistes, 35 pels republicans, 8 pels carlistes, 8 també pels romeristes i 9 pels martistes²⁷³⁹. Després de les generals es dedicaren a preparar les municipals. Ara la seu del partit en coalició es trobava al Casino Republicano del carrer Miñonas, número 11 (abans es trobava al carrer del Teatre, 10). El Comitè Republicà Col·ligat tenia com a secretari a Joan Tugores i era president Antoni Villalonga, abans ho havia estat el progressista i notari Joan Palou Coll. La candidatura municipal per Palma que elegiren era la següent²⁷⁴⁰:

Districte	Candidat
Col·legi primer	Joan Piña Forteza
Col·legi segon	Antoni Llull Planas
Col·legi tercer	Joan Miralles Buades i Josep Ferrer Sitjar
Col·legi quart	Francesc Garcia Orell
Col·legi cinquè	Antoni Garau Tous
Col·legi sisè	Antoni Rebassa Roig
Col·legi setè	Antoni Salom Alou
Col·legi vuitè	Pere Garau Martínez

L'objectiu que es posaren fou el de superar els fusionistes a l'Ajuntament de Palma. Estaven decidits a no pactar amb ells ja que consideraven que en aquells moments eren els seus màxims enemics, volien que no aconseguissin 6 regidors que era el que necessitaven per governar el municipi. També es volgué recordar el mal que els havien fet els conservadors i que havien estat els autors dels succeïts de 1875 quan Antoni Villalonga fou conduït a la presó, incomunicat i conduït al vapor per quatre guàrdies civils i ficat a un calabós de la Torre de la presó de Serranos. Igual sort havien tingut els ciutadans Ignasi Bonet i Fèlix Duval. Es tractava de refrescar als seus militants els fets repressius que havien patit els federals a mans dels partits conservadors i centralitzadors. Havien intervingut en el debat preparatori de les eleccions en el Casino Republicà: Joan Bestard Payeras, Benet Pons, Antoni Llull, Antoni Villalonga, Josep Rosich, Josep Bonet entre d'altres²⁷⁴¹. De la llista de candidats municipals eren federals Joan Piña, Joan Miralles i Antoni Garau. Tots ells formaven part del Comitè federal municipal de Palma, que alhora participava en el Comitè de coalició amb els progressistes i els centralistes de Salmerón. Mentre que en el debat hi parlaren federals que havien tingut un important pes dins el

²⁷³⁸ Vegeu a l'apèndix una valoració de les eleccions a Corts publicada a *Las Baleares, periódico republicano autonomista* del 5 de febrer de 1891. Vegeu també a l'apèndix la proclama dirigida als republicans per tal de participar en les eleccions a Corts titulada "A los republicanos de Mallorca".

²⁷³⁹ Entre els republicans figuraven Pi, Ruiz Zorrilla, Salmeron, Castelar, Cervera, Carvajal, Melendez Muro, Gil Berges, Tutau, Vallés Ribot, Rubau Donadeu, Azcárate, Melgarejo, Pedregal, Becerro Bengoa, Borbolla, Torres Cuesto, Odon de Buen, Lozano, Marengo, Celleruelo, Latorre, Vilella, Amarelles, Gonzalez Cherma, Moreno Barcia, Moya, Labra, Corbón, Ballesteros i fins a 25 més. A *El Republicano*, 8-02-1891.

²⁷⁴⁰ *Las Baleares*, 6-05-1891.

²⁷⁴¹ *Las Baleares*, 6-05-1891.

partit federal al llarg dels 80 com Benet Pons i Antoni Villalonga però també intervingueren representants d'altres forces polítiques com els zorrillistes amb el navilier Rosich com a portaveu. Feia poc que el partit federal, centralista i zorrillista havien pactat unir-se i acordat un programa comú que comprenia: la reintegració de la sobirania popular, l'afirmació de la república i de la autonomia de l'administració regional i local i la reforma de la tributació de totes les riqueses i reformes econòmiques en tots els ordres de l'Estat en benefici de les classes populars²⁷⁴².

Les eleccions municipals foren positives per a la coalició republicana que va treure un regidor. Els fusionistes vengueren en el primer, segon i setè districte. Els republicans guanyaren en el tercer. Els conservadors en el quart, cinquè, sisè i vuitè districte. El tercer districte continuava essent un feu dels republicans, també ho havia estat els anys passats el vuitè districte que fou molt renyit entre conservadors i republicans. En les barriades de fora murades el republicanisme seguia mantenint també un important pes, a pesar que se li resistís la victòria²⁷⁴³. En total els republicans van treure 2.132 vots, els fusionistes 2.087 vots, els conservadors 2.353 i els carlins molt per davall en tragueren 491.

Resultats dels barris d'extramurs:

Districte 7	Republicans	Fusionistes	Conservadors	Carlins
Sta. Catalina	258 vots	311 vots	265 vots	92 vots

Districte 8	Republicans	Fusionistes	Conservadors	Carlins
Es Molinar	305 vots	127 vots	381 vots	92 vots

A Palma la junta general del partit republicà federalista havia elegit a finals de febrer –mesos abans de les eleccions municipals- el Comitè Municipal. Aquest quedà compost per 17 membres²⁷⁴⁴:

Comitè Municipal del Partit Federal:
Ignasi Vidal Bennàssar
Antoni Marroig Bonet
Joaquim Quetglas Bauzà
Eusebi Ballester Mas

²⁷⁴² *Las Baleares*, 9-05-1891. Segons aprovació de les direccions que a Madrid tenien els federals, els centralistes i els zorrillistes.

²⁷⁴³ Dades electorals segons *Las Baleares*, 13-05-1891.

²⁷⁴⁴ *Las Baleares*, 26-02-1891.

Andreu Muntaner Jaume
Antoni Garau Tomàs
Eusebi Miró Barceló
Manuel March Reinés
Joan Piña Forteza
Josep Arbona Martí
Joan Miralles Buades
Josep Escardóter Saba
Jaume Rosselló Escanellas
Francesc Roca Hernández
Joan Aranda Alemany
Antoni Villalonga Pérez

Representaven el vessant obrerista homes que formaven part de l'Ateneu Obrer Mallorquí (creat el 1890) com Francesc Roca Hernández, -impulsor de l'Ateneu- i altres que havien militat en el si de la Unió Obrera Balear com Joan Aranda, que ara era el vicepresident de l'Ateneu Obrer Mallorquí. Continuaven la seva tasca en pro del republicanisme federal els líders històrics Ignasi Vidal, Antoni Marroig, Joaquim Quetglas, Eusebi Miró i Antoni Villalonga. Hem vist com alguns federals formaren part de la candidatura municipal de coalició juntament amb les altres forces republicanes. Junts treballaven al Centre Republicà que des del març de 1891 passà a ubicar-se al carrer Minyones. Aquest era presidit pel progressista Josep Rosich i tenia com a vicepresidents a homes militants del partit federal com Francesc Villalonga Fàbregues o Jaume Suau Torres²⁷⁴⁵.

Composició del Casino Republicà	Càrrec
Josep Rosich	President
Francesc Villalonga Fàbregues	Vicepresident
Jaume Suau Torres	Vicepresident
Antoni Llull Planas	Vocal
Joan Alemany	Vocal
Bartomeu Montaner	Comptador
Jaume Bestard Payeras	Secretari
Faust Fiol	Secretari

El 1893 va tornar haver-hi eleccions a Corts i suposà una desfeta per les forces republicanes que en contra d'augmentar, baixaren els seu nombre de vots en comparació amb les eleccions de

²⁷⁴⁵ *Las Baleares*, 5-03-1891.

1891²⁷⁴⁶. La victòria fou pels fusionistes i entrà en joc una nova formació política, el partit socialista, però els seus vots foren molts pocs. En canvi els carlins, amb Faust Gual de Torrella al capdavant, aconseguiren treure nombrosos vots i tregueren un diputat. El republicanisme es trobava més fragmentat i no tan unit com a les eleccions de 1891, on tots els republicans actuaven des del centre de la Coalició Republicana. Aparegué el partit republicà centralista que comptà amb el seu propi comitè²⁷⁴⁷. En les eleccions del març es presentaren unides les distintes fraccions en una nova coalició encapçalada per Antoni Villalonga, Joan Palou Coll i Ignasi Vidal, però quedaren lluny d'obtenir representació.

*Resultats de les eleccions a Corts del març de 1893*²⁷⁴⁸:

Candidats:	Vots:
Antoni Maura, fusionista	19.212
Manuel Guasp, fusionista	18.250
Joan Alcover, fusionista	19.110
Mateu Bosch	17.805
Faust Gual de Torrella, carlí	13.343
Comte de Sallent, conservador	10.290
Antoni Villalonga, republicà	3.461
Joan Palou Coll, republicà	2.899
Ignasi Vidal, republicà	2.361
Pablo Iglesias, socialista	150
Antoni Garcia Quejido, socialista	117
Pere Pascual Morey, socialista	138

Potser alguns dels votants del partit republicà ara votaren el partit socialista, però estam parlant d'un nombre de vots no influenciable com per perdre nombrosos votants en unes eleccions. Els socialistes havien aconseguit un centenar de vots, una xifra de vots que probablement els republicans havien perdut però que no canviaven gaire els resultats electorals, ja que la distància dels republicans amb la tercera força era d'uns 7.500 vots. El centenar de vots que havien anat a parar al partit socialista no solucionaven la gran distància que els separava d'obtenir resultats electorals positius. Ara bé, li apareixia un nou contrincant al republicanisme mallorquí, encara lluny de suposar un gran obstacle per la seva massa electoral obrera. Els socialistes allà on

²⁷⁴⁶ Es deia que en la darrera elecció de diputats a Corts hi hagué 9.000 electors republicans i que ara –el 1893– sols havien acudit a les urnes 3.000 electors. A *Las Baleares*, 7-03-1893.

²⁷⁴⁷ El 1887-1888 es produí una escissió del partit de Ruiz Zorrilla (progressista) i es creà el partit republicà centralista amb Salmeron al capdavant. A Mallorca el 1893 s'organitzà el grup dels salmeronians fins aleshores integrats dins el partit zorrillista de Mallorca. Aquest comitè del partit -Centro Republicano de las Baleares- era encapçalat per Joan Tugores i Sebastià Palou. *Las Baleares*, 11-03-1893.

²⁷⁴⁸ *Las Baleares*, 6-03-1893.

tingueren força fou al municipi de Manacor on Pere Pascual va obtenir 85 vots, Pablo Iglesias 81 vots i un nombre similar de vots havien estat per Antoni Quejido²⁷⁴⁹. Feia un any que els socialistes mallorquins s'havien organitzat i comptaven amb un mitjà de premsa propi, *La Bandera Roja* (1892-1894).

Després de la derrota electoral a Corts de 1893, Pi i Margall, president del consell del partit federal enviava als seus correligionaris forces per no dormir-se pel camí i que encaressin amb força les properes eleccions als ajuntaments²⁷⁵⁰.

A finals de 1893 les coses canviaren per als republicans. En vista del fraccionament i el fracàs en les eleccions generals de 1893 ara s'uniren per formar part de la nova estratègia, la candidatura Unió Republicana. La Unió Republicana a Mallorca començà a treballar en les eleccions municipals²⁷⁵¹. A finals d'octubre es féu una reunió convocada pel partit republicà balear en el casino del carrer Minyones per tal de preparar les municipals en un moment en què s'havia apostat per les forces republicanes unides com s'estava fent arreu de l'Estat²⁷⁵². La candidatura republicana acordada fou la següent²⁷⁵³:

Districte	Candidats
1r.	Joan Piña Forteza
2n.	Francesc Villalonga Fàbregues i Jaume Suau Torres
3r.	Sebastià Falconer Quintana
4t.	Antoni Rebassa Rosich i Antoni Marroig Bonet
5è.	Antoni Garau Tous i Manuel Santander Palau
6è.	Cap
7è.	Antoni Salom Alou, Rafel Garcias Moll i Antoni Villalonga i Pérez.

En aquestes eleccions havien aconseguit sortir com a regidors Piña, Rebassa i Falconer, s'augmentava el nombre de regidors al consistori municipal de Palma, d'un a tres. La victòria en les municipals fou pels fusionistes amb 16 regidors, dos carlins²⁷⁵⁴ i els tres republicans. Piña - esmolador de professió- era també el vicepresident de l'Orfeó Republicà (també formava part del Comitè Municipal Federal de Palma el 1891) i havia aconseguit 9 sufragis més que el fusionista –Josep Fuster Forteza-²⁷⁵⁵. Per exemple en el districte segon de Palma el candidat – l'hisendat Francesc Villalonga i l'industrial Jaume Suau- havien aconseguit 200 vots però havien estat superats pel doble de vots pels fusionistes. En el quart districte –Sant Antoni de

²⁷⁴⁹ *Las Baleares*, 7-03-1893.

²⁷⁵⁰ *Las Baleares*, 31-03-1893.

²⁷⁵¹ *Las Baleares*, 2-11-1893.

²⁷⁵² *La Voz del Pueblo*, 29-10-1893.

²⁷⁵³ *La Voz del Pueblo*, 19-11-1893.

²⁷⁵⁴ El comte d'Aiamans i Bartomeu Roca.

²⁷⁵⁵ *Las Baleares*, 20-11-1893.

Viana- feu dels republicans en temps passats, el propietari Antoni Marroig havia aconseguit 369 paperetes i s'havia vist superat pels monàrquics que havien sumat 496 vots. A les barriades perifèriques de Palma, on els resultats sempre eren més alts, donat que era l'indret on vivien majoritàriament les classes populars, havien presentat als homes de més prestigi del republicanisme com Antoni Villalonga Pérez, cap dels col·ligats, Antoni Salom Alou, progressista i farmacèutic d'aquell districte i Rafel Garcias Moll, comerciant també de Santa Catalina. Els tres havien estat derrotats i només aconseguiren 196 vots, mentre que la candidatura ministerial n'havia aconseguit 1.727 vots²⁷⁵⁶. Els fusionistes havien estat els grans triomfadors. A la localitat de Lluçmajor es parlava de tumults que havien causat ferits greus el dia de les eleccions municipals²⁷⁵⁷. En general als pobles de Mallorca havien triomfat els fusionistes. A l'illa veïna, a Maó, els republicans havien tret 13 regidors i havien guanyat²⁷⁵⁸.

Els republicans eren conscients del mal estat en què es trobava el partit i es feia les següents preguntes:

“¿Dónde estan aquellos miles de votos obtenidos por D. Antonio Villalonga Pérez director de esta política de errores y desaciertos, en las elecciones generales de 1891?”. Era aquel el primer ensayo del sufragio universal, después de la Restauración y el espíritu democrático del país parecía reanimarse y cobrar alientos. La votación en Palma fue brillante y en muchos pueblos sorprendió por lo nutrida. ¿Donde estan aquellos votos?. ¿Quien duda que si a partir de aquella elección, se hubiese hecho una política republicana seria y prudente, habría ido aumentando el nucleo, entonces importante, hasta convertirse en fuerza incontrastable?. No queremos recordar porque estan vivos en el ánimo de todo buen republicano el cúmulo de desaciertos cometidos en los últimos tres años. Alianzas con partidos ya muertos, de los que nos separan abismos, campañas periodísticas tan impolíticas como repugnantes; propaganda nula o contraproducente; organización... Continua desorganización; Hombres impopulares colocados en los puestos que debían ocupar solo los mas populares...”²⁷⁵⁹.

Es demanava que hi hagués un canvi, que el partit era mort i es requeria que el cap del partit es retirés de la direcció després de la poca penetració social i electoral del republicanisme. Aquest no era altra que el noble Antoni Villalonga Pérez que portava a dalt de l'organització des de 1868. En aquelles municipals els republicans s'esperaven treure millors resultats, tot i que havien augmentant d'un a tres regidors. Les divisions dintre del republicanisme d'alguna manera afectaren alhora de votar. Les batalles internes motivades pel lideratge de les diferents formacions polítiques que conformaven la coalició republicana, no generaren confiança entre les masses burgeses i obreres que es decantaren per altres postures. Cada partit tenia una visió distinta d'allò havia de ser el partit, l'aspiració final de molts era caminar cap a la unió de tots

²⁷⁵⁶ *Las Baleares*, 20-11-1893.

²⁷⁵⁷ S'havia produït un aldarull a causa del caciquisme que imperava i que es concentrava en mans del batlle Verdera.

²⁷⁵⁸ Els fusionistes aconseguiren 6 regidors i una candidatura indepent aconseguí 2 regidors. *La Voz del Pueblo*, 26-11-1893.

²⁷⁵⁹ *Las Baleares*, 21-11-1893.

els republicanismes. Cap aquí es mogueren els homes del partit centralista de Salmerón i que Pi es mostrà reticent si no es creava un programa comú i si no es feia cas en una organització federal de l'Estat. A Mallorca els federals continuaven essent la força republicana principal. Pel que fa a les primeres unions sota les sigles Unió Republicana, com a coalició electoral, a principis de 1894 Pi i Margall publicà una circular en la qual es deia que la unió republicana admetia que cada un dels tres partits que composava la unió conservés íntegrament la seva personalitat, la seva organització i els seus principis²⁷⁶⁰ i es deia que en algunes localitats s'havien constituït comitès mixtos.

Els federals més bé eren partidaris de les coalicions i de construir un partit federal fort. En tot moment però realitzaven actes conjunts amb les demás forces, com la celebració d'un banquet per commemorar la República i també participaren dintre el Comitè Unió Republicana que era la nova fórmula electoral republicana per incidir en la política parlamentària. El banquet es celebrà al Casino Republicà i comptà amb uns 120 comensals presidits per Antoni Villalonga i en unió al Comitè de Unió Republicana (en el qual hi havia els federals). Pronunciaren brindis Jeroni Pou, Antoni Villalonga, Pericàs d'Algaida (del partit republicà progressista), Albons, Ferrer, Estades, Castellà, Alorda i Marroig i clamaven per la causa i el restabliment de la República²⁷⁶¹. Una setmana abans havia tingut lloc a Palma un míting del salmeronià Odón de Buen –catedràtic de la Universitat de Barcelona- al Teatre Circ Balear. Fou un míting organitzat per la Unió Republicana presidida per Antoni Villalonga Pérez. Aquest havia estat un acte conjunt de totes les forces republicanes sota les sigles de Unió Republicana. El míting congregà a comerciants, industrials, representats de les professions liberals: metges, advocats, etc., i a obrers. Es parlà de la situació a Melilla i de la política que es faria amb el Marroc quan hi hagués instaurada una República²⁷⁶².

Després del poc èxit de les últimes eleccions de 1893, renasqué la il·lusió per revitalitzar el republicanisme a Mallorca, de fet entitats com Unió Obrera Balear impulsaren noves sucursals, promogueren conferències, muntaren una acadèmia de ball, tornaren a impulsar les classes nocturnes al seu local, etc. Pel que fa al partit per exemple Pere Ferrer –republicà federal d'Andratx- a través d'un article publicat a *La Voz del Pueblo* exposava la necessitat que el republicanisme es fes fort i que propagués els seus ideals no només en temps d'eleccions²⁷⁶³. Un dels errors fins ara, havia estat que els republicans mallorquins només eren visibles en temps

²⁷⁶⁰ *Las Baleares*, 3-01-1894.

²⁷⁶¹ *Las Baleares*, 13-02-1894.

²⁷⁶² *La Voz del Pueblo*, 4-01-1894.

²⁷⁶³ “Hora es ya de que despliegue aquella actividad y energía de que tan gallardas muestras supo dar en épocas no muy lejanas, y que tan necesarias e indispensables son siempre y en toda ocasión, y más aún, en las muy críticas y graves circunstancias porque atravesamos, por dar vida, calor, movimiento y carácter a los partidos. Convenzanse de que no basta con elegir comités, y constituir centros y casinos y publicar periódicos, y celebrar reuniones solo en vísperas de elecciones, y sostener orfeones, para imprimir fortaleza, civilidad y robustez a su constestura y organización; sino que se necesita más, mucho más que todo esto. Se necesita que los comités promuevan, hagan o ayuden con toda sus fuerzas e iniciativas una continua, persistente e incansable propaganda de los principios, idea, aspiraciones y propósitos de nuestro partido, y a cuyo realce y eficacia debieran contribuir el orfeón con sus hermanos y patrióticos cánticos”.

d'eleccions i abandonaven a la seva militància. Per Ferrer era important que els centres i casinos republicans fossin focus d'instrucció i d'educació política i social. Animava al republicanisme a despertar amb el seu article "Ya es hora"²⁷⁶⁴. En un altre article, Pere Ferrer mostrava les dificultats que havia suposat la Restauració, una època on el republicanisme havia perdut forces i poder. Acabava recordant l'esplendor del republicanisme en l'època revolucionària²⁷⁶⁵. Per Ferrer una de les solucions passava per mirar als obrers i mostrar que el partit republicà tenia cura de la classe obrera i vetllava per millorar la misèria en què vivien. No és d'estranyar que federals socialistes com el metge andritxol Pere Ferrer a principis de segle acabin decantant-se pel partit socialista.

Les properes eleccions foren les provincials del setembre de 1894. Els republicans no tornaren aconseguir res en positiu. Únicament a Menorca s'aconseguí el triomf de Josep Estela. Els fusionistes seguien gaudint del control polític de l'illa²⁷⁶⁶. De fet en aquelles provincials el Comitè Republicà del Districte de Llevant (Manacor, Capdepera, Sant Llorenç, Son Servera, Felanitx) va decidir no participar en les eleccions provincials perquè el suport a la candidatura republicana als pobles del llevant era minoritària²⁷⁶⁷. La xarxa del caciquisme als pobles ho posava molt difícil a les formacions alternatives al sistema del bipartidisme, per aquest motiu els republicans optaven sovint pel retraïment electoral.

A partir de 1895 es començà a veure un canvi d'actitud i a les municipals es presentaren cares noves per tal d'impulsar un canvi en el si del republicanisme. A les municipals del maig de 1895 els republicans no es presentaren a tots els districtes, sinó que només ho feren en el primer –Casa Consistorial-, en el segon –Montesion, en el tercer –Sant Antoni de Pàdua (Sant Miquel)-, en el quart –Sant Antoni de Viana (Porta de Sant Antoni)- i en el setè –Santa Catalina-. En el

²⁷⁶⁴ "Luz, vida, calor, agitación, movimiento, actividad, energía, valor es lo que precisa, es lo que interesa, es lo que urge comunicar al partido republicano de Mallorca si queremos levantarle de la postración en que se halla, y deseamos que crezca, se desenvuelva y desarrolle. Y no se diga que faltan elementos y fuerzas para llevar a cabo esta obra regeneradores porque lo único que hace falta es deseos de hacer, voluntad de obrar, de sacudir esa pereza, ese dulce farniente, ese quietismo en que desesperanzados o tal vez por mera comodidad nos hemos echado". A *La Voz del Pueblo*, 29-04-1894.

²⁷⁶⁵ En l'article analitzava les causes i les solucions possibles. "Para nosotros las causas que más principalmente han influido a que el partido republicano de Mallorca se encuentre en el grado de debilidad en que actualmente contemplamos, deben de buscarse y hallarse, por una parte en los vicios y defectos de que adolecieron, como no podía menos de suceder en aquella época, las primeras propagandas que se hicieron de nuestras doctrinas más tocadas y repletas de ardorosos y frenéticos entusiasmos que no de una madura reflexión y necesaria prudencia, y en los propios e inherentes a la forma y manera en que se fue organizando el partido, dándole, tal vez inconcientemente, por núcleo y base un inconsistente y frágil personalismo en lugar de aquella consistente como inquebrantable que suministra una verdadera y perfecta asimilación de las ideas y principios. [...] Y deben, finalmente y sobre todo, de buscarse y hallarse en que el partido republicano no ha sabido ver y comprender todavía que el pueblo obrero, que el pueblo trabajador, que es el que realmente constituye el verdadero pueblo, y el que ha sido y ha de ser necesariamente en adelante la verdadera savia, la verdadera vida, la verdadera fuerza del partido republicano, no se entusiasme ni se enardece ya por las cuestiones puramente políticas, sino que hoy le atraen, le apasionan y le mueven aquellas otras que forman el aspecto jurídico y económico del complejo y tormentoso problema social". A *La Voz del Pueblo*, 6-05-1894.

²⁷⁶⁶ Aquelles provincials foren guanyades pels fusionistes amb els nous diputats provincials Pere Martínez, Josep Socias, A. Obradors, J. Sitjar, S. Domenge. *Las Baleares*, 11-09-1894.

²⁷⁶⁷ El Comitè Provincial envià una circular al Comitè dels Districte de Manacor demanant sobre si s'havia de prendre part o no a les properes eleccions de diputats provincials. Amb data de 12 d'agost de 1894 els comitès reunits a Manacor decidiren que no volien participar. Papers que es conserven a la Biblioteca Lluís Alemany sobre Antoni Villalonga i Pérez.

primer districte presentaren a l'industrial Jaume Morey, en el segon a l'hisendat Francesc Villalonga Fàbregues que s'estrenava a les municipals, en el tercer (districte amb més adeptes) presentaven doble candidatura –Joan Llopis Gálvez, catedràtic d'història, i a Jaume Ferrer Bujosa, en el quart presentaven a un històric del federalisme i que feia anys que no liderava cap candidatura, es tractava de Josep Estade Coll i per Santa Catalina presentaven a Mateu Bonet²⁷⁶⁸. Tot i les bones intencions i la renovació, ara només aconseguiren treure un regidor, la situació comparada amb les municipals de 1893 havia fins i tot empitjorat, havien passant de tres regidors a un.

Resultats de les eleccions municipals a Palma, 1895²⁷⁶⁹ :

Candidats 1r districte	Regidors	Vots
Fusionistes	Nicolau Peña	282
Conservadors	Josep Esteva	269
Republicans	Jaume Morey	181

Sortiren elegits un fusionista i un conservador, en total corresponien dos regidors per aquest districte.

Candidats 2n districte	Regidors	Vots
Fusionistes	Martí Mir	615
Fusionistes	Francesc Casanovas	608
Conservadors	Gabriel Ros	415
Conservadors	Pablo Serra	417
Conservadors	Cayetano Abrines	390
Republicans	Francesc Villalonga	236
Carlistes	Joaquim Gual	579

Sortiren elegits 4 regidors, dos fusionistes –Martí Mir i Francesc Casanovas-, un carlí –Joaquim Gual- i un conservador –Pablo Serra.

Candidats 3r districte	Regidors	Vots
Fusionistes	Miquel Bauzà	470
Fusionistes	Antoni J. Marroig	449
Conservadors	Joan Mayol	421

²⁷⁶⁸ *Las Baleares*, 7-05-1895.

²⁷⁶⁹ *Las Baleares*, 11-05-1895.

Conservadors	Joan Muntaner	367
Republicans	Joan Llopis	283
Republicans	Jaume Ferrer	289

Aquest districte elegí tres regidors, dos fusionistes i un conservador. Els republicans es quedaren lluny d'aconseguir un regidor en l'històric feu de Sant Antoni de Pàdua.

Candidats 4t districte	Regidors	Vots
Conservadors	Bartomeu Ferrà	335
Fusionistes	Mateu Torres	316
Republicans	Josep Estade	225

Per aquest districte s'elegiren dos regidors. Josep Estade quedà enfora del segon candidat per un centenar de vots.

Candidats 5è districte	Regidors	Vots
Conservadors	Bruno Estaràs	249
Fusionistes	Pascual Ribot	161
Fusionistes	J. Martínez	121

Dos foren els regidors, un pel partit conservador i un altre pel fusionista. En aquest districte de la Llonja els republicans no presentaren cap regidor.

Candidats 6è districte	Regidors	Vots
Conservadors	Antoni Sbert	178
Carlins	Gabriel Mulet	130

Ni republicans ni fusionistes havien presentat candidatures i en total eren dos els regidors per aquest districte de l'Hospital. Els carlins ja portaven dos regidors a l'Ajuntament de Palma, amb Gabriel Mulet i Joaquim Gual. N'aconseguirien un altre pel districte vuitè.

Candidats 7è districte	Regidors	Vots
Fusionistes	Guillem Bosch	362
Republicans	Mateu Bonet	331
Conservadors	Jaume Palmer	301

Corresponien al districte del barri de Santa Catalina dos regidors i fou en l'únic que els republicans aconseguiren un regidor. Es tractava de Mateu Bonet Coll. La victòria sobre el candidat conservador havia estat ajustada, tan sols hi hagué 30 vots de diferència.

Candidats 8è districte	Regidors	Vots
Conservadors	Jaume Salom	445
Carlins	Marià Zaforteza	375
Republicans	C. Planas	208

També corresponien al districte que abraçava Son Serra i Son Sardina dos regidors. Els republicans quedaren lluny de les opcions de treure un regidor per aquest districte. En total l'Ajuntament es composà per 8 regidors liberals fusionistes, 7 regidors conservadors, 3 regidors carlins i un regidor republicà. A la part forana, la feblesa del republicanisme encara era més evident. Així i tot, aconseguí un regidor a Felanitx i un altre regidor a Esporles. Es tracta de dos nuclis dinàmics on la indústria tenia un pes important²⁷⁷⁰.

En una carta escrita pel diputat republicà Manuel Garcia Marqués a Antoni Villalonga Pérez, l'octubre de 1895 -en resposta a una carta escrita pel mallorquí el mes de setembre- Garcia l'informava que Pi i Margall li escriuria en breu. En aquella carta parlaren sobre la situació crítica que vivia el país i sobre els partits republicans, els quals no donaven senyals de vida més que per fer-se la guerra. Esmentaven la necessitat que es reunís l'Assemblea del Partit Federal per saber la conducta a seguir, a més parlaven d'una de les problemàtiques més greus d'aquells moments, la guerra de Cuba, en la qual el país es deixava molts recursos i també es deixava perdre la joventut que havia de marxar a la guerra²⁷⁷¹. Al final el partit federal convocà una Assemblea Federal. A principis de 1896 els federals realitzaren una Assemblea Federal a Madrid, es comunicava a Benet Pons Fàbregues la convocatòria de l'Assemblea Federal pel 8 de febrer. Les qüestions que s'havien de resoldre passaven per demostrar la força perduda dels federals, per això en la convocatòria reclamaven que els federals havien de mostrar gran vitalitat i que hi havien d'assistir com a representants per les províncies, les personalitats més valuoses per donar força als seus acords²⁷⁷². En aquesta Assemblea Federal s'hi havia de tractar el tema de Cuba, el retraïment, el de la unió republicana, el de les bases que l'havien de fundar, a més

²⁷⁷⁰ MARIMON, A.: *Op. cit.*, 1996, p.33.

²⁷⁷¹ Carta del diputat Manuel Garcia Marqués a Antoni Villalonga el 21 d'octubre de 1895. Carta conservada a la Biblioteca Lluís Alemany.

²⁷⁷² Com deien: "interesa pues que los ex ministros, diputados y ex diputados provinciales, ex jefes y capitanes de cuerpos francos y milicia, alcaldes, y ex alcaldes, concejales y ex concejales, catedráticos, redacciones de los periódicos, comités de regiones provinciales, de distrito, municipales, y de la juventud, juntas directivas de centros, sociedades corales, sociedades cooperativas, asociaciones de trabajadores, escuelas laicas, asociaciones de libreprensamiento y otras; interesa pues, que estas agrupaciones de progreso de federación y de república envíen a esta Asamblea individual o colectivamente mensajes concisos, pero que contengan todo su pensamiento para que conozca y se tengan en cuenta sus aspiraciones". Signava el manifest Josep Rubaudonadeu i deia que el partit federal era el més nombrós i l'únic vertaderament històric republicà". A *Las Baleares*, 22-01-1896.

s'havia de procedir a la renovació del Consell Federal –presidit per Pi i Margall- ja que estava ple de dissidències. La desfeta del republicanisme era imminent. No aconseguia aixecar el cap i en les eleccions generals del març de 1896 optaren per no presentar-se. Si que ho feien els seus opositors, els carlins, els conservadors i els fusionistes. Per altra banda els socialistes també es presentaren en aquelles eleccions. A finals de març feren un míting de propaganda electoral²⁷⁷³. Es va fer amb la victòria el partit fusionista amb els seus màxims representants –Antoni Maura i Pascual Ribot²⁷⁷⁴.

Després de tots aquests anys continuats de fracassos electorals, arribà la unió de tot el republicanisme sota la Unió Republicana, que s'aniria consolidant a Mallorca el 1897. La Unió Republicana es produí el setembre de 1896. En aquest procés convergiren el 1896 els republicans federals (llevat d'un grup reduït encapçalat per A. Villalonga), els republicans centralistes (de J. Vidal) i els republicans progressistes (de Ruiz Zorrilla), formant la Unió Republicana com s'havia esdevingut a la resta de l'estat²⁷⁷⁵. El seu òrgan de premsa fou *La Unión Republicana*²⁷⁷⁶. S'havien començat a organitzar el març de 1896 quan organitzaren un míting en el Teatre Circ Balear informant que es volia organitzar a Mallorca un partit republicà sense adjectius i convocaven l'acte un bon grapat de republicans: Antoni Marroig, Julio Fermín Quiñones, Pere Ferrer, Benet Pomar, Jeroni Pou, Joan Sorà, Antoni Reus, Fèlix Mateu, Miquel Bonafé, Joan Piña, Jaume Pons, Gabriel Miró, Quirico Pascual, Joan Alemany, Miquel Tomàs, Josep Estade, Pere Perera, Antoni Oliver, Joan Salas, Francesc Pux, Pere Francesc Riutort, Josep Salas, Antoni Llodrà, Bernat Palmer, Francesc Roca, Joan Porcel, Miquel Forteza, Joan Alorda, Martí Canyelles, Josep Palmer, Josep Canyelles, Francesc Valls, Antoni Garcia, Joan Company, Matías Beltran, Josep Valls, Nicolau Mulet, Joan Duran, Vicens Valls, Antoni Miró, Francesc Forteza, Francesc Segura, Francesc Cabanelles, Gabriel Llompart, Joan Forteza, Josep Bori, Antoni Aguiló, Josep Vich Pérez, Nicolau Company, Jaume Forteza, Ramon Llull, Bernadí Rosich, Joan Perelló, Francesc Llopis, Valeriano Prades, Antoni Serra Pol, Rafel Rosselló²⁷⁷⁷. Aquest nou partit s'organitzà segons Antoni Marimon cap a juny-juliol de 1896 i fou impulsat pel Partit Republicà Radical i reuní quasi tot el republicanisme illenc. La formació de la Unió Republicana impulsà la reorganització dels republicans a diversos pobles de la part forana. Encara que restaven al marge d'aquest partit un petit nucli de republicans federals i un altre de republicans centralistes²⁷⁷⁸. Hem de dir que el març de 1896 ja hi havia un interès d'organitzar Unió Republicana amb el míting celebrat al Teatre Circ Balear a Palma, tot amb l'objectiu de tornar a revitalitzar el republicanisme a Mallorca.

²⁷⁷³ L'acte tingué lloc al seu local al carrer Santacília. A *Las Baleares*, 28-03-1896.

²⁷⁷⁴ *Las Baleares*, 13-04-1896.

²⁷⁷⁵ A l'Estat espanyol la Unió Republicana com a partit es creà el 1903. Però des de 1893 s'havien donat fórmules de coalicions electorals que tenien com a objectiu unir tots els republicanismes en clau electoral.

²⁷⁷⁶ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 1980, p.77

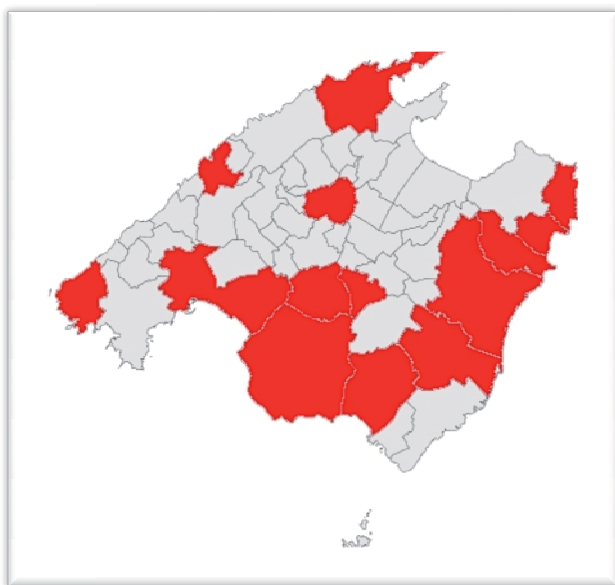
²⁷⁷⁷ *Las Baleares*, 27-03-1896.

²⁷⁷⁸ MARIMON, A.: *Op. cit.*, 1996, p.33.

En general les causes de la manca de suport electoral del republicanisme fou el fort caciquisme de la Mallorca de l'època i el control electoral per part dels partit de torn, liberals i conservadors, que se'ls enginyaren per arraconar al republicanisme a nivell electoral. També en menor mesura el partit socialista creat el 1892 segurament desvià alguns votants del partit federal cap a la candidatura socialista que sembla que tingué força els primers anys de la dècada dels 90, però que aviat es demostrà el pes del republicanisme de caire obrerista als pobles i també a la Ciutat i fins entrat el segle XX no es produí l'auge del socialisme a Mallorca.

En la dècada que oscil·la entre 1886 i 1896 en què els federals es presenten en candidatures unitàries amb altres republicans podem parlar d'un republicanisme minúscul i molt marginal a nivell electoral, llevat de cert èxit el 1891. Així com a la dècada dels 80 gaudia del control de moltes societats populars com casinos, orfeons, societats mutuels com la Unió Obrera Balear, etc. Un cop s'estableix el sufragi universal la massa electoral que semblava havia de ser amplia, al final no fou l'esperada. En part perquè la maquinària del sistema de la Restauració seguia actuant i posava traves als partits republicans²⁷⁷⁹. A més l'organització republicana només estava ben implantada a Ciutat i en aquelles localitats més grans i que comptaven amb una economia diversificada i no solament agrària, a la resta d'illa era pràcticament inexistent.

*Pobles amb organització federal (1891-1894)*²⁷⁸⁰:

²⁷⁷⁹ Per exemple un altre gran entrebanc fou el districte únic. Segons la llei del 1878 tota l'illa de Mallorca esdevenia una única circumscripció, elegint 5 diputats, de manera que els dos possibles diputats republicans que donaria la circumscripció de Palma –on era més difícil la corrupció electoral- quedaven, amb aquesta estratègia amortits pels vots rurals. D'aquest fet ja n'hem fet referència al capítol anterior. També denunciaven la ruralització de la vida política que el règim de la Restauració també havia dissenyat per nodrir-se del vot rural addicte ja que per ser elector de diputats a Corts s'havia de pagar una quota de contribució directe de 50 pessetes si era industrial i de 25 si era territorial.

²⁷⁸⁰ Comparat amb el mapa d'organització federal de 1881, el nombre d'organitzacions no havia augmentat gens. S'havien mantingut els mateixos comitès, llevat d'alguna pèrdua en municipis com Sineu i Santanyí. Recordem que en aquest mapa apareixen les demarcacions actuals. Alguns pobles com Ses Salines (al sud) per exemple fins el 1925 no obtingué la segregació de Santanyí. Altres casos són el de Consell, Ariany, Costitx...

Davant la pèrdua de poder, ells mateixos eren conscients que no havien estat a prop del poble, com havia explicat el metge Pere Ferrer, el qual es queixava que el partit només havia realitzat actes en vista a les eleccions i que s'havia de comptar més amb els obrers. Les eleccions de 1891 esperançaven que el canvi es pogués satisfer però el republicanisme mallorquí any rere any anà empitjorant els seus resultats, tot i continuar tenint una xarxa de societats com l'Orfeó Republicà Balear, els casinos, però ara ja no tenia una societat mutual on congregava els obrers de Palma com havia estat la Unió Obrera Balear, ara aquells obrers es trobaven aglutinats sota l'Ateneu Obrer Mallorquí –una societat vinculada al socialisme de resistència-, afegit que alguns dels obrers optaren per militar a les files del PSOE de Pere Pascual i altres es mostraven propers a l'anarquisme. L'obrerisme republicà a Palma sobretot resistí a través del setmanari de Fèlix Mateu Domeray –*La Voz del Pueblo* (1893-1894)- fins que ell mateix evolucionà cap al socialisme anys més tard (entrat el segle XX). A més de la publicació obrerista que tragué al carrer, revitalitzà el 1893 l'antiga Unió Obrera Balear a Palma i creà sucursals a localitats com Sóller i Inca. També gaudia de molt bona fama a Felanitx on fou convidat en la inauguració del casino republicà, ell i les seves filles. El qui fou un intransigent federal de primera línia cap a 1896 davant l'esmicolament del republicanisme optà per la unió de tots els republicanisme sota un partit únic. Durant el decenni dels 80 havia militant dintre de la Unió Obrera Balear però no formava part de cap partit republicà, mostrant-se proper als grups federals però també als zorrillistes.

Com hem fet amb la dècada dels 80, cal buscar en les societats populars com casinos, orfeons, acadèmies de ball, escoles obreres, etc. la base i suport del que gaudí el republicanisme federal durant una època de restriccions de llibertats. Electoralment el pes que pogués tenir era poc, en part a causa d'aquesta manca de llibertats i el fort caciquisme que imperava a Mallorca, però això no llevava que no existissin organitzacions de base popular i democràtiques properes al republicanisme federal.

Xarxes de sociabilitat republicana. Casinos i premsa (1886-1896)

L'espai polític i social del republicanisme durant aquests deu anys fou compartit per federals i progressistes. L'abril de 1886 s'aprovava el reglament del Casino de la Coalició Republicana del qual era president Ignasi Vidal i era secretari el metge Guillem Serra. El 1892 presidia el casino de Coalició Republicana –Francesc Villalonga Fabregues-, fill d'Antoni Villalonga Pérez. El 1892 el Casino Republicà es trobava al carrer Minyones, número 11²⁷⁸¹. També fou president el progressista Josep Rosich. Els actes que sovint s'organitzaven al casino tenien més a veure amb l'oci i la recreació. El més popular eren els concerts que oferia l'orfeó republicà, continuant amb la tradició que tots aquells actes tenien en el fons un fi solidari²⁷⁸². A més, es

²⁷⁸¹ Fou el març quan s'instal·laren al carrer Minyones, abans estaven al local del carrer del Teatre número 10. *El Republicano*, 10-01-1892.

²⁷⁸² Per exemple, el setembre de 1891 en el casino republicà de Palma, del qual era secretari Jaume Bestard, hi tingué lloc una funció de màgia i d'il·lusióisme, segons *El Republicano*, 20-09-1891. També s'hi dugué a terme una

realitzaren algunes conferències com la que versà sobre l'amor, sota el títol ¿Que es el amor?, de Jeroni Pou²⁷⁸³. El 1894 Jeroni Pou –que seria uns dels homes més importants de la Unió Republicana- més endavant realitzava una nova conferència al Casino Republicà²⁷⁸⁴. Havien estat president Francesc Villalonga, Josep Rosich²⁷⁸⁵ i a principi de 1894 es nomenà a Jaume Suau.

Un altre dels casinos que existiren era el Casino Republicano Mallorquí, situat al carrer Sombrereros, número 5. Es tractava del casino del partit centralista de Salmerón. Aquest grup a partir de 1893 comptà amb un comitè i amb el seu propi espai de debat. Més endavant allotjaren una de les associacions republicanes més importants, l'Orfeó Republicà Balear.

En el decenni del 90 agafà importància i renom l'Orfeó Republicà Balear. Com hem vist normalment participava en actes per recaptar fons per sufocar als més desvalguts. Per exemple, a finals de 1891 es felicitava a l'Orfeó Republicà Balear per la seva actuació en una vetllada musical al Teatre Principal de Palma en favor de les víctimes de les inundacions de Consuegra i Almeria. L'acte fou narrat a les pàgines de *La Aurora*, òrgan de l'Associació dels cors de Clavé²⁷⁸⁶. L'orfeó era dirigit per Andreu Gelabert Cano –germà d'Antoni Gelabert Cano-, col·laborador a diversos diaris republicans. També celebraren una vetllada musical en el Casino Republicà en motiu d'ajudar als perjudicats per les inundacions del pobles de Santanyí i Felanitx²⁷⁸⁷. A principis de 1892 era president de l'Orfeó –Francesc Villalonga Fàbregues- i al igual que s'havia realitzat un concert pels afectats de Consuegra ara es realitzaria un concert per recaptar fons per construir una barriada obrera²⁷⁸⁸.

A partir del decenni del 90 els mallorquins participaven en els grans festivals que organitzaven els Cors de Clavé. Precisament el 1892 l'orfeó republicà mallorquí havia de rebre la visita de diferents societats corals adscrites als Cors de Clavé. S'anunciava que la primavera de 1892 havien de visitar Mallorca les societats corals de Clavé. En aquells moment formaven part dels Cors de Clavé les societats: Alba de Barcelona, Alba de Badalona, La Badalonense, La Palma de Barcelona, La Juventud de La Paloma d'Esplugues de Llobregat, La Familiar Provencalense de Sant Martí i l'Orfeó Republicà Balear de Palma. A principis de juny (dia 6) es volia dur a

vetllada musical a benefici de les víctimes de les inundacions en el qual hi participaren membres de l'orfeó, segons *El Republicano*, 4-10-1891. L'orfeó interpretà *Els Pescadors* i el cor *Arre Moreu* i es felicità al mestre Gelabert pels seus esforços amb la formació i educació artística de l'Orfeó Republicà i l'organització de la vetllada en el saló del Casino (*El Republicano*, 11-10-1891). Altres actuacions foren el concert en favor dels perjudicats de les inundacions de Santanyí, segons *Las Baleares*, 23-12-1891. També l'estiu de 1893 celebraren una vetllada filharmònica.

²⁷⁸³ *La Voz del Pueblo*, 18-02-1894.

²⁷⁸⁴ *Las Baleares*, 18-04-1896.

²⁷⁸⁵ El 1893 encara era el president del Casino Republicano el radical Josep Rosich.

²⁷⁸⁶ *El Republicano*, 22-11-1891.

²⁷⁸⁷ Interpretaren cançons Bosch, Arias, Bernad, Florest i el cor de l'orfeó interpretà el clàssic *Els pescadors*, segons *El Republicano*, 3-01-1892. El diari federal *Las Baleares* anunciava també que el Centro Republicano havia donat un concert organitzat per l'Orfeó Republicà, a *Las Baleares*, 29-12-1891.

²⁷⁸⁸ *Las Baleares*, 14-01-1892. Mentre que continuava el director de l'Orfeó –Andreu Gelabert Cano (*Las Baleares*, 14-01-1892).

terme un festival a Mallorca²⁷⁸⁹. Duia a terme els treballs preparatoris del festival la junta directiva de la societat coral mallorquina. Una de les peces que sonaria seria la de Goula –ex director dels Cors de Clave a Mallorca– que es titulava *Lo Cantor del Poble*. Goula havia de ser l'encarregat de dirigir l'orquestra²⁷⁹⁰. Un mes abans del festival ja eren 15 les societats apuntades per participar a l'excursió i festival que es realitzava a Mallorca²⁷⁹¹. Havien de participar al gran festival les següents societats corals: La Perla Agustinense, Barcelona; Antigua Amigos del Progreso, Sans; Alba, Barcelona; La Juventud, Munistrol; Terpsícore, Sant Baudilio de Llobregat; La Campestre, Hospitalet; Unió Vilanovesa, Vilanova i la Geltrú; Ilustración Obrera, Tarragona; Casino Artesano, Barceloneta; La Americana, Sabadell; La Familiar Provensalense, Sant Martí; La Palma, Barcelona; La Barretienense, Les Corts; El Porvenir, Cornellà; La Paloma, Esplugues; Orfeó Republicà Balear, Palma; La Flora, Sant Joan Despí; La Violeta (abans Iris), Cornellà; Lo Pom de Flors, S. Just Desvern; La Floresta, Bordeta; La Liebre, Castellar del Vallès; Paz y Esperanza, Sant Andreu del Palomar; La Lira Vendrellense, Vendrell; La Ilustración Obrera, Falset; Los Amigos, Tarrasa. Societats de distints barris de Barcelona –sobretot– i que en total reunien una massa coral de 500 individus²⁷⁹². Abans de la celebració del festival, programat al juny, el març de 1892 l'Orfeó Republicà Balear participà en una funció al Teatre Principal de Palma²⁷⁹³ i també realitzà un concert al saló del Casino de Coalición Republicana²⁷⁹⁴. A principi de juny de 1892 Palma es preparava per acollir el festival en total hi havia de participar uns 750 coristes i la infraestructura comptà amb l'espai de la Llonja. Aquest edifici es destinà a menjador per tal de poder servir als 750 coristes de l'Associació de Clavé²⁷⁹⁵. Les societats que allotjaren als coristes catalans eren cercles pròxims al republicanisme com era el cas del Casino Republicà, l'Ateneu Obrer Mallorquí, La Protectora –una societat mutual apolítica però que a la seva presidència hi havia dirigents federals com Rafel Manera o Joaquim Quetglas²⁷⁹⁶, el vapor de La Isleña una societat comercial i marítima lligada també a republicans federals. Pel que fa al programa s'anunciava el següent:

²⁷⁸⁹ *Las Baleares*, 14-01-1892.

²⁷⁹⁰ *Las Baleares*, 9-05-1892.

²⁷⁹¹ Informava *La Aurora* –òrgan de l'Associació dels Cors de Clavé–. A *Las Baleares*, 5-05-1892.

²⁷⁹² *Las Baleares*, 20-05-1892.

²⁷⁹³ *Las Baleares*, 14-03-1892.

²⁷⁹⁴ *Las Baleares*, 30-05-1892. Interpretaren *Flors de maig*, *Le Violete*, *Arre Morreu* i altres sota direcció de Gelabert.

²⁷⁹⁵ Aquests eren els acords de la junta organitzadora del festival: “En el muelle seran recibidos los coristas expedicionarios por la Junta organizadora y cinco músicas por lo menos que son: la del regimiento de Filipinas, la Banda Palmesana, la que dirigió el Sr. Picó, la del Hospicio y una de las de Lluçmayor. Los expedicionarios marcharan por coros llevando cada uno sus respectivos estandartes y abriran la marcha cuatro guardias municipales a caballo intercalándose las bandas mencionadas entre cada tres o cuatro coros. Los coristas comeran en el edificio de la Lonja y seran alojados 200 en la Caserna que para hospital se construyó en el baluarte del Sitjar; 200 en la Protectora; 30 en la Constancia; 100 en el Casino Republicano; 20 en el Ateneo Obrero; y en los vapores de la Isleña todos los restantes hasta 150. El domingo por la noche los coros en particular daran serenatas a las sociedades y corporaciones y el lunes a las 4 de la tarde se verificara la función en la plaza de toros según la detalla el programa que se publica”. A *Las Baleares*, 1-06-1892.

²⁷⁹⁶ També havia estat presidida el 1875-1876 per Antoni Villalonga Pérez, el 1877-1886 per Jaume Suau Torres que formava també part de les candidatures republicanes i aquell any la presidència de La Protectora corria a càrrec de l'advocat Jacint Feliu Ferrà (1887-1892). Un any després La Protectora tornà estar en mans d'un altre republicà, Jaume Morey Vandrell, industrial, que el 1895 s'havia presentat pel primer districte de Palma en les eleccions municipals. Al llibre de Manel Santana apareix una taula dels distints presidents que han ocupat la presidència de La Protectora. SANTANA, M.: *Op. cit.*, 2002, p.136.

“Asociación de los Coros de Clave. Gran Festival en la plaza de toros de Palma bajo los auspicios de la Junta Organizadora de dicha capital para el lunes día 6 de junio de 1892. Masa coral: 600 coristas. Masa instrumental: Banda del Regimiento de Filipinas, Banda Palmesana y Orquesta del Teatro, 200 profesores, bajo la dirección del eminente maestro D. Juan Goula (padre)”²⁷⁹⁷.

D'aquell festival hi ha fotografies com la realitzada per Joan Humbert que regalà a l'Orfeó Republicà Balear on captava la vista que presentava la plaça de bous de Palma durant el festival dels cors de Clavé²⁷⁹⁸. Després del festival l'Orfeó Republicà dedicà una serenata al president del partit republicà Antoni Villalonga on interpretaren *Los Nets dels Almugavers*²⁷⁹⁹. Ja entrats al 1893 l'Orfeó Republicà seguia dirigit per Gelabert. Aquell estiu visità l'illa l'Orfeó Republicà de Maó, en el seu comiat els mallorquins els anaren a acomiadar al moll on es cantaren diferents cors de ambdós orfeons²⁸⁰⁰. Després d'haver celebrat a Palma el festival dels Cors de Clavé, els mallorquins a partir d'ara, s'aventuraren a participar en els demés festivals que es programaven arreu de la geografia peninsular. L'Orfeó Republicà Balear s'agregà als Cors de Clavé dels pobles de Catalunya i s'apuntà a l'excursió a València on s'havia de celebrar aquell any un gran festival²⁸⁰¹.

L'Orfeó Republicà Balear fou una de les associacions republicanes més actives d'aquells anys. Participaven en actes benèfics com els que tingué lloc a mitjans novembre de 1893 en favor dels soldats que es trobaven a Melilla. L'orfeó recorregué els carrers de Palma junt a la societat coral La Constància²⁸⁰². A finals de 1893 en els salons del Casino Republicà es celebraven vetllades musicals en els quals hi participava l'Orfeó interpretant alguns cors del mestre Clavé²⁸⁰³. El 1894 el festival es celebrà a la ciutat de Saragossa. En total hi havia inscrites 59 societats corals, entre elles l'Orfeó Republicà Balear i en conjunt hi formarien part 1.320 coristes²⁸⁰⁴. A l'estiu de 1894 l'Orfeó féu un concert al Teatre Circ i també obsequià amb una serenata al republicà Ignasi Vidal on interpretaren *El Bon Matí, La quexa d'amor* i *Cap al Tard*²⁸⁰⁵. A finals d'any el cor dirigit per Andreu Gelabert tornà al Teatre Circ en un concert a benefici del baríton mallorquí Baldomer Roca²⁸⁰⁶. L'orfeó anualment participava en els balls de màscares que es solien realitzar al Teatre Circ. Era molt corrent que es fessin concerts per part de l'orfeó per ajudar a pal·liar alguns accidents, com per exemple el 1895 en feren un a benefici de les víctimes d'un creuer²⁸⁰⁷. A finals de 1895 viatjaren a Barcelona per participar en un festival en

²⁷⁹⁷ *Las Baleares*, 3-06-1892.

²⁷⁹⁸ *Las Baleares*, 23-07-1892. Vegeu una fotografia de l'orfeó republicà de 1892 a l'apart de l'apèndix.

²⁷⁹⁹ *Las Baleares*, 11-06-1892.

²⁸⁰⁰ *Las Baleares*, 12-06-1893.

²⁸⁰¹ *Las Baleares*, 22-06-1893.

²⁸⁰² *La Voz del Pueblo*, 19-11-1893.

²⁸⁰³ En aquella actuació es distingiren el violinista –Segura- i el pianista –Roig. S'anunciava una altra vetllada pel dia dels Reis. *Las Baleares*, 28-12-1893.

²⁸⁰⁴ *Las Baleares*, 11-05-1894.

²⁸⁰⁵ *Las Baleares*, 26-11-1894.

²⁸⁰⁶ *Las Baleares*, 26-11-1894.

²⁸⁰⁷ *Las Baleares*, 10-05-1895.

favor de les víctimes de l'explosió del revellí de Camp pelat²⁸⁰⁸. En aquest viatge la naviliera La Isleña concedí passatge gratuït als socis de l'Orfeó.

El local de l'orfeó l'any 1895 es trobava al carrer Sombrereros, número 5, on hi havia el casino republicà del partit centralista. L'abril de 1896 era president honorari de l'orfeó Francesc Roca Paretés²⁸⁰⁹, el qual regentava una fàbrica de papers de fumar i una fàbrica de mistos al barri de la Soledat. Aquell any el festival anual que organitzaven els Cors de Clavé es celebrà a Madrid i l'Orfeó Republicà Balear hi va participar²⁸¹⁰. Aquell 1896 el president de l'Orfeó Republicà – Francesc Villalonga – rebia la sol·licitud del batlle de Palma –Jaume Salom Vich– el qual li expressava la voluntat d'organitzar una festa en benefici dels soldats mallorquins inutilitzats de la campanya de Cuba, a les vídues i orfes²⁸¹¹.

L'orfeó que des de 1892 esdevenia una de les societats republicanes més importants, tingué continuïtat al llarg del decenni. El juliol de 1899 aprovà el seu reglament la secció coral del Centre de Unió Republicana i continuava essent presidida pel federal Francesc Villalonga i era secretari Genaro Biñon. La secció coral quedà constituïda sota denominació d'Orfeó Republicà Balear. Podien ser orfeonistes els socis del centre i els majors de 20 anys. Aquests tenien l'obligació d'aprendre solfeig i assistir a les classes del mestre-director, de mentre encara no podia participar en els assajos corals, havien de passar un període preparatori de sis mesos. La massa coral assajava tres cops a la setmana. No assistir a un assaig era penalitzat amb un multa de 0'10 cèntims, faltar a una serenata o funció era penalitzat amb un multa d'una pesseta. Hi havia dos tipus de socis, els protectors i els orfeonistes. Els socis protectors tenien dret a una serenata la vigília de la seva festa onomàstica, sempre que ho sol·licitessin amb una antelació de 8 dies. També si moria un soci, fos orfeonista o protector estaven obligats a rendir-li un tribut concorrent a l'acte fúnebre. Amb els fons de la secció coral podien satisfer els honoraris del mestre-director, la quota anual reglamentària a l'Associació dels Cors de Clavé, l'import dels exemplars que rebien del diari *La Aurora*, a més de les despeses de secretaria i material com partitures. L'orfeó també organitzava excursions que eren sufragades amb el seu fons i amb els diners de les multes²⁸¹².

L'orfeó republicà va donar una serenata al catedràtic de Història Natural de la Universitat de Barcelona, Odón de Buen que s'havia hostejat a la Fonda Balear a l'abril de 1899. Aquest es trobava a l'illa on havia organitzat una excursió escolar amb els seus alumnes. Al llarg de la Restauració foren molts els viatges d'Odón de Buen a l'illa de Mallorca ja vos per propaganda republicana o per motius acadèmics. Odón de Buen formava part del Partit Centralista i segons Manuel Suárez Cortina era el primer partit d'intel·lectuals, i figuraven com a líders: Azcárate,

²⁸⁰⁸ *Las Baleares*, 4-12-1895.

²⁸⁰⁹ *Las Baleares*, 4-04-1896.

²⁸¹⁰ *Las Baleares*, 19-05-1896.

²⁸¹¹ *Las Baleares*, 21-07-1896.

²⁸¹² *Reglamento de la sección coral del Centro de Unión Republicana*. Palma, Tipografía de las hijas de Colomar, 1899.

Salmerón, els germans González Serrano, els germans Calderón, Sales y Ferré, Adolfo Posada, Piernas Hurtado, Odón de Buen...²⁸¹³. A Mallorca militaven en el partit salmeronià Joan Tugores i Ignasi Vidal com a caps visibles. A l'orfeó hi participaven gent propera als cercles republicans com progressistes, federals o salmeronians. La seu d'assaig es trobava al local que compartien els republicans del comitè de coalició republicana. L'orfeó republicà estava compost en la seva majoria per obrers²⁸¹⁴, aquests eren la base electoral d'aquests partits que durant els decennis dels 90 es mostrà insuficient per poder capgirar el rumb polític i social de l'illa de Mallorca.

Pel que fa a les barriades de Palma, que era on majoritàriament vivien les classes populars i obreres, tenim que al Molinar i la Soledad hi havia dos teatres vinculats a societats mutuels i recreatives com eren La Central Forense que ocupava l'edifici de La Curtidora i que es dedicava a celebrar funcions en el seu petit teatre. També es celebraven funcions en el teatre del barri de la Soledad i que es dedicà a les dones d'aquella barriada²⁸¹⁵. Era president de La Central Forense d'es Molinar el republicà Cosme Bauzà. Entre altres funcions que duïen a terme n'hi havia de lligades al pensament filantròpic d'ajudar als més desvalguts com l'actuació en favor de les víctimes d'una explosió en una caldera d'un vaixell²⁸¹⁶. En aquesta funció també s'hi afegí l'Orfeó Republicà que cantà *Els pescadors* i *Bon matí*. No tenim gaire informació d'aquestes societats populars, on s'oferia als seus socis esbarjo a través d'aquest teatre i la organització d'alguns concert a càrrec de l'orfeó republicà, a més de les prestacions de previsió social com a tasca principal. Recordem que al Molinar ja havia estat president d'una societat mutual el metge federal Guillem Serra. Pel que fa al barri de Santa Catalina continuava existint la societat La Marina i era presidida per Bernadí Borràs. Aquesta conservava el vessant lúdic i l'abril de 1892 s'hi dugueren a terme acadèmies de ball en els salons del seu local²⁸¹⁷. El 1894 continuava en marxa la societat i organitzaven balls de màscares, igualment continuava de president Bernadí Borràs²⁸¹⁸. Aquest es presentà en les eleccions municipals per la candidatura republicana al districte de Santa Catalina. El 1899 es creà una cooperativa a la barriada, El Porvenir.

A més a la part forana foren importants els comitès i casinos de Felanitx o altres que encara tenien seus d'Unió Obrera Balear com Lluçmajor, Inca o Sóller on s'hi aglutinava tot el republicanisme. Un altre punt fort era l'Ateneu Obrer Mallorquí lligat estretament amb el republicanisme però també a l'incipient partit socialista. Igualment fou importat la reorganització en el decenni dels 90 de la Unió Obrera Balear a Palma i que s'estengué, com hem dit a Lluçmajor, Inca i Sóller. Agrupacions que a continuació analitzarem. Sumat als casinos, orfeons, societats obreres com l'Ateneu Obrer i la Unió Obrera i hem d'afegir les

²⁸¹³ SUÁREZ, M.: *Op. cit.*, 2000, p.55-56.

²⁸¹⁴ El nadal de 1891 retrassaren un concert per no tenir hores per assatjar els cors ja que es trobaven fent hores extraordinàries a les fabriques i tallers. *Las Baleares*, 17-12-1891.

²⁸¹⁵ *Las Baleares*, 17-03-1893.

²⁸¹⁶ *Las Baleares*, 25-11-1892.

²⁸¹⁷ *Las Baleares*, 23-04-1892.

²⁸¹⁸ *Las Baleares*, 19-01-1894.

agrupacions lliurepensadores que van aparèixer a Mallorca en aquells moment i que ja n'hem ofert un tast en el capítol anterior. Recorden però que el 1888 s'havia creat a Palma la societat Quetglas, fent memòria al dirigent històric Miquel Quetglas Bauzà (1826-1872). Aquesta societat quedà adherida a la Lliga Anticlerical de Lliurepensadors. Continuaven les subscripcions dels mallorquins al diari lliurepensador madrileny *El Motín* i es publicaven als diaris les reaccions del clero balear davant l'avançada de les idees lliurepensadores. S'imposaven multes als protestants²⁸¹⁹, als diaris republicans com *El Republicano*²⁸²⁰ i per altre banda els republicans continuaven criticant les injustícies dutes a terme per l'Església mallorquina, continuaven fent befa dels suposats assetjaments sexuals que practicaven els clergues a les seves feligreses²⁸²¹ i criticaven la misèria social en què estaven imbuïts els més desvalguts davant una Església que semblava despreocupada vivint envoltada de luxes²⁸²². A més romangueren en peu algunes de les lògies formades al principi de la Restauració i se'n crearen de noves com ja hem vist també en el capítol anterior. Fins i tot hem vist com una de les lògies organitzà una escola laica i com també a nivell educatiu es seguiren creant escoles vinculades a les comunitats protestants i també en el si de la Unió Obrera Balear es conservà el vessant instructiu de la societat. Ara bé en aquell decenni va desaparèixer la Institució Mallorquina d'Ensenyament (abans Escola Mercantil) però el 1897 s'impulsà, per un grup similar als fundadors i professors, el Centre Instructiu Obrer. Mentre que a Pollença continuà la tasca educativa de Guillem Cifre de Colonya lligada a la ILE.

La premsa republicana

Ja hem descrit en el capítol anterior l'aparició dels diaris *El Republicano* (1887-1892)²⁸²³ i *La República* (1892-1894) com a òrgan de la coalició republicana²⁸²⁴. A partir de 1890 apareix una publicació pròpiament republicana federal, *Las Baleares* (1890-1896). Després, amb la unificació dels partits, aparegué *La Unión Republicana. Las Baleares* deixà de publicar-se el 31 de juliol de 1896 i ja l'1 d'agost de 1896 sortí al carrer el diari *La Unión Republicana*. Fet que evidencia que vingué a substituir *Las Baleares* i gran part de l'equip de redactors passaren a

²⁸¹⁹ A més s'atacava per part del clero balear qualsevol activitat que portessin a la pràctica els protestants: "Un periódico carcatólico de Palma de Mallorca, ataca furiosamente a una escuela protestante que han establecido en aquella ciudad. Se explica por aquello de que a ningún tendero le gusta que le pongan otra tienda enfrente". A *El Motín*, 23-09-1894.

²⁸²⁰ "El obispo de Mallorca ha publicado una circular sobre el desbordamiento de la prensa periódica y en ella condena a *El Republicano*, periódico de aquella localidad. Los obispos sí que se desbordan y hasta se salen de madre, o sea de Pidal, en cuanto cae sobre el país el chaparrón de los conservadores". A *El Motín*, 20-08-1890.

²⁸²¹ En las Baleares, viven mejor que quieren. Como que estan en su apogeo frailes y jesuitas. No hace muchos días fue a confesarse en una iglesia de Palma una joven y salió del templo llorando y lamentándose del incorrecto proceder de que había sido objeto... A *El Motín*, 22-01-1898.

²⁸²² Hace pocos días fue encontrado muerto de hambre en el zaquizamí donde vivía, o agonizaba en la miseria, un zapatero de Palma. Por aquellos días otro desgraciado, a quien el hambre había trastornado el juicio, daba grandes voces en una iglesia pidiendo al cielo que aplacase su hambre. Entretanto los frailes y los jesuitas triunfan y se pasan la vida más alegre del mundo, entre francachelas y fiestas místico-juerguistas. A *El Motín*, 2-04-1898.

²⁸²³ Era dirigit per Gabriel Castellà i eren redactors Josep Rosich, Josep Cardell, Josep Riera, Joan Vich, Antoni Garcia Colom i Ricard Salvà. El juliol de 1890 havia estat ex comunicat pel bisbe.

²⁸²⁴ Els directors foren Antoni Villalonga i Joan Palou i Coll. El redactor en cap fou Miquel Martí i els demés redactors foren Antoni Marroig, Josep Rosich, Gabriel Castellà, Eusebi Ballester, Francesc Garcia Orell i Josep Estade Coll.

formar part del nou projecte, com el seu director Benet Pons Fàbregues i redactors com Lluís Martí. Aquesta publicació va tenir una llarga duració fins el 30 de gener de 1904. L'administració va estar sempre al carrer Conquistador número 43 i 45. En canvi la redacció era inicialment al carrer de la Pau, número 10. L'octubre de 1896, el Casino Republicà es traslladà al carrer de Danús número 4, i a partir del 12 d'octubre de 1896 també seria la seu del diari. Del 12 de març de 1897 al 30 de gener de 1904 va estar al carrer de Santacília, número 3. Els directors foren Jeroni Pou –promotor del partit Unió Republicana a Mallorca-, Francesc Garcia Orell i Lluís Martí. Entre els redactors i col·laboradors hi havia Joan Torrandell, Ricard Fuster, Josep Estade, Bernat Palmer, Gabriel Llompart, Benet Pomar, Pere Pastor, Joaquim Quetglas, Guillem Serra, Joan Piña, Benet Pons Fàbregues, Antoni Marroig, Martí Salas, Antoni Agustí i Martí Pou²⁸²⁵. A més de la creació d'òrgans de premsa com *La Unión Republicana* o també es fundà el setmanari de tendència regionalista *La Región*²⁸²⁶. A Mallorca s'imprimiren altres diaris propers al republicanisme de caire popular com *La Voz del Pueblo* (1893-1894), òrgan dirigit per l'obrerista Fèlix Mateu Domeray. Anys després engegà una nova capçalera, *La Actualidad* (1898-1900) propera al socialisme. Analtzarem aquests diaris obreristes en els apartats següents quan parlem de moviment obrer en el partit republicà federal.

Tot plegat ajudà que cap al 1897, amb l'activació de la Unió Republicana, hi hagués un republicanisme prou organitzat i que tant a les urnes com al carrer començà a aixecar el cap i fer-se més visible. A més, el republicanisme també fou visible a través de societats obreristes com el Centre Instructiu Obrer on convergiren republicans i socialistes. A partir del segle XX el republicanisme federal es desfà dintre de la gran organització republicana i perd la seva essència i el seu pes, a més el seu líder Pi i Margall mor i alguns dels antics militants es passen al socialisme, altres s'acosten al regionalisme i altres intenten mantenir l'essència federal dins l'organització unificada però amb moltes divergències amb els progressistes i centralistes en la manera d'organitzar un Estat alternatiu i descentralitzat. En altres apartats reprendrem aquesta qüestió.

6.2. El republicanisme federal a la part forana. Anys 90

A la dècada dels 80 hi havia organització a Porreres, Andratx, Santanyí, Campos, Son Servera, Sineu, Sant Llorenç, Sóller, Montuïri, Felanitx, Puigpunyent, Artà, Lluçmajor, Inca i altres. Moltes d'elles mantingueren els seus comitès locals al llarg dels anys 90. Per exemple, el gener de 1891 participaren en una reunió del Comitè de la Coalició Republicana representants d'Andratx, Algaida, Pollença, Inca, Manacor, Campos, Felanitx, Sóller, Montuïri, Sencelles i

²⁸²⁵ DD.AA.: *Op. cit.*, 1993, p.26.

²⁸²⁶ Era director del setmanari Lluís Martí i redactor Benet Pons Fàbregues.

altres²⁸²⁷. Més o menys les mateixes que hi havia organitzades en els anys anteriors, la qual cosa indica que els cercles republicans es mantingueren.

Les cròniques i discursos posaren de manifest que els pobles de Sóller, Andratx i Lluçmajor era on el republicanisme federal comptava amb més adeptes. En el cas de Sóller i Lluçmajor els dos comptaven amb una forta organització als anys 90 a través de la reorganitzada Unió Obrera Balear. Per exemple la Unió Obrera de Lluçmajor el febrer de 1891 recomanava el vot per Antoni Villalonga²⁸²⁸. En el cas d'Andratx el corresponsal de *Las Baleares* d'Andratx informà que s'acabava d'organitzar al poble la societat Unió Republicana²⁸²⁹. Als pobles s'utilitzaven les fórmules d'unió entre els distints republicanismes per enderrocar als enemics, liberals i conservadors. Com hem vist en els decennis dels 80 a municipis com el de Lluçmajor hi havia totes les famílies republicanes, essent més nombrosa la família dels progressistes i dels possibilistes. En temps electorals com es feia a Palma no dubtaven en unir-se per enderrocar al rival comú, però de cap als 90 a municipis com Andratx el comitè ja es formulava unit i passà el mateix en altres localitats on foren més proclius a les unions. Tant a Pollença com a Lluçmajor es crearen a principis del decenni casinos. El Casino Republicà de Pollença es fundà el 1891 i el de Lluçmajor el 1893²⁸³⁰. El Casino Republicà de Lluçmajor fou presidit per Matías Tomàs i era secretari Antoni Pons. L'objectiu d'aquesta societat, creada l'abril de 1893, era fomentar la propaganda de l'ideal republicà i proporcionar instrucció i recreació als socis. La seu del casino es trobava a la plaça major del poble, al pis principal de la casa número 3²⁸³¹. Mentre que a Pollença el líder del republicanisme era el metge Joan Albis Bennàssar. Aquest era el president del Centre Republicà de Pollença i també del Comitè de coalició republicana del poble. El febrer de 1892 els pollencins organitzaren un banquet per commemorar la Primera República, en la qual s'hi reuniren 70 republicans. La taula estava presidida per un bust de Nicolás Salmerón com a prova que eren seguidors dels republicans salmeronians. Dins aquella coalició republicana també hi tenia presència el sector federal, que a Pollença estava representat per Gabriel Aguiló, el qual brindà pel seu il·lustre cap Francesc Pi i Margall. Altres republicans importants que feren parlaments foren Pere Aloy Llobera, el director de l'escola de la ILE – Guillem Cifre de Colonya- i Joan Antoni Salas. En aquella festa no hi mancà la interpretació de l'himne de Riego i de la Marsellesa²⁸³². En el canvi de segle el republicanisme a Pollença passà per un breu crisi després de la marxa d'Albis al partit conservador, però es reorganitzà immediatament i fou president del casino Gabriel Aguiló. A finals d'aquell any, 1901, es

²⁸²⁷ Reunió en la que s'elegí a Antoni Villalonga Pérez com a candidat a les eleccions a Corts. *Las Baleares*, 8-01-1891.

²⁸²⁸ *Las Baleares*, 5-02-1891.

²⁸²⁹ *Las Baleares*, 12-03-1891.

²⁸³⁰ SANTANA, M.: *Op. cit.*, 2002, p.61.

²⁸³¹ FONT, B.: *Op. cit.*, 1995, Vol. VI, p.439-443.

²⁸³² *Las Baleares*, 15-02-1892.

celebrà un míting en el qual hi participaren 400 membres i comptà amb la presència del president del Comitè local de Palma –Francesc Garcia Orell-²⁸³³.

Un altre dels pobles on el republicanisme fou present i cresqué més fou a Felanitx. L'agost de 1891 s'inaugurà un Centre Republicà a Felanitx que havia organitzat el republicà i notari Juli Fermín Quiñones. En la seva inauguració hi participaren Joan Tugores, Lluís Martí, Ricard Roca, Isidre Danstrom i el director de *Las Baleares* –Benet Pons²⁸³⁴. També hi participaren republicans provinents d'altres pobles com la banda de música de Porreres que interpretà *La Marsellesa* i que era dirigida pel mestre Moyà. Antoni Villalonga va presidir aquell acte i també hi participà Joan Palou Coll. També hi feren discursos Joan Bestard, Francesc Villalonga, Antoni Miró Pomar de Santanyí, Guillem Fullana de Manacor. Després dels discursos es féu una marxa pel poble des de la seu ubicada al carrer de l'Aigua fins al raval de Felanitx on es tocà l'himne de Riego en un cadafal front del Casino Liberal²⁸³⁵. El novembre de 1887 havia mort a Madrid el guitarrista i compositor Antoni Picornell Pizà, natural de Felanitx i casat i resident a Alcúdia. Des de jove havia estat afiliat al partit progressista i combregava amb les idees republicanes de Manuel Ruiz Zorrilla. A Madrid el juny de 1866 participà a les barricades i el 1868 quan esclatà *La Gloriosa* era secretari de l'Ajuntament de Alcúdia, que fou un dels primers pobles on arribà la notícia de la Revolució de Setembre i fou la primera que negà l'obediència a Isabel II. Durant la Restauració, Antoni Picornell treballà a favor de la causa republicana, i ho féu fins a la seva mort²⁸³⁶. El febrer de 1892 morí un altre republicà felanitxer, el qui fou diputat a les Corts el 1873, Julià Suau Carrió. Els republicans Juli Fermin Quiñones i Nadal Adrover, notari i nou president de la societat recreativa La Protectora, feien arribar la notícia de la mort d'aquest. Suau havia estat el secretari de l'Ajuntament de Felanitx durant molts anys. Morí a l'edat de 56 anys. Formava part de la Junta de Govern del Banc de Felanitx i era president de la societat recreativa La Protectora²⁸³⁷.

El febrer de 1896 es commemorava l'aniversari de la proclamació de la Primera República al Centre Republicà de Felanitx. Hi havia uns 150 comensals en el banquet. Al final es feren brindis com el realitzat pel president del Centre Republicà –Antoni Llodrà-, tot seguit parlà el president del Comitè Republicà de Felanitx – J.F. Quiñones i presentà al convidat per aquella vetllada –Fèlix Mateu- i al col·laborador del diari *Las Baleares* –Torrent-. Torrent amb dialecte valencià pronuncià un discurs en el qual aconsellava la unió de tots els republicans i igual féu Fèlix Mateu que primer narrà les dificultats que havia passat el partit republicà i manifestà que era indispensable la unió de tots els republicans si es volia que la idea de la república arribés al poder²⁸³⁸. Posteriorment continuaren la vetllada a la casa del ric hisendat –Agustí Fuster- i la

²⁸³³ *La Unión Republicana*, 3-12-1901.

²⁸³⁴ *Las Baleares*, 28-08-1891.

²⁸³⁵ *Las Baleares*, 1-09-1891.

²⁸³⁶ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. V. 25-11-1887.

²⁸³⁷ *Las Baleares*, 29-02-1892.

²⁸³⁸ *Las Baleares*, 12-02-1896.

filla de Fèlix Mateu –Antònia Mateu- els féu gaudir de les seves dots musicals²⁸³⁹. Antònia Mateu cantà tres composicions de les quals ella n'era l'autora de la música i de la lletra el seu pare –Fèlix Mateu Domeray-. Antònia Mateu comptava tan sols amb 14 anys. El seu pare també llegí poesies com *La Esclavitud* de la qual n'era l'autor i després féu un sentit discursos enaltint la fraternitat. Torrent que acompanyà amb la festa a Felanitx a Fèlix Mateu també dedicà poemes a les al·lotes del Centre Republicà de Felanitx. Els republicans de Felanitx també havien organitzat un diari titulat *El Eco de Felanitx* el 1890²⁸⁴⁰ i probablement els republicans també controlaven la societat mutual La Protectora de la que era president el finit Julià Suau, ex diputat federal.

En el banquet organitzat a Felanitx, Joan Bestard en el seu discurs, envià salutacions a Melcion Cloquell de Montuïri, prova que existia organització a Montuïri el 1896. Anys abans, el 1894, el comitè local de Felanitx era dirigit per Pere Rosselló i Antoni Llodrà. També hi havia organitzat un comitè republicà a Capdepera amb Serafí Nebot al capdavant, a Son Servera amb Jaume Servera, a Sant Llorenç amb Antoni Parera i a Manacor amb Martí Gelabert, Joan Pastor i Bartomeu Artigues²⁸⁴¹.

L'impacte electoral del republicanisme a la part forana fou mínim. Ara bé, en aquells nuclis on el republicanisme es mostrava fort, com Lluçmajor, Capdepera²⁸⁴², Pollença, Andratx o Sóller els republicans obtingueren regidors i formaren part del govern a l'oposició en alguns pobles. A Capdepera eren dos els regidors republicans que el 1890 votaren en contra de la compra de ciris per als regidors i secretari de l'Ajuntament per tal d'assistir a les funcions de la Setmana Santa, però per majoria de vots l'Ajuntament de Capdepera acordar la compra de ciris²⁸⁴³.

A partir de la unificació del republicanisme amb la creació de Unió Republicana es crearen comitès i casinos arreu de l'illa. Però al llarg dels noranta la presència electoral a la part forana dels republicans era minúscula. De fet els dirigents republicans tractaren de corregir l'error donat la manca d'implantació als pobles, sovint feien menció que hi faltava organització. Però

²⁸³⁹ *Las Baleares*, 12-02-1896.

²⁸⁴⁰ És l'únic setmanari republicà creat a la part forana. *El Eco de Felanitx* fou un setmanari felanitxer creat el 1890. Fou el portaveu del partit republicà. Sortiren 21 números del 6 de febrer al 21 de juny de 1890. S'imprimia la Tipogràfica felanitxera. Va tenir dos directors D. Poncià Aguiló i D. Pere Rosselló. Sortia el dijous i la redacció i administració estava ubicada al carrer Zavellà número 14, principal. Estava compost de dos fulls. A XAMENA, P.: *Op. cit.*

²⁸⁴¹ Circular que envià el Comitè Provincial al districte de Llevant per saber la seva opinió sobre si participar en les eleccions provincials. La circular porta la data de 12 d'agost de 1894. Carta conservada a la Biblioteca Lluís Alemany.

²⁸⁴² A Capdepera el 1894 comptaven amb Serafí Nebot al capdavant. El republicanisme a Capdepera havia vist com tres dels seus principals dirigents es passaren als partits del sistema. Era el cas de Mateu Melis Moll i els germans Antoni Ferrer Pellicer i Sebastià. Antoni Ferrer ex republicà, a l'entorn de 1888 era el batlle de Capdepera. Els qui organitzaren un comitè republicà en aquella època foren antics republicans: Luciano Cirer, Mateu Sancho Espinosa, Tomàs Siquier, Luciano Pascual i altres significats antics republicans. El 1895 era president del comitè republicà Luciano Cirer. A partir de 1896 s'organitzà un comitè de Unió Republicana i un casino. Aquests no governaren mai però féu una forta oposició als partits del liberal i conservador. En el comitè hi participaven activament Mateu Sancho Espinosa i Antoni J. Massanet. Foren molt propers al centre espiritista on es reuniren camarades i dones del centre per parlar de la fundació d'una cooperativa. Aquesta fou La Protectora i la seva durada fou efímera. Recull a partir de les memòries de Antoni J. Massanet: MASSANET, A.: *Vida Op. cit.*, p.109.

²⁸⁴³ Els regidors Jeroni Melis i Pere Josep Terrassa, republicà es negaren a finançar els ciris. A *Ibidem*.

aquests no aconseguiren capgirar la situació desèrtica que vivia el republicanisme a la majoria dels pobles. Perquè ens facem una idea de la poca força electoral dels republicans als pobles, podem observar com el setembre de 1892 en unes eleccions provincials els republicans ja d'entrada només presentaren candidatura al districte de Palma i no es molestaren en presentar-ne al districte de Manacor i al d'Inca. Com passà el 1894 en una carta al president Antoni Villalonga, els companys republicans del districte de Manacor elegiren no muntar una candidatura republicana. Els republicans en les provincials de 1892 foren arrasats. Entre els conservadors i els liberals aconseguiren uns 7.700 vots i els republicans col·ligats aconseguiren 1.100 vots. Aquests foren a més superats pels carlins que aconseguiren el doble de sufragis, 2.300²⁸⁴⁴.

*Taula de resultats dels candidats republicans al districte de Palma*²⁸⁴⁵:

Candidatura republicana	Josep Rosich	Antoni Villalonga
Palma	873	849
Algaida	13	0
Andratx	27	23
Banyalbufar	0	0
Bunyola	0	0
Calvià	4	4
Capdellà	4	4
Deià	0	0
Esporles	58	36
Establiments	0	0
Estellenchs	0	0
Fornalutx	6	19
Llucmajor	125	0
Marratxí	5	5
Puigpunyent	0	0
Santa Eugènia	0	0
Santa Maria	5	5
Sóller	6	6

Aquesta taula ens mostra com hi havia localitats en el qual el republicanisme era nul i històricament el republicanisme no hi havia arrelat. Les localitats amb més empenta eren les de Llucmajor, Esporles, Andratx i molt per darrera Fornalutx i Algaida (amb 13 vots). A Llucmajor

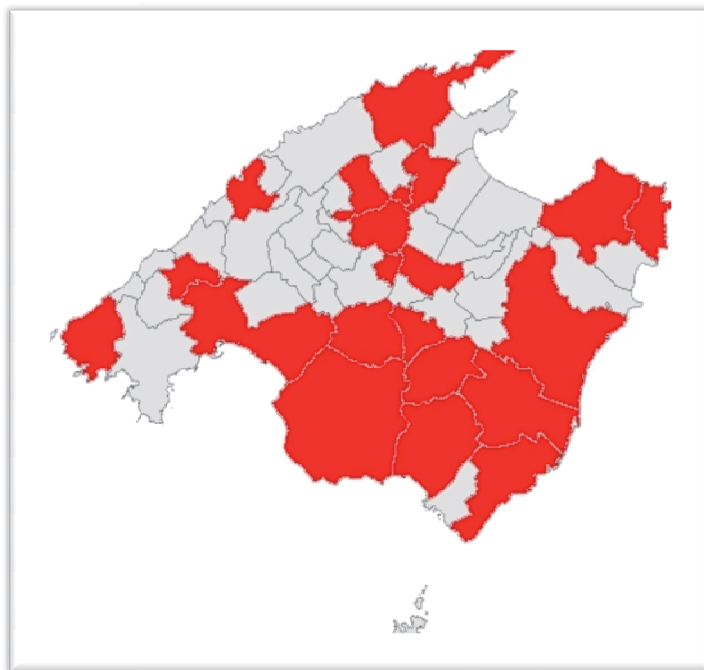
²⁸⁴⁴ *Las Baleares*, 12-09-1892.

²⁸⁴⁵ Elaboració a partir dels resultats publicats a: *Las Baleares*, 12-09-1892.

hem esmentat la força dels possibilistes i progressistes i precisament fou l'indret amb més vots i que es produí cap al candidat progressista –Josep Rosich-.

Com hem dit a partir de la unificació del republicans sota l'aliança -Unió Republicana-, la implantació del republicanisme va créixer i en les eleccions municipals de 1897 aconseguiren regidors a Palma (2), a Montuïri (4), a Esporles (2) i a Pollença (2). En les de 1899 augmentaren el nombre de regidors a Palma (4) i també obtingueren representació a Andratx, Capdepera i Lluçmajor. En el cas de Palma no aturà de créixer i el 1901 obtingueren 9 regidors i el 1903 passaren a 12 regidors. A partir d'aquell moment es crearen comitès de la Unió Republicana arreu de Mallorca i provocà un considerable augment de l'organització republicana, que comptà amb presència republicana a 21 municipis. Anteriorment hi havia implantació a 14 municipis (principi dels 90) i havia estat l'època amb menor organització.

*Pobles amb organització republicana (1898-1901)*²⁸⁴⁶:

D'alguna manera la llavor sembrada en el decenni dels 90 va florir. Tot i semblar, que a través dels resultats electorals, el republicanisme era més mort que viu, s'han de tenir en compte les xarxes de sociabilitat on les veus republicanes eren ben presents a través de l'Orfeó Republicà Balear, la Unió Obrera Balear, l'Ateneu Obrer Mallorquí, les lògies maçòniques, els cercles espiritistes, etc. A més ajudà a augmentar les files del republicanisme la nova estratègia adoptada, que era la unificació i la de caminar cap a la constitució d'un partit únic. Com veurem les mateixes societats obreres com la Unió Obrera Balear davant la inviabilitat del partit republicà optaren per recolzar i divulgar la idea d'unir a tot el republicanisme. Per contra el

²⁸⁴⁶ Mapa elaborat a partir de la informació detallada en l'obra: GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1973, p. 33-34.

partit federal es negava a adoptar aquesta postura sense adoptar un programa polític comú i que s'adoptés la fórmula federal per organitzar l'Estat. La postura defensada per Pi i Margall no collà i i poc a poc va anar essent arrossegada per la veu majoritària encapçalada per homes com Salmerón, vencent així la versió liberal progressista en contra de la versió més democràtica i popular que defensaven els homes del partit federal.

6.3 Els nous programes republicans. El programa del PRDF. El moviment obrer en el partit republicà federal. De l'esmicolament de la Unió Obrera Balear a la creació de l'Ateneu Obrer Mallorquí

Des de la tribuna de la premsa o des dels ajuntaments reivindicaren una sèrie de mesures que ja hem anat fent esment. Les mesures que es continuaren o reactivaren eren la petició d'enderrocament de les murades, la creació d'un eixample i altres enfocades a la millora de les condicions vida de les classes obreres. Aleshores es treballà, sobretot a Palma, en la construcció de cases barates i en la instal·lació d'una cuina econòmica²⁸⁴⁷. En aquest sentit es reorganitzà la societat mutual i cooperativa Unió Obrera Balear i es creà un nou centre obrer, l'Ateneu Obrer Mallorquí, que pretenia convertir-se en una societat de resistència.

L'any 1893 es donà lectura en el Congrés dels Diputats del projecte d'enderrocament de les murades. *La Voz del Pueblo* se'n alegrava de la feina que havien realitzat els diputats mallorquins en favor de l'enderrocament ja que les murades com deien ells oprimien el cor de la ciutat²⁸⁴⁸. El juliol de 1893 *La Voz del Pueblo* tornà publicar un article que 20 anys abans havien publicat en *El Cantón Balear* sobre l'eixample de Palma per seguir mostrant el seu suport a l'enderrocament²⁸⁴⁹. També van aparèixer publicacions per part de l'enginyer Eusebi Estada on es demostrava la necessitat d'enderrocar les murades i executar un eixample. Totes les passes que es donaren en pro de l'enderrocament les tenim explicades en el capítol anterior i com hem vist fins el 1902 no es dugué a terme l'execució. Paral·lelament sorgí la necessitat de millorar els habitatges en els quals vivien les classes populars, sovint petits i en unes condicions higièniques pèssimes. Per aquest motiu a partir dels decennis dels 90 es dissenyà la construcció de cases barates per obrers on hi tingueren una gran implicació els regidors republicans. També

²⁸⁴⁷ Aquesta última sobretot a partir de la guerra de Cuba.

²⁸⁴⁸ *La Voz del Pueblo*, 4-06-1893.

²⁸⁴⁹ Sobre l'actualitat en què es trobaven les murades el 1893 reivindicaven el següent: "Rota la maldida argolla de piedra, llamada muralla, que oprimia el cuello de esta Ciudad, es hora de que se piense en su ensanche necesario y por todos pedido. Las murallas solo han desaparecido en una mínima parte, gracias al reaccionismo militar que hoy aun por desgracia todo lo inficiona, pero entrevemos el no lejano día en que desaparezca por completo. Si se deja al egoismo privado hacer lo que mejor se le antoje cuando caigan las murallas y con ellas la zona polémica al son de las trompetas del progreso como dicen cayeron las de Jericó al son de las del pueblo de Israel, resultará un aborto monstruoso con el barrio de Bellver o del Molinar, ver a efigies de la ignorancia y de la mas necia y repugnante avaricia; pero si el Ayuntamiento tiene de antemano un justo y racional plano de ensanche se reproducirá lo que en Santa Catalina cuyas nuevas edificaciones, calles y plazas anchas y rectas pueden competir con las de los pueblos mas adelantados, beneficiando de consumo al individuo y a la colectividad; pues para ello y para armonizar sus distintas y a veces opuestas aspiraciones dentro la moral y el derecho existen las autoridades. Levante cuanto antes el Ayuntamiento el plano del municipio y proyecte el trazado del futuro ensanche". *A La Voz del Pueblo*, 9-07-1893.

a causa de la Guerra de Cuba s'organitzà a Palma una cuina econòmica. Aquesta havia estat demandada pels regidors republicans i comptaren amb l'ajuda d'homes provinents de la burgesia com Manel Sales, ex federal, o alguna congregació de monges que allotjà la cuina a les seves instal·lacions.

Les institucions públiques, coneixedores d'aquest greu problema dels habitatges obrers, intentaren solucionar la situació projectant la construcció de cases barates per a la classe obrera. Hi havia hagut iniciatives els anys 1881 i 1882 per construir cases per les famílies pobres però a causa del bloqueig que suposaven les murades no s'havia pogut dur a terme el projecte. L'enginyer que projectà aquests habitatges al raval de Santa Catalina era Eusebi Estada²⁸⁵⁰, el qual ja havia demostrat a través dels seus escrits la seva sensibilitat cap al problema obrer. El 1891 es van reprendre aquelles iniciatives i es buscaren solars per construir cases barates per a obrers. El projecte vingué de la mà dels regidors republicans com Francesc Garcia Orell – militar²⁸⁵¹ – després d'una proposició feta a l'Ajuntament de Palma. Des del diari *El Republicano* proposaven que es construís a prop de la Porta Pintada i la Porta del Camp donat que eren les zones on hi havia més treballadors pobres. També es veu que ja estava sobre de la taula la possibilitat de construir una barriada per obrers a l'Hort del Ca (just a la vora del barri de La Soledat), cosa que des de *El Republicano* trobaven que seria un error perquè aquests habitatges no els voldrien els obrers palmesans –segurament per la llunyania dels seu lloc de treball- i també esmentaven que tampoc es construirien a Santa Catalina –al·legant que allà ja s'hi havien fet intents i no havien reeixit-²⁸⁵².

La minoria republicana era la que hi tenia més interès. Els regidors Francesc Garcia i Josep Ferrer participaven de la comissió especial que s'havia creat per estudiar la construcció d'una barriada obrera. La comissió estudià els terrenys de l'Hort des Ca i de Santa Catalina. S'analitzaren uns terrenys de l'Hort d'es Ca terrenys, aquests confrontaven amb les carreteres de Manacor i Lluçmajor. En aquell indret Francesc Roca tenia en propietat la fàbrica de fòsfors – una fàbrica on hi treballaven un centenar de persones-, aquesta ara era propietat dels seus fills –

²⁸⁵⁰ Es tractava d'un projecte de construcció de cases de planta baixa i primer pis amb dependències com jardí i rentadors i que es podia obtenir a través d'un interès mòdic pel capital i fer-se llogater-propietari en un temps de 10, 15, 20 anys segons les condicions que estipulés el llogater. La barriada s'havia de projectar a l'eixample del raval de Santa Catalina però els terrenys que havien concedit per l'edificació no eren suficients per culpa de les murades. A *El Republicano*, 5-07-1891.

²⁸⁵¹ Francesc Garcia Orell (Mallorca 1851-26-02-1823). Militar i polític republicà adscrit a la Unió Republicana. Participà activament en política en els anys de la creació de la Unió Republicana juntament amb Jeroni Pou i Lluís Martí i fou regidor de l'Ajuntament de Palma per aquesta formació els anys 1899, 1901, 1903 i 1905. A més també escrigué al diari *La Unión Republicana*. Pensem que Francesc Garcia simpatitzava amb les idees federals ja que en un míting a Pollença el desembre de 1901 elogià a Pi i Margall per la seva campanya en favor de l'autonomia dels municipis. En aquell míting que congregà 400 persones al casino republicà de Pollença també hi participaren Jeroni Pou i Lluís Martí. En aquells moments Garcia Orell era membre del Comitè local de Palma i el casino de Pollença era presidit pel federal Gabriel Aguiló. A més en el discurs de Garcia Orell es recordà que la base del partit republicà eren els proletaris, els pobres i els desheretats. El 26 de febrer de 1926 morí essent gerent de l'empresa La Alfombrera i l'impulsor de la construcció de l'excorxador municipal de Palma. Les dades sobre el míting han estat estretes de *La Unión Republicana*, 3-12-1901.

²⁸⁵² *El Republicano*, 1-11-1891.

Eduard i Ricard²⁸⁵³ - que eren correligionaris republicans. També la comissió es dirigí al raval de Santa Catalina per inspeccionar la situació dels solars disponibles²⁸⁵⁴. A finals d'any, el 1891, es formà una junta per a la construcció de cases per obrers pobres²⁸⁵⁵. En aquesta junta de republicans hi havia almanco Francesc Garcia Orell i Benet Pons Fàbregues, secretari i encarregat de redactar les bases del projecte. El gener de 1892 es recaptaren diners per tirar endavant el filantròpic projecte a través d'un concert al teatre principal²⁸⁵⁶. El febrer continuaven les gestions i es reuní la Junta d'Auxilis per a Obrers que havia de tractar la qüestió dels habitatges econòmics per a treballadors, Benet Pons Fàbregues continuava a la comissió organitzadora²⁸⁵⁷.

Sabem de l'existència de dos avantprojectes de 1891 que ens descriu el mestre d'obres de l'Ajuntament de Palma -Bartomeu Ferrà- i que ell mateix dissenyà. Ferrà comentava que no es tenien notícies de la comissió municipal formada per l'Ajuntament de Palma per tal d'estudiar la possibilitat de l'eixample degut a les nefastes condicions higièniques en què es trobava la ciutat. Els diaris republicans alguns cops comentaren el passotisme de l'ajuntament, llevat dels dos regidors republicans que eren els únics de la comissió que es presentaven a les reunions. Ferrà posà sobre la taula la idea que s'havia d'actuar en la qüestió urbanística i que s'havien de construir cases més acceptables que les del raval (de Santa Catalina)²⁸⁵⁸, dels Hostalets (s'Hostalet d'en Canyelles), La Soledat i el Portitxol²⁸⁵⁹. El principal entrebanc per satisfer el projecte era el ram de guerra i la negativa davant l'enderrocament de les murades, però Ferrà de manera optimista parlava que si a Barcelona s'havia pogut aconseguir a l'illa també es podria satisfer. Ferrà dissenyà un avantprojecte d'urbanització de la zona marítima compresa entre la ronda de llevant de Palma i els caserius des Portitxol. Una zona que per un costat limitava amb la barriada de La Soledat on ja hi havia nombroses fàbriques. Ferrà parlava de dotar es Portitxol d'una església (bàsic per un home de idees conservadors com Ferrà) i altres serveis com un escorxador. A més a l'altre límit on hi havia la carretera de Lluçmajor i la cantera del Coll de'n

²⁸⁵³ Ricard Roca Amorós (Palma, 1849- Palma, 6-01-1918) era membre de la lògia Caritat, creada el 1888 i el 1891 ell en fou venerable mestre. Capità de marina mercant i empresari industrial. Va heretar l'empresa del seu pare, Francesc Roca Paretas. Va ser vocal de La Isleña Marítima i presidí (1906-1916) la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació. Residí a la possessió de Son Cigala ubicada a La Vileta (Palma), on morí i fou enterrat en un mausoleu del cementiri de La Vileta.

²⁸⁵⁴ A Santa Catalina s'investigaren els preus i condicions de venda dels solars situats prop del carrer Despuig i també de la Plaça del Progrés. *Las Baleares*, 29-10-1891.

²⁸⁵⁵ La junta estava formada per Filiberto Abelardo Díaz com a president i que era provisor eclesiàstic i vicari capítular, també per Pedro Massanet Ochando, senador del Regne; Joaquim Rovira, Antoni Maura, Marquès de San Simon, Pascual Ribot i el Comte de Sallent, com a diputats a Corts; Pere Sampol, com a president de la Diputació Provincial; Marquès de la Bastida com a batlle de Palma; Pere Martínez, Francesc Garcia, Enric Sureda, com a regidors; Joan Munar, Santiago Villalonga i Joan Guasp com a vocals de la Junta de Sanitat; Manuel Chápuli com a arquitecte municipal; Miquel Oliver, Ricard Salvà, Joan Gelabert i Benet Pons Fàbregues, com a secretaris. Benet Pons també era l'encarregat de redactar les bases del projecte. A *Las Baleares*, 21-12-1891.

²⁸⁵⁶ *Las Baleares*, 13-01-1891.

²⁸⁵⁷ *Las Baleares*, 4-02-1892.

²⁸⁵⁸ Sobre Santa Catalina diversos estudiosos ja han parlat de la manca de planificació urbanística que existí el 1869 quan es dugué a terme l'execució del primer eixample. A llibres com ESCARTIN, J.M.: *Op. cit.*, 2001 o CANTARELLAS, C.: *Op. cit.*

²⁸⁵⁹ FERRÀ, B.: *Op. cit.*, 1891, p.135-140.

Rebassa preveia la construcció d'una barriada no per rics sinó per obrers amb lloguers barats²⁸⁶⁰. Un any més tard, el març de 1892, plasmà el projecte de construcció de habitatges econòmics per obrers i no ho féu entre el Portixol i el Coll de'n Rebassa sinó que ho projectà a la zona de Santa Catalina i els Camp de'n Serralta concretament a la zona anomenada sa Punta. Bartomeu Ferrà explicava que feia 22 anys que s'estava intentant construir uns habitatges als solars edificables del Camp d'en Serralta (al costat de Santa Catalina), a més també s'hi havien de construir fàbriques i magatzems. Parlava que aquest projecte d'urbanització havia estat aprovat per l'Ajuntament de Palma el 12 d'agost de 1870. Anomenava l'estudi que havia fet l'enginyer Eusebi Estada el 1886 per a la Societat Española de Higiene de Madrid pel qual obtingué el primer premi amb el treball: *Condiciones que deben reunir las viviendas para que sean salubres*. La societat mallorquina se'n feia ressò de la problemàtica que existia envers les condicions higièniques de les cases dels obrers, per aquest motiu la Revista Balear de Ciencias Medicas el 15 de maig de 1890 també publicà un article titulat: *Malas condiciones higiénicas que reunen las casas habitadas por familias pobres en Palma*. Ferrà a La Punta dissenyà cases que tenien planta baixa i una planta i feien 160 metres quadrats que en comparativa a les golfes, on vivien algunes famílies obreres de Ciutat, res tenien a veure amb les pèssimes condicions que presentaven els antics habitatges. Però el problema d'aquests habitatges que dissenyà Ferrà eren el seu cost. Al final aquest projecte tenia l'inconvenient que no anava destinat a les famílies d'obersers pobres de Ciutat, que eren qui patien més les conseqüències de l'amuntegament sinó que anava destinat als jornalers intel·ligents –com expressava Ferrà- que eren els qui podien disposar d'alguna quantitat a la qual anirien sumant els seus estalvis²⁸⁶¹. Davant la impossibilitat d'estalviar de molts obrers Ferrà apuntava que podria fer cases de menys importància i de menor cost però aquestes no serien dignes del seu desig ni estudi²⁸⁶².

La qüestió de les cases barates no s'acabà de resoldre tot i els intents de l'Ajuntament. Les classes treballadores de Palma seguiren pagant uns lloguers elevats de 6 a 8 pessetes mensuals per viure a extramurs a La Soledat o al raval de Santa Catalina o a preus similars a intramurs als pisos baixos anomenats *botigons* i als quarts i quints pisos de Palma que eren humits i obscurs els primers, sense aigua i mal condicionats els segons²⁸⁶³.

²⁸⁶⁰ *Ibidem*.

²⁸⁶¹ El preu per habitació tenia un cost que oscil·lava entorn a 2.500-2.750 pessetes i se li havia d'afegir el cost del solar.

²⁸⁶² Ferrà acabava dient: "Estamos en contra de las grandes barriadas de habitaciones para obreros segregados de las clases pertenecientes a la clase ilustrada... En estos ensanches modernos se construirán iglesias, escuelas públicas espaciosas y ventiladas para que los hijos del obrero, en vez de holgar en la vía pública, aprovechen sus tiernos años en bien de su inteligencia... Que se creen talleres Salesianos junto a las fábricas, para que la juventud no se contamine con los malos ejemplos del anarquismo ateo" A FERRÀ, B.: "Viviendas económicas para obreros", *BSAL*, IV, (1892), p.199-203.

²⁸⁶³ Recollit a *Ibidem*. Per aquest motiu al seu avantprojecte de sa Punta preveu planta baixa i primera planta i pisos de considerables dimensions (160 metres quadrats). Aquests tendrien una sala –anomenada popularment *botiga*- que podia servir d'obrador o taller per oficis mecànics a petita escala. Cuina i menjador amb xemeneia que rebria la llum de la sortida cap a l'hortet. Habitació per a varons amb dos llits amb llum directe del carrer, un rebost o magatzem, bugaderia i pila de rentar roba, bany, sortida a l'hortet, pou o cisterna i al pis de dalt una habitació dormitori de matrimoni i una habitació independent per dos llits.

Anys més tard, s'intentà resoldre la problemàtica de l'habitatge obrer. El 1915 es creà una junta pel foment i millora de les cases barates de Palma. Un pas important havia estat l'enderrocament de les murades (1902) que possibilità l'eixampla i en conseqüència la construcció de nous habitatges i barriades populars. El diari *La Almudaina* edità un especial sobre l'enderrocament de les murades en el qual s'incorporaren articles dels homes que més havien treballant en la demanda de l'enderrocament com l'enginyer Eusebi Estada o polítics republicans federals com Alexandre Rosselló (a partir de 1883 liberal), el periodista federal Benet Pons Fàbregues o l'arquitecte i regidor republicà Francesc Garcia Orell²⁸⁶⁴. Eusebi Estada recordava el que havia estat la reivindicació de l'enderrocament de les murades i narrà el procés de l'arribada de la concessió del projecte d'enderrocament. Aquest fou aprovat pels diputats balears el 1893 i després d'algunes modificacions fou aprovat pel Congrés el mes de juny de 1895. Estada com ja havia demostrat en les seves publicacions incidia en el tema de la massificació de la població i les males condicions higièniques que es donaven en els suburbis i que provocaven una mortalitat excessiva a les barriades dels Hostalets i es Molinar, així com també al Camp d'en Serralta i La Soledat. Per altra banda, posava l'exemple de Santa Catalina com a barri que havia millorat molt des del punt de vista higiènic gràcies a l'enderrocament de la murada compresa entre la plaça Drassanes i el carrer de la Marina el 1873 autoritzada per la República²⁸⁶⁵. Mentre que Alexandre Rosselló destacava l'esforç unànime que havien satisfet durant dues generacions la cooperació dels partits polítics, premsa, corporacions i acadèmies que finalment havien aconseguit l'autorització per l'enderrocament de les murades de Palma i que el seu partit –el partit liberal dinàstic- havia tingut la sort de trobar-se en el poder²⁸⁶⁶. El republicà Francesc Garcia Orell escrigué sobre els treballs que havia dut a terme l'Ajuntament de Palma des de 1895. Mentre que el també republicà, Benet Pons, es dedicà a recordar les glòries del passat i elogià als homes de 1873:

“Salud a los patriotas que en 1873 no se dejaron amedrentar por la fuerza; y en medio de los cañones que rodaban con estrépito por las calles de Palma, pasearon sus banderas con el lema “Abajo las murallas”, y huyendo de todo utilitarismo, en vez de hacer del derribo una mejora, hicieron un poema: no dieron desahogo a la Ciudad abriendo los diques de los barrios populares, sino que hicieron surgir de entre los murallones el cántico de piedra a la belleza que elevó Sagrera para que se mirare eternamente en los cristales de nuestra bahía”.

També recordà al batlle de Palma –Gabriel Oliver Morey- i que ara militava activament al Centre Democràtic Federal. Aquest batlle el dia del primer enderrocament es pujà sobre el mur i cridà: *en nombre del presidente de la República Española, abajo las murallas*. Benet Pons

²⁸⁶⁴ *El derribo de las murallas de Palma (extracto de La Almudaina de los días 10, 11, 12 y 13 de 1902)*. Palma de Mallorca. Tipo-litografía de Amengual y Muntaner, 1902.

²⁸⁶⁵ Article d'Eusebi Estada titulat “Recordemos el pasado. Pensemos en el Porvenir” a *El derribo de las murallas de Palma (extracto de La Almudaina de los días 10, 11, 12 y 13 de 1902)*. Palma de Mallorca. Tipo-litografía de Amengual y Muntaner, 1902, p.15-17.

²⁸⁶⁶ Article d'Alexandre Rosselló titulat “Avante” a *El derribo de las murallas de Palma (extracto de La Almudaina de los días 10, 11, 12 y 13 de 1902)*. Palma de Mallorca. Tipo-litografía de Amengual y Muntaner, 1902, p.21.

també recordava el paper de Josep Guarro en el procés i sobretot en destacava les seves gestions amb el president Figueres: *perdido entre la multitud aplaudía Guarro; Guarro el compañero de Figueras en la persecución, Guarro el modesto ciudadano que sólo utilizó su valimiento con el Jefe del Estado para lograr el derribo de las murallas de Palma*. A més Benet Pons recordava als últims batlles i regidors i personatges influents que s'havien desviscut per l'enderrocament com Joan Oliver, Joan Gelabert, Baltassar Champsaur, el batlle Miquel Santandreu, els viatges a Madrid de Guillem Roca i Lluís Martí, etc.²⁸⁶⁷ Un últim article era el del periodista de *La Almudaina* Jeroni Amengual Oliver i que tenia molt a veure amb el problema exposat de les cases per obrers. Aquest afirmava que l'eixampla ajudaria a la millora dels habitatges dels obrers. A partir d'ara amb la ciutat nova es podrien aixecar cases higièniques, barris per obrers que esdevindrien un refugi confortable i es lliurarien de les cases amb habitacions amuntegades que existien en aquell moment a la ciutat de Palma. A més aquests nous habitatges podrien ser adquirits pels obrers que al cap de cert temps podrien esdevenir propietaris d'aquestes. Amengual exposà el que era i seria la ciutat a partir de l'eixample en el seu article sobre l'enderrocament i els obrers²⁸⁶⁸.

Una altra qüestió que criticaren fou la manca d'higiene dels establiments de treballs sobretot als tallers del centre de Palma i que el 1885 ja denuncià a la comissió de reformes socials la Unió Obrera Balear. Un personatge relacionat amb Unió Obrera, el mestre Antoni Gelabert Cano en la seva memòria sobre les classes obreres apuntà que un dels principals problemes dels treballadors, a banda dels baixos salaris, era la manca d'higiene que regnava als tallers²⁸⁶⁹. Una altra de les indústries més perjudicials per la salut era la dels cuirs. Les olors i emanacions desprestes per aquests centres productius eren intenses i, precisament, aquesta característica era la que donava caràcter a la barriada de Palma que aglutinava aquestes unitats productives: la Calatrava²⁸⁷⁰.

La majoria dels projectes s'acabaren de resoldre a final del decenni dels 90. Finalment s'aconseguí la tramitació de l'enderrocament total i es pogué executar l'eixample a principis del segle XX. La problemàtica de l'habitatge obrer sempre fou present i en el moment de l'execució

²⁸⁶⁷ Article de Benet Pons "Cantemos el himno de los humildes" a *El derribo de las murallas de Palma (extracto de La Almudaina de los días 10, 11, 12 y 13 de 1902)*. Palma de Mallorca. Tipo-litografía de Amengual y Muntaner, 1902, p.50-52.

²⁸⁶⁸ "Locales estrechos, sin luz y sin ventilación, húmedos, anti-higiénicos, sólo pueden predisponer el ánimo a ideas pesimistas, despertar protestas por el ansia de vivir más libremente, para no sentir las opresoras paredes de los tugurios miserables y mohosos... Naceran fábricas y talleres, anchas vías, paseos y jardines pero al mismo tiempo y como obra de caridad deben levantarse a impulso generoso, habitaciones económicas en asoleadas calles, de blancas paredes, rodeadas de un pequeño jardín, mansión que emane alegría, la alegría del techo que ha de recibir al trabajador después de la faena cotidiana". A article de Jeroni Amengual Oliver "El derribo y los obreros" a *El derribo de las murallas de Palma (extracto de La Almudaina de los días 10, 11, 12 y 13 de 1902)*. Palma de Mallorca. Tipo-litografía de Amengual y Muntaner, 1902, p.70-71.

²⁸⁶⁹ En aquest escrit es queixava de l'ambient de les fàbriques: "Se debe procurar que las habitaciones destinadas al trabajo sean espaciosas y estén bien ventiladas, a fin también de evitar los terribles efectos que producen el polvillo de ciertas industrias, principalmente aquellas materias que despiden sustancias venenosas o que afectan terriblemente los órganos respiratorios". A GELABERT, A.: *Memoria sobre las clases obreras*. Palma, Tipografía de Juan Colomar, 1883, p.12.

²⁸⁷⁰ ESCARTIN, J.M.: *Op. cit.*, p.310.

de les obres es tingué en compte la construcció d'habitatges salubres pels obrers. Les denúncies fetes pels diaris republicans obreristes, fulletons publicats també per reconeguts republicans, les entitats higienistes i el col·lectiu dels enginyers com Eusebi Estada, etc. ajudaren a difondre la idea del canvi social i higiènic que necessitava la ciutat de Palma. Pel que fa a la qüestió de cases barates es donà un fort impuls a partir de la promulgació de la primera llei de cases barates (1911) que comptà amb intervenció pública. Com hem vist en el cas del projecte de cases barates de Sa Punta i Es Molinar (Palma) projectades pel mestre d'obres Bartomeu Ferrà Perelló eren d'una o dues plantes i se situaven a les rodalies de la ciutat, en espais poc urbanitzats i en terrenys de baix cost. Aquests habitatges projectats el 1891 toparen amb l'impediment de les murades, motiu pel qual l'Ajuntament de Palma, que havia estat la impulsora i havia organitzat una junta especial, acabà arraconant la qüestió²⁸⁷¹. Els federals Benet Pons Fàbregues i Francesc Garcia Orell foren dels més implicats, fins i tot Pons, el secretari, va redactar les bases del projecte.

El programa del PRDF i el moviment obrer en el partit republicà federal

El 1894 el partit federal elaborà un nou programa amb una forta preocupació per la qüestió social. L'epicentre del projecte eren els obrers i obreres, pretenien lluitar contra les desigualtats econòmiques i socials que patien els desheretats. Entre les mesures hi havia repartir les terres incultes entre les comunitats obreres perquè poguessin treballar-les, reduir la jornada laboral a 8 hores -reivindicació feta a partir del Primer de Maig de 1890-, entre d'altres, com per exemple la prohibició del treball als tallers i fàbriques de les mares de família i dels nins menors de 12 anys que no sabessin llegir i escriure, indemnitzacions a les persones o hereus dels treballadors que quedessin inútils en l'exercici de les seves professions, creació de borses de treball, de jurats mixtes per resoldre les qüestions referents entre el treball i el capital, etc. Una altra part important del programa era el federalisme, entenien una Península dividida en regions i que aquestes fossin autònomes. A més se reconeixia l'autonomia dels municipis, aquests havien de garantir la vida dels ciutadans²⁸⁷². Auguraven que a través de la autonomia i lliures de l'Estat es milloraria l'administració i s'obririen noves línies de riquesa fins ara barrades per l'Estat centralitzat. Un altre dels punts forts continuava essent la reivindicació de la separació de l'Església i l'Estat. Amb l'abolició dels pressupostos del culte i clero pretenien dur a terme una important reforma en el camp educatiu i en l'impuls d'obres públiques. Acabaven dient que respectaven a totes les religions per igual, però que aquestes s'havien de mantenir de les

²⁸⁷¹ Les cases barates s'havien de gestionar a través d'ajudes oficials dels ajuntaments o bé de préstecs a baix interès (promogudes per alguna institució privada) o en règim cooperatiu. A Mallorca cap al 1920 la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat projectà la construcció de cases per obrers a La Soledat.

²⁸⁷² Els municipis tendrien les següents atribucions: garantia i defensa de la llibertat i l'ordre; l'organització de guàrdies municipals; la formació i la promulgació d'ordenances; el judici i el càstig dels que l'han infringit; la imposició i cobrament de tributs per les seves especials despeses i els que la regió imposi. Segons el programa federal de 1894.

almoines dels seus fidels²⁸⁷³. Declararen també que eren enemics irreconciliables de la guerra²⁸⁷⁴, recuperen la idea de la unió de Portugal a les regions de la Península²⁸⁷⁵ i de la confederació llatina.

Les bases obreres del partit federal reivindicaren aquestes premisses a l'entorn de la reactivada Unió Obrera Balear sota la presidència de Fèlix Mateu Domeray. Tot i que com veurem els federals no eren els únics que tenien influència sobre la societat Unió Obrera Balear, sinó que Fèlix Mateu comptava amb els suport dels distints grups republicans, progressistes i també salmeronians. Davant l'immobilisme dels federals en resoldre els problemes dels obrers – estaven més enfeïnats en resoldre qüestions doctrinàries-, aquests abandonaren les files del republicanisme federal i miraren cap a altres opcions com l'Ateneu Obrer o altres forces republicanes com els progressistes i salmeronians. El partit federal arreu de l'Estat espanyol, davant la pèrdua de poder i poca representació electoral, s'afanyà en dissenyar nous projectes vinculats a satisfer millores en el camp de la qüestió obrera i per això elaborà un nou programa social el 1894. Aleshores cresqué el debat i divulgació dels problemes socials dels obrers²⁸⁷⁶. A Mallorca, com esmentarem, els federals havien deixat de banda als obrers i això els passà factura a nivell electoral i s'hagueren d'adaptar a la nova situació on les noves forces republicanes estaven disposades a arrabassar la força que havien tingut els federals i també feien promeses als obrers²⁸⁷⁷. Tot i que s'havien involucrat en projectes com els de les cases barates o en una comissió d'auxili al obrer promoguda per l'Ajuntament de Palma, sembla que no era suficient i a més només s'engegaven activitats als casinos quan s'apropaven eleccions. Alhora els sortí un nou contrincant en la demanda de millores obreres, es tractava de l'Ateneu Obrer Mallorquí (1890) que anava més enllà d'esdevenir una simple societat mutualista. Mentre que la Unió Obrera conservà l'arcaic model de lluita obrera –mutualista i cooperativista- que li funcionà a la part forana, mentre que a la ciutat ja no hi tenien tanta acceptació i havien guanyat

²⁸⁷³ En el programa del partit federal en el primer punt esmentaven en aquest sentit: “Libres el pensamiento, la conciencia, los cultos; respeto a todas las religiones, preferencia ni privilegios a ninguna; suprimidas las obligaciones del culto y el clero; dotados los sacerdotes de todas las Iglesias de los mismos derechos que los demás ciudadanos, atenedos a los mismos deberes, y sujetos a la misma jurisdicción y las mismas leyes; civiles el matrimonio, el registro, el cementerio”.

²⁸⁷⁴ El final del programa federal signat pel consell presidit per Pi i Margall acabaven clamant per la substitució de la paraula guerra per pau i de les armes per la raó i el dret.

²⁸⁷⁵ En el preàmbul al programa del Partit Federal de 1894 comentaven que res hi perdria Portugal sota el seu sistema. Seria autònoma com avui en la seva vida interior i es regiria per la seva constitució i les seves lleis. Sols en la seva vida de relació estaria subordinada a un poder central que ella hauria creat amb les demés regions.

²⁸⁷⁶ *La Voz del Pueblo* del 4 d'abril de 1894 incorporà el debat que havia promogut la secció de propaganda del Consell Regional Federalista de Catalunya sobre l'estudi de la qüestió social. En aquest debat s'havia de tractar els següents temes: limitació de les hores del treball, resolució dels conflictes entre patrons i obrers, reglamentació del treball de nins i nines en els tallers i fàbriques, inspecció sanitària dels tallers i fàbrica, creació de caixes de retir pels obrers, llei mínima de salari, nacionalització de terres o propietat col·lectiva dels instruments de treball (d'aquelles propietats immobles incultes). Es convidava a totes les societats obreres a debatre.

²⁸⁷⁷ El metge Pere Ferrer en un article a *La Voz del Pueblo* titulat “Nuestro deseos” denuncià la manca d'atenció del partit republicà amb els obrers i en conseqüència explicava la manca de pes electoral que tenia el republicanisme a Mallorca. A *La Voz del Pueblo*, 6-05-1894. Homes com Pere Ferrer o Fèlix Mateu a partir de 1894 clamaven per la unió del republicanisme, la qual cosa afectava als federals que només volien unions electorals o si es creava un partit únic que fos amb un programa comú i tenint en compte la federació. Finalment s'acabà imposant la unió de partits en detriment de la proposta dels federals.

terreny les societats de resistència com l'Ateneu Obrer Mallorquí (després Federació Local de Societats Obreres).

La Unió Obrera Balear i el setmanari La Voz del Pueblo. De l'esmicolament de la Unió Obrera a la creació de l'Ateneu Obrer Mallorquí

El manteniment del republicanisme de caire mutualista va córrer a càrrec de Fèlix Mateu Domeray que intentà mantenir la societat mutual de la Unió Obrera Balear i engegà un nou setmanari obrerista. El setmanari *La Voz del Pueblo* (1893-1894) nasqué el març de 1893, es proposava posar solució al greu problema entre el capital i el treball²⁸⁷⁸. Sortí en el moment en què l'Agrupació Socialista de Palma s'havia decidit presentar a les eleccions El partit socialista s'havia anat introduint a partir de 1890 de la mà de Pere Pascual²⁸⁷⁹. El juny de 1894 s'anunciava la desaparició del setmanari *La Voz del Pueblo* i segons *Las Baleares* ignoraven quin era el motiu de la seva desaparició²⁸⁸⁰. El setmanari defensava l'associacionisme, la instrucció i l'estalvi com a mitjà de transformació. També eren partidaris de la ben entesa entre patrons i obrers perquè hi hagués harmonia entre el capital i el treball. En canvi detestaven la violència i la vaga com a mitjà d'emancipació social, cosa que els portà a discutir-se amb el portaveu dels socialistes *La Bandera Roja* (1892-1894) dirigit per Pere Pascual.

El setmanari *La Voz del Pueblo* tenia la redacció i administració al carrer Ballester, número 4 de Palma i apareixia els diumenges. En el seu primer número rebé salutacions de personalitats polítiques de l'illa vinculades a la democràcia però també de líders catalans del món de l'espiritisme i anarquisme. Reberen salutacions dels republicans Pere Ferrer d'Andratx i Josep Estade i també del liberal Alexandre Rosselló, de l'escriptor i mestre de fortificacions militars Pere d'Álcantara Peña, d'Amalia Domingo Soler –directora de *La Luz del Porvenir* (diari espiritista de Barcelona)-, de Benet Pons Fàbregues director de *Las Baleares*, de l'anarquista Tàrrida del Màrmol que era el més dur en les seves paraules:

“Libertad, igualdad, fraternidad. Hermosas concepciones mil veces ofrecidas y jamás cumplidas. Para el desheredado no hay más libertad que la de morir de hambre. La igualdad será un sarcasmo mientras haya quien pase su juventud en el taller y quien la pase en la Universidad. La fraternidad, para el rico, no va más allá de un Dios te ampare, hermano. Esta hermosa Trinidad revolucionaria será una utopía mientras la propiedad individual no sea sustituida por la colectiva, la autoridad por la anarquía y la religión por la ciencia”²⁸⁸¹.

També rebé salutacions per part de Rafael Altamira director de *La Justicia*, òrgan del partit republicà centralista. Per tant rebien salutacions de gent provinent de tots els sectors dissidents del moment: l'ateisme, l'espiritisme, el republicanisme i també de liberals burgesos de

²⁸⁷⁸ *Las Baleares*, 1-03-1893.

²⁸⁷⁹ Presentaren a Pablo Iglesias, Antoni Garcia Quejido i Pere Pascual Morey com a candidats.

²⁸⁸⁰ *Las Baleares*, 26-06-1894.

²⁸⁸¹ *La Voz del Pueblo*, 5-03-1893.

gran prestigi i que eren partidaris de l'aplicació de reformes socials com Alexandre Rosselló, aquest ja s'havia implicat amb el projecte el 1881 i fou soci protector de la Unió Obrera Balear.

Aquest setmanari estava vinculat a la reactivada Unió Obrera Balear que havia funcionat entre 1881-1886. Sobre la Unió Obrera Balear es tenen poques notícies després de la desaparició del seu setmanari *La Unión Obrera Balear* (1882-1886) i de la crisi d'aquesta societat després de la conspiració de 1886 i la detenció a Barcelona, a finals d'aquell any, de Fèlix Mateu Domeray. Sembla que durant la seva estada a Barcelona, aquest havia estat acollit per Àngel Garcia, el director de *El Viajero* i els seus companys de redacció. En un dels primers números de *La Voz del Pueblo* agraïen a Àngel Garcia i als redactors de *El Viajero* per la cordial acollida i les mostres d'obsequi cap a Fèlix Mateu en la seva permanència a la populosa ciutat comtal²⁸⁸². També agraïren al director de *La Confidencia Universal*, el Sr. Madrenas per les idèntiques proves d'amistat dispensades a Fèlix Mateu. Un altre dels mallorquins que anaren a parar a Barcelona després dels fets conspiratius de 1886 fou el matrimoni Manuel Rico Colom i Magdalena Bonet Fàbregues. Rico havia estat un dels altres homes buscats rere la conspiració. El matrimoni que ja havia emigrat anteriorment a Menorca, ara es trobava residint a la vila de Gràcia (Barcelona)²⁸⁸³.

De la Unió Obrera Balear a penes hi havia notícies en els altres mitjans de premsa i es feia difícil seguir la pista en aquesta societat. Fou a partir de 1893 amb la creació de *La Voz del Pueblo*, que tenim, un altre cop, informació de primera mà. L'únic que es podia intuir sense consultar les pàgines de *La Voz del Pueblo* era que la societat Unió Obrera Balear havia subsistit i que juny de 1894 comptava amb una secció coral on hi participaven 40 socis²⁸⁸⁴ i que al maig de 1896 recorregué els carrers adjacents a la plaça dels Socors la banda de la Unió Obrera Balear en motiu de les festes de la Trinitat²⁸⁸⁵. Per tant la Unió Obrera Balear continuava viva, però el cert era que a la dècada dels 90 l'obrerisme republicà era més fort als pobles, mentre que el socialisme a Palma els començava a fer ombra. Per exemple continuaven en marxa o es reactivaven les societats de Sóller²⁸⁸⁶, Inca²⁸⁸⁷, el Coll de'n Rebassa i El Terreno i era secretari general el professor Francesc Casellas²⁸⁸⁸. La societat estava dirigida per antics membres com Fèlix Mateu o l'industrial Joan Capó Cerdà. La majoria eren professors, industrials i obrers. A més de la junta directiva tenia una junta de socors i també una junta d'admissió de socis. Als pobles també a més de les juntes directives, comptaven amb una junta

²⁸⁸² *La Voz del Pueblo*, 9-04-1893. Sembla que havia realitzat una curta estada a Barcelona com diu expressa el director de *El Viajero*, però sens dubte ja el devien conèixer d'altres moments que havia romàs a Barcelona durant més temps.

²⁸⁸³ Informació que coneixem gràcies a la carta que escrigué Manuel Rico Colom del partit republicà progressista a l'algaídi Antoni Pericàs Campins. Rico escrigué a Pericàs des de Palma on hi estava passant uns dies, en data del 10 d'agost de 1887 i se'n tornaria cap a Barcelona. Carta conservada a l'Arxiu personal d'Antoni Pericàs Campins.

²⁸⁸⁴ *Las Baleares*, 6-06-1894.

²⁸⁸⁵ *Las Baleares*, 26-05-1896.

²⁸⁸⁶ Informaven que un dels seus socis fundadors –Antoni Colom– es trobava malalt.

²⁸⁸⁷ El seu secretari era Miquel Escarrer.

²⁸⁸⁸ Vegeu els annexos per observar les juntes directives de El Terreno, Capdepera, Inca i Sóller. *La Voz del Pueblo*, 5-03-1893.

de socors i inclús algunes com la d'Inca comptava amb delegats del gremi de picapedrers. A Palma la diferència amb l'Ateneu Obrer Mallorquí era que aquesta societat solament estava composta per obrers, mentre que la Unió Obrera Balear era empesa i sostinguda per mestres, industrials burgesos i també hi havia obrers²⁸⁸⁹. El 1893 hi havia organització a Palma, Capdepera, Inca, Sóller i a la barriada palmesana de El Terreno. La Unió Obrera Balear seguia tenint contacte amb els mallorquins residents a Argel. Aquests enviaven salutacions al nou diari *La Voz del Pueblo*. També en reberen des de les Antilles on esperaven que es subscriguessin al setmanari obrer²⁸⁹⁰. El 1893 la Unió Obrera Balear tenia la seva seu a la plaça dels Socors això indicava que no havien pogut sufragar la casa construïda a la plaça del Pes de la Palla el 1883. Deu anys després, a l'estiu de 1893 la Unió Obrera Balear, associació cooperativa de socors mutus, pretenia reformar els seus estatuts²⁸⁹¹.

La Unió Obrera Balear a partir de 1893 recuperà un dels vessants que més l'havia caracteritzada, el vessant instructiu. Tornaren obrir la seva escola i a l'agost de 1893 es començaren a realitzar les matrícules pel curs escolar. S'oferia ensenyament diürn i nocturn per ambdós sexes. Les classes havien de començar el mes de setembre²⁸⁹². També oferiren classes de tenidoria de llibres a les nits²⁸⁹³. A l'octubre apareixia publicitat l'anunci de l'escola nocturna per obrers, primer ensenyament i tenidoria de llibres i també de francès sota la direcció de Fèlix Mateu i que es realitzaven al local de la Unió Obrera Balear a la plaça dels socors. També s'anunciava l'escola de nines de la Unió Obrera Balear a càrrec de Francisca Vidal de Mateu i de F. Augusta Mateu al carrer Bosch²⁸⁹⁴. Aquell mateix número del setmanari es publicava un vers titulat *Cant de nines* de F. Augusta i A. Mateu²⁸⁹⁵. Anteriorment ja havien ajudat a la seva mare a l'escola de la societat obrera de la UOB.

El febrer de 1894 aprofitant la visita a l'illa del catedràtic de la Universitat de Barcelona –Odón de Buen- la Unió Obrera Balear el convidà a donar una conferència al seu local que versà sobre

²⁸⁸⁹ El president de Unió Obrera Balear era Fèlix Mateu Domeray que era professor d'instrucció. Els vicepresidents eren Joan Capó Cerdà –industrial-, Miquel Llabrés Oliver –industrial-, Jaume Busquets Salas –professor d'instrucció-, Antoni Galmés Nadal, professor d'instrucció. El comptador era Rafel M. Preto –professor d'instrucció-, el revisor era Carlos Rivera de la Torre –metge i cirurgià- (a partir de l'estiu de 1893 substituïren al metge, Carles Rivera, i nomenaren a Joan Roig), l'interventor era Vicens Palou Palmer –professor d'instrucció-, el depositari era Pere Álvarez Buendía –empleat- i els vocals eren Lleonard Artigues Perelló –adobador-, Bartomeu Bordoy Bordoy –picapedrer-, Antoni Albons Bordoy –espardenyer-, Jaume Gamundí –espardenyer- i els secretaris eren Francesc Casellas Gili –professor d'instrucció-, Pere Capellà Oliver –professor d'instrucció-, Ramon Mas –empleat-, i Gabriel Bauzà Pol –fuster de ribera-. Mentre que la junta de socors tenia com a president a Josep Torrijos Ramis i de vocals a Aureli Romero, Bartomeu Cantallops Coll, Antoni Mir, Antoni Forteza Forteza, Antoni Urbán Expósito i la junta d'admissió de socis era presidida per Antoni Fullana Cerdà i els vocals: Miquel Ferretjans, Josep Lladó Estrader, Joan Migorra Crespí, Llorens Pomar. Signava la constitució de la nova junta directiva l'1 de març de 1893 a Palma el secretari general Francesc Casellas. A *La Voz del Pueblo*, 12-03-1893.

²⁸⁹⁰ *La Voz del Pueblo*, 9-04-1893.

²⁸⁹¹ Era el secretari Francesc Casellas. *La Voz del Pueblo*, 30-07-1893.

²⁸⁹² *La Voz del Pueblo*, 20-08-1893.

²⁸⁹³ *La Voz del Pueblo*, 3-09-1893.

²⁸⁹⁴ *La Voz del Pueblo*, 1-10-1893.

²⁸⁹⁵ N'era la mar tan tranquila/ Cuant anat per la garriga/ Sent cuntar lo rosinyol:/ De pronte las ones pujen/ Y la mar ne fá gran bram; Las alegries me fugen/ Y els ausell turen son cant/ De jonois baix d'un ramatge/ Una done prop de mi/ Me lleva aquella tristeza/ En brotets de romení:/ Aquella done es mumare/ Q' uem beza cuant jo fas truy; La mar y els ausells me diuen/ Te mare fa feste avuy/ Ninetes que teniu mare/ Fereu e sebre e tuhom/ Que Deu premia sas filles/ Que honran de se mare el nom. F. Augusta y A. Mateu. A *La Voz del Pueblo*, 1-10-1893.

la qüestió social²⁸⁹⁶. Feia poc que aquest havia realitzat un míting en el Teatre Circ Balear organitzat per la Unió Republicana²⁸⁹⁷. Els mallorquins tingueren una relació estreta amb Odón de Buen, el 1890 quan dirigia el diari republicà *El Radical*, en la qual també hi participava Joan Salas Antón, feien arribar a la redacció de *Las Baleares* el seu diari²⁸⁹⁸. En el cas de Joan Salas Antón, que havia tingut una forta implicació el 1883 amb l'organització del Congrés Nacional Femení, el 1892 visità Mallorca on realitzà una sèrie d'excursions per l'illa. Visità Sóller, Deià, Valldemossa i altres punts importants en companyia dels republicans Joan B. Ensenyat i Joan Tugores. Amb aquests dos, visitaren Pollença, Manacor i Artà²⁸⁹⁹. No deixaven de ser viatges de propaganda republicana i d'organització del partit. Joan Tugores era un dels dirigents del partit centralista a Mallorca, del qual formava part Odón de Buen i el mateix Salas Antón. La qual cosa també ens indica la pèrdua del paper dels federals davant la qüestió obrera en detriment dels defensors del partit centralista que anava guanyant adeptes a Mallorca.

A finals de febrer de 1894, la Unió Obrera Balear, anuncià que volien tornar aconseguir la força de la qual gaudiren en temps passats, per això potenciaren la constitució de més sucursals i fomentaren l'oferta d'ensenyament en el seu centre que s'havia traslladat al carrer de Santacília²⁹⁰⁰. Carrer on també s'hi trobava la Federació Local de Societats Obreres sorgida de l'Ateneu Obrer Mallorquí. En aquest nou relançament de la Unió Obrera se li afegia la creació d'una banda de música pròpia de la Unió Obrera Balear on realitzaven assajos dos cops a la setmana al domicili de Santacília²⁹⁰¹. També es deia que aviat tornarien a quedar restablertes les classes nocturnes pels fills dels associats. A més, proposaven la realització de conferències dominicals pels obrers i després es donaria pas a la part recreativa, amb les acadèmies de ball. Tota una oferta que enllaçava instrucció i recreació, que segurament la feia més atractiva pels obrers i obreres que s'acostaven a les idees defensades per la UOB²⁹⁰². A més dels balls, els socis podien gaudir de la lectura de més de 200 diaris en el seu saló de lectura²⁹⁰³. El juny de 1894 quedà formada una secció coral que des de començaments comptà amb 40 socis.

Pel que fa a la part forana fou on el republicanisme mutualista perdurà al llarg de tot el segle XIX i les societats de resistència no tingueren èxit fins ben entrat el segle XX. A Palma els republicans federals hagueren de fer front a l'avançada del socialisme. El programa federal es

²⁸⁹⁶ *La Voz del Pueblo*, 11-02-1894.

²⁸⁹⁷ En aquest míting del Teatre Circ s'ompliren les localitats. Hi van assistir republicans de tots els matisos i fou presentat pel president de la Unió Republicana D. Antoni Villalonga. En el míting hi havia representades quasi totes les classes de la societat: comerciants, industrials, homes de totes les carreres i professions i nombrosos grups d'obers modestos. Odón de Buen explicà les aspiracions del partit republicà i provà en tot moment les excel·lències de la república contra la monarquia. A *La Voz del Pueblo*, 11-02-1894.

²⁸⁹⁸ *Las Baleares*, 4-06-1890.

²⁸⁹⁹ *Las Baleares*, 11-06-1892.

²⁹⁰⁰ *La Voz del Pueblo*, 25-02-1894.

²⁹⁰¹ Instal·lats al nou local nomenaren a un nou metge i conserge i foren elegits Bartomeu Martorell i Pere Fiol respectivament. *La Voz del Pueblo*, 18-03-1894.

²⁹⁰² El maig de 1894 es deia que les vetllades de ball que celebraven els dies festius en els nous salons de la Unió Obrera Balear eren brillants i concorregudes. Anunciaven que en breu inaugurarien una sèrie de conferències. Aquestes començarien el juny i la primera fou a càrrec d'Alexandre Rosselló que continuava mantenint bones relacions amb la Unió Obrera Balear i que versà sobre la qüestió social. *La Voz del Pueblo*, 10-06-1894.

²⁹⁰³ *La Voz del Pueblo*, 6-05-1894.

basava en l'establiment de regions i municipis autònoms, en l'harmonia entre capital i treball – on xocaven frontalment amb els socialistes- i amb la separació de l'Església i l'Estat com a trets identitaris més forts. En quan a les seues a la part forana, la Unió Obrera de Sóller era la societat més nombrosa i considerada la sucursal més important. Tenia un total de més de 200 socis²⁹⁰⁴. A Sóller ja hi havia hagut organització en el decenni dels anys 80 i havien encapçalat una sèrie de mesures com la creació d'una borsa d'aturats i també havien realitzat actes festius on es convidaren a les demés sucursals i foren protagonistes d'escàndols protagonitzats per l'associació catòlica de les Filles de Maria, les quals escridassaren als socis de la Unió Obrera Balear titllant-los de maçons i protestants. En canvi a Inca per primer cop s'hi organitzava una sucursal de la Unió Obrera Balear. Anteriorment, des d'Inca en el decenni dels 80 ja havien participat en donatius, com exemple en la compra d'una casa pròpia. El maig de 1893 la Unió Obrera d'Inca construï una seu social per l'entitat a prop de la plaça²⁹⁰⁵. El mes de juny de 1893 la societat d'Unió Obrera de Sóller i d'Inca sol·licitaren al Ministeri de Foment la concessió d'una biblioteca, com havien fet gairebé totes les sucursals el 1885²⁹⁰⁶. El juliol de 1893 tingué lloc la inauguració del nou local de la Unió Obrera d'Inca. Aquest local tenia un espaiós saló d'espectacles, una sala de lectura i biblioteca i local per escoles. Convidaren a les societats obreres cooperatives d'altres pobles que també es trobaven federades²⁹⁰⁷. Segurament es referia a les demés sucursals que tenia establertes la Unió Obrera Balear com Sóller, El Terreno, Coll d'en Rebassa, Capdepera i Palma. A finals de 1893 la sucursal de Sóller s'embarcà també en la compra d'un local propi que sufragarien a través d'accions²⁹⁰⁸. El juny de 1894 Sóller seguia a essent una sucursal de referència. L'escola de nines de la Unió Obrera Balear estava brodant un estàndard per a la Unió Obrera de Sóller²⁹⁰⁹.

En el cas de localitat com Capdepera en els anys 90 la Unió Obrera Balear seguia molt vinculada als cercles protestants i espiritistes i continuà amb tasques com la de veure establerta una cooperativa. L'estiu de 1899 els obrers de Capdepera, després de capítols d'intransigència protagonitzats per l'Església, volien tornar a organitzar i crear una cooperativa vinculada al sector de la palma. Des del setmanari que dirigia Fèlix Mateu –*La Actualidad*- s'animava a ajudar als obrers de Capdepera amb el seu projecte de crear una cooperativa i se'ls animava a organitzar una comissió per fer-ho i que busquessin un local útil per utilitzar com a dipòsit de l'obra de la palma. Es recordava també l'ajut que havien ofert els republicans gabellins amb la resta de republicans i s'anomenava l'expedició que feren els republicans de Capdepera en la manifestació contra les quintes que tingué lloc a Inca el 1870 i que acabà amb els organitzadors a la presó, entre ells Fèlix Mateu. Els gabellins havien creuat l'illa per assistir a la marxa contra

²⁹⁰⁴ *La Voz del Pueblo*, 9-04-1893.

²⁹⁰⁵ Es tractava d'un edifici de planta nova en el qual hi entraren a partir de l'1 de juliol. *La Voz de Pueblo*, 21-05-1893.

²⁹⁰⁶ *La Voz del Pueblo*, 2-07-1893.

²⁹⁰⁷ *La Voz del Pueblo*, 9-07-1893.

²⁹⁰⁸ *La Voz del Pueblo*, 5-11-1893.

²⁹⁰⁹ Un cop entregat l'estàndard havien de celebrar amb una important festa on hi havien d'assistir les demés societats forenses. *La Voz del Pueblo*, 10-06-1894.

les quintes organitzada a Inca²⁹¹⁰. Fèlix Mateu demanava ajuda pels seus companys de Capdepera en la creació de la cooperativa. Finalment el 1899 organitzaren la societat cooperativa La Palmera i durà fins el 1916. L'havia precedit l'efímera La Protectora.

Altres republicans federals, com Epifani Fàbregues Santander impulsà a Capdepera, a la zona costera de Cala Ratjada, millores en el camp de la indústria de la pesca i el turisme. Epifani Fàbregues tenia propietats a Artà i Capdepera, es trobava ja retirat de la política activa dins el partit federal, però mai abandonà els seus ideals i es deia que era un gran admirador de Pi i Margall. Epifani Fàbregues fou el primer que es construï una casa de recreo a Cala Ratjada²⁹¹¹. El 1901 es constituï a Cala Ratjada una associació de pescadors però fallí a causa de la manca d'esperit d'associació.

Sobre les sucursals situades a les barriades de Palma en tenim poca informació, aquestes també havien aparegut al llarg dels anys 80 i sembla que es mantingueren les de El Terreno i el Coll de'n Rebassa que eren les úniques organitzades en els anys 90.

Per altra banda, la Unió Obrera Balear continuà essent molt propera als grups lliurepensadors mallorquins. Com en els 80 rebia les principals publicacions del corrent espiritista, de la maçoneria i de l'ateisme, a més evidentment també rebia premsa republicana de caire obrerista²⁹¹². Per exemple, a pocs dies de la fundació del setmanari *La Voz del Pueblo*, la *Masoneria Oriental Española* felicitava la publicació d'aquest setmanari obrer mallorquí com a prova de la connexió dels seus militants amb la maçoneria²⁹¹³. També mantenien contacte amb *Las Dominicales del Libre pensamiento*²⁹¹⁴. A partir del setembre de 1893 el setmanari tornà a dedicar una secció titulada *Libre* on hi tenien cabuda articles sobre espiritisme. Per exemple un es titulava “¿Los astros son habitados?”, sobre les teories del doctor Tesink. Aquesta secció acaparà l'atenció de tot allò que ocorria al poble de Capdepera entre els protestants i el fanatisme catòlic. El 1894 anunciaven que rebien la publicació *La Irradiación*, revista sobre espiritisme, magnetisme i hipnotisme. Es publicava a Madrid i sortien quatre revistes al mes de 32 pàgines a un preu de sis pessetes a l'any. En la seva tasca de difusió de l'espiritisme van

²⁹¹⁰ *La Actualidad*, 17-06-1899.

²⁹¹¹ Segons les memòries de Antoni J. Massanet Epifani Fàbregues era un home d'idees democràtiques i gran amic dels pobres, a qui socorria, com un vertader liberal cristià. Perteneixia a l'aristocràcia i era gran admirador de Pi i Margall. A MASSANET, A.J.: *Op. cit.*, p.122.

²⁹¹² L'abril de 1893 informaven que havien visitat la redacció: *El Clamor Setabense*, de Játiva; *Revista del Ateneo Obrero de Barcelona*; *La Salud*; *El Teatro Regional*; *Boletín de la Asociación Artístico Arqueológica Barcelonesa*; *Revista de la Asociación de Navieros y La República*, de Barcelona; *El Labriego* de Villafranca del Penedés; *Los Debates del Ebro*, de Tortosa; *El Ateneo Obrero de Badalona*, de Badalona; *La Montaña*; *Revista del Ateneo Manresano y La Fraternidad*, de Manresa; *El Colmenero Español*, de Gracia; *Luz Espírita*; *El Testigo Fiel*; *La Voz del Comercio*; *La Censura Española*; *El Justiciero y El Folletín*, de Madrid; *La Balanza* de Lorca; *El Canfali*, de Benidorm; *El Defensor de Antequera*, Antequera; *El Obrero*, del Ferrol; *El Progreso Republicano de Jaen*, Jaen; *Diario del Pueblo*, de Zaragoza; *El Castreño*, de Castro-Urdiales, *La Juventud Ciezana*, de Cieza; *La Orquesta y El Unionense*, de La Unión; *El Mono Sabio*, de Huelva; *Revista Teatral, Literaria y Científica* de Cadiz; *La Escuela del Artesano*, de Valencia; *El Alicantino Masón*, de Alicante; *El Renacimiento*, de Málaga y *La Publicidad*, de Granada. A *La Voz del Pueblo*, 23 d'abril de 1893.

²⁹¹³ *La Voz del Pueblo*, 26-03-1893.

²⁹¹⁴ A l'abril de 1893 Ramon Chies envià a la societat mallorquina l'article *Los Obreros y la República*.

incloure una versió traduïda de l'obra d'Allan Kardec titulada *¿Que es el espiritismo?*²⁹¹⁵. L'abril de 1894 informaven que *La Irradiación* inseria *El libro de los Espiritus* de Allan Kardec²⁹¹⁶. El maig continuaven donant publicitat a la revista *La Irradiación* que tractava sobre l'1 de maig i el problema social²⁹¹⁷. Imprimien alguns fulletons com el drama *El Honor y el Deber* i n'enviaren a Mallorca²⁹¹⁸. Aquesta revista publicada a Madrid era dirigida per Eduardo E. Garcia. Cada mes es publicaven fulletons i alguns havien arribat a la redacció com: *El 1º de Mayo*, *El Génesis según la ciencia*, etc. i promovia una important biblioteca sobre obres espiritistes que es podien adquirir a l'administració i punts de venda de la revista. A Mallorca, arribà l'obra de Serrano, *El honor y el deber* i el clàssic *¿Que es el espiritismo?* de Kardec. El grup de l'entorn de Fèlix Mateu Domeray i de la Unió Obrera Balear continuava participant de les tesis de l'espiritisme i mantenia connexions amb els demés grups espiritistes però desconexem si tornaren a iniciar un altre centre espiritista oficial a Palma. Paral·lelament existia el nucli espiritista de Capdepera i aquests per exemple estaven subscriptes a la revista que feia Amalia Domingo Soler a Barcelona²⁹¹⁹.

Pel que fa al setmanari *La Voz del Pueblo*, un dels col·laboradors principals era el metge Pere Ferrer Pujol d'Andratx²⁹²⁰, a més del seu director, Fèlix Mateu Domeray. En el canvi de segle, ambdós es passaren al partit socialista i escrigueren al setmanari socialista *El Obrero Balear* (1900-1936). Era administrador de *La Voz del Pueblo*, el professor Pere Capellà, que havia estat l'home que havia organitzat el 1886 la Unió Obrera a Algaida i havia format part de la junta de la Unió Obrera Balear els anys 80.

La Voz del Pueblo sovint discutia amb *La Bandera Roja*, sobretot arrel dels successos d'una vaga al poble de Lluçmajor (1893). Tot i les baralles foren convidats per l'Agrupació Socialista liderada per Pere Pascual al míting de la Festa del Treball. Però la tònica normal era la crítica d'ambdues maneres d'entendre l'emancipació dels obrers. Sembla que en certs moments hi hagué un apropament dels republicans al Centre de Picapedrers on fou convidat Fèlix Mateu en una reunió que aglutinà a 400 obrers. Prova que el republicanisme seguia mantenint la seva pròpia xarxa de societats obreres afins que caminaven entre la Federació Local i el republicanisme mutualista depenent dels seus interessos²⁹²¹. A principi de juny hi hagué una

²⁹¹⁵ *La Voz del Pueblo*, 18-02-1894.

²⁹¹⁶ *La Voz del Pueblo*, 15-02-1894.

²⁹¹⁷ *La Voz del Pueblo*, 20-05-1894.

²⁹¹⁸ *La Voz del Pueblo*, 3-06-1894.

²⁹¹⁹ El Centre Espiritista es trobava al carrer Sant Joan Baptista a la casa número 14, propietat de Climent Garau. En fou director Antoni J. Massanet. L'introduïdor però havia estat Mateu Cirer, que havia conegut les idees a Maó on treballava com a picapedrer a la fortalesa de la Mola. Els gabellins rebien la revista *La Luz del Porvenir* de la qual era directora Amalia Domingo. A MASSANET, A.J.: *Op. cit.*, p.122.

²⁹²⁰ Pere Ferrer Pujol (1855-1936) havia estat batlle pel partit republicà a la localitat d'Andratx el 1885 i 1886. Era metge de professió i havia estudiat a Barcelona. El juny de 1871 finí els seus estudis de batxillerat a l'Institut Balear i en el curs 1871-1872 inicià la carrera de medicina que acabà al curs 1877-1878 quan tenia 24 anys. Després dels seus estudis tornà al seu poble natal, Andratx. AHUB, expedient acadèmic de Pere Ferrer Pujol.

²⁹²¹ "Al hablar de la burguesía lo hicieron en términos tan suaves y correctos que, más que acusación eran aquellos breves discursos, lamentaciones de alma dolorida que invita a su causante a entrar en el conjunto armónico que ha de sembrar en la Humanidad la paz que tanto necesita. Aquella masa compacta de obreros, atenta a la voz de sus jefes,

altra reunió de picapedrers en la qual donaren notícia que la proposta d'una jornada de 9 hores havia collat entre els mestres d'obres amb els quals s'havien entrevistat. Des de *La Voz del Pueblo* se'n alegraven de la manera amb què havien gestionat el conflicte:

“El lenguaje fue muy templado y se conoce desde luego que los albañiles buscan en el terreno práctico las mejoras que por la violencia les apartarian mas del justo ideal que aspiran”²⁹²².

Però no ens hem de deixar enganyar, ja que el mateix Pere Ferrer en una article a *La Voz del Pueblo* anunciava que el partit republicà s'havia allunyat dels obrers i això havia repercutit amb la manca de suport electoral que tenia el partit²⁹²³. A més hem de pensar el seguiment que tenia l'Ateneu Obrer Mallorquí, amb qui ara confiaven els obrers per resoldre els seus problemes.

Fèlix Mateu seguia tenint una relació forta amb l'escriptor i propagandista republicà federal Ubaldo Romero Quiñones com en els anys 80. Quiñones continuava essent soci honorari de Unió Obrera Balear. A finals d'abril de 1893 envià la seva darrera obra *La Educación Moral de la Mujer*, una obra premiada amb diploma d'honor a l'Exposició d'Escriptors i Artistes i en la qual li dedicava una nota autògrafa a Fèlix Mateu²⁹²⁴. Aquesta era la cinquena edició de l'obra i es podien comprar tots els llibres de Quiñones a Palma en el local administratiu de *La Voz del Pueblo* o a les sucursals foranies de la Unió Obrera Balear. A més ja hem vist els estrets lligams de Quiñones amb Mallorca, les seves obres majoritàriament només es venien a Madrid i a Palma.

El setmanari de Fèlix Mateu no tancava les portes a cap líder dels distint partits republicans. Per exemple havia rebut la felicitació del republicà progressista Manuel Ruiz Zorrilla, els escrivia dient que la República podia i havia de resoldre els problemes socials i que des del primer dia s'havia preocupat per la sort dels obrers per millorar-la i acabava dient:

“De nuevo les digo que si llego a tener influencia en los destinos públicos de nuestra patria no les he de olvidar un momento”²⁹²⁵.

escuchó con religioso silencio las manifestaciones hechas y aprobó la proposición presentada con tendencia a mejorar la suerte de los albañiles”. *La Voz del Pueblo*, 7-05-1893.

²⁹²² *La Voz del Pueblo*, 4-06-1893.

²⁹²³ Pere Ferrer publicà el 6 de maig de 1894 un article titulat “Nuestro deseos” on exposava que la manca de suport que tenia el partit republicà era a causa de la deixadesa dels republicans amb les relacions amb els obrers, un element clau pel triomf de la República. Deia així: “Que el partido republicano de esta isla ha venido durante los años que llevamos de restauración perdiendo fuerzas y poder hasta el triste extremo de que hoy, asi en la capital como en los pueblos, es sombra apenas de lo que fue durante el periodo revolucionario, en un hecho tan manifiesto y evidente que sería verdadera insensatez tratar de ocultarlo o negarlo [...] Ferrer entre d'altres causes apunta com la més important aquesta: “Y deben, finalmente y sobretodo, de buscarse y hallarse en que el partido republicano no ha sabido ver y comprender todavía que el pueblo obrero, que el pueblo trabajador, que es el que realmente constituye el verdadero pueblo, y el que ha sido y ha de ser necesariamente en adelante la verdadera savia, la verdadera fuerza del partido republicano, no se entusiasme ni se enardece ya por las cuestiones puramente políticas, sino que hoy le atraen, le apasionan y le mueven aquellas otras que forman el aspecto jurídico y económico del complejo y tormentoso problema social. A *La Voz del Pueblo*, 6-05-1894

²⁹²⁴ *La Voz del Pueblo*, 30-04-1893.

²⁹²⁵ *La Voz del Pueblo*, 7-05-1893.

També publicaren un escrit de Nicolás Salmerón titulat *El partido obrero* i de Pi i Margall sobre *La ocho horas* al maig de 1893. El número de dia primer d'octubre apareixia una portada amb les tres línies de pensament republicanes en què es trobava fraccionat el republicanisme amb fotografies de Pi i Margall, Nicolás Salmerón i Manuel Ruiz Zorrilla. En aquesta primera plana il·lustrada, amb els tres dirigents de les distintes faccions republicanes, *La Voz del Pueblo* es presentava com la defensora de tots els obrers, amb el seu objectiu d'harmonitzar el capital i el treball. Apostaven per l'entesa entre l'obrer i el burgès i rebutjaven l'odi que havien desenvolupat altres societats obreres formades per socialistes o anarquistes contra la burgesia. Deien que aspiraven al plantejament d'un sistema de govern just, intel·ligent, econòmic i popular, a més reconeixien que aquesta forma de govern sols podia ser possible amb la República. El grup de l'entorn de *La Voz del Pueblo* comptava amb la complicitat de part del poble, que col·laborava a través de la subscripció en el diari, en aquest objectiu de treballar per l'harmonia entre capital i treball i per caminar cap a un societat on regnés la llibertat i la justícia. En aquesta portada dedicada als subscriptors, finalment felicitaven als que feien possible el sosteniment d'aquest diari. Havent escollit el retrat dels tres principals dirigents, Pi i Margall, Zorrilla i Salmerón, deduïm que quan es referia als sostenidors del diari en gran mesura es referia als distintes grups republicans que col·laboraven econòmicament o facilitaven la lectura i difusió del diari a les seves bases i fins i tot feien possible que *La Voz del Pueblo* es difongués i es canviés amb altres diaris redactats de la resta de l'Estat espanyol²⁹²⁶. A partir d'aquest moment, el setmanari canvià la grafia de la seva capçalera²⁹²⁷. Mantingué la periodicitat, el dia de sortida del setmanari –els diumenges–, la seu de la redacció i administració, però ara a la seva quarta pàgina incorporava publicitat i no pas text com havia fet fins aleshores. El setmanari comptà amb una secció permanent titulada *Sección Libre* on hi participava Antoni Sancho Gili de Capdepera. La majoria d'articles versaven sobre el fanatisme catòlic. Una altra secció era la titulada *Bocetos* en la qual hi escrivia Joan M. Camps de Barcelona. A finals de 1893 comptava amb un corresponçal a Barcelona, que signava sota les sigles Z.K. A Barcelona feia poc que acabava de presenciar l'atemptat anarquista al Liceu i era relatat a les pàgines del setmanari mallorquí pel corresponçal Z.K. Des de Barcelona tenien contacte amb Àngel Garcia –poeta i amic de Fèlix Mateu– i que dirigia *El Viajero* de Barcelona, en el qual havia treballat Mateu en la seva estada a Barcelona. Després Àngel Garcia passà a ser un col·laborador de *La Voz del Pueblo* fins que es retirà del món de la premsa per motius de salut²⁹²⁸. A partir de dia 1 de març de 1894 l'administració i redacció de *La Voz del Pueblo* passà al carrer de Bosch, número 14 de Palma, on Francisca Vidal, mestre de l'escola de nines d'Unió Obrera Balear, hi realitzava les seves classes. El setmanari també comptà amb dones subscriptores i en els últims números de *La Voz del Pueblo* se'ls obsequiava amb un passatemps titulat *Regalo a nuestras suscriptoras* que consistia en resoldre un jeroglífic. Ho publicà només durant tres números.

²⁹²⁶ *La Voz del Pueblo*, 1-10-1893.

²⁹²⁷ El número de dia 1 d'octubre de 1893 i era el nombre 31.

²⁹²⁸ *La Voz del Pueblo*, 25-02-1894.

El juny de 1894 deixà d'imprimir-se *La Voz del Pueblo*. Segurament pel cost que suposava dur a terme un setmanari. En el darrer número es publicà una nota de l'administració del setmanari avisant que els subscriptors que no haguessin satisfet la quota ho fessin. Hi devia haver molts de subscriptors en descobert i tal volta fou el motiu que impedí continuar amb la publicació del setmanari²⁹²⁹.

En general i com hem anat apuntant, a través de *La Voz del Pueblo* es poden conèixer les demandes de l'obrerisme republicà d'aquells anys. El març de 1893 demanaren barriades de cases per obrers, canalització de les aigües, enderrocament de les murades, xarxa de clavegueram, escorxador públic... A diferència dels socialistes estaven en contra de les vagues i per solucionar els conflictes proposaven la harmonia entre patrons i obrers. Per exemple davant el fet que els jornalers tan sols guanyessin tres reals proposaven que seria de gran utilitat que s'obrís una càtedra per explicar al jornalero la manera de compaginar l'honradesa amb la fam²⁹³⁰. A més des de l'Ajuntament de Palma els republicans feren algunes intervencions en la millora de les condicions de vida dels obrers. El 1892 els republicans Benet Pons i Fàbregues i Francesc Garcia Orell juntament amb Miquels dels Sants Oliver formaven part de la comissió encarregada de redactar un reglament del patronat d'auxilis per obrers²⁹³¹. Ells mateixos havien participat en conferències organitzades per l'Ateneu Obrer Mallorquí o el Casino Republicà amb la voluntat d'instruir als obrers. En el moment en què els republicans tingueren representació en l'Ajuntament de Palma formaren una comissió per millorar les condicions de vida dels obrers. La minoria republicana féu una proposició que consistí en donar mitjans als obrers per atendre als seu sosteniment -d'ell i de la seva família- proporcionant feina quan gaudís de salut i assistència quan ho necessités. Una altra de les proposicions era la de facilitar habitació econòmica i sana²⁹³², molt en relació a la creació de cases barates per obrers.

Altres societats obreres vinculades al republicanisme foren la que es creà a l'estiu de 1896. Es creà la societat d'oficis La Emancipación presidida pel republicà Antoni Marroig²⁹³³. Un any després el republicà Benet Pomar animava a tots els treballadors del mar: des de capitans, pilots, maquinistes, mariners, fegoners, mossos, patrons, pescadors... i que calculava que eren uns cinc mil homes dedicats a professions del mar. Els recomanava que s'unissin al Centre Nàutic Balear del qual era president Ricard Roca, una entitat que vetllava per la professió²⁹³⁴. Recordem que Ricard Roca era maçó i formava part de la lògia La Caridad. A finals de segle XIX, Fèlix Mateu tornà a intentar mantenir el republicanisme de caire obrerista i engegà el projecte periodístic de

²⁹²⁹ "Serviremos hasta últimos de este mes de junio el periódico a todos nuestros subscriptores forenses que se hallen en aquel caso, pero suspenderemos el envío a aquellos que durante este mes no salden sus cuentas". A *La Voz del Pueblo*, 17-06-1894.

²⁹³⁰ *La Voz del Pueblo*, 12-03-1893.

²⁹³¹ *Las Baleares*, 2-03-1892.

²⁹³² *El Republicano*, 2-08-1891.

²⁹³³ La junta estava formada per Miquel Agustí com a vicepresident; Miquel Forteza com a comptador; Francesc Arnal com a primer secretari; Andreu Cicerol com a segon secretari; Josep Bordoy com a recaptador i com a vocals Josep Rotger i V.J. Bonet. A *Las Baleares*, 3-07-1896.

²⁹³⁴ *Las Baleares*, 23-04-1892.

La Actualidad (1898-1900). També s'havia involucrat en el projecte educatiu i obrerista del Centre Instructiu Obrer creat el 1897. Un projecte en el qual també hi participava la Federació Local de Societats Obreres dirigida pel socialista Francesc Roca Hernández.

Fèlix Mateu Domeray havia estat l'ànima de la Unió Obrera Balear. L'associació obrerista que havia aconseguit reactivar-se en el decenni dels 90. Durant els anys 80 havia estat molt exitosa i aconseguí obrir sucursals a molts d'indrets, fins i tot es tenia pensat obrir sucursals a Menorca i Eivissa i tenia l'objectiu d'impulsar un Congrés Obrer Balearico. El declivi de la Unió Obrera coincidí amb la marxa del seu líder, el mestre Fèlix Mateu a Barcelona, ciutat on el 1886 havia estat detingut a causa de la conspiració republicana engegada per Zorrilla. A partir d'aquí Mateu es posà a treballar com a redactor a diversos diaris com *El Viajero* o *El Confidencial*. Degué romandre a Barcelona de 1886-1893 ja que el 1893 tornà aparèixer a la primera línia de la política obrerista lligada al republicanisme. No tenim dades de la participació obrera a les files de la Unió Obrera Balear però suposem que foren inferiors a les del decenni dels 80, en què la societat tingué una durada de 1881-1886 i comptà amb un diari, una casa pròpia, sucursals a la part forana, cooperatives, escoles, etc. Com digueren els companys de La Alianza de Barcelona "la Unió Obrera Balear semblava un govern obrer". En els anys 90 fou fort entre els anys que es pot visualitzar a través de *La Voz del Pueblo*, els anys 1893-1894, després es tornà a perdre la pista a aquests grups. Com havia fet durant els 80 no es casà amb cap partit republicà i convisqueren sota la seva teulada republicans progressistes i federals majoritàriament, a més també es veu com els salmerorians es començaren a fer presents a Mallorca amb la visita els propagandistes Odón de Buen i Salas Antón. El 1896 el qui havia estat un destacant federal intransigent Fèlix Mateu Domeray, clamà en un míting per la unió dels partits republicans. També ho féu el company d'idees, Pere Ferrer, que des de 1894 s'influïren per la proposta de fer un partit únic amb un programa comú per enderrocar la monarquia²⁹³⁵. Mostra de la feblesa del partit federal que a Mallorca anteriorment havia gaudit d'un gran recolzament dels obrers. En gran part l'abandó del discurs obrerista dels seus líders repercutí amb la manca de suport a les urnes.

El republicanisme obrerista defensat per la Unió Obrera Balear era el de l'associació, la instrucció i l'estalvi com ho havia estat durant la dècada dels 80. Alhora avançava l'ideal socialista a Mallorca, aquests s'agrupaven entorn de la Federació Local de Societat Obreres (nascuda de l'Ateneu Obrer Mallorquí) i sembla que tingueren més seguiment que la reactivada Unió Obrera Balear. Ara que segons les paraules de Pablo León, membre de la coral de Vilanova i la Geltrú, la societat Unió Obrera Balear tenia una de les millors biblioteques obreres i una molt bona organització²⁹³⁶. Podem pensar que els obrers i obreres mallorquines en el moment que tornen obrir les seves portes acudiren com antany a participar dels seus salons de

²⁹³⁵ En aquest sentit Pere Ferrer publicà l'article "Ya es hora" a *La Voz del Pueblo*, 29-04-1894.

²⁹³⁶ En una visita a l'illa havia participat en nom d'una coral de Vilanova i la Geltrú al Festival dels Cors de Clavé celebrat a Palma. León felicitava a la societat Unió Obrera Balear per la seva biblioteca i organització. *La Voz del Pueblo*, 28-05-1893.

lectura, conferència, balls, etc. Però alhora aquests grups d'obrers ja estaven a l'aguait de les possibilitats que li oferien altres entitats com la Federació Local (creada el 1893) que s'encarregà de reorganitzar les societats obreres, cosa que no féu la Unió Obrera Balear, llevat de l'organització del gremi de picapedrers a Inca o la influència que exercí en cert moments sobre els sabaters o picapedrers.

L'Ateneu Obrer Mallorquí i la Federació Local de Societats Obreres

Aquest ateneu nasqué de la celebració de l'1 de maig de 1890 -dia dels treballadors explotats del món- on els treballadors sortien al carrer per reivindicar els seus drets laborals. A Palma es decidí celebrar un acte per mostrar la seva adhesió al gran moviment. Es celebrà un míting obrer dies després, el 4 de maig de 1890. Arrel d'aquell acte es decidí crear una associació obrera amb el nom d'Ateneu Obrer Mallorquí²⁹³⁷.

La reunió obrera es celebrà al Teatre Circ Balear i l'acte fou presidit per un sabater prou conegut –Francesc Roca Hernández (1851-1917)- que militava en el si del Comitè Federal de Palma²⁹³⁸ i actuà com a secretari el tipògraf –Pere Pascual-. Fou allà, en aquella reunió, que es proposà fundar l'Ateneu Obrer Mallorquí, l'entitat que uniria a tots els obrers amb l'objectiu d'anar contra el capital. El secretari manifestà la idea que els treballadors exigissin als seus patrons una jornada diària de vuit hores. En aquella reunió que congregà nombrosos obrers també hi van intervenir alguns republicans com per exemple el director de *El Republicano* –Gabriel Castellà- que elogià el socialisme i la igualtat entre tots els homes²⁹³⁹. A més intervingueren en el míting diferents líders obrers: Sebastià Alorda com a president, Ricard Sanjuán com a secretari, Joan Aranda, Lluís Bernat, Josep Rosselló –membres tots de la comissió organitzadora-. Ho feren davant un auditori on hi assistiren entre 1.700 i 2.000 persones i s'acabà propostant la fundació de l'Ateneu Obrer Mallorquí²⁹⁴⁰.

²⁹³⁷ *Las Baleares*, 19-05-1891.

²⁹³⁸ Francesc Roca Hernández (1851-1917) començà a destacar en el decenni dels 80 i ho féu dintre del corrent anarquista. Un petit grup de mallorquins format pels sabaters Guillem Arbós, Sebastià Alorda i Francesc Roca mantingueren contacte amb la revista anarquista *La Revista Social*. El 1885 sense gaire èxit impulsà una secció d'oficis varis dintre de la FTRE. El 1890 organitzà junt a Sebastià Alorda i altres l'Ateneu Obrer Mallorquí i que comptà amb el vist i plau del republicanisme. El 1891 el trobem formant part del Comitè Federal de Palma, però el 1892 optà pel socialisme marxista fent part de l'Agrupació Socialista de Palma. El 1897 formà part d'un projecte conjunt entre republicans i socialistes, el Centre Instructiu Obrer. Francesc Roca ocupà molts cops la presidència de la societat de sabaters La Igualdad que girà majoritàriament a l'òrbita del socialisme. Aquest estava casat i vivia al carrer Sant Jaume, 32, 2n de Palma. Per veure la seva relació amb el Comité Federal de Palma vegeu: *Las Baleares*, 26-02-1891 i pels assumptes que fan referència a La Igualdad vegeu: ARM, Fons Govern Civil, 1584/133, La Igualdad, constructores de Calzado (1892-1932).

²⁹³⁹ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. V. 4-05-1890.

²⁹⁴⁰ Després de la reunió al Teatre Circ Balear publicaren aquest comunicat a la premsa anunciant la constitució de l'Ateneu Obrer Mallorquí: "La Comisión organizadora: fiel interprete de las conclusiones aprobadas en el Meeting obrero celebrado el 4 de mayo, en el Circo Balear ha terminado el reglamento del Ateneo Obrero Mallorquín. Y deseosa de darle la mayor publicidad posible, convoca a todas las secciones organizadas a una reunión general extraordinaria el domingo 25 de mayo a las 4 de la tarde, en el local conocido con el nombre de Asistencia Palmesana, Peso de la Paja. Orden del día: 1º Lectura, discusión y aprobación del reglamento titulado: Ateneo Obrero Mallorquín. 2º Nombramiento del Comité Directivo. 3º Proposiciones generales. A *Las Baleares*, 24-05-1890.

L'èxit de l'Ateneu Obrer Mallorquí fou immediat, el juny es crearen 18 seccions d'oficis que sumaven més de 2.000 afiliats²⁹⁴¹. En el segon Primer de Maig hi assistiren 400 persones i es celebrà en el Casino Republicà on hi tenia la seu social l'Ateneu Obrer Mallorquí. L'Ateneu Obrer Mallorquí defensà un obrerisme de resistència, sindical, forçosament allunyat del model mutualista de la Unió Obrera Balear. L'esforç per afirmar un socialisme obrer diferenciat del republicanisme derivà a la seva relació amb el PSOE i els socialistes de Madrid. La penetració d'aquesta nova proposta obrerista (socialista, política i alhora sindicalista) als pobles no fou fàcil ja que hagué de vèncer la resistència del mutualisme d'arrel republicana. Sols a Manacor es constituí una segona agrupació socialista²⁹⁴². Passada l'efervescència dels primers Primer de Maig, l'empenta socialista s'esmoreí i retornà un cop més l'obrerisme més mutualista i prorepublicà²⁹⁴³.

L'Ateneu Obrer Mallorquí havia estat impulsat pels sabaters Francesc Roca i Sebastià Alorda. Dos homes que ja tenien experiència amb l'organització obrera. Ambdós havien passat per la Unió Obrera Balear i havien format part del col·lectiu més radical –el dels sabaters– que s'aproximà a les idees anarquistes i seguiren de prop la *Revista Social* de caire anarquista i fins i tot muntaren una secció de la FTRE. A partir de 1892 en el cas de Roca acabà acceptant el credo del partit socialista (PSOE) i aquell any creà una Agrupació Socialista a Palma, es sortí per tant del comitè federal de Palma en el qual figurava l'any 1891. Pel que fa a Sebastià Alorda poc després de la desaparició de l'Ateneu Obrer Mallorquí desapareix de la plana política. Ja havia desaparegut de la primera línia política quan el 1883 la idea d'unir la Unió Obrera Balear a la FTRE no havia fructificat. Potser ara Alorda també pretenia vincular l'Ateneu Obrer Mallorquí a l'anarquisme i un altre cop no ho havia aconseguit.

L'Ateneu Obrer Mallorquí imprimí els seus estatuts el juny de 1890. L'objecte de l'Ateneu fou el de proporcionar als seus associats una sòlida i acurada instrucció, la propagació dels coneixements científics per mitjà de converses, lectures, conferències, discussions, ensenyances i publicacions i investigar la situació i circumstàncies de totes les seccions dels oficis, abusos que es cometessin en el treball i amb els treballadors; desgracies que ocorreguessin, la causa d'elles i les reformes i millores que poguessin aplicar-se a tots els seus oficis. També havia de comptar amb un gabinet de lectura amb els diaris i revistes i demás publicacions útils com també una biblioteca que servís per l'educació de les classes treballadores. L'Ateneu Obrer Mallorquí estava dirigit per un comitè directiu, però cada ofici formava secció apart independentment del nombre d'associats i nomenaven a tres representats que serien els delegats i actuarien com a president i secretaris de la respectiva secció. Estava permès que les seccions

²⁹⁴¹ NADAL, A.: *El 1r de maig de Palma (1890-1936)*. Palma, Ajuntament de Palma, 1988, p.39.

²⁹⁴² GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1996a, p.16-17.

²⁹⁴³ Tal com explica Pere Gabriel per exemple el mateix Fèlix Mateu Domeray participà activament en la creació d'un Centre Instructiu Obrer a Palma el 1896-1897, mentre que la Federació Local i l'Agrupació Socialista palmesanes es mantingueren sota la direcció i l'esforç quasi en solitari de Francesc Roca. *Idem*, p.17-18.

poguessin tenir un reglament de règim interior sempre i quan no s'oposessin al de l'Ateneu. Cada diumenge matí es reunia l'Ateneu per debatre els seus problemes²⁹⁴⁴.

Un dels primers actes públics d'aquest ateneu fou la celebració del Primer de Maig de 1891, per la qual cosa s'organitzà un banquet²⁹⁴⁵. Una de les tasques de l'Ateneu Obrer Mallorquí era la de convocar cada any la festa del Primer de Maig. Aquest banquet es celebrà en el local del Casino Republicà del carrer Minyones, la qual cosa demostra que les relacions entre l'Ateneu Obrer Mallorquí i els republicans no eren dolentes, tot el contrari. El banquet fou presidit pel sabater Francesc Roca i a la seva dreta tenia a Antoni Villalonga, president de la comitè de la coalició republicana, i a la seva esquerra a Joan Aranda –que havia militat a la Unió Obrera Balear i ara era vicepresident de l'Ateneu Obrer Mallorquí-. En aquella taula presidencial hi havia el director de *Las Baleares* –Benet Pons- i Josep Rosich –president del casino que havia cedit el seu local- i el publicista republicà Joan Baptista Ensenyat. Els lemes que més es deixaren sentir en aquell dinar fou el de Llibertat, Fraternitat, Igualtat, Justícia, sufragi universal, jornada de vuit hores. A més havien estat convidats els periodistes Miquel dels Sants Oliver de *La Almudaina*, Joan Gelabert de *El Isleño*. Després del dinar es feren els brindis i discursos que van córrer a càrrec del president Francesc Roca. També pronuncià un discurs Sebastià Alorda i Josep Francistorra sobre els proletaris i les vagues, ambdós ex militants de la Unió Obrera Balear.

Las Baleares en aquell moment publicà a les seves pàgines articles de Pi i Margall sobre la qüestió social com l'article titulat “Las ocho horas” o “Las clases trabajadoras” mostrant el seu interès i preocupació per les classes obreres. Incloent aquests articles els republicans federals mallorquins també mostraven la seva inquietud davant la qüestió obrera. A més alguns obrers com Francesc Roca, Jaume Bestard o Joan Aranda militaven dintre del partit federal. Segurament fins a la creació de l'Agrupació Socialista (1892) moment en què alguns passaren a les files del socialisme com el cas de Francesc Roca Hernández. Ja hem esmentat les queixes que fan alguns republicans com Pere Ferrer a l'any 1894 on escriuen que el partit republicà s'ha mantingut allunyat dels obrers.

*Composició de l'Ateneu Obrer Mallorquí, (1891)*²⁹⁴⁶:

Composició de la junta	Càrrec
Francesc Roca	President
Joan Aranda	Vicepresident

²⁹⁴⁴ Estatutos del Ateneo de Obreros Mallorquines. Palma de Mallorca. Imprenta de Amengual y Muntaner, 1890.

²⁹⁴⁵ Es nomenà una comissió per preparar l'esdeveniment que tendria lloc el 3 de maig. Per apuntar-se calia passar per el cafè Reñidero, situat a la plaça de l'Olivar, mateix cafè on es reunien els picapedrers i recollir la seva papereta per 2'50 pessetes. A *El Republicano*, 5-04-1891. La comissió organitzadora estava composta per Roca, Coll, Estela, Enseñat, Rosselló, Bartomeu Puig, Andreu Calatayud i Joan Femenias.

²⁹⁴⁶ *Las Baleares*, 5-03-1891.

Alejo Martín	Secretari
Josep Rodríguez	Vicesecretari
Salvador Gelabert	Vicesecretari
Jaume Bestard	Dipositari
Gabriel Perelló	Comptador
Jaume Arbós	Revisor de comptes
Francesc Coll	Revisor de comptes
Miquel Forteza	Bibliotecari

Altres activitats que engegaren foren les conferències. El maig de 1891 s'organitzaren conferències dominicals en el local de l'Ateneu Balear, es tractava de conferències donades per socis d'aquest Ateneu a petició dels obrers de l'Ateneu Obrer²⁹⁴⁷. A més de la realitzada per Benet Pons, també hi participà el director de la Institució Mallorquina d'Ensenyament –Baltasar Champsaur- el qual realitzà dues conferències sobre geometria²⁹⁴⁸. Les altres foren realitzades per Benet Pons com la que dissertà sobre els planetes exteriors a l'òrbita terrestre i sobre els estels i cometes²⁹⁴⁹. El juliol de 1891 ja portaven vuit conferències, aquesta última era la tercera que feia Champsaur sobre geometria a la seu de l'Ateneu Balear al carrer Truyols²⁹⁵⁰. Més endavant, el 1897, republicans com Baltasar Champsaur crearen el Centre Instructiu Obrer amb la voluntat d'instruir als obrers. Fou una societat vinculada directament amb el republicanisme i en la que hi participaren socialistes com l'impulsor de l'Ateneu Obrer Mallorquí, Francesc Roca Hernández, que tornaven a retrobar-se per treballar plegats en un nou projecte.

L'any 1892 sembla que les conferències les feren els mateixos republicans però ara ho feien al local del Casino Republicà. Un dels conferenciants fou Francesc Garcia que realitzà la segona conferència d'aquell any i comentà que la instrucció dels obrers era un element indispensable per poder aconseguir l'emancipació²⁹⁵¹. Aleshores l'objectiu d'aquestes conferències continuava essent el de propagar l'ensenyament als obrers mallorquins²⁹⁵². Era el mateix eslògan que els

²⁹⁴⁷ La majoria les realitzaven burgesos adscrits al partit liberal o republicà, però sense pretensió acadèmica i en elles es comptava sobretot amb la participació de l'Ateneu Obrer Mallorquí i els mateixos obrers que havien manifestat els seus desitjos que es duguessin a terme les conferències. La primera conferència fou realitzada pel republicà federal – Benet Pons Fàbregues- director de *Las Baleares*. L'anunci de les conferències deia així: “Mañana domingo a las ocho de la noche celebrará el Ateneo Balear una sesión pública en la que el socio D. Benito Pons Fábregues, dará una conferencia especialmente dedicada a las clases trabajadoras. Será esta la primera de una serie de conversaciones familiares sobre algunas ciencias, que sin ninguna pretensión académica se repetirán en los domingos sucesivos que oportunamente se anuncien, con objeto de que los obreros puedan dedicar una hora de las destinadas al descanso semanal, a la adquisición de nociones elementales de aquellas ciencias a las que ellos mismos muestren mayor afición o cuyo conocimiento crean serles mas necesario”. S'anunciaven a *Las Baleares*, 23-05-1891.

²⁹⁴⁸ *Las Baleares*, 17-06-1891.

²⁹⁴⁹ *Las Baleares*, 19-06-1891.

²⁹⁵⁰ *Las Baleares*, 11-07-1891.

²⁹⁵¹ *Las Baleares*, 21-03-1892.

²⁹⁵² La primera conferència l'havia realitzat Baltasar Champsaur. En aquells moments Champsaur era professor de la Institució Mallorquina d'Ensenyament i la seva conferència versà sobre “Experimento práctico del termómetro y el barómetro” tot amb l'objectiu de donar a conèixer als obrers el funcionaments d'aquests aparells lligats a la ciència. *Las Baleares*, 14-03-1892.

anys 80 i una de les vies amb la qual creien els republicans. La tercera conferència la va realitzar l'eloqüent orador de la classe obrera –tal com citava la premsa- Sebastià Alorda i la següent l'havia de realitzar Enric Alzamora²⁹⁵³. La conferència de Sebastià Alorda era una conferència que ja havia realitzat feia anys per a la Unió Obrera Balear i que es titulava “Los trabajadores, su pasado, su presente y su porvenir”²⁹⁵⁴. En aquesta va concloure el seu discurs dient que els obrers tenien dues mares que es podien considerar dues madrastrès, la primera era la misèria i la segona era la ignorància. Contra la misèria Sebastià Alorda proposava l'associació i contra la ignorància la càtedra, el col·legi, el llibre i el diari. Es diu que la concurrència en aquesta conferència fou més nombrosa que en la dels diumenges anteriors²⁹⁵⁵. Segurament a causa de la bona fama que tenia Alorda entre les classes obreres. La quarta conferència fou a càrrec del republicà –Joan B. Ensenyat- i tractà sobre el problema social²⁹⁵⁶. D'aquesta conferència s'edità una publicació en format fulletó²⁹⁵⁷. Algunes paraules que pronuncià anaren encaminades a defensar l'ideal del sufragi universal com a mitjà d'acabar amb la corrupció i com a mitjà d'aconseguir la prosperitat i benestar del poble:

“El porvenir del proletariado depende hoy, pues, del sufragio universal. En la elección de los hombres llamados a dirigir los negocios públicos estriba, por tanto, el bienestar y la prosperidad de todos. Si la mayoría del pueblo comprendiese que en virtud de su voto el gobierno del país ha de ser el servidor obediente de la voluntad nacional, no existiera, ni podría existir la usurpación de la soberanía por los autores de los abusos y corrupciones electorales. El sufragio, hasta hace poco restringido, ha sido en España un instrumento de corrupción política. Los poderes públicos han impuesto sus candidatos, a despecho de las preferencias y de las aspiraciones del país. Esos abusos, esas corrupciones, esas tiranías no desaparecieron hasta que el pueblo imponga su voluntad por medio del sufragio, hoy concedido a todos”²⁹⁵⁸.

El maig de 1892 es commemorà el Primer de Maig al Teatre Circ Balear i tornà ser organitzat per l'Ateneu Obrer. A l'escenari del teatre hi figurava la junta directiva de l'Ateneu Obrer Mallorquí i n'era el president Francesc Roca. La premsa estava convidada i aquest any hi participaren Miquel dels Sants Oliver per *La Almudaina*, Joan Gelabert per *El Isleño* i Enric Alzamora per *La Opinión*. Encetà l'acte el president Francesc Roca i després intervingueren Miquel Payeres, Fernando Arnau, Lluís Bernat, Miquel Forteza, Joan Aranda, Bartomeu Bestard i Pere Pascual²⁹⁵⁹. En aquesta hi participaven vells coneguts com Miquel Payeres o Bartomeu Bestard. En el seu discurs Payeres parlà de la importància de la instrucció dels obrers i acabà amb un “compañeros todo por el socialismo”. Seguidament parlà Fernando Arnau apuntà que l'obrer era el que tenia més valor, que era ell el que produïa i per sobre, era a ell al

²⁹⁵³ *Las Baleares*, 22-03-1892.

²⁹⁵⁴ *Las Baleares*, 26-03-1892.

²⁹⁵⁵ *Las Baleares*, 28-03-1892.

²⁹⁵⁶ *Las Baleares*, 2-04-1892.

²⁹⁵⁷ Des de *Las Baleares* es recomanava l'adquisició d'aquest fulletó- *El problema social*- que es posà a la venda a les llibreries per 25 cèntims. *Las Baleares*, 6-04-1892.

²⁹⁵⁸ ENSEÑAT, J.B.: *El problema social*. Palma, Imprenta Vda. e hija de P.J. Gelabert, 1892, p.24.

²⁹⁵⁹ *Las Baleares*, 2-05-1892.

qui li mancaven els béns de primera necessitat. Proposava la unió de tots els explotats. Aquest acabà dient:

“No temais a los capitalistas. ¿Que es un burgués? Para unos es un explotador, para otros un negrero, para otros un tratante de carne humana. Para mí es mucho peor, es un antropófago que vive chupando nuestro sudor y nuestra sangre”. Compañeros a defendernos contra el capital. Teneis constituido el Ateneo, pues alistaos todos en él, que así recorreis seguros y facilmente el camino de la emancipación”²⁹⁶⁰.

Arnau feia una proposta totalment trencadora i gens conciliadora a diferència del que proposaven els republicans com Fèlix Mateu Domeray a la seva Unió Obrera Balear. Lluís Bernat recordà que feia quatre anys que s’havien reunit els obrers i que s’acordà constituir l’Ateneu Obrer Mallorquí. Parlava que molts obrers s’havien associat però encara en faltaven molts. Lluís Bernat proposava la propaganda per aconseguir-ho i recordava que la unió feia la força. Explicava que diversos gremis formaven part de l’Ateneu. Finalitzà el discurs incidint amb la reivindicació de la jornada de vuit hores i l’associació de tots els obrers²⁹⁶¹. Un altre dels que parlà era Ricard Sanjuan –tipògraf²⁹⁶²- i el seu discurs donat la seva avançada edat girà entorn a la misèria a la que es veien destinats els obrers ancians que molts cops no podien mantenir-se i es veien obligats a recórrer a un asil de beneficència, a recórrer a la mendicitat, etc. Criticava que pels obrers no hi havia retirs, ni jubilacions. No hi havia tampoc pels seus successors viudetats ni orfandats i acabava amb la frase: “el codi civil és la llei dels rics i el codi penal és la llei dels pobres”²⁹⁶³. Aquesta reivindicació de crear mutualitats en cas d’accident laboral, viudetat, orfandat ja s’havia reivindicat anys abans i des de la Unió Obrera Balear s’havia intentat impulsar una mutualitat, també s’havia creat una casa d’orfes. El programa federal recollia aquestes demandes, de fet el 1894 debaten sobre la indemnització dels obrers inutilitzats i sobre la creació de caixa de retir pels obrers²⁹⁶⁴.

Els altres discursos els feren Pere Pascual i Francesc Roca, els dos impulsors de l’Agrupació Socialista a Palma. Per exemple Pere Pascual recalçà la importància de la unió de tots els explotats:

“Si las colectividades obreras quieren sacudirse el pesado yugo patronal, deben ser numerosas, reunir en su seno, ya que no la totalidad, la mayoría al menos, de los individuos que sufren la tirana explotación”.

²⁹⁶⁰ *Las Baleares*, 3-05-1892.

²⁹⁶¹ Posà l’exemple del desemparament de 105 individus que gràcies a estar organitzats pogueren sostenir una vaga i a les 105 famílies dels vaguistes i que allò havia suposat una victòria, una victòria que era fruit de l’associació. *Las Baleares*, 4-05-1892.

²⁹⁶² Fou secretari de l’Agrupació Socialista Ricardo SanJuan, vell conegut i que havia format part de la societat de tipògrafs La Imposible.

²⁹⁶³ *Las Baleares*, 7-05-1892.

²⁹⁶⁴ Segons la discussió de la secció de propaganda del consell regional federalista de Catalunya. Aquests dos eren uns dels punts a debatre. *La Voz del Pueblo*, 8-04-1894.

La transformació política i econòmica que auguraven només podia tenir lloc si s'unien tots els treballadors. Segons Pere Pascual si volien una transformació tenien clar que s'havien d'allunyar de la política burgesa que havia demostrat que un cop accedia al poder no feia res per aturar l'explotació dels homes i dones. Es referia evidentment a la política que feien els republicans. No és d'estranyar que el setmanari que ell dirigia, *La Bandera Roja*, s'enemistés sovint amb *La Voz del Pueblo* dirigida pel republicà Fèlix Mateu. Per Pere Pascual l'educació, la moral i el saber que proposaven els republicans eren preocupacions estúpides²⁹⁶⁵.

El 1892 el socialisme era prou gran com per començar a fer ombra als republicans. Apareixia un nou discurs a l'illa que enfocava el seu discurs contra la burgesia, als quals consideraven uns explotadors. Aleshores al republicanisme, que es nodria de bon nombre de burgesos, els sortí un nou enemic, l'Agrupació Socialista i que tenia part dels seus homes associats a l'Ateneu Obrer Mallorquí. Un ateneu que fins aleshores havia treballat en actes conjunts amb els republicans, utilitzant el seu casino, participant de xerrades fetes per republicans, etc. La proposta final de Pere Pascual era clara, els obrers s'havien d'unir i formar part del partit socialista obrer, la única via que segons ell podria aturar el capitalisme i transformar la societat. L'altre parlament el féu el president de l'Ateneu Obrer Mallorquí –Francesc Roca- que criticà la manca del dret a la vida que tenien els obrers, uns obrers que complien amb el seu treball però que després no se'ls respectava el dret a la vida. Posava l'exemple de la quantitat d'obrers morts, uns angoixats per l'anèmia, altres immolats en les lluites del treball i la immensa majoria morts per la fam i per la misèria²⁹⁶⁶. Francesc Roca també proposava que tots els obrers s'unissin al partit socialista per lluitar dintre del sistema polític. El 1893 els socialistes ja es presentaren a les eleccions. Una altra de les idees que llançà Roca fou la de crear societats d'ofici de resistència i que aquestes passessin a formar part de la Unió General de Treballadors (UGT)²⁹⁶⁷. Tot el contrari que la proposta mutualista que fins aleshores imperava i defensaven els republicans.

La proposta final d'aquell 1 de maig de 1892 havia estat la de formar un partit socialista i segons el diari republicà, *Las Baleares*, aquesta proposta no va caure bé a tothom però els líders

²⁹⁶⁵ “Al decir que hemos de apartar-nos de todo partido político burgués, no se puede clasificar a ninguno, todos van comprendidos dentro de este círculo, desde el retrógado carlista hasta el republicano radical, porque republicanos y monárquicos para emancipar-nos nos aconsejan la instrucción y el ahorro, ¡Valiente manera de emancipar-nos!. ¡Como si se pudiera ahorrar con un jornal tan mezquino como gana el asalariado!, jornal que apenas llega a cubrir sus primeras necesidades”. [...] Desconfiad de todos los burgueses que nos prometen nuestra salvación, porque no hacen más que aplicar paliativos para que la enfermedad se prolongue; que nos den también tiempo para instruir-nos; que nos den ocho horas de trabajo en vez de diez o doce; que nos pongan en sitio que podamos ganar un jornal y éste sea pagado con equidad, y entonces por sus propios pasos la cuestión social tocará a su fin; pero afortunadamente sabemos a que lado inclinarnos para conseguir lo que deseamos de aumentar las filas del partido obrero, único que ampara los derechos del trabajador, hemos de pertenecer al partido socialista obrero que es el que tiene trazada la senda para llegar a la emancipación”. *Las Baleares*, 10-05-1892.

²⁹⁶⁶ “Este derecho a la vida no nos ha sido respetado por ninguna forma de poder político, porque desde la más democrática república hasta la más aristocrática monarquía, todos, absolutamente todos, únicamente han atendido a dictar leyes para sostener sus privilegios, restringir las libertades de los obreros y privarnos de nuestros legítimos derechos: por esto los trabajadores cansados y desengañados de todas las formas de los partidos burgueses, forman partido aparte de todos los demás, su partido es el socialista, su política es la obrera; porque estamos convencidos de que la emancipación de los trabajadores ha de ser obra de los trabajadores mismos”.

²⁹⁶⁷ *Las Baleares*, 13-05-1892.

de l'Ateneu Obrer Mallorquí tenien clar que s'havien d'apartar-se de qualsevol partit burgès i que només aconseguirien l'emancipació social per mitjà del seu propi esforç. De fet recordaven que l'Ateneu Obrer Mallorquí, en el moment de la seva creació, ja s'havia desmarcat de qualsevol compromís polític adquirint un domicili i casa pròpia²⁹⁶⁸ (tot i que hem vist que en els inicis utilitzaven espais republicans per realitzar les seves reunions). Fou a partir d'aquí que alguns homes de l'Ateneu Obrer Mallorquí impulsaren un setmanari obrer, *La Bandera Roja* (1892-1894), i crearen l'Agrupació Socialista de Palma (1892).

L'Ateneu Obrer Mallorquí funcionà durant tres anys i després el seguí la creació de la Federació Local de Societats Obreres que presentà el seu reglament el 4 de gener de 1893. A partir d'aquí republicans i socialistes es distanciaren, els obrers participaren dels projectes impulsats per Roca i Pascual i els republicans després de diverses ensopegades electorals tractaren de recuperar la seva confiança sense gaire èxit ja que continuaren tenint poca representació política. Segurament per aquest motiu Fèlix Mateu relançà el projecte Unió Obrera Balear i el 1893 organitzà un nou setmari.

A partir de 1896 amb la nova estratègia de la Unió Republicana, es donaren bons resultats però en conseqüència desvirtuà el partit federal mallorquí. En aquest moment, de cert auge de la Unió Republicana, es tornaren acostar amb força als obrers aglutinants a l'entorn de la Federació Local dirigida per Roca. El 1897 els republicans es sumaren a un projecte de la Federació Local, que era creació del Centre Instructiu Obrer. Fou engegat per gairebé el mateix grup de gent i un grup de republicans vinculats al federalisme, al progressisme i al partit centralista. Fou un nou intent d'instruir la classe obrera, els quals continuaven sense tenir mitjans per instruir-se i ningú des de les institucions públiques vetllava per la seva educació i com antany, es trobava en un greu desemparament. De fet, el dia de la inauguració oficial, es parlà de les poques possibilitats per instruir-se que tenia la classe obrera. No existien a l'illa de Mallorca centres de segon ensenyament públic, només l'Institut Balear, les escoles de primer ensenyament eren incompatibles amb els horaris del camp i taller i no existien escoles d'oficis. Davant la grisor del panorama instructiu, el republicanisme juntament amb la Federació Local lluità per establir aquest centre en el qual es donava la possibilitat de rebre primer i segon ensenyament²⁹⁶⁹.

Amb l'avançada que prenia el socialisme a Palma, ben aviat es crearen societats obreres de resistència adherides a la Unió General de Treballadors (UGT). Les primeres societats organitzades foren la dels sabaters, els fusters i els picapedrers. El 23 de maig de 1892 es va crear la societat de sabaters La Igualdad de la mà de Francesc Roca, Bartomeu Bestard, Joan Llinàs, Josep Rodríguez, Pere Canyellas i Guillem Llofriu entre d'altres. Recuperava la capçalera de l'antiga societat de sabaters fundada durant el 1869. Molts dels membres d'aquesta

²⁹⁶⁸ *Las Baleares*, 25-05-1892.

²⁹⁶⁹ Discurs de Francesc Roca, publicat al diari *La Unión Republicana*, 21-04-1897.

societat eren republicans que ara es sumaven al nou projecte trencador impulsat pels socialistes. Aquesta societat obrera es va convertir en la més important de Mallorca tant pel nombre d'associats, per la participació dels seus directius a la Federació Local i pels esforços d'estendre l'associacionisme sindicalista a la part forana. De fet, la capacitat de reivindicació i de mobilització dels sabaters fou ben important. A principis del segle XX, de les cinquanta-sis vagues comptabilitzades entre 1900 i 1915, denou foren de la mà dels sabaters²⁹⁷⁰. Foren els que més patiren el conflicte de la pèrdua del mercat colonial de les Antilles, un dels indrets d'exportació més importants de la sabata balear. El 1895 quan s'agreujà el conflicte de la colònia de Cuba celebraren un míting al Teatre Circ Balear²⁹⁷¹. Havien de redactar una exposició dirigida a l'Ajuntament i al Govern civil i pretenien que arribés al Ministeri d'Ultramar.

També es creà El Desarrollo del Arte –de fusters- que sembla ser la primera que ingressà a la UGT a finals d'octubre de 1892. El 1893 hi havia adherides a UGT tres societats –El Desarrollo del Arte, La Igualdad i el Centro de Albañiles²⁹⁷². El maig de 1893 el Centre de Picapedrers féu una reunió on hi participaren 400 obrers amb el propòsit de millorar les seves condicions²⁹⁷³. A principi de juny de 1893 en feren una altra i Lluís Jaume parlà de la comissió que s'havia format per tal de visitar als mestres d'obres i demanar la jornada de 9 hores, una proposta que havia estat ben acollida pels mestres d'obres. Tenien clar que la següent passa era que tots els picapedrers s'associessin per tal que es fes realitat la demanda²⁹⁷⁴. Els picapedrers tenien bona relació amb els republicans de la *La Voz del Pueblo* els quals convidaren a Fèlix Mateu en la seva reunió que congregà 400 socis.

El 1893 l'Ateneu Obrer Mallorquí deixà d'existir i fou la Federació Local o l'Agrupació Socialista la que va continuar celebrant els Primers de Maig. No totes les societats obreres entraren a formar part de la Federació Local. Les que hi formaven part eren El Desarrollo del Arte –fusters-, La Igualdad –sabaters-, Unión Herrera Mallorquina, Societat de Lampistas i la de Oficis Varis que sumaven un contingent de 330 associats. Aquests grups eren molt propers a la UGT –molts entre 1892 i 1893 s'hi havia adherit- i participaren en el III Congrés de la Unió General de Treballadors celebrat a Madrid l'agost de 1894 i el representant mallorquí fou Francesc Roca²⁹⁷⁵. El juny de 1893 existia El Modelo, societat de flassaders, teixidors i arts similars i el seu secretari era Josep Hijosa, publicaren al setmanari *La Voz del Pueblo* un anunci

²⁹⁷⁰ SANTANA, M.: *Op. cit.*, 2002, p.186.

²⁹⁷¹ Parlaren Francesc Roca, Bartomeu Bestard i Torres. Es queixaven de la manca de treball dels sabaters i es preocupaven de que circulés moneda mexicana en un dels seus mercats –a Puerto Rico-. A *Las Baleares*, 1-04-1895.

²⁹⁷² A finals de 1893 les tres societats obreres sumaven 491 cotitzants a la UGT d'Espanya. A SANTANA, M.: *Op. cit.*, 2002, p.187.

²⁹⁷³ *La Voz del Pueblo*, 7-05-1893.

²⁹⁷⁴ *La Voz del Pueblo*, 4-06-1893.

²⁹⁷⁵ *El Obrero Balear*, 1-02-1908. Article “Historia de la organización obrera en Mallorca”.

de reunió al seu local al carrer Ferreria, 59, Can Sal²⁹⁷⁶. Aquesta societat que nasqué més tard també participà en la celebració del Primer de Maig i el seu secretari participà en el míting.

Dintre de l'Ateneu Obrer Mallorquí (1890-1893) es donà una barreja de militants, s'hi podien trobar republicans, anarquistes o socialistes. Havia estat impulsada per Francesc Roca, el qual el 1892 optà pel socialisme. Però a l'Ateneu Obrer Mallorquí hi predominà l'opció socialista, al cap i a la fi havia estat impulsada per socialistes Francesc Roca i Pere Pascual. També hi participava Sebastià Alorda que es mogué entre l'anarquisme i el republicanisme. Aquest però no evolucionà cap al socialisme marxista i sembla que es mantingué a l'òrbita de l'anarquisme²⁹⁷⁷. Els primers banquetes de l'1 de maig havien estat narrats pel diari socialista de Barcelona *La Guerra Social*²⁹⁷⁸. El diari socialista incorporà el discurs de Francesc Roca i el de Joan Aranda. Un any després, el 1892, es creava una Agrupació Socialista i l'Ateneu Obrer Mallorquí organitzava dos mítings per explicar els ideals del partit socialista²⁹⁷⁹.

L'Ateneu Obrer Mallorquí havia tingut un gran recolzament del republicanisme burgès fins que es creà l'Agrupació Socialista. Fins aleshores les relacions entre l'Ateneu Obrer i els republicans havien estat cordial. Per exemple en les celebracions que realitzava l'Ateneu Obrer, els republicans cedien el seu local del Casino Republicà del carrer Minyones, espai que compartiren als inicis ja que era la seu de l'Ateneu Obrer. També l'Ateneu Balear –entitat científica i en la qual hi participaven alguns republicans- programà conferències pels obrers de l'Ateneu Obrer Mallorquí i que eren realitzades per republicans com Benet Pons o Baltasar Champsaur. Almenys tenim la certesa que els primers anys de l'Ateneu Obrer Mallorquí els dirigents republicans hi participaven activament fent conferències. El maig de 1892 les relacions entre republicans i socialistes es degueren truncar, moment en que els líders –Roca i Pascual- clamaven per la unió de tots els treballadors sota les sigles del Partit Socialista Obrer i es constitueix l'Agrupació Socialista de Palma.

²⁹⁷⁶ *La Voz del Pueblo*, 4-06-1893.

²⁹⁷⁷ A Mallorca els anarquistes perden la petita visibilitat de la qual havien gaudit els anys 80 amb el control d'alguns gremis com el de sabaters o capellers, a més veuen com un dels seguidors dels corrents anarquistes de *La Revista Social*, Francesc Roca, ara s'havia passat al camp del socialisme marxista. Dins el camp anarquista, començà el seu primer contacte amb la política i a través de les societats de resistència, Jeroni Binimelis, destacat anarquista del gremi dels ferrers. A principis de segle els anarquistes tornaren aparèixer en escena després d'una etapa de desorganització a causa de l'èxit del partit socialista entre els obrers mallorquins o continuant confiant amb el republicanisme. El 1901 participaren en un aldarull en la festa de l'1 de maig i protagonitzaren destrosses en diverses fàbriques de Palma.

²⁹⁷⁸ *Las Baleares*, 4-05-1891.

²⁹⁷⁹ A l'estiu de 1892 l'Ateneu Obrer Mallorquí organitzava dos mítings amb l'objectiu d'explicar de manera clara i concisa els ideals que sustentava el Partit Socialista Obrer. El primer míting versà sobre la conveniència de les societats de resistència contra el capital per aconseguir millores. El segon míting donà a conèixer el programa del Partit Socialista Obrer, l'únic al seu parer que podia conduir a la classe proletària a la vertadera emancipació. Havien convidat a companys de Barcelona per realitzar propaganda a Mallorca i foren els autors del míting Toribio Reoyo representant de l'Agrupació Socialista de Barcelona i Antonio Garcia Quejido de la Unió General de Treballadors (UGT). Era president de l'Ateneu Francesc Roca i secretari Pere Pascual (Segon un full de propaganda de l'Ateneu Obrer Mallorquí en data de 2 de juliol de 1892 que es conserva en la col·lecció del setmanari *La Bandera Roja* a la Biblioteca Lluís Alemany). L'agost de 1893 Pablo Iglesias féu un míting a l'Ateneu Obrer Mallorquí.

A finals de 1892 es realitzà la primera temptativa de crear la Federal Local. El reglament de la nova associació que substituïria l'Ateneu Obrer Mallorquí es presentà al govern civil el 4 de gener de 1893. Tenia un estret vincle amb l'Agrupació Socialista de Palma que s'havia creat el 1892. No totes les societats obreres entraren a formar part de la Federació Local. Les que hi formaven part eren El Desarrollo del Arte (fusters), La Igualdad (sabaters), Unión Herrera Mallorquina, Societat de Lampista i d'Oficis Varis.

El gener de 1893 ja tenim constància de l'existència d'una Federació Local en la qual es deia que inaugurava les seves classes l'escola laica de la Federació Local²⁹⁸⁰. El maig de 1893 participaren en el míting de l'1 de maig al Teatre Circ Balear juntament amb l'Agrupació Socialista liderada per Pere Pascual i les societats de resistència de picapedrers, ferrers, teixidors, fusters i sabaters. Parlà en nom de la Federació Local –el sabater Francesc Roca-. El 1894 s'ampliaven les societats obreres de resistència amb els ferrers i els lampistes.

El 1895 la Federació tenia la seva seu social al cafè Reñidero (plaça de l'Olivar, 4), un any després era al carrer Santacilia. El 1901 estaven al carrer de can Rubí. Imprimiren el seu reglament l'any 1895 sota el títol de Federació Local: agrupació de societats de resistència mallorquines. Ho feren a la impremta de El Comercio. El seu objectiu el definien en el primer article del reglament:

“Con el nombre de Federación Local se constituye en esta Ciudad una Agrupación de sociedades con el caracter de resistencia a los abusos que comenten los poseidores del capital, tenga por única y legítima aspiración el mejoramiento moral y material en su condición de asalariados, de los individuos que la forman y de todos los trabajadores en general, sean del arte u oficio que fueren”.

Un dels objectius fonamentals era el de propagar la idea d'associació i el de constituir societats obreres de resistència. Es tractava de reorganitzar les que estaven desfetes, facilitar els medis per crear-ne de noves, etc. Es va crear una junta directiva formada per delegats de les societats obreres federades. Cada delegats havia d'aportar 2'50 pessetes pel fons de la Federació Local en cas de que s'originessin despeses. Les vagues per millorar les condicions del treball ho havia de posar en coneixement de la junta directiva de la Federació Local amb 8 dies d'antelació, que era així com es feia arribar les propostes de la junta directiva. Cada societat havia de sostenir la vaga amb el seu fons tot i que també podia comptar amb l'ajuda de la Federació Local si no hi havia més d'una secció declarada en vaga. Signaven els estatus el 15 de gener de 1895 el

²⁹⁸⁰ *Las Baleares*, 3-01-1893. L'escola laica estava sota direcció del mestre Pere González Pons. Les classes es realitzaven a la nit de vuit a nou. També es creà una escola nocturna destinada als socis i fills de la societat Unión Herrera Mallorquina situada al carrer del Carme, cada nit el mestre Josep Moragues impartia classes d'ensenyament primari. Ambdues escoles es varen mantenir en funcionament devers dos anys. A SANTANA, M.: *Op. cit.*, 2007, p. 67-68. Santana extreu la informació la publicació socialista *La Bandera Roja*.

president accidental Bartomeu Puig i el secretari accidental, Bartomeu Bestard²⁹⁸¹. El 1895 el comitè estava format pel president Bartomeu Bestard, el vicepresident Joan Ferrer, el tresorer Josep Rosselló, el comptador Miquel Vives, el secretari de l'interior Lluís Alemany, el secretari de l'exterior Sebastià Crespí, el revisor Antoni Sastre i els vocals Joan Escudero, Francesc Garau i Pere Cañellas²⁹⁸². La Federació amplià el nombre de societats i hagué de traslladar el seu domicili social de la plaça de l'olivar a un local més amplia al carrer de Santacília.

El 1897 secundaren la iniciativa del republicà Baltasar Champsaur de crear en el si de la Federació Local el Centre Instructiu Obrer²⁹⁸³. El 1901 es reformaren els seus estatuts però sense perdre el caràcter primitiu i continuà com a president Francesc Roca.

Els nombrosos actes de propaganda que realitzà la Federació Local des de la seva fundació, la majoria els havia realitzat en col·laboració amb la Agrupació Socialista de Palma. Això explica que en el Congrés de la UGT celebrat el maig de 1902 a Madrid el representant mallorquí – Sebastià Crespí- representava a 590 federats de les seccions de Palma. A partir de 1903 i arrel de l'organització de diferents societats obreres als pobles convocaren un congrés de delegats per canviar el nom a la Federació Local que passà a nomenar-se Federació de Societats Obreres de Balears. Als pobles sabem que hi havia societats de resistència a localitats com Manacor –que comptà amb una agrupació socialista- i també a Alaró on els sabaters organitzaren una societat de resistència²⁹⁸⁴.

De 1895 a 1908 s'havien organitzat 32 societats que en total sumaven 2.000 associats. La presidència de la Federació passà per distintes mans, el 1895 fou presidida per Bartomeu Bestard, el 1896 per Francesc Roca, el 1901 per Sebastià Ramon, Francesc Roca i Jaume M. Marí i des de 1905 per Francesc Roca. Com a propagandistes i oradors principals comptà amb Francesc Roca, Sebastià Crespí, Jaume M. Martí, Llorenç Bisbal, Miquel Porcel i Jaume Bauzá²⁹⁸⁵. La majoria d'ells lligats al partit socialista.

El 1896 l'Agrupació Socialista juntament amb la Federació Local organitzà l'1 de maig. Ara als sabaters, fusters, picapedres, ferrers i lampistes s'hi uniren els capellers. El col·lectiu de societats de resistència creixia cada any però el 1897 s'aturà la força del Primer de Maig. De fet el Primer de Maig de 1896 les fàbriques i tallers van romandre obertes. L'obrerisme se tornà aglutinà sota el paraigües del republicanisme que havia fundat el Centre Instructiu Obrer el 1897 en el si de la Federació Local de Societats Obreres. I tornava aparèixer a la primera línia Sebastià Alorda.

²⁹⁸¹ *Reglamento de la Federación Local. Agrupación de Sociedades de Resistencia Mallorquinas*. Palma, Imp. Del Comercio, 1895.

²⁹⁸² *El Obrero Balear*, 1-02-1908. Article "Historia de la organización obrera en Mallorca".

²⁹⁸³ El 1908 el Centre Instructiu Obrer continuava la seva tasca d'instruir a la classe obrera. *El Obrero Balear*, 1-02-1908. Article "Historia de la organización obrera en Mallorca".

²⁹⁸⁴ *La Bandera Roja*, 20-08-1892.

²⁹⁸⁵ *El Obrero Balear*, 1-02-1908. Article "Historia de la organización obrera en Mallorca".

Els anys següents la festa de l'1 de maig es deixà de celebrar. Per exemple el 1897 no es convocà ni tan sols manifestació. Tampoc es celebrà el 1898. El 1899 organitzà un míting la Federació Local i l'Agrupació Socialista presidit per Francesc Roca però hi hagué escassa assistència. El 1900 es celebrà un míting al cafè La Estrella de Oro que comptà amb més presència i que comptà amb els parlaments de Joan Torres, Miquel Marroig, Gabriel Binimelis, Joan Escudero i Francesc Roca. El 1901 es visqué una important manifestació amb uns 5.000 obrers manifestant-se²⁹⁸⁶. Eren temps nous pel socialisme que remuntava els darrers anys de fracassos. En aquesta manifestació es visqueren forts aldarulls provocats per anarquistes que ara tornaven a prendre posició dintre el moviment obrer de resistència a Mallorca. De la mateixa manera que eren temps bons pels socialistes també ho era pels republicans que havien aconseguit des de 1897 representació als ajuntaments.

A Mallorca es visqueren dos moments d'eufòria societària i vaguística, un era el 1890-1893 i l'altre el 1899-1903. A partir de l'organització de societats de resistència al capital i de la celebració del Primer de Maig de 1890 començà a haver-hi mobilitzacions i vagues a Mallorca. A les vagues s'hi oposaren els republicans, abans que arribar a la situació de vaga proposaven l'entesa entre patró i treballadors a través de la creació de jurats mixtes per debatre els seus conflictes i trobar solucions. Però els obrers mallorquins preferiren els camí que els proposaven els socialistes de l'Ateneu Obrer Mallorquí i entre 1890-1893 protagonitzaren un grapat de vagues. Un dels primers que es declararen en vaga foren els operaris de les foneries de ferro de Palma i de la indústria que dirigia Bartomeu Pieras al raval de Santa Catalina²⁹⁸⁷. A principis de juliol l'Ateneu Obrer Mallorquí s'alegrava que dos industrials haguessin concedit als obrers la rebaixa del jornal i l'increment d'un real diari. Els lampistes i llauners també havien aconseguit aquell estiu la rebaixa d'una hora de la jornada laboral en el taller de Josep Vivé²⁹⁸⁸. El mes d'agost amb solidaritat als companys declarats en vaga es féu una correguda de bous a benefici dels obrers que estaven en vaga²⁹⁸⁹. També hi hagué alguns empresaris que per no tenir problemes amb els seus obrers els feren regals i detalls, com el que tingué l'industrial encarregat de les obres de prolongació del moll de Palma que convidà a un banquet al centenar d'obriers que havien treballat en aquelles obres. Tot ocorregué el mes d'agost, quan a l'estiu de 1890 s'havien viscut algunes vagues d'obriers, després de la prohibició de l'associacionisme i dret a vaga durant la Restauració. A partir de 1890 l'organització obrera prenia força i amb la creació de l'Ateneu Obrer Mallorquí, la patronal tenia les seves pors i mirava d'aconterar als seus obrers. També l'empresa Herederos de Vicente Juan Ribas van obsequiar als seus treballadors amb una excursió a Portals (Calvià)²⁹⁹⁰.

²⁹⁸⁶ NADAL, A.: *Op. cit.*, 1988, p.43-44.

²⁹⁸⁷ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VII. 25-06-1890.

²⁹⁸⁸ *Idem*, Vol. VII. 27-07-1890.

²⁹⁸⁹ *Idem*, Vol. VII. 10-08-1890.

²⁹⁹⁰ *Idem*, Vol. VII. 15-08-1890.

Un dels conflictes més sonats fou del de la fàbrica de foneria de l'industrial i republicà federal Joan Oliver, *Maneu* –ex director de *El Huracán*-. Els obrers reclamaren la reducció de les hores de treball i al final amb la mediació dels amics republicans *Maneu* va concedir als operaris la reducció d'hores. En mostres d'agraïment, un any després els seus obrers li oferiren una serenata la nit de Sant Joan²⁹⁹¹. El 1901 *Maneu* tornà a viure altercats amb els seus treballadors. El Primer de Maig s'organitzà un piquet anarquista que entrà a la seva fàbrica i aconseguí boicotejar la feina dels seus operaris.

A finals de 1891 la societat Unión Herrera Mallorquina demanava per part dels obrers dels tallers del ferrocarril que la jornada fos de 10 hores de feina com als demés tallers de la ciutat i capitals de província²⁹⁹². Tot i que el lema era la reivindicació de la jornada de vuit hores, els obrers mallorquins estaven encara lluny de la reducció d'un jornal de vuit hores i com veiem inclús prenen com a fita la demanda d'una jornada de 10 hores.

L'abril de 1893 hi hagué una vaga de sabaters a Lluçmajor per demanar l'augment del salari. Per aquest fet el diari mallorquí *La Voz del Pueblo* i el català socialista *La Guerra Social* es discutiren davant la manca de recolzament a la vaga que feia el setmanari mallorquí dient que no eren partidaris de les vagues²⁹⁹³.

A partir de 1893 es desinflaren les mobilitzacions obreres, segurament a causa de la repressió que es donà entre les societats obreres després de l'onada de terrorisme anarquistes i la repressió damunt els col·lectius obrers. Com hem vist els republicans llançaren un setmanari obrerista, *La Voz del Pueblo*, on denunciaren la misèria que patien els obrers i proposaven un seguit de mesures molt distintes a les que havia proposat l'Ateneu Obrer i la Federació Local.

La misèria dels obrers els impedia poder subsistir en condicions. A Felanitx el març de 1894 es relaten les penúries dels obrers que han estat acomiadats per l'Ajuntament i que ja no quedaven fons públics per fer front a la crisi econòmica i social que patien els jornalers de Felanitx²⁹⁹⁴. També els obrers sabaters patien la crisi de la indústria de la sabata i es deia que alguns tallers dels més importants de Palma havien tancat i molts obrers s'havien quedat sense feina²⁹⁹⁵. Un any abans *La Voz del Pueblo* parlava del pauperisme que s'estava desenvolupant a Palma. El març de 1893 un obrer d'Inca també es lamentava que la situació era molt dolenta pels obrers ja que molts es trobaven sense feina i sense esperança de trobar-ne²⁹⁹⁶. A finals d'abril i per tal de pal·liar la manca de treball proposaven promoure obra pública per donar feina al centenar

²⁹⁹¹ *Las Baleares*, 26-06-1891.

²⁹⁹² *Las Baleares*, 6-11-1891.

²⁹⁹³ Desde nuestra humilde esfera rogamos tambien a nuestros consocios de la Unión Obrera de Lluçmajor, extraños a este contienda, se interesen para que el asunto tenga la solución amistosa que todos deseamos". *La Voz del Pueblo*, 9-04-1893.

²⁹⁹⁴ *Las Baleares*, 13-03-1894.

²⁹⁹⁵ *Las Baleares*, 24-09-1894.

²⁹⁹⁶ *La Voz del Pueblo*, 26-03-1893. Els agradava la nova iniciativa del nou diari de Fèlix Mateu Domeray i donen suport a *La Voz del Pueblo* –la que reclama millores pels obrers– des de la Unió Obrera d'Inca.

d'obriers aturats. La situació de malestar s'estenia per tota l'illa, *La Voz del Pueblo* informava que als pobles de l'interior les notícies eren desoladores essent moltes les famílies que passaven gana²⁹⁹⁷. A finals de febrer de 1894 es parlava de l'elevat nombre de jornalers sense feina als pobles de Mallorca i també a la capital de Palma on a diari acudien a la redacció de *La Voz del Pueblo* a demanar feina. Es diu que a Menorca s'havien acomiadat molts sabaters i que també estava passant a Palma i que a més dels sabaters, també afectava als assecadors de pells i altres professions anàlogues²⁹⁹⁸. Des del setmanari obrerista republicà *La Voz del Pueblo* exposaven les necessitats que requeria la classe obrera. Segons ells s'havien de dictar lleis que regulessin les jornades de treball i els salaris, establir subvencions per la jubilació als obrers amb edat avançada, auxiliis en cas de malaltia, socors als qui no tenien feina i als obrers inutilitzats per accident laboral, emparament a les famílies orfes. Reivindicacions que feia anys que demandaven els obrers. El Consell Federal en una assemblea federal a Saragossa projectà una reforma social que proposava: reduir les hores de feina, prohibir l'entrada de nins i nines menors de 12 anys als tallers, allunyar de la fàbrica a la dona, sobretot quan entrés a exercir les funcions de mare, dictar lleis severes sobre la higiene i la salubritat dels tallers i dels habitatges. Fomentar la construcció de cases de baix preu per als jornalers. Establir a més de la primera ensenyança i la segona ensenyança, escoles professionals que contrarestessin els efectes subversiu de l'extremada divisió de funcions. Fomentar les caixes de mútua protecció i de segurs mutus, establir el principi d'indemnització a favor dels jornalers i emparar als invàlids del treball. Organitzar on fos possible jurats mixtes de jornalers i capitalistes, elegits per tots els individus de les dues classes, que dirimissin les qüestions sobre salaris i declarar lliures dels vagues pacífiques on no fos possible l'establiment dels jurats o on encara no s'haguessin establert²⁹⁹⁹. Amb aquest discurs els republicans de *La Voz del Pueblo* i de la Unió Obrera Balear tractaren de guanyar-se la confiança dels obrers mallorquins i aquell any crearen sucursals que comptaren bàsicament amb una escola i serveis de socors mutus. A més algunes aconseguiren agrupar als obrers com el cas d'Inca que ajuntà als picapedrers. El republicanisme amb l'establiment del sufragi universal (1890) no havia obtingut uns bons resultats, per aquest motiu cap a 1894, conscients que tal vegada s'havien deixat de banda als obrers en el seu discurs, feren un acostament cap aquests i dictaren una sèrie de mesures com les que hem narrat. A Mallorca foren homes com Fèlix Mateu o Pere Ferrer tractaren de tornar a generar confiança entre els obrers mallorquins. La reorganització d'entitats com la Unió Obrera fou deguda també per l'aparició del partit socialista el 1892.

Segons Pere Gabriel el socialisme seguí el mapa del calçat illenc (Alaró, Lluçmajor, Sencelles) però hagué de vèncer la resistència en ocasions molt forta, del mutualisme d'arrel republicana. Així per exemple a Lluçmajor o Inca el socialisme no aconseguiria penetrar-hi en força fins molt entrat el segle XX. A Manacor on es constituí la segona agrupació socialista depengué de

²⁹⁹⁷ *La Voz del Pueblo*, 30-04-1893.

²⁹⁹⁸ *La Voz del Pueblo*, 25-02-1894.

²⁹⁹⁹ *La Voz del Pueblo*, 6-05-1894.

la indústria del moble. El socialisme només aguantà l'efervescència dels primers anys que es celebrava l'1 de maig. A partir de 1896 aparegué una altra organització prorepublicana i mutualista el Centre Instructiu Obrer, mentre que les agrupacions socialistes foren marginades i es mantingueren sota direcció i esforç de Francesc Roca³⁰⁰⁰. Ara que a final de segle tornaren a reviscolar i també ho faria el republicanisme. A Palma ho feren junts, un altre cop republicans i socialistes tornaven a col·laborar plegats en el nou projecte educatiu del Centre Instructiu Obrer.

Les reivindicacions feministes del decenni dels 90

Després de la comissió de reformes del Ministeri de Foment –el 1885– en la qual hi participaren les dones en el debat, es fa difícil reconstruir la història de les republicanes. Un col·lectiu, que de ben segur, continuà militant en organitzacions republicanes com la reactivada Unió Obrera Balear, l'Orfeó Republicà Balear, en el grup d'esperitistes, etc. Però que també participava activament de la reivindicació obrera, com havia fet el 1870 amb l'organització d'algunes societats obreres com La Virtud Social o la societat d'esparteres de 1873, tot i que en aquest cas són pocs els exemples. En moments com la Restauració és més difícil visibilitzar a les dones, ja que es tracta d'un període restrictiu en quan a llibertats, però sabem que aquestes dones en el decenni dels 90 participaren de les xarxes de sociabilitat republicanes acudint a les escoles obreres, als balls dels cap de setmana organitzats per la Unió Obrera Balear, participant en l'orfeó republicà, en conferències, etc. tot i que la informació sobre elles després de l'eufòria del Congrés Nacional Femení és poca. Hi ha algunes referències sobre la participació de les dones en celebracions republicanes. Per exemple el 1892 a Pollença es celebrà un banquet per tal de commemorar la Primera República on hi acudeixen uns 70 republicans i esmenten la presència de dones al banquet³⁰⁰¹. Igualment entregaren un ram de flors a l'esposa del Guillem Cifre de Colònia, l'alemanya Clara Hammerl³⁰⁰². A Felanitx el 1896 en una vetllada al casino republicà es dedicaren poemes a les dones de Felanitx i una de les filles de Fèlix Mateu –Antònia Mateu– tocà el piano mentre el seu pare, Fèlix Mateu, narrava poemes.

En el camp de la lluita obrera també tenim algunes dades. L'estiu de 1892 posaren de manifest l'explotació que vivien les dones a la fàbrica de confitures d'Antoni Esteva ubicada al carrer dels Socors. Aquestes feien una llarga jornada laboral, de les 6 del matí fins les 9, les 10 o les 11 de la nit i quan alguna obrera demanava l'augment del jornal se l'amenaçava en acomiadar-la³⁰⁰³. Una altra fàbrica que denunciaren fou la fàbrica Algodonera Mallorquina, denunciaven la

³⁰⁰⁰ GABRIEL, P.: "El PSOE en Baleares (1892-1936)" a JULIÀ, S. (coord.): *El socialismo en las nacionalidades y regiones*, Anales de Historia, 3. Madrid, Fundación Pablo Iglesias, 1988, p.148.

³⁰⁰¹ *Las Baleares*, 15-02-1892.

³⁰⁰² Clara Hammerl després de la mort tràgica del seu marit per suïcidi, es convertí en la primera dona d'Espanya que va ser directora d'una entitat financera, la caixa d'estalvis de Pollença, des dels anys 1908 al 1916. Aquest fet va ser mal vist per la societat més conservadora de Pollença, que a més de no acceptar el fet que era estrangera i luterana, feia segons el seu criteri labors impròpies per a una dona en aquella època. A DICCIONARI BIOGRÀFIC DE DONES: Clara Hammerl [entrada de diccionari en línia]. Xarxa Vives d'Universitats, [Data de consulta: 9 agost de 2014] <http://www.dbd.cat/index.php?option=com_biografies&view=biografia&id=294>.

³⁰⁰³ *La Bandera Roja*, 6-08-1892.

manca de ventilació en motiu de romandre tancades les finestres de les sales on treballaven les obreres³⁰⁰⁴. Aquestes queixes ja havien estant exposades el 1885 en l'escrit realitzar per la comissió de senyores de la Unió Obrera Balear. Al cap de cinc anys, el 1897, la Federació Local de Societats Obreres denunciava l'explotació que patien les obreres de la fàbrica Industrial Algodonera. Les obreres havien abandonat el seu treball abans d'haver-se de conformar amb la reducció de salaris i augment de treball que els volien imposar. Per arribar a un acord es va formar una comissió del comitè de la Federació Local juntament amb diverses operàries de la mateixa fàbrica. Els fabricants no volgueren cedir res i no canviaren la seva pretensió de disminuir els salaris i augmentar hores a la ja llarga jornada de treball de dotze hores i mitja diàries. La Federació Local imprimí un full de propaganda per donar a conèixer el motiu de l'atur d'aquestes obreres i alertar a totes les companyes de professió de Palma i els seus voltants perquè no anessin a ocupar els llocs de treball abandonats. Aprofitaven també per fer una crida a la solidaritat amb aquelles dones i la seva justa causa que els havia motivat a abandonar el treball. Igualment, la Federació Local obrí una subscripció per socórrer-les. Acabava amb una *Viva la solidaridad obrera, Abajo la explotación que con el pobre se ejerce, Viva la unión de todos los trabajadores*. Signaven a Palma el 8 de desembre de 1897 i formaven part de la comissió de treballadores: Antònia Palmer, Teresa Puigserver, Maria Frau, Margalida Moragues, Josefa Fleixas i per la Federació Local: Francesc Roca com a president i com a secretaris Pere Cañelles i Jeroni Binimelis³⁰⁰⁵. Com veiem actuaven sota l'emparament de la Federació Local de Societats Obreres i en la qual no hi mancaven els lemes de caràcter socialista i proclames en favor a la unió dels treballadors. Algunes societats de la Federació es trobaven adherides a la Unió General de Treballadors (UGT). Tal volta es formà una societat del tèxtil femenina adherida a la Unió General de Treballadors³⁰⁰⁶.

En el decenni dels 90 no hi ha un discurs visible per part del partit republicà federal en favor de l'emancipació de la dona com el que es donà en els anys anteriors quan s'estava organitzant el Congrés Nacional Femení (1883). Tampoc no havia sorgit una nova generació que hagués substituït aquelles primeres dones que es mobilitzaren i s'associaren en pro de l'emancipació femenina als anys del Sexenni. Les dones que militaven entorn al republicanisme totes provenien d'aquesta primera generació: Francisca Vidal com a mestra de les escoles obreres de la Unió Obrera o Magdalena Bonet presidenta del Congrés Nacional Femení i maçona, encara eren en aquells instants el referent femení del republicanisme. A diferència dels anys passats ja no ocupaven les tribunes dels casinos però seguien participant en els cercles republicans. A Mallorca al igual que la resta de l'Estat espanyol, els republicans amb un sufragi universal

³⁰⁰⁴ *La Bandera Roja*, 13-08-1892.

³⁰⁰⁵ *A los trabajadores de ambos sexos de Palma y sus contornos*, 1897. Conservat a la Biblioteca Lluís Alemany (sense catalogar).

³⁰⁰⁶ Les societats obreres organitzades entre 1890-1900 foren El Desarrollo del Arte de fusters (1890), el Centro de Albañiles (1891), El Modelo de flassaders (1892), La Igualdad de sabaters (1892), La Solidaridad de tapissers (1894), La Emancipación de diversos oficis (1893), Unión Tipogràfica Balear (1893), Unión de Curtidores (1900) i La Cordelera de corders (1900). A més se'n organitzaren de capellers, boters i terrissaires. A COMAS, A.; HUGUET, J.; SANTANA, M.: *Història de la UGT a les illes Balears. Un segle de lluita sindical*. Palma, Documenta Balear, 2004, p.33.

masculí no es plantejaren la creació d'organitzacions femenines en el partit. La seva lluita com en els anys 70 i 80 es dedicà a combatre el poder que exercia l'Església sobre la dona i no pas la vindicació del sufragi. Al llarg del segle XIX centralitzaven les seves forces en educar a les dones (es crearen escoles de primer ensenyament i estudis superiors com l'Escola Mercantil) per tal d'allunyar-les dels confessionaris que les mantenien ignorants. A nivell estatal van aparèixer nous grups de republicanes com *Las damas rojas* –entitat femenina creada a Barcelona el 1907 pel partit republicà radical-. Es crearen bàsicament per combatre el control de les dones per part de l'Església. A Mallorca es desconeix l'existència d'un grup femení, en part a falta d'estudis concrets sobre el republicanisme de principis de segle XX³⁰⁰⁷. En tot cas s'ha de recordar el paper com a mestres de les escoles laiques que exerciren aquestes primeres republicanes³⁰⁰⁸. A Mallorca recordem el cas de Francisca Vidal i també de les seves filles Francisca i Antònia Mateu.

Dels pocs discursos dels anys 90 dirigits a les dones que podem trobar únicament coneixem el que féu Jeroni Pou Magraner –impulsor de la Unió Republicana a Mallorca- en el Casino Republicà el 1894 i del qual es veu aquella proposta republicana d'alliberar les dones mitjançant la instrucció³⁰⁰⁹. Pou no deixava de situar a la dona a l'àmbit de la llar i a la família però alhora proposava millores per a la seva condició. Proposava que les dones havien d'influir més en la legislació d'un país, citant a Montesquieu, el qual deia que les costums feien les lleis i que les dones feien les costums, aleshores podien d'aquesta manera influir en la legislació d'un país. També parlava del matrimoni i el perill de l'entesa amb un home que molts cops no ha pogut elegir lliurement. Tocà també les condicions que patien les dones més pobres, les desheretades del món que estaven abocades a la misèria finita. A llavors, davant un auditori on l'escoltaven homes i dones, aprofità per parlar que el credo republicà abraçava en el seu si totes les idees redemptores, entre elles la que pretenia alliberar a les dones de la manca d'instrucció i treball. Com havia fet anys abans Alexandre Rosselló amb l'Escola Mercantil i la secció d'estudis per a dones, Pou també apostava per impulsar els treballs de les dones en nous sectors: correus, telegrafia, telèfons, dibuix, música, pintura, etc. Amb un treball i sense dependre d'un marit podia assegurar-se la seva pròpia subsistència i en cas de viudetat no patirien el desemparament actual, que els deixava en la misèria absoluta havent de cuidar als seus fills sense cap ingrés davant la pèrdua del seu marit. Amb les mesures reformistes que pretenien aplicar els republicans, les dones podrien tenir més autonomia i valer-se per elles mateixes. Pou confiava amb la República i un cop hi hagués un govern republicà prometia que aquest duria a terme reformes en favor de les dones, entre aquestes reformes hi hauria les d'obrir escoles gratuïtes on

³⁰⁰⁷ D'aquest període existeix l'estudi de Maria Antònia Roig sobre Benet Pons, on es dibuixa a Pons com un dels impulsors de l'Institut d'Estudis Superior de la Dona (1915) i de la reivindicació de l'entrada de la dona al món laboral. Aquest el 1919 publicà *La mujer en la sociedad mallorquina*. Es tracta de l'estudi: ROIG, M.A.: "Benet Pons Fàbregues: un feminista?" a SERRA, S. (ed.): *El món dels professionals i dels intel·lectuals: Benet Pons i Fàbregues (1853-1922)*. Palma, Fundació Emili Darder, 1999, p.93-105.

³⁰⁰⁸ Segons Luz Sanfeliu les dones desenvoluparien les seves tasques laborals en l'àmbit de l'educació i els trobarien a les escoles laiques i en l'educació dels fills dels republicans. A SANFELIU, L.: *Op. cit.*, 2005, p.265.

³⁰⁰⁹ POU, J.: *Conferencia celebrada en el Casino Republicano la noche del 18 enero 1894 por D. Jerónimo Pou*. Palma, Tipografía del Comercio, 1894.

les joves poguessin adquirir els coneixements necessaris per desenvolupar els distints treballs que avui en dia monopolitzava l'home³⁰¹⁰. Una idea que com ja hem vist donava continuïtat a la lluita per l'accés de l'educació superior de la dona iniciada una dècada abans per homes com Alexandre Rosselló.

6.4 Pervivència i marginació del republicanisme. Cap a la unificació dels republicanismes

A Mallorca en els anys noranta, com hem anat dient, malgrat la implantació del sufragi universal, els republicans no aconseguiren recuperar-se. Durant aquesta dècada el partit progressista inicià un lent procés de reunificació que culminà el 1896, quan es creà el comitè de la Unió Republicana i el 1897, quan incorporà el darrer nucli republicà federal mallorquí que restava al marge. Però a partir de 1899 els partits republicans -sota la Unió Republicana- iniciaren una fase d'expansió que culminà el 1903, moment en què obtingueren la majoria absoluta a l'Ajuntament de Palma. Aquest creixement fou afavorit per la feblesa momentània dels mauristes, desorientats pel pas del seu líder, del partit liberal al partit conservador. Aleshores, els republicans tenien una forta implantació a quasi tots els barris de Palma i en els principals nuclis de la part forana (recordem el mapa d'implantació republicana de 1898-1901) i disposaven d'uns nous líders com Lluís Martí, Jeroni Pou i Francesc Garcia. El 1905, la Unió Republicana patí una important derrota a Palma, a causa sobretot de la qüestió religiosa i de la mobilització dels catòlics conservadors en la seva contra. Així i tot, el maig de 1909 encara aconseguiren 6 regidors a Palma. Poc després s'inicià un període de lluites internes que culminà el 1913 amb l'escissió del Partit Reformista³⁰¹¹.

El 1897 amb el projecte Unió Republicana (creat el 1896) es consolidà la unificació dels distints republicanismes, projecte que desembocà el 1903 amb la creació del partit. Els federals quedaren integrants dins aquest projecte i molts d'ells com Antoni Villalonga Pérez van participar-hi tot i les reticències dels primers moments. A finals de la dècada dels 90 el republicanisme mallorquí es concentrà a mans de persones com Jeroni Pou Magraner, Francesc Garcia Orell, Lluís Martí i Benet Pons Fàbregues. Aquests dos últims evolucionaren cap al regionalisme. El republicanisme tingué com a portaveu el diari *La Unión Republicana* (1896-1904) i comptà amb un casino a la ciutat i als pobles de Lluçmajor, Inca, Sóller, Pollença, Andratx, etc., com sempre, es tractava sobretot de pobles grans amb una economia diversificada.

³⁰¹⁰ *Idem*, p.26. També es queixava de la diferència de salaris entre homes i dones pel mateix treball.

³⁰¹¹ Des de llavors, la reorganitzada Unió Republicana va tenir sempre un caràcter minoritari. No aconseguí cap regidor a Palma a les eleccions de 1915 i 1917 i tan sols un a les de 1918 i 1922. A més, coexisteixen en el seu si dues tendències molt diferents, la federal i la radical, encara que des de 1917 adoptà la denominació de Partit Republicà Federal de Mallorca. A MARIMON, A.; FULLANA, P.: *Op. cit.*, p.20.

Altres centres republicans importants i lligats sobretot a una cultura republicana federal i popular, amb una preocupació clara per la qüestió obrera eren el Centre Instructiu Obrer creat el 1897. Sobretot hi participaren els republicans progressistes i els federals juntament amb els socialistes donat que el centre estava integrat a la Federació Local de Societats Obreres. També el 1898 Fèlix Mateu Domeray impulsà un nou diari –*La Actualidad*– que gaudia també d’una escola i estigué molt pròxim a les idees socialistes. Aquestes relacions entre els republicans més a l’ala esquerra i els socialistes es tornaren a repetir el 1901 quan fou elegit el primer regidor socialista, Francesc Roca, precisament amb el suport dels republicans. El 1903, participà en un míting de la Unió Republicana el socialista Sebastià Crespí Boscana. Aquest dirigent obrer explicà que si bé els republicans eren burgesos, els socialistes els donaven suport per enderrocar la monarquia i proclamar la república. També el 1909 es formà la Conjunció Republicano-Socialista que va arribar a tenir un comitè format per cinc republicans i cinc socialistes³⁰¹². Aquesta unió no ens ha d’estranyar ja que els homes que havien estat els promotors del partit socialista a Palma (la primera agrupació data de 1892) havien fet les seves primeres passes en el partit federal com era el cas de Francesc Roca Hernández.

La crisi de Cuba afectà també al republicanisme. La crisi econòmica i social en la qual estava sotmesa la població, sense cap solució immediata a la pèrdua del mercat colonial de les Antilles per indústries mallorquines com de la sabata, colpí fort la classe obrera. A partir d’aquí el republicanisme tornà a qüestionar-se els exèrcits, l’esclavitud a les colònies, etc. Després de la pèrdua de les colònies un dels problemes a resoldre fou el de la manca de treball i més concretament l’enfonsament del sector sabater a l’illa. Després de la forta crisi de 1898, el republicanisme es presentà com una força regeneracionista amb un fort arrelament entre les classes populars urbanes. Els seus triomfs a les ciutats varen fer que en algun moment semblessin una autèntica alternativa al torn dels partits monàrquics. També a partir d’aquí el socialisme mallorquí prengué força i sobretot en aquells pobles on s’hi desenvolupa la indústria sabatera.

Taula de l’evolució electoral de la Unió Republicana a Palma:

Any	Nombre de regidors
1897	2
1899	4
1901	9
1903	12

³⁰¹² *Idem*, p.22.

El republicanisme durant la Restauració havia viscut molts d'alts i baixos però mai acabà d'enlairar-se i ni aconseguir tenir un important pes polític a l'illa. Tot i que hi hagué representació política als ajuntaments d'alguns pobles i sobretot a Palma que sempre comptaren amb alguns regidors a l'oposició. El republicanisme hauria d'esperar al tombant de segle per aconseguir una majoria per exemple a l'Ajuntament de Palma. En general l'etapa del Sexenni fou mala de tornar a repetir i molt manco superar. A partir de 1881 l'efervescència associativa es restaurà en moments puntuals, sempre coincidint amb mandats de tolerància com els que permetia el govern dels liberals de Sagasta. En el moment en què associacions mutuais i cooperativistes com la Unió Obrera Balear prengueren força arreu de l'illa s'encarregaren aviat d'aturar-l'hi els peus. La conspiració de la qual segurament es veren implicats alguns mallorquins, tingué les seves repercussions com hem vist el 1883 i el 1886. Després de 1886 el republicanisme li quedà un camí possible, el de la unió que es començava a gestar-se però no va convèncer als federals que sempre van ésser més partidaris de coalicions electorals que no pas de crear un partit sense un programa polític sòlid i que reconegués premisses bàsiques pels federals com el model d'organització descentralitzat. El 1893 hi hagué els primers treballs com a candidatura de la Unió Republicana de Mallorca però cada agrupació republicana conservava el seu propi comitè de partit i els federals hi tenien una presència destacada, éssent sovint nomenats presidents dels comitès de coalició o dirigint els casinos de coalició.

De totes maneres al llarg de la Restauració el republicanisme sempre va promoure coalicions electorals conjuntes, única via si volien aconseguir algun regidor. Amb qui més llaços tingueren fou amb els zorrillistes i recordem que des de 1886 havien creat el comitè de coalició republicana i fins i tot disposaven d'un casino propi. En aquests moments hi havia homes clarament partidaris de la unió dels republicans com podrien ser Fèlix Mateu Domeray –destacat federal intransigent el 1873- però que el 1891 esmentava la força que tenia el gran partit republicà apostant per la unió dels progressistes i federals. També el 1894 a través de *La Voz del Pueblo* propugnava la unió junt al seu company d'idees Pere Ferrer. El 1897 obertament participen ambdós en un míting de la Unió Republicana apostant per la unificació dels republicans com a camí per fer fort el republicanisme i tombar la monarquia.

A partir del 1890 amb la llei de sufragi universal sorgiren nous horitzons pel republicanisme però al final aquests van ser arraconats per la maquinària caciquil de la Restauració, una maquinària controlada precisament pels partits de la Restauració, conservadors i liberals. La Mallorca clerical, rural, caciquil, dels senyors ciutadans i els amos de possessió, s'imposà sovint a la Mallorca republicana, laica, urbana, demòcrata, dels professionals liberals i els menestrals instruïts. Amb el temps, el republicanisme també s'afeblí per l'arrelament del socialisme marxista, sobretot entre els obrers urbans³⁰¹³. Ara bé, a finals del decenni dels noranta, aprofitant la conjuntura de crisi que vivia el país després de la pèrdua de Cuba, els republicans tornaren a

³⁰¹³ *Idem*, p.24.

ser una opció a tenir en compte i milloraren els seus resultats electorals i s'uniren amb els socialistes per formar coalicions per tal de governar en diferents pobles i la ciutat sota les sigles de la Unió Republicana.

La creació de la Unió Republicana a Mallorca.

El 1896 es començà a gestà a Mallorca la creació d'un partit únic. Els republicans mallorquins compaven amb una xarxa d'espais de sociabilitat representada pel Casino Republicà, l'Orfeó Republicà Balear, la cooperativa la Igualdad³⁰¹⁴, etc. i tenia homes influents a l'Ajuntament de Palma, com podia esser el federal Benet Pons Fàbregues, que fou nomenat cronista de la ciutat aquell any³⁰¹⁵. A més els federals continuaven celebrant la onomàstica de l'11 de febrer per tal de commemorar el XXIII aniversari de la proclamació de la República.

El 29 de març de 1896 el partit republicà va organitzar un míting en el Teatre Circ Balear. Presidia la taula, Antoni Marroig Bonet, i explicà que després de la desfeta del partit republicà arreu de l'Estat ara es cercaven solucions i la consecució de la unitat després de tanta divisió. Feren ús de la paraula Llorens Homar i Jeroni Pou Magraner. A partir d'aquí es va formalitzar una junta directiva. Eren els inicis de la Unió Republicana a Mallorca i alguns federals com Antoni Marroig foren els primers amb abraçar la unitat dels republicans. Però la majoria de federals en aquests moments no van creure amb la Unió Republicana i intenten mantenir-se al marge. En les eleccions generals d'abril de 1896 els republicans no presentaren candidatura. Sí ho feren els conservadors amb el Comte de Sallent, el Comte de Montenegro, Joan Massanet i el Marquès del Palmer. També ho féu el partit fusionista amb Antoni Maura i Pascual Ribot i també ho feren els carlins amb Josep Quint Zaforteza. La majoria de vots van ser per Pascual Ribot (19.044), Antoni Maura (18.874), el Comte de Sallent (18.438), el Comte de Montenegro (17.493) i el Marquès del Palmer (17.303)³⁰¹⁶. El juliol de 1896 el republicà Antoni Marroig – un dels qui havia impulsat la Unió Republicana – creava una societat d'oficis que portava per nom La Emancipación. L'1 d'agost de 1896 veia la llum pública el primer número de *La Unión Republicana*, òrgan del partit. La Coalició Republicana organitzà una reunió per preparar les eleccions a Diputats provincials³⁰¹⁷.

Mentre la Unió Republicana de Mallorca anava creant la seva estructura de partit, l'1 de setembre de 1896 s'aprovava el reglament del Casino de la Unión Republicana de Palma. Era president del casino Joan Piña Forteza, el vicepresident Pere Perera Font, l'administrador Pere F. Riutort Bordoy, el comptador Domingo Sancho Ramis, el tresorer D. Jaume Barnils Aussi, el

³⁰¹⁴ La indústria de la sabata es trobava en una situació precària a Mallorca, una de les solucions fou acordar la creació d'un taller cooperatiu en el que passaren a treballar els sabaters sense feina. El març de 1896 havia quedat constituïda una comissió per formalitzar el projecte. *Las Baleares*, 3-04-1896.

³⁰¹⁵ Ho fou per 16 vots contra 7. Etapa com a cronista que va cloure fins a la seva mort el 1922. Prèviament havia estat l'arxiver de l'Ajuntament de Palma entre 1894-1912.

³⁰¹⁶ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. IX. 12-04-1896.

³⁰¹⁷ *Idem*, Vol. IX. 23-08-1896.

secretari Bernat Palmer Sastre, el vicesecretaris Josep Vich Pérez i Martí Salas Catany, els vocals eren Nicolau Company Bosch, Leopoldo Doux Begué, Martí Canyelles Llaneras i Gabriel Llompart Alou. La majoria d'ells formaven una nova generació de republicans. Aquell setembre hi havia eleccions provincials però sembla que al final no presentaren candidatura ja que estaven en procés d'organitzar-se. Els nous dirigents del partit foren Antoni Marroig, Josep Estades, Joan Llopis, Miquel Bonafé i Jeroni Pou. Els dos primers tenien un passat en el qual havien fet costat al republicanisme federal. Es formà també un Comitè Provincial encapçalat per Francesc Garcia Orell, Benet Pomar, Joan Salas, Bernat Pericàs, Josep Garau, Joan Alorda, Quirico Pascual –tots aquests vocals–, com a secretari hi havia Joan Lluís Sancho i com a vicesecretari Nicolau Mulet³⁰¹⁸. A finals de novembre la Unió Republicana celebrà una junta general per renovar un terç de la seva junta directiva i s'elegí a Joan Palou Coll, Joan Lluís Sancho Torrens, Josep Estade Coll, Benet Pomar Cortès i Jeroni Pou Magraner³⁰¹⁹. A finals de 1896 Unió Republicana captava a homes com el progressista Joan Palou Coll o els federals Josep Estade i Benet Pomar. Però no fou fins el 1897 que el conjunt dels federals decidiren entrar a jugar sota les sigles de Unió Republicana en vista de la decisió de la majoria de federals. Entre els que més s'hi negaven eren el grup d'Antoni Villalonga i els seus fidels seguidors com Benet Pons o Lluís Martí i els republicans dels pobles de Sóller amb Andreu Pastor Oliver i el grup de Manacor amb Guillem Galmés al capdavant, eren els fidels de les idees de Pi i Margall a Mallorca.

A més de federals un grup que sembla que no està en els inicis preparatoris de la Unió Republicana a Mallorca eren els homes del partit centralista i en el qual ara militava l'ex federal Ignasi Vidal Bennassar. De fet a l'estiu de 1896 Ignasi Vidal escrigué a Antoni Villalonga i li explicà la formació de Unió Republicana i la creació d'un comitè format per cinc membres sota direcció de l'advocat Jeroni Pou Magraner³⁰²⁰. Altres membres del Comitè Centralista foren Joan Tugores –ex federal- o Antoni Rebassa. Aquests participaven juntament en el Comitè de Coalició Republicana que aplegava progressistes, federals i centralistes³⁰²¹. Quedava clar que a Mallorca l'interès de confeccionar la Unió Republicana, com a arreu, havia estat obra dels republicans progressistes.

El febrer de 1897 celebraren un míting en el Teatre Circ Balear explicant la unió dels tres partits i el moviment que havien iniciat i feren ús de la paraula Antoni Marroig, Joaquim Quetglas, Jaume Escalas, Fermin Quiñones, Joan Albis, Benet Pomar, Pere Ferrer, Joan Llopis i Jeroni Pou. A primera línia hi tenien un paper destacat alguns federals com Antoni Marroig (que ja el 1896 hi participava) i Joaquim Quetglas (possiblement era el fill del fallit Joaquim Quetglas al

³⁰¹⁸ *Idem*, Vol. IX. 17-09-1896.

³⁰¹⁹ *Idem*, Vol. IX. 29-11-1896, p.51.

³⁰²⁰ A més Vidal li comentava que havia de parlar amb Palou, Llopis i Champsaur. Aquesta carta data del 26 d'agost de 1896. Carta que es conserva a la Biblioteca Lluís Alemany.

³⁰²¹ En el cas d'Antoni Rebassa sabem que era el secretari del Comitè Centralista a través d'una carta a Antoni Rebassa a Antoni Villalonga conservada a la Biblioteca Lluís Alemany i que data del 28 de novembre de 1895.

1893)³⁰²². El míting que es realitzà el febrer de 1897 fou imprès per la impremta de El Comercio. En aquell míting tots apostaren per la unió de tots els republicans sense adjectius ni rancúnies. El primer en parlar fou Joaquim Quetglas que criticà la monarquia i la situació a les colònies de Cuba i Filipines. La solució que aportava era la República, una República que era la única que podia salvar Espanya, per això clamava per la unitat de tot el republicanisme si no es volia entregar el govern a un antic enemic, el carlisme:

“Es pues de absoluta precisión que desaparezcan ciertas rencillas y divisiones que existen hoy en el partido republicano, divisiones que lo debilitan. [...] Si en España se consigue la unidad de todos los partidos republicanos, nuestro es ya el triunfo”.

També mostrà la crueltat de les guerres colonials. Exposà que diàriament sortien de l'illa joves que després de creuar la immensitat atlàntica trobaven una mort quasi segura.

“Cuando oigo los lamentos proferidos por tantas madres, por tantas viudas y por tantos huérfanos, el crugir de las poblaciones desplomándose bajo la granizada de las balas y el hervor del incendio que envía nubes de sangre, a los aires cargados ya de lágrimas, no comprendo, no concibo, como no desaparecen los partidos monárquicos y sus representantes, bajo el peso abrumador de los remordimientos”³⁰²³.

El següent en parlar fou el progressista Juli Fermin Quiñones, notari i natural de Felanitx. Al igual que Quetglas apostava per la unió i l'esperança a posar fi a tots els problemes que travessava el país era la República. La causa del problema era la restauració borbònica que havia produït dues guerres colonials que dessagnava i arruïnaven, la vergonya de Melilla (1893), la corrupció pública i privada, la llibertat sols en el paper, la teocràcia o com preferia Quiñones *–la frailocràcia–*. També incidia que seria el poble el qui conduiria en aquesta unió revolucionària dels partits. Elaborà un discurs en què les classes obreres i populars eren fonamentals en la lluita republicana³⁰²⁴. Un altre en parlar fou Jaume Escalas Xamení que també incidí en la unió dient que s'oblidessin de si eren federals, centralistes, progressistes o possibilistes per recordar que eren republicans i que l'enemic comú era la monarquia. Seguidament parlà Joan Albis, republicà de Pollença, on també exposà que la solució passava per la unió i la concòrdia. A continuació Pere Ferrer, representant d'Andratx, parlà de

³⁰²² LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. IX. 14-02-1897.

³⁰²³ A la crisi colonial se li sumaven altres problemes: “Colonias ahogándose en diluvios de sangre, estas partidas que en Valencia se levantaron contra la tiranía gubernamental; esos procesos de Montjuich que han escandalizado la Europa entera; las excesivas contribuciones que amenaza con la ruina de todas las industrias, esta libertad restringida, este sufragio universal...”. A *Meeting de Unión Republicana celebrado día 14 de febrero de 1897. Discursos de los señores Quetglas, Quiñones, Escalas, Albis, Ferrer, Llopis, Pomar, Pou i Marroig*. Palma de Mallorca, Imprenta Establecimiento tipográfico del Comercio, 1897, p.3-6.

³⁰²⁴ En paraules de Julio F. Quiñones: “Todo anda corrompido, la justicia, la administración, la religión, las costumbres de las clases directoras: solo una cosa subsiste, se conserva pura, la masa anónima, el pueblo, ese agregado de modestos ciudadanos que cual mañosas abejas trabajan de continuo para que puedan folgar los zánganos de la colmena social. Y porque el pueblo es el único que se conserva puro, al pueblo debemos encomendar la salvación del país”. A *Meeting de Unión Republicana celebrado día 14 de febrero de 1897. Discursos de los señores Quetglas, Quiñones, Escalas, Albis, Ferrer, Llopis, Pomar, Pou i Marroig*. Palma de Mallorca, Imprenta Establecimiento tipográfico del Comercio, 1897, p.7-9..

l'entusiasme de la unió republicana però també parlà de la gent desafecte a la unió i els recels que provocava en tant que es pensava que el que volia la Unió Republicana era aniquilar, destruir i anular a l'honorat i nombrós partit federal, cosa que negava Ferrer explicant que el que ara calia era acabar amb la monarquia i implantar una República. El programa republicà passava segons Ferrer per una República que reconegués els municipis i províncies el seu dret a la més completa autonomia política i administrativa que permet la unitat de la pàtria. Una església separada de l'Estat, posant fi al pressupost de culte i clero, respectant l'Església. El servei militar obligatori. Acabava amb:

“Vayamos juntos a la conquista primero de la República, a su consolidación después de una República en que la libertad no sea farsa, la justicia un mito, la virtud un estorbo y la solidaridad humana un sarcasmo. [...] Y una vez establecida la república, sigamos, señores unidos para defenderla”³⁰²⁵.

En cas de Pere Ferrer i Fèlix Mateu ambdós venien d'una important trajectòria en el camp federal i que encara es pot intuir en els seus discursos. Ferrer era d'aquells federals que hviem vist en bons ulls la unió i era més proper a grups com el del català Vallès i Ribot que no pas a Pi i Margall que era més reticent. Igualment Fèlix Mateu a *La Actualidad* com veurem seguidament, tenia alguns discursos que ens porten a pensar que no abandonà les idees federals del tot. La seva militància es donà en un àmbit com el de la Unió Obrera Balear, on igual pes hi tenien els progressistes que els federals i més endavant els salmeronians i des de l'inici comptà amb el recolzament econòmic dels possibilites. Fèlix Mateu durant tota la Restauració es mogué amb l'objectiu d'unir a tots els obrers i obreres mallorquines per formar un fort partit obrer a Mallorca on regnaren les estratègies vinculades al republicanisme, el mutualisme i el cooperativisme i no pas un model trencador com el que proposaven els socialistes amb la instal·lació de societats de resistència. Alguns historiadors ja han apuntat la idea de la doble militància en el camp del republicanisme i que ja n'hem fet esment en un altre punt d'aquest capítol quan parlàvem de la Unió Obrera Balear³⁰²⁶. Fèlix Mateu és més ambigu que Ferrer, sobretot per la seva implicació en les conspiracions zorrillistes. Però el seu discurs de finals de segle semblava clar en la defensa del federalisme.

Un altre dels que aquell dia feren un discurs fou el professor Joan Llopis. Aquest també apostà per la unió, una unió que com recordava ja s'havia intentat l'any anterior -el 1896- i que s'havien celebrat mítings a Felanitx i a Palma. També parlà Benet Pomar i acabà amb la intervenció de dos homes que es convertirien en importants dirigents de la Unió Republicana, Jeroni Pou i Antoni Marroig. Jeroni Pou explicava que no feia ni un any que s'havien ajuntant

³⁰²⁵ *Meeting de Unión Republicana celebrado día 14 de febrero de 1897. Discursos de los señores Quetglas, Quiñones, Escalas, Albis, Ferrer, Llopis, Pomar, Pou i Marroig.* Palma de Mallorca, Imprenta Establecimiento tipográfico del Comercio, 1897, p.17-23.

³⁰²⁶ Recordem les paraules d'Eduardo Higuera: “al igual que se ha aceptado la idea de doble militancia republicana y obrerista, puede defenderse el doble activismo federal, progresista, etc. y revolucionario. A HIGUERAS, E.: *Op. cit.*, p.118.

per formar un gran partit que apostés per la unió i l'adveniment de la República. Pou parlà de la situació a les colònies espanyoles:

“¿No contamos los que han caído, no adivinamos las que todavía han de caer en Cuba y en Filipinas?. ¿Acaso no desfilan diariamente ante nosotros centenares de madres con los ojos enrojecidos por eterno dolor?³⁰²⁷ .

A més de parlar del dolor de les mares, al veure fugir a la guerra als seus fills, un dolor que es republicans ja denunciaren amb força l'època del Sexenni, Pou parlà també dels indígenes que habitaven a les colònies espanyoles i la situació d'esclavitud que patien³⁰²⁸. A més parlà dels obrers, exposava que aquests no tenien armes ni mitjans per lluitar i totes les hores de la seva vida estaven absorbides pel treball o el sofriment. Parlà del fort caciquisme que oprimia al poble i al final del seu discurs recordà als militars republicans alçats i que a causa dels seus alçaments havien patit fortes represàlies³⁰²⁹. L'últim en parlar fou Antoni Marroig que també apostà per la unió i també parlà dels 24 anys de divisions. Marroig apuntà que amb aquests anys s'havia perdut de vista a l'enemic vertader. Posava exemples de la divisió dels republicans a Barcelona, que degut a la seva fracció havien perdut influència municipal i també a la diputació. Un altre exemple era el cas de València, en aquesta ciutat s'havia treballat per la unió i ara estaven aconseguint l'ajuntament i la diputació. Féu també esment al problema de Cuba, culpa de l'administració del govern espanyol³⁰³⁰.

La primavera de 1897 hi hagué eleccions municipals i a Palma s'hi presentaven Antoni Marroig, Francesc Garcia, Jeroni Pou i Josep Garau Montaner³⁰³¹. En aquelles eleccions aconseguiren dos regidors, Jeroni Pou i Josep Garau.

Candidats republicans municipals de Palma del maig 1897:

Candidat	Districte	Vots
Jeroni Pou Magraner	1r	281

³⁰²⁷ A Meeting de Unión Republicana celebrado dia 14 de febrero de 1897. Discursos de los señores Quetglas, Quiñones, Escalas, Albis, Ferrer, Llopi, Pomar, Pou i Marroig. Palma de Mallorca, Imprenta Establecimiento tipográfico del Comercio, 1897, p.33-47.

³⁰²⁸ “Tratados los indígenas en Filipinas, como bestias de carga fuera de las leyes de la humanidad, explotados y oprimidos por los frailes, vencieron al fin sus temperamentos apocados lanzándose a la rebelión. Cansados los cubanos de la rapacidad monárquica y de ver sistemáticamente desatentidas sus representaciones, resonó en el Baire el grito de guerra y a la una y a la otra colonia, va el pueblo español a redimir con su sangre los crímenes de la monarquía”. A Meeting de Unión Republicana celebrado dia 14 de febrero de 1897. Discursos de los señores Quetglas, Quiñones, Escalas, Albis, Ferrer, Llopi, Pomar, Pou i Marroig. Palma de Mallorca, Imprenta Establecimiento tipográfico del Comercio, 1897, p.33-47.

³⁰²⁹ Feia memòria de Villacampa, Cebrian, Mangado, Ferrándiz, Velles, els sergents de Numancia, les víctimes de Novelda i altres màrtirs de la causa republicana. Meeting de Unión Republicana celebrado dia 14 de febrero de 1897. Discursos de los señores Quetglas, Quiñones, Escalas, Albis, Ferrer, Llopi, Pomar, Pou i Marroig. Palma de Mallorca, Imprenta Establecimiento tipográfico del Comercio, 1897, p.33-47.

³⁰³⁰ A Meeting de Unión Republicana celebrado dia 14 de febrero de 1897. Discursos de los señores Quetglas, Quiñones, Escalas, Albis, Ferrer, Llopi, Pomar, Pou i Marroig. Palma de Mallorca, Imprenta Establecimiento tipográfico del Comercio, 1897, p.48-55.

³⁰³¹ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. IX. 24-03-1897.

Antoni Marroig Bonet	3r	372
Francesc Garcia Orell	4t	351
Josep Garau Montaner	7è	899

En conjunt, els liberals obtingueren a Palma vuit regidors i els conservadors altres vuit i els carlins quatre³⁰³². A la part forana la Unió Republicana es presentà a diversos municipis. A Montuïri foren elegits quatre regidors republicans, un a Esporles i dos, Joan Albis i Pere Josep Campomar Cerdà a Pollença. També hi va haver vots republicans a Felanitx³⁰³³. En el cas de Felanitx homes com Juli Fermin Quiñones continuaven al capdavant del republicanisme felanitxer.

Després de les municipals del maig de 1897 se sumà al projecte la resta del partit federal. I just després de les eleccions, el seu cap històric –Antoni Villalonga Pérez- presidia un acte social. Després de les eleccions municipals el partit republicà organitzà un banquet a Cas Català presidit per Antoni Villalonga amb una assistència de 231 persones³⁰³⁴.

A pesar de l'entrada a la Unió Republicana, els federals continuaren mantenint el seu comitès federals. El novembre de 1897 el president del Comitè Federal de Palma –Bartomeu Horrachs- sol·licità la dimissió com a president del comitè federal local enviant una carta a Antoni Villalonga que era el president del Consell Regional Federalista de Mallorca:

“Este Comité en sesión celebrada el día de ayer se enteró con disgusto de su comunicación en la que anuncia el propósito de renunciar la dirección del partido federalista mallorquín, fundado en la suposición de que ha perdido el prestigio de que antes gozaba entre los correligionarios, y acordó suplicarle que desista del expresado propósito, convencidos todos de que no existe tal desprestigio, no pudiendo este comité acceder a su petición ni adoptar resolución alguna respecto a la misma, por ser de la exclusiva competencia del Consejo Regional la elección de su presidente en cuyo cargo va involucrada la mentada dirección del partido de Mallorca. Lo que participo a V. para su convencimiento y efectos consiguientes. Salud y República Federal. Palma 8 de noviembre de 1897. El presidente Bartolomé Horrachs i Bartolomé Truyol”³⁰³⁵.

En aquesta carta es pot observar la manca de suport de la que gaudien els federals i la poca força que tenien en aquest moment com a partit en detriment de la Unió Republicana. De totes maneres el comitè local no acceptava més crisis internes i no acceptà la dimissió de Bartomeu

³⁰³² A més foren elegits per part del partit liberal: Antoni Pomar Cortes, Eugeni Losada Mulet, Miquel Bibiloni Quetglas, Joan Clar Oliver, Joan Coll Amengual, Antoni Moner Alemany, Josep Martínez Bordoy i Rafel Moll Sintès i pel partit conservador: Gabriel Ros Julià, Nadal Ferragut Lladó, Enric Sureda Morera, Nicolau Siquier Verd, Gaietà Abrines, Rafel Bennàssar Juan, Antoni Company Palmer i Antoni Font Sbert. Els carlistes tragueren tres regidors: Ramon Soler de la Plana, Felip Morera i Josep Morell.

³⁰³³ MARIMON, A.: *Op. cit.*, 1996, p.34.

³⁰³⁴ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. IX. 23-05-1897.

³⁰³⁵ Carta dirigida al Sr. D. Antonio Villalonga, presidente del Consejo Regional Federalista de Mallorca el 8 de noviembre de 1897. Carta conservada a la Biblioteca Lluís Alemany.

Horrach. Quedava molt poc perquè tots s'integressin al nou projecte unificat. Tant Antoni Villalonga com Bartomeu Horrach tindrien càrrecs dins el Centre de la Unió Republicana, el primer com a president i l'altra com a vicepresident juntament amb Jeroni Pou. Segons el noticiari de Joan Llabrés i Joan Pou, el mes de setembre de 1897 ja hi formaven part com a president però potser això passés més tard. El camí no fou fàcil i Villalonga volgué abandonar com a soci del Centre de la Unió Republicana. El febrer de 1898 el Centre d'Unió Republicana havia proposat a Antoni Villalonga com a soci honorari³⁰³⁶. Era el camí de la integració dels federals en la nova estratègia dels republicans però segurament s'hi visqueren tota una sèrie de tensions com podem llegir en aquesta carta sense data en què Antoni Villalonga demana ser donat de baixa com a soci del Centre de la Unió Republicana:

“Nosotros no tratamos de imponernos a nadie, pero tampoco toleramos que nadie se imponga. Nosotros no nos negamos a unirnos con los demás republicanos, pero tampoco consentimos que se nos dicten condiciones. Para combatir al común enemigo, basta la unión de fuerzas, exigir más es hacer, sino imposible, difícil que le combatamos juntos. Para después de la victoria es además de innecesario, odioso discutir lo que debe hacerse. El partido federal no debe confundirse con el naciente partido republicano nacional ni con ningun otro. El matiz conservador, de este último, encerrándose en los límites de la Constitución del 69 (reformada en lo del art. 33) no cuadra a su compleción innovadora y de constante progreso. Nosotros queremos la autonomía concluir con la sangrienta y mortífera guerra separatista. Por la autonomía queremos vigorizar a nuestras regiones y municipios. No transigiremos en lo religioso, y queremos la separación de la Iglesia y del Estado. No participamos de la ilusión de atraernos las clases conservadoras”³⁰³⁷.

En aquesta carta es descriuen tots els motius pels quals els federals eren reticents a unir-se en un projecte unificat de partit, un partit que deixava de banda principis ideològics vitals pels federals com poguessin esser l'autonomia, la separació de l'Església i Estat, la no participació conjunta amb forces conservadores...

Els federals seguint les directrius generals, per a les eleccions a Corts de 1898 decidiren no presentar-se. Si que ho féu el partit socialista presentant tres candidats. El 1899 celebraven la commemoració de la República en un banquet presidit per Antoni Villalonga, Jeroni Pou, Bartomeu Horrach, Joan Albis, Juli Fermín Quiñones i Josep Ferrer en un acte conjunt. Feren ús de la paraula Benet Pomar, Antoni Agustí, Ignasi Pomar, el jove Antoni Palmer, Francesc Villalonga, Joan Albis, Francesc Garcia Orell, Lluís Martí, Josep Ferrer i Jeroni Pou³⁰³⁸. L'abril de 1899 es preparaven les candidatures per elegir diputats a Corts, en aquestes sí que es presentaren els republicans però formant part d'una coalició liberal. Aquesta coalició estava

³⁰³⁶ L'1 de març de 1898 el secretari del Centre de la Unió Republicana li comunicà el nomenament com a soci honorari a Antoni Villalonga. El secretari era Francisco Quijada. Segons una carta conservada a la Biblioteca Lluís Alemany.

³⁰³⁷ Carta d'Antoni Villalonga al vicepresident del Centre de la Unió Republicana, sense data. Conservada a la Biblioteca Lluís Alemany.

³⁰³⁸ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. IX. 1-02-1899.

integrada per liberals dinàstics, romeristes, republicans i weyeristes i presentaren a Epifani Fàbregues –destacat republicà federal- i a Miquel Socias Caimari. Mentre que el referent del partit liberal Antoni Maura, ara es presentava com a gamacista juntament amb Pascual Ribot. I els conservadors presentaven al Comte de Sallent, el Comte de San Simon i Enric Sureda³⁰³⁹. Els republicans volien aprofitar l'escissió provocada per Antoni Maura dins el partit liberal i per aquest motiu formà part d'una coalició liberal. Però aquesta coalició no obtingué cap diputat. Sortiren elegits Josep Cotoner –Comte de Sallent-, Lluís San Simón –Comte de San Simon- i Enric Sureda Morera per part dels conservadors i Antoni Maura i Pascual Ribot pels gamacistes. Després de les eleccions generals els republicans es prepararen per organitzar les eleccions municipals i per Palma decidiren presentar a Benet Pomar, Francesc Garcia i Lluís Martí³⁰⁴⁰. L'11 de maig celebraren un míting organitzat per tots els partits de la coalició liberal. En les eleccions municipals de Palma sortiren elegits Benet Pomar –pel primer districte- Francesc Garcia Orell pel quart districte i Lluís Martí pel tercer districte³⁰⁴¹.

Resultats municipals del maig de 1899 candidatura Unió Republicana a Palma:

Candidats	Districte	Vots
Benet Pomar	1r	420
Joan Llopis	2n	731
Lluís Martí	3r	742

En el cas de Joan Llopis era professor catedràtic de l'Institut Balear, era peninsular i seguidor de Ruiz Zorrilla, mentre que Lluís Martí era advocat i havia estat militar i ideològicament era federal i aviat evolucionà cap al regionalisme. En el cas de Benet Pomar era un botiguer que formà part del comitè municipal federal de Palma al llarg de la Restauració i que a partir de 1896 fou un dels federals que es sumà al projecte d'Unió Republicana. A la part forana, els resultats del republicanisme foren més modestos, però aconseguiren representació a nuclis importants. A Manacor obtingueren dos regidors i, a Pollença, altres dos, un dels quals era Guillem Cifre de Colonya. També varen tenir un regidor a Andratx, Capdepera i Lluçmajor (a Tomàs Sastre). A més, a Selva, diversos regidors es proclamaven republicans. En canvi a Felanitx, els seus candidats foren derrotats³⁰⁴². Com cada febrer commemoraven l'aniversari de la República. Els republicans celebraren un banquet en el Centre de la Unió Republicana en el qual hi intervingueren Antoni Villalonga, Benet Pomar, Sixto Pers, Bernat Palmer, Antoni Albis, Sebastià Tomàs, Francesc Villalonga, Francesc Garcia Orell i altres. Aquell any també celebraren un banquet a Inca.

³⁰³⁹ *Idem*, Vol. IX. 11-04-1899.

³⁰⁴⁰ *Idem*, Vol. IX. 27-04-1899.

³⁰⁴¹ *Idem*, Vol. IX, 14-05-1899.

³⁰⁴² MARIMON, A.: *Op. cit.*, 1996, p.34.

Els regidors republicans de l'Ajuntament de Palma, Jeroni Pou i Lluís Martí, aconseguiren que la seva proposta fos aprovada. S'acordà que el batlle dirigís una exposició a la Reina Regent, suplicant que el bosc de Bellver fos convertit en parc públic i també l'Hort del Rei. El novembre sortí cap a Madrid una comissió de l'Ajuntament de Palma formada pel batlle i tres regidors – entre ells Lluís Martí- per sol·licitar l'aprovació del plànol d'eixample i l'enderrocament de les muralles. La comissió fou rebuda pels diputats mallorquins Weyler, San Simon, Sureda i Serra i mostraren el seu suport en el treball en favor del pla de millora de la ciutat³⁰⁴³. A mitjans de desembre una comissió de l'Ajuntament composta pel batlle i els regidors Francesc Garcia Orell, Losada, Fuster i Pou –dos republicans- visitaren al Capità General i al cap d'enginyers per informar-se el favorable dictamen sol·licitant l'obertura de diferents llenços de les murades.

Les eleccions municipals de novembre de 1901 suposaren a Palma l'inici d'un breu i interessant període caracteritzat per l'hegemonia electoral del republicanisme, organitzat entorn de la Unió Republicana. La seva proposta a l'Ajuntament fou treballar per una reducció moderada dels impostos, l'enderrocament de les murades de Palma i la conducció i canalització de les aigües potables que arribaven a la capital. En total el consistori fou governat per tretze republicans (en els eleccions de 1901 havia aconseguit 9 i se li sumaven els quatre regidors de maig de 1899). Per primera vegada a Palma els republicans presentaren candidats a tots els districtes excepte al 8è (Son Sardina, Sant Bernat de la Real, Son Anglada i Son Serra), un districte molt rural on es retirà el candidat republicà previst inicialment.

Resultats eleccions municipals maig de 1901 de la Unió Republicana a Palma:

Candidats	Districte	Vots
Antoni Villalonga Pérez	1r	280
Sebastià Trian	2n	452
Pere Parera	3r	366
Guillem Serra	3r	359
Francesc Villalonga	4t	460
Bartomeu Castañer	4t	450
Jeroni Pou	5è	204
Joan Oliver "Maneu"	6è	117
Francesc Quijada	7è	282

A més, els republicans donaren suport als candidats socialistes. Aquests foren Francesc Roca, en el districte segon, i Sebastià Crespí i Joan Solivellas, en el setè. Roca va ser el principal beneficiari del suport republicà ja que obtingué 333 vots i va ser elegit regidor. Crespí, amb 45

³⁰⁴³ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. IX. 25-11-1900.

vots, i Solivelles, amb 59, no foren elegits³⁰⁴⁴. El recolzament a Roca fins i tot vingué després de les eleccions, quan després del seu triomf fou obsequiat amb una serenata per part de l'Orfeó Republicà.

L'èxit republicà va ésser facilitat per la, parcial, abstenció dels mauristes-gamacistes i pel fet que conservadors i liberals no anessin d'acord i lluitessin entre ells en alguns districtes com en el 1er i el 4t. Els republicans obtingueren representació a diversos municipis. A Manacor obtingué tres regidors, a Felanitx dos, a Inca dos a Lluçmajor un (Joan Ginard Fullana)³⁰⁴⁵. També aconseguí alguns regidors a municipis més petits, com Deià amb un regidor, Sant Llorenç des Cardassar amb un, Santa Maria amb dos (Pere Sbert Dols i Josep Mas Perelló) i Santanyí amb un regidor. A més a Sant Joan, dos regidors elegits oficialment com a independents eren en realitat republicans. Així, el 1902 la Unió Republicana tenia representació, ja fos elegida el 1899 o el 1901, a Andratx, Capdepera, Deià, Felanitx, Inca, Manacor, Pollença, Sant Llorenç, Santa Maria, Santanyí i, mitjançant independents a Selva i Sant Joan³⁰⁴⁶. En l'etapa anterior, els pobles havien esdevingut un indret complicat pel vot republicà, però ara amb la unió dels republicans es dibuixava una nova esfera política que faria oposició als governs locals encapçalats per conservadors i liberals. En els municipis la tasca que es feia sobretot anava encaminada a millorar les finances i aconseguir una distribució més igualitària dels impostos. Per solucionar aquesta injustícia, proposaven crear comissions de barri i recollir signatures per fer un repartiment de consums on les quotes fossin més equitatives. De totes maneres, això era la solució momentània ja que la solució definitiva era que les Corts abolissin els consums. Els regidors republicans havien de demanar als Ajuntaments que s'adherissin en aquesta petició. A més els republicans eren contraris a altres contribucions establertes perquè afavorien les classes riques en perjudici de les pobres i també rebutjaven una de les antigues reivindicacions: rebutjaven el servei de quintes ja que consideraven que era una esclavitud per la joventut³⁰⁴⁷. Després de la Guerra de Cuba es tornà a qüestionar el tema de les quintes en el si del republicanisme. Més endavant cap al 1909 i la llei forçosa de joves per participar en les guerres d'Àfrica tornà a revifà el debat i ja s'havia tornat a encetat el 1893 amb la guerra de Melilla, però fou amb la guerra de Cuba que el debat tornar a estar a la palestra dels republicans.

Hem esmentat que a més de Palma allà on el republicanisme al final del vuit-cents –entre 1899-1901- tingué un pes significatiu fou a pobles com Andratx, Capdepera, Deià, Felanitx, Inca, Manacor, Pollença, Sant Llorenç, Santa Maria, Santanyí, Selva i Sant Joan. Tots aquests pobles comptaven amb algun regidor republicà. La Unió Republicana es creà a les immediateses a pobles com Lluçmajor, un poble que ja hem vist com els federals no eren la força republicana majoritària, sinó que allà s'hi havien fet forts els possibilistes i els progressistes. El 1896 a

³⁰⁴⁴ MARIMON, A.: *Op. cit.*, 1996, p.36.

³⁰⁴⁵ El setembre de 1900 en les eleccions parcials de l'ajuntament de Lluçmajor per tal de cobrir set regidors entraren a formar part consistori Joan Ginard Fullana.

³⁰⁴⁶ MARIMON, A.: *Op. cit.*, 1996, p.37-38.

³⁰⁴⁷ *Idem.*, p.38.

Llucmajor s'hi organitzà un comitè de la Unió Republicana i alguns dels seus membres foren regidors, Miquel Tomàs i Joan Ginard³⁰⁴⁸. Alguns d'ells abans havien militat dintre de la Unió Obrera Balear de Llucmajor. Alguns dels actes dels republicans a Llucmajor foren els següents, per la fira de Llucmajor es desplaçaren al poble els dirigents del partit d'Unió Republicana per fer-hi una reunió i un parlament en el Casino del poble que fou realitzat per Jeroni Pou. El febrer de 1898 els republicans de Llucmajor celebraven la commemoració de la Primera República en un banquet on hi assistiren els homes més distingits del partit.

També es formà a Felanitx una Unió Republicana en els moments inicials –el 1896-. El seu president era Pere Rosselló Bordoy, el vicepresident era Cristòfol Picó Piña i Mateu Barceló Antich, els secretaris Joan Piña Pomar i Joan Fiol Burdils i els vocals Guillem Pujadas Batle, Pedro A. Vadell Caldentey, Gabriel Barceló Roig i Nadal Vaquer Vaquer³⁰⁴⁹. El març de 1899 tingué lloc a Felanitx una reunió republicana on entre els oradors hi figurava Lluís Martí. Els anys anteriors el republicanisme a Felanitx girà entorn de la figura de Juli Fermin Quiñones i també foren important homes com Pere Rosselló que organitzaren un setmanari republicà a Felanitx. Igualment al poble de Manacor també s'organitzà un comitè del partit. Aquest fou presidit per Guillem Caldentey Nadal, el vicepresident Rafel Sastre Muntaner, el secretari Guillem Picornell Fiol, el vicesecretari Miquel Gomila, el depositari Cristòfol Giménez Riera i els vocals Carles Baroneo, Joan Gomila Quetglas, Antoni Nadal i Jaume Gomila Pascual³⁰⁵⁰. Alguns manacorins com Guillem Galmés no participaren en la junta i es mantingueren fidels al comitè federal presidit per Antoni Villalonga que optava per no entrar dins la Unió Republicana³⁰⁵¹. El febrer de 1898 els republicans de Manacor a través de la premsa donaren a conèixer la situació de pobresa en que vivien 1.500 famílies de Manacor. Una misèria provocada per la decadència en la indústria del poble i relataven que a l'hospici del poble es donaven cada dia 1.500 racions als obrers sense treball.

A Capdepera a finals de 1896 es fundà la Unió Republicana de Capdepera i fou fundada per Antoni J. Massanet entre d'altres. Ell mateix havia estat durant més d'una dècada director del Centre Espiritista que tenia el seu local al carrer Sant Joan Baptista, núm. 14 i que tenia unes relacions molt estretes amb el republicanisme local. Posà en marxa també projectes cooperatius el 1899 com la societat Unió Cooperativa de Pescadors de Capdepera que durà dos anys. També a finals de segle intentà posar en marxa la societat La Protectora on volia posar en pràctica els

³⁰⁴⁸ La junta directiva quedà presidida per Miquel Tomàs Sastre, els vicepresidents Joan Ginard Fullana i Jaume Salvà Salvà, el secretari Maties Tomàs Garcias, el vicesecretari Guillem Tomàs Contestí i els vocals Antoni Salvà Torrens, Sebastià Estela Zanoguera, Pere Antoni Clar Arbós, Arnaldo Tomàs Arbós, Josep Ferretjants Grau, Miquel Noguera Salvà, Bernat Cardell Clar, Joan Tomàs Amengual, Damià Oliver Feliu, Sebastià Contestí Mut, Miquel Mulet Romaguera, Joan Mas Noguera, Joan Cardell Catany i Llorens Lladó Pons. A *La Unión Republicana*, 16-09-1896.

³⁰⁴⁹ *La Unión Republicana*, 17-09-1896.

³⁰⁵⁰ *La Unión Republicana*, 22-09-1896.

³⁰⁵¹ Galmés sol·licitava a Villalonga passar comptes de la publicació federal *El Nuevo Régimen* que arribava a Mallorca. Segons una carta conservada a la Biblioteca Bartomeu March en la col·lecció de manuscrits.

coneixements sobre cooperativisme que havia après a Maó. L'any 1900 participà en la creació La Palmera i en seria primer secretari fins que dimití devers 1905³⁰⁵².

A Inca, el partit Unió Republicana féu la seva aparició al tombant de segle, el 1899, abans havia existit una sucursal de la Unió Obrera Balear creada el 1893 i havien construït un local propi i també organitzaren una secció de picapedrers. Els afiliats al partit republicà feren una gira fins a la casa de camp del vicepresident del Comitè Republicà –Miquel Beltrán-, per solemnitzar el nomenament del nou president Sixto Pers Rosselló³⁰⁵³. El febrer de 1900 els republicans commemoraven la proclamació de la República al saló de Can Costa on hi assistiren 130 comensals i l'acte fou presidit per Francesc Villalonga. A l'estiu s'inaugurà a Inca el Centre de la Unió Republicana. Presidí l'acte Antoni Villalonga i feren ús de la paraula el president del centre Sixto Pers, Josep Fernández, Josep Fiol, Jeroni Pou, Francesc Garcia, Lluís Martí i Francesc Villalonga³⁰⁵⁴. A mitjans desembre de 1900 es renovaren les juntes directives de la Unió Republicana d'Inca i del seu centre³⁰⁵⁵. Els socis de la Unió Inquense celebraren un dinar a l'ermita de Santa Magdalena en commemoració al primer aniversari de la seva fundació³⁰⁵⁶. Com a Inca, a Sóller la creació de la Unió Republicana no es produí fins el 1899. A Sóller tingué lloc una reunió de republicans al cafè Unión per tractar de constituir un comitè republicà i quedà constituïda una comissió organitzadora perquè s'ocupés de la redacció del reglament³⁰⁵⁷. El setembre de 1899 el Comitè Republicà Sollerense presidit pel notari Llambías va celebrar un míting en el qual hi assistiren Jeroni Pou, Lluís Martí, Joan Oliver, Francesc Villalonga i altres afiliats al partit. A Sóller també es constituí un centre a l'estiu de 1900. La inauguració del Centre de la Unió Republicana Sollerense fou presidida per Antoni Villalonga i pronunciaren discursos Sixto Pers d'Inca, Francesc Villalonga i Josep Llambías³⁰⁵⁸. El novembre de 1900 la Unió Republicana inaugurava la seva secció coral. Sóller al igual que Inca comptava amb l'experiència de l'organització de la Unió Obrera Balear, ambdues eren les sucursals més fortes a la part forana i de ben segur aglutinaven la massa obrera local. A tots els nous comitès i centres que s'obriren hi assistiren els principals dirigents del republicanisme mallorquí com Antoni Villalonga, Francesc Villalonga, Jeroni Pou o Lluís Martí. Es tractava de fer propaganda als pobles i donar una forta embranzida de l'organització republicana a la part forana.

Altres indrets que comptaren amb una organització de la Unió Republicana fou Montuïri. En aquest poble del pla de Mallorca els republicans havien aconseguit el 1899 ni més ni manco que 4 regidors. El juliol de 1899 es va constituir un comitè de la Unió Republicana amb Bartomeu

³⁰⁵² MASSANET, A.J.: *Op. cit.*, p.11-12.

³⁰⁵³ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. IX. 16-07-1899.

³⁰⁵⁴ *Idem*, Vol. IX, 24-06-1900.

³⁰⁵⁵ Composà la Unió Republicana d'Inca Antoni París com a president, Joan Gelabert com a vicepresident, Joan Estany com a secretari, Joan Catany com a vicesecretari i com a vocals Antoni Pujadas, Gonzal Rubert, Pere Suez, Jaume Ensenyat, Mateu Dupuy i Josep Noguera. Foren elegits per compondre la junta del Centre Josep Fernández com a vicepresident, com a vocals Mateu Garau i Salvador Forteza i com a vicesecretari Alexandre Martínez. *Idem*, Vol. IX. 16-12-1900.

³⁰⁵⁶ *Idem*, Vol. IX. 23-12-1900.

³⁰⁵⁷ *Idem*, Vol. IX. 25-07-1899.

³⁰⁵⁸ *Idem*, Vol. IX. 15-08-1900.

Pocoví Verger com a president. Els membres eren sobretot pagesos i jornalers. La seu de la societat es trobava al número 12 del carrer Major, on estaven domiciliats el 1889 Pere Joan Trobat Mayol amb els seus fills Francesc i Joan Trobat Pocoví. Prèviament sabem de la participació del republicà Melcion Cloquell en actes lúdics organitzats pels casinos de la part forana. El 1891, en les eleccions amb sufragi universal, el candidat republicà Antoni Villalonga fou el més votat. Altres membres de la Unió Republicana foren Antoni Lladó Mayol d'*Alcoraia* i Jaume Torres³⁰⁵⁹.

*Taula dels membres de la Unió Republicana de Montuïri*³⁰⁶⁰:

Nom	Càrrec	Professió
Bartomeu Pocoví Verger	President	-
Josep Ginard Roser	Vicepresident	Jornaler
Jaume Trobat Miralles	Secretari	-
Gabriel Ferrer Ribas	Vicesecretari	Jornaler
Jaume Verger Torres	Dipositari	-
Antoni Lladó Mayol	Vocal	Pagès
Rafel Ribas Verd	Vocal	Pagès
Joan Rossinyol Fiol	Vocal	Pagès
Bartomeu Martorell Tous	Vocal	-

A la perifèria de Palma, a barriades populoses com Santa Catalina, també es celebrà un míting republicà al local conegut amb el nom de Can Guiemó. Aquest fou presidit per Antoni Villalonga i feren ús de la paraula Lluís Martí, Francesc Villalonga i Jeroni Pou³⁰⁶¹. El desembre el centre Unió Republicana celebrà una vetllada literària i musical per recollir diners en favor de les famílies dels pescadors que havien naufragat. També en la barriada de El Terreno es celebrà un míting al lloc conegut com Ses Rafaletas, aquest fou organitzat pel comitè del partit establert a El Terreno. Presidí el míting Antoni Villalonga i parlaren els republicans Bartomeu Castanyer, Lluís Martí i Francesc Villalonga. Al finalitzar el míting l'Orfeó Republicà interpretà *La Marsellesa* i *Els Segadors*³⁰⁶². El març de 1900 els republicans feren un míting a la barriada de La Soledad. Aquest també fou presidit per Antoni Villalonga i s'acordà dirigir un telegrama d'adhesió al diari regionalista *La Veu de Catalunya*³⁰⁶³. S'estava treballant de valent i es feia propaganda per les barriades obreres més importants com Santa Catalina i La Soledad i com

³⁰⁵⁹ MAYOL, G.: *Les associacions de Montuïri al registre del Govern Civil (1899-1964)*. Montuïri, Bona Pau, 2013, p.10-11.

³⁰⁶⁰ Elaborada a partir de la informació aportada per Gabriel Mayol al treball: *Idem*, p.12-13.

³⁰⁶¹ Al finalitzar feren una col·lecta pels familiars dels pescadors morts en naufragi dies abans, en total 6 pescadors. LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. IX. 5-11-1899.

³⁰⁶² *Idem*, Vol. IX. 12-11-1899.

³⁰⁶³ *Idem*, Vol. IX. 18-03-1900.

hem vist també se'n feren als pobles. Els homes forts del nou partit Unió Republicana eren Antoni Villalonga, el seu fill Francesc Villalonga, Jeroni Pou i Lluís Martí. Només Antoni Villalonga era un històric del republicanisme mallorquí, la resta eren cares totalment noves que havien fet les primeres passes en el decenni dels 90.

Experiències obreristes republicanes al tombant de segle. Entre la pervivència i marginació.

La conversió del vell republicanisme en un nou i més vigorós s'efectuà a Espanya a les primeres dècades del segle XX, enmig d'una transformació orgànica, un evident relleu generacional i una concreció de les distintes alternatives republicanes, l'exemple més significatiu vingué donat per la formació de dos grans corrents, radical i moderat³⁰⁶⁴. El mateix autor en un estudi més ampli parlava d'aquestes dues corrents la radical i la reformista i parlava que a diferència dels radicals, que mobilitzaren les masses populars des de l'apel·lació populista, els reformistes s'acomodaren a les pràctiques electorals més clàssiques, tendiren a la defensa de concepcions corporatives i, allà on aconseguiren una base política ferma com el cas d'Astúries no tingueren problema en recórrer a pràctiques caciquils i fomentaren xarxes clientelars. En el cas dels federals es mantingueren junt als radicals a l'ala esquerra³⁰⁶⁵. Damunt aquesta via més a l'ala esquerra, pròxima a una cultura democràtica i popular que defensava el republicanisme federal en farem un tast tot seguit i veurem com per un costat el federalisme conservà el seu tarannà social i popular i com també sorgí una branca regionalista que començà a brotar a finals del decenni dels 90 amb homes com Benet Pons Fàbregues i Lluís Martí Ximelis, propers als sectors burgesos i manco populars. A més hem de tenir present que altres noves ideologies, com el socialisme, feren ombra als antics programes mutualistes dels republicans.

Republicans i socialistes treballaren plegats a partir de 1890. Rere l'èxit de la celebració del Primer de Maig, el 1892 els socialistes crearen l'Agrupació Socialista, però l'eufòria obrera poc a poc anà baixant. Deprés d'una primera etapa existosa (1890-1893) s'obrí una etapa poca participació que coincideix amb la desaparició de l'Ateneu Obrer Mallorquí, on s'hi trobaven arreplegats republicans i socialistes. Les manifestacions del Primer de Maig que continuaren, com les de 1894 o 1895, no tingueren res a veure amb les anteriors. L'1 de maig de 1896 l'Agrupació Socialista celebrà un míting per reclamar la jornada de 8 hores. A la nit es celebrà una vetllada en el seu centre al carrer Santacília. Aquells dies hi hagué altercats entre els treballadors del ferrocarril que s'estava construït devora el poble de Santa Eugènia i els empresaris en referència als seus jornals. En aquells moments els federals també apostaren per reivindicar les vuit hores laborals i la massa obrera encara es mostrava receptiva amb la política reformista del partit federal, que denunciava els seus patiments i augurava un futur millor per ells mitjançant la instrucció, l'estalvi o la cooperació.

³⁰⁶⁴ SUÁREZ, M.: *Op. cit.*, 1994, p.142.

³⁰⁶⁵ SUÁREZ, M.: *Op. cit.*, 2000, p.56.

Després d'un breu període de calma, es tornà donar, sobretot a la ciutat, una altra embranzida de queixes dels obrers que denunciaven situacions perquè no es tornessin a repetir, com l'accident de 1895 patit rere l'explosió del revellí de Sant Ferran (Palma). L'agost de 1896 un grup nombrós d'obers que treballaven a la fàbrica de gas, que s'estava construint, assistí a una sessió de l'ajuntament per demanar la desaparició del polvorí de Hornabeque, un polvorí que es trobava molt proper a la fàbrica on treballaven situada al Camp de'n Serralta (Palma). Normalment els regidors republicans recolzaven les queixes dels obrers. El març de 1898 a causa de l'elevat nombre d'obers sense feina, la Federació Local de Treballadors convocà als obrers sense feina al passeig del Born i es dirigiren cap a l'Ajuntament on una comissió s'entrevistà amb el batlle i els presentaren un memorial en nom de la Federació Local de Treballadors sol·licitant l'establiment de cuines econòmiques. Capitanejaven aquella marxa Francesc Roca i Jeroni Binimelis³⁰⁶⁶. La crisi de Cuba havia dibuixat un panorama desolador. L'abril de 1898 un grup d'obers sense feina va recórrer els carrers de la ciutat de Palma demanant pa als forns per al sosteniment de les seves famílies. A més passaren per alguns establiments industrials on els oferien donatius i fins i tot algun lloc de treball³⁰⁶⁷.

La diferència en quan a l'estratègia a seguir, per aconseguir l'emancipació dels obrers i obreres, entre republicans i socialistes era gran. Com ja hem vist, els republicans eren partidaris de la negociació, ben entesa entre els patrons i els obrers, la creació de societats mutus i no pas de resistència i deixar de banda les vagues ja que consideraven que tant obrers com patrons hi tenien pèrdues i que s'havien de cercar altres camins. Aquesta estratègia al republicanisme li serví fins a final de segle XIX on la majoria d'obers començaren a optar per la via de la vaga i poc a poc les societats obreres de resistència s'expandiren per la geografia mallorquina penetrant en els pobles i acabant amb el mutualisme republicà que hi predominava. Això no ocorregué fins els primers anys dels segle XX³⁰⁶⁸. Tot i així a principi del decenni dels 90 es visqueren algunes vagues després de l'eufòria de la creació de l'Ateneu Obrer Mallorquí (1890) –una societat formada exclusivament per obrers i de resistència- fet que la diferenciava del que havia estat Unió Obrera Balear, però que es movien prop de l'òrbita del republicanisme. Després de l'eufòria dels primers anys arribà un breu període de relaxació, fins que a finals dels 90, segurament incentivada per la crisi colonial de Cuba, tornà revifà el vessant vaguístic. Els exemples exposats de la creació de la cuina econòmica i de la manifestació en la demanda de pa

³⁰⁶⁶ Pel que fa les cuines econòmiques que havien sol·licitat a l'Ajuntament de Palma, hi hagué personalitats com l'ex federal Manuel Salas que col·laboraren amb donar cent racions diàries en favor de les cuines econòmiques o la Comtessa de Montenegro que destinà cinc pessetes diàries després d'haver entregat 2.000 pessetes per la subscripció. Havia començat una capta pel sosteniment de la cuina econòmica que havia d'alimentar als obrers sense feina i els recaptadors eren regidors, eclesiàstics i veïns de la ciutat. L'octubre de 1900 la cuina econòmica quedà tancada, s'havia ubicat a l'edifici del Consolat de Mar i hagué de tancar perquè s'acabaren els fons de la capta per conjurar la crisi obrera a Palma motivada per les guerres colonials. Aquesta cuina havia estat cuidada des dels seus inicis per les religioses *Siervas de Jesús*. LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. IX. 3-05-1898.

³⁰⁶⁷ *Idem*, Vol. IX. 13-03-1898.

³⁰⁶⁸ La penetració d'aquest socialisme seguí lògicament el mapa del calçat del'illa (Alaró, Lluçmajor, Sencelles) però hagué de vèncer la resistència, en ocasions molt forta, del mutualisme d'arrel republicana. Així a Lluçmajor o a Inca on aconseguiria el socialisme penetrar fins molt entrat el segle XX. Lluçmajor es sumà a 1901 (legalitzada el 1905), Marratxí a partir de 1904-1905 (legalitzada el 1909) o Capdepera fins el 1911. A GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1988, p.148-150.

per part dels obrers, esdevé una mostra de la situació de crisi econòmica i social de Mallorca a finals del segle XIX, cosa que afavorí el creixement dels grups obrers partidaris de les societats de resistència i de la vaga.

Però, per què no hi hagué continuïtat del moviment vaguístic mallorquí encetat el 1890?. A Mallorca, sobretot a Palma, es visqué un període d'auge pel que fa al sorgiment de societats de resistència que va de 1890 a 1892. Després es paralizà i no reviscolà fins a finals de segle. La pausa l'hem de buscar en el que suposava esser una associació de resistència, que sorgia entorn a unes reivindicacions laborals concretes. Les vagues no sempre acabaven de funcionar i deixaven exhaustes les societats obreres. Això provocava una successió de fases d'expansió i reclusió. A Mallorca havia ocorregut el 1890-1892 i tornaria ocórrer el 1899-1903. En aquesta problemàtica que experimentaren en el decenni dels 90 li seguí una nova estratègia, la de la base múltiple, que tractava de no limitar el sindicat, la societat obrera a la lluita reivindicativa concreta front a la patronal i en canvi tractà d'impulsar una sèrie de serveis més amplis que obliguessin als obrers a romandre en les societats durant les hores baixes. Un dels socialistes que propagà les tesis de la base múltiple fou Jaume Bauzà, també sabater de professió com ho havien estat els demés dirigents del moviment obrer mallorquí. Als grups obreristes dels pobles els va convèncer més aquell socialisme que no s'identificava amb la vaga o l'enfrontament directe amb el patró, un patró que molts cops era proper en aquelles poblacions. El cooperativisme fou una de les peces bàsiques com a estratègia d'emancipació dels obrers. Es formaren cooperatives a Manacor (1902), Marratxí (1905) i Lluçmajor (1907). Els socialistes impulsarien la creació de noves cooperatives a Palma (a finals de desembre de 1909) i a Artà, Alaró i Bunyola (1910-1911). En generals als pobles els nuclis obreristes optaren per una via socialista allunyada de la conflictivitat sindical palmesana³⁰⁶⁹. El cooperativisme de cada vegada era més atrevit i es donaven noves experiència, ara lligades al socialisme. El 1900 es publicà el reglament de La Progresiva, societat cooperativa de barbers de Palma a la impremta Francesc Soler. Com explicàvem, arribats al tombant de segle es reactivaren les vagues i mobilitzacions després de certa desorganització. La crisi provocada per la pèrdua de Cuba aviat desembocà en una forta crisi econòmica i social. El 1899 hi hagué importants vagues protagonitzades pels capellers³⁰⁷⁰, també ho feren els picapedrers³⁰⁷¹ i els tipògrafs³⁰⁷².

³⁰⁶⁹ *Idem*, p.151-152.

³⁰⁷⁰ Els capellers que havien protagonitzat algunes vagues veien com l'11 de maig de 1899 després d'un míting dels partits que s'havien presentat en coalició (liberals dinàstics i republicans), veren com un dels obrers d'aquest gremi – Jaume Roig- havia estat agafat per les autoritats i una massa de gent demanava la seva posada en llibertat. El governador va dissoldre la manifestació. El setembre de 1899 tocà el torn als capellers i s'informa que prengué un gran increment la vaga que s'havia iniciat dies abans, acudint els vaguistes al Governador civil que els donés suport en les seves demandes. La societat de capellers tenia per nom El Progreso. *La Almudaina* els criticà d'obrar instigats pels companys de Barcelona. Era president Antoni Pons i secretari Toribio Carreras. La vaga a principis de novembre devia continuar o es degué reprendre ja que un grup d'obrers capellers declarats en vaga llançaren pedres contra dos operaris esquirols que treballaven a la indústria de capells de Joan Estarellas del carrer Reynés. La policia va detenir als revoltosos i un d'ells fou posat a disposició de l'autoritat militar. El 16 de novembre finalitzà la vaga de capellers que des de feia setmanes havien engegat però no aconseguiren les seves demandes i hagueren d'acceptar les mateixes condicions d'abans.

Descrita l'efervescència del socialisme de finals de segle no és d'estranyar que immediatament al canvi de segle els socialistes mallorquins comptessin amb un setmanari, *El Obrero Balear*. L'obrerisme més combatiu es començà a desenvolupar en aquest moment però sense suposar un problema molt gran entre els republicans que continuaven controlant les classes obreres, sobretot a la part forana i fins i tot com hem vist, en aquest decenni, els socialistes donaven suport als republicans o a la inversa i junts promogueren entitats com el Centre Instructiu Obrer, inclús feren coalicions electorals o recolzaren candidatures socialistes.

El Centre Instructiu Obrer

El març de 1897 s'havia creat el Centre Instructiu Obrer amb Joan Ferrer com a president i el socialista Sebastià Crespí com a secretari. L'impuls del Centre Instructiu Obrer vingué de nou de la mà del republicà Fèlix Mateu i de nou des de Palma (1896-1897)³⁰⁷³. També hi tingueren una important presència el socialista Francesc Roca i el republicà Baltasar Champsaur. El domini per part dels republicans es donà fins el 1901, moment en què canviaren els seus estatuts i passaren a dominar el centre els socialistes.

El Centre Instructiu Obrer depenia de la Federació de Societats Obreres de Palma que havia engegat Francesc Roca el 1893. El 1897 fou fundat aquest centre com escola i lloc de conferències i activitats culturals. Aquesta fou finançada en gran part pel professor d'origen canari Baltasar Champsaur Sicilia (1856-1934)³⁰⁷⁴, catedràtic de llengua francesa de l'Institut General i Tècnic de Balears i bibliotecari del mateix entre 1906 i 1911 i que també estigué vinculat al krausisme pedagògic de la Institució Lliure d'Ensenyament. Champsaur també havia estat el director de la Institució Mallorquina d'Ensenyament. Aquest centre es configurà com un dels principals centres d'educació no formal de la classe obrera mallorquina³⁰⁷⁵. Un altre cop els republicans oferien ajuda econòmica per engregar projectes educatius encaminats a il·lustrar als obrers.

³⁰⁷¹ El maig de 1899 els picapedrers es declararen en vaga. Eren els picapedrers que treballaven a Illetes en la construcció d'una fortificació. Aquests demanaven l'augment del salari. La vaga dels treballadors de les fortificacions de Illetes es queixaven també de l'explotació que patien. En total eren 400 els vaguistes a La Actualidad, 20-05-1899. Pel que fa als picapedrers, el juny de 1900, s'havien reunit en el cafè del Reñidero de la Plaça de l'Olivar, número 4, per celebrar una reunió per tractar la tarifa d'hores de treball tant a l'estiu com a l'hivern. La Societat de Picapedrers donava l'enhorabona a la iniciativa de l'Ajuntament de Palma que havia nomenat una comissió de regidors per marxar a Madrid a sol·licitar l'aprovació del plànol d'eixample. Aquesta comissió estigué formada pel batlle Antoni Rosselló Cazador i els regidors Planas, Lladó i Martí. Unes dos mil persones s'acomiadaren d'ells al moll de Palma. A Manacor, el desembre de 1900, es constituí un Centre de Picapedrers que era presidit per Rafel Duran Vidal. LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. IX. 21-11-1900.

³⁰⁷² L'octubre de 1900 foren els tipògrafs que es declararen en vaga. En concret es declararen en vaga els operaris de la impremta Amengual, Muntaner i Rotger per les exigències relatives a la retribució de les hores extraordinàries. Per la defensa dels interessos dels obrers impressors s'havia constituït una societat titulada Unión Tipográfica ubicada al carrer Rubí, número 31.

³⁰⁷³ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1988, p.148.

³⁰⁷⁴ Els motius de la vinguda de Champsaur el 1885 a Mallorca a exercir com a professor de francès segurament fou perquè la seva esposa Elisa Sarmiento havia nascut a Palma i probablement existia un llaç familiar a GONZÁLEZ, T.: "Un canario defensor de la escuela laica: Baltasar Champsaur Sicilia (1856-1934)", *Anuario de Estudios Atlánticos*, 42, (1996), p.568.

³⁰⁷⁵ MARTÍ, C.: "Notes sobre la fundació i els inicis del Centre Instructiu Obrer de Palma: una experiència d'educació de la classe obrera mallorquina" a *Educació i cultura*, 16, (2003), p.41.

En el Centre Instructiu Obrer trobem una barreja de republicans i socialistes. Van participar-hi activament Francesc Roca Hernández (1851-1917) lligat a l'Agrupació Socialista i Sebastià Alorda, ambdós –ara present en la junta directiva- havien participat anteriorment en l'Ateneu Obrer Mallorquí que desembocà amb la Federació Local de Societats Obreres. El 26 de març de 1897 es presentà al Govern civil el primer reglament del Centre Instructiu Obrer de la Federació de Societats Obreres de Palma. Aquest document havia estat ideat i redactat per una junta organitzadora en la qual trobem dos destacats dirigents obrers, Joan Ferrer com a president i Sebastià Crespí –socialista- com a secretari. També en formà part Sebastià Alorda, que fou l'encarregat de presentar i defensar el projecte de creació d'aquesta escola a la societat mutual i recreativa, La Protectora, en presència del republicà Jeroni Pou. El reglament establia els trets fonamentals de la ideologia i del funcionament intern del Centre: el propòsit fonamental d'oferir una instrucció gratuïta i il·limitada a la classe obrera, així com també el foment i la propagació d'altres centres anàlegs³⁰⁷⁶. D'aquí es desprèn una bona sintonia entre socialistes i republicans. El Centre Instructiu fou un projecte en el quals treballaren junts. L'abril de 1897 s'inaugurà el Centre al carrer de la Pau, número 12, que marcà el començament del curs escolar. En aquell acte hi van intervenir destacats dirigents obrers de l'època com Sebastià Crespí, membre de la comissió fundadora, Lluís Jaume, Sebastià Alorda i Francesc Roca. Segons la premsa hi assistiren un gran nombre d'obrers.

Tal com havien funcionat les escoles obreres i laiques, com l'Escola Mercantil o l'escola de la Unió Obrera Balear, el centre es finançà amb les aportacions que feren alguns personatges de la burgesia republicana com Baltasar Champsaur i altres personalitats rellevants de les classes benestants. Inicialment el Centre no obtingué cap tipus de finançament públic. Els mestres i professors encarregats de la docència de les classes, en un principi exerciren de docents sense rebre cap tipus de remuneració. El dia 17 d'abril de 1897, quatre dies després de la inauguració de l'escola, Joan Piña, regidor de l'Ajuntament de Palma pel partit republicà, demanava, aconsellat per Champsaur i mitjançant un escrit dirigit al consistori, una subvenció amb caràcter mensual per al sosteniment del centre:

“Tengo la honra de proponer acuerde subvencionar con la módica suma de 60 pesetas mensuales el Centro Instructivo Obrero recientemente inaugurado en la calle de la Paz”.

Aquella aportació, tot i que en un principi fou denegada, finalment va ser inclosa en els pressuposts municipals del mes de maig. Aquest fet probablement consolidà de manera definitiva l'establiment de l'escola³⁰⁷⁷. En el discurs inaugural de Francesc Roca l'abril de 1897 feia esment a la necessitat en la societat mallorquina d'obrir un centre d'ensenyament gratuït per a la classe obrera de Palma.

³⁰⁷⁶ Recollit per Cristina Martí Ubeda a *Idem*, p.46.

³⁰⁷⁷ Estret de *La Unión Republicana*, 21-04-1897 i recollit a MARTÍ, C.: *Op. cit.*, 2003, p.48.

“La sociedad ha dejado sin satisfacer tan imperiosa necesidad a la clase trabajadora, que es educarla, instruirla y proporcionarle el pan de la inteligencia, para que sea un miembro útil a la sociedad”³⁰⁷⁸.

També parlà que el govern de la nació espanyola no havia donat importància i poder a la ciència com altres nacions i que bastava mirar el panorama de Mallorca on les opcions educatives eren ben poques. Existien escoles de primeres lletres però no pels jornalers, sinó pels alumnes que poguessin dedicar-se a l'estudi les hores del dia. Recordem que el republicà federal Isidre Arabí, mestre a Sa Pobla, treballà en pro de donar possibilitats en el camp instructiu a les classes jornaleres del poble i adequar els horaris de l'escola a l'horari de les famílies pageses a mitjans segle XIX, aquest problema a finals de segle perdurava. Francesc Roca narrava que a Mallorca també existia un Institut de Segon Ensenyament no accessible als que havien de guanyar el pa amb un jornal diari, una Escola Normal amb idèntiques condicions, i una escola de dibuix de segona classe a càrrec de l'Acadèmia de Belles Arts que si bé tenia obertes les seves aules, durant la vetllada aquestes estaven ja tancades quan l'obrer abandonava el seu taller a les 8 de la nit. Els obrers tan sols podien assistir a algunes classes existents per iniciativa particular en societats benèfiques i en aquestes allò que podia aprendre no era gran cosa, es reduïa tot a aprendre a llegir i escriure, fer comptes i aprendre de memòria la doctrina cristiana. També tingué temps per repassar l'època amb què Mallorca havia gaudit d'una Universitat literària, una escola d'arquitectura, cada gremi tenia una escola pràctica del seu ofici, hi havia ensenyament d'agrimensors, mestres d'obres, pilots i altres títols. Roca reivindicava un canvi en el panorama educatiu de les classes obreres:

“Las clases obreras piden luz y la luz debe estar a su alcance. Derrámese instrucción a manos llenas; ábrase de par en par para estos pobres húerfanos el gran libro de la Humanidad; difúndanse los conocimientos científicos; desde una enseñanza positiva e integral a las clases obreras, y habrán conseguido una gran parte de su redención. La instrucción del cuarto Estado es la base de su libertad; sin ésta es imposible aquella”³⁰⁷⁹.

El Centre Instructiu tingué una llarga duració i el 1901 entre les pàgines de *El Obrero Balear*, incorporaren el nou reglament del Centre Instructiu Obrer de la Federació Local. Nou reglament en el qual la direcció de l'escola ara la durien a terme els socialistes deixant de banda als republicans. Mostra de la força que anava prenent el socialisme a l'illa.

Alhora que el socialisme prenia partida a Palma també ho feia el republicanisme que gaudí de representació política a l'Ajuntament, gairebé sempre a l'oposició però amb un nombre considerable de regidors. Un exemple del recolzament de les societats obreres de Palma al republicanisme vingué per part dels sabaters de La Igualdad el 1899, que en plena època de vagues, decidiren no participar d'aquestes. Aleshores, els sabaters, que eren el col·lectiu més

³⁰⁷⁸ *La Unión Republicana*, 21-04-1897.

³⁰⁷⁹ *La Unión Republicana*, 21-04-1897.

actiu, no s'allunyaren del tot del republicanisme. Aquell any es van reunir al centre de la Unió Republicana per tractar qüestions com l'augment del jornal³⁰⁸⁰. Al capdavant de la societat de sabaters hi hagué homes com Jaume Bestard Payeras que per exemple fou secretari del Centre Republicà i també fou depositari de l'Ateneu Obrer Mallorquí, presidit per l'altre líder sabater Francesc Roca³⁰⁸¹. Els sabaters estigueren organitzats entorn a la societat La Igualdad que havia nascut el 1869 i tingueren bona sintonia amb els republicans ja que la majoria d'ells combregaven amb els ideals dels republicanisme federal. Ara bé, en la seva reorganització a principis del decenni dels 90, fou una de les primeres societats que s'adherí a la UGT i segurament al llarg de tota la dècada anà alternant la direcció entre socialistes i republicans. Els sabaters havien provat les vies del sindicalisme de resistència i a més els principals líders obrers eren sabaters, però en aquests anys es veu que la societat La Igualdad estava encapçalada per federals com Jaume Bestard, que no es contagià dels companys socialistes. A més, un dels impulsors del Centre Instructiu Obrer era el sabater socialista Francesc Roca, que en aquell moment adoptà la via de l'entesa amb els republicans, als quals necessitava en l'empresa educativa. A ambdós col·lectius –republicans i socialistes– els unia el camp de l'educació com a via d'emancipació obrera, es tractava d'unir esforços. Aquesta unió durà fins el 1901 en el moment en què els socialistes es van creure prou forts per lluitar sols i en una renovació dels estatuts decideixen treballar sense els republicans.

Una de les principals preocupacions del republicanisme i del socialisme es pot observar a través de la temàtica de les conferències organitzades al centre. El setembre de 1899 tingué lloc una conferència en el Centre Instructiu Obrer donada per Damià Isern, que versà sobre la qüestió social i les relacions entre patrons i obrers. Dins un ambient vaguístic com el que es vivia a Palma, es degué generar un important debat entre socialistes partidaris de la vaga i els republicans partidaris de la ben entesa entre el patró i l'obrer.

Pel que fa al funcionament del centre, des de l'inici hi hagué classes diürnes i nocturnes per facilitar-hi l'assistència dels obrers fora de l'horari laboral. També es configurà en el seu si una biblioteca per als obrers, com havia fet la Unió Obrera Balear a partir de la seva creació al 1881. Una de les persones que més llibres aportà fou Baltasar Champsaur. De fet aquest era l'encarregat de la direcció de la biblioteca de l'Institut General i Tècnic de Balears durant part del període en què hi exercí com a catedràtic de Llengua Francesa³⁰⁸². Al igual que les escoles de la ILE, el Centre Instructiu Obrer aplicà mètodes d'ensenyament absents de coacció i violència sobre l'infant. En la seva obra publicada el 1911 titulada *Personalidad y socialismo*,

³⁰⁸⁰ Fou el març de 1899 que es van reunir els socis de la societat de sabaters *La Igualdad* al centre de la Unió Republicana. Es demanava un augment dels jornals i la satisfacció dels costos del valor dels fils i claus –que segons antiga costum corria a càrrec dels operaris–. Feren parlaments Bestard i Roca i acordaren demanar a tots els mestres la gràcia del fil i els claus, fer propaganda activa per la constitució d'una societat d'operaris amb quota fixa i reduïda i fer les gestions necessàries als fabricants dels pobles per intentar aconseguir la normalització dels preus dels jornals. Poc després se constituí una societat anònima de mestres sabaters per la venta dels materials necessaris per la fabricació del calçat.

³⁰⁸¹ *Las Baleares*, 5-03-1891.

³⁰⁸² MARTÍ, C.: *Op. cit.*, 2003, p.51.

que s'imprimí a la impremta Francisco Soler –editor de *El Obrero Balear*–, Baltasar Champsaur digué: *suprimid los castigos como norma inflexible de educación*³⁰⁸³. Normalment els esdeveniments que duia a terme el Centre Instructiu Obrer eren anunciats a la premsa obrera, preferentment en publicacions com *El Obrero Balear* o *La Unión Republicana*. Prova d'aquell vincle amb el republicanisme i el socialisme del qual pertanyien els seus dirigents. Però, el juny de 1900, un total de 50 socis intentaren canviar el reglament del Centre vigent fins aleshores, per provocar que aquest estigués sota l'autoritat de la Federació Local de Societats Obreres; no ho aconseguiren i es produí una separació³⁰⁸⁴. El dilluns dia 3 de juny de 1901 el Centre Instructiu Obrer va reprendre de bell nou la seva activitat instructiva i inicià les classes a la Federació de Societats Obreres, la qual tenia la seu a la plaça Major de Palma número 16. El 1901 el reglament fou reformat sense perdre el seu caràcter primitiu i essent president de la Federació, Francesc Roca. Aquests canvis tenen a veure en el gir que fa el moviment obrer al tombant de segle que passà del domini del republicanisme al socialisme. De fet alguns republicans com el mateix Baltasar Champsaur o Fèlix Mateu Domeray amb el canvi de segle es passaren al camp del socialisme.

La publicació La Actualidad (1898-1900)

Un altre projecte de fi de segle fou el projecte periodístic vinculat a la persona de Fèlix Mateu Domeray. Es tractava d'un diari publicat a Mallorca i després s'estengué a Barcelona. El primer número de *La Actualidad, periodico defensor de los intereses generales del pueblo* sortí l'abril de 1898. La redacció i administració es trobava a la plaça dels socors, número 18 (on segurament s'albergà la seu de la Unió Obrera Balear), el preu de la subscripció era de 0'50 pessetes al mes i sinó cada nombre solt costava 0'05 cèntims. Feia una tirada de 2.000 exemplars. Els primers números els imprimí a la tipogràfica de Bartomeu Rotger i a partir de dia 23 d'abril de 1898 s'imprimí a la de Rubí i Monserrat de Palma, al carrer Marina, número 2. Definien el seu programa de la següent manera:

“Nuestras modestas columnas seran un palenque neutral para cuantos quieran utilizarlas en defensa del derecho y de la justicia a los que rendiremos culto. Aunque humilde daremos nuestra opinión en cuantos asuntos se debatan que sean de nuestra competencia mostrando especial predilección por aquellos relacionados con el bienestar de las clases obreras de cuyas filas nos honramos formar parte”³⁰⁸⁵.

S'alegraven del projecte de la cuina econòmica per obrers que havia impulsat l'Ajuntament de Palma. Seguien de ben a prop la crisi que assolava la indústria de la sabata a Menorca i de *El Hijo del Pueblo*, que es publicava a Ciudadella, agafaven la notícia que feia referència al tancament de fàbriques de sabates que havia deixat fam a Menorca després de tres setmanes

³⁰⁸³ Recollit a *Idem*, p.53 i escrit al text original de Baltasar Champsaur: *Personalidad y socialismo*. Palma, Imp. de Francisco Soler, 1911, p.12-14.

³⁰⁸⁴ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1973, p.24-25.

³⁰⁸⁵ *La Actualidad*, 9-04-1898.

d'atur dels obrers sense feina. Feia quatre anys que la producció de sabates estava immersa en una forta crisi. Davant la manca d'esperança molts menorquins fugien de l'illa³⁰⁸⁶. Mallorca també es trobava immersa en aquesta crisi de la sabata provocada per les guerres colonials.

El juny de 1898 fou suspès el diari a causa de la suspensió de les garanties constitucionals i pogué tornar a reaparèixer el març de 1899. En la reaparició *La Actualidad* continuava tenint contacte amb el menorquí *El Hijo del Pueblo* de Ciutadella³⁰⁸⁷. Fou el director Joan Torres, amic de Fèlix Mateu, qui li va remetre el reglament de la societat cooperativa d'aquella localitat amb una sentida dedicatòria a favor de Fèlix Mateu³⁰⁸⁸. Fèlix Mateu portava tota la vida a la militància dins el món mutualista i cooperativista obrer i ara s'obria camí en el món del socialisme. Fèlix Mateu començà a estrènyer contactes amb els socialistes al tombant de segle. Publicava notícies sobre la Federació Obrera, informant que aquesta havia organitzat una sèrie de vetllades literàries³⁰⁸⁹. En una d'aquestes vetllades Jeroni Binimelis presentà uns versos titulats "El sueño burgués" i després Domenech va parlar sobre el tema "L'educació de la dona". Segons la crònica el tema fou molt ben acollit i aplaudit i la concurrència a la vetllada fou nombrosa³⁰⁹⁰. Un tema que, com ja hem vist, esdevingué una de les màximes preocupacions del reformisme social que plantejaven els republicans mallorquins. En les següents hi participaren Àngel Germides amb el vers "Ilusiones de amor" i Francesc Roig –secretari dels fusters- presentà un treball que versava sobre la infància i la vellesa. Tornaren a participar els companys Binimelis i Domenech³⁰⁹¹. També informaven que a Capdepera s'havia constituït una cooperativa d'obriers de la palma, La Protectora, i que també se constituïrien en societat de resistència. Aquesta societat de resistència era propera al socialisme ja que a principis d'abril havia d'anar a fer un acte de propaganda obrera el socialista Antoni Garcia Quejido. A més de La Protectora s'havia constituït una altra associació sota el nom de Cooperativa de Pescadors de Cala Ratjada³⁰⁹². Cooperatives que tenien relació amb la gent de la Unió Republicana com Antoni J. Massanet que estaven en l'organització, però també festejaven amb els socialistes. Aquests no debades no aconseguiren crear una agrupació socialista fins el 1911. Altres societats obreres eren la societat El Desarrollo del Arte de fusters i similars. En una reunió un dels punts a debatre eren l'augment del 30% del salari que havien de reclamar els obrers als patrons. El secretari era Francesc Roig³⁰⁹³.

De cada vegada sembla que Fèlix Mateu era més proper a les idees socialistes, el qui tant havia detestat als socialistes en la seva crítica als burgesos i a l'adopció de la vaga com a estratègia

³⁰⁸⁶ Fins i tot la companyia de vapors de Maó La Marítima acordà oferir viatges gratuïts pels obrers i famílies que volguessin emigrar. *La Actualidad*, 21-05-1898.

³⁰⁸⁷ Aquests enviaren un exemplar de la col·lecció del setmanari *El Hijo del Pueblo* que tenia com a objectiu la defensa de la classe obrera. *La Actualidad*, 18-03-1899.

³⁰⁸⁸ *La Actualidad*, 1-04-1899.

³⁰⁸⁹ *La Actualidad*, 18-03-1899.

³⁰⁹⁰ *La Actualidad*, 18-03-1899.

³⁰⁹¹ *La Actualidad*, 8-04-1899.

³⁰⁹² *La Actualidad*, 18-03-1899.

³⁰⁹³ A finals d'abril de 1899 tingué lloc un concert musical al local social de El Desarrollo del Arte. *La Actualidad*, 18-03-1899.

per aconseguir millores obreres, ara com ferien també altres companys com Pere Ferrer es sumaren al projecte socialista. *La Actualidad* anunciava un míting socialista al Teatre Circ pels treballadors. Anunciava també les societats de resistència que s'anaven constituint com el gremi de conductors de cotxes de Palma³⁰⁹⁴. També publicaven la visita del socialista Quejido a Manacor i la crònica fou relatada per Joan Solivellas³⁰⁹⁵. El maig de 1899 publicaven la informació relativa al Congrés Obrer Nacional on hi havien de participar els delegats de les societats adherides a la Unió General de Treballadors (UGT)³⁰⁹⁶. També donaven la notícia de la reunió de la Federació Obrera en referència a l'1 de maig en la qual s'inclouia demanar a l'Ajuntament que efectués en breu l'enderrocament de les murades³⁰⁹⁷.

La Actualidad féu la crònica de la festa i míting del Primer de Maig en la qual intervingueren Lladó i Gelabert que manifestà les penúries dels sabaters. Per altra banda intervingué Jeroni Binimelis, que es queixà del menjar de les cuines econòmiques i també criticà als republicans. Després la seva paraula, fou per Sebastià Crespí en representació de la Unión Herrera Mallorquina, que féu un balanç de la situació de la classe obrera des del primer any en què es celebrava l'1 de maig i analitzà els progressos que s'havien anat aconseguint any rere any. Finalment parlà Francesc Roca que féu referència a l'esclavitud que el feudalisme burgès imposava a la classe obrera i féu esment dels acords presos per les societats de resistència i l'Agrupació Socialista i un dels acords era l'enderrocament de les murades i que l'ajuntament establís la jornada de 8 hores³⁰⁹⁸. El juliol de 1899 organitzaren una comissió de societats obreres a Palma per demanar la revisió del procés de Montjuïc, era una mostra de solidaritat dels obrers mallorquins cap a la repressió anarquista que es vivia a la ciutat catalana. Es convocà una reunió que es celebrà en el si del Centre Instructiu Obrer per donar a conèixer els objectius de la comissió. Interveren en aquella reunió Roca i Calatayud. A l'auditori si trobaven republicans com Llopis, Cuschieri, Pons, Cirer, Torrendell, Hervás, Villalonga i altres³⁰⁹⁹.

Com havia feta tota la vida, Fèlix Mateu dissenyà, a més del diari, una escola obrera. L'abril de 1899 fou inaugurat el local del diari *La Actualidad* a la plaça del Socors on quedaren oberts cursos d'ensenyament sota direcció de Fèlix Mateu. Amb motiu de la inauguració hi hagué una vetllada musical. Segurament la família Fèlix Mateu i Francisca Vidal tornaven a posar en funcionament una escola com ja havien fet abans amb l'escola vinculada a Unió Obrera Balear i també comptaven amb les seves filles per ajudar com a mestres de l'escola.

³⁰⁹⁴ *La Actualidad*, 8-04-1899.

³⁰⁹⁵ *La Actualidad*, 22-04-1899.

³⁰⁹⁶ *La Actualidad*, 13-05-1899.

³⁰⁹⁷ *La Actualidad*, 22-04-1899.

³⁰⁹⁸ *La Actualidad*, 29-04-1899.

³⁰⁹⁹ *La Actualidad*, 8-07-1899.

El 1900 l'empresa periodística de Fèlix Mateu Domeray estava instal·lada a Barcelona. Es conserven butlletes de subscripció del diari de Fèlix Mateu a la ciutat catalana³¹⁰⁰. Segons Lluís Alemany *La Actualidad* (1898-1900) era un diari socialista i n'era director Fèlix Mateu. Ell mateix després anà a Barcelona i fou redactor de la revista *La Actualidad, semanario ilustrado*³¹⁰¹, però sembla que Fèlix Mateu retornà un altre cop a Mallorca. Almenys a partir de 1909 el tornem trobar exercint de conserge a l'Escola de la Cambra de Comerç. Fou a final de 1909 quan Fèlix Mateu Domeray substituï al conserge de l'Escola de Comerç, Antoni Marimon que havia estat conserge des de la inauguració el 1906 fins a finals de 1909³¹⁰². Va esser conserge fins al curs escolar 1924-1925, moment en què es jubilà³¹⁰³. Fèlix Mateu Domeray morí el 1926³¹⁰⁴.

Vells republicans com Fèlix Mateu Domeray o Pere Ferrer Pujol³¹⁰⁵ d'Andratx al tombant de segle abandonaren el republicanisme vinculat a una cultura democràtica i popular per sumar-se a les files del socialisme. Era una mostra de la pèrdua de control de la classe obrera en favor d'altres partits com el socialista. Especialment es notà a Palma ja que els pobles, com hem anat comentant, seguien mantenint una estructura lligada al mutualisme d'antany. Per altra banda, existí un grup de federals fidels i que intentaren no desintegrar-se i ser absorbits per la Unió Republicana. El grup fidel girà entorn a Antoni Villalonga Pérez i hi militaven Benet Pons Fàbregues, Lluís Martí, Andreu Pastor Oliver de Sóller, Guillem Galmés de Manacor, Bartomeu Horrach, Francesc Villalonga, Epifani Fàbregues, Guillem Serra o Joan Oliver *Maneu*. La majoria gent de posició benestant, tots pertanyents a la mitjana i petita burgesia que eren els que duïen les rendes del partit. Com veurem en el següent capítol, en aquests moments molts optaren per postures regionalistes, el cas més evident el de Benet Pons i Lluís Martí. Es deixà de banda un punt molt important del republicanisme federal que era la qüestió obrera que fou aprofitada pels socialistes. Al final dins el republicanisme federal es prioritzà més el vessant regionalista, la qual cosa provocà la pèrdua del control de les classes obreres i populars. En definitiva suposà la fi d'una cultura republicana democràtica i popular. Acabant integrats dins la cultura republicana triomfadora, la liberal progressista.

³¹⁰⁰ Aquestes es troben conservades a la Biblioteca Lluís Alemany, sense catalogar.

³¹⁰¹ A partir de 1906 existeix una publicació anomenada *La Actualidad*, conservada a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

³¹⁰² Segons els records d'un ex alumne Fèlix Mateu Domeray era un personatge interessant, amable, cultivat i de vida intensa. Fill dels tròpics, duia Cuba ficada dins l'ànima. Li va dedicar un llarg poema, que quedà inèdit "Cuba". A VERDAGUER, J.: "Alma mater (primers cinquanta anys de l'Escola Professional de Comerç de Palma de Mallorca)" a *Alma mater II. 100 anys creant valors*. Palma, UIB, 2008, p.79.

³¹⁰³ *Escuela profesional de Comercio de Palma de Mallorca. Memoria correspondiente al curso de 1924 a 1925*. Palma de Mallorca, Imprenta de Francisco Soler Prats, 1925, p.6.

³¹⁰⁴ Segons Joan Tomàs Martínez, Fèlix Mateu Domeray neix el 1850 i mor el 1926. A MARTÍNEZ, J.T.: *La construcció d'una cultura socialista a Mallorca (1900-1909)*. Palma, Documenta Balear, 2009, p.24.

³¹⁰⁵ A més d'escriure al setmanari socialista de *El Obrero Balear* va escriure dues obres: *Divulgaciones sociales (1930)* i *Divulgaciones higiénicas (1931)*. A MARTORELL, C.: *Op. cit.*, 2014c, p.43.

7. EL PENSAMENT FEDERAL I LA LECTURA MALLORQUINA DEL MATEIX

7.1 El federalisme: estudis i tipologia

Els estudis sobre el federalisme a nivell de l'Estat espanyol actualment estan sobre la taula de debat. Recentment han aparegut publicacions com la del catedràtic d'Història Contemporània de la Universitat Jaume I –José Antonio Piqueras- titulada *El federalismo. La libertad protegida, la convivencia pactada* publicada el 2014 per l'editorial Cátedra. També el 2014 aparegué l'obra del professor de dret Jorge Cagiao y Conde titulada *Tres maneras de entender el federalismo. Pi y Margall, Salmerón y Almirall. La teoría de la federación en la España del siglo XIX* editada per Biblioteca Nueva. També algunes obres cabdals de Pi i Margall com *Las Nacionalidades* editada per primer cop el 1876 han estat contínuament reeditades, la última el 2009³¹⁰⁶. A més s'estan recuperant debats entorn al municipalisme que té la seva arrel en l'experiència federal viscuda al segle XIX, des de la part teòrica a la part pràctica³¹⁰⁷.

El republicanisme federal com hem pogut observar ha estat estudiat en altres indrets del territori espanyol. En el cas de Catalunya ha comptat amb estudis importants de Pere Gabriel o Àngel Duarte³¹⁰⁸. En el cas d'Andalusia amb l'obra de Gloria Espigado *La Primera Republica en*

³¹⁰⁶ PI I MARGALL, F.: *Las Nacionalidades: escritos y discursos sobre federalismo*. Madrid, Akal, 2009.

³¹⁰⁷ Obres com CALLE, A.; VILAREGUT, R. (eds.): *Territorios en democracia. El municipalismo a debate*. Barcelona, Icaria, 2015 o OBSERVATORIO METROPOLITANO, *La apuesta municipalista, la democracia empieza por lo cercano*. Madrid, Traficantes de Sueños, 2013.

³¹⁰⁸ DUARTE, À.: *Op. cit.*, 2004; DUARTE, À.: *Op. cit.*, 1996; DUARTE, À.: *Op. cit.*, 1992; DUARTE, À.: "Republicanos y nacionalismo: El impacto del catalanismo en la cultura política republicana", *Historia Contemporánea*, 10, (1993); DUARTE, À.; GABRIEL, P.: *Op. cit.*; GABRIEL, P.: *El catalanismo i la cultura federal. Història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*. Reus, Fundació Josep Recasens, 2007c; GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1996b.

Cádiz (1993)³¹⁰⁹ o estudis de Miguel Morales més recents³¹¹⁰, en el cas madrileny Carmen Pérez ha estudiat el PRDF durant el Sexenni Democràtic³¹¹¹. També a València ha gaudit d'estudis importants com el de José Antoni Piqueras sobre el Sexenni Democràtic o de Ramir Reig i el blasquisme³¹¹². Concretament a l'illa de Mallorca l'estudi sobre el federalisme i el republicanisme és més pobre. Pràcticament el federalisme del segle XIX és desconegut, llevat dels llibres citats anteriorment d'Isabel Peñarrubia titulat *Mallorca davant el centralisme* (1980) o altres sobre el republicanisme federal a l'illa que ens poden ajudar a fer una idea i que també hem anat citant. A més d'aquests estudis dels últims anys ens valem dels estudis clàssics que no podem obviar sobre el federalisme i que es començaren a editar sobretot a partir dels anys setanta del segle XX³¹¹³.

En el cas de Mallorca existeixen alguns buits en els últims anys del vuit-cents, sobretot als anys vinents, després del Sexenni Democràtic, com el decenni del 80 i 90. Però a partir de 1898, després de la crisi colonial, abunden estudis sobre les propostes regionalistes que sorgiren a Mallorca i en la qual hi participaren alguns homes importants del partit federal³¹¹⁴. Aquests estudis majoritàriament vinculen el regionalisme gairebé a la totalitat del republicanisme federal, tot obviant la importància del vessant socialista del republicanisme federal mallorquí. A partir de 1897, dins la Unió Republicana mallorquina es pot percebre la presència dels partidaris del federalisme pimargallà –que fou majoritàriament el federalisme defensat pels mallorquins al llarg del vuit-cents- i que era partidari de més autonomia i d'un fort reformisme social, tot i que gairebé no hagi estat estudiat i els estudis actuals tractin només la línia regionalista que acabà predominant dintre del partit federal durant el segle XX amb Lluís Martí Ximenis al capdavant.

Primer de tot anem a conèixer les distintes propostes federals que es postularen a Mallorca i al món hispà en el segle XIX. El federalisme fou una de les característiques definitòries del republicanisme mallorquí sobretot en la primera etapa amb les experiències viscudes durant el Sexenni Democràtic (1868-1874). Ja durant la Restauració sorgiren altres tendències dintre del republicanisme espanyol i no tots defensaven un model federal entès com un model descentralitzador des de baix, que donava autonomia a les regions i als municipis, acabant

³¹⁰⁹ ESPIGADO, G.: *La Primera República en Cádiz. Estructura social y comportamiento político durante 1873*. Sevilla, Caja de Ahorros San Fernando, 1993.

³¹¹⁰ Vegeu per exemple: MORALES, M.: *Op. cit.*, 1999.

³¹¹¹ PÉREZ, C.: *Op. cit.*, 2001.

³¹¹² Vegeu: REIG, R.: "Entre la realidad y la ilusión: el fenómeno blasquista en Valencia, 1898-1936" a TOWNSON, N. (ed.): *El republicanismo en España (1833-1977)*. Madrid, Alianza, 1994; PIQUERAS, J.A.: *La revolución democrática (1868-1874). Cuestión social, colonialismo y grupos sociales*. Madrid, Centro de Publicaciones Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1992.

³¹¹³ Parlem d'estudis com el de HENESSY, C.A.M.: *Op. cit.*; el de JUTGLAR, A.: *Op. cit.*, 1975.; el de LÓPEZ, M.V.: *Op. cit.*, 1975; el de TRÍAS, J.; ELORZA, A.: *Federalismo y reforma social (1840-1870)*. Madrid, Seminarios y Ediciones, 1975 o el de TRUJILLO, G.: *Op. cit.*

³¹¹⁴ Algunes d'aquestes obres són: CARRIÓ, B.: *El nacionalisme a les Balears (1898-1936)*. Palma, Documenta Balear, 1999; MIR, G.: *El mallorquinisme polític (1840-1936)*, Palma, Moll, 1990, vol.1 i 2; MORRO, M.; SERRA, S.: *L'esquerra nacionalista a Mallorca (1900-1936)*. Barcelona, Edicions de la Magrana; Diputació de Barcelona, 1986.

d'aquesta manera amb el centralisme monàrquic³¹¹⁵. Ara que, hi hagué una continuïtat per part d'un grup important de republicans que a Mallorca no abandonaren mai les idees federals de Pi i Margall i juntament amb la tendència progressista de Ruiz Zorrilla, els republicans federals foren una de les forces republicanes més presents i amb més suport en la primera etapa de la Restauració.

Però quins foren els diferents tipus de federalisme que conegueren, llegiren, divulgaren els republicans federals mallorquins i perquè acabaren adoptant el federalisme pactista de Pi i Margall? A Espanya existí un federalisme unit al liberalisme democràtic que va rebre un fort impuls en el marc de les revolucions i el pensament liberal de 1848. En aquest cas, es partia no sols de la idea d'igualtat davant la llei, sinó també, del debat sobre la sobirania individual i els drets naturals de l'individu. Les dues peces bàsiques serien la reivindicació del municipalisme i la reivindicació de formes de democràcia directe. Aquí hem de situar a Proudhon, però també a Francesc Pi i Margall, per els quals el federalisme era –per damunt de qualsevol altra consideració –la forma més adequada de vertebració popular de la societat, precisament perquè permetia compaginar la llibertat de l'individu i la construcció de la vida social a través (en el cas de Pi) de la famosa teoria del pacte. Per altra banda, també existí dins el pensament radical liberal el federalisme internacional i pacifista. En bastants de les visions dels demòcrates radicals de mitjans segle XIX es plantejà la continuïtat entre una organització federal-democràtica dintre de cada nació i l'organització federal internacional, mundial. Amb l'objectiu, no sols d'afirmar la pau entre estats i pobles, sino d'arribar a la fraternitat universal, al cosmopolitisme. En aquesta direcció anava Fernando Garrido³¹¹⁶. El federalisme implicava i pressuposava una voluntat de cooperació. No podia existir federalisme sense un sentiment de “be comú”. El federalisme era una forma d'organització política estatal que assegurava la unitat i respectava la diversitat. Segurament el mallorquí Antoni Ignasi Cervera, company d'idees de Fernando Garrido es sentia proper al pensament d'aquest però morí (1861) quan just s'estaven formulant a Espanya aquestes tesis.

A Espanya apareixen tres tipus de formulacions del federalisme. Les primeres vingueren de la mà dels primers projectes constitucionals de matriu més o menys federal ja en l'època de les primeres revolucions liberals i representats per Tomás Bertrán Soler i Ramon Xaudaró³¹¹⁷. En els anys quaranta i cinquanta es tenien també coneixements de les formulacions de Thomas

³¹¹⁵ El republicanisme espanyol no va tenir en cap moment una homogeneïtat total. Les diferències entre “socialistes” e “individualistes”, entre individualistes “pactistes” partidaris del federalisme des de baix i “orgànics” o “reformistes” defensors del federalisme des de dalt introduïren variants de relleu a partir d'un nucli ideològic comú. A BERAMENDI, J.: “Republicanism federal y nación española en el siglo XIX” a MARTÍNEZ, F.; RUIZ, M. (eds.): *El republicanismo de ayer a hoy. Culturas políticas y retos de futuro*. Madrid, Biblioteca Nueva, 2012, p.72. Justo Beramendi ens remet a veure l'obra conjunta de DUARTE, À.; GABRIEL, P.: *Op. cit.*, p.11-34.

³¹¹⁶ GABRIEL, P.: “Republicanismos y culturas federales en España el siglo XIX” a LANES, J.; OSTOLAZA, M.; (eds.): *Las culturas políticas en la España del siglo XIX*. París, Editions Hispaniques, 2010b, p.204-205.

³¹¹⁷ Segons Xaudaró la participació ciutadana sols podia aconseguir-se en estats de petites proporcions. El despotisme es podia implantar en les nacions grans per això Xaudaró proposà una nació espanyola organitzada com una confederació de 25 estats uniprovincials. La fórmula ideada per Xaudaró no tingué incidència pràctica. DUARTE, À.: “Los federales catalanes” a DD.AA.: *Francisco Pi y Margall y el federalismo*. Barcelona, ICPS, 2003, p.74.

Jefferson i dels italians Carlo Cattaneo i Giuseppe Mazzini. Però sens dubte tingué un gran impacte la influència de Pierre-Joseph Proudhon. Un dels primers propagandistes de Proudhon fou Joan Baptista Guardiola que es mogué en els cercles democràtics i socialistes de Madrid i Barcelona. Però el més potent seguidor de Proudhon fou Francesc Pi i Margall amb la seva famosa obra *Reacción y Revolución* de 1854. En aquesta obra el federalisme esdevenia per damunt cap altra consideració, una concepció que pretenia construir una societat política racional, fent compatibles l'individu i la societat. El federalisme de Pi i Margall i la seva actitud molt reticent davant les estructures i institucions estatals creades des del centre i la monarquia, constitueix una concepció global de la societat, que s'inscriu en els debats liberals europeus del moment. Veia en la democràcia l'arribada a l'estadi de major perfecció de la societat política³¹¹⁸. La sistematització del federalisme pimargallià es troba en obres posteriors (*Las nacionalidades*, 1877 i 1883; *El libro del ciudadano*, 1877; *Las luchas de nuestros días*, 1884 i 1890; o *Cartas Íntimas*, una recopilació pòstuma, 1911). El federalisme de Pi i Margall apareix abocat a la configuració d'una nova societat, amb formes de propietat col·lectiva i gestions de socialisme mutualista i cooperatiu. És per aquí que arribaren els ponts entre el pimargallianisme tant respecte del regionalisme (el de formulació progressista), com respecte del socialisme (l'anarcosindicalisme i llibertari i el marxista)³¹¹⁹. Pel que fa al cas de Fernando Garrido i la seva obra *República Democrática Federal y Universal* de 1855, Garrido era molt més donat a l'interclassisme i la solució del cooperativisme voluntari no atacava d'entrada la concepció de la propietat burgesa, mentre que Pi es situava molt més a l'esquerra. Garrido va saber concretar la perspectiva d'una determinada concepció del cosmopolitisme. Fou a més, un divulgador i seguidor de Mazzini. Garrido era molt euro cèntric, pensava que Europa tenia la missió de difondre i estendre la civilització per situar als indígenes de la resta de continents en el camí del progrés³¹²⁰. El mode de Garrido no era el mateix de Pi i Proudhon que entenien el federalisme com una forma de vertebració social sinó una forma, adequada, de relació entre els pobles. Aleshores, Pi i Margall definia un federalisme social (vertebrador de la societat) del que havia de derivar una concreció política (el federalisme de baix a dalt) que implicava obertament la construcció d'un socialisme popular clarament alternatiu al capitalisme liberal burgès. Per altra banda el federalisme universalista i cosmopolita de Fernando Garrido cercava l'harmonia de la fraternitat universal i l'associacionisme voluntari (cooperativista) s'assenyalava com un camí d'emancipació social que no s'enfrontava obertament al capitalisme i la cultura burgesa.

El Sexenni Democràtic obrí les portes a la mobilització obrera i popular sense precedents. Fou un moment de redefinició del democratisme socialista i l'afirmació d'un imaginari de República Popular sota hegemonia obrera. Ara bé, també fou el moment de delimitació de les diverses

³¹¹⁸ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2010b, p.208.

³¹¹⁹ *Idem*, p.209.

³¹²⁰ Dins Europa hi havia nacions que englobaven diversos estats federals. Hi havia la disputa sobre a quins d'ells corresponia un paper rector: la federació ibèrica havia de dirigir el procés, segons Garrido, mentre que era la italiana, segons Mazzini. Un i altre de totes maneres coincidien en dibuixar unes 12 federacions dintre del conjunt europeu. *Ibidem*.

famílies republicanes que anunciarien la polarització posterior. En aquell confús e intens marc polític es desenvolupà aquella etapa de cristallització de diverses cultures republicanes, amb múltiples lectures de la cultura federal³¹²¹. L'aprofundiment del federalisme i radicalisme democràtic i socialista de Pi i Margall i bona part del piimargallianisme es desenvolupà durant la primera etapa de la Restauració. Igualment es començà a dibuixar i es desenvolupà el concepte federal de Salmerón, un federalisme institucionista i organicista. Una de les contradiccions importants entre Salmerón i Pi es situava en el terreny de la construcció de l'Estat federal. Mentre que Pi parlava sempre de l'organització des de baix, Salmerón partia sempre de la unitat de la Nació. Ara bé, aquest unitarisme nacional no impedia la consideració de les varietats. Salmerón partia sempre de la unitat de la Nació, ho entenia com una unitat orgànica i per tant oberta al reconeixement de peculiaritats i algunes formes de descentralització i autonomia. Segons Pere Gabriel la vertadera disputa fou la d'un Estat professionalitzat i fort o un Estat mínim i obert a l'apropament de la societat civil més local³¹²². De Salmerón és ben coneguda la seva formació krausista, era coparticipant de l'institucionisme d'Azcarate, Giner de los Ríos, González Serrano, etc.. Va rebre també l'impacte del positivisme francès, en especial de Claude Bernad, en els anys d'exili a París, el 1876-1884. Salmerón el 1873 ja cercava el suport d'unes emergents classes mitges professionals, respectables, i simplement pensava en una política lenta, elitista i tímidament reformista en allò social. Mentre que Pi es situava en un rerefons social molt més obert a les reivindicacions populars i del treball, sense renuncia –si es vol, a la seva dreta- el suport de professionals i homes de lletres. El 1886, quan Salmerón després de 12 anys, tornà al Parlament, fixà les bases d'una nova opció republicana, oberta als conservadors i a l'interès de tota la Nació, no sols dels republicans³¹²³. Per Salmerón, el partit republicà era un òrgan de la classe mitja que aspirava tant a la reforma política (l'aprofundiment de les llibertats i de l'establiment d'un règim equilibrat entre dret i poder) com a la capacitació política del quart estat, una capacitació que no venia sols de l'Estat sinó també de l'actuació en la societat, l'educació i la consciència³¹²⁴. Finalment triomfà el liberalisme progressista, representat per Salmerón, dintre de la cultura republicana en detriment del liberalisme democràtic³¹²⁵.

³¹²¹ *Idem*, p.212.

³¹²² GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2007g, p.125.

³¹²³ *Idem*, p.124.

³¹²⁴ *Idem*, p.128.

³¹²⁵ Segons Pere Gabriel no fou sols una qüestió de imposició d'uns nous líders sobre altres o de l'aparició d'una nova generació militant més intel·lectualitzada i professional. Incidiren al menys dos fets de forta entitat. Per un costat la consolidació de l'espai burgès liberal dintre de la societat espanyola. Es movien en terrenys de simples propostes de reforma i modernització burgesa i al mateix temps tendien a marginar les propostes de major contingut reivindicatiu, considerades utòpiques, perilloses i simples elements de divisió i debilitament de l'anti-monarquisme. En segon lloc s'han de tenir en compte els canvis que es produeixen a Europa. Al temps que la tradició republicana passava a incorporar-se al nou Estat liberal burgès, les reivindicacions de major contingut democràtic dels moviments radicals de mitjans segle XIX passaren a ser a finals del segle cosa dels nous partits socialdemòcrates, els quals ampliaren la seva base estrictament obrera i passaren a constituir-se en moviments interclassistes, ocupant l'espai que en dècades anteriors havia cobert l'esquerra del republicanisme més popular. A Espanya el camí fou més lent i en aquest sentit la cultura liberal democràtica del vuit-cents passà a ser patrimoni d'una part significativa del moviment obrer. *Idem*, p.120-121.

Un altre tipus de federalisme fou el de Valentí Almirall, aquest fou un dels grans en l'elaboració d'un pensament vuitcentista a Espanya. Fou autor d'una de les primeres constitucions federals espanyoles i impulsor del Pacte de Tortosa i de la construcció del PRDF a través de pactes regionals, de baix a dalt. Tingué una primera etapa, mitat intransigent, mitat catalanista, però dintre del context federal. El 1873 va intervenir activament en la proclamació de l'Estat Català a Barcelona i després portà l'òrgan de premsa *El Estado Catalán* a Madrid, entre el març i juny de 1873, amb la pretensió d'incidir i obtenir una reformulació de l'Estat des de baix i no des de la simple discussió a les Corts generals. Es mogué en un context polític cantonalista però és important destacar que en cap cas va pretendre la revolució social (com sí succeí a Alcoi, Cartagena, València i part d'Andalusia). La seva intransigència fou per tant exclusivament política i molt poc o res social. Per Almirall el federalisme era l'únic sistema polític que podia reportar i dur a Espanya cap a la modernitat. Quan s'impulsés la modernització econòmica, el federalisme acabaria amb la corrupció política i l'administració oficial. Front a Pi, Almirall no situa el centre del debat en l'articulació d'una nova societat d'hegemonia popular, sinó la problemàtica de la modernització i del desenvolupament econòmic, el qual lliure de traves portaria el progrés social. Més endavant plantejà l'Estat Compost a través de la fixació d'algun pacte específic entre Catalunya i la resta de l'Estat. Però es començà a allunyar del pensament federal i obrí una nova etapa³¹²⁶. Altres autor ja han apuntat que front a la intenció piista de definir així mateix un cert contingut classista per al partit (de base treballadora i popular sense fissures, amb unes reivindicacions democràtiques i socials clarament reformistes en la tessitura de l'època) front a les anàlisis indubablement més interclassistes i liberals, poc reformistes socialment, d'Almirall³¹²⁷. Valentí Almirall féu una aposta, nova i clara, per encapçalar i dirigir la transformació del catalanisme cap a un moviment polític. El *Diari Català* de 1879-1881 actuà en aquesta direcció, i el mateix succeïa amb la revitalització del federalisme, que entenia com a una palanca de la "politització" del catalanisme. L'organització del Primer Congrés Catalanista fou, evidentment, la millor manifestació d'aquesta estratègia³¹²⁸. Per altra banda hem de parlar d'Estanislau Figueres, aquest representà en el seu inici, la possibilitat d'un republicanisme federal més parlamentarista que no conspirador i d'agitació i sobretot, obrí les portes al discurs més unionista, a favor de la unió de tots els republicans al marge de les tendències i significats socials del mateix³¹²⁹.

³¹²⁶ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2010b, p.216.

³¹²⁷ Fou apuntat en l'estudi clàssic de TRÍAS, J.J.: *Op. cit.* i recollit en l'estudi GABRIEL, P.: "Francisco Pi i Margall y Josep Maria Vallès i Ribot: encuentros y desencuentros desde el republicanismo federal catalán" a MOLAS, I. (ed.): *Francesc Pi y Margall y el federalismo*. Barcelona, ICPS, 2003b, p.102.

³¹²⁸ GABRIEL, P.: "Del federalisme a l'independentisme: els referents del catalanisme d'esquerra del segle XIX (Pi i Margall, Vallès i Ribot, Almirall i Roca i Farreras)" a DD.AA.: *Republicans i republicanisme a les terres de parla catalana. Actes del VI Congrés de la CCEPC, Barcelona, 2, 3 i 4 de novembre de 2006*. Valls; Barcelona, Publicacions de la Coordinadora de Centres d'Estudi de Parla Catalana, 2008, p.119-129.

³¹²⁹ Figueres va establir la seva doctrina un any abans de la seva mort, el 1881, quan concep un federalisme orgànic contrari al pactisme propugnat per Pi. Figueres va aconseguir retenir, front a Pi, a bona part dels dirigents del federalisme a Barcelona i Tarragona. Figueres representava front a Almirall, la no confusió entre federalisme i nou catalanisme i front a Pi, una barrera davant el risc d'una deriva populista plebea i de carrer. A DUARTE, À.:

De cap a la Restauració es donà una forta mobilització treballadora a la dècada dels 80 molt potent a Catalunya, Aragó, Andalusia i al País Valencià i també es donà la mobilització regionalista que impulsaren determinades elits intel·lectuals a Galícia amb José Sánchez Villamarín i Aureliano J. Pereira, a Andalusia amb Blas Infante i en el cas nostre, de Mallorca, amb el l'advocat i periodista Benet Pons Fàbregues. A Catalunya, Vallès i Ribot formulà un catalanisme federal complexa i ambiciós que no va poder evitar la posterior hegemonia del catalanisme conservador. Vallès i Ribot fou el qui dugué a bon terme les idees de crear un partit amb un definició doctrinal i un rerefons popular relativament ben delimitat. El projecte de Vallès incorporà com a una peça clau en tot l'edifici la voluntat de vertebrar un catalanisme popular³¹³⁰. El republicanisme federal a Espanya i més el català es trobà immers des d'un principi en el debat entorn de la nació. Aquest fet comportà disputes a l'entorn de la definició del concepte nació i de manera derivada, la tensió entre una afirmació "nacional" i al mateix temps, una voluntat "cosmopolita" i "universalista". En el cas de Pi no es deixà arrossegar pel nacionalisme espanyol tancat i excloent, considerant que l'Estat espanyol no havia pogut homogeneïtzar les diverses realitats regionals històriques. No és casual que tant a Catalunya com a altres indrets de la península (per exemple a Galícia i a Andalusia i també en el País Valencià) el republicanisme federal estigués en els anys 80 del segle XIX en la base dels moviments regionalistes. A Mallorca també existí un federalisme d'ordre i respectable amb una notable petjada intel·lectual, disposada a la accentuació del contingut regionalista i amb sectors i apostes pancatalanistes, malgrat que en el partit dominà el discurs anticlerical i de barricada, amb una potent minoria abocada al moviment obrer i a la defensa d'un socialisme reformista de caire mutualista. Concretament fou en el canvi de segle quan el federalisme mallorquí adoptà un especial to regionalista pancatalanista de la mà de Lluís Martí i Joan Torrendell³¹³¹.

El republicanisme federalista s'enfrontà sota la Restauració amb la clara i dramàtica consciència que havia fracassat en el desenvolupament de construir des de la pressió i la presència popular un nou Estat el 1873. Per aquest motiu sota la Restauració els quadres federals van pretendre avançar en aquesta línia i donaren una clara intencionalitat política a la forma d'estructura del partit. Pi i el grup dirigent federal es bolcà en una primera etapa més en la temàtica política que no en la social (malgrat aquestes estigués també present). En els anys 90 Vallès apareix totalment donat al coalicionisme i es especialment significatiu en aquest sentit la seva intervenció en la comissió mixta que redactà les bases de la Unió Republicana de 1893, al costat

"Estanislao Figueras y el quimérico federalismo manso" a PÉREZ LEDESMA, M.; BURDIEL, I. (eds.): *Liberales eminentes*. Madrid, Marcial Pons, 2008, p.272-273.

³¹³⁰ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2003b, p.102.

³¹³¹ GABRIEL, P.: "Federalismos y nación en España en el siglo XIX", conferència realitzada a l'Ateneo de Santander, el 15 de desembre de 2010a. Pere Gabriel també parla de la figura de Benet Pons Fàbregues com a màxim exponent del federalisme que cercava la respectabilitat social i defensava l'opció més regionalista. Fou un periodista de importància capaç de treure endavant importants diaris com El Comercio, Las Baleares o la Revista Literaria del Comercio, amb un clar contingut cultural català. La direcció oficial es mantingué a través del dirigent venerable Antoni Villalonga Pérez i actuaren en força opcions més anticlericals de la mà de Joan Oliver Femenies o Joaquim Quetglas. Un gran propagandista del socialisme mutualista de base republicana fou Fèlix Mateu Domarey i la seva Unió Obrera Balear. Vegeu els estudis de PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 1980; GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1975; GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1976, p.101-122 i també SERRA, S. (ed.): *Op. cit.*.

dels delegats dels salmeronians i progressistes. Mentre que Pi tenia un especial interès en incloure un programa de reformes socials en les bases, fet que no es produí. Pi, en la conjuntura de 1890, aquell moment del sufragi universal i dels primers de maig sembla creure en la possibilitat d'un pròxim adveniment de la República per això tornà a posar en primer pla el seu programa de reforma social i el seu lligam amb el món obrer. Pi al contrari que Vallès no era partidari d'un moviment republicà unitarista i confús, sense més programa que la simple apel·lació al canvi de règim. Pi volia generar un bloc social popular de suport a un política de reformes de fons³¹³². Al llarg dels anys noranta, *El Nuevo Régimen*, insistia en la necessitat de “deslindar los campos” dins el republicanisme i, a més, no dubtà en apropar-se a la II Internacional i el nou discurs socialdemòcrata de la mateixa. Segons hom deia, el federalisme no podia concebre la consolidació de la República sense l'emancipació de les classes treballadores i calia una reforma de la propietat per tal d'assegurar que la terra fos patrimoni de tots els homes³¹³³. Vallès defensà també el caràcter socialista i afirmà que era un defensor del reformisme social³¹³⁴.

La tensió entre un federalisme de reivindicació social i el federalisme més inclinat a la política i la defensa d'un determinat model d'Estat fou constant. En qualsevol cas, cap dels corrents republicans va poder escapar al debat sobre la nacionalització espanyola i en aquest punt, paulatinament, el federalisme de matriu piemontesa, el més potent i obert a l'acceptació de la regionalització històrica i el reconeixement de les nacions històriques a Espanya, no aconseguí imposar-se sinó més bé al contrari³¹³⁵. Per a Pi les regions eren compatibles amb un règim federal, i en qualsevol cas l'Estat cal que es construeixi des de l'acord de tots, en una sèrie de compromisos comuns que no anul·lin el paper de les unitats pactants, és a dir que no impliquin una intromissió de l'Estat central en la vida dels pobles³¹³⁶. En qualsevol cas foren molt importants les aportacions del federalisme especialment el piemontès en la configuració d'una cultura republicana democràtica popular.

En el cas de Mallorca sens dubte el model federal escollit i que més acaparament tingué fou el federalisme piemontès. A partir de l'etapa de la Restauració s'obrí un període molt difús i es fa molt difícil destriar els distints corrents polítics republicans i més en concret les apostes clares per un model federal o altre. Sembla que les propostes catalanistes de Valentí Almirall entre els federals mallorquins passaren pràcticament desapercbedes després d'un període intens d'intercanvi amb els federals catalans i els mallorquins que divulgaven les publicacions, premsa,

³¹³² La manifestació codificada de tot plegat és el famós programa social del partit de 1894, un programa que en ocasions és simplement titllat de “reformista” sense adonar-se'n que era sens dubte el programa socialment més avançat no ja del republicanisme espanyol sinó del europeu del moment i fins i tot era més ambiciós que el del partit socialista si en fixem en les reivindicacions immediates d'aquests. A GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2003b, p.110.

³¹³³ En concret els federals piemontès de Madrid s'aproparen al PSOE, com es pogué comprovar en les candidatures de 1896, amb tres federals i dos socialistes. Per la seva banda els piemontès catalans oposats al retraïment, forts en alguns municipis del Penedès i algunes comarques tarragonines, tingueren una especial presència en la Federació de Treballadors Agrícoles de la Regió Espanyola (la FTARE). A GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2008, p.119-129.

³¹³⁴ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2003b, p.112.

³¹³⁵ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2010a.

³¹³⁶ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2008, p.125.

etc. dels federals intransigents i que havien donat a conèixer l'obra de Valentí Almirall a l'any 1873. Els federals mallorquins hagueren de conviure amb altres corrents com els zorrillistes i ambdós plegats agruparen a les classes obreres i populars. A més des de la dècada dels vuitanta formaren plegats coalicions electorals, malgrat que cada corrent tingués el seus comitès, espais i premsa pròpia. També hi havia a Mallorca un nucli de possibilistes que no trigarien en passar a formar part del partit liberal i més endavant existí un grup propens a les idees de Salmerón. El debat federal que es plantejà per exemple a Catalunya gairebé no arribà i en tenim poques pistes. No sabem quina recepció tingué a Mallorca l'aposta de Josep M. Vallès i Ribot (1849-1911) amb el projecte de la constitució d'un Estat Català. Ara bé, també hi ha la notícia que es redactà un codi regional per les Balears. A Mallorca hi hagué un grup encapçalat per Benet Pons Fàbregues que adoptà una visió regionalista que desenvolupà encara més a partir del segle XX. A Mallorca allò que sembla més clar és el suport al federalisme pimargallià que donaren els principals dirigents del republicanisme federal mallorquí. Antoni Villalonga Pérez, provinent de la noblesa, demostrà una i altra vegada que estava al costat de Pi i Margall i de les seves idees. També de jove s'havia influenciat per l'obra de Proudhon, la seva biblioteca personal contenia un gran nombre de títols del francès. Un altre dels principals dirigents i que apostà pel federalisme de Pi i Margall era el comerciant Joaquim Quetglas Bauzà, el qual s'afanyà a través de la publicació que dirigeix *-La Autonomía-* en donar difusió a les idees sobre el municipalisme i l'autonomia i a més acudí a Saragossa el 1883. També s'ha de tenir en compte que Quetglas en un comentari publicat a la premsa federal mallorquina s'havia mostrat partidari de Baldomer Lostau, més proper al món obrer i partidari del municipalisme. Per tant, posava l'accent final en la seva preocupació municipalista i es mostrava proper al grup de Lostau. Més difícil ens resulta esbrinar l'aposta federal de Salmerón. A Mallorca a la dècada dels anys 90 el corrent salmeronià prengué volada. Vingué representat pel notari Joan Tugores i per l'ex federal Ignasi Vidal. Entre les masses obreres tingué molta acceptació i sovint homes de Salmerón com Odón de Buen o Salas Antón visitaren l'illa i aglutinaren un bon nombre d'obrers en els seus mítings. El model federal de Salmerón segurament tingué una acceptació entre els militants progressistes que junt als federals controlaven les masses obreres, aquelles masses que pel federalisme pimargallià eren importantíssimes per teixir i vertebrar la societat. En aquest sentit diríem que a Mallorca es formà una barreja entre els grups obrers que freqüentaven espais com el de la Unió Obrera Balear, on hi convivia federals i zorrillistes i en manco mesura els possibilistes. Aquesta institució obrera era dirigida per Fèlix Mateu Domeray, l'ex director del setmanari federal intransigent *El Cantón Balear* (1873-1874). Aquest sembla desvincular-se de qualsevol polèmica doctrinal entorn al federalisme i pren l'objectiu d'agrupar a tots els obrers mallorquins, per exemple dintre de la Unió Obrera Balear es parlava de realitzar la completa federació obrera de l'illa³¹³⁷. Però en el moment en què a Catalunya s'està celebrant el Congrés Català de 1883 esmenta que aviat es celebrarà a Mallorca un Congrés Obrer Balearico a les pàgines de la *Unión Obrera Balear*. Prova que dóna a entendre que Fèlix Mateu

³¹³⁷ *Unión Obrera Balear*, 19-04-1886.

no abandonà el seus ideals federals, els quals ja no eren presents en el seus discursos publicats a la premsa. De cap el 1890 la cosa se'ns complica ja que no tornà a participar activament en la política mallorquina fins el 1893 quan treu un nou setmanari, *La Voz del Pueblo*, aquí un altre cop no veiem una clara aposta pel federalisme de Pi o Vallès, sinó que en aquesta publicació que ell mateix dirigeix apareixen articles on hi tenen cabuda tots els corrents polítics republicans. El clar exemple era la portada amb els retrats de Pi, Zorrilla i Salmerón. Després junt al seu company –el metge d'Andratx- Pere Ferrer Pujol aposten per la unió dels republicanismes. Cosa que també havia fet Vallès i Ribot a Catalunya i en canvi Pi s'hi negava, com s'hi negà també el seu fidel seguidor a Mallorca, Antoni Villalonga Pérez. Fèlix Mateu Domeray en aquest sentit jugà un paper ambigu, al final dels 90 tornà a redactar articles defensant la descentralització i acabà abraçant el socialisme. En el tercer apartat profunditzarem més sobre el tema i veurem el paper que jugà Joaquim Quetglas Bauzà a Saragossa i les relacions amb el federalisme català i hispà. Per altra banda també parlarem del vessant regionalista que aparegué en força a la Mallorca a finals dels vuit-cents i que acabà desbancant aquell federalisme mallorquí que comptava amb una potent minoria abocada al moviment obrer i a la defensa d'un socialisme reformista de caire mutualista.

7.2. La formulació teòrica dels federalismes republicans. La descentralització política i administrativa i el municipalisme. El republicanisme federal pimargallià i Mallorca

Com hem vist, a Mallorca un dels principals influents fou el català Francesc Pi i Margall. Però quina recepció tingué el federalisme pimargallià? Anem a conèixer el paper que jugaren en l'etapa del Sexenni Democràtic a Mallorca. Abans d'entrar en profunditat amb el federalisme mallorquí farem un petit esment a la configuració de les tesis federals a Espanya durant el període assenyalat. Tal com apunta Hennessy existiren dos criteris alhora d'aplicar el federalisme. Per una banda el representat per Pi i Margall, que recalrava la importància de l'oposició parlamentària per part del petit partit republicà federal combinada amb la “major agitació moral” a la premsa i en els clubs i per altra banda existia la representada purament pels interessos locals i que repudiava qualsevol altre tipus de direcció procedent d'un comandament centralitzat a Madrid, que sols confiant en l'entusiasme espontani de les províncies podria esser realitat una república federal³¹³⁸. Aquests últims foren els que impulsaren el Pacte de Tortosa signat el 18 de maig de 1869. Aquesta fou la primera expressió pràctica del federalisme pactista, la iniciativa del moviment passà del partit parlamentari als federals de províncies. A continuació es signaren pactes similars a Córdova, Valladolid, Eibar i La Corunya i s'establí una organització nacional. La iniciativa de la seva creació provenia dels federals de províncies. A Tortosa, vint-i-dos representants de les tres províncies de l'Antiga Corona d'Aragó –Catalunya, Aragó i València amb les Balears, reunides per iniciativa d'Almirall i sota la presidència de Bes

³¹³⁸ HENNESSY, C.A.M.: *Op. cit.*, p.118.

Hediger- signaren el 18 de maig del primer pacte federal. La seva finalitat era convertir el pronunciament de setembre en una revolució i completar l'organització de les províncies per similituds geogràfiques i un passat històric comú³¹³⁹. Pi i Margall convidà als representants dels pactes a reunir-se a Madrid dia 30 de juny i signaren un Pacte Nacional. El nou pacte establia una assemblea central, composta de tres representants per cada cinc pactes regionals. El Pacte Nacional fou el primer intent de Pi i Margall de dominar el nou moviment. Després de les revoltes insurreccionals viscudes a Catalunya Pi i Margall sortí afavorit. A partir del fracàs dels aixecaments Emilio Castelar se'n dugué la primera desil·lusió respecte al federalisme, però sols aconseguí obtenir el suport de 7 diputats contra 33 que donaren suport a Pi en el doctrina del pacte com a punt principal del programa republicà³¹⁴⁰. Pi i Margall amb el Pacte Nacional apostava per una organització central més forta, però a partir de 1870 hagué de fer front als grup dels unitaris ressentits pel creixent predomini de Pi i una revivació de l'extremisme revolucionari si tornaven els rebels desterrats. El 1870 s'aconseguí reorganitzar el partit federal i a finals de maig s'acceptà a Pi i Margall com a cap oficial. Com hem apuntat hi hagué lluites internes provocades pels unitaris contra la teoria federals pactistes que culminà amb la Declaració de la Premsa que acabaren confirmant la posició de Pi i Margall al capdavant del partit. Es reuní la primera assemblea on foren representades 48 províncies que estaven representades per delegacions que variaven de número, però que cadascuna comptava amb un sol vot. A partir d'aquí s'establí un directori de cinc per dirigir la política i la propaganda i coordinar les activitats dels comitès locals. Totes les juntes republicanes es renovarien per sufragi universal i es va reconèixer el dret de les províncies i dels pobles a crear centres. El 7 de maig de 1870 es publicà la Declaració de la Premsa que fou una protesta d'un grup d'intel·lectuals i periodistes de Madrid contra la creixent influència de Pi i les seves teories. El signants de la Declaració de la Premsa declaraven que ells, els "vertaders" federals, a diferència dels confederacionistes, estaven units per oposar-se a la teoria dels pactes que seria una confederació d'estats i cantons independents i solament units per pactes i aliances més o manco arbitràries. Pels homes signants de la Declaració de Premsa s'estava amenaçant la unitat de la nació ja que sols es podien confederar els Estats sobirans i per això era necessari primer rompre la unitat nacional a més es mostraven contraris al socialisme³¹⁴¹. Finalment Castelar i Figueres signaren un manifest desaprovant la Declaració de la Premsa i reafirmaren el principi federal en el pacte³¹⁴². També aparegué en el joc Salmerón, cap dels federals que creien que la nació era un tot orgànic, en contradicció amb els confederacionistes de l'escola de Pi i Margall. A banda dels

³¹³⁹ *Idem*, p.123-124.

³¹⁴⁰ *Idem*, p.133.

³¹⁴¹ Per exemple davant l'acusació de voler-se separar del resta d'Espanya Feliu i Codina des del diari *El Estado Catalán* deia: "se nos acusa de tenir tendencias separatistas de querer desmembrar la nacionalidad española, de hacer una guerra cruda y sin tregua... a la corrompida y corruptos villa de Madrid... El partido federal, sin ser separatista ni tender a la destrucción de la nacionalidad... ha enarbolado la bandera de guerra a la centralización. Recollit a TERMES, J.: "El federalisme català en el període revolucionari de 1868-1873" a *Política i economia a la Catalunya del segle XX*. Barcelona, Ariel, 1972, p.47.

³¹⁴² HENNESSY, C.A.M.: *Op. cit.*, p.142-144.

problemes amb la dreta republicana representada per Castelar³¹⁴³, hagueren de fer front als federals partidaris de la insurrecció armada que s'intensificà el 1873 amb les revoltes cantonals.

Durant la Restauració els federals com Pi i Margall després de l'experiència del Sexenni tractaren de construir un partit definit i ben dibuixat, abandonant els caràcters de "moviment" bigarrat i confús dels anys dels Sexenni. A partir de 1876 amb l'obra *Las Nacionalidades* llançà incisives reflexions sobre la "nació" espanyola i la seva proposta alternativa de nacionalisme espanyol: les nacions o es basen en el pacte o en la força de la dictadura segons unes paraules pronunciades a Saragossa el 1881³¹⁴⁴.

Després de conèixer les primeres passes del PRDF anem a esbrinar quina fou la implicació mallorquina en el Pacte de Tortosa i quina actitud mostraren cap a la política pactista. A finals de 1868 es creà a Mallorca un comitè electoral i el febrer s'inicià la publicació de premsa exclusivament federal com *El Iris del Pueblo* (1869-1876) o *El Rayo* (1869-1870) i comptaven amb un comitè del partit i casinos diversos. Aleshores, arribats al maig de 1869 els federals mallorquins, que ja comptaven amb una considerable organització, també volgueren participar en el Pacte de Tortosa. L'escollit per representar als balears fou el comerciant Josep Guarro Figuera³¹⁴⁵. Els republicans federals entenien la federació com un pacte d'aliança, un pacte en el qual els pobles completament autònoms s'unien i creaven un poder que defensés els seus interessos comuns i els seus drets comuns. La primera tasca era crear estats autònoms, per la qual cosa el moviment federal havia de començar per la constitució de les antigues províncies en Estats³¹⁴⁶. L'enemic principal de les tesis federals era la monarquia centralitzadora que governava a Espanya i per això apostaven per la descentralització del poder³¹⁴⁷. El partit

³¹⁴³ Rera el desastre de la Primera República Castelar no sols combat amb vigor els regionalismes emergents, sino que també al federalisme espanyol al qui acusa de propiciar la desintegració de la patria. A BERAMENDI, J.: *Op. cit.*, p.76.

³¹⁴⁴ GABRIEL, P.: "Republicanismos y federalismos en la España del siglo XIX. El federalismo catalán" a *Historia y política*, 6, (2001b), p.40.

³¹⁴⁵ Josep Guarro que havia tingut una alta participació dintre del republicanisme federal des de la Revolució de Setembre va morir el 14 de setembre de 1884. La necrològica parlava d'ell com un actiu propagandista federal a LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VI. 14-09-1884. A més de ser el representant mallorquí al Pacte de Tortosa fou sergent de la milícia ciutadana juntament amb altres destacats federals. Per la seva professió de comerciant viatjà sovint a Barcelona. Josep Guarro es dedicava a la comercialització de cafè i apareix en els registres de passatgers com a cafeter durant els anys 50, alguns cops ho fa acompanyat de la seva esposa. A ARM, Fons El Mallorquí i El Barcelonés, *Registre de passatgers de sortida i entrada*, Caixa 35 (1846), Caixa 205 (1857) i Caixa 206 (1858). En aquell decenni estigué involucrat en l'ambient republicà més democràtic i popular de la ciutat de Barcelona i junt a Benet Seguí participà en la vaga general de 1855. Durant el Sexenni ja tenia un nom i fou l'elegit per representar els balears al Pacte. El 1884 fou enterrat a la part no catòlica del cementiri de Palma.

³¹⁴⁶ Un altre cop Pi i Margall torna a puntualitzar sobre la temuda qüestió del trencament de la unitat: "Las provincias de España tiene entre si vínculos demasiado fuertes para que en ningún tiempo pretendan disgregarse rompiendo la unidad nacional". A PI I MARGALL, F.: *El reinado de Amadeo de Saboya y la Republica de 1873*. Madrid, Seminarios y Ediciones, S.A., 1970, p.118.

³¹⁴⁷ La crítica al centralisme dels Borbons es veu prou bé en les paraules de Francesc Pi i Margall, en aquest text *De la Reacción y la Revolución* (1854) ja defensava la descentralització: "La unidad absorbente de las monarquias ha traído siempre graves males; ha concentrado la vida en la metrópoli y apagado la de las colonias y provincias. La unidad en la variedad tiene todas las ventajas de las división y la concentración sin ninguno de sus inconvenientes: organicemos el reino sobre la base de una federación republicana. Hemos pasado ya por las tesis y la antítesis; creemos la síntesis. Dejemos a las provincias que se gobiernan como quieran, que entiendan exclusivamente en los intereses provinciales. Los intereses generales a todas las provincias, sométanse a la federación; decláranse fuera del alcance de la dieta de los intereses peculiares a la provincia. Que entre la provincia y el pueblo crearéis vida allí

republicà federal apostava per una democràcia construïda de baix a dalt en la que hi participava directament el poble. També en els moments d'efervescència del Sexenni, el federalisme més enllà de la divisió territorial del poder, tingué també una lectura fonamentalment social, com hem vist en el primer apartat d'aquest capítol i que es troba en el federalisme de base piimargalliana. Com explica Pere Gabriel, amb el crit a favor de la República Federal hom posava sovint en primer pla més l'afirmació d'un confús conjunt de reivindicacions populars, retrets als poderosos i el somni d'una nova societat, que no un determinat projecte de codificació constitucional de l'Estat. Els discursos sobre la construcció d'una organització social de baix a dalt posaven l'accent sobre un hipotètic paper determinant de les capes més humils i populars. Alguns entenien la construcció d'un nou estat de baix a dalt fonamentalment com una forma d'assegurar un estat d'hegemonia social popular i obrera, sense entrar en la discussió i aportació de matisos a l'afirmació nacional espanyola. D'altres, en canvi, aparegueren especialment inclinats a la defensa de les realitats històriques i a la denúncia de l'opressió d'un poder central aliè i un Estat uniformitzador³¹⁴⁸. Sobre les classes populars i la forma de govern republicana federal, en el cas d'Andalusia Gloria Espigado parlava que la república federal consistia en el mite de repartiment de terres entre els jornaleros andalusos o en la millora de les condicions de treball pels obrers industrials catalans. La implantació automàtica de la forma d'Estat federal era considerada, inequívocament, com una panacea capaç de resoldre les grans qüestions que patia la nació. Per això tant Francesc Pi i Margall com Fernando Garrido entengueren com a imprescindible per la viabilitat del règim la inclusió en el programa federal de la, ja denominada "qüestió social", vista sempre dintre d'uns límits compatibles amb una perspectiva burgesa, donant lloc a la divisió entre federals individualistes per un costat, aquells com Castelar, atorgaven a la federació un simple contingut polític i federals socialistes, per altra costat, que pretenien dur a terme una sèrie de reformes socials capaces d'aconseguir la captació dels treballadors³¹⁴⁹. El federalisme gaudí del suport de les classes obreres i populars, aquest fet també es donà a Mallorca, sobretot durant el Sexenni amb bastant d'èxit i que continuà durant la reorganització en temps de la Restauració i durà fins a finals del segle XIX. Tinguent en compte també uns antecedents clars lligats als federals socialistes com Benet Seguí Ros, molt vinculat al republicanisme català o Antoni Ignasi Cervera als republicans socialistes de Madrid.

Durant el Sexenni els mallorquins des de bon principi es mostraren partidaris de la teoria del pacte i com hem exposat al capítol dos, participaren amb Josep Guarro com a representant balear en el Pacte de Tortosa. Com hem vist rebutjaren la declaració de la premsa de Madrid i

donde hoy se encuentra solo la muerte. Las bases del derecho político, la soberanía del individuo, quedan fuera del alcance, así de la nación como de la provincia". A VERA, E.: *Op. cit.*, Vol. I, p.490. Més sobre la descentralització i la federació com a mesura per salvar el rumb d'Espanya: "La descentralización es la unidad en la variedad, y la unidad en la variedad es el orden del mundo. La descentralización es la libertad, y por la libertad somos hombres. La descentralización es el llamamiento a la vida de todas las entidades sociales, y ese llamamiento a la vida es la aceleración del progreso. Somos descentralizadores, no solo en administración sino en política. Es decir, somos partidarios de la federación de las clases y los pueblos; tan enemigos de la república como de la monarquía, si no es eminentemente descentralizadora". *Idem*, p.508.

³¹⁴⁸ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2003a, p.87-88.

³¹⁴⁹ ESPIGADO, G.: *Op. cit.*, 1993, p.141.

acudiren a les assemblees nacionals organitzades pel partit, amb un home fidel a Francesc Pi i Margall, Antoni Villalonga Pérez. En les primeres eleccions els federals mallorquins ja mostraren actituds anticoncentralistes amb la forta campanya contra els candidats *cuneros* sota el lema “Balears pels Balears” i alhora creixia l’anticentralisme cap a Madrid. Aquesta actitud lligada a la denúncia d’un poder central, sembla ésser un reclam evident de l’autonomia per part dels Balears i una aposta per un Estat federal on cada estat o cantó era sobirà. El desembre de 1868 els mallorquins en un míting digueren públicament que la monarquia al llarg de la història l’únic que havia deixat era un país en bancarrota i deshonra i sols confiaven amb una República federativa com a millor forma d’aixecar el crèdit, reduir despeses, millorar la hisenda, moralitzar l’administració pública, pagar totes les deutes³¹⁵⁰.

Mallorca s’havia deixat influir per aquells homes més combatius com Almirall, Clavé o Altadill que havien passat per l’illa com a presoners el 1856 i el 1869³¹⁵¹. Però la propaganda d’aquests i que trobà els seus màxims seguidors al diari *El Rayo* (1869-1870) i *El Trueno* (1870)³¹⁵² no fou tanta com per desbancar als qui duïen les rendes del partit federal mallorquí, controlat pel sector benèvol i compost bàsicament per burgesos: comerciants –mitjans i petits-, menestrals i gent de professions liberals. Mentre que aquests setmanaris comptaren amb un gran recolzament de les classes populars, el seu director –Joan Roca- havia regentat un cafè-teatre, el substituït –Josep Valls Fuster- era comerciant i el director de *El Trueno* i l’altre home important, Josep Díaz del Valle, era jornaler. L’octubre de 1869 es parlava que a través del representant de les Balears en el Pacte Federal de Tortosa, la província per si sola havia aconseguit formar un Estat Federal Independent, investit de la seva deguda autonomia i de la representació que per la seva especialitat i importància mereixia i aplaudien des de l’òrgan federal menorquí *El Menorquín* els treballs dels representant balear a Tortosa³¹⁵³, aquest era el comerciant Josep Guarro.

Dintre del partit federal mallorquí hi havia un nucli socialista molt fort que estava representat per Miquel Quetglas, Jeroni Bibiloni, Josep Guarro, Francesc Tomàs i Joan Roca. Aquest tenia molta influència en el partit i tenia un gran recolzament de les capes populars, a més Quetglas fins a la seva mort (1872) fou president del comitè republicà. A Mallorca predominà un federalisme de caire social que des del decenni dels 50 i 60 s’havia deixat influir per homes com Pi i Margall o Roque Barcia –del qual arribaven multitud de lectures i col·laboracions amb altres mallorquins-. L’altre president del comitè republicà de Balears (a partir de 1872), Antoni

³¹⁵⁰ *La Discusión*, 8-01-1869.

³¹⁵¹ L’octubre de 1869 es desencadenà la insurrecció de caràcter federal a Barcelona. Un cop fracassada la insurrecció 137 presos foren enviats primer a Menorca i després a Mallorca, aquests foren traslladats al Castell de Sant Carles (Palma). Des del Casino Republicà de Palma s’obrí una subscripció en favor dels presos. Poc després passaren al Castell de Bellver. A principis de gener de 1870, la redacció de *El Menorquín* va obrir una subscripció a favor dels desterrats catalans que es trobaven al Castell de Bellver. Els catalans enviaven un vot de gràcies al partit republicà de les illes per la hospitalària acollida. També Valentí Almirall i tots els seus companys saludaven cordialment als balears al crit de “Visca la República Federal”. A *El Menorquín*, Maó, 16-01-1870.

³¹⁵² Setmanari que substituï a *El Rayo*, aquest després de les denúncies i problemes amb la justícia per haver denunciat al canonge Pere Joan Julià fou substituït per *El Trueno, periódico republicano y librepensador*. Sortí de dia 31 de juliol a dia 21 d’agost de 1870.

³¹⁵³ *El Menorquín*, Maó, 15-10-1869.

Villalonga Pérez, demostrà esser un fidel seguidor de Pi i Margall i tot i provenir de la noblesa, tingué una gran sensibilitat per la qüestió social i no dubtà en recolzar publicacions obreristes que inclús provenien de l'anarquisme³¹⁵⁴.

Alguns mallorquins participaren en les Assemblees Federals. El febrer de 1870 el Pacte Nacional proposà una reunió i el seu principal acord fou el de celebrar una Asamblea General de partit per tal de formar una direcció més centralitzada i evitar la confusió pactista, d'aquí nasqué la primera Asamblea Federal. Per Balears havien estat elegits com a representants els correligionaris Enrique Rodríguez Solís, Roque Barcia, Ramon Chies i José Ruban. Com veiem cap d'ells eren de les Balears i sembla que els menorquins gairebé no participaren en l'elecció del seu representant i no sabem si ho feren els mallorquins³¹⁵⁵. Alguns dels representants balears com el cas de Roque Barcia tenia molta relació amb Mallorca, fins i tot el 1871 fou presentant pel districte de Palma en les eleccions generals. Anteriorment havia estat amic i company d'idees de Miquel Bibiloni Corró, ell mateix li havia escrit el pròleg en la novel·la històrica sobre Simó *Lo Tort*, un dels principals protagonistes de la revolta forana del segle XV³¹⁵⁶. En certa manera la seva intransigència insurreccional fou transmesa als mallorquins que no dubtaren en propagar al llarg del Sexenni la seva obra i cap el 1873 els intransigents mallorquins tenien per una banda el referent intransigent de Barcia, però alhora també incorporaven el vessant intransigent català de Valentí Almirall que era manco social i insurreccional. En els diaris intransigents de l'illa trobem més aviat publicitat dels intransigents catalans, ara bé, l'obra de Barcia fou de les més divulgades entre els republicans mallorquins. A més un dels amics i col·laboradors del director de *El Cantón Balear* fou Ubaldo Romero Quiñones que també es movia entre la intransigència essent redactor de *El Combate*, i anteriorment alguns mallorquins com Cervera havien treballat amb Barcia³¹⁵⁷. De tota manera, no hem d'oblidar l'amistat forjada entre catalans i mallorquins el 1869 arrel dels fets insurreccionals, que uniren als mallorquins amb els homes de la intransigència catalana com Almirall o Clavé. Tanmateix, un altre fet evident, era el passat comú que tenien catalans i mallorquins que els feia més propers i alhora els feia pensar amb una possible confederació del

³¹⁵⁴ Es va subscriure al *Boletín de la Federación Regional Española de l'AIT*, publicat a Alcoi el 1873 que dirigia el mallorquí Francesc Tomàs Oliver. Tot i que els republicans foren fervorosament criticats pels anarquistes mallorquins, Villalonga no dubtà en ajudar als obrers d'aquella publicació. Segons informa el *Boletín de la Federación Regional Española de l'AIT*, Alcoi, 20-02-1873. Deia així: "El C. Antonio Villalonga remite 75 céntimos de pesetas, importe de su suscripción a la primera serie del boletín.

³¹⁵⁵ Des de *El Menorquín*, criticaren la presa de decisions respecte al Manifest dels representants dels Pactes publicat a Madrid. Deien que als centres republicans constituïts a Menorca no s'havia passat cap comunicació sobre els acords a decidir ja durant el mes de febrer de 1870. El març surtiren publicats els noms dels representants per Balears a *El Menorquín*, Maó, 11-03-1870.

³¹⁵⁶ L'obra es titulava *Simón Ballester el Tuerto: novela històrica original* de Miguel Bibiloni Corró; precedida de un prologo por Roque Barcia. Es publicà a Madrid a la impremta de José Fernández Cancela, l'any 1863. Recordem que la Revolta Forana fou una rebel·lió esdevinguda a Mallorca entre 1450 i 1453 quan la mà menor dels forans i els menestrals de Ciutat de Mallorca s'aixecaren contra els cavallers ciutadans i mercaders.

³¹⁵⁷ Roque Barcia (1823-1885) fou un ferm defensor del republicanisme federal, l'anticlericalisme i lluità contra qualsevol tipus de monarquia. El 1856 va dirigir *La Voz del Pueblo* de caire socialista i va comptar amb Antoni Ignasi Cervera, Fernando Garrido i Pi i Margall. La qual cosa ens demostra la unió amb un altre mallorquí com Cervera, treballant plegats en el mateix àmbit. Uns treballs que com hem exposat al primer capítol eren divulgats pels primers republicans mallorquins. Més sobre la biografia de Barcia a RODRÍGUEZ, J.: "Roque Barcia: su último manifiesto cantonal", *Anales de Historia Contemporánea*, 9, (1993), p.219.

l'Estat Balear amb l'Estat Català. Altres mallorquins que participaren a les assemblees federals cap a 1871, com ja hem exposat en anteriors capítols, foren Antoni Villalonga, Eusebi Pascual i Rafel Manera, aquest últim encarregat de redactar la constitució federal.

Un altre dels moments claus pel federalisme mallorquí fou l'any 1873 després de la proclamació de la República. No hi ha dubte que els republicans mallorquins volien establir una República Federal i es veu clarament durant el 1873 amb la participació a la proclamació de l'Estat Català i Balear a Barcelona i també en la insistència per part dels polítics federals mallorquins que cercaven els mitjans legals per proclamar la República Federal. Per exemple a finals de 1872 ja hi ha indicis de la voluntat dels republicans mallorquins d'establir una República Federal. N'és un exemple que el novembre de 1872 la bandera federal va onejar en el col·legi electoral de la Llonja. La bandera federal acostumava a ser d'un únic color (morat, vermell, blau, verd) i al centre de forma ambigua, lluita brodada en seda les lletres RF que podia ser alhora República Federal o República-Revolució Francesa³¹⁵⁸. Hi havia d'haver eleccions i des de les pàgines de *El Iris del Pueblo* s'engrescava a la gent a acudir al districte de la Llonja per tal que la lluita empresa triomfés i es donava ànims als republicans³¹⁵⁹. De fet, a Catalunya, un cop proclamada la República l'onze de febrer de 1873, immediatament es volgué proclamar la federal amb el suport de les Balears. Així que es proclamà l'Estat Català i el Balear. A principis de març, dins del context de conflictivitat social que vivia Barcelona, amb l'organització de manifestacions, la voluntat de crear una junta revolucionària per part de l'obrerisme, i la pressió dels sectors intransigents del republicanisme que punyien per la República Federal, el diputat provincial Baldomer Lostau Prats dissolgué la diputació de Barcelona creant un comitè executiu nascut de dins la Diputació³¹⁶⁰. En aquest comitè hi participaren tres representants de la Diputació Balear amb plens poders decisoris: Marroig, Pericàs i Andreu³¹⁶¹. Aquests republicans federals mallorquins no eren coneguts per la seva propaganda intransigent, no existia a Mallorca una situació tan calenta com a Barcelona, però sí que es tenia il·lusió per la constitució de l'Estat federal com repetidament ho anuncià Joaquim Quetglas –germà de Miquel Quetglas– i que formava part del Comitè Republicà Federal Balear com a vicepresident. A més Catalunya havia esdevingut un exemple constant on mirar-se en l'avanç de les idees democràtiques al llarg de la

³¹⁵⁸ Quan es va proclamar la Primera República el 1873, hi va haver immediatament per incorporar nous formats i oficialitzar en especial una nova bandera. De nou, van ser relativament clares les diferències entre Madrid i Barcelona. Així, a l'Ajuntament de Madrid, quan es va tenir coneixement de la votació a les Corts, es va hissar una “bandera tricolor, encarnada, amarilla y roja (sic)”, el que podria indicar l'ús del carmesí –posteriorment convertit en morat–, encara que la mateixa premsa afirmava que “se cree que la bandera nacional será morada, blanca y roja”. Durant un temps a Barcelona es va conservar la bandera federal que els republicans van enarborar el març de 1873, quan es va proclamar l'Estat Català “Federatiu”. En ella hi havia tres bandes horitzontals, segurament de color vermell, blanc i vermell, amb múltiples petites estrelles de sis puntes incrustades en les bandes superior i inferior. Ara bé, el nou poder no va arribar a alterar l'oficialitat de la bandera bicolor rojigualda, que havia mantingut el Govern Provisional de 1868 i la monarquia amadeïsta, i es va limitar a treure la corona de l'escut, que al centre de la mateixa recollia els símbols de Castella i Lleó, amb una torre i un lleó rampant. GABRIEL, P.: “Iconografía del republicanisme a Espanya i Catalunya. Alguns referents europeus dels federals catalans”, *Catalonia*, 11, Universitè Paris-Sorbone, *révue élektroque*, (2012), p.8-11.

³¹⁵⁹ *El Iris del Pueblo*, 28-11-1872.

³¹⁶⁰ TERMES, J.: *Op. cit.*, 1972.

³¹⁶¹ *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*, 8-03-1873.

història. La crisi, l'acceleració del procés revolucionari, portant Catalunya cap a la proclamació d'un règim federal pel seu compte, sense esperar les ordres de les Corts madrilenyes, obligà el president del poder executiu de la República a traslladar-se a Catalunya per tal de frenar la marxa cap al federalisme. Figueres va arribar a Tarragona el 10 de març i a Barcelona el dia 11, on s'entrevistà amb els membres de la Diputació provincial i amb els delegats de Girona, Lleida, Tarragona i les Balears³¹⁶². Finalment, fins el 8 de juny no es va poder proclamar la República Federal. A mitjan juliol s'inicià –especialment a Andalusia, País Valencià i Cartagena- l'aixecament dels federals intransigents, dit cantonalista, amb l'objecte d'implantar el federalisme des de la base, sense esperar les ordres del govern. El 22 de juliol es proclamà l'Estat Català. El març de 1873 Catalunya i Balears havien intentat proclamar un Estat Federal, aquest fet fou recollit en les obres contemporànies de Pi i Margall i Enrique Vera³¹⁶³.

En els últims anys hi hagut recents estudis que han aportat més informació sobre el paper jugat pels catalans i mallorquins que intentaren sense èxit proclamar l'Estat Català i Balear. Des del govern es va aconseguir sufocar el moviment dirigit per l'intransigent Baldomer Lostau que havia proclamat l'Estat Català. Figueres i Pi es desplaçaren a Barcelona i convenceren in extremis als seus membres per post posar la seva actitud i esperar a l'aprovació de la Constitució federal que satisfaria totes les seves aspiracions³¹⁶⁴. Eren les masses obreres les que es mobilitzaven per demanar la República Federal just després de proclamar-se la República. A Catalunya el mateix 12 de febrer, el poble de Barcelona envaeix l'ajuntament i la diputació, es reparteixen armes i es forma una guàrdia de paisans. S'hissà la bandera federal de Catalunya. Deu mil obrers sol·licitaren del batlle que s'armés el poble obrer per assegurar la llibertat i combatre la reacció, que es declarés l'autonomia municipal i que es secundessin les reformes socials demandades per la classe obrera. Els treballadors es comprometeren a defensar la República amb totes llurs forces³¹⁶⁵. En una obra conjunta sobre la Diputació de Barcelona, l'historiador Borja de Riquer ens refà passa a passa com fou l'intent de proclamar l'Estat Català aportant documentació directa de la Diputació de Barcelona. Ben aviat, els federals intransigents

³¹⁶² TERMES, J. *Op. cit.*, 1972, p.58

³¹⁶³ En l'obra de Pi i Margall aquest ens conta: "Llegó así un instante en que pensaron los catalanes en conquistar su autonomía, sin esperar a que por los trámites de la legalidad les fuese reconocida. Convocóse a este fin una reunión de las diputaciones provinciales de Cataluña y de las Islas Baleares y nació en esta reunión la idea de constituir el estado de Cataluña y el Balear, invitando a seguir igual camino a las demás regiones de España" a PI I MARGALL, F.; PI ARSUAGA, F.: *Op. cit.*, Vol. V, p.126. Mentre que Enrique Vera també recull aquestes ganes de proclamar l'Estat Català i Balear: "En Cataluña reunión de delegados de las cuatro diputaciones provinciales de Cataluña y Islas Baleares y en ella nació la idea de constituir el Estado de Cataluña y Balear, e invitar en seguida a hacer lo propio, a las demás regiones de España. La situación se agravaba y no había tiempo que perder, los vacilantes podrían volverse atrás y era precisos sorprenderles con el ya está hecho, razón concluyente de todas las revoluciones. Este temor no era infundado; la mayoría del cuerpo provincial era perteneciente a la fracción benévola de nuestro partido. [...] Baldomero Lostau que tan grandes esfuerzos había hecho para la constitución del Estado Catalán, que en aquella circunstancia hubiera sido la base de la federación española, vio fracasados sus afanes y en la imposibilidad de reproducir con éxito aquellas tentativas que consideraba salvadoras para la República" VERA, E.: Vol. II, p.444-449.

³¹⁶⁴ SANTAMARÍA, A.: *Francisco Pi y Margall. Federalismo y República*. Barcelona, Fundación Rafael Campalans, El Viejo Topo, 2006, p.33

³¹⁶⁵ GONZÁLEZ, J.A.: *Op. cit.*, p.119-120.

catalans van presentar una proposta de proclamació de l'Estat federal català a la Diputació³¹⁶⁶. Aquesta proposta comptà amb el suport d'una delegació de la Diputació Provincial de les Balears la qual nomenà als diputats Antoni Marroig, Jordi Andreu i Joan Pericàs per reunir-se i formar l'expressada delegació³¹⁶⁷. El 8 de març es celebrà una sessió amb presència de les diputacions de Girona i Lleida i en el curs del debat es manifestaren clarament les divergències entre les diferents fraccions del federalisme. Els sectors intransigents insistiren en la necessitat de proclamar l'Estat federal català, o barceloní, i anunciaren que per l'endemà havien previst grans manifestacions populars³¹⁶⁸. Les aspiracions dels partidaris de proclamar l'Estat català, en poques hores es constituïren en una nombrosa manifestació en la qual hi figuraren delegacions de diferents poblacions de Catalunya i de molts altres centres federals de la ciutat i es concentraren davant el palau provincial. Lostau en nom de la Diputació, s'encarregà de respondre a aquesta petició dient que, si bé la Diputació també volia, calia esperar a la propera visita del president del poder executiu, Figueres, a Barcelona. La Diputació acordà dissoldre l'exèrcit, fet que provocà una molt viva polèmica dins i fora del republicanisme federal. La premsa republicana, el diari *La Independencia* i la revista *La Campana de Gràcia*, criticaren durament l'acord qualificant-lo de perjudicial per als interessos populars que haurien de concentrar-se en la guerra carlina. També les delegacions presents a Barcelona de les diputacions provincial de Girona, Lleida, Tarragona i Balears consideraven necessari l'exèrcit tradicional mentre durés la guerra³¹⁶⁹. Com ja hem fet esment la visita de Figueres a Barcelona frenà definitivament les iniciatives dels intransigents de proclamar l'Estat català i el balear. Figueres arribà a Barcelona l'11 de març i tot seguit va mantenir reunions amb diferents sectors polítics de la capital catalana i en especial amb les autoritats civils i militars. El dia 12 al matí visità la Diputació i presidí una sessió extraordinària a la qual assistiren els delegats de les altres diputacions catalanes i de Balears.

³¹⁶⁶ A la sessió del dia 5 de març i donada la greu situació política, el diputat Carreras tornà a insistir en la necessitat que la Diputació proclamés "la provincia de Barcelona en Estado federal". Suñer i Capdevila era de l'opinió que això només s'hauria de fer en el cas que l'Assemblea provoqués la caiguda del govern republicà. Sempau digué que, en previsió que pogués passar això, caldria posar-se d'acord amb representants de les altres diputacions catalanes i amb els de les Balears per actuar conjuntament. A partir d'aquesta darrera intervenció es formulà una petició d'acord presentat per 21 diputats, entre ells Sempau, Carreras, Lostau, Penina, Cerdà i Aradio, que deia: "En atención a la gravedad de las circunstancias se invita a todas las Diputaciones Provinciales de Cataluña y Baleares que, con toda urgencia, nombren una delegación de su seno con amplios poderes para pactar juntas sobre los medios de salvar al país de la difícil situación que está atravesando y que compromete su presente y su porvenir". A Riquer, B.: "La Diputació revolucionària: 1868-1874" a DD.AA.: *Història de la Diputació de Barcelona, 1812-2005*, vol. 1, 1812-1898. Barcelona, Diputació de Barcelona, 2007, p.228.

³¹⁶⁷ *Ibidem*.

³¹⁶⁸ Els diputats Carreras, Penina i Solà foren els que més insistiren en aquesta actitud. Lostau amb el suport dels sectors més moderats del federalisme, va fer aprovar una proposta que volia impedir com fos el risc d'aquesta proclamació unilateral de l'Estat català. La proposta, que fou aprovada amb els vots en contra dels intransigents Carreras i Penina i dels legalistes Cerdà, Rabella i Suñer. Deia així: "En caso de que mañana se exigiese por el pueblo y el ejército la proclamación de la República democrática federal en esta provincia, la Diputación Provincial se declara espontáneamente disuelta y nombra dos delegados de su seno dándoles toda clase de facultades revolucionarias, indicándoles que se asocien tres individuos más, presentes de las tres grandes fracciones del partido democrático federal". Aprovant aquesta resolució els sectors més moderats i centristes del federalisme traspassaven la responsabilitat política del que l'endemà passés a Barcelona a una mena de petita junta revolucionària en la qual hi hauria els diputats Lostau i Roig i tres dirigents del partit. A *Idem*, p.229.

³¹⁶⁹ *Idem*, p.230-231.

Des de la premsa mallorquina s'havia fet propaganda de la república federal, una premsa que s'intensificà arrel de la proclamació de la República. Dins l'ambient de la Primera República apareixeren articles en favor de la descentralització. El republicà federal Joaquim Quetglas escrigué un article contra el centralisme, un centralisme al qual la República Federal havia de posar fi. Pels republicans la monarquia era sinònim de ruïna, endarreriment, i ara es tenia l'oportunitat de transformar el país cap un model democràtic i federal³¹⁷⁰. L'arribada de millores econòmiques també passava pel federalisme davant la situació de fam i misèria generada per la monarquia centralitzadora. En aquest sentit Joaquim Quetglas escrigué un article titulat "Cuestión Económica", publicat al juny de 1872, acabava dient que si es volia salvar la hisenda del país necessitava un canvi radical i només es podia trobar mitjançant la mort de la monarquia i en el plantejament del federalisme republicà i recalcà la força del cantó i el municipi amb aquesta forma de govern³¹⁷¹. Lligat al vessant econòmic els republicans durant el 1873 propugnaven unes reformes, l'enderrocament de les murades, el nou port i el ferrocarril, que junt amb la constitució de l'Estat Balear havien de dur prosperitat a les Illes. I, sorprenentment, comparaven el somiat autogovern amb el que tenia l'arxipèlag a mitjans del segle XIV, relacionant aquell auge del comerç amb l'autonomia. Tretze anys més tard tornaren a ser els republicans federals, ara mitjançant *La Autonomía* del 2-07-1883, els que recolzant-se en la legitimitat històrica reclamaven l'autonomia, indispensable per tal de recuperar el desenrotllament econòmic³¹⁷².

El maig de 1873, abans de proclamar-se la federal, ja hi havia homes del partit com Lluç Tortella que, en els seu discurs per tal de ser elegit diputat, feia esment a l'establiment d'un model federal. En general, havia ajudat a clamar en favor de la República Federal els nombrosos escrits apareguts en premsa i els fulletons de propaganda democràtica federal³¹⁷³. El comerciant

³¹⁷⁰ Vet aquí part del text de Joaquim Quetglas: "el centralismo, importado a nuestro país por dinastias extranjeras, de funesto recuerdo, que con su letal y mortífera influencia, hicieron de la España libre y grande, de la España triunfante del poder sarraceno, de la España agrícola e industrial una nacional de frailes y de mendigos, una nación de vagos y aventureros; matando con sus libertades forales, con su existencia federal, a su floreciente industria y a su pujante comercio, hasta dejaría casi despoblada a manos de una fratricida y descentralizadora federación, destinada a remediar, los males que desde tantísimos años venimos quejandonos y con sobrada razón [...] la monarquía institución nefanda, originadora de nuestra ruina y deshonor [...] La República en España no podría presentarse mas que revestida del carácter federal [...] La muerte de la monarquía ha de llevar en si, cual indeclinable consecuencia, la desaparición del centralismo. A *El Iris del Pueblo*, 6-06-1873.

³¹⁷¹ "Fuera del federalismo no se remediará la cuestión económica. Los partidarios monárquicos con su centralización financiera han llevado al país al borde de la bancarrota. El sistema actual de impuestos hijo mimado de esa absurda centralización, es el reparto más honeroso, más injusto y más infructífero de cuantos puedan imaginarse... En un sistema verdaderamente federal, estos mismos vicios, estos mismos males, desaparecerían con facilidad. La organización de la República Federal es la más apropiada para realizarlo. Como el Estado queda limitado a sus propias funciones, no como ahora que lo es todo, formaría este su presupuesto, que repartiría a los Estados cantonales a proporción de su riqueza, haciendo estos lo mismo con sus componentes municipios. Dada esta forma de gobierno, el Municipio es el único encargado de recaudar los impuestos, de modo que así la administración de Hacienda en el presente complicadísima, quedaría reducida a una suma sencillez..." A *El Iris del Pueblo*, 22-06-1872.

³¹⁷² PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 1996, p.44-45.

³¹⁷³ Vet aquí el discurs que pronuncià Lluç Tortella dirigit als votants del tercer districte de Palma: "A los electores del tercer distrito de Palma. Ciudadanos: a la señalada cuanto inmerecida honra con que me han distinguido los representantes de este distrito electoral, elijiéndome candidato, para representar el partido republicano en las próximas Cortes Constituyentes, cumple a mi deber a ellos dirigirme, dándoles algunas ligeras explicaciones, acerca la conducta que pienso observar, en caso de salir de las urnas triunfante. Como republicano federal, seré consecuente con mis ideas de siempre, apoyando y defendiendo moral y materialmente al gobierno que las represente;

Lluc Tortella aquella primavera viatjà cap Madrid on havia estat elegit diputat per Balears. El juny de 1873 es proclamà la República Federal. L'Assemblea Federal es posà a treballar a principi de juny de 1873³¹⁷⁴. Aquesta treballà perquè la República Federal fos feta realitat:

“Mañana debe empezar sus tareas parlamentarias la primera asamblea republicana que ha existido en España. Este suceso formará época en la historia de nuestra nación dominada desde hace siglo por una serie de dinastias extranjeras. Grandes han sido los esfuerzos realizados por los partidos monárquicos a fin de evitar que ese día llegara. El hecho no obstante va a realizarse. La República Federal será proclamada”³¹⁷⁵.

En les eleccions de 1873 es tornà a fer campanya perquè els candidats en les properes eleccions a Corts fossin balears i no *cuneros*³¹⁷⁶. Pensem que era important aquest últim tema, ja que als mallorquins i balears en general des de 1869 en què feren la campanya “Balears per les Balears”, sempre havien mantingut aquesta filosofia que apuntava a la descentralització, tot i que com hem vist com a contradicció al seu pensament en algunes assemblees federals comptava amb representants forans. Els mallorquins també tenien por que en la conformació de la federació l'Estat Balear fos annexionat a un altre Estat o Cantó com veurem en algun escrit publicat a la premsa. Segurament per manca de diners no es podien permetre el luxe de viatjar i restar uns quants dies a Madrid. Els que ho feren alguns cops eren Antoni Villalonga Pérez i Eusebi Pascual Orrios, el primer provinent de la noblesa i l'altre un dels principals homes de la Societat d'Enllumenat Públic, els seus caudals sí que podien abastir el cost de l'estança a Madrid.

L'estiu de 1873 es treballava fermament en la idea d'organitzar l'Estat Balear, es debatia si Balears havia de formar un estat independent o havia de dependre d'algun altre de la península ibèrica. Des de les bases programàtiques sorgides del Pacte de Tortosa (1869), Balears s'unia als seus companys catalans. Però allò més estès era que les Balears formaven per si soles un estat, atesa la posició geogràfica, els furs especials, les costums, l'idioma, la història, tot i els lligams

coadyuvando al mismo tiempo, en cuanto pueda, al planteamiento de todas aquellas reformas que conviertan en verdad práctica y sincera la descentralización y autonomía de los municipios y de las provincias, hasta el presente absorbidos por el centralismo de los poderes doctrinarios, únicos causantes del descredito y ruina de nuestra asaz desgraciada patria. Defenderé la integridad del territorio español; la mas lata descentralización que hermanarse pueda con la forma republicana federal; los derechos individuales imprescriptibles al ser humano; la autonomía de la familia; la del municipio y de la provincia, en sus propias y exclusivas funciones, separados de la corruptela central, de la depresiva acción del Estado, desarrollándose así la verdadera libertad y los eternos principios de orden y de justicia. ... ¿Qué es lo que puede librarlos de la inminente ruina económica que nos legaron las administraciones monárquicas? No tengo empacho en decirlo; estableciendo la República democrática federal, que arranque de la funesta tutela del Estado a las provincias y a los municipios, pudiendo estos armonizar libremente sus intereses y desarrollar su riqueza que los gobiernos monárquicos vejaban y oprimían a título de salvadores y tan solo la República Federal puede arraigar entre nosotros a la Libertad y a la Justicia, armonizando al mismo tiempo la multiplicidad de los intereses sociales. Palma 5 de mayo de 1873, Lucas Tortella. A *El Iris del Pueblo*, 7-05-1873.

³¹⁷⁴ Les Balears eren representades en aquella Assemblea per Eusebi Pascual, Antoni Villalonga i Teodor Ládico. *El Iris del Pueblo*, 21-02-1873.

³¹⁷⁵ *El Iris del Pueblo*, 31-05-1873.

³¹⁷⁶ “Se nos asegura que entre la mayoría de los individuos de los comités de esta isla existe la idea de presentar como candidatos para las próximas constituyentes a personas exclusivamente del país a fin de que con mas conocimiento de causa puedan atender a las necesidades de Mallorca y mayormente debiéndose tratar de la federación”. A *El Iris del Pueblo*, 24-03-1873.

amb València i Catalunya³¹⁷⁷. A partir d'aquell moment homes del partit com Joaquim Quetglas es dedicaren a escriure a propagar aquest tema, sempre exposant els beneficis d'una federació. Aquest era el president (el 1873) del Comitè Republicà Federal de l'Estat Balear. A més, Joaquim Quetglas fou un dels principals redactors de *El Iris del Pueblo* i un cop proclamada la República escrigué nombrosos articles sobre la creació d'una federació. En els seus articles com hem vist criticava durament a la monarquia i el centralisme de Madrid i augurava que s'acabarien tots els mals quan es produís la federació i en conseqüència la descentralització de l'Estat. Recordaven temps passats en què les distintes regions per exemple gaudien dels seus furs, i al tenir més autonomia eren més riques. També veien com amb la descentralització es posaria punt i final al manteniment d'un exèrcit tan costós i a un sistema de quintes injust. A les pàgines de *El Iris del Pueblo*, també es debatia com havia de ser l'Estat Balear, si havia de dependre d'un altre Estat o havia de formar un Cantó propi –això era el més defensat-. Com hem dit, entenien que les Balears formaven un cos únic amb el seu passat, costums i llengua pròpia que la feia especial de la resta. A més sembla que Josep Guarro, com esmentava la publicació federal menorquina *-El Menorquín-*, havia aconseguit en les reunions del Pacte de Tortosa que Balears fossin un estat independent i federal. També es tenia molt clar que la República havia de ser federal i no pas unitària. Era comú trobar propaganda sobre altres països amb una República Federal com Suïssa, així per exemple el maig de 1873 es publicà un article titulat “Federación” que explicava el model organitzatiu d'aquest país. A més en ell es deia que la llibertat no era possible si la llibertat no descansava en els municipis³¹⁷⁸. En aquest disseny d'un nou model organitzatiu també es debatien les qüestions que més preocupaven i una d'elles era sobre els ideals d'aquesta nova República Federal que arribaria a Espanya. Alguns escrits mostren com un dels temes que més preocupaven en la configuració d'aquest nou model era la instrucció, una de les lluites dels republicans mallorquins que provenia dels decennis anteriors³¹⁷⁹. El juny de 1873 les Corts Constituents s'havien de reunir i les esperances eren que el país caminaria cap a una República Federal. Aleshores animaven al partit republicà a què no tingués por en portar a terme el seu ideari revolucionari i reformista³¹⁸⁰. Amb la proclamació de la República Federal arribaria la plasmació del seu ideari a través de l'elaboració d'una nova Constitució. Però aquesta no arribà aprovar-se mai. Aquells mesos es continuava debatin com havia de ser l'organització federal i com es faria la divisió territorial i per això es deia el següent: *Temor de que existan aspiraciones de agregación de las Baleares a alguna de las mas antiguas provincias, para formar del conjunto un estado especial, ya lo hemos dicho: la federación ha de ser la expresión exacta de las circunstancias naturales. Siendo esto*

³¹⁷⁷ *Diario de Palma*, 9-07-1873.

³¹⁷⁸ *El Iris del Pueblo*, 21-05-1873.

³¹⁷⁹ “Es necesario, es indispensable que uno de los primeros pasos que dé nuestro Cantón, una vez constituido, sea el de hacer extensiva la instrucción a todos los ciudadanos y ciudadanas y a todos los niños de ambos sexos, es necesario que todo el mundo pueda instruirse sin sacrificios pecuniarios”. A *El Iris del Pueblo*, 19-05-1873.

³¹⁸⁰ Joaquim Quetglas en un article titulat “Transformación federal” donava la culpa de tots els mals que patia el país al centralisme i aprofitava per recordar la lluita que ja feren els seus avantpassats quan lluitaren contra un rei estranger i absolutista en les Germanies, tan en el cas de València com de Mallorca i també de les Comunitats de Castella. A *El Iris del Pueblo*, 6-06-1873.

incuestionable y habiendo la naturaleza separado completamente nuestro archipiélago de lo restante del continente español, arbitrario, completamente arbitrario fuera, quererle unir, atar a una o varias de las vecinas provincias, separadas de él por anchos brazos de mar. Els balears no es fiaven que els valencians o els catalans es volguessin annexionar les Balears:

“Así es que las Baleares, no pueden de su unión forzada a alguno de los estados vecinos, esperar mas que males... Tanta razón hay para que el estado catalán o el valenciano se entrometan, en las carreteras, puertos, policía, etc., de las Baleares, como la que ha habido hasta hoy para que Madrid dispusiera de todas esas cosas”³¹⁸¹.

Però les coses no foren fàcils. Ja hem dit que la Constitució Federal no es pogué aprovar i un dels problemes pels que passava el país era la guerra carlina i n'era una de les màximes preocupacions i que podem seguir a través de la premsa d'aquell estiu de 1873 i que s'allargaria fins a finals d'any. La guerra carlina provocava que les quintes (lligat també a la idea de centralisme) no es poguessin abolir i que es vessin obligats a organitzar una reserva per salvaguardar el país i la República³¹⁸². Tot i que els republicans no perdien l'esperança de veure com Espanya a poc a poc arreglaria els seus problemes. Confiaven amb què la Constitució Federal que s'estava preparant seria la base de les futures reformes i que sense ella no es podria dur a terme una revolució econòmica³¹⁸³. Un canvi que posaria fi a tants d'anys de crisi econòmica i política al país. Ara bé, una minoria de federals mallorquins –els intransigents- es rebotaren contra la llei de quintes i organitzaren una manifestació el setembre de 1873 sense el consentiment dels demés republicans.

A finals de 1873, Joaquim Quetglas escrivia un article en primera plana titulat “El Porvenir de la República” i parlava de com les forces conservadores volien donar mort a la República. A més de l'aparició i proliferació de centres conservadors, persistia la guerra carlina que assolava algunes províncies. Malgrat que els alfonsins estassin ben organitzats, els republicans tenien fe en que l'Assemblea Nacional seria capaç de superar els entrebancs. L'Assemblea Nacional s'havia de reunir en breu però no fou per donar continuïtat a la República. Joaquim Quetglas deixava una espurna d'esperança a la República:

“Hora es de imitar a nuestros valerosos padres, que ante el rudo embate del absolutismo, discutieron tranquilamente el código de 1837, dictando con heroismo la desamortización y abolición de las órdenes monásticas; que los republicanos tengan el valor de sus opiniones; que discutiendo su proyecto constitucional, aborden también con nombre franqueza la serie de reformas que constituyen el programa. Hora es de que sea abolida la esclavitud en Cuba; de que sean secularizados los cementerios; de que se separe la Iglesia del Estado, de que se resuelva la

³¹⁸¹ A més recordaven aquesta idea de gaudir d'autonomia pròpia lligada a la prosperitat econòmica: “el alto grado de prosperidad que alcanzaron las Baleares, cuando tuvieron su autonomía, ¿no es seguro indicio de lo que deberá llegar a ser cuando la recobre de nuevo?”. Article titulat “El estado balear” a *El Iris del Pueblo*, 20-06-1873.

³¹⁸² La guerra civil que ensangrienta las mas bellas y ricas comarcas de nuestra infeliz patria...La salvación de la República exige la organización de la reserva”. A *El Iris del Pueblo*, 23-06-1873.

³¹⁸³ *El Iris del Pueblo*, 12-07-1873.

cuestión económica con el criterio federal... ¿Habrà en nuestros Hombres la entereza suficiente para aclarar el porvenir de la política española?. El porvenir de nuestra política es harto oscuro, para predecir lo que surgirá de la próxima reunión de la Asamblea Constituyente. Imposible es pronosticar si entraremos por la vía de la libertad en las reformas federales, que sería nuestra vida y salvación, o si continuaremos en el actual bochornoso statu quo que será, por de pronto, la muerte de la República, del progreso y de la libertad”³¹⁸⁴.

En aquesta última sessió hi participaren els diputats Villalonga, Suau i Ládico que havien embarcat en direcció a Madrid³¹⁸⁵.

El federalisme influí en el pensament republicà mallorquí i durant la Restauració la majoria de republicans davant la divisió de les diferents famílies republicanes optaren pel republicanisme federal de Pi i Margall. A continuació veurem l’evolució del federalisme mallorquí que per un costat continuà defensant el federalisme predicat per Pi i Margall i que es concentrà en el grup d’Antoni Villalonga Pérez, president del Comitè Republicà Federal de les Balears i també per altres com Joaquim Quetglas Bauzá amb propostes municipalistes, però també comptaren amb un grup interessat en ressaltar els aspectes regionalistes i que prengué força a final del decenni dels noranta.

7.3. Formulacions republicanes federals sota la Restauració. Regionalismes i municipalismes. El cas mallorquí

Durant la dècada dels vuitanta començaven a aclarir-se i dibuixar-se doctrinalment i políticament les diverses tendències republicanes. Castelar va voler encapçalar, ja amb total claredat i sense embuts, la dreta republicana, és a dir un republicanisme respectable i burgès que podia i havia d’entrar en el joc de la Restauració. D’altra banda, Pi es va llançar a la reorganització del Partit Republicà Demòcrata Federal, com a un partit democràtic de masses, i representació dels sectors populars. Entre l’un i l’altre es van col·locar Salmerón i un nouvingut, Manuel Ruiz Zorrilla. Salmerón representava, sens dubte de forma brillant, el vessant polític de l’institucionisme intel·lectual del moment. Ruiz Zorrilla, que havia estat el cap de files dels monàrquics radicals i per tant l’hereu molt directe del partit progressista de Prim, no va voler reconèixer el cop monàrquic i es va proclamar inevitablement republicà³¹⁸⁶. El republicanisme federal de Pi i Margall fou l’opció que volia poc Estat i que pretenia la defensa de l’individu i la societat civil enfront del poder central. De fet, el federalisme se situava en aquest terreny d’afirmació de la societat civil davant un Estat centralitzat i “absolutista”. A partir d’aquí s’establiren els ponts en dues direccions: a) amb aquells que intentaven la construcció d’una alternativa popular a l’Estat burgès i per tant situaven el moviment i l’estratègia política en el terreny de la defensa dels interessos obrers i més populars; b) ponts també amb els

³¹⁸⁴ *El Iris del Pueblo*, 27-12-1873.

³¹⁸⁵ *El Iris del Pueblo*, 29-12-1873.

³¹⁸⁶ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2007a, p.26.

regionalismes resistents enfront de l'Estat unitari i fort que s'estava imposant des de Madrid i la centralitat del sistema³¹⁸⁷. El PRDF era el partit dels treballadors i els sectors populars i per això havia de ser un partit, dibuixat doctrinalment i organitzativament, amb fronteres precises, sense confusions de moviment que l'única cosa que feien era diluir el contingut social i polític dels federals. Al llarg dels vuitanta, els piistes van aconseguir sens dubte una penetració popular com mai, van tenir les masses. Però políticament no van aconseguir, ni sols ni en companyia de les altres forces republicanes, posar en perill el règim de la Restauració. La seva actitud fou defensiva davant l'unitarisme republicà. No van saber o no van poder trencar el cercle viciós que per a ells representava, com veurem, el debat unitarista: si entraven en la unitat, les seves bases es diluïen i no avançaven en la construcció del partit; si no hi entraven se'ls acusava d'impotència, doctrinarisme i poca voluntat republicana. Un recorregut similar es donà a Mallorca, on els federals tingueren un altre cop el suport de les masses a través dels seus casinos, societats mutuels i cooperatives però a nivell electoral s'hagueren d'unir a altres forces republicanes com els zorrillistes i així i tot no aconseguiren bons resultats electorals. Mentre que, l'unionisme (de Ruiz Zorrilla) es va acabar per imposar la visió liberal progressista dins el moviment, en clar detriment dels paràmetres de la cultura liberal popular i democràtica que havia defensat Pi i Margall³¹⁸⁸. En el segle XX el federalisme apareix ja "engrunat" i "transsubstancial". S'ha desfet i alguns dels seus elements es troben en tot el ventall de l'esquerra política i social. Potser amb una especial intensitat en el republicanisme "regionalitzat" dels anys trenta, en grups i moviments com l'ORGA galleg o l'andalusisme de Blas Infante. Pel seu costat, el federalisme de base més popular i obrera sembla refugiar-se sobretot en la CNT i en part de l'anarquisme més doctrinari, així com en Esquerra Republicana de Catalunya. S'ha de tenir en compte el radicalisme socialista de Marcelino Domingo, sempre a mitjan camí entre el seu referent francès i alguns temes del federalisme piista³¹⁸⁹.

Durant el període de la Restauració el partit federal es reorganitzà. Fou important l'obra de Francesc Pi i Margall *Las Nacionalidades* (1876), considerada l'obra de maduresa de Pi. Aquest s'esforçà per exposar d'un mode clar, ordenat i sistemàtic la teoria i pràctica del federalisme³¹⁹⁰.

³¹⁸⁷ *Idem*, p.31.

³¹⁸⁸ El fracàs del federalisme pimargallià vuitcentista (sens dubte el republicanisme més popular i populista) afavorí finalment i amb molta força, les opinions polítiques, més inserides en la vida política oficial, és a dir el possibilisme i els salmeronians. GABRIEL, P. *Op. cit.*, 2007g, p.131.

³¹⁸⁹ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2007a, p.37.

³¹⁹⁰ El llibre es divideix en tres parts. En la primera titulada "Criterios para la reorganización de las naciones", realitza un anàlisi dels criteris sobre els quals es basen els moviments nacionalistes: identitat de llengua, història, raça... que considera carents de fonaments racional i als que oposa una teoria històrica general sobre la formació i una teoria política de la llibertat dels individus i els pobles. La segona part, titulada "La federación" és una exposició detallada de la arquitectura institucional i el funcionament de l'Estat federal. Pi distingeix entre tres col·lectivitats: nació, província i municipis, que es corresponen a tres grups d'interès amb personalitat pròpia i que han de gaudir de plena autonomia en la seva organització interna. A aquests tres nivells de l'administració s'aplica la divisió dels tres poders de l'Estat: executiu, legislatiu i judicial. Així aquest sistema conté una doble garantia respecte als drets i les llibertats de ciutadans i dels pobles, front a les usurpacions del poder. Al llarg de la seva exposició, Pi se refereix constantment a quatre constitucions que prenen per model: dues republicanes (Estats Units i Suïssa) i dues monàrquiques (Alemanya i Àustria-Hongria). Aquestes li serveixen no sols per il·lustrar les seves tesis, sinó per demostrar que el federalisme no és una utopia, sinó un sistema polític eficaç, adoptat amb èxit per algunes de les més poderoses

En aquesta obra reivindica les antigues regions històriques com a base de la reorganització federal d'Espanya, front a l'artificial divisió administrativa en províncies. Cal esmentar que durant la dècada dels 80 es produïren algunes ruptures en el si del partit republicà federal, el 1880 sortí del partit l'ex president Estanislau Figueres i el 1881 el dirigent dels federals de Barcelona, Valentí Almirall. La ruptura amb Figueres es centrà en l'oposició del pacte "orgànic" que servia de pretext per justificar l'aproximació als republicans unitaris que Pi rebutjava, per Pi la república unitària era com una monarquia sense corona. Les discrepàncies amb Almirall foren a causa de la doctrina del pacte i de la necessitat de crear partits catalans que actuessin amb independència de Madrid. A partir d'aquí Valentí Almirall creà al 1882 el Centre Català. Entre les diferències entre Pi i Almirall, Pi pertanyia a la generació de polítics e intel·lectuals catalans on el seu objectiu era transformar el conjunt d'Espanya. Almirall seria el primer en interpretar que, rere el fracàs de la revolució democràtica espanyola, Catalunya havia d'actuar mirant els seus interessos, enfortint la seva força política i la seva pujança econòmica, mentre que a Espanya no es canviessin les perspectives. Després del desastre de 1898, importants sectors de la burgesia industrial es replegaren sobre el territori català ja que no podien dirigir la modernització i l'enlairament industrial del conjunt d'Espanya³¹⁹¹. Després de la sortida de Valentí Almirall, Pi s'entregà a la tasca de reorganització del partit federal. Aquest començà a viatjar per tot Espanya el 22 de març de 1881. Finalment després d'un viatge de propaganda per tota Espanya, Pi i Margall presidí una assemblea del partit federal en la qual fou discutit i aprovat el projecte de constitució federal que fou revisat en una assemblea posterior i donà base al programa concret del partit. Sense tancar-se als contactes amb altres grups republicans se va oposar sempre a la formació d'un partit únic sempre que aquest no acceptés la integritat del seu programa. A Mallorca aquesta línia fidel al federalisme pimargallià es veu amb el grup que liderava el Comitè Republicà Federal amb Antoni Villalonga Pérez al capdavant, que fins el 1897 es negà a formar part de la Unió Republicana creada a Mallorca el 1896. El 1894 el federalisme pimargallià havia definit el seu darrer programa del partit federal. Aquests anys es celebraren assemblees del partit a Madrid els anys 1884, 1888 i 1896 i foren presidides per Pi i Margall. Els catalanistes que ja havien arrelat prou a Catalunya consideraven el federalisme com un fòssil més o menys venerable, resta d'una ideologia racionalista, freda i abstracta, comú teorema que ja havia passat a la història³¹⁹². Per altra banda, els noranta semblava que havien de donar una nova oportunitat al partit federal a través de l'establiment del sufragi universal, però els federals estigueren més centrats en els problemes doctrinals que no pas en els problemes socials i això els provocà una pèrdua de confiança per part de les classes obreres i populars³¹⁹³. Electoralment tampoc aconseguiren fer-se amb el poder de les

nacions d'Occident. El tercer apartat es titula "La nación española", on s'apliquen els principis doctrinals del federalisme al cas espanyol. Recollit a SANTAMARÍA, A.: *Op. cit.*, p.42.

³¹⁹¹ *Idem*, p.47.

³¹⁹² JUTGLAR, A.: *Op. cit.*, 1975, Vol. I, p.90-91.

³¹⁹³ A principis del 90 amb la proposta de crear un partit únic i amb la negativa de Pi i Margall es va accelerar en lloc de frenar la dissolució i confusió en les bases del partit, difuminant el seu perfil més social més reivindicatiu i d'esquerres, sense obtenir res a canvi. Afavoriren, en nom d'unes preteses bases d'unió que respectessin la idea d'autonomia regional i municipal, la confusió local de grup republicans federals amb els progressistes i també els

institucions i tingueren una mínima representació, com en el decenni dels vuitanta en el cas de Mallorca i no aconseguiren augmentar el nombre de representació. A més, part de la seva base a Mallorca i com passava a la resta d'indrets, veia amb bons ulls la idea del “partit únic”, el discurs sobre la idea que la República no arribava era causada pels problemes de desunió³¹⁹⁴. A finals del 90, l'estratègia d'unió donà bons resultats a Mallorca però per altra banda provocà l'esmicolament de la cultura republicana federal democràtica i popular que predominava en el partit federal a la Mallorca dels vuit-cents.

Els models federals a Mallorca durant la Restauració

El febrer de 1881 es constituí el ministeri liberal presidit per Sagasta que amb una actitud tolerant va permetre la reorganització republicana. En aquells moments tots els comitès creats coincidien en el reconeixement dels principis de l'autonomia i del pacte com a essencials de la federació i al mateix temps designaven a Pi i Margall com a president honorari. En aquesta nova etapa de la Restauració aparegué una divisió en el si del federalisme que sobretot es donà a Catalunya entre els catalanistes i els federalistes piimargallians. Els catalanistes vendrien representats per Valentí Almirall i en canvi els homes claus del federalisme després de la ruptura d'Almirall el març de 1881, eren Josep Maria Vallès i Ribot i altres com Baldomer Lostau, Rubau Donadeu, Suñer i Capdevila, Tutau, etc³¹⁹⁵. Davant l'avanç de les idees catalanistes Pi i Margall assenyala que l'absurda centralització havia produït una sobreexcitació del sentiment regionalista. Pi es queixava de la manca de definició i preocupació social que tenien els regionalistes molts cops situats a l'ala dreta³¹⁹⁶. Tot i això Pi i Margall molts cops sortí a la defensa dels catalanistes, sobretot quan eren criticats fortament des de Madrid on gaudien de molta mala premsa. Per aquest motiu el 1901 –any en què malauradament moriria- fou el president del Jocs Florals.

El 1883 els federals catalans celebraren el Congrés Democràtic Federal a Barcelona i posteriorment en l'Assemblea de Saragossa, del juny del 1883, es seguí el traçat dissenyat en el congrés regional català i s'aprovà un projecte de constitució federal. Josep M. Vallès i Ribot (1849-1911) fou el qui dugué a bon terme aquestes idees (crear un partit amb una definició doctrinal i un rerefons social popular relativament ben delimitat). En aquest Congrés, s'aprovà un projecte de constitució de l'Estat Català. Després participaren a Saragossa el 1883 en l'Assemblea Federal i s'adoptà el model català. El Congrés Democràtic Federal de 1883 celebrat a Barcelona aleshores fou clau. En aquest congrés es resumeixen els molts èxits de la

centralistes, que serien ja llavors molt difícils de recuperar. Quan arribà el cop de timó del Programa Federal del juny de 1894, tal vegada, ja era massa tard. A GABRIEL, P. *Op. cit.*, 2007g, p.146.

³¹⁹⁴ *Idem*, p.141.

³¹⁹⁵ JUTGLAR, A.: *Op. cit.*, 1975, Vol. II, p.723

³¹⁹⁶ “Son los regionalistas los que se muestran más indiferentes a las formas de gobierno, y yo, la verdad, no puedo atribuirlo sino al deseo que sienten de no esperar a que venga la República para la realización de su sistema y a la esperanza de recoger partidarios de todos los bandos políticos y no se deciden ni por la Monarquía ni por la República. Llevados a esta esperanza, hasta se muestran indiferentes por que rija el pueblo la rama de don Fernando o la de don Carlos; indiferencia, a mi juicio, pecaminosa. Creo que los regionalistas se engañan”. A *Idem*, p.688.

política de Vallès i alhora els també considerables límits com la voluntat de construir un partit. Vallès imposà així mateix la unió entre afirmació republicana, federalisme, reivindicació social i necessitat de vertebrar la realitat catalana. En el congrés s'aprovà un projecte de constitució de l'Estat Català. Allí entre moltes altres qüestions s'afirmava: a) la sobirania i autonomia plenes de l'Estat Català; b) unitat i substantivitat de la regió catalana; c) reconeixement dels drets naturals de l'home que cap autoritat pot minvar; d) dret d'elecció i elegibilitat per als majors de 23 anys i les dones amb alguna limitació; e) aboliment de la pena de mort; f) separació total de l'Església i l'Estat, i per tant cap subvenció d'aquest en aquella, reconeixement de la llibertat de cultes; g) forma de govern republicà i democràcia representativa, amb el municipi i l'Estat regional com a organismes bàsics; h) poder legislatiu que correspon al congrés de diputats, elegit per sufragi universal directe, i al senat, d'elecció indirecte a partir dels ajuntaments. En el Congrés Català de 1883, Pi es mostrà satisfet amb la direcció de Vallès, en la mesura que l'aprovat dibuixava i delimitava una estructura de partit, amb un contingut social popular força clar. Per al projecte federal catalanista de Vallès era fonamental que el federalisme de tota Espanya comptés no ja amb una suficient força i penetració social sinó que assumís tant el dibuix doctrinal "confederalista" que venia de Catalunya com la voluntat d'una presència i visibilitat polítiques, per tal de defugir el localisme, l'arraconament i el simple radicalisme conspiratiu³¹⁹⁷.

Anem a conèixer la influència d'aquest congrés celebrat a Barcelona i la implicació dels mallorquins a l'Assemblea Federal de Saragossa, per veure el posicionament que van prendre els balears davant els debats. A Mallorca el 1881 també s'havia reorganitzat el Comitè Republicà Federal i durant els primers anys de la Restauració no es produí la versió regionalista, sinó que els federals mallorquins apostaren pel federalisme de Pi i Margall en gran mesura i les propostes regionalistes dintre del partit federal brotaren sobretot a partir dels noranta. Antoni Villalonga fou un fidel seguidor de Francesc Pi i Margall juntament amb un grup de dirigents federals de la part forana de l'illa. Ara que, entre els homes que destacaren en la difusió i debat del federalisme mallorquí hi havia Joaquim Quetglas Bauzà, aquest s'acostà a les propostes de Baldomer Lostau i no pas de Vallès i Ribot en el Congrés Democràtic Federal celebrat a Barcelona³¹⁹⁸. Baldomer Lostau, el 1883, intervingué activament en el congrés regional del partit a Catalunya i en l'assemblea federal de Saragossa, aquest encapçalà una tendència municipalista oposada al federalisme de Vallès i Ribot. Per tant diríem que entre les propostes federals del moment els mallorquins es mogueren entorn del federalisme de Pi representant per Antoni Villalonga Pérez, el catalanisme federal de Vallès i Ribot representat per Benet Pons Fàbregues i Lluís Martí Ximenis –que s'acabà imposant a finals del noranta dintre del partit federal mallorquí- i el federalisme municipalista amb Joaquim Quetglas Bauzà al capdavant.

³¹⁹⁷ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2008, p.119-129.

³¹⁹⁸ "Desde un principio existió una oposición fuerte a Vallès, ya puesta de manifiesto en el mismo Congreso de 1883. Una oposición que partía de algunos líderes que habían tenido un protagonismo miliciano importante durante el Sexenio, como Baldomer Lostau, Roig i Minguet o Viñas i Pagés". GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2001b, p.52.

Abans d'incidir en les propostes federals que imperaren a l'illa traçarem les principals accions dels federals mallorquins a l'entorn del disseny d'un partit federal fort i en la seva definició doctrinària. A Mallorca, immediatament de la seva reorganització el Partit Republicà Democràtic Federal, defensà els principis reflectits a la Constitució federal de 1873 i un dels quals consideraven més important era la defensa de la autonomia i del municipalisme:

“Optamos por una Constitución federal que asegure: la completa autonomía del municipio y la provincia dentro de sus peculiares esferas, en vez de la absoluta centralización que debilita la vida nacional” i altres principis com la: “la Iglesia libre en el Estado libre, en vez de la hipocrita tutela de la tolerancia religiosa; los derechos individuales en toda su extensión, en vez de la tiranía del Estado sobre la conciencia individual”, etc.³¹⁹⁹

La democràcia només era possible a través de la República i la monarquia era vista com el privilegi. En un article titulat “Autonomía” els federals defensaven que l'autonomia de l'individu anava lligada amb l'autonomia dels organismes polítics administratius: “se hace cosa por demás imposible garantizar la primera, sin estar antes bien sentada la de los segundos” [...] “¿Como han de quedar esos derechos garantidos si no es Autónomo el Municipio, si no es Autónomo el Cantón o Estado regional?”. Així entenien que l'autonomia de l'individu com del municipi i de l'Estat regional, no podia existir sense la forma republicana democràtica federal:

“Esta forma de gobierno es la única de carácter verdaderamente democrático, porque en ella encontrará el individuo debidamente garantizado su derecho, desenvolvendo su actividad política y social sin temor a las arbitrariedades de esa especie de procónsules llamados Gobernadores y de esos alcaldes de real orden, rechazados por la conciencia pública e impuestos por la voluntad de un ministro que desconoce la más leves necesidades de una apartada localidad cual la nuestra”³²⁰⁰.

Com recull a la seva obra Gloria Espigado, el fonament que atorguen la majoria de federalistes a la república federal reposa en la proclamada sobirania de l'individu i cita les paraules del federal Manuel Hernández Herrero redactor juntament a Roque Barcia de *La Justicia Federal*, òrgan dels intransigents de Madrid:

“La base de este organismo federal está en el Municipio, y como el Municipio tiene a su vez la base del individuo [...] en virtud del principio innato de sociabilidad, y de esta primitiva asociación se forma la familia, el pueblo, el Municipio, en fin, que a su vez se ensancha en la Provincia, en el Estado, en la Nación”³²⁰¹.

Un altre dels articles sobre aquella qüestió fou el titulat “Estados regionales” on s'explicava el model d'estat federal que defensaven:

³¹⁹⁹ *Comité Provincial Interino del Partido Republicano Federal de las Baleares. A nuestros correligionarios*. Palma, Imprenta de M. Roca, [11 de julio de 1881].

³²⁰⁰ *El Comercio*, 12-05-1883.

³²⁰¹ ESPIGADO, G.: *Op. cit.*, 1993, p.147-148.

“Cada región ha de tener la facultad de elegir sus Asambleas legislativas y de nombrar sus respectivos Gobiernos, como a la vez constituir sus Poderes legislativo, ejecutivo y judicial, con entera libertad y sin que los del Estado federal puedan en ello inmiscuirse” [...] “Es conveniente, o mejor, es de derecho y de justicia, que los Estados regionales dirijan su propia política, su industria, su hacienda, sus obras públicas, sus caminos regionales, su beneficencia, su instrucción y cuantos asuntos civiles, sociales y administrativos, competan a su jurisdicción; por que estos organismos deben tener la libérrima facultad de levantar empréstitos y emitir deuda pública, con el laudable objeto de promover el desarrollo de su riqueza y prosperidad interior. No como hoy sucede a las corporaciones provinciales, que si bien, son entidades jurídicas, que gozan de ciertas facultades administrativas, viven supeditadas en todo a la voluntad el gobierno central, sin iniciativa propia para mejorar en algo la condición política, social y administrativa de los pueblos que la constituyen. Las Diputaciones provinciales, tales como están hoy constituidas, son la constante carcoma de los presupuestos municipales, que les corroe hasta la medula de los huesos, sin ofrecerles nada de ventajoso y favorable a sus intereses”.

En dit article comentaven que Catalunya ja estava preparant pel mes de maig un Congrés regional per estudiar i discutir un projecte de Constitució de l'Estat Català i en altres províncies es tractava d'imitar el mateix. En el cas de Balears es pretenia fer el mateix, es pretenia que el Comitè Provincial organitzés els treballs previs per tal de reunir un Congrés on es discutís un projecte de Constitució de l'Estat Regional de les Balears³²⁰². No tenim constància que s'arribàs a celebrar però el partit federal mallorquí participà en l'Assemblea de Saragossa on s'hi desenvolupà el debat i sabem el parer d'alguns dirigents com Joaquim Quetglas, el qual anteriorment en el congrés català havia apostat per Lostau i la seva tendència municipalista. Línies més avall incidirem en la celebració de l'Assemblea Federal de Saragossa del juny de 1883.

A partir de la primavera de 1883, sovint es publicaven articles denunciant el centralisme i apostant per la federació. El desordre econòmic i social del país s'atribuïa al centralisme³²⁰³. També en un article titulat “El federalismo es popular” denunciaven el centralisme que patia l'Estat i era vist com el mal principal de la nació³²⁰⁴. El 1883 després que *El Comercio* tanqués la seva redacció a causa dels problemes amb les multes, es llançà al carrer un altre diari per part dels republicans federals, aquest cop amb un nom que reivindicava un dels seus principals ideals, *La Autonomía* i que precisament era dirigida pel comerciant Joaquim Quetglas Bauzà.

³²⁰² *El Comercio*, 28-03-1883.

³²⁰³ “El centralismo que nos rige es el verdadero desorden político-administrativo, por que sus complicadísimas funciones, conducen al agío y al despilfarro, que por desgracia todos conocemos. El organismo federal, muy al contrario, es la sencillez misma, supuesto que sus funciones se limitan a un círculo dado, de fácil observación, de fácil vigilancia, de modo que el empleado tiene a todas horas sobre si el ojo escrutador de sus superiores interesados en la moralidad de la gestión administrativa”. Per als federals el federalisme era l'ordre tal com deia el títol de l'article publicat a *El Comercio*. A *El Comercio*, “El federalismo es el orden”, 5-02-1883.

³²⁰⁴ “La idea republicana federal, popular de cada día más en España, va abriéndose paso hasta en las filas de sus enemigos. Los carlistas, los conservadores de todos matices, incluso los posibilistas gubernamentales, apenas en la oposición, lamentan los males que la centralización acarrea a la España. Todos gritan, a voz en cuello, en contra de las medidas abusivas del poder central, que tanto dañan a los municipios. Todos contribuyen al renacimiento de las diversas literaturas españolas, confirmando de este modo, la imperiosa necesidad que se siente de establecer una ordenada federación”. A *El Comercio*, “El federalismo es popular”.

Després de dos anys al carrer deixà de publicar-se i no es tornà a publicar un diari de caire federal fins que el federal Benet Pons Fàbregues, després de la seva primera experiència amb *El Comercio*, tornés encapçalar una publicació diària com era *Las Baleares* el 1890. En un primer moment *Las Baleares* no es definí com a federal i començà com a un setmanari republicà el maig de 1890 però a partir de gener de 1891 es definí com a diari republicà autonomista, però ho féu només del gener a l'abril, després es subtitulà *diario republicano* fins el 1896. Amb anterioritat, altres òrgans de premsa federals com *El Huracán* havia defensat també la federació i els dogmes federals de completa autonomia de l'individu, del municipi, de la província, de la nació. Tenia clara que la seva aspiració primera era la República i que uniren esforços amb altres partits amb els que compartien aquest ideal³²⁰⁵. Pel que fa al diari *La Autonomía, diario republicano democrático federalista* era l'òrgan del partit federal i tenia la seva seu al local del Centro Democratico Federal, al carrer Palau, 25 de Palma. Aquest fou el continuador de *El Comercio*, però ara era Joaquim Quetglas qui dirigia el diari. Ell mateix publicà nombrosos articles com havia fet durant el Sexenni en favor de l'autonomia i el municipalisme. Defensen unes Balears autònomes amb els seus municipis lliures. La culpa de la pèrdua d'esplendor de la que gaudí Mallorca per ells es remunta amb l'arribada del centralisme exclusiu de la Casa d'Àustria. Alhora adverteixen allò que ja fèiem referència al principi, que l'objectiu no era disgregar la pàtria:

“Y no se intente dar a nuestras palabras un sentido distinto del que esta en nuestra mente. Al pedir la autonomía para la isla que nos vio nacer no entendemos que ninguno de nuestros correligionarios haya sonada en disgregar la patria. Calumnia infame esta que ni emboscadamente hemos de permitir que se nos dirija”.

S'esperava la unió amb pobles veïns com Portugal, defensa que venia de meitat del segle XIX per part dels republicans³²⁰⁶. Molt en la tònica que defensava el federalisme pimargallià. La idea d'una federació dels pobles era ben present en la mentalitat d'aquests federals, sobretot la unió ibèrica entre Espanya i Portugal i sovint els discursos parlaven d'aquelles unions federals. Com en aquestes paraules d'Antoni Villalonga Pérez en l'aniversari de la proclamació de la República:

“Brindo, ciudadanos, porque España vea en breve victoriosos nuestros dogmas: porque Portugal, republicano, independiente, forme con nosotros la Confederación Ibérica: porque Francia, que dio hace cien años los derechos al hombre y la libertad a los pueblos no desmaye en la empresa; porque Italia, que antes del cristianismo civilizó el mundo antiguo, venga con sus hermanas España, Portugal y Francia a formar los Estados Unidos de la raza latina”³²⁰⁷.

³²⁰⁵ *El Huracán*, 27-08-1881.

³²⁰⁶ “Establecida la autonomía, proclamada la forma de gobierno que defendemos, Portugal podrá sin recelos de ser absorbido celebrar un pacto federal con las regiones españolas, y entrar de nuevo y libremente a formar parte de la nación Iberica”. A *La Autonomía*, 2-07-1883.

³²⁰⁷ *Las Baleares*, 12-02-1891.

En general, tot el republicanisme hispà recollí la idea de la unió entre Espanya i Portugal. En un anunci d'un nou diari federal a Santiago (Galícia) anomenat *El Ciclón* i que s'anunciava al diari mallorquí *Las Baleares* es feia també menció aquest ideal a més del de caminar cap a l'autonomia dels municipis i de les regions³²⁰⁸. També els federals de *La Autonomía* parlaven sovint d'una desitjable confederació amb les repúbliques sud-americanes com a solució al conflicte colonial³²⁰⁹.

Després d'haver explicat la difusió del federalisme que es feia a la premsa mallorquina i al món hispà retornem a la celebració de l'Assemblea Federal de Saragossa. El juny 1883 es celebrà una Assemblea Federal a Saragossa, les sessions es publicaren entre *El Comercio* i el nou diari *La Autonomía*. El representant balear en aquestes sessions fou Joaquim Quetglas Bauzà. L'octubre de 1883 sortí cap a Saragossa Joaquim Quetglas³²¹⁰. El que s'estava preparant era la publicació d'una Constitució de la República Federal acceptada per l'assemblea reunida a Saragossa. S'estaven preparant en aquells moments les Constitucions Regionals de diferents províncies d'Espanya i una de les que ja es tenien preparades era la catalana. Des de *La Autonomía* incitaven als bons federals a mirar aquestes doctrines i que estudiessin els projectes que es publicarien, aquests serien de gran ajut alhora de redactar el de la Regió Balearica que segons aquest diari això ocorreria en breu³²¹¹. El maig de 1883 s'havia celebrat el Congrés Regional Republicà democràtic i federal a Catalunya d'on sortí un projecte de constitució de l'estat català dins la federació espanyola. *La Autonomía* que sortí el 2 de juliol de 1883 també defensava la trilogia de l'autonomia de l'individu, del municipi i de l'estat (regional) que s'estaven treballant en aquell moment. De fet *La Autonomía* es reivindicà seguidora de Baldomer Lostau i s'identificà amb el seu discurs pronunciat a Saragossa sobre els estats regionals basats en característiques nacionals i així en un article titulat *División Territorial* es declaraven a favor de la Constitució de 1873³²¹². Després de la visita de Joaquim Quetglas a l'assemblea de Saragossa mantingueren lligams amb Catalunya. *La Voz de Cataluña* esmentava la visita del mallorquí Joaquim Quetglas, qui en aquell moment era el director del diari federal *La Autonomía*, i també era el vicepresident del Comitè del partit federal de Balears, mentre que la presidència estava sota les mans d'Antoni Villalonga Pérez. Quetglas avançà als catalans que els mallorquins aviat celebrarien el Congrés Balear per fer la constitució regional i que en la propera assemblea federal no hi faltaria com desgraciadament havia faltat en altres. Els catalans

³²⁰⁸ Deia així: "somos republicanos federales, porque consideramos que los principios que informan la federación son los mas acomodados a las leyes de la naturaleza y a los fines de la vida, tanto individuales como de relación. Deseamos ver autónomos a los municipios y autónomas a las regiones dentro de su vida inferior. Aspiramos a que Portugal y España se confundan en un abrazo estrechísimo dentro de nuestro sistema. Juzgamos que las regiones en donde aun hoy es latente el espíritu de discordia por la defensa de sus libertades y de sus fueros, no daran después motivos para nuevas revueltas que ensangrienten el suelo de la patria. Y por último tenemos un íntimo convencimiento de que solo la República federal puede ser estable entre nosotros, como estables son las de los Estados Unidos y Suiza, que resultan modelos de buen gobierno dentro de las 21 republicas que existen en nuestro planeta". A *Las Baleares*, 9-03-1893.

³²⁰⁹ *La Autonomía*, 12-03-1884.

³²¹⁰ *La Autonomía*, 23-10-1883.

³²¹¹ *La Autonomía*, 22-10-1883.

³²¹² PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 1980, p.72.

enviaven salutacions als companys mallorquins i deien que s'aproximava per a les dues regions, sols separades per la mar, el dia feliç de la federació espanyola³²¹³. Per altra banda és interessant esmentar l'entusiasme que despertà el congrés balear entre els associats de la Unió Obrera Balear, que entenia que aquell congrés havia de ser un congrés on els obrers fossin els protagonistes principals, de fet ells esmentaven que s'estava intentant dur a terme un congrés obrer balearic³²¹⁴.

Aquesta bona sintonia entre mallorquins i catalans alhora de redactar el seu codi regional eren ben estretes, de fet les relacions entre els federals d'ambdós territoris venien d'enrera, gairebé des dels inicis establiren relacions amb propagandistes catalans i a més el 1873 havien intentat proclamar junts l'Estat Català i el Balear. A Mallorca, sovint arribaven a l'illa notícies de Catalunya. L'abril de 1881 arribaven notícies sobre Valentí Almirall, el director del *Diari Català*, diari federalista de Barcelona, el qual havia concorregut a una manifestació proteccionista celebrada a Barcelona. Des de *El Comercio* trobaven que la conducta del Sr. Almirall era una contradicció amb els seus principis polítics que defensava l'autonomia individual amb els interessos i lleis proteccionistes³²¹⁵. Prova que els mallorquins es sentien més a prop al federalisme de Pi i Margall i no pas al catalanisme d'Almirall. Un any després circulaven protestes per Barcelona on s'incitava a declarar el poble català com a independent³²¹⁶. Dies després es publicà un manifest subscrit pels representants federals de les quatre províncies de Catalunya, a causa de l'extensió del document *El Comercio* no inseria el manifest³²¹⁷. L'estiu de 1882 visitava Mallorca Valentí Almirall, el conegut publicista, director de diversos diaris, president del Congrés Catalanista i un dels principals oradors del Congrés de Jurisconsults celebrat a Barcelona en ocasió de la projectada reforma del dret civil. Es deia que havia estat uns dies a Mallorca i havia visitat algunes belleses de l'illa³²¹⁸. Un any després, el diari mallorquí *La Autonomía*, recordava que l'estimat i amic Valentí Almirall es trobava un altre cop a Barcelona després d'un forçós viatge a l'estranger³²¹⁹. Tot i la clara posició que prengueren els federals mallorquins, les relacions amb els catalanistes d'Almirall no eren del tot dolentes, ara que queda clar que a Mallorca no arrelà el catalanisme liberal almirallià³²²⁰.

³²¹³ *La Autonomía*, 7-11-1883.

³²¹⁴ Era el maig de 1883 des de la Unió Obrera Balear s'anunciava l'esdeveniment del Congrés Obrer Balearic. Mesos abans *El Comercio* també informava d'un Congrés per discutir el projecte de Constitució de l'Estat Regional de les Balears a *El Comercio*, 28-03-1883.

³²¹⁵ *El Comercio*, 11-04-1881.

³²¹⁶ *El Comercio*, 1-05-1882.

³²¹⁷ *El Comercio*, 22-05-1882.

³²¹⁸ *El Comercio*, 8-08-1882.

³²¹⁹ *La Autonomía*, 16-10-1883.

³²²⁰ El catalanisme almirallià partia del federalisme i caminava cap a la proposta d'un "estat compost" que sols podia triomfar si la singularitat catalana, amb fortes dosis d'interclassisme, feia valer el seu potencial modernitzador econòmic i la seva força de negociació amb el conjunt de l'Estat. A GABRIEL, P.: "Lectures republicano-federals a Catalunya el segle XIX: Pi i Margall, Vallès i Ribot, Almirall i Roca i Ferreres" a GABRIEL, P.: *El Catalanisme i la cultura federal: història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*. Reus, Fundació Josep Recasens, 2007e, p.176.

El 1894 s'imprimí el Programa del Partit Republicà que després del text programàtic del Projecte de Constitució Federal de 1883 passà a ser la doctrina del partit. Definien òbviament una República com a forma de govern i una federació com a sistema. La Nació dividida en regions i les regions en municipalitats. Els estats regionals, havien de tenir al seu càrrec el règim de la vida regional en allò polític, allò econòmic i allò administratiu, amb els atributs següents: la garantia i la defensa de la llibertat i l'ordre; el judici i l'errada de les qüestions entre Municipis; l'organització de les milícies regionals, subordinades a l'Estat Central, sols en cas de guerra amb l'estranger; la legislació civil i la de procediments; la legislació penal per tots els delictes federals; l'organització dels tribunals corresponents; la imposició i cobrament dels tributs. Els Estats municipals, que han de tenir el seu càrrec el règim de la vida municipal en allò polític, allò econòmic i allò administratiu, amb les següents atribucions: la garantia i la defensa de la llibertat i l'ordre; l'organització de guàrdies municipals; la formació i promulgació d'ordenances; el judici i el càstig dels que les quebranten; la imposició i cobrament de tributs per les seves especials despeses i els que la regió imposi³²²¹. A Mallorca aquest programa dissenyat per Pi i Margall era seguit pels principals caps del republicanisme federal mallorquí i fou el que al llarg dels vuitanta i noranta tingué més seguiment, però a finals dels noranta prengué força la versió regionalista dintre del partit federal mallorquí. Per altra banda Joaquim Quetglas que representava una postura més a l'esquerra amb el seu suport a Lostau i potser al grup de *La Avanzada*³²²², va morir el 1893 i des de feia pocs anys vivia retirat de la política activa. Per tant aquesta opció que era present als vuitanta, segurament anà perdent pes i el federalisme pimargallià fou l'adoptat per la majoria de comitès republicans de l'illa.

A finals dels noranta s'obri camí la versió mallorquina del catalanisme federal de Vallès i Ribot, recordem que aquest intentava la posada en marxa d'un partit popular modern, l'articulació de la realitat catalana i creia que l'instrument havia de ser un partit federal espanyol, sota hegemonia política i programàtica catalana³²²³. Com hem dit la proposta regionalista mallorquina vingué de la mà de Benet Pons i Lluís Martí. Aquestes acabaren per imposar-se dintre del partit federal de Mallorca. Antoni Villalonga i el seu fill –Francesc Villalonga Fàbregues- acabaren defensant les postures regionalistes juntament amb Benet Pons i Lluís Martí. Al llarg del segle XX treballaren al costat del partit reformista i en manco mesura amb els

³²²¹ Recollit a l'obra: SANTAMARIA, A.: *Op. cit.*, p.233-248.

³²²² Sorgí el 1888 i fou titllada d'anticatalanista. Fou dirigida per Baldomer Lostau qui havia encapçalat la tendència municipalista oposada al federalisme de Vallès i Ribot. Aquell municipalisme no era lluny de l'optimisme comunalista de molts anarquistes. Als municipalistes els semblava una inconseqüència, i un eclecticisme, fer apel·lació de la història sols per legitimar la reorganització dels Estats de l'Edat Mitjana. Mentre els federals catalanistes amb major o menor força i constància acceptaven formulacions nacionalistes, els municipalistes no. El grup avançat es veié obligat a renegar de la Constitució Regional de Catalunya elaborada pel partit el 1883 i a insultar-la. A GABRIEL, P.: "Catalanisme i republicanisme federal del vuit-cents" a GABRIEL, P.: *El Catalanisme i la cultura federal: història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*, Reus, Fundació Josep Recasens, 2007b, p.110-111.

³²²³ Per altra banda Pi partia d'una lluita global democràtica en el conjunt espanyol que afirmava i obria les portes, sense gaires problemes, a la incorporació del reconeixement de la realitat i una sobirania substantiva catalana, encara que, sense dubte, una de les seves lectures pot emfasitzar el municipalisme i el discurs genèric cosmopolita, així com una certa homogeneïtzació política a partir de la reiteració d'un mateix model "constitucional" dels diversos Estats de la península. A GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2007e, p.176.

radicals de Francesc Julià. A Catalunya acabà fracassant el catalanisme federal i agafà protagonisme el conservador que acabà triomfant³²²⁴. A Mallorca també prengué volada el regionalisme conservador als anys noranta i els regionalistes federals hagueren de fer front a l'oposició d'aquests i també als seus companys republicans radicals de la Unió Republicana amb qui s'enemistaren sovint pel seu viratge cap a postures molt tèbies en matèria social i participant al costat dels conservadors. Segurament aquest fet d'aproximar-se als sectors conservadors provocà que alguns homes es sumessin al partit socialista o al republicanisme més socialitzant i anticlerical que també era present dintre de la Unió Republicana i que acabà desembocant en el Partit Republicà Radical de Lerroux creat a Mallorca el 1911 de la mà de Francesc Julià.

Pel que fa al federalisme piista mallorquí com hem dit aquest va recaure en mans d'Antoni Villalonga Pérez (1821-1910) qui es mostrà leal a Francesc Pi i Margall al llarg de tota la seva vida. El 1887 el setmanari humorístic *Bemoles y sostenidos* redactat per republicans com Ricard Salvà, Josep Cardell o Andreu Pastor Oliver de Sóller, caricaturitzà a Villalonga entre les seves pàgines i escrigué: *D. Antonio Villalonga y Pérez: Se levanta con el alba, toma una ducha glacial... y si la de Pi se salva, es su calva la gran calva del Partido Federal*³²²⁵. Villalonga fou el cap local del republicanisme federal mallorquí i estigué al capdavant del Comitè Republicà Federal de les Balears des de 1872 fins gairebé a la seva mort el 1910, llevat d'alguns anys que ho fou Joaquim Quetglas Bauzà. També els principals caps locals foren fidels al federalisme de Pi i Margall. Per exemple el metge solleric Andreu Pastor Oliver fou l'encarregat d'escriure la nota necrològica quan Pi i Margall morí³²²⁶. A Manacor, Llorenç Galmès intercanviava correspondència amb Antoni Villalonga i ambdós gestionaven les subscripcions al diari de Pi i Margall, *El Nuevo Régimen*³²²⁷. També un dels altres principals dirigents de la Unió

³²²⁴ En el cas de Catalunya els noranta es produí el fracàs dels paràmetres polítics que havia impulsat el sector més oficialista del federalisme vuitcentista i en aquest sentit el fracàs d'una de les peces, com ho era el catalanisme federal. El protagonisme conservador, en el moment de definir una nova estratègia política des del catalanisme, en resultaria en aquest sentit i a la fi victoriós. A GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2007b, p.65.

³²²⁵ *Bemoles y sostenidos*, 26-03-1887. Vegeu la caricatura a l'apèndix.

³²²⁶ A la seva mort el diari republicà mallorquí *-La Unión Republicana-* publicà una llarga necrològica en primera plana, dies després inclouen discursos, com per exemple el seu darrer discurs pronunciat el 16 de novembre de 1901 "Discurso pronunciado por D. Francisco Pi y Margall en la noche del sábado 16 de noviembre en la Unión Escolar" *La Unión Republicana*, 3-12-1901. Aquell mateix dia el mallorquí Andreu Pastor Oliver, de Sóller, publicà les següents paraules en memòria de Pi i Margall: "D. Francisco ha muerto! ... El sabio, el honrado y consecuente republicano, Pi y Margall. El Caton moderno... el que fue político hizo menos "política", sino, actos de consecuencia y honradez, con poco común entre los políticos de medio siglo atrás. Apesadumbrado y dolorido de veras... por la muerte de mi "Maestro" y antiguo amigo... Nada mas puedo decir, sinó... Ha muerto Pi y Margall! Viva Pi y Margall. Imitémole... Compañeros... Andrés Pastor Oliver". A *La Unión Republicana*, 3-12-1901.

³²²⁷ Carta de Llorenç Galmès Sansó a Antoni Villalonga en data del 23-01-1898 a Manacor: "Sr. Don Antonio Villalonga. Muy Señor mio y mi más distinguido amigo: he recibido su grata de los corrientes con el recibo del primer semestre del corriente año de la suscripción al semanario *El Nuevo Régimen*, cuyo acto de desprendimiento no puedo agradecer cual se merece porque solo V. es capaz a tamaño servicio; pero debo decirle que por más que sea laudable no lo apruebo porque me hago cargo de su situación y si ha tenido tiempo para ello ha sido el no haberme contestado un correligionario a quien encargué se enterara de si o no se podía satisfacer el pago de la suscripción en Palma. Visto que no me escribía mande carta a Juan para que se viera con V., arreglara las cuentas del tiempo pasado, le preguntara a donde se cobra la suscripción y esta es la hora que tampoco me ha escrito. Supongo le verá y arreglaran la cuenta y de no el próximo febrero pienso pasar en Palma, veré de que sea en día que V. se encuentre allá, le visitaré y nos arreglaremos; no puedo hacerlo más pronto porque ignoro cuando empezó la suscripción y lo que tengo pagado. Espero que para cuando nos veamos tendrá estudiado lo que le debo y se lo satisfará. Recuerdos de

Republicana –Francesc Garcia Orell- en un míting a Pollença dedicà unes paraules d’atenció a Francesc Pi i Margall³²²⁸ o Pere Ferrer en el cas d’Andratx en la mort de Pi dedicà unes paraules des de la Unió Republicana d’Andratx cap a Pi i Margall³²²⁹, aquell dia a Palma s’havia celebrat en el Casino de la Unió Republicana un banquet en homenatge a Pi i Margall on hi participaren totes les forces republicanes i comptà amb els mítings dels principals prohoms del republicanisme: Antoni Villalonga, Francesc Garcia Orell, Lluís Martí, Francesc Villalonga, Guillem Serra i Jeroni Pou³²³⁰. Igualment el propietari Epifani Fàbregues molt actiu durant el Sexenni visqué retirat de la política i canvià la ciutat per Artà i estiuetjà a Cala Ratjada (Capdepera) on continuà defensant els postulats de Pi i Margall³²³¹. Per tant la majoria de dirigents locals eren defensors del federalisme pimargallià a la Mallorca vuitcentista.

L’aparició del regionalisme a Mallorca

El 1897 els republicans federals estaven integrats dins la Unió Republicana. Dintre del partit federal el vessant regionalista començà a tenir un fort pes sobretot a través de la figura de Lluís Martí, però per altra banda també romania en el si del partit federal el vessant més socialista i anticlerical del partit, que no veia amb bons ulls l’acostament cap a postures més aviat conservadores i l’abandó de la reivindicació de millores pels obrers. Els federals més socialitzats criticaren les noves maneres de fer política del partit federal i alguns d’ells acabaren sortint del partit i s’acostaren a opcions com la del partit socialista. Aquest fou el cas dels homes de *La Actualidad* amb Fèlix Mateu Domeray al capdavant o amics d’aquest com Joan Obrador

los amigos de esta particularmente de Nadal y su familia y V. ya sabe puede disponer de este su amigo Lorenzo Galmés y Sansó”. Carta conservada a la col·lecció d’autògrafs de la Biblioteca de la Fundació Bartomeu March.

³²²⁸ Discurs de Francesc Garcia Orell a Pollença davant un públic de 400 persones en el Casino Republicà de Pollença presidit pel federal Aguiló i en el qual hi havia salmeronians destacats com Guillem Cifre de Colonya: “Abrió el meeting con un discurso que comenzado en tono familiar fue tomando creciente importancia (...) Las últimas elecciones en Pollensa resultaron un fracaso para el partido y convenía estudiar las causas del mismo por todos los miembros del comité, sin rencillas ni recriminaciones, con amplísimo criterio de concordia y de unión... Con murmullos de aprobación que seguían al orador durante todo el razonamiento, dijo que la base del partido republicano eran los proletarios, los pobres y los desheredados. Que nuestro partido tiene su defensa y protección con su mayor timbre de gloria; que esa misión, no obstante, no implicaba odio al rico ni al adversario sino acomodamiento de clases apaciguamiento de intereses (...) Elogia a Pi y Margall sobre todo en la vigorosa campaña a favor de la autonomía de los Municipios que ha sido la precursora de las que hoy están librando con el Gobierno, catalanistas y regionalistas. Terminó con un viva al Partido republicano de Pollensa y otro al Partido republicano español, que fueron contestados con entusiasmo”. Feia poc temps que Albis havia abandonat la direcció del partit republicà per passar a les files del partit conservador pollencí. A *La Unión Republicana*, 3-12-1901.

³²²⁹ Carta que enviaren a Francesc Garcia Orell perquè llegís en el banquet: Andraitx 7 diciembre de 1901. Sr. D. Francisco Garcia Orell, Palma. Estimado amigo y distinguido correligionario: Real y hondamente apenado el partido republicano de esta villa por el fallecimiento de D. Francisco Pi y Margall, y enterado, por la Unión Republicana de anoche, de que mañana domingo, a las ocho de la noche, se ha de celebrar en el Centro de nuestro partido, una velada necrológica en honor de aquel que fue tan insigne patricio e ilustre maestro de los redentores ideales republicanos, ha acordado adherirse de todo buen corazón a esa manifestación de duelo y cariño con que el partido republicano de Palma quiere honrar la memoria del integro ex presidente de la República”. Signava el metge Pere Ferrer que aleshores encara militava dintre de la Unió Republicana de Andratx però després es passà a les files del socialisme mallorquí. A *La Unión Republicana*, 10-12-1901.

³²³⁰ *La Unión Republicana*, 9-12-1901.

³²³¹ Excepcionalment el 1899 es presentà en unes eleccions formant part d’una coalició liberal-republicana. En les memòries d’Antoni J. Massanet se’ns conta que Epifani Fàbregues, home d’idees democràtiques i gran amic dels pobres, a qui socorria, com a vertader liberal cristià. Pertanyia a l’aristocràcia, era gran admirador de Pi i Margall. A Cala Ratjada, Epifani Fàbregues, ajudà econòmicament al desenvolupament de la indústria de la pesca i fomentà el turisme, propagant les bel·leses de l’indret. A MASSANET, A.J.: *Op. cit.*, p.188-189,

Peris, el qual denuncià les polítiques dretanes i aquell regionalisme proper al caciquisme, a l'Església, etc. és a dir als seus enemics de sempre. El 9 de juny de 1900 publicaren una carta de Joan Obrador Peris –havia estat alumne de Miquel Quetglas en la primera escola obrera fundada abans de 1868- explicant la seva sortida de la Unió Republicana per estar en contra d'un regionalisme que no era republicà i deixava intacta la xarxa caciquil³²³².

L'abril de 1898 s'havia format el Centre Regionalista a Mallorca, que dos anys després s'integrà a la Unió Republicana. Com hem vist alguns sectors de la Unió Republicana criticaren l'entrada de regionalistes en motiu que molts dels nous membres regionalistes no eren clarament republicans i acabaren sortint del partit. A Mallorca el regionalisme de caire conservador s'havia començat a congriar entorn del desembre de 1890, moment en què el diari *La Almudaina* inicià una campanya per Mallorca. Fou un dels primers intents d'aglutinar personalitats de l'illa per crear un ambient regionalista. El 1892 el diari *La Almudaina* publicà a primera plana les Bases de Manresa. El 1898 Miquel dels Sants Oliver inicià una campanya clarament regionalista a *La Almudaina*, que després seria recollida al seu llibre *La cuestión regional* publicada el 1899. En aquells moments fou elegit bisbe Pere Joan Campins el qual introduí l'estudi de la llengua i la cultura mallorquines al Seminari (1898) i també aparegué la publicació de la revista *Nova Palma* dirigida per Joan Torrandell³²³³. A finals de segle, el maig de 1899, els republicans coal·ligats guanyaren les eleccions a l'Ajuntament de Palma i Lluís Martí en fou regidor i fou nomenat representant per tal d'estudiar al Foment del Treball Nacional de Barcelona un concert econòmic amb l'Estatut³²³⁴. El 1900 es començà a publicar *La Veu de Mallorca* que fou el primer intent de popularitzar el nacionalisme polític. Aquesta publicació fou dirigida per Joan Torrandell i eren col·laboradors Gabriel Alomar, A. Noguera, Joan Alcover, Lluís Martí, Miquel dels Sants Oliver entre d'altres, i intentà esdevenir un pont entre els nous regionalistes i els federals històrics. Evidentment i com hem dit alguns federals es mostraren contraris a les aproximacions amb els regionalistes conservadors. Però la versió dels federals regionalistes acabà triomfant si pensem que el 1907 Lluís Martí acudí a les festes de la Solidaritat Catalana i que el partit republicà de Mallorca, en una reunió nombrosa on hi assistiren tots els comitès dels pobles i Ciutat, decidiren adherir-se al moviment autonomista de la Solidaritat Catalana. Recordem que aquesta uní momentàniament diversos grups polítics nacionalistes catalans, carlins i republicans, que tenien en comú el seu catalanisme des de llurs respectives posicions polítiques. La Solidaritat Catalana va provocar que els republicans quedessin dividits en solidaris i antisolidaris. Els llerrouxistes i altres partits monàrquics van ser

³²³² *La Actualidad*, 9-06-1900. Vegeu a l'apèndix una carta d'Obrador escrita a Villalonga, anys més tard, el 1902, on reflexiona sobre el canvi d'actitud del partit republicà. Carta conservada a la Biblioteca March.

³²³³ Es va integrar en el grup de l'entorn de Miquel dels Sants Oliver i va dirigir diverses publicacions de curta durada, la més important era *La Veu de Mallorca*. Dugué una intensa activitat en favor dels ideals regionalistes i del model que representava el catalanisme. Com autor teatral tingué un cert èxit amb les seves obres *Els Encarrilats* i *Els dos esperits*. Intentà que els grups dirigents mallorquins acceptessin els plantejaments autonomistes. L'any 1907 es va traslladar a Barcelona on es va convertir en redactor en cap de *La Veu de Catalunya*. Fundà i dirigí, amb Bartomeu Amengual, *La Cataluña*. A finals de 1910 partí un altra volta cap a Sud Amèrica, on es desenvolupar una important tasca de donar a conèixer la realitat cultural i política catalana. A MIR, G.: *Op. cit.*, 1990, p.355.

³²³⁴ *Idem*, p.331.

els principals atacants de la Solidaritat Catalana. A Mallorca sembla que hi hagué unanimitat i es mostraren a favor de donar suport a la Solidaritat Catalana i així ho comunicà Francesc Garcia Orell, cap del partit republicà que donà constància de la decisió mallorquina a l'Assemblea que es va celebrar a Madrid³²³⁵. Dos anys més tard, els regionalistes engegaren una candidatura anomenada L'Espurna que es presentà a les municipals però fracassà en els seus intents³²³⁶. També s'organitzà un Centre Català de Mallorca que organitzava conferències on intervenien federals, literats, religiosos del món de la cultura com Antoni Maria Alcover, Benet Pons, Lluís Martí, Llorenç Riber o Miquel Ferrà.

El federalisme regionalista acabà imposant-se a aquell federalisme piista vuitcentista propi de la cultura federal liberal democràtica popular i que a Mallorca havia tengut un gran seguiment. El federalisme regionalista no trobà un camí de roses precisament i hagué de conviure dintre de la Unió Republicana amb sectors que adoptaren una clara postura anticatalana. Per exemple el 1899 van criticar la vinguda a Ciutat de l'Orfeó Català, posant-se a l'altura del diari maurista *El Día* i també va prendre una postura castellanista davant la prohibició de parlar en català feta pel delegat d'Hisenda a Delegació³²³⁷. A més com hem apuntat *La Actualidad* dirigida per Fèlix Mateu Domeray es mostrà crítica amb el Centre Regionalista. Segons Isabel Peñarrubia, Fèlix Mateu Domeray, director el 1873 de *El Cantón Balear*, no havia entrat a la Unió Republicana per mor de la seva intransigència quant al federalisme. No podem provar que aquesta afirmació sigui certa, més bé creiem que és errònia ja que tenim discursos en els quals Fèlix Mateu apostà per la unió dels republicanismes i creia amb un gran partit republicà³²³⁸. De fet durant els anys vuitanta no actuà explícitament dintre de l'òrbita del partit federal, ell actuà dintre de la Unió Obrera Balear, una societat molt lligada al republicanisme de caire socialitzant i que es mogué proper als federals i als progressistes de Zorrilla. De fet després de les conspiracions de Ruiz Zorrilla el 1886 dos mallorquins fugen a causa dels fets polítics, un d'ells és Fèlix Mateu Domeray i l'altra Manuel Rico Colom. Ara bé, en un article de Fèlix Mateu signat l'abril de 1898, defensà la descentralització com a punt principal de la seva política. Tornava a posar com a subjecte la descentralització com ho havia fet el 1873. Tal volta no li agradava el gir

³²³⁵ *Idem*, p.333.

³²³⁶ Entre els seus impulsors hi havia Llorenç Riber, Miquel Ferrà, Albert Iglesias, Antoni Oliart, Alfons Aguiló, Salvador Galmés, Joan Capó i Joan Alcover, com a president honorari. Els seus objectius eren defensar l'autonomisme i el fet regional mallorquí, el foment de la cultura i un cert reformisme polític de base regeneracionista però amb molta indefinició. Tenia el suport del mallorquinisme cultural, d'alguns clergues regionalistes (Antoni M. Alcover) i alguns republicans com Lluís Martí i Antoni Villalonga. La candidatura l'Espurna es presentà a les municipals del maig de 1909 i sols va presentar un candidat –Antoni Quintana Garau– i només obtingué 137 vots i fou clarament superat pels liberals i conservadors. Aquesta candidatura fou producte de la influència de l'experiència de la Solidaritat Catalana. Per més informació vegeu PONS, D.: "L'Espurna: un projecte d'actuació política d'un sector de la intel·lectualitat mallorquina (1909)", *Mayurqa*, 18, (1978), p.93-98.

³²³⁷ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 1980, p.79.

³²³⁸ En general i com ocorre a la resta de l'Estat espanyol algunes bases del partit havien rebut amb entusiasme la idea de "partit únic" ja que havia calat profundament el discurs que la República no arribava a causa dels problemes de desunió. Com hem dit en altres apartats Fèlix Mateu i Pere Ferrer des de *La Voz del Pueblo* (1893-1894) ja fan una crida per la unió i el 1897 els tenim participant en un míting de la Unió Republicana a Palma. Sobre aquesta qüestió a nivell general vegeu: GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2007g, p.141.

espanyolista i centralista que estava fent la Unió Republicana. A *La Actualidad* escrigué l'article "Los males de la patria" on proposà un programa autonomista molt radical:

“La centralización absurda en la forma y despótica en el procedimiento, es el cancer que corroe a los pueblos modernos y la fuente y base de las injusticias y arbitrariedades que aquejan a la sociedad (...). Incompatible con los intereses y libertades locales son los gobiernos civiles según se hallan actualmente constituidos. Los gobernadores representantes de la centralización son la hechura del despotismo y de la arbitrariedad ministerial. (...) En la descentralización no debe haber gobiernos civiles y el ejecutivo provincial se halla a cargo de la diputación nombrada por cada provincia, retribuida por la provincia y revocable por la provincia (...). En la descentralización cada provincia nombra diputados generales suplentes y secretarios de la diputación (...). En la descentralización, cada provincia establece las ferias que juzga útiles a sus intereses, nombra y retribuye sus empleados y dependientes, atiende a su seguridad interior nombrando y retribuyendo la fuerza que juzga conveniente, ejerce la beneficencia y cuida de los campos con arreglo a decretos del congreso provincial; fomenta los diversos ramos de la riqueza pública con arreglo a sus necesidades, son libres todas las industrias, incluso la caza y pesca, y en la centralización el gobernador aprueba el establecimiento de ferias o mercados, el gobierno nombra los empleados retribuidos por la provincia, el gobierno cuida de la seguridad por medio de la Guardia Civil, las cortes establecen leyes uniformes sobre beneficencia y otros ramos, el gobierno establece escuelas de agricultura, y estanca o centraliza el tabaco, la sal y otros géneros. En la descentralización cada provincia es soberana en el orden económico y rentístico, a la par que es autónoma disfrutando de vida propia y en la centralización la cabeza de la provincia estriba en el gobierno supremo. Con el poder centralizador no hay libertad posible; y he aquí que aún establecida una república y cambiando de ministerios cada día no se aminora en lo más mínimo el mal de que nos lamentábamos; pues siguen en pie los mismos vicios y costumbres de que adolecen todas las monarquias y aun las repúblicas, cuando se trata de negar la verdadera autonomía a la provincia, al municipio, a la familia y al ciudadano, libres en cada una de sus esferas”³²³⁹.

No hem d'oblidar que ara Fèlix Mateu era el director d'una publicació de caire socialista –*La Actualidad*– i s'havia acostat al partit socialista i fou on acabà militant entrats al segle XX. Potser se'n havia dut una gran decepció de la Unió Republicana de Mallorca i focalitzà el seu article en la defensa de la descentralització i municipalisme que creia que entendrien i adoptarien de nou els membres de la Unió Republicana que en aquells moments havien fet cas omís en aquesta premissa tan importan pels federals com era la descentralització i l'autonomia. Fèlix Mateu que havia apostat en el decenni dels noranta per la unió dels republicanismes, es decepcionà davant el rumb que estava prenent la Unió Republicana, la qual pareixia haver donat l'esquena a la descentralització. També Antoni Villalonga per aquelles dates escrigué una carta a *La Unión Republicana* defensant que era federalista³²⁴⁰. Sembla que entre 1898 i 1900 la Unió

³²³⁹ *La Actualidad*, 4-06-1898.

³²⁴⁰ Antoni Villalonga deia així: “Presintiendo que solo el gobierno del pueblo por el pueblo, basado en la autonomía municipal y regional, podía prevenir los males que nos afligen y las inmensas catástrofes a que nos ha conducido el centralismo monárquico, he profesado siempre la doctrina federalista dentro la forma republicana, única que

Republicana de Mallorca es situà a l'esquerra però va obviar el desig dels federals de demandar un fort paper a les províncies i els municipis i participaren en alguns conflictes referents a la llengua. Al tombant de segle, la Unió Republicana, féu un gir i mirà d'acostar-se als plantejaments regionalistes però un altre cop desenganaren als republicans socialistes per la manca de polítiques d'esquerra i aquests acabaren a les files del partit socialista. Mentre que ara, a la Unió Republicana, els federals regionalistes hi tingueren un important paper.

Cap al 1900 el Centre Regionalista s'integrà dins la Unió Republicana i no ens ha d'estranyar que tinguessin problemes ja que molts dels socis del Centre Regionalista ni tan sols eren republicans. Aleshores aquell republicanisme federal del vuit-cents, en el qual les seves bases populars hi tenien un paper destacat i eren elles mateixes les que havien de construir un Estat federal de baix a dalt, s'esmicolà i perdé força en favor d'altres propostes impulsades pels republicans liberals progressistes que idearen el canvi però de dalt a baix i amb un paper més fort de l'Estat i amb la massa obrera com a garantia electoral que es veuria recompensada amb les propostes de reforma social que aplicarien sobretot en el camp de la instrucció. Com han apuntat alguns historiadors i ja n'hem fet referència al nostre treball, acabà triomfant el liberalisme progressista i no pas el liberalisme democràtic i popular predicat pels demandes dels republicans federals vuitcentistes³²⁴¹. Entrats al 1900 la Unió Republicana de Mallorca canvià de postura i s'acostà cada vegada més al regionalisme propugnat pel Centre Nacional Català de Prat de la Riba, emprenent la defensa dels interessos materials de Mallorca i representant sectors de la burgesia industrial i mercantil, en propugnar el concert econòmic i el port franc i enviant Lluís Martí al Principat per estrènyer relacions amb Cases Carbó i gent del Centre Nacional Català, el Foment del Treball Nacional i la Lliga de Defensa Industrial i Comercial, entre d'altres. L'autonomista Lluís Martí, republicà federal de la Unió Republicana, arribà a propugnar un autogovern per a les Balears, molt lligat a la resta dels Països Catalans³²⁴². Alguns exemples sobre la proposta de Martí eren aquestes paraules pronunciades en un míting a la barriada palmesana de La Soledat: “no hi ha dubte Catalunya, València i Mallorca arribaran a governar-se totes soles” en són un reflex del seu pensament³²⁴³. Lluís Martí el 1897 havia iniciat el setmanari *La Región*, i es declarava partidari d'un govern local mallorquí, sense donar importància a la forma que adoptés el govern espanyol, explicant-ho de la manera següent:

“Convencidos de que el mal político no reside en una ni otra forma de gobierno sino en la centralización y en el exceso de atribuciones del poder en sus diversas esferas y en la absorción del individuo por el municipio y en la anulación de éste por el estado; en la esfera política el regionalismo de nuestro diario consistirá en solicitar de los poderes públicos un régimen foral

considero capaz todavía a salvar nuestra patria de los múltiple y pavorosos conflictos en que gobernantes ineptos y egoístas la han metido”. Acabava dient que la corrupció i el caciquisme sols desapareixerà amb l'organització regional garantida per la República. A *La Unión Republicana*, 16-01-1899.

³²⁴¹ En el canvi de segle me pareix bastant clar el triomf del liberalisme progressista dintre de la cultura republicana en detriment del liberalisme democràtic. A GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2007g, p.120.

³²⁴² PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 1980, p.82.

³²⁴³ *La Veu de Mallorca*, 21-02-1900.

para nuestro país, tal cual sería hoy si no hubiese interrumpido la vida real del reino de Mallorca el decreto de Nueva Planta³²⁴⁴.

El moviment regionalista a altres indrets com Catalunya ja s'havia començat a dibuixar en el decenni dels 80, a Mallorca es consolidà amb la creació l'any 1898 d'un centre regionalista a Mallorca³²⁴⁵. En un principi les bases obreres del partit federal hi havien de participar. Segons anunciava el setmanari *La Actualidad* els obrers mallorquins, eivissencs i menorquins havien de participar-hi amb les seves associacions obreres per sol·licitar més autonomia. Fins a quin punt van tenir en compte aquestes bases obreres? El 1898 Fèlix Mateu encara creia que els obrers jugarien un paper important en el govern de la província i del municipi però segurament s'acabà desenganant i s'embarcà a formar partit del projecte socialista en el seu darrer intent de resucitar el vell republicanisme vuitcentista. Dintre del partit federal s'acabà imposant el federalisme regionalista, que entre 1898-1900 tractà de definir-se i integrar-se dins la Unió Republicana, la qual en un primers moment fou reticent amb els regionalistes. El setembre de 1898 des del diari *La Unión Republicana* es mostraven molt crítics amb els regionalistes i explicaven allò que entenien ells per regionalisme i expliquen quin tipus de regionalisme volien evitar. Els homes de la Unió Republicana, on hi participaven en gran mesura els federals, acceptaven el regionalisme si aquest era entès com una independència més o menys completa de Mallorca, sota un règim republicà, és a dir un govern del poble amb sufragi universal, llibertat de cultes, de impremta, d'associació, de manifestació, de treball, amb la supressió del servei militar obligatori, la separació de l'Església de l'Estat, etc. amb totes aquestes premisses apuntades deien que clarament eren regionalistes però si per contra regionalisme significava el retrocés i matar el temps escrivint versos en la llengua que parlava Jaume I, aixecar estàtues a Ramon Llull, convents a cada carrer o anar a missa obligatòriament els matins i ressar els horabaixes el rosari, dividir la societat en botifarres, menestrals, mercaders, ciutadans, clergues, pagesos, maçons, heretges, catòlics, blancs i negres, etc. era retornar a la situació del temps de Carles II que era allò que creien que havien votat els regionalistes catalans a Manresa. Els republicans de la Unió Republicana no estaven gens convençuts i titllaven que entre els promotors del nou partit hi havia persones que en política i religió no els agradaven ni una mica i deien així:

“Por de pronto vemos entre los promovedores del nuevo partido a personas (respetabilísimas como tales previamente) que en política y en religión nos tienen algo escamados y como no creemos en el milagro de que los hombres cambien de ideas (aunque sea muy fácil cambiar de partidos) nos parece que en eso de regionalismo hay muchos poetas, o sean ceros a la izquierda, muchos mercaderes que esperaran algún negocio y muchos jesuítas que ya sabemos lo que son, y luego la masa neutra, inconsciente, movediza y bullanguera que va adonde le llevan, como

³²⁴⁴ PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 1980, p.202-203.

³²⁴⁵ “Por diferentes grupos se trata de la organización de un “centro regionalista” donde tengan cabida todas las representaciones obreras de los pueblos para solicitar la autonomía de los poderes públicos. (...) Que se trabaja asiduamente en la redacción del proyecto de constitución de la región balear, al cual se le dará la mayor publicidad posible, convocando meetings en los pueblos, y uno magno en la capital que se procurará sea definitivo (...). La organización será provincial y, por lo mismo, entraran a formar parte de ella nuestros hermanos de Mahón e Ibiza. A *La Actualidad*, 16-04-1898.

primera materia explotable, alucionándole con la promesa del oro y del moro (...) Deben pues esos regionalistas, manifestar claro y concretamente lo que quieren, e interín nos permitiremos creer que se trata de una nueva forma de la farsantería convencional mallorquina y suscitar obstáculos al partido republicano, único, llamado a salvar a la isla y a quien nadie adelanta en regionalismo en el buen sentido de la palabra”³²⁴⁶.

Davant les crítiques llançades des de la Unió Republicana, els regionalistes s’anaren definint i acostant cap als republicans i dos anys després entraren a formar-ne part. El 1901 la Unió Republicana de Mallorca es definia com a partit autonomista i partidari que Espanya es constituís en diversos Estats amb sobirania pròpia per tal de decidir de tots absolutaments tots els seus particulars interessos: dret, administració, tribunals, forces públiques, cultural. Aquests Estats particulars havien d’estar sotmesos a un Estat general, també autònom en les seves funcions delegades i acabava:

“Así, cree nuestro partido, coincidiendo con manifestaciones políticas que en estos últimos tiempos han exteriorizado en Cataluña, Vizcaya, Galicia y Mallorca, que España a ejemplo de Suiza y los Estados Unidos puede llegar a ser una nación grande y vigorosa con todas las ventajas que le da su gran extensión sin renunciar a los beneficios que en sí llevan los Estados pequeños y que la experiencia de muchos siglos en Suiza, y de más de una centúria en América han demostrado ser condición indispensable para la libertad individual, para el progreso político y para la cultura de la humanidad”.

En aquest article acaben defensant una República mallorquina dintre de l’Estat espanyol³²⁴⁷. I en la mateixa línia recuperem part d’un article on també feien esment de la necessitat d’acabar amb el centralisme i crear una regió autònoma:

“Sólo el hombre Autónomo puede ser libre, sólo la Ciudad autónoma puede desarrollarse segun las leyes naturales, solo la comarca autónoma puede alcanzar el máximo grado de poderío y riqueza compatible con su especiales facultades (...) Mallorca nunca será nada con el actual régimen, su felicidad está supeditada al interés de las regiones hegemónicas, somos extranjeros en nuestra patria, somos miserables a pesar de nuestra riquezas, nuestra esclavitud ha sobrevivido a las leyes abolicionistas”³²⁴⁸.

Dins el moviment regionalista mallorquí a més de Lluís Martí, un altre dels homes que féu costat en aquest fou el federal Benet Pons Fàbregues. El primer, Lluís Martí Ximenis (1854-1922) era militar de carrera, va lluitar contra els carlins en la guerra civil del temps de la Primera República. Es va cansar de la milícia i va estudiar per advocat i s’instal·là a la Ciutat de Mallorca³²⁴⁹. Admirador primerenc del catalanisme, a Mallorca intentà, des de la banda

³²⁴⁶ Article editorial titulat “Regionalismos” a *La Unión Republicana*, 27-09-1898.

³²⁴⁷ Article titulat “La República mallorquina” publicat a *La Unión Republicana*, 8-07-1901.

³²⁴⁸ Article titulat “Mallorca esclava” publicat a *La Unión Republicana*, 20-11-1902.

³²⁴⁹ Segons la seva *Hoja de Servicios*, havia nascut a Palma dia 28 de gener de 1854 i era fill de Josep i Catalina. El febrer de 1875 era alferes de les milícies provincials i apartir de desembre de 1875 fou alferes d’infanteria. El març de

republicana –que mai no abandonaria- acostar el federalisme mallorquí al regionalisme catalanista. Les seves idees sobre l'organització de l'Estat anaven dirigides a aconseguir una república hispànica semblant a Suïssa, tal com exposava en els seus articles i conferències, concretament la que va publicar amb el títol de *El regionalisme a Anglaterra i Suïssa* (1909). Les seves campanyes perquè a l'Ajuntament de Ciutat de Mallorca s'hi pogués parlar la llengua de Mallorca tingueren èxit i foren populars. Juntament amb Francesc Garcia Orell i Jeroni Pou Magraner, va ésser el director de la majoria republicana durant aquells anys que va exercir el govern de la ciutat. Durant les festes de la Solidaritat Catalana, en representació de Mallorca, va assistir a Barcelona als actes que es feren, la qual cosa provocà una gran protesta per part dels grups polítics conservadors mallorquins. Fou un gran amic de Francesc Cambó i a través d'aquella amistat s'intensificaren les relacions entre sectors mallorquins i del Principat. L'any 1909 fou un dels principals activistes de la campanya L'Espurna. L'any 1911 fou nomenat president de la Junta Municipal Republicana de Mallorca i les seves preocupacions polítiques d'aquells anys el dugueren a col·laborar amb els socialistes³²⁵⁰, els republicans aquell any formaren una coalició republicana-socialista.

Pel que fa a Benet Pons Fàbregues (1853-1922), aquest es decantà cap a postures regionalistes segurament ja en el decenni dels 80 i era coneixedor de les polítiques federals i catalanistes que duia a terme Josep M. Vallés i Ribot a Catalunya. Benet Pons Fàbregues va néixer a Palma el 10 de desembre de 1853. El seu pare era el maonès Benet Pons Fàbregues i la seva mare Mariana Fàbregues Santander. El matrimoni vivia a Maó, però poc abans de néixer Benet varen passar a Palma perquè la futura mare pogués tenir la companyia i el suport de la seva família. Poc després, tota la família passà a Maó, on es desenvoluparia la infantesa de Benet Pons³²⁵¹. Conegué les idees republicanes a Maó, una ciutat amb una forta empenta republicana els anys del Sexenni. A la seva tornada a Mallorca, Benet Pons estigué molt en contacte amb el seu oncle Antoni Villalonga Pérez. Una germana de la seva mare, Teodora Fàbregues Santander, es casà el 1855 amb Antoni Villalonga Pérez. Benet Pons era el nebot d'un dels líders del republicanisme federal mallorquí i també era cosí del fill d'aquests, Francesc Villalonga Fàbregues que també simpatitzà amb els ideals republicans³²⁵². Benet Pons Fàbregues havia estudiat a Barcelona, Saragossa i Madrid i obtingué els títols d'advocat i d'arxiver-bibliotecari.

1876 aconseguí el grau de tinent després d'haver lluitat a la guerra carlina. Estigué destinat a Mallorca, Navarra, Logronyo i més endavant al Regiment d'Infanteria de les Antilles fins el novembre de 1878 i també estigué a València. Havia entrat en el Regiment d'Infanteria de les Antilles el juny de 1877 en classe d'alferes. El 1879 es donà de baixa de l'exèrcit. Paral·lelament havia compaginat la carrera militar amb la carrera de dret, la qual començà a estudiar el 1876. Arxiu General Militar de Segovia (AGMS), *Hoja de Servicios de Luis Martí Jimenez*. En les obres contemporànies al personatge apareix el segon llinatge com Ximenis. Per més informació sobre Lluís Martí vegeu: MARIMON, A.: *Op. cit.*, 2003, p.141-156.

³²⁵⁰ MIR, G.: *Op. cit.*, 1990, p.350.

³²⁵¹ MARIMON, A.: "Nota biogràfica sobre Benet Pons i Fàbregues" a SERRA, S. (ed.): *El món dels professionals i dels intel·lectuals: Benet Pons i Fàbregues (1853-1922)*. Palma, Fundació Emili Darder, 1999, p.11.

³²⁵² Francesc Villalonga Fàbregues fou un dels més influent en la unió dels grups republicans a finals del segle XIX, que aconseguiren guanyar les eleccions a l'Ajuntament de Palma, duent a terme una pràctica política en molts de sentits clarament autonomista i influïda per tot quan passava a Catalunya. Amb la crisi de la Restauració que s'inicià l'any 1917 va radicalitzar les seves posicions autonomistes. L'any 1931 va ser elegit regidor de l'Ajuntament de Palma i arran de la mort del socialista Llorenç Bisbal va ser-ne elegit batlle. MIR, G.: *Op. cit.* 1990, p.355.

El 1880-1883, Benet Pons fou un dels impulsors de la reorganització del partit federal. El 1880 el jove Benet Pons es va convertir en el director del diari republicà federal *El Comercio* (1880-1883). Aquest diari que tenia un tiratge de 400 exemplars va desaparèixer el 1883. El 1884, protestà enèrgicament i dimití dels seus càrrecs al si del republicanisme federal quan aquest partit es manifestà durament contra el culte de la Mare de Déu. *La Autonomía* havia estat excomulgada per aquest fet i tenia una línia marcadament anticlerical que Benet Pons Fàbregues devia rebutjar. A partir de 1890 dirigí *Las Baleares* que comptà amb l'ajut de Lluís Martí en qui compartí distints projectes periodístics entre d'altres col·laboradors. *Las Baleares* durà fins el 1896 moment en què fou substituït per *La Unión Republicana*. A partir d'octubre de 1893, Benet Pons fou director del diari *El Liberal Palmesano*, l'òrgan de premsa dels liberals mauristes-gamacistes, que eren considerats aleshores pels republicans el grup polític més caciquista de l'illa. S'ha de dir que un dels anteriors directors del diari havia estat Pascual Ribot, considerat pel republicanisme el polític més corrupte de l'illa. Pareix ésser que fou el mateix Antoni Maura qui oferí la direcció d'*El Liberal Palmesano* a Benet Pons i que aquest acceptà a condició que no s'atacàs al republicanisme i que pogués continuar com a director de *Las Baleares*. El seu cap de redacció en *El Liberal Palmesano* va ésser Bartomeu Sureda³²⁵³. El 1897 Benet Pons i Lluís Martí col·laboren estretament amb el setmanari regionalista *La Región*. Feia poc que els republicans s'havia unificat sota les sigles Unió Republicana. A Mallorca els principals dirigents d'aquesta formació foren Jeroni Pou, Lluís Martí i Francesc García Orell. El 1897 n'era president el federal Antoni Villalonga, que des dels seus inicis, el 1896, s'havia negat a entrar a la formació defensant els postulats piimargallians, però entrats al segle XX davant l'embranchida que prenien les idees regionalistes, no dubtà en sumar-se al projecte regionalista mallorquí que engegaren els federals i fins i tot el 1909 formà part de la candidatura regionalista L'Espurna. Dins el camp regionalista es publicà també la revista *Nova Palma*. Fou una de les principals plataformes d'expressió de la generació modernista, regionalista i regeneracionista mallorquina. Entre d'altres, hi col·laboraren Miquel dels Sants Oliver, Joan Torrandell, Gabriel Alomar, Lluís Martí i Fèlix Escalas³²⁵⁴. A partir d'aquí totes aquestes qüestions com el problema social passà a una plana secundària i centraren els seus esforços en defensar la llengua, l'autonomia de Mallorca, etc. En un article publicat a *Nova Palma* s'agraeix al bisbe per la introducció de la llengua i la història de Mallorca en el pla d'estudis del Seminari de Mallorca. També denúncien la situació de diglòssia que es viu a Mallorca. Benet Pons durant la Restauració ja havia fet denúncia del centralisme que es vivia a l'illa: havia criticat la implantació del Banc d'Espanya a Palma, el control estatal dels ajuntaments i la desamortització dels béns comunals, etc. A partir d'ara, i amb 45 anys d'edat, ens diu que es mostra més autonomista i regionalista que mai, i escriu el seu primer article en català. D'altra banda, Benet Pons ja havia estat molt allunyat del republicans radicals i anticlericals, enemics de l'Església catòlica i dels seus representants. Professionalment fou arxiver de l'Ajuntament de Palma des de

³²⁵³ MARIMON, A.: *Op. cit.*, 1999, p.16.

³²⁵⁴ *Idem*, p.17.

1899 fins el 1912. El febrer de 1896 fou nomenat cronista de la Universitat i Regne de Mallorca, càrrec que mantingué fins a la seva mort (1922). De 1909 a 1922 ocupà el càrrec de secretari de l'Ajuntament de Palma i abandonà la seva tasca d'arxiver. A començaments del 1909, pronuncià una conferència de caràcter regionalista en el Centre Català de Mallorca titulada "Sociología del regionalisme". Aquesta conferència formà part d'un cicle on també hi participaren Antoni Maria Alcover, Lluís Martí, Llorenç Riber i Miquel Ferrà. Dos d'ells, tant Antoni Maria Alcover com Llorenç Riber eren membres de l'Església mallorquina. En aquesta conferència –Benet Pons- reivindicà l'antiga Corona d'Aragó, on considerava que convivia en plena llibertat i autonomia Catalunya, Aragó, Mallorca i València. Ni tan sols no es va reprimir de lloar l'imperialisme catalanoaragonès per terres d'Itàlia i Grècia. Després, en aquesta mateixa conferència, féu una lectura en clau federal de la història dels territoris hispànics. Des de la diversitat dels pobles ibers a la diversitat dels regnes cristians medievals, tota la història semblava rebutjar el centralisme. Benet Pons recordà que Mallorca fou el "darrer racó d'Espanya" que se sotmeté al Borbó que imposà l'esperit uniformista francès"³²⁵⁵. A la conferència "Sociología del regionalismo" lloà la Solidaritat Catalana, el primer front unitari català creat el 1906, perquè havia sabut posposar les diferències dels distints grups polítics d'acord amb el comú "amor a la regió". Segons Antoni Marimon no es té constància que Benet Pons donés suport a la candidatura de L'Espurna en els comicis municipals de maig de 1909. Aquesta candidatura, que es presentava únicament en un districte de Palma, va ésser la primera que va tenir un caràcter exclusivament nacionalista. Alguns republicans federals, com Lluís Martí i Antoni Villalonga li donaren suport, en contra de l'opinió de la direcció del Partit Republicà³²⁵⁶. L'abril de 1911, era membre del Comitè de la Conjunció Republicano-Socialista de Mallorca³²⁵⁷. En aquella època, l'auge del republicanisme radical, que volia imitar les formes del lerrouxisme, provocà fortes divisions al si del republicanisme mallorquí. Va ésser en aquell moment quan publicà un article en el setmanari republicà *El Ideal* on lamentà la divisió dels republicans i criticà durament els radicals, que a Palma presentaren candidats precisament en els districtes on es presentaven candidats que eren fidels al Comitè del Partit Republicà. Segons Benet Pons els radicals eren uns "revoltosos que increparon a los hombres más prestigiosos del partido"³²⁵⁸. Al revès, el republicà Jeroni Pou criticà el maig de 1909 la candidatura de L'Espurna per considerar-la antiliberal i clerical. Poc després de les eleccions i del fracàs dels regionalistes, una assemblea de la Unió Republicana optà per considerar que Lluís Martí s'havia separat del partit, que no hi podia haver cap mena d'acord amb candidats "eclesiásticos y antiliberales aunque se pretenda disfrazarlos con el color de autonomista", i que el partit "acuerda reiterar sus ideales autonomistas y descentralizadores"³²⁵⁹. El gener de 1913, Benet

³²⁵⁵ *Idem*, p.21.

³²⁵⁶ Citat per PONS, D.: *Op. cit.*, 1978, p.93-99.

³²⁵⁷ GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 1973, p. 65.

³²⁵⁸ MARIMON, A.: *Op. cit.*, 1999, p.22.

³²⁵⁹ MARIMON, A.: "Republicans nacionalistes a Mallorca entre el 1906 i el 1910" a *Els orígens del republicanisme nacionalista. El Centre Nacionalista Republicà a Catalunya (1906-1910)*. Barcelona, Centre d'Història Contemporània de Catalunya; Generalitat de Catalunya, 2009b, p.266.

Pons encara era membre d'una comissió mixta, de republicans fidels a la direcció i radicals, per intentar reorganitzar el partit republicà. Però no foren els republicans radicals els que s'escindiren de forma permanent del partit, sinó els més moderats que, l'agost de 1913, crearen el Partit Reformista. Aquest partit fou impulsat a Mallorca per Jeroni Pou –l'artífex de la Unió Republicana el 1896–, Ferran Pou i Bartomeu Castanyer i el seu líder estatal era Melquíades Álvarez. Altres dirigents mallorquins destacats eren l'advocat Antoni Pou, els comerciants Bernat Obrador i Josep Quetglas, els metges Joan i Miquel Triay Barceló, els industrials Pau Vadell i Antoni Coll Manresa, l'apotecari Josep M. Llorens i el mateix Benet Pons Fàbregues. Els reformistes s'escindiren en bona part a causa dels enfrontaments amb el dirigent republicà de tendència radical Francesc Julià. Els radicals es mostraven decididament anticlericals mentre els que s'escindiren vers el reformisme eren molt més tolerants amb la qüestió religiosa. Així, el regidor Bernat Obrador havia demanat que se subvencionàs el Patronat Obrer³²⁶⁰. Els reformistes eren partidaris de col·laborar amb el sistema de la Restauració i, en especial amb el Partit Liberal. Més endavant, el gener de 1919, Benet Pons participà activament en la campanya autonomista que implicà la creació d'una mena de bloc autonomista que uní als regionalistes del Centre Regionalista, els republicans, els reformistes i els qui havien estat els reformistes dissidents (que s'havien negat a unir-se amb els datistes d'Eduardo Dato). El 5 de gener de 1919 es va celebrar en el Gran Hotel de Palma un important acte autonomista. Hi assistiren, entre d'altres, Benet Pons, el regidor regionalista Bernat Obrador, l'ex-senador reformista Jeroni Pou, els ex-regidors republicans i destacats federalistes Francesc Villalonga i Lluís Martí, el republicà radical Josep Cirer Sumandi, que ara es proclamà federal³²⁶¹, Guillem Forteza, president del Centre Regionalista, l'escriptor Joan Estelrich i el folklorista i músic Antoni Pol. Aquests dos darrers també eren del Centre Regionalista. Al final, Benet Pons va resumir l'esperit de la campanya autonomista i afirmà que calia lluitar per una Mallorca autònoma, independent, federada a una Catalunya autònoma, independent, i amb les altres regions que gaudissin d'autonomia³²⁶². En una conferència realitzada el gener de 1919 sobre el dret foral i l'autonomia a Mallorca Benet Pons definí els seus ideals com a progressistes i federalistes i afirmà que “som autonomista fa cinquanta anys”. El seu autonomisme partia de l'ideal federalista del pacte entre iguals:

“Si s'arriba a realitzar la unió de Portugal amb Espanya formant una confederació, ¿qui pretindrà que Castella podria imposar al poble portuguès autoritats i funcionaris que parlessin en

³²⁶⁰ PEÑARRUBIA, I.: *Els partits polítics davant el caciquisme i la qüestió nacional a Mallorca (1917-1923)*. Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat, 1991, p.505-506.

³²⁶¹ Josep Cirer Sumandi dirigí el setmanari *El Abuelo* (1918-1919). Inicialment va aparèixer com a independent, però passà a declarar-se “republicà federal autonomista”, defensant les posicions dels federals històrics de Mallorca que havien evolucionat cap a l'acceptació de determinats plantejaments autonomistes. MIR, G.: *Op. cit.*, 1990, p.357.

³²⁶² Per exemple s'envià després de l'acte un telegrama al president de la Mancomunitat de Catalunya Josep Puig i Cadafalch: “Reunides persones qualificades dels partits regionalista, republicà, reformista i federal acorden intensificar campanya per autonomia integral de Mallorca i comunicar-vos confiança d'obtenir el triomf confederat amb Catalunya”.

forma que no s'entenguessin els uns als altres? Això no és per a nosaltres més just ni més evident quan es tracta de Mallorca, de València, de Catalunya, de Galícia, de Biscaia”³²⁶³.

El 3 de gener de 1919 Benet Pons havia enviat una carta a Maura on li demanava suport per a implantar una Mancomunitat Balear. Quan Maura assolí novament el poder, d'abril a juliol de 1919, frustrà completament les esperances dels regionalistes. El seu govern, marcadament dretà, no va fer res a favor de la descentralització i es caracteritzà pel seu clericalisme i caciquisme.

Un altre dels personatges dins aquesta evolució del federalisme cap al catalanisme del segle XX fou el mallorquí Gabriel Alomar Villalonga (Palma, 1873- El Caire, 1941). Residí majoritàriament a Barcelona, i representà el vessant socialista del catalanisme. Durant la Segona República visqué a Mallorca. Milità a la Unió Socialista de Catalunya (USC), escissió catalanista del PSOE (fundada el 1923). Aquest prologà una selecció d'articles de Pi i Margall el 1908³²⁶⁴ i també es reclamaren des la USC hereus del llegat federalista. Abans havia participat dins la Unió Federal Nacionalista Republicana (1910). Seria interessant veure si la proposta de Gabriel Alomar tingué seguidors a Mallorca i en tot cas, conèixer qui foren els homes que recuperaren el vessant socialista del federalisme mallorquí.

En general a Mallorca es visqué un procés similar amb Catalunya respecte al catalanisme. Pi i Margall –el teòric del federalisme- estava convençut que federalistes i regionalistes partien d'una idea comú respecte a l'organització territorial de l'Estat i podien esser aliats naturals front a la monarquia centralista de la Restauració. Plogueren també algunes crítiques, com l'editorial publicada a *El Nuevo Regimen* dedicat a les Bases de Manresa (1892) on saludava al nou moviment a l'hora que criticava la indeterminació, la falta d'orientacions i directrius clares dels “regionalistes” que deriva del fet que “no son demòcrates, sino tradicionalistes”. En els diversos articles publicats a l'òrgan de Pi i Margall entre 1897 s'observava amb atenció l'evolució del moviment, defensava als catalanistes de les acusacions de “separatisme” de la premsa madrilenya i animava als avanços cap a postures més democràtiques³²⁶⁵. Es criticava en general aquesta manca de sensibilitat cap a la democràcia i al socialisme del què es fonamentava el partit federal. Els federals per exemple a Catalunya veren als regionalistes com una força conservadora i reaccionària. Sobretot els de la Lliga, front aquest regionalisme conservador, monàrquic i confessional hi havia la figura de Rovira i Virgili, el principal teòric del nacionalisme progressista, republicà i laic i que reclamà l'herència de Pi: “Nosotros somos nacionalistas federales y aspiramos a la plena autonomía de Catalunya dentro de la federación ibérica, no ya española. Aceptamos, en su totalidad, la atribución de funciones que Pi y Margall hacía al Estado central, al Estado regional y al Estado municipal. Y no sabemos convencernos de que esto sea separatismo (...) Como profetizó Pi y Margall, el gran vidente, en el federalismo

³²⁶³ MARIMON, A.: *Op. cit.*, 1999, p.25.

³²⁶⁴ Es tractava del pròleg a la antologia *Artículos. F. Pi y Margall*. Barcelona, Tipografía l'Anuari, 1908.

³²⁶⁵ SANTAMARIA, A.: *Op. cit.*, p.50.

está la solución práctica y liberal del complicadísimo problema de las nacionalidades”³²⁶⁶. Potser el perfil de Benet Pons Fàbregues s’assembla al de Rovira i Virgili en la última etapa de la seva vida.

Com hem apuntat línies més amunt el llegat del federalisme fou reivindicat per anarquistes, catalanistes i republicans socialistes. Després de la mort de Francesc Pi i Margall (1901) el Partit Republicà Federal entrà en un procés de dissolució. En el cas de Catalunya el partit tenia una important base en les masses populars i acabà essent absorbit pel lerrouxisme. A més del gir cap al regionalisme, es produí el gir dels federals cap al lerrouxisme. A Mallorca aquest grup degué girar entorn de Francesc Julià del partit zorrillista, els quals es mostraren crítics amb els federals regionalistes i els titllaren d’antiliberals i clericals. L’absorció dels nuclis federals pel lerrouxisme començà a produir-se en el moment en què Alexandre Lerroux inicià les seves activitats propagandístiques a gran escala a Barcelona i especialment a partir de la mort de Pi³²⁶⁷. I és que no tots els federals foren a parar –en el cas de Catalunya- a la Solidaritat. Per exemple l’ex federal intransigent Nicolás Estévanez figurà a les eleccions de 1907 en la candidatura per Barcelona de Sol y Ortega, Lerroux, Mir i Peiró i Serrallera³²⁶⁸. En el cas de Mallorca sembla que l’alineació amb la Solidaritat Catalana dels republicans fou unànime i es tractava d’un moment en el qual els federals regionalistes dominaven dins la Unió Republicana, cosa que no havia passat als inicis de la formació on hi predominaren algunes actituds anticatalanistes. Dins la Solidaritat Catalana hi militaven totes possibilitats en favor de Catalunya, això suposà actuar al costat de la dreta.

Anys després, com hem dit, sorgiren partits com Unió Federal Nacionalista Republicana (1910) on s’hi retrobaven antics federals com Lluhí i Rissec, Joan Maria Bofill, Vallés i Ribot, Roig i Armengol, Junoy, Pere Coromines i el mallorquí Gabriel Alomar Villalonga. Aquests esdeviniren un dels hereus més directes del federalisme. En el cas del mallorquí Gabriel Alomar, no va ocupar mai càrrecs en el si del republicanisme mallorquí però el seu prestigi com a intel·lectual inequívocament d’esquerres fou enorme a Mallorca i, sobretot des del 1904, també a Catalunya. Alomar a Mallorca fou molt criticat pels sectors més clericals, però reivindicat pels sectors més progressistes, republicans i socialistes. Per exemple, quan la Unió Republicana commemorà el primer aniversari de l’execució de Francesc Ferrer i Guàrdia, hi assistí “el gran literato y escritor brillante Gabriel Alomar, asiduo col·laborador de *El Ideal*”³²⁶⁹. Com hem apuntat resta per estudiar el grup d’homes de la Unió Republicana –si n’hi hagué- que donaren suport a les idees d’Alomar i al partit Unió Federal Nacionalista Republicana creat el 1910. Partit que fou l’herència més directe del federalisme i nacionalisme que imperà també a Mallorca.

³²⁶⁶ *Idem*, p.62.

³²⁶⁷ JUTGLAR, A.: *Op. cit.*, 1975, Vol. II, p.739.

³²⁶⁸ *Idem*, p.789.

³²⁶⁹ MARIMON, A.: *Op. cit.*, 2009b, p.269.

D'aquella cultura republicana democràtica i popular que romania en el si del Partit Republicà Federal de Mallorca (que hem analitzat des de mitjans segle XIX) durant la Restauració convisqué amb un sectors molt més moderat encapçalat per la burgesia mallorquina defensora de la descentralització i demandant de més autonomia per desenvolupar la riquesa i comerç de Mallorca i que era el que tenia el control del partit i que durant la crisi finisecular evolucionà cap a postures regionalistes com fou el cas del grup lligat a Antoni Villalonga, Benet Pons i Lluís Martí. Aquests tingueren en compta la qüestió social però sovint anteposaren les seves preocupacions autonomistes i les seves propostes econòmiques en el marc d'un Estat federal, on Mallorca havia d'esdevenir un estat autònom. Per contra, aquells que eren partidaris de la defensa d'una democràcia, d'un federalisme d'arrel popular i d'un socialisme acabaren militant a les files del Partit Socialista de Mallorca. La Unió Republicana –que aglutinava regionalistes, federalistes i radicals- en el seu programa també tenien com a prioritat dur a terme una política a l'esquerres defensant la millora de les classes socials més desvalgudes però van perdre de vista el vessant socialista i el situaren en un segon plànol i també ho feren amb el vessant anticlerical, que havia estat tan fort durant el Sexenni i durant la primera etapa de la Restauració. El vessant socialista fou recollit per antics federals i socialistes mallorquins que passaren a militar al partit socialista i que a principi de segle XX aconseguiren entrar a formar part del govern municipal i a jugar un paper clau en la política balear. Alguns dels ex federals foren Francesc Roca Hernández, Fèlix Mateu Domeray i Pere Ferrer Pujol³²⁷⁰. Aquests grup sí que recollí la premissa de l'anticlericalisme. Més endavant, cap el 1910, s'ha de tenir en compte l'aposta de Gabriel Alomar amb la Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR) representant del nacionalisme d'esquerres i la repercussió que pogué tenir a Mallorca.

³²⁷⁰ En el cas de Pere Ferrer degué exercir una doble militància ja que sembla romandre en el partit republicà local d'Andratx i fins i tot el 1930 es nomenat president honorari però alhora és un dels col·laboradors de la publicació socialista *El Obrero Balear* (1900-1936). De la seva biografia se'n tenen poques dades, però ultimament des de l'Ajuntament d'Andratx s'ha impulsat la reivindicació de la seva figura i han fet difusió de la seva obra escrita. Pere Ferrer Pujol va estudiar la carrera de medicina a Barcelona i al 1879 va retornar al poble a exercir com a metge fins a la seva mort l'any 1936. A la seva joventut va entrar en contacte amb la ideologia republicana i va formar part del Partit Republicà local del que va ser nomenat president d'honor l'any 1930. Dins d'aquest vessant polític es destacable que va ocupar el càrrec de batle entre els anys 1885 i 1886. Pere Ferrer va participar en tots els projectes culturals i educatius que es varen iniciar al poble, pronunciant conferències, fomentant l'associacionisme i participant tant a la premsa palmesana, per exemple *El Obrero Balear*, com l'andritxola. Ell va ser l'artífex de la fundació de la primera publicació periòdica del municipi al 1912, *Villa de Andraig*, i la seva col·laboració amb la premsa del municipi va ser constant. L'any 1929, en motiu del 50è aniversari al món de la medicina, el poble d'Andratx va retre homenatge al metge Ferrer mitjançant una subscripció popular destinada a la publicació de dos llibres de l'autor. *Divulgaciones higiénicas*, editat per l'Impremta d'Antoni Calafell, recollia els seus articles sobre higienisme publicats al setmanari *Andraitx*. *Divulgaciones sociales*, editat per la Tipografia de Sebastià Ferragut, era una recopilació de la seva secció sobre temes socials publicada al desenari *Maricel*. Sembla que aquests textos també havien estat publicats a *El Obrero Balear*. La informació sobre aquest personatge quedà recollida a MARTORELL, C.: *Op. cit.*, 2014c, p.43.

EPÍLEG: QUI EREN ELS REPUBLICANS FEDERALS MALLORQUINS? CANVIS AL LLARG DEL SEGLE

La base social del republicanisme federal a Mallorca com a la resta de l'Estat espanyol abastava un ventall social ampli que anava de la mitjana burgesia a les classes populars. A Mallorca estava composta per industrials, comerciants, hisendats, advocats, metges, mestres, botiguers, menestrals, artesans, obrers de la fàbrica i pagesos. Amb la peculiaritat -a diferència d'altres indrets- que hi predominaven en aquella cultura d'arrel popular, els sectors de la petita i mitjana burgesia mallorquina. En el cas català, entre la capa dirigent i més professionalment política del republicanisme, era una excepció trobar algun gran comerciant, industrial important o professional liberal d'èxit i relació intensa amb l'elit econòmica i social de la societat burgesa del moment i cal destacar la importància que aquest moviment polític comptés entre els seus portaveus amb treballadors i homes de brusa; no ja en els òrgans directius propis, sinó en la Diputació i l'Ajuntament i fins la màxima representació a les Corts. Aleshores, a Catalunya qui composava la militància republicana eren molts menestrals, botiguers, artesans i obrers, i molts joves, procedents d'aquest ambient popular i urbà, interessats, els uns, per la literatura i les feines més culturals i de lletra, i d'altres dedicats a tasques professionals i tècniques més o menys qualificades. Hi havia algun burgès i algun industrial de pes, però l'important no era això³²⁷¹. En el cas de Mallorca ocorre el contrari, si observem la procedència social dels principals dirigents del republicanisme mallorquí molts eren importants comerciants, industrials, hisendats o homes de professions liberals. Ara bé, també la base d'aquell republicanisme estava formada per botiguers, artesans i obrers de la fàbrica i del camp, però a diferència de Catalunya els principals dirigents no eren els treballadors o homes de brusa.

A Mallorca a la primera línia del republicanisme hi havia homes com Miquel Quetglas Bauzà

³²⁷¹GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2003a, p.90.

(1826-1872) que regentava una farinera, el seu germà Joaquim Quetglas Bauzà, comerciant que fou president de la naviliera El Isleño, Ignasi Vidal Bennàssar que era un industrial del ferro, Antoni Pericàs Sastre -regentava una empresa de fabricació de cordills³²⁷²-, Antoni Villalonga Pérez, noble, Eusebi Pascual Orrios director de l'empresa Societat d'Enllumenat per Gas, Epifani Fàbregues Santander que era propietari, Fèlix Duval Oliver, un altre propietari i empleat de la Diputació Provincial, Rafel Manera Serra-metge-, Guillem Serra Bennassar -metge-, Lluç Tortella Pujol -comerciant i propietari d'una fàbrica de sabó-, Joaquin Estrada, comerciant, Josep Guarro Figuera també comerciant de cafè i hi havia algun botiguer -com els famosos germans Miró presents en els cercles democràtics a meitat del vuit-cents, etc. Mentre que aquells republicans més socialitzants com Joan Roca Pascual o bé Fèlix Mateu Domeray (1850-1926)³²⁷³ havien intentant viure del món de la premsa³²⁷⁴ però alguns com Fèlix Mateu ho compaginava amb la tasca de mestre a les escoles obreres que organitzava dintre de les societats de socors mutus com la Unió Obrera Balear (1881-1886). Més endavant, després d'haver dirigit *La Actualidad* (1898-1900), inicià una nova etapa a Barcelona la qual desconeixem i el 1909 esdevingué conserge de l'Escola Professional de Comerç de Palma fundada el 1907. Fèlix Mateu Domeray exercí de conserge des del curs 1909-1910 fins el curs 1924-1925 moment en què fou jubilat³²⁷⁵. Més endavant, durant l'etapa de la Restauració, Benet Pons Fàbregues, de formació advocat, a diferència dels primers periodistes republicans del Sexenni aconseguí dedicar-se professionalment a la premsa. Dirigí les principals capçaleres republicanes: *El Comercio* (1880-1883) o *Las Baleares* (1890-1896). Feines que compaginà amb la seva tasca d'arxiver de l'Ajuntament de Palma i més endavant de secretari d'aquest consistori.

Els homes provinents de sectors socials més modestos normalment mai figuraren a la capçalera del PRDF mallorquí, però foren una massa important i hi trobem algunes excepcions en el cas dels sabaters Miquel Payeras Llabrés o Sebastià Bauzà Quetglas que foren secretaris del Comitè Republicà Federal de les Balears durant el Sexenni. Ara bé, el col·lectiu de menestrals i treballadors de la fàbrica o el camp sí que eren presents no en la direcció general del partit sinó en els espais i comitès locals d'algun poble i inclús de Ciutat.

En general a Mallorca el republicanisme estigué controlat pel sector benèvol³²⁷⁶ i l'intransigent -

³²⁷² Pericàs y Compañía (1870) i Hijos de la Viuda de Pericàs (1874). Recordem que Antoni Pericàs Sastre fou secretari del Casino Republicà i que la seu de la fàbrica fou un dels indrets on els republicans del tercer districte de Palma hi celebraven les seves reunions. Més informació sobre dites empreses: ESTELRICH, L.M.: *Op. cit.*, p.65.

³²⁷³ El 1873 Fèlix Mateu Domeray tenia 24 anys i de professió era mestre. Ens dona aquestes dades quan s'afilia a la milícia de voluntaris de 1873. Aleshores calculem que nasqué el 1849 o el 1850 i morí segons les aportacions de Joan Tomàs Martínez el 1926. Segons Joan Tomàs Martínez, Fèlix Mateu Domeray neix el 1850 i mor el 1926. A MARTÍNEZ, J.T.: *Op. cit.*, p.24.

³²⁷⁴ Una part ben important dels republicans joves del Sexenni tingué en la premsa, i en les imprentes, un espai de difusió i malviure laboral important. GABRIEL, P., *Op. cit.*, 2003, p.90.

³²⁷⁵ Per R.O. del 6 d'agost últim foren jubilats D. Fèlix Mateu Domeray i D. Bartomeu Nadal Ferrer, conserge i bidell respectivament d'aquesta escola, els quals cessaren els seus càrrec el dia 10 del mateix mes. A *Escuela profesional de Comercio de Palma de Mallorca. Memoria correspondiente al curso de 1924 a 1925*. Palma de Mallorca, Imprenta de Francisco Soler Prats, 1925, p.6

³²⁷⁶ Tot i que hem vist com seguiren ben de prop als intransigents de *El Estado Catalan*. En general els republicans balears no crearen grans aldarulls però cap a 1873 ja es veia un grup compromès amb la intransigència -més

el més socialitzant- és a dir defensors durant el Sexenni d'una República Obrera, fou el que aglutinà una base social formada majoritàriament per menestrals i algun treballador del camp³²⁷⁷. Però el seu pes a les illes si ens fixem amb les eleccions a Corts del maig de 1873, només presentaren una candidatura al districte d'Inca i obtingueren 221 vots. Tot i que comptaren amb els seu propi òrgan de premsa *El Cantón Balear* i les seves societats com la societat mutual El Auxilio Federal no aconseguiren esdevenir un obstacle als republicans benèvols que gaudien del control de les institucions aquell 1873. N'eren uns dels homes principals de la intransigència, el mestre Fèlix Mateu Domeray i Josep Estade Coll, advocat -fill de l'empresari navilier del vapor *El Mallorca* -Josep Estade Sabater- que havia estat batlle abans de 1868 per part del partit progressista. Aquest sector representava una tendència federal més a l'ala esquerra, amb homes proclius a entrar i col·laborar estretament amb la Internacional. A Mallorca el sabater Pascual Torrens i el mariner Miquel Fornés foren membres destacats de El Auxilio Federal i formaren part d'alguna societat obrera adherida a l'AIT. En el cas de Catalunya homes d'aquesta tendència impulsaren la publicació d'*El Comunalista*, subtítulat *Diario republicano, democrático, federal, socialista* (agost 1872), dirigit per Francesc Puiggener i on es reuniren entre d'altres, Baldomer Lostau i Lluís Carreras, al costat de Josep Roig i Minguet, Ròmul Quintana, Pomper Gener, etc³²⁷⁸. Entrats a l'etapa de la Restauració els intransigents federals mallorquins i antics membres de l'AIT mallorquina vinculada al bakuninisme com el sabater Guillem Arbós, fundaren el 1881 la Unió Obrera Balear i alguns dels seus membres com Sebastià Alorda formaren fins i tot part del Comitè Republicà Federal de les Balears.

*Quadre de la base social del PRDF (1869). Candidats en unes eleccions parcials de l'Ajuntament de Palma*³²⁷⁹:

Candidats federals	Professió
Pedro Juan Vallés	Pilot
Gabriel Oliver Morey	Propietari
Gabriel Alzamora Ginard	Comerciant
Antoni Mestres Gómez	Catedràtic
Jaume Ordines Sancho	Agricultor
Rafel Garcia Moll	Navilier
Francesc Oliver Berga	Del comerç
Lluís Salas Palmer	Del comerç
Joan Miralles Buades	Veterinari

minoritari- i un sector partidari d'acatar les ordres del partit en general que era el que tenia més quota de poder, participant de les institucions.

³²⁷⁷ La candidatura intransigent presentada el juliol de 1873 estava formada per vuit menestrals, cinc industrials, dos professionals i un assalariat.

³²⁷⁸ GABRIEL, P., *Op. cit.*, 2003, p.91.

³²⁷⁹ *El Rayo*, 27-06-1869.

Manuel March Reynés	Botiguer
Jaume Far	Industrial
Rafel Manera Serra	Metge
Nicolau Sitjar Salom	Agricultor
Josep Escardó Sabater	Fabricant
Joan Oliver Castañer, <i>Maneu</i>	Fonador

En aquest llistat de candidats s'observa l'important pes que tenien els comerciants i industrials mallorquins dintre del partit. La majoria de membres regentaven algun negoci vinculat a aquests sectors. La majoria d'ells continuaren la seva militància dintre del partit federal a la primera línia durant la Restauració. Fou el cas de Joan Oliver *Maneu* de la Fundición Mallorquina o el metge i ex batlle de Palma, Rafel Manera Serra.

En el cas català, prou conegut per Pere Gabriel, com hem dit s'evidencia durant les primeres etapes el caràcter genèricament mesocràtic i artesanal dels quadres dirigents inicials del republicanisme català. Aquesta caracterització es mantindria durant l'explosió republicana del Sexenni, quan va entrar en l'elit directora algun gran propietari i fabricant significat, malgrat que continuà majoritàriament, en la mans de comerciants, botiguers i menestrals, artesans i obrers qualificats i molt notablement professionals i escriptors. El pes dels obrers i assalariats fou important a Girona i Figueres on hi havia un 3'2% de propietaris i hisendats; un 21'5% de comerciants; un 16'1 de professionals; un 6'5% d'empleats i un 52'7% d'artesans i assalariats³²⁸⁰. Similar fou també en el cas d'Andalusia, amb una alta proporció de sectors intermedis com a Catalunya, contrari que en el cas d'Aragó on hi havia una destacada presència del món professional més precari. Mentre que en el País Valencià tingueren un gran pes els republicans d'alt impacte econòmic i social en el cas dels diputats elegits³²⁸¹. En el cas de Mallorca també ja hem fet esment a l'alta participació dins els quadres dirigents dels industrials i comerciants i alguns grans propietaris –com el noble Antoni Villalonga Pérez- o els propietaris Antoni Marroig Bonet i Epifani Fàbregues Santander. Durant la Restauració, Mallorca és un cas que s'allunya de la dinàmica central i al cap davant continuem trobant homes en certa influència econòmica i social. Els principals dirigents del republicanisme progressista (Mateu Enric Lladó, Ramón Obrador, Joan Palou Coll, Marià Quintana, Juli Fermín Quiñones, Antoni Reus, Josep Rosich) i els possibilistes (Gabriel Alzamora, Eusebi Estada, Joaquim Fiol) van estar en la direcció d'organismes com la Cambra de Comerç o les Lligues de Contribuents i la Companyia de Ferrocarrils de Mallorca i La Isleña de Navegación i altres empreses de gran ambició com la Harinera Balear (Alzamora) o Almacenes Generales de Depósitos (M.E. Lladó); també en

³²⁸⁰ GABRIEL, P.: "Élite y república. Sobre las élites profesionales y económicas en el republicanismo español del siglo XIX", *Historia Contemporánea*, 23, (2001a), p.520.

³²⁸¹ *Idem.*, p.518-519.

intents de banca pròpia com la Caixa Sa Nostra o el Banco de Crédito Balear³²⁸². Els federals també tingueren participació en aquestes grans empreses que es fundaren entre finals dels anys 70 i principis del 80 vivint la febre d'or de l'economia mallorquina, com el cas de Joaquim Quetglas Bauzà president de l'empresa naviliera La Isleña i també implicat amb la Cambra de Comerç, Joan Oliver propietari de la Fundición Mallorquina, Antoni Villalonga noble i president de La Cordeleria, Alexandre Rosselló accionista i alhora impulsor de diverses empreses com el Banc Mallorquí, la Caixa d'Estalvis de Balears i Mont Pietat, etc. Mallorca a diferència de Catalunya, segueix el model del País Valencià on als quadres dirigents del republicanisme hi ha homes de la nova burgesia, homes que regenten alguna societat econòmica o fàbrica important. Tot seguit veurem detalladament el cas de Palma.

La base social del republicanisme també ha estat estudiada per Carmen Pérez en el cas de Madrid durant l'etapa del Sexenni i presenta un diagnòstic similar al mallorquí. Com diu Carmen Pérez:

“Malgrat que el partit republicà no pretengués limitar la seva base a una determinada classe social, si pot afirmar-se que la majoria dels dirigents republicans federals procedien de les classes mitges, sense faltar individus procedents de la classe treballadora. Eren sobretot intel·lectuals i homes dedicats a les professions liberals, com advocats, metges, professors, escriptors, catedràtics universitaris o periodistes, malgrat que també hi havia alguns petits comerciants”³²⁸³.

Segons Carmen Pérez a Madrid els membres dels distints comitès un 47'5% estava constituït per petits comerciants, artesans o industrials. Els altres, un 17'5, eren obrers i assalariats. Els periodistes estaven representats amb un 15% i els advocats amb un 5'5%. El grup dels metges representava el 4%³²⁸⁴. Mentre que a nivell nacional, els dirigents procedien de professions liberals i representaven el 80% i els comerciants i assalariats tan sols un 8%. En canvi entre els dirigents locals els percentatges s'invertien. Els petits comerciants juntament amb els assalariats representaven el 65%, mentre que els professionals rondaven el 30%³²⁸⁵.

En el cas de Palma analitzant la composició del Comitè Republicà Federal de Palma (1873) podem veure com predomina la mitjana i petita burgesia amb propietaris, industrials, professionals i en manco representació els menestrals, on dels 9 membres que tenim identificats d'una llista d'onze republicans tan sols un era menestral. La composició no varià gaire i entrats en la dècada dels vuitanta i noranta, la composició del partit republicà mallorquí continuà estant representada majoritàriament per membres de la burgesia mallorquina i una representació minúscula de les classes populars. En el cas del comitè federal de Palma (1891) es pot observar com els propietaris, els industrials i els comerciants formaven el gruix del comitè municipal

³²⁸² *Idem*, p.539. Ho extreu de: PEÑARRUBIA, I.: *Op. cit.*, 2001.

³²⁸³ PÉREZ, C.: *Op. cit.*, 2001, p.305.

³²⁸⁴ *Idem*, p.309.

³²⁸⁵ *Idem*, p.310.

però també hi tenien cabuda els sabaters Francesc Roca Hernández o Joan Aranda Alemany. Mentre que en l'anterior comitè (1881) les classes populars gaudeixen de poca representació, llevat del sabater Sebastià Bauzà Quetglas.

*Quadre del Comitè Federal Municipal de Palma (1873)*³²⁸⁶:

Militant	Professió
Ignasi Vidal Bennàssar	Industrial
Joaquim Quetglas Bauzà	Comerciant
Gabriel Oliver Morey	Metge
Miquel Valls Forteza	----
Antoni Marroig Bonet	Propietari
Antoni Villalonga Pérez	Propietari
Guillem Morro Pericàs	Terrissaire
Nicolau Company	Pilot
Joan Genovard	Polvorista
Rafel Manera Serra	Metge
Faust Malbertí	----

*Quadre del Comitè Federal Municipal de Palma (1881)*³²⁸⁷:

Militant	Professió
Antoni Villalonga Pérez	Propietari
Joaquim Quetglas Bauzà	Comerciant
Antoni Marroig Bonet	Propietari
Jaume Serra Fuster	Comerciant
Jaume Ordinas Sancho	Agricultor
Benet Pons Fàbregues	Advocat
Josep Guarro Figuera	Comerciant
Jaume Morey Vanrell	Industrial
Sebastià Bauzà Quetglas	Sabater
Joan Salas Mòger	Fabricant
Jaume Suau Torres	Botiguer
Guillem Serra Bennàssar	Metge
Gabriel Oliver Morey	Metge

³²⁸⁶ Taula elaborada a partir de la informació aportada per *El Iris del Pueblo*, 4-01-1873.

³²⁸⁷ Taula elaborada a partir de la informació sobre la constitució del comitè municipal de Palma a través de *El Comercio*, 19-04-1881.

Francesc Sancho Mas	Metge
---------------------	-------

Quadre de la junta general del Comitè Federal Municipal de Palma (1891)³²⁸⁸:

Militant	Professió
Antoni Villalonga Pérez	Propietari
Ignasi Vidal Bennàssar	Industrial
Antoni Marroig Bonet	Propietari
Joaquim Quetglas Bauzà	Comerciant
Eusebi Ballester Mas	----
Andreu Muntaner Jaume	Propietari ³²⁸⁹
Antoni Garau Tomàs ³²⁹⁰	----
Eusebi Miró Barceló	Botiguer
Manuel March Reinés	Botiguer
Joan Piña Forteza	Esmolador ³²⁹¹
Josep Arbona Martí	Teixidor ³²⁹²
Josep Escardó Sabater	Fabricant
Jaume Rosselló Escanellas	Agrimensor ³²⁹³
Francesc Roca Hernández	Sabater
Joan Aranda Alemany	Sabater

En aquestes tres taules sobre la composició social del Comitè Municipal de Palma s'hi observa que el grup més nombrós eren els professionals –metges i advocats sobretot-, el col·lectiu dels comerciants però també hi tenien certa representació els menestrals al igual que els industrials. Mentre que les treballadors de fàbrica o camp no hi tenien representació i els propietaris seguien estant representats per un petit grup que es mantingué al llarg del vuit-cents. Comparant les tres taules veiem com els professionals representaven un 25'92% i per darrera hi havia els comerciants i els menestrals amb una xifra similar d'un 22'22%. Els seguien els industrials que representaven un 18'51% i els propietaris amb un 11'11%. Mentre que els assalariats no hi tenien representació.

Analitzant el nombre de regidors federals de Palma (1868-1896) també podem observar com les

³²⁸⁸ Taula elaborada a partir de la notícia sobre l'elecció del comitè municipal de Palma a *Las Baleares*, 26-02-1891.

³²⁸⁹ Vivia al carrer Orfila de Palma i havia participat a la milícia de voluntaris de 1873 quan tenia 28 anys.

³²⁹⁰ Existeix un Antoni Garau Tous que és pilot i forma part d'una lògia maçònica mallorquina. Potser una confusió del diari *Las Baleares* amb el segon llinatge.

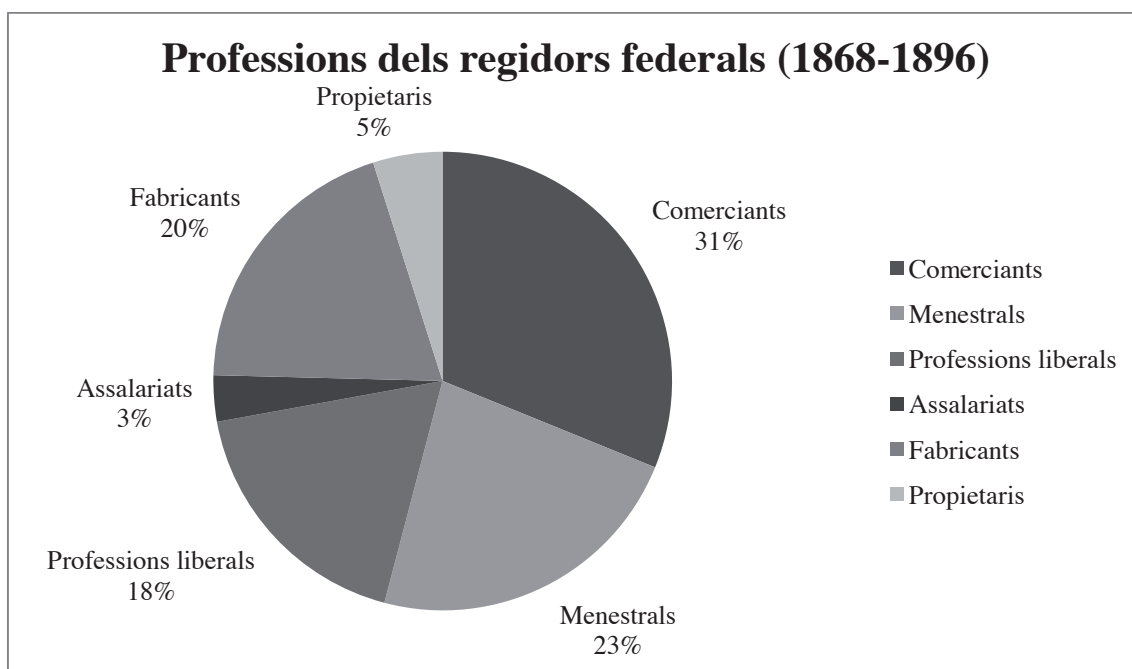
³²⁹¹ Vivia al carrer Perejil de Palma i quan tenia 20 anys havia format part del cos de voluntaris de la República.

³²⁹² Aquest teixidor vivia al carrer Unió i també havia participat en el cos de voluntaris de la República quan tenia 41 anys.

³²⁹³ Vivia al carrer Ferreria de Palma i el 1873 s'allistà al cos de voluntaris de la República quan tenia 30 anys.

classes burgeses eren les predominants i molt per davall hi feien part els obrers assalariats. Però els menestrals no quedaven en un mal lloc i aglutinaven un 23%, mentre que els comerciants ocupaven un 31% i els fabricants un 20%. Comparant-ho amb algunes ciutats estudiades com Figueres (Girona) on les classes populars hi tenien força representació –amb un 52'7% d'artesans i assalariats–, observem que en el cas de Palma s'evidencia el pes que tenien els comerciants, els industrials i els professionals que junts sumaven un 69% i les classes populars amb els menestrals i assalariats sumaven un 26% i després hi havia els propietaris que representaven un 5%. El predomini de la burgesia dins el republicanisme mallorquí fou una constant al llarg del vuit-cents. Ara bé, recordant la composició del comitè local de Palma de 1891 s'hi observa un increment de les classes populars en l'organigrama del partit, que s'ha de relacionar amb l'auge que tingué el moviment obrer en aquells moments, el qual mesos després organitzaria el Primer de Maig i els federals mallorquins no podien perdre tallada i s'afanyaren en atreure als obrers. Finalment alguns d'ells com Francesc Roca Hernández o Joan Aranda Alemany, un any després –el 1892– quan es creà el partit socialista, no dubtaren en sumar-s'hi i sortir del partit republicà federal.

Gràfica dels regidors republicans federals de Palma (1868-1896)³²⁹⁴:

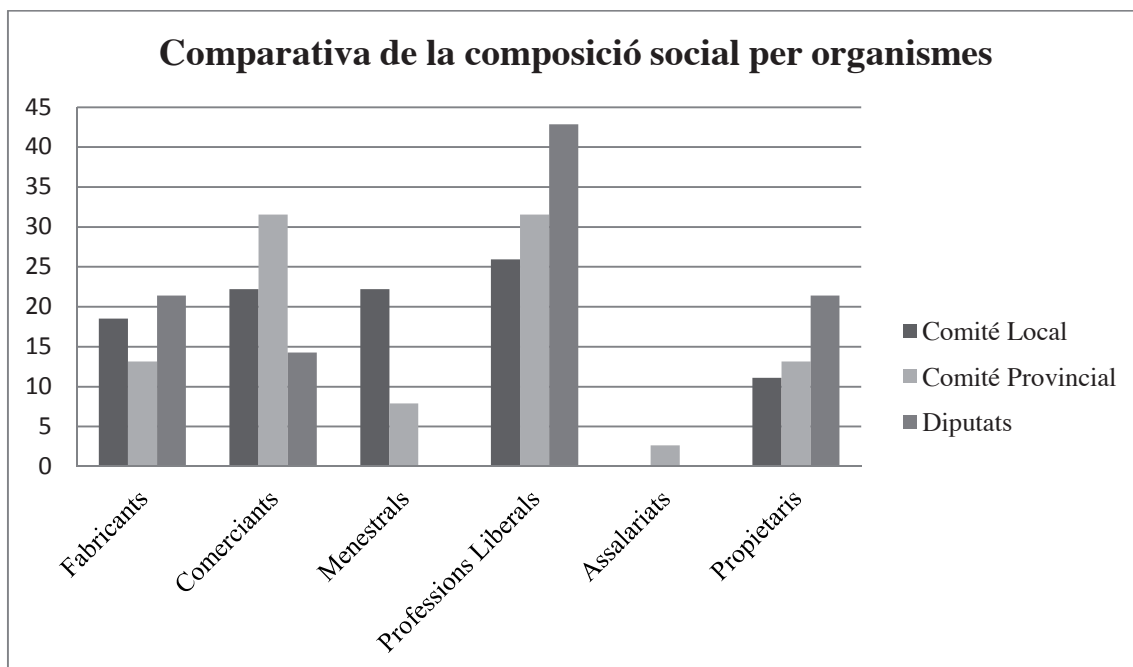
En el cas de Figueres, Manuel Moreno elaborà una taula de la composició social dels regidors republicans entre el període de 1877 i 1923 on també hi recalava la base social dels republicans de Figueres on els comerciants representaven un 37'6%, els menestrals un 21'7%, els

³²⁹⁴ Elaboració pròpia feta a partir d'una mostra de 61 regidors federals. Vegeu l'apèndix amb la informació detallada a través d'un quadre dels regidors federals de l'Ajuntament de Palma i la seva professió.

professionals un 20'9 %, els fabricants un 6'6% i els propietaris un 4'5³²⁹⁵.

Si comparem la composició social dels federals de Palma amb el Comitè Republicà Federal de les Balears -on s'hi trobaven els principals dirigents- veiem que augmenta la quota dels sectors burgesos i s'hi observa una participació mínima de les classes populars dintre del Comitè Republicà Federal de Balears. El descens de la participació de les classes populars és notori, en el cas del comitè local de Palma els menestrals hi tenien un representació d'un 22'22% i en el comitè provincial de les Balears sols d'un 7'89. I com més ens acostem als llocs de representació política més alts, com en el cas de les candidatures a Corts Generals, la representació de la menestralia és nul·la.

Gràfica comparativa de la composició social en tant per cent (1869-1891)³²⁹⁶:

Com dèiem les classes populars a penes tenien representació en els organisme màxims de la política com les Corts. Allà on sí tenien representació eren en els comitès locals i es tractava de treballadors d'ofici que sabien llegir i escriure i que podien desenvolupar un càrrec polític. Mentre que a les Corts madrilenyes la força social que es presentava com a candidat, en el cas de Mallorca majoritàriament provenien de les professions liberals –advocats sobretot-.

³²⁹⁵ MORENO, M.: *El personal polític republicà a l'ajuntament de Figueres. Les eleccions municipals durant la Restauració (1877-1923)*, Figueres, Ajuntament de Figueres/ Diputació de Girona, 2004, p.217-227.

³²⁹⁶ Les dades han estat estretes de la següent manera: en el cas del comitè local de Palma hem analitzat la composició social entre els anys 1873-1891 en una mostra de 27 membres. Per l'estudi del Comitè Provincial de Balears hem estudiat els anys compresos entre 1869-1885 d'una mostra de 38 membres i finalment pels diputats a Corts hem estudiat els anys compresos entre 1869-1881 en una mostra de població de 14 persones. Les dates elegides han anat en funció de la informació de la qual disposàvem.

Aleshores es tracta de gent formada, que gaudeix d'una situació benestant, que les seves famílies han pogut costejar uns estudis a fora de l'illa (recordem que a Mallorca no hi havia en aquelles dates universitat) i que formen part dels cercles culturals i intel·lectuals de l'illa de Mallorca -havien estat membres del Círculo Mallorquí, de l'Ateneu Balear, alguns col·laboraven a la premsa de manera usual, etc.-. És important apuntar que aquest grup social quan es veu obligat a sortir a fora de l'illa per acudir a les Corts disposa dels diners necessaris per mantenir el cost de la seva estància a Madrid. Dins aquest grup foren importants els propietaris, sobretot representats per la figura del noble -Antoni Villalonga Pérez- que fou diputat el 1872 i el 1873 i es presentà en altres conteses electorals. Un altre dels qui ho van ser són els industrials Eusebi Pascual Orrios -lligat tota la seva vida a la Societat d'Enllumenat per Gas- i l'industrial del ferro -Ignasi Vidal Bennassar-. Durant la República ho foren a més de Villalonga, un altre propietari -Jordi Albis Bennassar-, un dels màxims contribuents del poble de Pollença i també el comerciant andritxol Lluç Tortella Pujol -el qual regentava una fàbrica de sabó que era la sisena més importat del poble- i el secretari de l'Ajuntament de Felanitx -per tant empleat- Julià Suau Carrió. El 1873 havia estat proclamat batlle popular de Felanitx³²⁹⁷ - i també havia estat elegit diputat el metge Rafel Manera Serra, que durant el 1869-1872 havia estat el batlle de Palma. En el cas de Barcelona durant el Sexenni els representats al Congrés dels Diputats els professionals representaven un 47'6%, els propietaris un 16'6 % i els artesans un 11'9. En el cas de Mallorca ja hem vist les classes populars no hi eren presents en les candidatures a Corts. A Barcelona i en el cas de Palma el nombre de regidors en la categoria d'artesans i menestrals augmenta però en el cas de Barcelona són l'element més majoritari amb un 32'9% de representació i a Palma representen un 23%³²⁹⁸. Ambdós seguits dels professionals i dels comerciants que en el cas de Barcelona representen un 21'9%³²⁹⁹ i un 19'2 % respectivament i en el cas de Palma representen un 18% i un 31%. Els últims, els comerciants, a Palma són els qui hi tenien més participació. Tot seguit detallem els diversos grups socials que formaren les bases del republicanisme federal mallorquí.

Bases socials dels republicans federals. Professions liberals: advocats, mestres, metges, periodistes, comerciants, etc

A nivell nacional destacava sobretot el grup dels advocats que deixà polítics de la talla de Francesc Pi i Margall, Estanislau Figueres, José Cristóbal Sorní, etc. En el cas de Mallorca, tenim a Joaquim Fiol (que a partir de 1868 passà al partit monàrquic demòcrata i a partir de 1879 al partit republicà possibilista) o Josep Estades Coll -un dels líders de la intransigència republicana- o el també advocat Alexandre Rosselló Pastors -home de la Restauració que els

³²⁹⁷ Julià Suau Carrió s'havia presentat pel districte de Manacor i sortí elegit diputat el 1873. Aquest havia estat batlle de Felanitx i dos cops secretari. Formava part de la junta de govern del Banc de Felanitx i era president de la societat recreativa La Protectora. Morí el 26 de febrer de 1892. A LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. VI. 26-02-1892.

³²⁹⁸ En el cas de Palma pels regidors utilitzem la font de la gràfica que oscil·la entre 1868-1896.

³²⁹⁹ En aquest 21'9% l'autor Pere Gabriel ha separat la categoria de professionals liberals i empleats. Nosaltres en el nostre estudi i anàlisi en tant per cent hem afegit els empleats dins la categoria de professions liberals. Per tant cal dir que a Barcelona els empleats representaven un 4'1 %. A GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2001a, p.519.

seus primers anys milità en el republicanisme federal-. Altres advocats a les files federals havien estat Enric Bonet, Gabriel Humbert o ja durant la reorganització dels 80 Benet Pons Fàbregues que en cursà els estudis però es dedicà al periodisme i l'arxivística. En el camp del republicanisme progressista, ja durant la Restauració, eren de formació en dret Gabriel Reus i Joan Palou Coll que era notari³³⁰⁰ i aparegueren en la nova escena política homes com Gabriel Castellà que fou periodista i també havia cursat els estudis de dret o el cas de Jeroni Pou Magraner que després d'iniciar la carrera militar cursà els estudis de dret, cosa que també féu Lluís Martí Ximenis, el qual el 1879 abandonà l'exèrcit i exercí la professió d'advocat. Ambdós serien un dels principals prohoms de la Unió Republicana a Mallorca i en el cas de Martí també iniciaria la labor periodísticaengegant capçaleres com *La Región* junt a l'altre periodista i intel·lectual –Benet Pons Fàbregues- o escrivint a *La Unión Republicana* (1896-1904). També hi havia notaris com el cas de Matías Bosch Palmer que el 1872 havia estat un dels accionistes del Ferrocarril de Mallorca i el 1882 era vocal de la junta directiva del conservatori/ateneu³³⁰¹ o l'impulsor del republicanisme a Felanitx, Juli Quiñones.

El periodisme polític fou la manera en què molts joves escriptors, inquiets i amb idees polítiques noves, aconseguiren guanyar-se la vida; fou el cas del mateix Pi i Margall, que arribà a Madrid el 1847 per obrir-se camí com a crític literari i tractadista d'art. En el cas de Mallorca organitzaren empreses periodístiques Joan Roca i Josep Valls –que fundaren el setmanari *El Rayo* i més tard *El Trueno* o el cas de Fèlix Mateu Domeray que creà *El Cantón Balear* i allà escriviren amplament sobre les seves noves idees polítiques. També els germans Quetglas –Miquel i Joaquim- feren realitat el diari republicà *El Iris del Pueblo* juntament amb altres escriptors i polítics com el prevere i professor Jeroni Bibilioni. Més endavant, Joaquim Quetglas llançà un nou diari, *La Autonomía* (1883-1884). En el cas de Fèlix Mateu continuà la seva tasca periodística durant la Restauració creant nous setmanaris republicans de caire obrerista com *La Unión Obrera Balear* (1882-1886), *La Voz del Pueblo* (1893-1894) i més endavant *La Actualidad* (1898-1900). Fins i tot havia passat algunes etapes a Barcelona treballant en redaccions de diaris.

Els metges també foren una professió molt comuna dins el republicanisme. A Mallorca destacà Rafel Manera Serra que esdevingué batlle de Palma (1869-1872) o Gabriel Oliver Morey també batlle de Palma (1873). Durant l'etapa de la Restauració destacà Guillem Serra Bennàssar i Francesc Sancho Mas. Gairebé tots havien format part al llarg del vuit-cents del Comitè Republicà Federal de Balears o almenys d'un dels comitès locals més importants com era el de Palma. Als pobles es significaren dintre del republicanisme alguns metges com en el cas de Sóller amb el metge Andreu Pastor Oliver i en el cas d'Andratx el metge Joan Ferrer -que fou

³³⁰⁰ Ambdós durant el Sexenni havien estat diputats a Madrid representant la monarquia democràtica i després es passaren al camp del republicanisme de Zorrilla.

³³⁰¹ També fou redactor del diari republicà federal *El Huracán*. El 1883 era soci i professor de l'Acadèmia Industrial.

l'introduïdor del republicanisme³³⁰² - al poble d'Andratx i més endavant aparegué la figura de Pere Ferrer Pujol que fou batlle d'Andratx el 1885 i el 1886.

D'entre els comerciants, que representaven la taxa més elevada de militància dintre del partit federal, destacaren Nicolau Humbert Burguer. El 1872 fou un dels fundadors del Crèdit Balear i va ser vocal el 1880. També fou un dels primers accionistes del Ferrocarril de Mallorca i dels primers subvencionistes de Sa Nostra –Caixa d'Estalvis de Balears i Mont de Pietat (1880)-. Era el germà de l'advocat Gabriel Humbert Burguer destacat republicà federal del temps del Sexenni. Altres homes de negocis de la burgesia liberal democràtica mallorquina havia estat Manel Salas Palmer, aquest durant el Sexenni havia fet part del partit federal. Es dedicà al comerç i regentà una fàbrica petrolera amb la que s'enriquí i obtingué grans èxits en els negocis comercials. Morí el juliol de 1898, havia estat elegit senador a Madrid i era diputat per Eivissa. Era també membre de la Societat General Mallorquina i president de la Farinera i vocal de la Isleña Marítima³³⁰³. També el seu germà, Lluís Salas Palmer havia estat regidor durant el Sexenni. La majoria d'ells acabarien formant part del Partit Liberal. Però sens dubte d'entre els comerciants destacà Joaquim Quetglas Bauzà (segle XIX-1893), era comerciant de farines i periodista. Quan el seu germà –Miquel Quetglas- morí els béns foren legats a Joaquim. El 1876 formà part de la societat mercantil Cambio Mallorquín i a partir de 1879 fou president de la societat La Isleña Empresa Marítima a vapor. El 1886 es constituí la Cambra de Comerç i Joaquim Quetglas en fou president. El 1891 fou vicepresident de la Societat Mallorquina de Tramvies que presidia el polític liberal Alexandre Rosselló Pastors. Dos anys després morí (1893). Els comerciants i també els industrials, fins aleshores havien estat absents del govern i a partir del Sexenni entraren en força i tingueren un important paper polític. Els republicans provinents dels sectors industrial i dels negocis va tenir una paper destacat –com hem vist en el cas de Mallorca- en múltiples projectes de modernització social i econòmica en els àmbits locals i regionals. Una part dels diputats republicans devien la seva reiterada elecció a la seva capacitat per actuar com intermedis entre els interessos locals i comarcals i en el món de la política econòmica de l'Estat³³⁰⁴.

Era poc comú trobar a les files del republicanisme membres de l'aristocràcia. A Mallorca el cas d'Antoni Villalonga Pérez era una excepció. No tenien el rang de nobles però també eren propietaris Antoni Marroig Bonet, Epifani Fàbregues Santander, Fèlix Duval Oliver, Jordi Albis Bennàssar o Guillem Cifre de Colonya –aquest lligat al republicanisme de Salmerón. Més estrany era trobar un membre de l'Església catòlica com era Jeroni Bibiloni Llaneres –previere

³³⁰² MAS, J.: *Op. cit.*, 1986, p.323-324.

³³⁰³ LLABRÉS, J.; POU, J.: *Op. cit.*, Vol. IX. 12-07-1898. Recullen la notícia de la seva mort.

³³⁰⁴ Se'ns posa l'exemple de Eleuterio Maisonnave respecte d'Alacant, de Carvajal a Màlaga i més tard de Zulueta representant els interessos vitícoles del Penedès. I també afegeix la particularitat de Mallorca on els republicans havien dedicat esforços en dirigir organismes com la Cambra de Comerç, la Lliga de Contribuents, la Companyia de Ferrocarrils, etc. i que com hem vist també participaren en l'Ateneu Balear, en l'Escola Mercantil, la comissió de Fires i Festes que pretenia la difusió del comerç a l'illa, etc. A GABRIEL, P.: *Op. cit.*, 2001a, p.538-539.

exclaustrat- que ja hem vist com s'hagué de retractà i demanar disculpes a l'Església per la seva obra publicada el 1848 *Cristiano-socialistas*. El cert és que Bibiloni fou considerat un dels pares del republicanisme a Mallorca. A més del vessant religiós Bibiloni també destacà com a professor de l'Institut Balear.

El republicanisme també es nodrí d'homes provinents de la petita burgesia, on trobem des de gent que regenta una botiga o als artesans que posseïen un taller o botiga per vendre els seus productes (rellotgers, adobadors, ebenistes, sabaters, etc.). En aquest àmbit destacaren el botiguer Vicenç Caballero, que al llarg del Sexenni formà part de les candidatures federals i Josep Elías que regentava una botiga al carrer Jaume II, els germans Miró –Guillem i Eusebi- o el botiguer Josep Faust Pomar entre d'altres. En el cas de la botiga de Josep Elías i els germans Miró estigueren en peu de guerra des dels anys cinquanta i les subscripcions per ajudar als republicans malparats es feien precisament a les seves botigues. Hem de tenir en compte que en les nostres gràfiques i quadres hem classificat als botiguers dins la categoria de comerciants donat que es dedicaven al comerç. Dintre d'aquesta categoria hi hauria matisos, molts dels comerciants formarien part de la mitjana burgesia i altres grups -com els petits botiguers- formarien part de la petita burgesia.

Un altre col·lectiu important foren els mestres. Un dels mestres era Fèlix Mateu Domeray que aglutinà en la societat Unió Obrera Balear a les masses populars tenint una alta participació en l'organigrama d'aquesta entitat. Durant la República fou l'excepció presentant-se com a candidat a les Corts (la majoria dels candidats provenien de les classes mitjanes altes) però topà amb una oposició molt forta i una manca d'implantació del corrent intransigent a Mallorca i no sortí elegit. Durant la Restauració, Fèlix Mateu actuà de manera ambigua entre el federalisme i progressisme de Zorrilla on sembla que hi tenia grans amistats i que alhora l'ajudaven a engegar la Unió Obrera Balear. A més la seva esposa i les seves filles també exerciren de mestres d'aquelles escoles obreres³³⁰⁵. Dins la família dels mestres hi havia el cas de Gabriel Ferrer que es dedicà també a escriure a *El Iris del Pueblo* i fins i tot elaborà una cartilla democràtica pels infants de les noves escoles i del qual no tornem a trobar notícies durant l'etapa de la Restauració. Un altre que també destacà dins el món educatiu fou Antoni Gelabert Cano que era redactor de *El Comercio* i *El Demócrata*. El 1882 exercí de mestre a l'escola primària de la Unió Obrera Balear i més endavant obrí una escola nocturna per obrers al poble de Sant Llorenç. Durant la dècada dels vuitanta havia simpatitzat amb el model d'escoles laiques que impulsava el menorquí Antoni Tudury a Barcelona.

³³⁰⁵ Es tractava de Francisca Vidal Tous, ex cosidora de La Virtud Social, i les filles Antònia i Francisca Mateu Vidal, que obtingueren el títol de mestres a Mallorca el 1900.

Classes populars: obrers, menestrals, pagesos

No hi mancaven entre la base social del republicanisme federal mallorquí del vuit-cents els menestrals i alguns treballadors del camp. A Mallorca els sectors provinents de les classes populars no estigueren al capdavant dels comitès provincials ni eren els candidats a representar les Balears en el Congrés dels Diputats. Ara bé, hem vist com alguns tingueren una forta participació en els comitès locals i en el cas concret de Palma hem vist com la menestralia representava un 23%. Es tractava sobretot d'obrers d'ofici i artesans que sabien llegir i escriure i podien exercir la seva tasca en el govern municipal. Però dintre d'aquest 23% no hi entraven els jornalers ni els peons, els assalariats tenien una representació mínima. Allà on les classes populars sí que tingueren un important paper fou en el si de les societats mutuels, les cooperatives o formant part de la massa que acudia als casinos i escoles republicanes i sobretot la gran massa que s'afilià a la milícia de voluntaris. Moltes de les societats obreres –escoles, casinos, cooperatives, etc.- comptaven amb la complicitat dels burgesos republicans –mitjans i petits- que ajudaven en l'organització i finançament d'aquestes societats. Els mestres d'ofici més representatius del republicanisme foren els sabaters Miquel Payeras Llabrés –que formà part del Congrés Obrer de Barcelona (1870) juntament amb el picapedrer anarquista Francesc Tomàs Oliver i també el sabater Sebastià Bauzà Quetglas, que com Miquel Payeras fou secretari del comitè local de Palma. Altres sabaters significats foren Bartomeu Bestard de la societat obrera de sabaters La Igualdad i també el sabater Francesc Arbona Rovellat directiu de l'Escola Democràtica Federal. Més endavant durant la Restauració alguns sabaters com Francesc Tocho esdevingué secretari de la societat mutual i cooperativa Unió Obrera Balear i en general durant el vuitanta aquella societat fou gestionada per obrers i entrats en el decenni del 90 hi tingueren un paper rellevant els mestres i també Francesc Roca Hernández, que fou un sabater destacat del partit federal, fins que el 1892 es passà a les files del socialisme, sense oblidat el seu pas abans per l'anarquisme. Potser prou il·lustratiu aquest quadre dels Voluntaris de la República organitzat el 1873 a Palma per conèixer el recolzament del qual gaudí el partit federal a Mallorca.

Quadre d'alguns Voluntaris de la República i professió (1873)³³⁰⁶:

Nom	Carrer	Edat	Professió
Fèlix Duval Oliver	Calatrava, 26	38	Empleat
Antoni Villalonga Pérez	St. Francesc,10		Hisendat
Gabriel Oliver Morey	Beat Alons, 28	40	Propietari

³³⁰⁶ Elaboració pròpia a partir de la font: AMP, Fons Pons, *Alistamiento para la formación de voluntarios de la República*, 1873.

. N'hem agafat aquells republicans federals més representatius i que d'alguna manera tingueren protagonisme en les societats o partit federal.

Francesc Coll Coll	Dragonas, 8	23	Fuster ³³⁰⁷
Josep Valls Fuster	Estrella, 30	30	Comerciant
Jaume Far Castelló	Sindicat, 58	38	Sastre
Vicenç Mora Capellà	Sindicat, 64	32	Empleat
Francesc Cañellas Martorell	Bauló, 11	23	Picapedrer ³³⁰⁸
Pablo Mut Ripoll	Soledat, 10	41	Fuster ³³⁰⁹
Miquel Payeras Llabrés	Birreteria, 17	38	Sabater
Rafel Manera Serra	Estudi Gral., 23	42	Metge
Guillem Malbertí Fornés	Pl.Const., 68	40	Escultor
Joan Genorvard Esteve	Hort des Ca	46	Polvorista
Joaquim Estrada	Copiñas, 16	50	Comerciant
Ignasi Vidal Bennassar	Pelaires, 88	42	Ferrer (industrial)
Vicenç Caballero Díaz	Pelaires, 86	40	Botiguer
Manuel Rico Torres	Pl.Const. 102	30	Sastre
Bartomeu Rotger Crespi	Palau, 4	29	Impressor
Josep Rubio Miguel	Jaume II, 32	40	Sastre
Manel Bonet Gómez	Vallori, 6	33	Sabater
Antoni Marroig Bonet	Casa España, 16	36	Propietari
Josep Francistrorra Aimar	St. Miquel, 50	26	Estudiant
Josep Elías Gallard	Jaume II, 21	50	Botiguer
Claudi Valls Forteza	Jaume II, 102	34	Asrgenter
Joan Pericàs Sastre	Concepció	39	Fabricant
Joaquim Quetglas Bauzà	Rambla, 22	39	Comerciant
Francisco Tocho Tocho	Gral. Barceló, 32	22	Sabater
Francesc Arbona Rovellat	Cestos, 14	24	Sabater
Josep Llambías Llompart	Bolseria, 32	22	Capeller
Gabriel Gil Coll	Vallori, 14	32	Cafeter

Aquesta taula mostra també la generació que oscil·lava entre 35-50 anys com la generació que estava al cap davant de les rendes del partit federal, la majoria dels homes que dirigeixen el Comitè Republicà Federal de Balears -durant el Sexenni- tenen al voltant de 40 anys, tots provinents d'un mateix grup d'amics, ja sigui d'idees o d'estudis previs. Són un exemple Rafel Manera –metge de 42 anys-, Joaquim Quetglas –comerciant de 39 anys-, Joan Pericàs Sastre –fabricant de 39 anys-, Vicenç Caballero –botiguer de 40 anys-, Ignasi Vidal –ferrer de 42 anys-,

³³⁰⁷ Segons el diccionari de militants llibertaris era el president de la societat de fusters. GRUP D'ESTUDIS LLIBERTARIS ELS OBLIDATS: *Op. cit.*, p.46.

³³⁰⁸ Segons el diccionari de militants llibertaris era membre de l'Aliança Democràtica de Bakunin. *Idem*, p.37.

³³⁰⁹ Treballà a la impremta. Era l'editor del diari *El Iris del Pueblo* (1869-1876).

Fèlix Duval de 38 anys, Miquel Payeras de 38 anys, etc. Tots ells capitanejaren el partit federal durant el Sexenni. Després es pot observar una segona generació que militarà activament a la Unió Obrera Balear i que ara comptava amb una vintena d'anys com per exemple Francesc Tocho –sabater de 22 anys, Josep Llambías -capeller de 22 anys-, Josep Francistorra -sabater de 26 anys-, etc. o el mateix Fèlix Mateu Domeray que tenia 24 anys. A més es divideixen els diversos sectors socials que conformaven el republicanisme mallorquí però és a través d'aquest llistat de milicians, on hi podem reconèixer als grups de persones provinents de les classes populars. De fet, en el cas de Girona estudiant per Josep Clara, els afiliats al batalló de Voluntaris de la República de Girona els artesans i jornalers representaven un 79'5%. Josep Clara afirmava que durant el Sexenni mentre l'elit federal (diputats a Corts i presidents, vicepresidents i secretaris del comitè provincial) estava formada per la “classe mitja ben situada i la petita burgesia en contacte amb les classes subalternes”, la base estava formada especialment per “artesans i jornalers” en una proporció que variava entre el 50 i el 80%³³¹⁰. A Mallorca es dibuixa un cas similar al de Girona, el 1873 un 71'34% de la milícia de Voluntaris de la República estava formada per les classes populars³³¹¹.

Pel que fa en concret de la pagesia, a la part forana mallorquina és més fàcil trobar alguns pagesos formant part del partit federal i de les principals xarxes republicanes. Per exemple a Capdepera trobem multitud d'homes provinents del camp que participen de la Unió Obrera Balear i dels grups espiritistes. Fou el cas de la família de pagesos de Climent Garau. També a Capdepera hi havia molta gent, sobretot dones que es dedicaven a l'obra de la palma i tenien vincles estrets amb el republicanisme on junts intentaren engegar la cooperativa La Palmera. En el cas de la Unió Republicana de Montuïri gairebé tota la seva junta directiva estava conformada per pagesos i jornalers³³¹², senyal que la seva principal activitat econòmica era l'agricultura com en la majoria dels pobles rurals del Pla de Mallorca. Mentre que el president, Bartomeu Pocoví Verger, no se'n ha pogut identificar la seva procedència³³¹³. De totes maneres als pobles, el republicanisme també estigué encapçalat per homes de la mitjana i petita burgesia: professions liberals, comerciants, industrials, etc. però a diferència de Palma hi trobem amb més facilitat homes procedents de la menestralia i del camp ocupant importants càrrecs com el cas de Manacor, Montuïri, Algaida o Capdepera.

³³¹⁰ Si es mirava la font aportada pel Batalló de Voluntaris de la República de Girona (1873) els artesans i jornalers eren el 79'5% i si es miraven els petits dirigents del partit federal de Girona i Figueres els artesans i jornalers eren un 52'7%. A CLARA, J.: *El federalisme a les comarques gironines*, Girona, Diputació de Girona, 1986, p.187-191.

³³¹¹ Per arribar en aquestes conclusions hem calculat la participació de les classes populars en els llistats de Voluntaris de la República que es conserven a l'Arxiu Municipal de Palma i d'una mostra de població de 719 homes un 71'34 representava als menestrals, artesans, jornalers i obrers assalariats. AMP, Fons Pons, *Alistamiento para la formación de voluntarios de la República*, 1873.

³³¹² Aquí hauríem de tenir en compte les diferències entre un pagès i un jornalero. Els jornaleros fan feina al camp però no d'una manera permanent com el pagesos, sinó que els dies o temporades que el necessiten. Aleshores les seves condicions econòmiques i socials són pitjors.

³³¹³ MAYOL, G.: *Op. cit.*, 2013, p.10-13.

*Principals cap locals del republicanisme del vuit-cents a la Part Forana*³³¹⁴:

Poble	Cap republicà local	Professió
Algaida	Antoni Pericàs Campins	Empleat i propietari ³³¹⁵
Algaida	Joan Oliver Mudoy	Menestral
Andratx	Lluc Tortella Pujol	Comerciant
Andratx	Miquel Moner Palliser	Comerciant
Andratx	Pere Ferrer Pujol	Metge
Andratx	Jaume Roca Bauzà	Terrissaire
Artà	Epifani Fàbregues	Propietari
Felanitx	Julià Suau Carrió	Comerciant
Felanitx	Juli Fermin Quiñones	Notari
Llucmajor	Nicolau Taberner	Comerciant
Llucmajor	Martí Frau Oliver	Industrial
Llucmajor	Mateu Ripoll	Comerciant
Manacor	Miquel Oliver Nadal	Teixidor ³³¹⁶
Pollença	Jordi Albis Bennàssar	Propietari
Pollença	Joan Albis Bennàssar	Metge
Sa Pobla	Isidre Arabí	Mestre
Selva	Jaume Rotger	Notari
Sóller	Andreu Pastor Oliver	Metge
Sóller	Josep Llambías	Notari

Com s'observa la majoria d'ells provinent de la mitjana i petita burgesia. La majoria havien estudiant les carreres de dret o medicina o es dedicaven al comerç i regentaven una fàbrica. A Mallorca, com havia afirmat Josep Clara en el cas de Girona, les classes populars no es trobaven representades dins la gran direcció del partit federal i si observem el tant per cent de la representació que tenien els menestrals i obrers en el Comitè Republicà Federal de les Balears la participació era ben minsa (un 7'89%). Però alhora si pensem en els Voluntaris de la República

³³¹⁴ Elaboració pròpia a partir d'una selecció dels principals dirigents federals als pobles de Mallorca, dels quals en coneixem la seva professió.

³³¹⁵ Antoni Pericàs Campins era natural de Palma però residia habitualment a Algaida al carrer de la Tanqueta. Estava casat i era propietari. En l'època del Sexenni el trobem exercint de secretari del jutjat municipal de la vila d'Algaida. Segons l'Arxiu personal d'Antoni Pericàs Campins que conserven els hereus familiars.

³³¹⁶ A Manacor el 1894 participaven en una junta de comissions els comitès del districte judicial de Manacor que abarca els comitès de Felanitx amb Pere Rosselló i Antoni Llodrà al capdavant; el comitè de Capdepera Xerafi Nebot; Jaume Servera de Son Servera; Pere Antoni Parera de Sant Llorenç; Martí Gelabert, Joan Pastor i Bartomeu Artigues de Manacor. Mentre que en aquesta localitat, Manacor presidia el Centre Republicà Federal el 1892 Miquel Oliver Nadal –teixidor, major d'edat i casat- i n'era el secretari Antoni Pastor Rosselló. El primer document sobre els comitès del Llevant mallorquí provenent d'un grapat de cartes personals d'Antoni Villalonga Pérez conservades a la Biblioteca Lluís Alemany i la informació referent al Centre Republicà Federal de Manacor està estret de ARM, Govern Civil, *Centro Republicano Federal de Manacor (1892-1931)*.

que a Mallorca giraren entorn d'uns set-cents afiliats, la participació de les classes populars fou ben alta (un 71'34%).

Diferències i similituds: base social de republicans i maçons

L'elit del republicanisme mallorquí fou la que participà en les lògies maçòniques. La composició social de la maçoneria mallorquina estava representada amb gran mesura per republicans que es dedicaven al comerç o les professions de la medicina o advocacia i casualment aquells propietaris republicans, que eren els qui estaven a dalt de la direcció del partit, també eren maçons i és molt semblant a la composició social del Comitè Republicà Federal de les Balears. Pel que fa a la classe social que predominava en la maçoneria mallorquina, Sanllorente analitzant el cas de la lògia Primera Luz (1873-1884?) destaca el col·lectiu dels pilots amb un 31'38% (1878) mentre que dos anys després és de 15'29 % (1880) i componen el 40% de la lògia els militars que abans –el 1878- no hi formaven part. Per darrera aquests dos grups destaquen els comerciants amb un 13'73% (1878) i 15'29% (1880) i darrera d'ells el grup que els segueix són el col·lectiu de metges, industrials, empleats i funcionaris de duana. Però les classes populars no hi queden reflectides, llevat d'un petit grup de sastres que representen un 3'92% (1878) i un 3'53 (1880)³³¹⁷. Mentre que si observen la següent taula dels republicans que formaven part de lògies veiem com els homes del món de les professions liberals són els més representats. Els republicans que participen en els cercles maçons -o almenys els que coneixem-, estaven formats majoritàriament per sectors de la mitjana burgesia mallorquina. Com en el cas dels dirigents del partit o dels qui participen com electors a les Corts, formen part del món cultural i intel·lectual de Mallorca.

Taula de republicans maçons (1873-1900)³³¹⁸:

Nom	Professió	Lògia
Jordi Albis Bennàssar	Hisendat	Primera Luz
Mateu Borràs Palou	Comandant	Primera Luz
Fèlix Duval Olivar	Propietari	Primera Luz
Llorens Frau Abrines	Comerç	Primera Luz
Martí Frau Oliver	Industrial	Primera Luz
Antoni Garau Tous	Pilot	Primera Luz
Rafel Manera Serra	Metge	Primera Luz

³³¹⁷ SANLLORENTE, F.: *Op. cit.*, 1995, p.1170-1171.

³³¹⁸ Taula realitzada a partir de la informació aportada per SANLLORENTE, F.: *Op. cit.*, 1995. Hem inclòs als republicans radicals com Jeroni Pou ja que dirigí juntament al federal Antoni Villalonga Pérez a la Unió Republicana de Mallorca. En total Sanllorente localitzà 118 membres de la lògia Primera Luz (1873-1884?) i 19 d'aquests eren republicans (un 15'96%), que hem pogut reconeixer ja que participaren en alguna societat republicana. En el cas de Lluís Martí no l'hem comptabilitzat ja que ell formà part de la lògia Reforma (1879-?) apareguda després de Primera Luz.

Antoni Marroig Bonet	Propietari	Primera Luz
Eusebi Miró Piquer	Comerç	Primera Luz
Jeroni Pou Magraner	Militar/advocat	Primera Luz
Francesc Sancho Mas	Metge	Primera Luz
Guillem Serra Bennàssar	Metge	Primera Luz
Claudi Valls Forteza	Argenter	Primera Luz
Josep Valls Piña	Comerç	Primera Luz
Ignasi Vidal Bennàssar	Industrial	Primera Luz
Antoni Villalonga Pérez	Hisendat	Primera Luz
Jaume Serra Fuster	Comerciant	Primera Luz
Lluís Martí Gimeno	Militar/advocat	Reforma
Bernat Pericàs Fiol	Comerciant	Primera Luz/Reforma
Ricard Roca Amorós	Pilot	Caridad/Primera Luz

Com podem observar a la taula del conjunt de maçons que simpatitzaven amb el republicanisme, els professionals són els més representats amb 7 membres, per darrera els comerciants amb 5 membres i els propietaris amb 4. Pel que fa a les classes subalternes gairebé no tenen representació i solament hi figura Claudi Valls Forteza, el qual fou un dels principals homes de la Unió Obrera Balear. Una societat que recordem tenia forts vincles amb la resta de maçoneria i que es veia clarament a través de l'organització del Congrés Nacional Femení, un congrés que comptà amb la complicitat de destacats maçons i adhesions de lògies de la península. Entre els maçons que hi donaren suport recordem a Joan Salas Antón i també a la presidenta del Congrés Nacional Femení –Magdalena Pons Fàbregues- que tot apunta que s'inicià a Menorca. A Mallorca la maçoneria restà més prospera a la mitjana burgesia i no pas les classes populars. Per aquest motiu se'ns fa difícil saber l'ambient maçònic que es respirava en aquestes societats obreres, no només a Palma sinó arreu de la part forana, els quals sabem i hem vist que sovint els membres d'algunes societats obreres eren titllats de maçons. Recordem també la colla de músics que portaven símbols maçònics en una manifestació contra les quintes a Inca el 1870.

Si comparem la taula de republicans maçons amb la de les direccions del partit federal, podem concloure que s'assembla molt a les taules i gràfiques de les composició social del Comitè Republicà Federal de Balears i que la participació de les classes populars es gairebé nul·la. Ara que, com hem apuntat s'haurien d'estudiar les connexions de la maçoneria amb el republicanisme més popular com el que representava la Unió Obrera Balear. A més, com hem vist, hem de tenir present que la base popular del republicanisme mallorquí en els decennis del vuitanta i noranta participava activament en cercles lliurepensadors i anticlericals. De totes maneres, un altre aspecte evident és que els màxims dirigents dels republicanisme a Mallorca,

en el canvi de segle, eren maçons. Es tractava d'Antoni Villalonga Pérez, Lluís Martí Ximenis i Jeroni Pou Magraner, els dos primers federals. Com ha dit Pere Sánchez es va donar la captació de polítics influents per tal d'assegurar-se no solament l'existència o la supremacia entre les diverses maçoneries, sinó també perquè aquesta era una de les manera més segures i directes de què disposaven per a fer arribar als diferents governs la seva influència, encaminada a consolidar i aprofundir les llibertats burgeses en tots els àmbits i la possibilitat d'influir en la construcció del nou Estat liberal secularitzat³³¹⁹. A Mallorca l'alta participació de republicans que eren comerciants, industrials o d'homes relacionats amb el món comercial marítims (recordem l'alt nombre de pilots) potser tractaren d'influir políticament a través de les lògies en les seves demandes de modernització de l'economia i societat mallorquina³³²⁰. Junt en aquestes reivindicacions també es reivindicaven els principis de la maçoneria: els principis democràtics, el respecte i la defensa dels drets humans individuals i col·lectius i l'ideal de fraternitat universal³³²¹.

³³¹⁹ SÀNCHEZ, P.: *Op. cit.*, 1990b, p.180.

³³²⁰ També durant el Sexenni i com hem vist en els quadres la participació a l'Ajuntament de Palma de regidors republicans provinents del món del comerç era notori.

³³²¹ SÀNCHEZ, P.: *Op. cit.*, 1990b, p.179. O com a dit Luís P. Martín a les lògies s'imposava un respecte i tolerancia, en ocasions, absents en la vida pública. Fou dintre del concepte de la divisa "Llibertat-Igualtat-Fraternitat- on els maçons millor exposaren allò que era per ells la República. A MARTÍN, L.P.: "La República en la masonería. Conceptos, culturas y agendas políticas (1880-1923)" a MARTÍNEZ, F.; RUIZ, M.: *El republicanismo de ayer a hoy. Culturas políticas y retos de futuro*. Madrid, Biblioteca Nueva, 2012, p.154.

CONCLUSIONS

Amb aquesta tesi hem pretès demostrar que a Mallorca existí una important cultura republicana federal vuitcentista de caire democràtica i popular. Els primers nuclis republicans ja sorgeixen sota la influència d'un republicanisme d'arrel popular, que per una banda participaren a prop dels ateneistes i cooperativistes catalans, amb la representació mallorquina a través de Benet Seguí Ros i per altra banda beuen del grup de republicans socialistes del Madrid de la dècada dels anys 50 i 60, on hi tingué un pes important el mallorquí Antoni Ignasi Cervera amb la creació d'escoles populars per obrers. El reflex d'aquelles idees aterren a l'illa a través de l'industrial Miquel Quetglas Bauzà que organitzà les primeres escoles obreres i clubs democràtics. Quetglas s'envoltà d'una colla d'amics que conservaren sempre uns marcats principis socialistes, molt influents dintre del moviment i partit republicà de Mallorca al llarg del vuit-cents.

Aquell llegat dels anys 50 i 60 fou important perquè el 1868 quan s'organitzà el Partit Republicà Democràtic Federal (PDRF) aquests grups brotaren amb força i aconseguiren fer-se aviat amb les masses obreres i populars. Els republicans dissenyaren els medis amb els quals creien que capgirarien l'ordre social i posarien fi a les injustícies i a la misèria social a la qual estava abocada el quart estat. Aquests medis eren l'estalvi, la instrucció i la cooperació, mentre que no feien al·lusió a l'abolició de la propietat, com si feren poc després els internacionalistes. El Sexenni va permetre la creació d'una important xarxa de sociabilitat republicana a partir de l'obertura d'ateneus, escoles populars, cooperatives, orfeons, etc. Es donava accés a la vida política oficial als sectors tradicionalment exclosos. Amb tot, reivindicaren una sèrie de demanades socials i polítiques: descentralització del poder, abolició de les quintes i de l'impost dels consums, separació de l'Estat i l'Església, abolició de l'esclavitud, la proclamació d'una república democràtica i universal, etc. A partir d'aquest moment, com arreu, el PRDF es començà a definir i apostà per convertir-se en un partit on la base obrera i popular era el més

important, aquests a diferència del que pensaven altres sectors demòcrates, eren qualque cosa més que una simple base electoral. Fou en aquest moment que es començà a definir, com hem dit al llarg d'aquesta investigació, el partit federal i el moment en què podem fer distinció de les diferents cultures polítiques que aparegueren. Hem apuntat la liberal democràtica que era la que volia un govern amb hegemonia del poble i l'altra, la liberal progressista, que aspirava a la modernització de l'Estat amb el recolzament electoral de les masses. El 1873 començaren a quedar paleses les diferències que anaven de la dreta a l'esquerra. Encetada la Restauració, s'evidenciaren les diferents famílies republicanes que ara apareixien en forma de partit republicà. Els federals intentaren organitzar un partit fort, amb totes les traves del sistema de la Restauració, que els marginava del poder de les institucions. Però aquella invisibilitat dels federals mallorquins en aquest decenni no sembla encertada si pensem que els federals gaudien d'un importat teixit social. Aquests seguiren promocionat escoles obreres, societats de socors mutus, caixes d'estalvi, etc. i això els portà a estar molt a prop del poble. Ho aconseguiren sobretot a la ciutat de Palma o als nuclis de població més gran i que gaudien d'una economia diversificada. El federalisme mallorquí mai superà l'èxit dels anys del Sexenni que foren efervescents però mantingué una organització gens menyspreable, sobretot, com dèiem, en les zones més urbanes.

El republicanisme mallorquí arrelà en l'àmbit urbà, on més fàcilment es guanyà el recolzament de les classes obreres que treballaven en els sectors artesanals i industrials de l'illa. En canvi la pagesia formava part del món rural, un món controlat pel caciquisme i el conservadorisme. Per tant la penetració dels republicans fou més difícil. En una illa on la principal dedicació econòmica era l'agricultura, resta per conèixer quina fou la incidència del republicanisme al camp mallorquí, que al contrari que altres indrets com Catalunya no s'hi organitzaren grans sindicats, com fou el cas, més endavant, de la Unió de Rabassaires. Ara que, hi ha constància de l'organització dels jornalers a pobles com Lluçmajor, de la participació de jornalers en la milícia de voluntaris a Palma, pobles amb un comitè format bàsicament per pagesos i jornalers, com ocorregué a Montuïri, o bé pobles amb una forta preocupació per part dels republicans amb els jornalers sense feina en el cas de Pollença o Felanitx. Malgrat tot, la poca incidència reflexa com era d'urbà el moviment republicà a Mallorca.

Per altra banda, en les xarxes de sociabilitat perviu amb força una cultura democràtica i popular basada amb una forta preocupació per la classe obrera i amb un predomini del laïcisme i el lliurepensament. Tot i que a voltes, aquests espais de sociabilitat són compartits amb altres cultures polítiques que tenen lluites en comú, com els zorrillistes –partidaris de la barricada i la conspiració- o en menor mesura de l'anarquisme.

Durant la Restauració, els republicans mallorquins per fer-se visibles i contrarestar el pes del conservadorisme i el catolicisme a l'illa hagueren de treballar plegats. Les unions a través de coalicions electorals foren més prolífiques als pobles que no pas a la ciutat, on davant el fort

caciquisme local no els quedava més remei que la unió de forces. Aquests gestaren importants iniciatives lligades al reformisme social, com la creació de l'Escola Mercantil, després – Institució Mallorquina d'Ensenyament- o la creació de la Caixa d'Estalvis de Balears. Projectes molt lligats a la burgesia republicana que militava dintre del partit possibilista, progressista o bé el federal. Tots aquests projectes foren combatuts per una Església mallorquina integrista i ultramuntana, que al llarg de la primera etapa de la Restauració es mostrà molt bel·ligerant. Un altre aspecte a destacar és el de la lluita per l'emancipació de la dona que encetaren els republicans . També amb unes importants arrels que provenien de l'època del Sexenni i ara eren capaços d'impulsar projectes pioners com el de la coeducació i l'impuls d'estudis formatius per a la dona sota impuls d'Alexandre Rosselló Pastors o el de l'organització del Congrés Nacional Femení (1883).

En gran mesura es destria una important tasca engegada pels republicans en el terreny educatiu i també en matèria de secularització de la societat, sobretot impulsada a través de l'ensenyament. La tasca en favor de la instrucció de les classes populars fou el que marcà l'acció dels republicans federals mallorquins. Aquest dugueren a terme una important trajectòria que anava des de les escoles d'Antoni Ignasi Cervera, passant per les iniciatives d'aquest anys de Jeroni Bibiloni i Miquel Quetglas, arribant a l'eclosió del Sexenni amb la creació de multitud d'escoles republicanes, fins arribar als difícils anys de la Restauració amb uns projectes d'una gran magnitud com el d'Alexandre Rosselló Pastors o Fèlix Mateu Domeray. En el canvi de segle no s'aturaren i republicans i socialistes crearen el Centre Instructiu Obrer (1897) on es trobaren militants socialistes i republicans que provenien de la finada Institució Mallorquina d'Ensenyament.

El model d'Alexandre Rosselló i el de Fèlix Mateu eren totalment diferents i ens permet explicar aquestes diferents cultures polítiques que predominaren dintre del republicanisme. Rosselló milità en un període molt breu dintre del republicanisme federal, on realitzà una tasca intensa en el camp del reformisme social. Cansat del marginament polític es passà al partit liberal (gener 1883) i fou un dels polítics mallorquins més influents al llarg de tota la seva vida de Mallorca. A iniciativa de Rosselló, els republicans de les diferents famílies cooperaren junts per encapçalar una modernització de la ciutat, per fer-la millor comercialment i econòmicament. Tot dins el marc de la febre d'or mallorquina, que permeté l'aparició de multitud de fàbriques, societats mercantils, bancs, etc. amb un paper destacat del món de les navilieres i tot allò que tenia veure amb el trànsit marítim. Amb això, cal recordar que un important sector que militava dintre del PRDF eren els comerciants. Com havien fet durant el Sexenni també demandaren un canvi de model de ciutat urbanísticament i impulsaren una xarxa de transport interior que havia d'anar lligada al transport marítim i en definitiva a la millora comercial i econòmica de l'illa. La burgesia federal formà part d'aquests projectes i fins i tot el seu diari portava per nom *El Comercio* o el nom de la mateixa Escola Mercantil. Aquesta burgesia federal estava més preocupada pels seus negocis que no per resoldre els problemes de les classes obreres. Quan el

1890 aquests obtenen el sufragi, els federals no aconsegueixen la victòria a les urnes i resten molt lluny d'aconseguir uns resultats similars a l'època del Sexenni. Però a partir d'aquí, esdevé una altra qüestió vital dintre del republicanisme. Al darrera aquests projectes també hi havia una reclam en demanda de més autonomia, la qual no es cansaren mai de reivindicar. Reivindicaren una organització federal davant l'imponent centralisme de l'Estat espanyol que mantenia arruïnades regions pròsperes com les Balears. Conscients del potencial econòmic que havia estat l'illa en temps passats i conscients del potencial comercial que tenia Mallorca, part del seu discurs polític anà encaminat a recuperar l'autonomia i el poder dels municipis. Al tombant de segle aparegué amb força dintre del partit federal el regionalisme, que guanyà força envers a velles tradicions republicanes més populars i obreristes.

El caliu de la dissidència i del món republicà més popular i obrer va perviure de la mà d'homes com Fèlix Mateu que organitzà el 1881 la Unió Obrera Balear i comptarem amb el suport dels federals, però també dels progressistes. Fèlix Mateu es val del suport d'un federal com és Ubaldo Romero Quiñones amb una important trajectòria dintre de la intransigència insurreccional de 1873 i també es val dels federals mallorquins que figuren com a socis corresponsals com Antoni Villalonga, Benet Pons o l'ex federal Alexandre Rosselló. En aquesta societat fou on s'aplegaren tots els obrers mallorquins i on hi predominà el mutualisme i el cooperativisme republicà vuitcentista. A més en aquesta societat s'hi havia forjat una important cultura lliuprensadora i laica. En ella eren ben rebudes totes les dissidències religioses i en el seu si s'hi aglutinaven des d'ateus, espiritistes, maçons fins a protestants. Al final de segle la data de caducitat d'aquest projecte era imminent. Els obrers de cada cop es deixaven influir més per les idees del socialisme marxista i a través de l'Agrupació Socialista i de la Federació de Societats Obreres s'anaren obrint camí i fins i tot aconseguiren arrastrar a personatges tant importants com el mateix Fèlix Mateu.

Malgrat la invisibilitat institucional del partit federal, també ha quedat palesa la lluita que emprengueren els federals i n'hem intentat recompondre el programa social que impulsaren des de l'oposició i des de les societats econòmiques i socials a les que hi tenien influència. En aquest sentit els treballs són nombrosos. Per exemple encapçalaren les lluites contra l'impost industrial, on comptaren amb un important recolzament de les classes populars, lluitaren en favor de la construcció de cases barates per obrers, amb fer efectiu un eixample a Palma per acabar amb la manca de salubritat dels habitatges obrers, impulsaren acadèmies industrials per formar als obrers, crearen escoles als seus locals i fomentaren la creació d'escoles públiques, etc. i lluitaren fervorosament contra la intransigència clerical, emprenent mesures encaminades a minvar el poder de l'Església i implantar una societat secularitzada. Durant el Sexenni, la tasca laïcista fou enorme, però durant la Restauració fou més complicat, ara bé no es cansaren de reivindicar cementiris civils, el dret a practicar altres cultes i sobretot la tasca vingué del camp de l'educació. Tota iniciativa educativa impulsada pels republicans recollia la premissa

del laïcisme i fou en aquest camp on feren més mal. El component antireligiós havia arrelat dintre del republicanisme més popular i democràtic de Mallorca.

En el canvi de segle s'esmicolà la cultura republicana federal vuitcentista. Entrà en joc el vessant regionalista, que aparegué amb força a la Mallorca de finals dels vuit-cents. El regionalisme acabà desbancant aquell federalisme mallorquí que comptava amb una potent minoria abocada al moviment obrer i a la defensa d'un socialisme reformista de caire mutualista. La burgesia federal acabà adoptant postures regionalistes i anà abandonant el vessant social. Per contra, aquells que eren partidaris de la defensa d'una democràcia, d'un federalisme d'arrel popular i d'un socialisme, molts acabaren militant a les files del partit socialista de Mallorca. També s'han de tenir present els sectors que marxen a formar part d'un republicanisme més moderat, propi de la cultura liberal progressista.

També a finals dels 90, l'estratègia d'unió donà bons resultats a Mallorca, però per altra banda provocà l'esmicolament de la cultura republicana federal democràtica i popular, que havia predominat en el partit federal a la Mallorca dels vuit-cents. Molts federals participaren a la Unió Republicana, però amb uns altres objectius i deixant de banda vells ideals i adaptant-se a noves maneres de fer del republicanisme. En aquest sentit, recordem com creix el mapa de d'organitzacions republicanes a Mallorca a finals del noranta, de la mà de la Unió Republicana.

En l'allunyament del caire més socialista dintre del republicanisme mallorquí, resta per estudiar el grup d'homes de la Unió Republicana –si n'hi hagué– que donaren suport a les idees de Gabriel Alomar i al partit Unió Federal Nacionalista Republicana creat el 1910. Partit que fou l'herència més directe del federalisme i nacionalisme que imperà també a Mallorca. Per altra banda, una altra cultura política que va beure del federalisme va ser l'anarquisme. En el cas de Mallorca, l'anarquisme i l'anarcosindicalisme no fou tan prolífic si ho comparen amb regions com Catalunya. L'anarquisme fou present en projectes obreristes, juntament amb els republicans més socialistes, que participaren en l'organització del Centre Federal de Societats Obreres (1869) i en manco mesura dintre de la Unió Obrera Balear (1881) a través d'homes que alguns cops no dubtaren en participar del comitè republicà federal, com fou el cas de Sebastià Alorda i Francesc Roca. Aquestes idees federals continuaren dins l'anarquisme i agafaren força a partir de la creació de la Confederació Nacional del Treball (1910) a Mallorca.

Annexos

Índex d'annexos

Doc.1: Poema de Miquel Quetglas.

Doc.2: Poema de Josep Francesc Vich dedicat a Charles Fourier.

Doc.3: Versos d'Antoni Feliu i Codina dedicats a Joan Roca.

Doc.4: Inauguració de l'Escola Democràtica Federal.

Doc.5: Bases en proyecto para la organización del Partido Republicano Federal de las Baleares y particularmente de Palma.

Doc.6: Versos homenatge a Miquel Quetglas al primer aniversari de la seva mort.

Doc.7: Organització del Batalló de Voluntaris de la República

Doc.8: Romanç amb motiu de la proclamació de la República.

Doc.9: Crònica de la reunió del Partit Republicà Federal.

Doc.10: Carta del Comitè Provincial Interí del Partit Republicà Federal de les Balears.

Doc.11: Discurs de Francesc Roca Hernández en la inauguració de l'escola de la Unió Obrera Balear.

Doc.12: Estados regionales. Article a *El Comercio*.

Doc.13: Autonomía. Article a *El Comercio*.

Doc.14: Congreso Femenino Nacional. Article de Joan Salas Anton.

Doc.15: Carta de Francesc Tudury de la Torre a Magdalena Bonet.

Doc.16: Caricatura d'Antoni Villalonga Pérez.

Doc.17: Fotografia de l'Orfeó Republicà Balear.

Doc.18: Junes directives d'Unió Obrera Balear a diferents localitats.

Doc.19: Base social dels regidors federals de Palma (1868-1896).

Doc.20: Carta de Joan Obrador Peris a Antoni Villalonga Pérez.

DOCUMENT 1

Poema de Miquel Quetglas a *El Genio de la Libertad*, 14 d'octubre de 1851.

Un pensamiento.

Ay! del infeliz que un día	de su prole desvalida.
mecido en humilde cuna	Del orfánico aterrido
columbró en su fantasía,	La ternura celestial,
la imagen lóbrega, umbría	el lastimero gemido,
de su mísera fortuna.	cuando por hambre fatal
Que el son de tristes lamentos	se ve infeliz y oprimido.
sensible hiere sus oídos,	Del honor y la piedad
de miseria los acentos,	en su desnudez guiada
los profundos sentimientos,	en mísera soledad,
de sus hermanos queridos.	la doncella desgraciada
Del pesar el dardo agudo	deslizar su dulce edad.
sentirá en el corazón,	Del honrado trabajador
abismado en dolor mudo,	el imponderable afán,
mirará inerme y desnudo	en su continuo labor
al mendigo en su abyección.	inundado de sudor,
La madre tierna y virtuosa	por un mendrugo de pan.
en mil angustias sumida,	Del crimen y la maldad
a quien desvelada acosa,	con su penuria encumbrados
la condición desastrosa	la vil prodigalidad,

bajo los techos dorados
de su orgullo y vanidad.
Vestido de triste duelo
todo lo verán sus ojos,
lleno el infelice suelo,
de orfandad y desconsuelo,
de malezas y de abrojos.
Yo que sensible crecí
al eco de estos dolores
tantos males descubrí,
y a sus injustos horrores
desgarrado me sentí.
Sentí el poder inhumano
que la miseria explotaba,

vi este coloso tirano,
que en la desdicha medraba
de mi desgraciado hermano.
Mas mitigó mi amargura
ver que su conciencia pura
les procuraba un placer,
que a esta maldad impura
no le es dable conocer.
En tanto que abandonado
a mi amarga reflexión,
miré siempre desolado,
un lema desventurado,
“tiranía y opresión”.
M.QUETGLAS.

DOCUMENT 2

Poema de Josep Francesc Vich dedicat a Charles Fourier. Publicat a *La Democracia* de Madrid, 6 d'abril de 1856.

A Carlos Fourier.

Pobre dosel para tu frente el cielo,
Ruín pedestal para tu planta el mundo.
A la altura subiste, dó se sienta
La inteligencia, de esplendor cercada,
y, desde allí lanzaste una mirada,
que reina del espacio quedó.
Y, el tul rasgando que el futuro esconde.
El rayo de tu vista penetrante,
del futuro, la aurora mas distante,
tras de mil horizontes sorprendió,
Risueño, viste el porvenir del mundo,
al bello rosicler de aquella aurora,
y al ver, allí a la dicha vencedora,
te volviste el presente a contemplar.
Mil corazones generosos viste
que, el sino humano, contemplando eterno,
lloraban por los males de este infierno,
y quisiste sus ojos enjugar.
Las señalaste con tu dedo, el faro
que, entre las brumas de los tiempos, brilla,
y vieron a su luz, la verde orilla
y el turbio lago que conduce allí.
También mi vista, que lloraba males,
siguió tu dedo a la región futura:
y, sus alas batir, a la ventura,
sobre los hombres hermanados, vi.
Vi a la guerra correr despavorida;
Alzar sus tiendas y plegar banderas;
vi a los odios romper sus armas fieras
en las humeantes aras del amor.
Y perderse los hombres en el seno
de la familia universal humana,
y bajo de su planta soberana,
aplantar la serpiente del dolor.
Y vi, al martirio, retirar sus nubes
de los risueños, jóvenes semblantes
y el ósculo, ostentar les vi radiantes,
que recibieron del supremo Ser.

Y vi armonía en los mortales todos,
Y en todos sus afectos, armonía;
Sin una nube que empañara el día;
ese lejano día pude ver....
¡Ah! que en balde, procuráis tiranos,
los odios arrojar en carrera
por donde va, la humanidad, ligera,
al puerto de ese bello porvenir.
De sangre se hartarán, pero rodando
Irán, los odios, por delante de ella:
Ya entre la bruma, vislumbró la estrella
que, al Eliseo, la debe conducir.
Rasgado el velo que su luz cubría;
de nuevo, en vano, intentareis correrle
pues, cuantos logren, una vez romperle,
siempre, su vista en esa luz, tendrán
Y, adelante, adelante irán marchando,
de la apenada humanidad, en frente:
mirando el bien futuro, el mal presente,

con heroico valor, despreciarán.
Ya, ¡qué les pueden importar las penas!
¡que me importa que espine mi sendero,
Cuando sé que á mis hijos, lisonjero
será de mis punzadas el dolor!
¡Si sé que, cada gota de mi llanto,
una semilla deja fecundada,
y que, al brilla sobre ellas la alborada,
de cada una brotará una flor!
¡Oh tú, gigante de los tiempos! ¡Carlos!
Vuelve la faz a contemplar tus hijos:
tu senda andamos con los ojos fijos
en la luz, que tu dedo nos mostró.
Contéplanos luchar, y sea el premio
nuestra lucha, de bien que te debemos:
hasta unirmos a ti la sostendremos;
con fe tan firme como Dios te dio.

Madrid, 5 de abril de 1856.

José Francisco Vich.

DOCUMENT 3

Versos d'Antoni Feliu i Codina dedicats a Joan Roca director de *El Rayo* el 24 d'octubre de 1869.

Hace días que ha sido puesto en libertad nuestro muy querido amigo Antonio Feliu y Codina redactor de *El Estado Catalán* que a causa de los sucesos de Barcelona fue traído, entre muchos otros prisioneros, al castillo de Bellver. Dice que muy en breve piensa trasladarse al continente y al mismo tiempo nos alegramos de su libertad sentimos de veras su marcha. Feliu y Codina cuenta apenas veinte y tres años y a pesar de su poca edad goza de una envidiable reputación política y literaria. Los trabajos con que nos han honrado durante su permanencia en esta isla dieran a conocer de sobre a nuestros lectores lo sensible que será a todos su ausencia si la amistad no hallara un mayor vacío. No obstante tenemos la seguridad de que no serán estas las últimas producciones que de su pluma brotaran en las columnas de nuestro humilde periódico. Vean sino el siguiente piropo. (*El Rayo*, 24-10-1869).

Amich Roca: ja que avuy	are pensa ab en Gamindez
vols versos meus à la forsa,	are pensa en una <i>atlota</i> ,
te faré quatre ratlletas	are pensa en que te agradan
que valdrán molt poca cosa.	las pastas que fa Mallorca,
Si versos dolent te faig,	are pensa en que't convidan
prenlos com son y aconsolat,	a fer un jorn de tabola:
que cuan un está amohinat	y en mitj d'aquest rebombori
li venen mol mal los orgas.	reconcentrat una estona
Que't pensas que no hi ha mes,	y tot correns fes un versos
fillet, que agafar la ploma	tan sols perque ho mana en Roca.
y fer un milé de versos	Vaja, no't cremis fillet
tan sols perque ho mana en Roca?	pero tens molt malas bromas.
Ara pensa en que estás llibre,	Be, digas: ¿qué vols que't fassi?
are pensa en Barcelona,	¿vols per ventura una loa

dedicada als progressistes
perque han obtingut victòria?
¡Be prou que s'alaban ells!...
No necessiten ma ploma.
¿Vols uns versos dedicats
A una dotsena d'atletes
que'm tenen robat lo cor?
Fillet, axò's diu a solas.
¿Vols, per sort, qu'escrigui sobre
la conquesta de Mallorca?...
Ja ho faria, pero fa
molt temps y ja no'm recorda;
y després: ¡que mes conquesta
que la d'are, estimat Roca...
Vols que escrigui sobre la ...

Pero ¡ba! deixem-ho corre,
ja veus que no estich de vena,
ja veus que no estich de broma,
ja veus amich estimat,
com las mussas m'abandonan.
Axís donchs, pren aquets versos,
si son dolents, aconsolat,
que quan un está amohinat
ja sabs que no está per orgas.
T'encarrego mil afectes
al meus amichs de Mallorca,
y tu, esceptuant mos versos,
de tot lo que tinch disposa.

A.F.C.

DOCUMENT 4

Inauguració de l'Escola Democràtica Federal. Publicat a *El Obrero* el 16 de desembre de 1869.

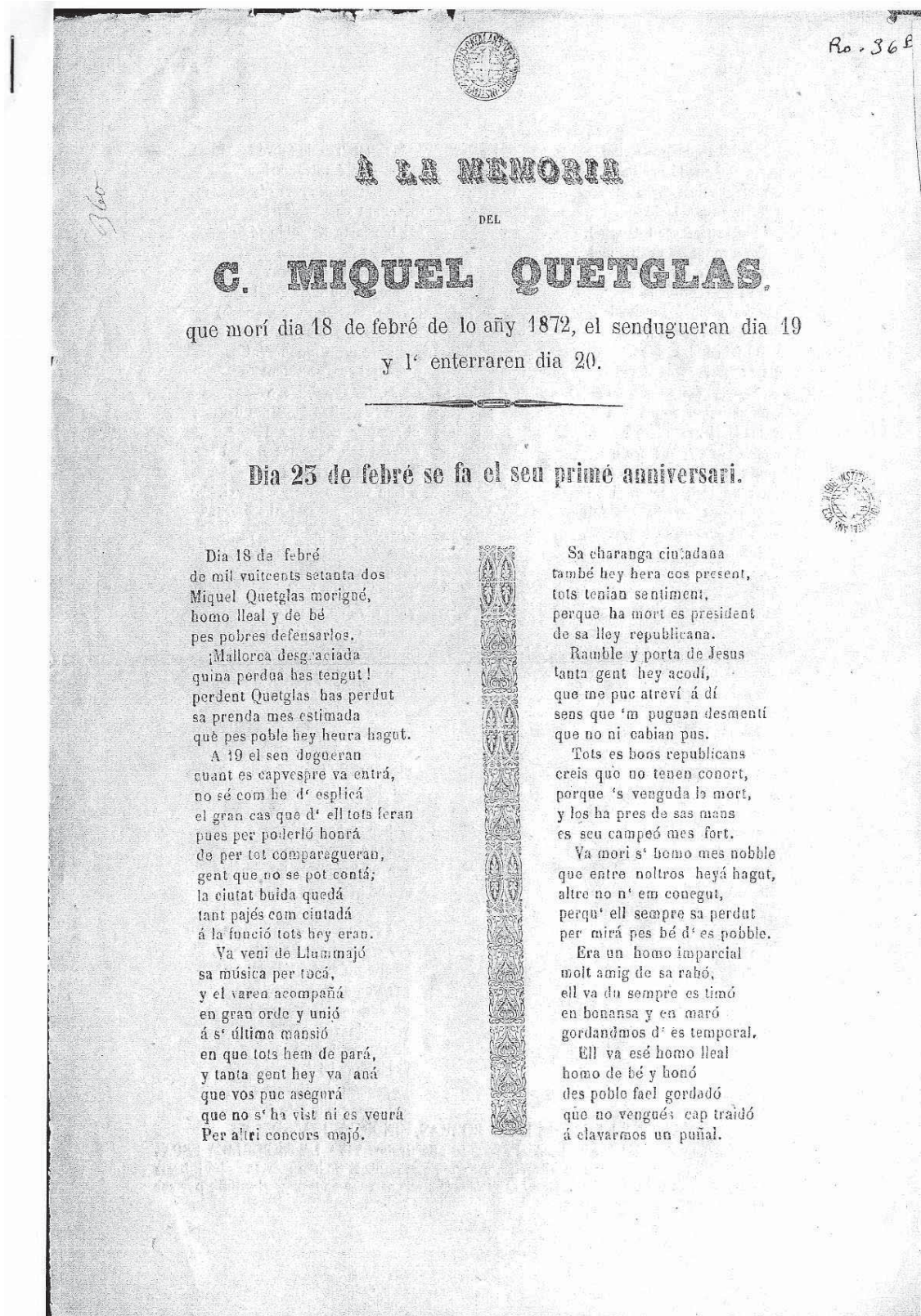
En Palma de Mallorca, el domingo 12 del corriente a las seis de la tarde, tuvo lugar por una numerosa concurrencia la inauguración, del nuevo local destinado para Escuela-democrática Republicana. El Presidente honorario ciudadano Miguel Quetglas, pronunció un elocuente discurso en favor de los intereses del trabajo. Hizo la historia del obrero esclavo, paria, siervo y hoy proletario, el cual se asocia para realizar el augusto reinado del trabajo y dijo que entonces las maquinas cumplirían su verdadera misión: porque hoy muchas veces sumen en la miseria, millares de familias, a causa de las injusticias sociales; que el obrero unido con el de inteligencia eran los únicos que habían realizado una nueva creación, por eso decía que Fulton inventor del vapor, y Franklin que de siempre cajista de imprenta, llegó a inventar el para-rayos, “arrancando el rayo a los cielos y el cetro a los tiranos”; debían ser venerados, como unos santos, por los trabajadores. Deploró la falta de fraternidad entre los obreros y que esta era uno de los mayores males que los afligen. Dijo que la ignorancia debía ser combatida con denuedo, por medio de la instrucción, congratulándose del entusiasmo que respira la juventud esperanza del pueblo obrero, y confiaba en la enseñanza libre ayudada de la más pura moral, y sin ningún conocimiento innecesario o sean fantásticos y estrambóticos. Dijo: ¿creéis que las batallas y los ejércitos valen algo? No. –Lo verdaderamente grande y racional, es el Trabajo. Demostró con una lógica admirable, como las primeras parejas que aparecieron sobre la faz de la tierra, tuvieron la necesidad del colectivismo por la miseria y el hambre y que la humanidad marchaba a grandes pasos hacia su perfección o sea el colectivismo, por la abundancia en donde plantearía en toda su pureza el dogma de Libertad, Igualdad y Fraternidad entre todos los hombres; y terminó su discurso dando un viva a la República como única forma de gobierno que permite a los obreros discutir los grandes problemas sociales. El presidente C. Roca pronunció otro magnifico discurso y el vicepresidente C. Tomas, dio las gracias en nombre de los obreros a tan valientes defensores del cuarto Estado.

DOCUMENT 5

Bases en proyecto para la organización del Partido Republicano Federal de las Baleares y particularmente de Palma. Publicadas a *El Iris del Pueblo* el 8 d'octubre de 1872.

1. El Partido Republicano Federal de las Baleares se compondrá de todos los individuos a él afiliados.
2. Para su dirección se nombrará un comité provincial arregladamente a las instrucciones recibidas del directorio aprobadas por la Asamblea Federal de 1871.
3. Para la dirección del partido en la localidad de Palma se nombrará un comité municipal de 13 republicanos según previenen las indicadas disposiciones sujetándose a las reglas que se expresan.
4. Para la mejor armonía y al objeto de reunir fondos para sufragar gastos del partido se fundará una sociedad que podrá llamarse Centro Republicano en el cual deberán suscribirse todos los republicanos que quieran ser conocidos como tales oficialmente la que será dirigida por el comité municipal.
5. Para el sostenimiento de este centro cada socio deberá satisfacer una cuota mensual de reales 0'25, 0'50, 0'75, 1 real, 2 reales, 3 reales o 4 reales a su voluntad por cuatrimestres adelantadas, de cuya cantidad se le expedirá recibo que le servirá de cédula electoral, aunque no sea necesaria su presentación para votar toda vez que conste su nombre en las listas de los socios con la nota de haber satisfecho el cuatrimestre corriente.
6. Para la elección del Comité Municipal y por consiguiente la junta directiva del centro, serán electores todos los republicanos de Palma mayores de 20 años expresados en el capítulo anterior y para las de representantes de distrito o sección en que haya de votarse.
7. De los fondos que por este medio reúna el Comité Municipal satisfará al provincial el contingente que se le señale arregladamente a su importancia para cubrir, con lo que se recaude de los otros comités municipales de la provincia, sus gastos ya sean ordinarios ya extraordinarios.
8. Ínterin se busca un local capaz para que la indicada sociedad pueda funcionar con desahogo se empezará el alistamiento y pago de cuota al actual comité que en clase de interino funcionara hasta haberse nombrado el otro alistamiento que deberá servir de censo electoral para las primera selecciones y que estará a disposición de todos los republicanos en la secretaria del comité para corregir los errores que pudieran haberse cometido.

Versos homenatge a Miquel Quetglas al primer aniversari de la seva mort. (Biblioteca de Catalunya).

Ja sabem que cada qual
no 'm de quedá per llavó,
la mort es justa y cabal
y no heyá apelació
perque axo es per tots igual.

Empero p' es nostro mal
vengué en mala ocasió
á llevá es cultivadó
que va sembrá sa llavó
REPÚBLICA FEDERAL.

De febré dia devuit
á tots nos vares deixá,
menos sis dias un any ha
com comensá á madurá
y tot Mallorca admirá
aquell tan saborós fruit
que per tot vares sembrá,
molt de trebay te costá
y d' aquest mon heurás fait
sens el teu desitx lográ.

Dia dotze d' aquest mes
pe sa primera vegada,
á España quedá plantada
sa República ansiada
sols es mal que tu no 'y ets.

Miquel Quetglas! Miquel Quetglas!
com sas teuas no hi heurá mans
per sobre tocá sas teglas
de tots es republicans.

Lo que volias en vida
tenim ja amig fael
pero, á dirte ve Miquel
s' alegria no es cumplida,
perque faltan sens mentida
sas parauletas de mel
que tu deyas...y... are ets gel
perque la mort atrevida
de tu volgué prenda mida;
pero el cor ja may olvida
que tu sembrares sa rel
y altri sa llavó ha coida.

Predicant sa veritat
saberás organizá
es partit qu' honra t' ha dat
y que sempre t' en dará;
per molt qu' el vulgan honrá
es segu no arribará
á pagarte la mitad
de lo que vares goñá.

SE VEN EN LA TENDA DE M. BORRAS, SINDICAT 159. —PALMA.

En dita tenda també se trobará el romanso nou titulat: VIVA LA REPÚBLICA ESPAÑOLA, y un complet sortit de historias, sáinetes y romansos. S' han rebut també llibrets de fumá en so retrato del C. Miquel Quetglas els quals se recomanan en el públic per ser un papé del bo que se coneix.

A vint y tres de febré
es ton primé aniversari
no 'y faltará res cert sé,
tot cuant sia necessari
per honrarte el poble té.

Avuy tots de bona gana
per honrarte solament
¡y que ni heurá de gent!
(perqu' es veu no se demana)
se posará es fonament
per fé es gran monument
d' es qui era president
de sa lley republicana.

No 's posible ni es pot di
ni tampoc para pensá
sa gent que honrarte vendrá
de sa muntaña y es plá,
a heu veureu, com será axí.

Vengan pues, petis y grans
á honrá aqueixa funció,
homos, donas é infasts,
pajesos y ciutadans
gordau orde y unió
y no olviden sa rahó
que mos solia fé abans
es nostro superió
pare d' es republicans,
hem de bujar al traidó.

Orde, quietud y pau
es nostro lema ha de essé
a voure com demostrau
que si llibertad clamau
sou dignes de tenirle.

En mes d' una ocasió
lo heu sabut demostrá
per axó torn demaná
que emb aquesta funció
també heu puga contá.

Axi com mé despert tart
per compondre aquest papé,
es que no está massa bé,
pero en sa segona part
un poc mes mi miraré
y noticia vos daré
de tota sa funció
si ha enat hé ó no,
jo promet de dirvosho
axi com milló sabré.

R. 40-118

Rg. 7707

DOCUMENT 7

Organització del Batalló de Voluntaris de la República. Basat en el document: AMP, Fons Pons 1089/13 *Sobre la organización de los Voluntarios de la República y armamento de los mismos.*

PRIMERA COMPANYIA:	Josep Raya, tinent.
Ignasi Vidal Bennàssar, capità.	Pere Joan Morro Pericàs, subtingent.
Andreu Muntaner, secretari.	Gabriel Perelló Juan, subtingent.
Faust Malbertí Rigo, secretari.	Bartomeu Frau Nicolau, sergent primer.
Manuel Bonnin: tinent.	Joan Genovard Esteva, sergent segon.
Sebastià Bauzà Quetglas, tinent.	Gabriel Garí Ros, sergent segon.
Jaume Obrador Peris, subtingent.	Antoni Pascual Moll, sergent segon.
Miquel Payeras Llabrés, subtingent.	Rafel Cerdà Rebassa, sergent segon.
Andreu Muntaner, sergent primer.	
Josep Valls Piña, sergent segon.	TERCERA COMPANYIA:
Manuel Schembri Florit, sergent segon.	Pere Borràs Bosch, capità.
Simó Porcel Ramos, sergent segon.	Jaume Palou Nicolau, secretari.
Faust Malbertí Rigo, sergent segon.	Geroni Llodrà Pons, secretari.
	Miquel Bauzà Nicolau, tinent.
SEGONA COMPANYIA:	Antoni Bestard Ramis, tinent.
Gabriel Pérez Ros, capità.	Jaume Palou Nicolau, subtingent.
Miquel Pons, secretari.	Gabriel Juan Muntaner, subtingent.
Josep Cardona, secretari.	Josep Canet Ferrer, sergent primer.
Gabriel Oliver Morey, tinent.	Jaume Pericàs Fiol, sergent segon.

Antoni Moranta Frau, sergent segon.

Miquel Pol Quetglas, sergent segon.

Joan Llodrà Pons, sergent segon.

QUARTA COMPANYIA:

Jaume Far, capità.

Josep Fuster Bonnin, secretari.

Antoni Segura Picó, secretari.

Joan Sbert Jaume, tinent.

Jaume Serra Fuster, tinent.

Mateu Vidal Nicolau, alferes.

Antoni Segura Nicolau, alferes.

Vicens Mora Capellà, sergent primer.

Antoni Batent Serra, sergent segon.

Antoni Segura Picó, sergent segon.

Andreu Pizà Campins, sergent segon.

Manuel Pomar Miró, sergent segon.

CINQUENA COMPANYIA:

Antoni Marroig, capità.

Francesc Llodrà, secretari.

Antoni Pau Mayol, secretari.

Miquel Serra Simó, tinent.

Antoni Pau Mayol, tinent.

Bernat Pericàs Pol, alferes.

Joan Otero Ferrer, alferes.

Joan Porcel, alferes.

Josep Francistorra, sergent primer.

Josep Riera Capellà, sergent segon.

Jaume Ferrer Montserrat, sergent segon.

Rafel Segura Valls, sergent segon.

Pere Joan Bosch, sergent segon.

SISENA COMPANYIA:

Joan Pericàs, capità.

Rafel Luna, secretari.

Cosme Rosselló, secretari.

Bartomeu Horrach Rosselló, tinent.

Rafel Luna Rascón, tinent.

Francesc Serrano Bacon, alferes.

Cosme Rosselló Vicens, sergent primer.

Miquel Cabot Jaime, sergent segon.

Joaquim Engroñat Marquès, sergent segon.

Joan Rodríguez Oliver, sergent segon.

Miquel Piña Valls, sergent segon.

Antoni Garrigosa, sergent segon.

Pascual Torrens Mangado, sergent segon.

VUITENA COMPANYIA:

SETENA COMPANYIA:

Antoni Darder, tinent.

Antoni Sureda Ferrà, tinent.

Josep Porcel Mandilego, tinent.

Josep Escardó Sabater, tinent.

Francesc Oliver Berga, subtinent.

Lluís Terrades Izquierdo, subtinent.

Nicolau Company Pujol, subtinent.

Bartomeu Sastre Quetglas, subtinent.

Antoni Salom Alou, sergent primer.

Ramon Mas Obrador, sergent primer.

Jaume Bosch Tous, sergent segon.

Antoni Perelló Estrany, sergent segon.

Joan Esteva Berga, sergent segon.

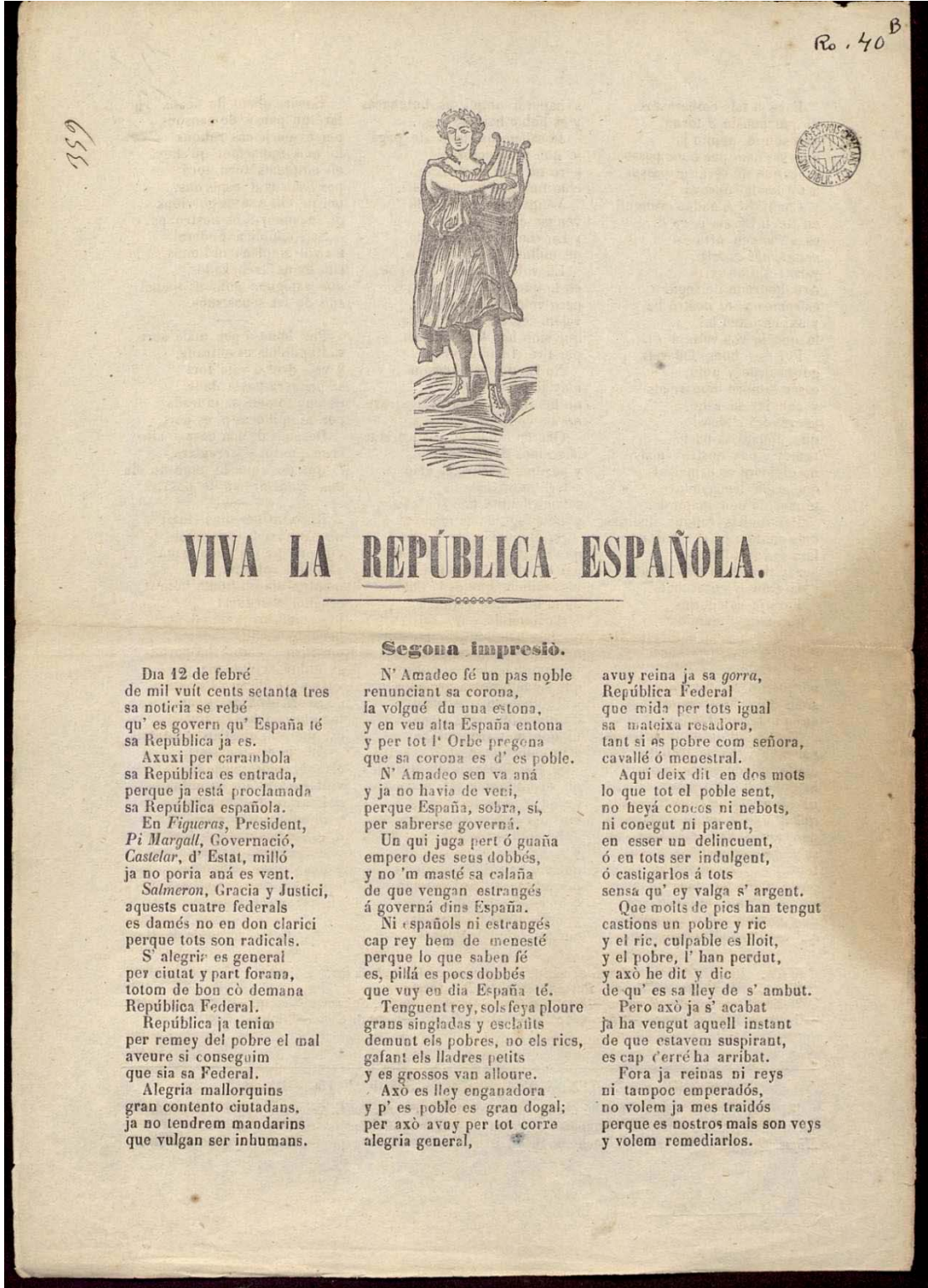
Bernat Amengual Aleñar, sergent segon.

Martí Odonell, sergent segon.

Pau Gabalda Pocoví, sergent segon.

Bartomeu Bosch Bosch, sergent segon.

Romanç amb motiu de la proclamació de la República. Editat per Mateu Borràs.
Exemplar conservat a la Biblioteca de Catalunya.

Fora ja tals embarassos
ni que pensin á torná,
que som d' opinio ja
que si anam per bons passos
crec que no serán capassos
á tornar ho aprová

Cuant N' Amadeo vengué
en Roch Bárcia ja va dí
es «Amadeo primé»
pero també es derré
y ha resultat axí.
Are heuriam de seguí
es remey p' es nostro bé,
y axí escoltau bé
lo que jo vos vaitx á di.

Per esse bons federals
gordá orde y unió,
esser sempre imparcials
y conceixe sa rahó,
ja vendrá s' ocasió
que donará sa nació
remey á nas nostros mals
no olvidant es principals
que cada trebayadó
té mes de deü majorals.

Per molts rahons distintas
mos contam ja per sortats,
fora servicis forats
per últio, fora mes quintas
y dá graus y entorchats.

Fora ja categorias
y fora tans d' empleats,
qu' ells se gastan molts de dias
dobbés per noltros suats.

Si va á di sa veritat
perque no vaji á través
si en llevaven sa mitat
en quedarian danés.

Tot aquell qu' el mou ha nat
per menjá, ha de trebayá,
cònte, duque y marquesat
ni pobre ni afortunat
ni ningú en el mou heyá
qui d' axó es pugue escusá
perque tots han de passá
sa mateixa igualdad,
totom vol esse empleat
per sa feina no tocá.

Y ja no som tan matracas
de que hajem de comportá
qu' es pillos qu' España heyá

s' hajem d' ompli sas butchacas
y es poble heje de pagá.

Ja sabem qu' hem de pagá
lo que sia necessari
pero no per engreixá
com fins are un perduari.

Venga paga redoblada
vengan contribucions,
y España está endeutada
de millons y mes millons.

Ell volem pagá, á poc poc,
en lo que deix dit ja basta,
pero volem veure es joc,
volem sebre com se gasta,
que sino hay heuria pasta
per tirá el barret al foc.

No fas des republicans
may jodiceis temeraris
no heu fassou com es contraris
no sia com era abans,

Que co n' han fet bancarrota
llavó mos donau sa clau
y per mes rebatra es clau
y ferli milló cabota
sols es deutes mos deixau
y heu fogit en sa marrota.

Sa República es al-lota
que no vol guerra, vol pau
per axo la vol sa tropa,
y sa milicia, que es la flota
de lo que mes estimau.

Sa República no vol
qu' hey haje tants de farsants
ni trampistas ni holgasans,
vol que tenguem es consol
que siguem com á germaus.

Tampoc vol y es segu
de que robem es jornal,
ni que may robi niangu
á un pobre menestral.

Sa República he dit dos pics
qu' es milló que tots es reys,
perque té igualas lleys
tant per pobres com per rics.

Es pobbles quintas no volen
y un rey no pot está
que no haje de quintá,
per axo tant prest redolan
ó be los fan redolá,
¡que familias desconsolan
per un homo contentá!

Encare abans de acabá
faré un parey de eansons
per di en pocas rahons
lo mes important qu' heyá
els empleats torn tocá
per ferirlos d' esperons,
perqu' ells son es gorrions
qu' es menjan es nostro pa.

Sa República Federal
no vol empleos ni honós
sino bons trebayadós
que sapiguen goñá es jornal
sols de sas seuas suós.

Per bona ó per mala sort
sa República es entrada,
y vaje dret ó vaje tort
sa primera passa dada
es que tomen sa murada
per fé milloras p' es port.

Despues d' una cosa s' altre
crec que tot s' arreglará,
lo que no 's pot fé emb un dia
dos ó mes ni han de posá.

Dia vint per dins ciutat
un bando s' ha pregonat
diguent que de bona gana
y en tota voluntat,
mentras sia un homo honrat
español assegurat
y de vint añs ja de edat
pot quedá afiliat
per formá com s' ha parlat
sa milicia ciutadana,

Que se dirán «Voluntaris
de sa República», y axí
no mos porán ja traí
es que sou nostros contraris.

Are ja estau avisats,
els qui senza perjudici
vulguen esse de sa milici
ja heuriam de está allistats,
y vaje fora es servici
d' es soldats que fan forsats
y senza perda es judici
y enant ben ordenats
mos dará bons resultats
y á tots gran benefici.

Es propiedad de M. B.

NOTA. Dia 24 febré se reformá el ministeri y quedá constituit de la manera siguent:
Ministres de Guerra y Marina, *Radicals*, els altres *Republicans*.
President sens cartera, *Figueras*.—Estat, *Castelar*.—Gracia y Justici, *Salmeron* (Nicolau).—Hacienda, *Tutau*.
—Governació, *Pi y Margall*.—Guerra, *Acosta*.—Marina, *Orciro*.—Foment, *Chao*.—Ultramar, *Sorní*.

SE VEN EN LA TENDA DE M. BORRAS, SINDICAT 139. —PALMA.

En dita tenda se trobará també el romanso nou *A la memoria del C. Miquel Quetglas* y un complet
surtit d' historias, sainetes y romansos. S' han rebut també llibrets de funá en so retrato de
Miquel Quetglas, els quals se recomanen en el públic per ser un papé des bò que se coneix.

R. 40 123

R. 7707

DOCUMENT 9

Crònica de la reunió del Partit Republicà Federal celebrada el 26 de juny de 1881 a Palma. Publicada a *El Comercio* el 27 de juny de 1881.

Ayer 26 a las diez y media de la mañana, celebró el partido republicano federal una importante reunión en los salones de la casa número 10 de la calle del Teatro. Ocupó la mesa presidencial la comisión organizadora compuesto de los señores D. Antonio Villalonga, Don Ignacio Vidal, D. Rafael Manera, D. Alejandro Rosselló, D. Benito Pons, D. Juan Baustista Enseñat y Don José Guarro.

La concurrencia no solo ocupaba todos los asientos, sino que se apiñaba en los pasillos y obstruía las puertas de entrada demostrando todos los semblantes el más vivo entusiasmo.

Abierta la sesión el presidente Sr. Villalonga expuso el objeto que la mesa al llamar a sus correligionarios se había propuesto: demostró la necesidad de que el partido federal desplegara a la vista de sus enemigos aquel entusiasmo, aquella vida y aquella fortaleza inquebrantable que le había allanado ya una vez el camino de la realización de sus ideales. No falta, dijo, quien pretenda que las próximas cortes votaran el sufragio universal y en este caso, que deseo aunque no espero, necesario es que estemos prevenidos. Hizo constar además que se había llamado a los representantes de los pueblos para que de conformidad con las prácticas federales se organizara el comité provincial, al propio tiempo que la más genuina representación del partido resolvía definitivamente si se debía o no tomar parte en las próximas elecciones.

Tres son, pues, los puntos que se van a discutir: organización del partido, formación de comités locales en los pueblos en que todavía no se hayan nombrado, y del provincial en Palma, y acuerdo sobre las próximas elecciones de diputados a Cortes.

El Sr. Vidal usó de la palabra, exponiendo que la base para la organización del partido, que la comisión iniciadora acordó proponer a la asamblea general, es el proyecto de Constitución, presentado por la mayoría en las cortes federales del año 1873.

El Sr. Marroig pronunció un entusiasta discurso, en que pondera la importancia de la reunión: hace la historia de las vicisitudes del partido republicano, y dice que el proyecto de constitución que se propone como base de unión de los elementos que pudieran estar más o menos dispersos, es un proyecto mas federal que el de la minoría, redactado por los hombres más notables del partido federal y con el cual todos los correligionarios del 73 estaban conformes. Castelar fue el autor del anteproyecto, y su firma es la primera que figura al pie de él. Figueras, Pi, Salmeron dieron su asentamiento. Son nuestros maestros, ellos nos enseñaron la bondad de la doctrina que defendemos. Si después alguno de ellos ha hecho traición a los dogmas que predicó, si se ha atrevido a decir que este proyecto fue quemado ante los muros de Cartagena, si algún otro

abandonó el partido en los momentos de mayor peligro, si no falta quien estampara su firma al pie de documentos dirigidos a una fusión funesta, y si en último término hoy uno de estos prohombres exagerando consecuencias lleva con una palabra la discordia al seno del gran partido federal, démosles a todos ejemplo de constancia y consecuencia, y declarémonos hoy defensores de los principios que fueron siempre el dogma federal, y ojalá las demás provincias de España den, al imitarnos pruebas de sensatez y cordura.

El Sr. Rosselló hace el resumen de los principios que el proyecto de Constitución del 73 contiene: enumera los derechos individuales, que el proyecto declara ilegales: la separación de la Iglesia y del Estado es consecuencia lógica de la libertad de pensamiento. La separación de los poderes ejecutivo, legislativo y judicial evita que este sirva de arma al primero: Establéase dos Cámaras: el Senado en que halla representados los Estados y las Cortes, formadas por la representación popular. El poder federal solo interviene en lo que a los Estados es común dejando intacta la autonomía de éstos, que a su vez no pueden inmiscuirse en los asuntos peculiares a los municipios.

Concluye el Sr. Rosselló excitando a la reunión a que apruebe la proposición de la mesa.

No habiendo ningún otro señor que quisiese hacer uso de la palabra pasóse a votación, quedando el proyecto de la mayoría de constitución del año 1873 aceptado por unanimidad como base del partido federal de las Baleares.

Entrando en la segunda parte del objeto de la convocatoria abrese discusión sobre la necesidad de que se formen comités locales en los pueblos en que aun no se hayan constituido, y se organice el comité provincial.

Después de una ligera discusión sobre al deben respetarse los comités ya creados o reorganizarlos de nuevo, el señor Presidente hace observar que la reunión no puede tomar acuerdo sobre cuestiones locales, que solo pueden ser resueltas por los correligionarios de los pueblos mismos.

El Sr. Vidal habla de la urgencia de la constitución del Comité provincial, y expone los inconvenientes de aceptar por base la división de distritos para elegir diputados provinciales, y así propone que se tome punto de partida los distritos judiciales.

Usan de la palabra los Sres. Marroig, Serra, Guarro, Rosselló y Pons, y el Sr. Presidente resume las observaciones de los señores antes citados, proponiendo a la reunión que se nombre un comité provincial compuesto de nueve personas con carácter de interino, para que resuelva todos los asuntos, urgentes, y se entienda con los pueblos para nombra el comité definitivo.

Acéptase esta proposición por unanimidad, y se aprueba a indicación del Sr. Vidal que la comisión nominadora la compongan los señores vocales del Comité local de Palma, y los individuos de la comisión organizadora de la reunión.

Pásase al tercer término de la convocatoria y el presidente pregunta si la reunión cree conveniente tomar parte en las próximas elecciones de diputados a Cortes.

Tercian en la discusión varios representantes de los pueblos y a propuestas del Sr. Bonnin declárase la reunión por la afirmativa.

El Sr. Sancho (D. Francisco) propone que se publique un manifiesto dando cuenta de las trascendentales decisiones tomadas en la sesión.

Aceptada por aclamación esta propuesta, y no habiendo más asuntos de que tratar levantóse la sesión.

Las personas invitadas que asistieron a la junta fueron doscientas veinte y tres, entre las que había representantes de Porreras, Andratx, Santanyí, Campos, Son Servera, Manacor, Sineu, S. Lorenzo, Sóller, Montuñiri, Felanitx y Puigpunyent; quedando sobre la mesa numerosas adhesiones entre las que recordamos a Artá, Lluçmayor, Inca y muchas otras.

El espíritu que reinaba entre los concurrentes era el de una esperanza vivísima en el triunfo de nuestros ideales, estando todos dispuesto a poner de su parte todos los medios indispensables para robustecer la disciplina del partido y conseguir el imperio de la justicia.

Cumpliendo el acuerdo de la reunión del partido federal de ayer sabemos que la comisión nominadora ha cumplido ya su cometido, nombrando las nueve personas que han de formar el Comité provincial, y dos suplentes, debiéndose celebrar esta noche la primera sesión.

DOCUMENT 10

Carta del Comitè Provincial Interí del Partit Republicà Federal de les Balears de l'11 de juliol de 1881. Conservada dins la col·lecció de *El Comercio* de la Biblioteca Pública de Can Salas.

A nuestros correligionarios:

En la reunión pública celebrada en Palma, el día 26 del mes pasado, por numerosos representantes del partido republicano federal de las Baleares, se aceptó como base, para la reorganización del partido, el proyecto de Constitución de la mayoría de las Cortes federales del año 1873; se designó una Comisión para el nombramiento de un Comité provincial interino, a cuyo celo y actividad se confiasen todos los trabajos del momento, hasta la organización del Comité provincial definitivo; se acordó tomar parte en la próxima lucha electoral, y se dispuso que el Comité provincial interino redactase un Manifiesto donde se condensaran las ideas que en las actuales circunstancias determinan la conducta del partido republicano federal de las Baleares. En virtud de este último acuerdo, damos cumplimiento al grato deber de dirigiros la palabra.

Debiera ser un axioma entre los hombres de partido, que cuanto mas graves y difíciles son las situaciones de un país, mas imperiosos y sagrados son los deberes de todo buen patriota. Si la inacción es defectuosa en todas circunstancias, es grave falta cuando el país necesita del concurso de inteligencias claras, corazones generosos y voluntades resueltas, para el planteamiento de los principios y reformas a que aspira.

En medio de los acontecimientos que agitan y preocupan a España, no nos era lícito abandonar ni un momento la custodia y defensa de los intereses democráticos, que son los verdaderos intereses nacionales.

Preciso es poner coto a la desmoralización que por todas partes cunde con alarmante progreso: preciso es sustituir con un método racional de contribución el actual sistema tributario, que sin corregir la escandalosa ocultación de la riqueza esquilma y abruma al contribuyente de buena fe: preciso es llevar la moralidad a la administración de nuestras colonias y extirpar de raíz el salvaje anacronismo de la esclavitud que aun mancha el nombre de la patria: preciso es aceptar la mano que noblemente nos tienden nuestros hermanos de Portugal, y que juntos cooperemos a unir naciones que por su topografía y por su historia están destinadas a formar la mas inquebrantable de las confederaciones: preciso es que rescatemos el punto más meridional de España, de la mano extranjera que alevosamente lo usurpó y que contra todo derecho intenta extender su jurisdicción sobre terrenos que nos costaron ocho siglos de heroica lucha para unirlos a la madre patria.

Preciso es en fin levantar el nivel intelectual de nuestro pueblo para que sepa hacer uso de sus derechos sin faltar a sus deberes; y desarrollar en los límites de lo posible los medios de su enaltecimiento y su riqueza.

Pero la tradición pone un obstáculo perenne al desenvolvimiento del pueblo español, y será difícil sustraerlo a torpes prejuicios y hacerle desear rancias preocupaciones, hasta que salga de la tutela de las clases privilegiadas, que fomentan sus errores y lo abandonan a sus vicios, movidas por mezquinos intereses personales, deseosas de satisfacer sus concupiscentes y desordenados apetitos, hábiles en extraviar la opinión pública con torpes halagos, y dispuestas a perturbar todas las relaciones de la vida.

Nosotros aspiramos a un nuevo orden de cosas, donde se tenga mejor concepto de la patria, del derecho y la justicia; donde no se pervierta el sentido moral, ni se tome por virtud el vicio, ni por justicia el éxito, ni por ley la arbitrariedad, ni por talento la osadía. No queremos que la Constitución del país sea una especie de comodín, que sirva para todos los gustos y se preste a toda clase de interpretaciones; un código elástico que autorice la arbitrariedad de los gobiernos, quienes apoyándose en las prescripciones de la ley, o mejor dicho, en la falta de prescripciones de la ley, puedan hacer sin responsabilidad todo aquello que cuadre a sus peculiares fines.

Queremos un Código fundamental que sea firme base de la organización y funcionamiento del Estado, y garantice los derechos de todos. Por esto optamos por una Constitución federal, que asegure: la completa autonomía del municipio y la provincia dentro de sus peculiares esferas, en vez de la absoluta centralización que debilita la vida nacional; la Iglesia libre en el Estado libre, en vez de la hipócrita tutela de la tolerancia religiosa; los derechos individuales en toda su extensión, en vez de la tiranía del Estado sobre la conciencia individual.

Dogmas son que seguiremos defendiendo en absoluto: la institución del Jurado, la inviolabilidad del domicilio, la libertad de trabajo, de enseñanza y de manifestación del pensamiento; la facultad de asociarse, el respeto a la propiedad, la igualdad ante la ley, el derecho a la defensa en juicio, y a la corrección por medio de la pena.

La soberanía nacional, ejercida por el sufragio universal, conferirá el poder legislativo a las Cortes federales, representantes de la opinión popular, y al Senado federal, compuesto de delegados de los diversos Estados que formen la Nación Española. A las primeras corresponderá la iniciativa en la formación de las leyes; al segundo el examen de si estas se oponen al espíritu general del derecho público. Al Consejo de Ministros estará confiado el poder ejecutivo.

El poder judicial, independiente de los otros dos poderes del Estado, estará encarnado en los tribunales, para las cuestiones de derecho, y en el Jurado para las de hecho en los asuntos

criminales. El Tribunal Supremo federal estará compuesto por magistrados elegidos por los Estados de la Federación.

El individuo autónomo verá solamente limitada la esfera libre de su acción por los derechos de sus conciudadanos, del propio modo que el Municipio autónomo, y el Estado autónomo solo en los derechos de los otros Municipios y Estados tendrán limitadas sus atribuciones.

Los actos de relación entre Municipios que en un mismo Estado regional estén circunscritos, corresponderá a este Estado el dirimirlos: los actos de relación entre Estados regionales, o entre Municipios que no pertenezcan a una misma región, corresponderán a los poderes federales.

Será así completa la autonomía, y harás la anarquía imposible; así se establecerá la variedad de aspiraciones y tendencias sin que la unidad nacional se perjudique.

Por esto hemos adoptado, como base para la reorganización del partido federal, el proyecto de Constitución de la mayoría de las Cortes de 1873; código que interinamente pueden aceptar todos nuestros correligionarios, como lazo de unión para que converjan a un punto poderosísimas fuerzas que tienden a desviarse, como tabla de salvación para los que desfallecen en el naufragio de las convicciones políticas, como bandera para los soldados de la democracia que están dispuestos a ir a la conquista de sus ideales, a pesar de las vacilaciones, los antagonismos y las discordias de sus jefes.

Porque estos jefes, no lo dudéis, cesarán un día de hostigarse mutuamente para unir sus fuerzas y encaminarlas a un fin común; y nos conducirán a la victoria, como nos guiaron con patriótica abnegación en las jornadas más difíciles de nuestra larga y formidable lucha. ¿Y cómo no han de conciliarse al fin, y presentarse unidos al frente de la democracia, si ellos son los que más han contribuido con sus trabajos y sus esfuerzos, con su genio y sus sacrificios, a constituir esa escuela política que ha de regenerar la patria?

Dejando incólume el sentimiento de nuestra independencia y de nuestra dignidad, posible es que nos entendamos, en un plazo más o menos corto, para sentar las bases de un acuerdo futuro entre las diversas fracciones del gran partido republicano. Bastará que nos asociemos de corazón, identificando cada vez más nuestros intereses para el mayor bien de la patria, y para el planteamiento de la República, a quien está destinada la solución de los grandes problemas sociales.

En tiempos de lucha, el más sagrado de los deberes es la disciplina. El partido republicano federal de las Baleares acordó tomar parte en la próxima lucha electoral; todos nuestros correligionarios están, pues, en el deber ineludible de trabajar para la reunión del mayor número de votos posible a favor de los candidatos del partido.

Bien sabemos que es dudoso el triunfo. ¿Cómo no? Si nos han desarmado antes de llamarnos al combate! Nuestra principal fuerza es el sufragio universal; y la organización de los conservadores se cuidó bien de cercenar, en nombre del orden, este derecho político, aún cuando su violación podía arrojar al país funestos gérmenes de desorden, y no satisfechos los enemigos de la democracia con limitar nuestras fuerzas con el censo, han falseado las listas electorales con escandalosa impudencia.

Pero en vano pretenderán los ministerios sujetar a su antojo el derecho electoral, y restringirlo en provecho suyo; nuestro partido seguirá luchando por todos los medios legales; que si hay leyes injustas que arrebatan las armas a los soldados del cuerpo electoral, no hay poderes que aniquilar puedan la formidable fuerza de la opinión pública; y nuestros principios de tal modo se han encarnado en el sentimiento popular, que se identifican ya con sus más ardientes y elevadas aspiraciones. Por la sola fuerza de nuestro dogma, llegaremos a vencer todos los obstáculos y a satisfacer todos los intereses morales y materiales de nuestra querida patria.

La calumnia nos ha presentado a menudo como espíritus turbulentos, ávidos de perturbaciones y represalias. Los hechos se encargan de demostrar que deseamos la paz y el orden con la libertad; que sabemos que para asegurar la conquista y conservación de nuestros derechos, solo necesitamos hacer demostraciones pacíficas, cual corresponde a un partido que fía en la autoridad irresistible de su fuerza moral; y que basta la expresión legal y tranquila de nuestra opinión, para que prevalezcan nuestras legítimas aspiraciones.

Sigamos siendo un partido de orden. No hacen falta violencia de pasiones, ni explosión de odios para realizar profundas reformas. Continuemos nuestra obra de regeneración política y social con tacto y habilidad, con amplitud de espíritu y grandeza de corazón.

Mostrémonos, sí, dispuestos a corregir con enérgica resolución todos los abusos legados por el pasado al presente; pero mostrémonos también capaces de dar al país con nuestro credo político una prosperidad, y una libertad y una intensidad de vida que jamás ninguna otra forma de gobierno haya podido darle. Demostremos, en fin, que al recoger la triste herencia de los gobiernos predecesores, sabremos asentar sobre las bases indestructibles el régimen político que ha de satisfacer todos los intereses de la infeliz España.

Palma, 11 julio 1881.

Ignacio Vidal Bennasser, Alejandro Rosselló, Antonio Villalonga, Joaquín Quetglas, Rafael Manera, Benito Pons Fábregues, José Guarro, Benito Pomar, Juan Bautista Enseñat.

Palma, Imp. de M. Roca.

DOCUMENT 11

Discurs de Francesc Roca Hernández en la inauguració de l'escola de la Unió Obrera Balear. Publicat a *El Demócrata* el 2 de maig de 1882.

COMPAÑEROS:

Antes de dar lectura a este pequeño discurso, debo manifestaros que soy un simple trabajador, que desde la infancia no he tenido instrucción alguna, y por lo mismo no se puede comprender el valor que tiene el hombre instruido; pero, desde que he entrado en la edad del conocimiento siempre he procurado aprovechar los pequeños ratos de descanso, después de trabajar doce o trece horas diarias, y he practicado el deber y los asuntos sociales. Hecha esta pequeña reseña voy a dar lectura a este trabajo.

Compañeros de LA UNIÓN OBRERA BALEAR; No puedo menos de venir a interrumpir vuestras ocupaciones, y suplicaros me dispenséis un rato vuestras dignas atenciones para escuchar esta mal trazada reseña.

Compañeros: antes de empezar nuestra tarea, tributemos en aras de la humanidad, los honores debidos a aquellos de nuestros compañeros que tuvieron la grande idea de construir y edificar la primera piedra de esta Sociedad, con el pensamiento de establecer las escuelas de 1ª y 2ª enseñanza.

Compañeros: la junta hija de nuestros sufragios que liberalmente elegimos y a la que confiamos por un determinado tiempo ejerciese las altas y sagradas funciones a que está dedicado nuestro actual reglamento, tenemos que darle hoy las más expresivas gracias, por haber cumplido su sagrada misión. Solemnemente hoy verificamos la apertura del curso, que era nuestro primer deber. Nuestro principal objeto ha sido y será siempre, cumplir estricta y rigurosamente nuestra misión instructiva, desvelándonos en pro de esta idea, como el primero de los deberes que nos habíamos impuesto.

Ensancha cada día más y más los límites de la instrucción; despertar a nuestros hermanos de ese profundo sueño de la ignorancia, albergar y propagar dentro de nuestros límites todo lo grande, todo lo sublime del saber humano; difundir a raudales la luz hasta el último estado social; poner a su alcance esta joya hasta hoy tan recatada y tan monopolizada, es, y será siempre el empeño por el cual llevamos con gusto sacrificada nuestra miserable existencia. Las clases obreras piden luz, y la luz debe estar a su alcance. Hágase cundir la instrucción a manera del relámpago. Abrase de par en par para estos pobres huérfanos el gran libro de la humanidad. Desenmáscárese de una vez la ciencia. Dése una enseñanza positiva e integral a las clases obreras, y nunca jamás habrá necesidad de propagar ni proclamar la libertad, porque siendo su base la instrucción del cuarto Estado será ya imposible quebrantarla.

El primer deber, pues, de un pueblo libre, es la instrucción integral y positiva. Ínterin esto no se haga, y mientras este a merced del privilegio esa instrucción tan deseada, no se conseguirá otra que el embrutecimiento del pobre obrero para hacerlo pasto de los señores de hoy, que aunque llevan un nombre distinto, son los mismos que los de ayer.

El pueblo no conoce aun las ventajas de la instrucción, pues hasta hoy, hállanse depositadas y encerradas en las arcas del que puede disponer del tiempo y del dinero para su adquisición.

Nada conoce el obrero en ciencias; de nada le sirven esos grandes estudios de física, química y mecánica. Rutinario en sus obras, labra los ricos objetos no por conocimientos científicos de ellos, sino por instinto natural. Quebrántase los sesos en su trabajo manual, cuando si a su alcance estuvieran esos conocimientos, perfeccionaría cada día más y más en el crisol del estudio, la riqueza de sus labores, la alegría de sus obras. En una palabra: debe procurarse al obrero la instrucción, pero esta que sea verdadera.

Toda ciencia tiene por objeto el estudio de las leyes que rigen a tal o cual serie de fenómenos; y como la ley es solo una relación que solo puede ser adquirida por medio de una cooperación, de aquí el que todas las ciencias se incluyan en este grupo. Las ciencias que se refieren a los fenómenos en si, les dan la explicación de estos, la cual nos entera del porqué de las evoluciones de la Naturaleza, y las ciencias expositivas explica el cómo se han verificado estas evoluciones hasta la época presente, determinando la ley que las rige. Porque queremos la enseñanza de la formación del Universo; de la tierra y transformación de los animales y vegetales, en lugar de lo que se enseña en el día, que es solamente un inventario de cuerpos celestes, de animales y plantas. Necesitamos también que nos muestren las evoluciones de los seres, que solo nos los presentan clasificados de una manera más o menos disfrazada, admitiendo especies detenidas, actos de creación, cataclismos sobre la tierra, no constituyendo ninguna serie, ni sacan la consecuencia de los datos que almacenan para mostrarnos las evoluciones y transformaciones de los seres. No obstante, habiendo dado algunos sabios naturalistas la verdadera dirección a estas ciencias, por este solo hecho han sido excomulgados, combatidos y tratados de utopistas.

Compañeros: al concluir ya la reseña, y al despedirme de mis consocios, os encargo que solo hemos de procurar ser los verdaderos apóstoles de la instrucción. Asiduamente en nuestros pequeños ratos de descanso, hemos de reanudar la siempre activa tarea de fomentar la enseñanza obrera.

Sí, pues somos obreros, y como tales debemos cotidianamente dedicarnos al trabajo, somos hombres sin enseñanza completa, hará del género humano una sociedad de hombres libres, inteligentes, iguales y trabajadores, que desembarazados ya de esta lucha de intereses contrarios, eterna causa de desamor, con la seguridad de satisfacer sus necesidades presentes, y sin la

incertidumbre para las del porvenir, podrán lanzarse libres de trabas para los casi inexplorados caminos de la ciencia, a luchar con la naturaleza, y arrancarle sus preciados tesoros.

Este es el fin de mis compañeros, y solo cuando lo hayamos conseguidos, iremos a descansar tranquilos en el panteón de las ideas del pasado, dejando paso a las nuevas ideas que vendrán, porque esta es la natural consecuencia del progreso, de este eterno movimiento del mundo físico y moral. Este es el segundo punto de vista, bajo el que hay que mirar nuestra organización, embrión de la Sociedad del porvenir basada en el fecundo principio actual de la Verdad, la Justicia y la Moral. He dicho.

DOCUMENT 12

Article publicat a *El Comercio* el 28 de març de 1883.

Estados regionales.

En una serie de artículos nos hemos ocupado de los derechos naturales y de la manera como deben quedar garantidos para que no resulten una mera ilusión, como sucede bajo el régimen de los gobiernos centralistas; nos hemos ocupado además de lo que debe entenderse por Nación y de los altos Poderes públicos que han de tener el encargo de administrar los intereses de la Federación. Entrando ya en la última parte de nuestro trabajo restamos estudiar los organismos regionales y municipales, empezando por los primeros, y de este modo llegaremos al término de nuestra difícil tarea, teniendo de otra parte nuestros asiduos lectores una idea más o menos clara, de las bases en que debe fundarse una constitución republicana democrática-federal.

El organismo de los Estados, ha de ser muy parecido de la Federación, por más que deba ceñirse a las cosas propias y especiales a la región o Cantón, como se le llama en cierta Federación, sin que pueda invadir las funciones especiales de los Municipios que lo compongan ni a las encomendadas al Estado federal. Los Estados todos, que como dijimos en España convendría fueran diez y siete, deben gozar de la más completa autonomía económico administrativa y además de la autonomía política compatible con la existencia de la Nación. El pacto federal ha de garantir y regular de un modo solemne la autonomía de los Estados, para que estos puedan darse su constitución política, legislando para ello en la esfera de sus peculiares atribuciones.

De lo que dejamos apuntado se desprende, que cada región ha de tener la facultad de elegir sus Asambleas legislativas y de nombra sus respectivos Gobiernos, como a la vez constituir sus Poderes legislativo, ejecutivo y judicial, con entera libertad y sin que los del Estado federal puedan en ello inmiscuirse.

Es conveniente, o mejor, es de derecho y de justicia, que los Estados regionales dirijan su propia política, su industria, su hacienda, sus obras públicas, sus caminos regionales, su beneficencia, su instrucción y cuantos asuntos civiles, sociales y administrativos, competan a su jurisdicción; por que estos organismos deben tener la libérrima facultad de levantar empréstitos y emitir deuda pública, con el laudable objeto de promover el desarrollo de su riqueza y prosperidad interior. No como hoy sucede a las corporaciones provinciales, que si bien, son entidades jurídicas, que gozan de ciertas facultades administrativas, viven supeditadas en un todo a la voluntad el gobierno central, sin iniciativa propia para mejorar en algo la condición política, social y administrativa de los pueblos que las constituyen. Las Diputaciones provinciales, tales como están hoy constituidas, son la constante carcoma de los presupuestos municipales, que les corroe hasta la medula de los huesos, sin ofrecerles nada de ventajoso y favorable a sus intereses.

Existe aun en España, después de tantos siglos de unitarismo, la diversidad mas completa en ciertas materias del Código civil, de modo que así en Mallorca, como en Cataluña, como en Aragón, como en Castilla, en Galicia y en otros de los antiguos reinos, rigen leyes distintas en el modo de trasmitirse la herencia, en la manera de constituirse la sociedad conyugal y hasta en el contrato y transmisión de la propiedad. No han sido capaces los legisladores centralistas de hacer desaparecer esa necesaria e indispensable variedad de leyes que constituyen el ser y nervio de nuestra propiedad y de nuestra familia, pues en vez de dotarlas de medios para que esas legislaciones mejoraran, se las han arrebatado, dejándolas inertes y estacionadas. Cuando algo se ha intentado para unificarlas, ha sido siempre con el propósito de imponer las leyes de Castilla, de seguro las peores de todas, a las demás legislaciones regionales, muy superiores varias de ellas decantadas de los castellanos; porque así la familia como la propiedad en Mallorca, en Cataluña, en Valencia y en Aragón, al amparo de sus sabias leyes se ha sostenido tan pura una como la de Castilla y más rica y muchísimo más floreciente la otra.

En la organización federal quedarán zanjadas todas las dificultades legislativas, que tantísimo preocupan hoy a los jurisperitos centralistas, supuesto que en cada Estado se constituirá una Cámara con facultades legislativas que podrá mejorar su Código civil eliminando de él cuanto juzguen nocivo e introduciendo al mismo tiempo cuantas reformas juzguen necesarias para la buena marcha de la familia y de la propiedad.

Cierto es que los Estados no han de poder legislar bajo ningún pretexto, contra los derechos individuales ni contra la unidad e integridad de la Patria, como sentamos en otro artículo, pues así la Patria como los derechos del individuo, quedar deben garantidos por la Constitución del Estado Federal, por ser unos y otros superiores a la legislación regional. El español además, por el mero hecho de ser tal, debe de gozar en todos los Estados de los derechos unidos al de ciudadano.

La formación de proyectos de Constituciones regionales, empieza ya a preocupar seriamente a cuantos profesan las ideas federales y en ellas confían para salvar los hondos males que nos aquejan. Los que así opinan demuestran estar dotados de un sentido práctico que les honra y enaltece, por hacerse necesario que partido federal de muestras palpables de que no es tan solo un partido político de propaganda, sino además un partido serio y práctico, que se está preparando con tiempo, estudiando leyes y constituciones, para en su día plantear con facilidad y conocimiento de causa a su forma predilecta de gobierno. En Cataluña se reunirá el próximo mes de mayo un Congreso regional, para estudiar y discutir un proyecto de Constitución del Estado catalán, en otras provincias se trata de imitar a Cataluña. Haremos lo propio los baleares. Esperamos que así lo comprenderá el Comité Provincial, organizando los trabajos preparatorios, para reunir un Congreso que discuta un proyecto de constitución del Estado Regional de las Baleares.

DOCUMENT 13

Article publicat a *El Comercio* el 12 de maig de 1883.

Autonomía.

No es ya tan solo el partido republicano federal el único que defiende la autonomía del municipio; otros partidos republicanos hacen lo propio, sin observar tal vez, que la autonomía de los organismos provinciales y municipales solo pueden dar su fruto en la organización federal, desde luego que en la Constitución del Estado se hable de leyes orgánicas, puede darse por seguro que los Municipios, se verán atados a la letal influencia del centro, que no hará otra cosa, que falsear sus funciones y convertirlos en maniqués de su veleidosa política.

¿Qué frutos ha dado la Constitución de 1869 tocante a los municipios? Nulos, del todo nulos, en cuanto se refiere a su acción administrativa. A pesar de ser esta Constitución la más liberal de cuantas han estado vigentes en España, los Municipios ninguna ventaja alcanzaron, pues tuvieron que sujetarse en la imposición de sus tributos a los decretos y reglamentos que dictaba el ministro de Hacienda, encerrando a todos los Ayuntamientos de España en un círculo de hierro del que no les era dable salir. Entonces, como ahora, los Ayuntamientos, todos sin excepción, tenían enumerados los puntos en que podían aplicar, sus arbitrios, declarando de exacción ilegal cuanto se exigiera a los contribuyentes fuera de los indicados puntos, por mas justos y apropiados que estos fueran.

¿De que sirve el hablar de la autonomía administrativa del Municipio y de la Provincia, si en la práctica ha de resultar una mera ilusión? No ha faltado orador posibilista y radical, que en el parlamento haya hablado de la autonomía del individuo y de la del municipio y de la provincia: por más que se hayan uno y otro demostrado enamorados de la Constitución de 1869, Constitución centralista, que si bien más liberal que la vigente, sujeta a los Municipios y a las Provincias a las leyes orgánicas que las Cortes elaboren y a los reglamentos que los ministros decreten. Y entonces, ¿qué significa la autonomía? Una mera palabra sin sentido ni aplicación.

Hay que desengañarse, el sentimiento democrático que late hoy en el corazón de la inmensa mayoría de los españoles, necesita se le traduzca en leyes de inmediata aplicación, que emanen de una forma de gobierno que responda al cumplimiento de la Democracia con todas sus consecuencias. Harto sabido es que fuera de la República, no hay Democracia posible, porque la monarquía es el privilegio y el privilegio es la más completa anulación de los principios democráticos. En la Democracia además, se hace necesario e indispensable quede garantida la autonomía del individuo, declarando ilegales y superiores a toda ley los derechos inherentes al mismo. Y como han de quedar esos derechos garantidos si no es autónomo el Municipio, si no es autónomo el Cantón o Estado regional? La autonomía del individuo está de tal manera

ligada con la autonomía de los organismos políticos administrativos, que se hace cosa por demás imposible garantizar la primera, sin estar antes bien sentada la de los segundos.

La autonomía así del individuo como del Municipio y del Estado regional, no puede existir fuera de la forma republicana-democrática federal. Esta forma de gobierno es la única de carácter verdaderamente democrático, porque en ella encontrará el individuo debidamente garantizado su derecho, desarrollando su actividad política y social sin temor a las arbitrariedades de esa especie de procónsules llamados Gobernadores y de esos alcaldes de real orden, rechazados por la conciencia pública e impuestos por la voluntad de un ministro que desconoce la más leves necesidades de una apartada localidad cual la nuestra.

Los efectos de la autonomía no podrán tocarse, no podrán palpase, mientras no se establezca en nuestra patria una federación democrática-republicana, pues fuera de ella no hay que soñar con Municipios y Provincias autónomos.

DOCUMENT 14

Article de Joan Salas Anton a *El Demócrata* publicat el 10 de març de 1883.

Congreso Femenino Nacional. Celebradero el próximo setiembre en Palma de Mallorca.

Venturosos tiempos los que alcanzamos. Los individuos y las colectividades todas, pugnando por substituir movedizos y decréptos cimientos de las instituciones humanas por los firmes y robustos del *Derecho*, forma visible de la *Justicia*; los pueblos y los individuos, descubriendo en su propio ser la inmanente realidad de la *Ley eterna e inmutable*, que a todos alcanza, y a todos vivifica, que a todos redime y a todos regenera.

Ayer la arbitrariedad gobernando el mundo martirizaba sí a la víctima, pero en el alma del verdugo se agitaba convulsa y cruel la *Ley eterna*, entonces desconocida, y la vida hacía igualmente amarga para el oprimido que para el opresor. La vida, sabroso y divino banquete a que son invitados todos los seres, era piélago de hiel en que se revolvían todos sin ventura.

Hoy vislúmbrase ya la risueña alborada de lo porvenir, ya los matices crepusculares nos anuncian el Sol de la Justicia, que ha de encender el amor en todos los corazones y la fraternidad en todos las conciencias.

A la luz de nuevo Sol fuerza será abrir el Gran Libro de la Humanidad y en él echaremos de ver errores que es preciso corregir.

El Estado humano, la Patria, la familia y el ciudadano habrán de descansar sobre nueva base más sólida e incontrastable, y entonces el reposo y la paz serán una verdad para el ciudadano, la familia, la Patria y el gran Estado.

El hombre halla su complemento en la mujer, y ambos constituyen completa personalidad humana, Ah qué difícil se hace buscar la superioridad del hombre sobre su dulce compañera, tan difícil como fuera quimérico buscar la superioridad de las aguas sobre el mar o del mar sobre las aguas. Ni es la mujer inferior al hombre, ni el hombre a la mujer, como no es superior el Estado al ciudadano, ni éste lo es a aquel.

El hombre, que a sí mismo tiene el deber de conocerse, debe buscar en su conciencia la fórmula del derecho, y la mujer, que a sí sola se conoce, debe coleccionar sus amarguras y sus lágrimas y tiene el derecho y aun el deber de manifestarlas y exigir su consuelo y redención.

Los grandes problemas de la vida jamás podrá resolverlos el hombre por sí solo; necesita de la mujer para tamaña empresa.

España, país clásico de la caballeridad y de la hidalguía para con la bella mitad del género humano, no podía menos que ser la primera en invitar a la mujer a asociarse para que sus quejas sean odias, conocidas sus secretaras penas y extinguidos sus dolores.

La mujer deber hacerse oír del Estado para que la ley sea buena, y pensamiento tan generoso no puede germinar por vez primera más que en española tierra.

Españolas; acudid al llamamiento. No olvidéis que vuestra redención es también la redención del hombre. No dejéis de haceros representar en el primer Congreso femenino nacional, y ojalá en día no lejano no viertan vuestros expresivos ojos más que lágrimas de ternura y de pasión, y ojala, levantándoos de la postración en que yacéis, os remontéis por el espacio alegres cual juguetones aves, como símbolo sagrado de la nueva alianza.

DOCUMENT 15

Carta de Francesc Tudury de la Torre a Magdalena Bonet publicada a *El Demócrata* el 19 de juny de 1883.

Señora Dª Magdalena Bonet de Rico, Presidenta de la Junta Organizadora del Congreso Femenino Nacional.

Mahón, 12 de junio de 1883.

Señora y amiga de mi mayor consideración: Como uno de los más humildes, pero entusiastas admiradores de todo cuanto respira progreso e ilustración, con el debido respeto a que os habéis hecho acreedora vengo a ofreceros lo poco que valen mis limitados conocimientos, en apoyo de ese Congreso Femenino Nacional que tan dignamente representáis y a la vez séame permitido deciros lo que opino acerca del paso que con vuestra iniciativa acabar de dar hacer el templo del verdadero progreso la capital de las Baleares.

Señora: ¡Ardua es la empresa, mas no hay que desmayar por muchos que sean los obstáculos que se opongan a su marcha. Como comprenderéis, en esa nueva creación no faltaran antagonistas que en constante hostilidad y lucha, conociendo lo que valéis, intentaran deteneros, apartándoos del camino que habéis emprendido. Este no es otro que la cuestión social femenina que habéis venido a plantear en Palma, que indudablemente deberá resolverse en la práctica y en el trascurso del tiempo. No crean por lo tanto vuestras compañeras que la desigualdad que aun existe entre el derecho de la mujer con el del hombre desaparezca sin tener que empeñar antes una serie de empeñadísimos combates. Pues bien, ya veo iniciada esta campaña y por mi corta experiencia presumo que será objeto de grandes debates, que acabaran prescribiendo la emancipación de la mujer y el equilibrio que ha de venir a nivelar esos mismos intereses particulares que existen entre los dos sexos.

Todos los sistemas de adelanto y de orden social que se han sucedido tuvieron su asiento en la fuerza de voluntad y de allí han partido esos destellos de luz y progreso que poco a poco han conquistado la razón extraviada. Ved ahí Señora mi humilde parecer, expuesto en breves líneas, respecto a ese Congreso que por primera vez viene a establecer y conservar la igualdad absoluta en las leyes de la naturaleza. ¿Si el hombre se halla dotado de diversos y distintos caracteres y vocaciones, porque la mujer no ha de tenerlos lo mismo?

Os aconsejo pues continuar con fe y entereza, puesto que la tarea que habéis empezado es justa y además lógica. Trabajad sin tregua para favorecer cuanto antes el desarrollo de vuestros derechos, que son los que han de asegurar la libertad de la mujer dentro los límites del derecho. Sobre todo, tened presente que esa altísima misión que os habéis impuesto no se ejerce por si

misma. Hay necesidad de grandes sacrificios y no dudo que al aceptar vuestro carácter representativo os hicisteis completamente cargo de ello.

Sin embargo, no por eso vayáis a creer que todo lo que crece en el arrenal de la crítica y del sofisma (la sociedad) sean espinas. En él hay también algunas delicadas flores que la ciencia y el progreso os tienen reservadas. La ciencia y el progreso van con nuestra iniciativa y aunque solo sea por ser ese el primer Congreso Femenino Nacional no os faltaran amigos dispuestos a luchar a vuestro lado. Alentad a vuestras compañeras al cumplimiento del bien, en forma de virtud moral hasta conseguir que la unión y comunicación posibles existan entre el hombre y la mujer y finalmente hacedlas ver de muy cerca que tras sus penas y fatigas se vislumbra un horizonte lleno de verdades que en su día harán dichosa la humanidad.

Perdonad, Señora, mi estilo, hijo del mejor deseo y de la franqueza que dispensáis a vuestro atento S.S.Q.B.V.M.

Francisco Tudury de la Torre.

DOCUMENT 16

Caricatura d'Antoni Villalonga Pérez publicada a *Bemoles y Soténidos* el 26 de març de 1887.

Al peu diu: “Se levanta con el alba, toma una ducha glacial... y si la de Pi se salva, en su calva la gran calva del Partido Federal”.

DOCUMENT 17

Fotografia de l'Orfeó Republicà Balear datada del 6 de juny de 1892.

Orfeon Republicano Balear Palma 6 de Junio de 1892

DOCUMENT 18

Juntes directives d'Unió Obrera Balear a diferents localitats al 1893.

UNIÓ OBRERA D'EL TERRENO.

President: Llorens Capellà Amengual

Vicepresidents: Joan Massot, Joan Abraham.

Comptador: Joan Rubó

Depositari. Joan Guardiola.

Vocals: Bartomeu Rigo, Antoni Fullana, Josep Joan Morey, Ignasi Colom i Julià Luis.

Secretaris: Guillem Covas i Miquel Tomàs.

UNIÓ OBRERA DE CAPDEPERA.

President: Mateu Sancho Espinosa.

Vicepresident: Jeroni Sancho.

Secretari: Serafí Nebot.

Vocals: Jeroni Alzina i Antoni Massanet.

UNIÓ OBRERA D'INCA.

President: Joan Sampol Ferrer.

Vicepresidents: Gabriel Sampol Melis i Miquel Amengual Janer.

Vocals: Gabriel Estrany Alzina, Joan Martorell Beltran, Jaume Llompart Jaume i Sebastià Borràs Mulet.

Comptador: Jaume Martorell Beltrán.

Revisor: Joan Sans Horrach.

Interventor: Antoni Llinàs Garau.

Secretaris: Miquel Escarrer Pol, Andreu Guardiola Jaume, Antoni Seguí Garriga.

Depositari: Josep Aguiló Cama.

Facultatiu: Sebastià Borràs.

Junta de Socors: Antoni Corró Jaume, Salvador Forteza Garau, Vicens Rayó Bauzà, Antoni Llompart Sastre, Bartomeu Beltran Ferrer.

Delegats picapedrers: Gabriel Sampol Melis, Miquel Pujades Far, Joan Martorell Beltrán.

UNIÓ OBRERA DE SÓLLER.

President: Andreu Bernat Moranta.

Vicepresident: Jaume Pons Castañer, Bartomeu Pons Martí, Joan Pons Estades, Bartomeu Joy.

Interventor: Bartomeu Pons Estades.

Revisor: Guillem Bernat Colom.

Comptador: Joan Pons Ferrer.

Tresorer: Antoni Colom Ferrer.

Vocals: Jaume Bennassar, Bartomeu Ripoll Ferrer, Guillem Alcover Morell, Joan Villadomeu.

Secretaris: Jaume Rullán Frau, Pau Pons Morey, Antoni Ferrer, Bernat Pastor Marqués.

Metge: Jaume Antoni Mayol.

Junta d'Admissió de Socis: Miquel Estarellas Roig, Pere Joan Bernat, Bartomeu Colom Bernat, Josep Bisbal Arbona, Pere Bennassar Mayol, Francesc Rullan Ripoll, Jaume Arbona Escalas, Josep Fernández Coll, Andreu Valladolid Cabrera.

Junta de Socors: Bartomeu Pons Martí, Bartomeu Colom Castañer, Bartomeu Pons Estades, Joan Villadomeu.

Conserje: Josep Balaguer Juan.

DOCUMENT 19**Base social dels regidors federals de Palma (1868-1896). Elaboració pròpia.**

NOM	PROFESSIÓ	ANY	CATEGORIA
Miquel Quetglas Bauzà	Industrial	1868	Fabricant
Ignasi Vidal Bennàssar	Industrial	1868, 1871	Fabricant
Enric Bonet Ferrer	Escrivà	1868	Professions liberals
Jacint Sastre Quetglas	Sabater	1868, 1871	Menestral
Gabriel Humbert Burguer	Advocat	1868	Professions liberals
Josep Faust Pomar	Botiguer	1868	Comerciant
Guillem Miró	Botiguer	1868, 1873	Comerciant
Rafel Manera Serra	Metge	1869, 1871	Professions liberals
Pere Joan Vallès	Pilot	1869	Professions liberals
Gabriel Morey	Propietari	1869	Propietari
Gabriel Alzamora	Comerciant	1869	Comerciant
Antoni Mestre Gómez	Comerciant	1869	Comerciant
Lluís Salas Palmer	Comerciant	1869	Comerciant
Joan Miralles Buades	Veterinari	1869	Professions liberals
Manel March Reynés	Botiguer	1869	Comerciant
Jaume Far	Industrial	1869	Fabricant
Nicolau Sitjar Salom	Agricultor	1869, 1871, 1873	Assalariat
Josep Escardó Sabater	Fabricant	1869	Fabricant
Joan Oliver Castanyer	Fabricant	1869	Fabricant
Miquel Valls Forteza	----	1871	----
Sebastià Bauzà Quetglas	Sabater	1871	Menestral
Bartomeu Martí Fuster	----	1871	----
Joan Perelló Ginard	----	1871	----
Antoni Villalonga Pérez	Propietari	1871	Propietari
Gabriel Oliver Morey	Metge	1871, 1873	Professions liberals
Gabriel Pérez Ros	Adobador	1871	Menestral
Jaume Suau Torres	Botiguer	1871	Comerciant
Guillem Vidal Nicolau	Comerciant	1871	Comerciant
Miquel Bauzà Nicolau	Terrissaire	1871	Menestral
Joaquim Quetglas Bauzà	Comerciant	1871, 1872	Comerciant
Joan Salom Bestard	Forner	1871	Menestral
Bernat Pericàs Fiol	Comerciant	1871	Comerciant
Lluís Crespí Ferragut	Ferrer	1871	Menestral

Bartomeu Horrach Rosselló	Taberner	1871	Comerciant
Josep Arbona Martí	Teixidor	1871	Menestral
Antoni Gómez Abad	Comerciant	1871	Comerciant
Joan Porcel Ramos	Forner	1871	Menestral
Guillem Malbertí Fornés	Escultor	1871	Menestral
Vicente Caballero Díaz	Botiguer	1871, 1872	Comerciant
Antoni Darder Bil	Calafat	1871, 1873	Menestral
Josep Pericàs Sastre	Fabricant	1871	Fabricant
Joan Moll Palmer	Mariner	1871	Menestral
Jaume Ordines Sancho	Agricultor	1871	Menestral
Martí Frau Oliver	Industrial	1871	Fabricant
Miquel Payeras Llabrés	Sabater	1871	Menestral
Joan Genovard Esteve	Polvorista	1871	Fabricant
Joan Bauzà Capó	Empleat	1872, 1873	Professions liberals
Llorenç Mulet Rubí	Xocolater	1872	Menestral
Antoni Bestard Ramis	Botiguer	1872	Comerciant
Gabriel Juan Muntaner	Fabricant	1872	Fabricant
Miquel Vidal Oliver	Botiguer	1872	Comerciant
Joaquín Esgrèñat Marquès	----	1872	----
Pere Ripoll Marroig	Sabater	1872	Menestral
Jaume Serra Fuster	Comerciant	1872	Comerciant
Miquel Maimó Rosselló	----	1872	----
Antoni Carbonell Buades	Jornaler	1872	Assalariat
Antoni Marroig Bonet	Propietari	1873, 1881, 1883	Propietari
Joan Pericàs Sastre	Fabricant	1873	Fabricant
Bartomeu Barceló Gual	Fabricant	1873	Fabricant
Benet Pomar	Botiguer	1873	Comerciant
Jaume Far	Industrial	1873	Fabricant
Miquel Salvà Saguñolas	Comerciant	1873	Comerciant
Guillem Serra Bennàssar	Metge	1881, 1883	Professions liberals
Alexandre Rosselló Pastors	Advocat	1881	Professions liberals
Josep Estade Coll	Advocat	1884	Professions liberals
Jaume Morey	Comerciant	1884	Comerciant
Joan Pinya Forteza	Esmolador	1893	Menestral
Antoni Rabassa Rosich	Metge	1893	Professions liberals
Sebastià Falconer Quintana	----	1893	----
Mateu Bonet Coll	----	1895	----

DOCUMENT 20

Carta de Joan Obrador Peris a Antoni Villalonga Pérez des de Sant Luis (Cuba) datada del 16 de desembre de 1902. Conservada a la Biblioteca Lluís Alemany.

Palma de Mallorca

Muy Sr. mío respetable conciudadano:

Con indecible placer he tenido la satisfacción de recibir su atenta y cariñosa carta del 15 noviembre. Veo que no obstante sus ochenta uno y medio años, aún conserva aquella virilidad de ideas que sonrieron en su juventud, las gratas ilusiones de un porvenir más feliz para la Patria Española. Esa constancia jamás maleada en sus proceder, aún en medio de los trastornos materiales ocurridos en su desgracia y esa consecuencia política, sostenida con voluntad espartanas; le hacen merecedor de la veneración y estima, de los que, amantes desinteresados de nuestro ideal, conservan la fe de sus principios. ¿Pero, ay! Que la presente juventud, justifica el olvido de los que con esfuerzos titánicos, procuró allanar el camino de su regeneración y desenvolvimiento, por medio de sus mal premeditados procedimientos; entregándose en brazos de un vil materialismo, que con sórdida avaricia y vanidad, oscurece lo que constituye el tabernáculo de su fe; dando lugar a quien se entronicen en las altas esferas gubernativas, los execrables enemigos de los destinos de los pueblos.

Tiene V. razón, que es muchísimo mejor cerrar los ojos a la evidencia y desear mil veces la muerte; que presenciar la destrucción de los edificios levantados a costa de tantos sacrificios y desvelos, por los antecesores, que como nosotros y nuestros padres a la vez; y ver como de día en día, va alejándose más y más, la fe de nuestro corazones en una utópica esperanza. Todo eso lo vislumbre al poco tiempo que estuve entre vosotros y al tomar parte directa en lo que concierne a nuestro ideal, observaría V. mi tendencia en mis escritos, de exponer los males que nos aquejaban, basando mi procedimiento a corregirlos y a ser posible enmendarlos. Los consecuentes compañeros de mi juventud ejercían en mi alguna presión sobre ello; pero no por eso dejaba de recorrer el deber de no abandonar el partido y seguirle paso a paso en su cautiverio no obstante la soberbia vanidad en unos y los hipócritas manejos de otros, más bien que cederles el campos a sus anchas y echarme al retraimiento como ellos. Vino la cuestión del regionalismo catalán, a demostrarme palpablemente aquella vanidad y aquella hipocresía, al ver que algunos del elemento joven que dirigía el partido, hacia compatible el regionalismo con la Federación. Eso me colmó de pesar y de indignación. Un regionalismo preconizado por el jefe del carlismo en las Vascongadas, y por el jesuitismo en Barcelona; que admitía en su programa la unidad católica y la monarquía, porque ambas cosa conservaba; no puede, no, ser compatible con la Federación. Y aún si dicho regionalismo hubiese descartado de su credo ambas cosa, para ir a la autonomía provincial; no hubiera tenido más razón de ser que la Federación supuesto que

esta, entraña en sus principios, la verdadera anulación del Estado en los asuntos provinciales, sin romper por eso la unidad nacional; antes al contrario, aumentando dicha unidad, o fortificándola; con el pacto ibero-americano, que nos hubiese conducido a una supremacía entre las naciones de primer orden. Más ajena la juventud a estas grandes ideas, las que considera como utópicas; y deseosa de alcanzar el poder cuanto más antes, o la breva del presupuesto; olvida por un momento la misión del hombre público, que no se debe más que al engrandecimiento de su Patria y al bienestar de los Pueblos. Esos pensamientos y reflexiones fueron los que me hicieron separar de mis compañeros, pero sin odios, ni venganzas. Correspondería o ya sus debilidades o las mías.

Me pregunta V como se portan los Yankees con la nueva República, la que siempre he considerado embrionaria. A la verdad, no sé que contestarle a V. La política Yankee, desde que, a causa del abandono con que nos dejó la Europa entera, amarrándose de brazos, antes la injusta incursión en nuestros asuntos interior, nos declaró la guerra; no era otra más que la absorción de la Isla, aumentando una estrella más en su nauseabundo manto y a en camino va, pero de una manera acelerada. Por mi parte, ante los hechos que se han llevado y se llevan a cabo, no hacen más que acelerar a un más mis juicios. Ni ahora, ni antes, he creído que Cuba llegue a ser independiente, ni creo que lo sea; aunque la Europa, viéndose amenazada en sus derechos en lo que, en América le conciernen, no establezca un común protectorado y le dé su independencia; dentro la más absoluta neutralidad para con todos las Naciones; al igual de la Bélgica y la Suiza, enclavada en el centro de Europa. Solamente así, veo posible la independencia de Cuba dando con ello una lección de cortesía y de vergüenza, al tan humanitario y coloso de la República del Norte de América. [...]

Con recuerdos a todos en general y particularmente a su respetable hijo, sabe puede V. disponer de su atento S.S. Conciudadano Juan Obrador Peris.

Fonts i bibliografia

ARXIUS

Arxiu Diocesà de Mallorca (ADM).

Arxiu General del Consell de Mallorca (AGCM).

Arxiu General Militar de Madrid (AGMM).

Orden público.

Arxiu General Militar de Segovia (AGMS).

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB).

Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona (AHUB).

Expedients acadèmics.

Arxiu Històric de la Universitat de les Illes Balears (AHUIB).

Escola Normal de Magisteri i annexa.

Arxiu Intermedi Militar de Balears (AIMB).

Fons Almudaina.

Fons Comandància d'Obres.

Arxiu Municipal d'Andratx (AMA).

Arxiu Municipal de Palma (AMP).

Fons Arxiu Històric.

Fons Pons.

Arxiu Municipal de Selva (AMS).

Arxiu Personal d'Antoni Pericàs Campins.

Arxiu del Regne de Mallorca (ARM).

Fons Círculo Mallorquín.

Fons El Mallorquí i El Barcelonés.

Fons Govern Civil.

Fons Institut Nacional d'Estadística.

Fons Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País (SEMAP).

Arxiu Secret del Vaticà (ASV).

Visita ad Sacra Apostolorum Limina.

Biblioteca Arús.

Biblioteca de Catalunya.

Biblioteca Lluís Alemany.

Correspondència d'Antoni Villalonga Pérez.

Biblioteca de la Fundació Bartomeu March.

Biblioteca Municipal de Cort.

Biblioteca Nacional.

Biblioteca del Pavelló de la República.

Biblioteca Pública de Can Salas.

Biblioteca Pública de Maó.

Biblioteca de la Universitat de Barcelona. Filosofia i lletres.

Fundación Pablo Iglesias.

Hemeroteca de Madrid.

Hemeroteca de la Universitat de València.

Societat Arqueològica Lul·liana.

PREMSA

Bellpuig. Artà, 1969, 1975.

Bemoles y sostenidos. Revista lírica, festiva e ilustrada. Palma, 1887.

Boletín de la Asociación cooperativa El Porvenir. Palma, 1869.

Boletín de la Escuela Mercantil de Mallorca. Palma, 1882-1884.

Boletín de la Federación Regional Española de la Asociación Internacional de los Trabajadores. Alcoi, 1873.

Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza. Palma, 1884-1886.

Boletín de la Sociedad Tipográfica de Palma de Mallorca. Palma, 1882.

Boletín Oficial de la Provincia. 1868, 1873.

Crónica de los trabajadores de la región española. Barcelona, 1882.

Diario de Avisos de Madrid. Madrid, 1846.

Diario de Palma. Periódico de noticias e intereses locales. Palma, 1868-1874.

Diario de Tarragona. Tarragona, 1866, 1869.

Ecos y brisas. Periódico sin ilustrar – Semanario festivo. Palma, 1884-1885.

El Áncora. Diario católico popular. Palma, 1880-1886.

El Clamor Público. Madrid, 1847-1849.

El Balear. Palma, 1850-1856.

El Cantón Balear. Periódico republicano federal puro. Palma, 1873-1874.

El Comercio. Palma, 1880-1883.

El Conceller. Barcelona, 1856-1857.

El Demócrata. Diari de coalició republicana. Palma, 1881-1883.

El Eco de las Barricadas. Hoja Democrática. Madrid, 1854-1856.

El Eco de Felanitx. Setmanari republicà. Felanitx, 1890. (Desaparegut)

El Eco de Mallorca. Periódico progresista democrático. Órgano del Partido Radical. 1872, (Desaparegut).

El Espiritismo. Palma, 1881. (Desaparegut).

El Genio de la Libertad. Periódico de la tarde –*Libertad. Tolerancia. Progreso – Libertad. Constitución. Moralidad.* – *Periódico del progreso*. Palma, 1839-1857.

El Iris del Pueblo. Periódico político, literario y moral. Palma, 1855.

El Iris del Pueblo. Segunda época. *Eco del Partido Republicano Federal de Mallorca*. Palma, 1869-1876.

El Isleño. Periódico de intereses materiales. Palma, 1873-1876.

El Juez de Paz. Periódico liberal de oposición. Palma, 1868-1872.

El látigo. Periódico crítico literario. *Sacudiré un latigazo semanalmente - Guia de clérigos y beatas*. Palma, 1884.

El Mosquito. Semanario humorístico ilustrado. Palma, 1879.

El Motín. Periódico satírico semanal. Madrid, 1881-1884.

El Menorquín. Órgano republicano federal de la isla de Menorca. Maó, 1869-1874.

El Noticiero Balear. Palma, 1847-1848.

El Obrero. Órgano de los que ganan el pan con el sudor de su rostro - *Periódico científico, Órgano de la Federación Local Palmesana de la Asociación Internacional de Trabajadores*. Palma, 1869-1870.

El Obrero Balear. Periódico defensor de la clase trabajadora, Palma, 1908, 1915.

El Porvenir. Periódico de intereses morales y materiales. Palma, 1866, (Desaparegut).

El Principado. Diario de avisos, noticias y decretos. Barcelona, 1866-1868.

El Progreso. Periódico democrático-monárquico. Palma, 1869-1870.

El Pueblo Balear. Defensor de la coalició republicana i òrgan oficial del partit democràtic

progressista de Balears. Palma, 1885-1886. (Desaparegut)

El Rayo. Semanario político satírico. Palma, 1869-1870.

El Republicano. Diari de coalició republicana. Palma, 1887-1891.

El Republicano. Periódico del Pueblo. Barcelona, 1842.

El Sufragio Universal. Tortosa, 1869.

El Taller. Revista popular ilustrada. Madrid, 1852-1853.

El Telégrafo. Barcelona, 1859-1865.

El Trabajador. Periódico de educación popular. Madrid, 1851-1852.

El Trabajo. Barcelona, 1872.

El Tradicional. Periódico católico-monárquico de Palma de Mallorca. Palma, 1873.

El Trueno. Periódico republicano y librepensador. Palma, 1870.

La Actualidad. Periódico defensor de los intereses generales del pueblo. Palma, 1898-1900.

La Almudaina. Diario de la mañana: avisos y noticias. Palma, 1901.

La Autonomía. Diario republicano democrático federalista. Palma, 1883-1884.

La Bandera Roja. Semanario socialista. Palma, 1892-1894.

La Bocina. Palma, 1871-1872.

La Bocina. Segunda Época. Semanario humorístico que se propone hacer llorar a unos y reír a otros. Palma, 1880.

La Correspondencia de España. Diario universal de noticias. Madrid, 1860.

La Democracia. Diario político. Madrid, 1856.

La Discusión. Diario democrático. Madrid, 1859, 1869.

La Escoba. Periódico jocoserio y agridulce: prospecto. Palma, 1883.

La España. Madrid, 1854.

La Esperanza. Madrid, 1854.

La Federación. Órgano del Centro Federal de las Sociedades Obreras – Órgano de la Federación Barcelonesa de la Asociación Internacional de Trabajadores. Barcelona, 1869-1874.

La Honda Carlista. Periódico carlista. Palma, 1872-1873.

La Humanidad. Periódico semanal: eco de la Asociación Libre-Pensadora de Barcelona. Barcelona, 1870.

La Opinión. Periódico político, Palma, 1879.

La Región. Palma, 1897.

La República. Diari de coalició republicana. Palma, 1892-1894.

La Revista Blanca. Barcelona, 1926.

La Revolución Social. Órgano de la Federación Palmesana de la Asociación Internacional de los Trabajadores. Palma, 1871.

La Trompeta. Periódico político, satírico y burlesco. Palma, 1872.

La Trompeta de la Revolución. Periódico republicano. Palma, 1872-1874.

La Unidad Católica. Órgano de las Asociaciones de Católicos de las Baleares. Palma, 1869.

La Unión Republicana. Diario político, avisos y noticias. Palma, 1896-1904.

La Voz del Pueblo. Semanario obrero. Palma, 1893-1894.

La Voz del Pueblo. Periódico de política, economía social, literatura y anuncios. Madrid, 1853.

Las Baleares. Semanario político - Periódico republicano autonomista - Diario republicano. Palma, 1890-1896.

Las Dominicales del Liprepensamiento. Semanario librepensador. Madrid, 1883.

Unión Obrera Balear. Eco de las clases trabajadoras. Palma, 1882-1886.

FONTS BIBLIOGRÀFIQUES

ALCÁNTARA PEÑA, P.: *Guía manual de las Baleares*. Palma, Edicions Cort, 2001, (1a. edició 1891).

ALCOVER, J.: *D. Alejandro Rosselló hijo ilustre de Mallorca. Discurso leído en la sala de sesiones del Excelentísimo Ayuntamiento de Palma el 31 de diciembre de 1919*. Palma, Establecimiento Tipográfico de José Tous, 1920.

Almanaque Balear para el año 1879. Palma, Imprenta de P.J. Gelabert, 1878.

Almanaque Balear para el año 1880. Palma, Establecimiento Tipográfico de P.J. Gelabert, 1879.

Almanaque Balear para el año 1882. Palma, Imprenta de P.J. Gelabert, 1881.

Almanaque de las Islas Baleares para el año 1864. Palma, Imprenta de Pere Josep Gelabert, 1863.

AMENGUAL OLIVER, J.: “El derribo y los obreros” a *El derribo de las murallas de Palma (extracto de La Almudaina de los días 10, 11, 12 y 13 de 1902)*. Palma, Tipo-litografía de Amengual y Muntaner, 1902, p.69-71.

Ateneo Balear. Sección de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales. Discurso leído por el presidente de dicha sección D.E. Estada en la noche del 17 de diciembre de 1889. Al inaugurar la discusión del tema, propuesto por el mismo, sobre la reforma urbana y sanitaria de la Ciudad de Palma. Palma, Imp. de Amengual y Muntaner, 1890.

BIBILONI, M.: *La Revolución de Setiembre en Mallorca. Páginas cronológicas en las que se reseñan los principales acontecimientos que han tenido lugar en esta isla durante el período de interinidad revolucionaria*. Palma, Imprenta de Felipe Guasp, 1871.

BIBILONI, M.: *Simon Ballester el Tuerto, novela histórica original precedida de un prólogo por don Roque Barcia*. Madrid, Imprenta de P. de Castro, 1863.

BIDWELL, C.T.: *Les Illes Balears*. Palma, Lleonard Muntaner Editor, 1997, (1a. edició 1876).

CALVET, B.: *Proyecto de ensanche de la ciudad de Palma*. Palma, 1897.

Camino de hierro de Palma a Inca. Resumen de los trabajos de la comisión, Palma, Impremta Pere Josep Gelabert, 1872.

COLUMBRÍ, A.: *Una víctima. Memorias de un presidiario político (1857)*. Barcelona, Imp. Innocenci López, 1864.

CHAMPSAUR, B.: *Personalidad y socialismo*. Palma, Imp. de Francisco Soler, 1911.

Comentario a vuelapluma a la conclusión fiscal pronunciada por un Satélite de la Capitanía General de Cataluña contra A. Tudury Pons. Barcelona, Tip. de Ramon Riera, 1895.

Comité Provincial Interino del Partido Republicano Federal de las Baleares. A nuestros correligionarios, Palma 11 de julio de 1881: Ignacio Vidal Bennassar, Alejandro Rosselló, Antonio Villalonga, Joaquín Quetglas, Rafael Manera, Benito Pons Fábregues, José Guarro, Benito Pomar, Juan Bautista Enseñat. Palma, Imprenta de M. Roca, 1881.

Condiciones que deben reunir las viviendas para que sean salubres. Memoria premiada en el concurso público de 1886. Escrita por E. Estada, ingeniero de caminos, canales y puertos. Madrid, 1886.

DANÚS, E.; ESTADES, A.: *Memoria sobre el Congreso Nacional Pedagógico*. Palma, Imp. J. Colomar, 1882.

El derribo de las murallas de Palma (extracto de La Almudaina de los días 10, 11, 12 y 13 de 1902). Palma, Tipo-litografía de Amengual y Muntaner, 1902.

El Fomento, sociedad de socorros mútuos. Palma, imprenta de la V. de Villalonga, 1869.

ENSEÑAT, J.B.: *El problema social*. Palma, Imprenta Vda. e hija de P.J. Gelabert, 1892.

ENSEÑAT, J.B.: *Moral romana o moral humana? Polémica sostenida por Juan B. Enseñat y algunos periódicos liberales con el canónigo D. José Oliver i el diario clerical El Áncora*. Palma, Imp. Biblioteca Popular, 1885.

ENSEÑAT, J.; ESCALA, J. *Historia de la fiebre amarilla que se padeció en Palma de Mallorca en 1870*. Palma, 1870.

Escuela profesional de Comercio de Palma de Mallorca. Memoria correspondiente al curso de 1924 a 1925. Palma, Imprenta de Francisco Soler Prats, 1925.

ESTADA, E.: “Recordemos el pasado. Pensemos en el Porvenir” a *El derribo de las murallas de Palma (extracto de La Almudaina de los días 10, 11, 12 y 13 de 1902)*. Palma, Tipo-litografía de Amengual y Muntaner, 1902, p. 13-20.

ESTADA, E.: *La ciudad de Palma: su industria, sus fortificaciones, sus condiciones sanitarias*

y su ensanche, con un apéndice sobre las condiciones que han de reunir las viviendas para ser salubres. Palma, Tip. De J. Tous-Editor, 1892

Estatutos del Ateneo de Obreros Mallorquines. Palma, Imprenta de Amengual y Muntaner, 1890.

Expediente sobre la información escrita que presenta el Consejo General de delegados de los gremios constituidos en esta asociación, para las reformas que deben proponerse a la Comisión Provincial, acerca de la mejora y bienestar de la clase obrera, en los días 7,8,9 de junio de 1885 ante el Excmo. Señor gobernador de las Baleares. Palma, Imprenta de Juan Colomar Salas, segunda edición, 1890.

FERRÀ, B.: “Ensanche de Palma”, *BSAL*, tom IV, 139, octubre (1891), p.135-140.

FERRÀ, B.: “Viviendas económicas para obreros”, *BSAL*, tom IV, 144, març (1892), p.199-203.

FIOL, J.: *Una preocupación mallorquina*. Palma, Imprenta P.J. Gelabert, 1877.

GELABERT, A.: *Memoria sobre las clases obreras*. Palma, Tipografía de Juan Colomar, 1883.

GARRIDO, F.: *Historia del reinado del último Borbón de España de los crímenes, apostasías, opresión, corrupción, inmoralidad, despilfarros hipocresía, crueldad y fanatismo de los gobiernos que han regido a España durante el reinado de Isabel de Borbón*. Tom III, Barcelona, Salvador Manero Editor, 1868.

HUMBERT, G.: *Discurso leído en la Universidad Central por el licenciado en Derecho y en administración D. Gabriel Humbert Burguer en el acto solemne de recibir la investidura de Doctor*. Madrid, 1861.

La enseñanza laica. Polémica sostenida por El Áncora con sus colegas de las prensa. Tip. Católica Balear, Palma, 1882.

La Tertulia. Reglamento para el gobierno del Casino La Tertulia. Palma, Imprenta La Palmesana, 1862.

Meeting de Unión Republicana celebrado dia 14 de febrero de 1897. Discursos de los señores Quetglas, Quiñones, Escalas, Albis, Ferrer, Llopis, Pomar, Pou i Marroig. Palma, Imprenta Establecimiento tipográfico del Comercio, 1897.

Memoria presentada en la primera junta general ordinaria del Ateneo Balear, por su secretario don Gaspar Sancho, 23 de enero de 1863. Palma, Imprenta Pedro José Gelabert, 1863.

MESTRES, A.: *Clavé: sa vida y sas obras*. Barcelona, Est. Tip. de Espasa Germans y Salvat, 1876.

MONLAU, P.F.: *Abajo las murallas!!! Memoria sobre las ventajas que reportaria Barcelona, y especialmente su industria, de la demolición de las murallas que circuyen la ciudad*. Barcelona. Barcelona, 1841.

Notas de acuerdos municipales desde 1851 a 1907. Palma, Ayuntamiento de Palma, 1908.

OBRADOR, M.: *Catálogo de la Biblioteca de D. Antonio Villalonga, existente en Palma de Mallorca: consta de unos 10.000 volúmenes*. Palma, Imprenta de vda.e hijos de P.J. Gelabert, 1889.

PI I MARGALL, F.: *Articles*. Barcelona, Tipografia l'Anuari, 1908.

PI I MARGALL, F.: *El reinado de Amadeo de Saboya y la Republica de 1873*. Madrid, Seminarios y Ediciones S.A., 1970.

PI I MARGALL, F.: *Las Nacionalidades: escritos y discursos sobre federalismo*. Madrid, Akal, 2009, (1a edició 1877).

PI I MARGALL, F.; PI ARSUAGA, F.: *Historia de España en el siglo XIX. Sucesos políticos, económicos, sociales y artísticos, acaecidos durante el mismo*. Vol. V, Barcelona, Miguel Seguí editor, 1902.

Poesías. Joaquin Fiol. Palma, Imp. de Pedro J. Gelabert 1868.

POMAR, J.: *Assaig històric sobre el desenvolupament de la instrucció pública a Mallorca*. Palma, Ed. Govern Balear; Conselleria de Cultura, Educació i Esports, 1990, (1a edició de 1904).

PONS, B.: *Juan Oliver (Maneu), Vicente Juan (Ribas): memorias biográficas leídas en la fiesta cívica celebrada en el consistorio municipal el día 31 de diciembre de 1905*. Palma, Tip. Francisco Soler, 1906.

PONS, B.: "Cantemos el himno de los humildes" a *El derribo de las murallas de Palma (extracto de La Almudaina de los días 10, 11, 12 y 13 de 1902)*. Palma, Tipo-litografía de Amengual y Muntaner, 1902, p.49-52.

POU, J.: *Conferencia celebrada en el Casino Republicano la noche del 18 enero 1894 por D. Jerónimo Pou*. Palma, Tipografía del Comercio, 1894.

PRIETO, M.: *La Asamblea Constituyente de 1869. Biografías de todos los representantes de la nación*. Madrid, Imprenta de Tomás Rey y Compañía, 1869.

QUETGLAS, J.: “Sobre la instrucción pública y primaria de las Baleares”, a *Almanaque de las Islas Baleares para el año 1867*. Palma, 1866, p.136-144.

Reglamento de El Ausilio Federal. Asociación política y de socorro mútuo. Palma, Imprenta de Juan Colomar, 1872.

Reglamento de la Federación Local. Agrupación de Sociedades de Resistencia Mallorquinas. Palma, Imp. del Comercio, 1895.

Reglamento de la sección coral del Centro de Unión Republicana. Palma, Tipografía de las hijas de Colomar, 1899.

Reglamento general de la sociedad de socorros mutuos denominada El Amparo. Palma, Imprenta de la V. de Villalonga, 1860.

Reglamento general de la sociedad de socorros mutuos denominado El Amparo aprobado por el gobernador de esta provincia. Palma, Imprenta V. de Villalonga, 1865.

ROSSELLÓ, A.: “Avante” a *El derribo de las murallas de Palma (extracto de La Almudaina de los días 10, 11, 12 y 13 de 1902)*. Palma, Tipo-litografía de Amengual y Muntaner, 1902, p. 21-23.

ROCA, J.: *Discurso pronunciado sobre la tumba de los librepensadores D. Juan Ferrer, médico y D. Miguel Moner, comerciante, el día 2 de noviembre de 1890, en el pueblo de Andraitx, en el momento de depositar varias coronas, acudiendo el pueblo en masa a escucharlo*. Palma, Imprenta de B. Rotger, 1890.

ROCA, J.: *Es pancaritat de s'Arracó. Pressa ab un acte escrita en vers per un pagès d'Andraitx*, Palma, Imprenta d'en Bartomeu Rotger, [18.?).

ROCA, J.: *Sa revolució d'un poble. Comedi en 4 actes y 4 cuadros composta per un pajés d'Andraitx l'añy 1869*. Palma, Imprenta Bartomeu Rotger, 1874.

ROMERO QUIÑONES, U.: *Los huérfanos, novela sociológica origina de D. Ubaldo Romero Quiñones socio corresponsal y honorario de la Asociación Cooperativa y de Socorros Mutuos Unión Obrera Balear*. Palma, Imprenta Biblioteca Popular, 1886.

RODRÍGUEZ, E.: *Historia del partido republicano español, de sus protagonistas, de sus tribunos, de sus héroes y de sus mártires*. Vol. I, Madrid, Imprenta Fernando Cao y Domingo de

Val, 1892.

ROSSELLÓ, A.: *Docks en el Puerto de Palma*. Palma, Imprenta de Pedro José Gelabert, 1879.

ROSSELLÓ, A.: *La cuestión social en Mallorca*. Palma, Imp. de Bartolomé Rotger, 1877.

Unión Obrera Balear, asociación cooperativa y de socorros mutuos. Estatutos. Palma, J. Colomar, 1884.

VERA, E: *Pi y Margall y la política contemporánea*. Barcelona, Tipografía La Academia, 1886.

BIBLIOGRAFIA

ABRINES, B.: “La Unión Obrera Balear (1881-1886)” a VIII Jornades d’Història de l’educació als Països Catalans *Moviment obrer i educació popular*. Menorca, ICE; UIB, 1986, p.51-57.

AGULHON, M.: *Le Cercle dans la France bourgeoise 1810-1848. Étude d’une mutation de la sociabilité*. París, Armand Colin, 1977.

AJA, E.: *Democracia y socialismo en el siglo XIX español. El pensamiento político de Fernando Garrido*. Madrid, Edicusa, 1976.

ALBERTÍ, S.: *El republicanisme català i la Restauració monàrquica (1875-1923)*. Barcelona, Albertí ed., 1973

ALBIS, M.R.: “Joan Albis Bennàssar” a DD.AA.: *Els protagonistes de l’obra de Colònia. Col·laboradors i continuadors del llegat de Guillem Cifre*. Pollença, Ajuntament de Pollença, 2009, p.40-79.

ALDUNATE, O.: “Escuelas laicas y culturas políticas del republicanismo durante la Restauración: Zaragoza” a VICENTE, G.: *Estudios sobre la historia de la enseñanza secundaria en Aragón*. Aragón, IFC, 2012, p.293-298.

ALEMANY, L.: “El protestantismo en Mallorca: contribución a su estudio: otras religiones y sectas: la masonería y el espiritismo” a MASCARÓ, J. (coord.): *Historia de Mallorca*, vol. IV, Palma, Esago, 1979, p.577-608.

ALEMANY, L.: *Las publicaciones periódicas en Mallorca: contribución a su estudio*, Palma, s.p., 1955.

ÁLVAREZ, J.: *El Emperador del Paralelo. Lerroux y la demagogia populista*. Madrid, Síntesis, 1990.

ÁLVAREZ, P.: “Los masones españoles decimonónicos y la secularización de la enseñanza”, *Bulletin d’Histoire Contemporaine de l’Espagne*, 32-36, (2003), p.65-88.

AMORÓS, J.L.; CANUT, M.L.: *Maestras y libros, 1850-1912: la primera Normal femenina de Baleares*, Palma; Maó, UIB; IME, 2000.

ARCHILÉS, F.: *Parlar en nom del poble. Cultura política, discurs i mobilització social al republicanisme de Castelló de la Plana, 1891-1909*. Castelló, Ajuntament de Castelló, 2002.

ARÓSTEGUI, J., *La investigación histórica, teoría y método*, Crítica, Barcelona, 1995.

- ARTOLA, M.: *Partidos y programas políticos, 1808-1936*. Madrid, Aguilar, 1977.
- BAHAMONDE, A.; TORO, J.: *Burguesía, especulación y cuestión social en el Madrid del siglo XIX*. Madrid, Siglo XXI, 1978.
- BARCELÓ, B.: *El segle XIX a Mallorca*. Palma, Obra Cultural Balear, 1964
- BATALLA, R. *Els casinos republicans: política, cultura i esbarjo. El Casino de Rubí, 1884-1939*. Barcelona, Abadia de Montserrat, 1999.
- BERAMENDI, J.: “Republicanismo federal y nación española en el siglo XIX” a MARTÍNEZ, F.; RUIZ, M. (eds.): *El republicanismo de ayer a hoy. Culturas políticas y retos de futuro*. Madrid, Biblioteca Nueva, 2012, p.71-92.
- BERBEL, S.; CÁRDENAS, M.; PALEO, N.: *Ideas que cambian el mundo. Una mirada desde la izquierda feminista*. Madrid, Cátedra; Universitat de València, 2012.
- BLASCO IBAÑEZ, V.: *Historia de la Revolución Española. Desde la guerra de la independencia a la Restauración en Sagunto. (1808-1874), Tomo primero*. Madrid, Editorial Cosmopolis, 1930.
- BOHIGAS, J.: “Església i anticlericalisme a la Girona del Sexenni Democràtic i la Restauració Monàrquica (1868-1923)” a PUIGVERT, J.M. (Coord.): *Església, societat i poder a Girona*. Girona, Ajuntament de Girona, 2007, p.137-211.
- BUJOSA, F.; MARCH, J.: “L’Ateneu Balear (1877-1892). Una associació poc estudiada”, XIX Jornades d’Estudis Històrics Locals *El moviment associatiu a les illes Balears: des del final del segle XIX fins a l’actualitat*. Palma, Institut d’Estudis Baleàrics, 2001, p.397-411.
- CALLE, A.; VILAREGUT, R. (Eds.): *Territorios en democracia. El municipalismo a debate*. Barcelona, Icaria, 2015.
- CANADELL, R.: *Josep Anselm Clavé I l’escriptura: obra poètica I periodisme cultural* (Tesis doctoral s.p.). UB, Vol. 1, 2012.
- CÀNAVES, M.: “Els homes bons de Colònia” a DD.AA.: *Els protagonistes de l’obra de Colònia. Col·laboradors i continuadors del llegat de Guillem Cifre*. Pollença, Ajuntament de Pollença, 2009, p.13-39.
- CANELA, R.M.: “El Dr. Joan Giné i Partagàs, en el centenari de la seva mort”, *Gimbernat*, 42, (2004), p.423-426.

CANTARELLAS, C.: *La arquitectura mallorquina desde la Ilustración a la Restauración*. Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1981.

CAPÓ, C.: *El protestantisme a les Balears*. Palma, Documenta Balear, 2009.

CAPELLÁN, G.: “Cambio conceptual y cambio histórico. Del pauperismo a la cuestión social”, *Historia Contemporánea*, 29, (2004), p.539-590.

CARBONELL, J.: “Los coros de Clavé. Un ejemplo de música en sociedad”, *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, 20, (1994), p.68-78.

CARRIÓ, B.: *El nacionalisme a les Balears (1898-1936)*. Palma, Documenta Balear, 1999.

CASAS, J.L.; DURÁN, F. (coord.): *Primer congreso el republicanismo en la Historia de Andalucía*. Priego de Córdoba, Patronato Niceto Alcalá-Zamora y Torres, 2001.

CASASNOVAS, M.A.: *El Sexenni Revolucionari a Menorca (1868-1874)*. Palma, Documenta Balear, 2001.

CASASSAS, J.; GHANIME, A.: *Homenatge a Francesc Pi i Margall. Intel·lectual i polític federal (1824-1901)*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2001.

CATALINAS, J.L.; ECHENAGUSIA, J.: *La Primera República. Reformismo y revolución social*. Madrid, Alberto Corazón, 1973.

CIFRE, R.: *Dos-cents anys de vida parroquial a Pollença*. Pollença, Punt Gràfic, 1991.

CLARA, J.: *El federalisme a les comarques gironines*. Girona, Diputació de Girona, 1986.

COLOM, A.J.: *Assaig d'història de l'educació a la Mallorca contemporània*. Palma, UIB, 1991.

COLOM, A.J.; SUREDA, B.: “Educación femenina y confrontación ideológica en la Restauración” a *Mujer y educación en España 1868-1975*. VI Coloquio de Historia de la Educación. Santiago, Universidad de Santiago, 1990, p.104-111.

COLOM, A.J.: *La Institució Mallorquina d'Ensenyament*. Palma, Documenta Balear, 2008.

COLOM, A.J.; DÍAZ, F.J.: *Educación y sociedad en la Mallorca contemporánea. La experiencia institucionista*. Pollença, Caja de Ahorros de Colonya, 1977.

COLOM, J.: *Republicanisme i cultura republicana a Terrassa: de la I República a la Setmana*

Tràgica. Terrassa, Fundació Torre del Palau, 2003.

COMAS, A.; HUGUET, J.; SANTANA, M.: *Història de la UGT a les Illes Balears. Un segle de lluita sindical*. Palma, Documenta Balear, 2004.

CULLA, J.: *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*. Barcelona, Curial, 1986.

CULLA, J.B.; DUARTE, À.: *La premsa republicana*. Barcelona, Diputació de Barcelona; Col·legi de Periodistes de Catalunya, 1990.

DALMAU, M.; MIRÓ, I.: *Les cooperatives obreres de Sants. Autogestió proletària en un barri de Barcelona (1870-1939)*. Barcelona, La Ciutat Invisible Edicions, 2010.

DARDÉ, C.: “La larga noche de la Restauración, 1875-1900” a TOWNSON, N. (ed.): *El republicanismo en España (1830-1977)*. Madrid, Alianza editorial, 1994, p.113-138.

DD.AA.: *Andratx. Guia dels pobles de Mallorca*. Mallorca, Hora Nova, 2002.

DD.AA.: *Catàleg de 100 anys de premsa diària de les Balears*. Palma, Grup Serra; Sa Nostra, 1993.

DD.AA.: *Diccionari del teatre a les Illes Balears*. Palma, Lleonard Muntaner i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.

DD.AA.: *El metodisme a Capdepera. 75è aniversari de la mort de Bartomeu Alou*. Palma, Documenta Balear, 2013.

DD.AA.: *Republicans i solidaris. Homenatge al professor Pere Gabriel*. Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 2015.

DÍAZ DE CASTRO, F.J.: “Notes sobre premsa política a Mallorca: El Cantón Balear (1873-74)”, *Affar*, 1, (1981), p.179-187.

DICCIONARI BIOGRÀFIC DE DONES: *Clara Hammerl* [entrada de diccionari en línia]. *Xarxa Vives d'Universitats*, [Data de consulta: 9 agost de 2014] <http://www.dbd.cat/index.php?option=com_biografies&view=biografia&id=294>.

DICCIONARI BIOGRÀFIC DE DONES: *Francesca Vidal Tous* [entrada de diccionari en línia]. *Xarxa Vives d'Universitats*, [Data de consulta: 9 agost de 2014] <http://www.dbd.cat/index.php?option=com_biografies&view=biografia&id=1319>.

DUARTE, À.: *El republicanisme català a la fi del segle XIX*. Vic, Eumo, 1987.

DUARTE, À.: “El republicanismo decimonónico (1868-1910)”, *Historia Social*, 1, (1988), p.120-126.

DUARTE, À.: *El republicanismo. Una pasión política*. Madrid, Cátedra, 2013.

DUARTE, À.: “Estanislao Figueras y el quimérico federalismo manso” a PÉREZ, M.; BURDIEL, I. (eds.): *Liberales eminentes*. Madrid, Marcial Pons, 2008, p.245-276.

DUARTE, À.: *Història del republicanisme a Catalunya*. Vic, Eumo Editorial, 2004.

DUARTE, À.: “Los federales catalanes” a DD.AA.: *Francisco Pi y Margall y el federalismo*. Barcelona, ICPS, 2003, p.67-99.

DUARTE, À.: “Los posibilismos republicanos y la vida política en la Cataluña de los primeros años de la Restauración”, a PIQUERAS, J.A.; CHUST, M. (comps.): *Republicanos y repúblicas en España*. Madrid, Siglo XXI, 1996, p.185-205.

DUARTE, À.: *Possibilistes i federals. Política i cultures republicanes a Reus (1874-1899)*. Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1992.

DUARTE, À.: “Republicanos y nacionalismo: El impacto del catalanismo en la cultura política republicana”, *Historia Contemporánea*, 10, (1993), p.157-180.

DUARTE, À.; GABRIEL, P. “¿Una sola cultura política republicana ochocentista en España?”, *Ayer*, 39, (2000), p.11-34.

DURAN, M.: “Jeroni Bibiloni, incòmode amb el bisbe Manso, col·laborador de Pere J. Gelabert i orador civil i sagrat”, a DD.AA.: *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*. Vol. I, Palma, Conselleria d'Educació i Cultura, 2002, p.380-382.

DURAN, M.: *Repercusiones de la Revolución de 1868 en Mallorca*. Palma, 1980.

EIRAS, A.: *El partido demócrata español (1849-1868)*. Madrid, Ediciones Rialp, 1961.

EIRAS, A.: “Sociedades secretas republicanas en el reinado de Isabel II”, *Hispania*, 86, (1962), p.251-310.

ELORZA, A. i TRÍAS, J.: *Federalismo y reforma social en España (1840-1870)*. Madrid, Seminarios y Ediciones, 1975.

ESCARTÍN, J.M. *La ciutat amuntegada. Indústria del calçat, desenvolupament urbà i condicions de vida en la Palma Contemporània (1840-1940)*. Palma, Documenta Balear, 2001.

ESPIGADO, G.: “El género sometido a consideración durante el Sexenio Democrático (1868-1874)” a MARCOS, M.C.; SERRANO, R. (eds.): *Mujer y política en la España Contemporánea (1868-1936)*. Valladolid, Universidad de Valladolid, 2012a, p.37-62.

ESPIGADO, G.: “Género y culturas republicanas: Algunas preguntas en busca de respuestas”, a MARTÍNEZ, F.; RUIZ, M. (eds.): *El republicanismo de ayer a hoy. Culturas políticas y retos de futuro*. Madrid, Biblioteca Nueva, 2012b, p.173-186.

ESPIGADO, G.: *La Primera República en Cádiz. Estructura social y comportamiento político durante 1873*. Sevilla;Jerez;Cádiz, Caja de Ahorros San Fernando, 1993.

ESPIGADO, G.: “Mujeres radicales (1848-1874)”, *Ayer*, 60, (2005), p.15-43.

ESTELRICH, L.M.: *Sociedades mercantiles mallorquinas del siglo XIX. Historia social y económica de Mallorca en los protocolos notariales (1825-1900)*. Palma, Institut Balear d’Economia, 2009.

FAGOAGA, C.: “La herencia laicista del movimiento sufragista en España”, a AGUADO, A. (Coord.): *Las mujeres entre la historia y la sociedad contemporáneas*. València, Generalitat Valenciana, 1999, p.91-112.

FEIJÓO, A.: *Quintas y protesta social en el siglo XIX*. Madrid, Ministerio de Defensa, 1996.

FERNÁNDEZ, J.L.: *La Primera República*. Madrid, Tebas, 1975.

FERRER, M.: “Aspectos del feminismo en Mallorca” a *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d’Estudis Geneològics, Heràldics i Històrics*, 13, (2003), p.77-92.

FERRER, M.: *Socialismo y utopía en Mallorca. Jeroni Bibiloni (1802-1876)*. Palma, Lleonard Muntaner, 1996.

FERRER, M. “Historia política contemporánea de Mallorca”, a MASCARÓ, J. (coord.): *Historia de Mallorca*, Vol. IV, Palma, Esago, 1978, p.385-400.

FONT, B.: *Historia de Lluçmajor*. Lluçmajor, Ajuntament de Lluçmajor, 1995.

FONT, B.: “Arenal: miscelánea histórica del caserío (1861-1930)”, a *Ferías de Lluçmajor*, Lluçmajor, Ajuntament de Lluçmajor, 1975, p.5-62.

FRÍAS, C.: *Liberalismo y republicanismo en el Alto Aragón. Procesos electorales y comportamientos políticos, 1875-1898*. Huesca, Ayuntamiento de Huesca, 1992.

FUENTES, J.: “La problemáticas de las murallas en el crecimiento de Ciutat de Mallorca”, *Mayurqa*, 17, (1977-1978), p.159-162.

FULLANA, P.: *Antoni Maura i el maurisme a Mallorca (1853-1925)*. Palma, Lleonard Muntaner editor, 1998.

FULLANA, P.: “Aproximació a l’anticlericalisme contemporani a Mallorca (1868-1936)”, a *Comunicació*, 48-49, (1987), p.77-100.

FULLANA, P.: *El catolicisme social a Mallorca (1877-1902)*. Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1990.

FULLANA, P.: *El moviment catòlic a Mallorca (1875-1912)*. Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1994a.

FULLANA, P.: “Els orígens del republicanisme a Mallorca”, *Lluc*, 794, (1996), p.26-29.

FULLANA, P.: “Las sociedades de socorros mutuos en Mallorca en la segunda mitad del siglo XIX (1836-1900)” a CASTILLO, S. (coord.): *Solidaridad desde abajo*. Madrid. UGT: Centro de Estudios Históricos, 1994b, p.347-371.

FULLANA, P.: “Les reivindicacions populars a Mallorca després del setembre de 1868. El cas d’Algaida”, *Lluc*, 833-834, (2003), p.3-8.

FULLANA, P.; MARIMON, A.; “Característiques generals del republicanisme a Mallorca (1868-1923)”, *Lluc*, 794, (1996), p.18-25.

GABRIEL, P.: “Catalanisme i republicanisme federal del vuit-cents”, a GABRIEL, P.: *El Catalanisme i la cultura federal: història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*. Reus, Fundació Josep Recasens, 2007b, p.59-116.

GABRIEL, P.: “Cultures polítiques del republicanisme espanyol i català: entre el liberalisme progressista i el liberalisme democràtica”, a GABRIEL, P.: *El Catalanisme i la cultura federal: història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*. Reus, Fundació Josep Recasens, 2007a, p.15-38.

GABRIEL, P.: “Cultures polítiques republicanes del vuit-cents: Insurrecció, democràcia i federalisme”, *Quaderns d’Història*, 6, (2002), p.239-254.

GABRIEL, P.: “Del federalisme a l’independentisme: els referents del catalanisme d’esquerres del segle XIX (Pi i Margall, Vallès i Ribot, Almirall i Roca i Farreras)” a DD.AA.: *Republicans i republicanisme a les terres de parla catalana. Actes del VI Congrés de la CCEPC, Barcelona*,

2, 3 i 4 de novembre de 2006. Valls; Barcelona, Publicacions de la Coordinadora de Centres d'Estudi de Parla Catalana, 2008, p.119-129.

GABRIEL, P.: *El catalanisme i la cultura federal. Història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*. Reus, Fundació Josep Recasens, 2007c.

GABRIEL, P.: "El marginament del republicanisme i l'obrerisme", *L'Avenç*, 85, (1985), p.34-38.

GABRIEL, P.: "El món obrer i popular: visibilitat política i vertebració social" a DD.AA.: *La Diputació revolucionària 1868- 1874*. Barcelona, Diputació de Barcelona, 2003a, p.81-130.

GABRIEL, P.: *El moviment obrer a les Balears (1869-1936)*. Palma, Documenta Balear, 1996a.

GABRIEL, P.: *El moviment obrer a Mallorca*. Barcelona, Curial, 1973.

GABRIEL, P.: "El PSOE en Baleares (1892-1936)" a JULIÀ, S. (coord.): *El socialismo en las nacionalidades y regiones*. Madrid, Fundación Pablo Iglesias, 1988, p. 139-174.

GABRIEL, P.: "El republicanismo militante en Cataluña en la primera etapa de la Restauración, 1875-1893)" a PIQUERAS, J.A.; CHUST. (comps.): *Republicanos y repúblicas en España*. Madrid, Siglo XXI, 1996b, p.163-183.

GABRIEL, P.: "Élite y república. Sobre las élites profesionales y económicas en el republicanismo español del siglo XIX", *Historia Contemporánea*, 23, (2001a), p.509-542.

GABRIEL, P.: "Entorn del moviment obrer a Mallorca el segle XIX.". *Randa*, 1, (1975), p.89-128.

GABRIEL, P.: "Entorn del moviment obrer a Mallorca el segle XIX (II)". *Randa*, 2, (1976), p.101-122.

GABRIEL, P.: "Federalismos y nación en España en el siglo XIX", conferència realitzada a l'Ateneo de Santander, el 15 de desembre de 2010a.

GABRIEL, P.: "Francisco Pi i Margall y Josep Maria Vallès i Ribot: encuentros y desencuentros desde el republicanismo federal catalán" a MOLAS, I. (ed.): *Francesc Pi y Margall y el federalismo*. Barcelona, ICPS, 2003b, p.101-124.

GABRIEL, P.: "Iconografía del republicanisme a Espanya i Catalunya. Alguns referents europeus dels federals catalans", *Catalonia*, 11, (2012), p.1-23.

GABRIEL, P.: “Insurrección y política. El republicanismo ochocentista en Cataluña” a TOWNSON, N. (comp.): *El republicanismo en España (1830-1977)*. Madrid, Alianza, 1994, p. 341-371.

GABRIEL, P.: “La construcció d’una cultura política popular: centres i activitats republicanes sota la Restauració”, a GABRIEL, P.: *El Catalanisme i la cultura federal: història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*. Reus, Fundació Josep Recasens, 2007d, p.179-212.

GABRIEL, P.: “Lectures republicano-federals a Catalunya el segle XIX: Pi i Margall, Vallès i Ribot, Almirall i Roca i Farreres”, a GABRIEL, P.: *El Catalanisme i la cultura federal: història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*. Reus, Fundació Josep Recasens, 2007e, p.167-178.

GABRIEL, P.: *Llucmajor i les associacions populars i obreres 1866-1916*. Llucmajor, Edicions de l’Ajuntament de Llucmajor, 1992.

GABRIEL, P.: “Militància democràtica i literatura a Catalunya. El segle XIX”, *Jornada sobre Literatura Popular* realitzada al Centre d’Estudis Catalans, adscrit a la Universitè Paris-Sorbonne, 2007f, p.1-21.

GABRIEL, P.: “Pròleg: al servei dels treballadors, al servei del poble” a DD.AA.: *Flor de maig: del cooperativisme als municipis*. Barcelona, Diputació de Barcelona, 2006, p.11-18.

GABRIEL, P.: “Republicanism federal y Salmerón: encuentros y desencuentros” a MARTÍNEZ, F. (ed.): *Nicolás Salmerón y el republicanismo parlamentario*. Madrid, Biblioteca Nueva, 2007g, p.119-146.

GABRIEL, P. “Republicanism popular, socialismo, anarquismo y cultura política obrera en España (1860-1914)” a PANIAGUA, J.; PIQUERAS, J.A.; SANZ, V.: *Cultura social y política en el mundo del trabajo*. València, Fundación Instituto Historia Social, 1999.

GABRIEL, P.: “Republicanismos y culturas federales en España el siglo XIX” a LANES, J.; OSTOLAZA, M.; (eds.): *Las culturas políticas en la España del siglo XIX*. París, Editions Hispaniques, 2010b, p.204-236.

GABRIEL, P.: “Republicanismos y federalismos en la España del siglo XIX. El federalismo catalán”, *Historia y Política*, 6, (2001b), p.31-56.

GABRIEL, P.: “Trabajador de oficio y política en el siglo XIX: el buen obrero y la ilustración autodidacta”, a SANZ,V.; PIQUERAS, J.A.: *En el nombre del oficio. El trabajador*

especializado: corporativismo, adaptación y protesta. Madrid, Biblioteca Nueva, 2005, p.235-272.

GARCIA, P.J.: “L’antimilitarisme a Mallorca durant el Sexenni Democràtic (1868-1874)”, *Historica.cat*, 3, (2010).

GARGALLO, A.: “Aproximació a la premsa republicana de Mallorca durant el Sexenni Democràtic (1868-1874)” a Actes del VI Congrés de la CCEPC: *Republicans i republicanisme a les terres de parla catalana*. Barcelona, 2006, p.395-428.

GARGALLO, A.I.: “*El Iris del Pueblo*, òrgan del republicanisme federal a Mallorca (1869-1873)”, Memòria d’investigació, UIB, 2010.

GONZÁLEZ, J.A.: *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)*. Barcelona, Ed. Curial, 1974.

GONZÁLEZ, T.: “Un canario defensor de la escuela laica: Baltasar Champsaur Sicilia (1856-1934)”, *Anuario de Estudios Atlánticos*, 42, (1996), p.561-608.

GIRÓN, A. “Una historia contada de otra manera: librepensamiento y darwinismos anarquistas en Barcelona, 1869-1910”, a LIDA, C.E.; YANKELEVICH, P. (eds.): *Cultura y política del anarquismo en España e Iberoamérica*. Mèxic, Colegio de México, 2012, p.95-143.

GRASES, P.: “La personalitat del revolucionari mallorquí Joan Marià Picornell”, *Revista de Catalunya*, 12, (1987), p.69-83.

GRUP D’ESTUDIS LLIBERTARIS ELS OBLIDATS: *Els invisibles. Diccionari de militants, organitzacions i sindicats llibertaris de les Illes Balears. Volum I. Mallorca, 1869-1952*. Palma, Grup d’Estudis Els Oblidats; Edicions del Moixet Demagog, 2011.

GUILLAMET, J.: *L’arrencada del periodisme liberal. Política, mercat i llengua a la premsa catalana (1833-1874)*. Vic, Eumo Editorial, 2010.

GUEREÑA, J.L.: “La sociabilidad en la España contemporánea” a SÁNCHEZ, I.; VILLENA, R. (coord.): *Sociabilidad fin de siglo: espacios asociativos en torno a 1848*. Cuenca, Universidad de Castilla La Mancha, 1999, p.15-43.

GUTIÉRREZ, M.: *La gran victoria del carlismo en Baleares. Las elecciones de 1871*. Madrid, Actas, 2013.

GUTIÉRREZ, M.: *Las elecciones de diputados a Cortes de 1871 en Mallorca. El triunfo del carlismo*. Memòria d’investigació, Universidad San Pablo-CEU, Madrid, 2012.

GUTIÉRREZ, R.A.: “Sociabilidad política, propaganda y cultura tras la revolución de 1868. Los clubes republicanos en el Sexenio Democrático”, *Ayer*, 44, (2001), p.151-174.

GUTIÉRREZ, R.A.: *El republicanismo en Alicante durante la Restauración (1875-1895)*. Alacant, Ajuntament d’Alacant, 1989.

HENESSY, C.A.M.: *La República Federal en España. Pi y Margall y el movimiento republicano federal, 1868-1874*. Madrid, Catarata, 2010.

HIGUERAS, E.: “Ruiz Zorrilla y la cultura radical republicana bajo la Restauración (1875-1895)”, a PÉREZ, J.S. (ed.): *Experiencias republicanas en la historia de España*. Madrid, Catarata, 2015, p.108-158.

HORTA, G.: *Cos i revolució. L’esperitisme català o les paradoxes de la modernitat*. Barcelona, Edicions de 1984, 2004.

JORDÀ, J.P.: “La Primera República a Sa Pobla”, a II Jornades d’Estudis Locals Sa Pobla. Sa Pobla, Ajuntament de Sa Pobla, 2013, p.143-153.

JUTGLAR, A.: *Federalismo y Revolución. Las ideas sociales de Pi y Margall*. Barcelona, Universitat de Barcelona, 1966.

JUTGLAR, A.: *Pi y Margall y el federalismo español*. Madrid, Taurus, 1975.

LACALZADA, M.J.: “Espacios discretos en la militancia política femenina que van haciendo posible el avance de la ciudadanía de pleno derecho” a *Mujer y política en la España Contemporánea (1868-1936)*. Valladolid, Universidad de Valladolid, 2012, p.111-136.

LACOMBA, J.A.: *La I República. El transcurso de una revolución fallida*. Madrid, Guadiana, 1973.

LADARIA, M.D.: *El ensanche de Palma. Planteamiento del tema, problemática, construcción y valoración de un nuevo espacio urbano, 1868-1927*. Palma, Ajuntament de Palma, 1992.

LEZCANO, A.; ROSSELLÓ, M.C.: “Sociedades privadas mallorquinas del siglo XIX: introducción a su catalogación”. *BSAL*, 39, (1983), p.539-545.

LLABRÉS, J.; POU, J.: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX.* Palma, Gráficas Miramar, 1958-1998.

LLINARES, J.: “El valor pedagógico de l’obra de Jeroni Bibiloni: socialisme utòpic i pedagogía a la Mallorca progresista del segle XX” a Actes de les 7enes Jornades d’Història de l’educació

als Països Catalans. *Escola i Estat*. Vic, Eumo Editorial, 1985, p.437-444.

LLINARES, J.: “Entorn a l’obra pedagògica d’Isidro Arabí Andrades (1854-1905): 50 anys de magisteri a sa Pobla” a I Jornades d’Estudis Locals a Sa Pobla. Sa Pobla, Ajuntament de Sa Pobla, 2008, p.157-166.

LLUÍS SALVADOR, ARXIDUC D’AUSTRIA: *Les Balears descrites per la paraula i el dibuix*. Palma, J. Olañeta, 1984.

LÓPEZ, A.: “El republicanismo en la década de 1890: la reestructuración del sistema de partidos” a PIQUERAS, J.A.; CHUST, M. (comps.): *Republicanos y repúblicas en España*. Madrid, Siglo XXI, 1996, p.207-230.

LÓPEZ, A.: *Republicanismo y anarquismo en Andalucía. Conflictividad social agraria y crisis finisecular (1868-1900)*. Córdoba, Ediciones de La Posada, 2001.

LÓPEZ, C.F.: *Juan Bautista Picornell y la conspiración de Gual y España*. Caracas-Madrid, Ediciones Nueva Cádiz, 1955.

LÓPEZ, F.: *Masonería y republicanismo en la Baja Extremadura*. Badajoz, Diputación Provincial de Badajoz, 1992.

LÓPEZ, M.V.: *El pensamiento político-internacional del federalismo español*. Barcelona, Planeta, 1975.

LORENZO, A.: *El proletariado militante: memorias de un internacional*. Bilbao, ZERO, 1974.

MALUQUER, J.: *El socialismo en España 1833-1868*. Barcelona, Crítica, 1977.

MANERA, C.; PETRUS, J.M. (coords.): *Del taller a la fàbrica. El procés d’industrialització a Mallorca*. Palma, Ajuntament de Palma, 1991a.

MANERA, C.; PETRUS, J.M.: “El sector industrial en el creixement econòmic de Mallorca, 1780-1985” a MANERA, C.; PETRUS, J.M. (coords.): *Del Taller a la Fàbrica. El procés d’industrialització a Mallorca*. Palma, Ajuntament de Palma, 1991b, p.13-54.

MARCH, J.: “Eusebi Estada: un home progressista” dins *El I Centenari de l’Enderrocament de les Murades de Palma (1902-2002)*. Palma, Ajuntament de Palma, 2004.

MARCH, J.: “L’enderrocament de les murades de Palma, un triomf de l’higienisme mallorquí”, *Gimbernat*, 37, (2002), p.247-263.

- MARIMON, A.: “El republicanisme federal a Mallorca”, *El Contemporani*, 5, (1995), p.10-12.
- MARIMON, A.: “El republicanisme polític i cultural a Mallorca. El cas de Sóller (1868-1923)” a *Jornades d’estudis locals de Sóller i Fornalutx*. Sóller, Ajuntament de Sóller, 2014, p.13-40.
- MARIMON, A. “En tierra hostil: la prensa diaria republicana en las Baleares durante la restauración canovista (1879-1894)”, *Historia Contemporánea*, 48, (2014), p.245-281.
- MARIMON, A.: “Joan Baptista Picornell: un precursor del republicanisme” a les XXVII Jornades d’Estudis Històrics Locals *La Guerra del Francès (1808-1814)*. Palma, Govern de les Illes Balears; Conselleria d’Educació i Cultura; IEB, 2009a, p.25-33.
- MARIMON, A.: “L’associacionisme republicà a Mallorca (1868-1936)” a les XXI Jornades d’Estudis Locals *El moviment associatiu a les Illes Balears*. Palma, IEB, 2001, p.75-104.
- MARIMON, A.: “La participació electoral del republicanisme a Mallorca entre 1895 i 1901”, *Lluc*, 794, (1996), p.30-42.
- MARIMON, A.: “Lluís Martí Ximenis. En els orígens de l’esquerra nacionalista a Mallorca”, *Afers*, 44, (2003), p.141-156.
- MARIMON, A.: “Nota biogràfica sobre Benet Pons i Fàbregues” a *SERRA, S. (ed.): El món dels professionals i dels intel·lectuals: Benet Pons i Fàbregues (1853-1922)*. Palma. Fundació Emili Darder, 1999, p.11-30.
- MARIMON, A.: “Republicans nacionalistes a Mallorca entre el 1906 i el 1910” a IZQUIERDO, S. (coord.): *Els orígens del republicanisme nacionalista. El Centre Nacionalista Republicà a Catalunya (1906-1910)*. Barcelona, Centre d’Història Contemporània de Catalunya; Generalitat de Catalunya, 2009b, p.251-272.
- MARIMON, A.: “Sobre el nacionalisme a Mallorca (1890-1936)”, *Cercles: revista d’història cultural*, 11, (2008), p.43-59.
- MARÍN, D.: *La Semana Trágica. Barcelona en llamas, la revuelta popular y la Escuela Moderna*. Madrid, La Esfera de los libros, 2009.
- MARTÍ, C.: *Baltasar Champsaur. Un intel·lectual a Mallorca*. Palma, Documenta Balear, 2007.
- MARTÍ, C.: “Notes sobre la fundació i els inicis del Centre Instructiu Obrer de Palma: una experiència d’educació de la classe obrera mallorquina”, *Educació i cultura*, 16, (2003), p.39-83.

MARTÍ, M.: “Resistència, crisi i reconstrucció dels republicanismes valencians durant els primers anys de la Restauració (1875-1891)”, *Recerques*, 25, (1992), p. 73-101.

MARTÍN, L.P.: “La República en la masonería. Conceptos, culturas y agendas políticas (1880-1923)” a MARTÍNEZ, F.; RUIZ, M.: *El republicanismo de ayer a hoy. Culturas políticas y retos de futuro*. Madrid, Biblioteca Nueva, 2012, p.153-172.

MARTÍNEZ, J.T.: *La construcció d'una cultura socialista a Mallorca (1900-1909)*. Palma, Documenta Balear, 2009.

MARTÍNEZ, M.T.: *Cartas y circulares de la Comisión Federal de la Región Española*. Barcelona, Universitat de Barcelona, 1979.

MARTÍNEZ, M.T.: “Francisco Tomás Oliver. Notas sobre la vida de un internacionalista” a DD.AA.: *Profesor Nazario González: una historia abierta*. Barcelona, UAB, 1998, p.200-207.

MARTÍNEZ, M.T.; PAGÈS, P. (coord.): *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*. Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

MARTÍNEZ, F.; RUIZ, M.: *El republicanismo de ayer a hoy. Culturas políticas y retos de futuro*. Madrid, Biblioteca Nueva, 2012.

MARTORELL, C.: “Del camp al teler. Les fàbriques de teixits: una lectura en clau femenina”, *Lluc*, 884-885, (2014a), p.45-46.

MARTORELL, C.: “Dona i educació: iniciatives educatives per a la dona a principis del segle XIX” a XXVII Jornades d'Estudis Històrics locals *La Guerra del Francès (1808-1814)*. Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2009b, p.299-314.

MARTORELL, C.: “El republicanisme federal a la ciutat d'Inca (1868-1874)” a XII Jornades d'Estudis Locals, Inca, 25 i 26 de novembre 2011. Inca, Ajuntament d'Inca, 2012, p.87-96.

MARTORELL, C.: “El patrimoni bibliogràfic d'Antoni Villalonga i Pérez: del descuit a l'oblit. Un infern de gestió”, *Lluc*, 886-887, (2014b), p.37-38.

MARTORELL, C.: “Federales e internacionales: la organización del primer movimiento obrero en Mallorca durante el Sexenio Democrático, 1868-1874” a CASTILLO, S. (coord.): *Mundo del trabajo y asociacionismo en España. Collegia, gremios, mutuas, sindicatos... Actas del VII Congreso de Historia Social de España, Madrid, 24 al 26 de octubre de 2013*. Madrid, Catarata,

2014.

MARTORELL, C.: *Modernització, republicanisme i patrimoni a la Ciutat de Palma (1868-1874)*, Treball Final del Màster Patrimoni cultural: investigació i gestió. UIB, Palma, 2009a.

MARTORELL, C.: *Temps de revolució. El republicanisme federal andritxol durant el Sexenni Democràtic (1868-1874)*. Palma, Documenta Balear, 2014c.

MAS, J.: “El pensament demòcrata. Tensions ideològiques a Mallorca entorn del Bienni Progressista”, *Randa*, 8, (1979), p.125-150.

MAS, J.: *El teatre a Mallorca a l'època romàntica*. Barcelona, Curial, 1986.

MAS, J.: “Josep Francesc Vich i el pensament religiós heterodox al segle XIX”, *Lluc*, 756-757, (1990), p.71-75.

MAS, J.: “Josep Lluís Pons i el primer Ateneu Balear (1862-1873)”, *Randa*, 25, (1989), p.57-130.

MASCARÓ, J.: *Historia de Mallorca*, Palma, Esago, 1979.

MASSANET, A. J.: *Vida i costums a Capdepera (1812-1931)*. Palma, Documenta Balear, 2009.

MAYOL, G.: *Les associacions de Montuïri al registre del Govern Civil (1899-1964)*. Montuïri, Bona Pau, 2013.

MAYOL, G.: *Tres publicacions republicanes del segle XIX. El Demòcrata. El Republicano. La República*. Palma, UIB, 2012 (Treball final de màster de Patrimoni Cultural: investigació i gestió).

MIGUEL, R.: *La pasión revolucionaria. Culturas políticas republicanas y movilización popular en la España del siglo XIX*. Madrid, Centro de Estudios políticos y constitucionales, 2007.

MIR, G.: *El mallorquinisme polític (1840-1936)*. Palma, Moll, 1990.

MIR, G.: “El socialisme utòpic de Jeroni Bibiloni”, *Lluc*, 618, (1972), p.21-24.

MIRA, A.: “Mujer, trabajo, religión y movilización social en el siglo XIX: modelos y paradojas”, *Historia Social*, 53, (2005), p.85-101.

MOLAS, I.: *Ideari de Francesc Pi i Margall*. Barcelona, Edicions 62, 1965.

MOLINER, A.: “Anticlericalismo y revolución liberal (1833-1874)” a LA PARRA, E.;

SUÁREZ, M. (eds.): *El anticlericalismo en la España contemporánea. Para comprender la laicización de la sociedad*. Madrid, Biblioteca Nueva, 1998, p.69-126.

MORA, G.; GARCIA, J.: “El pensamiento político y económico de Pedro Juan Morell Rullán (1785-1867)”, *Estudis Baleàrics*, 29-30, (1989), p.147-156.

MORALES, J.J.: “El Menorquín y la logia mahonesa de Los Amigos de la Humanidad” a *Actas II Symposium de Metodología Aplicada a la Hª de la Masonería Española*. Valladolid, Junta de Castilla y León, vol. I, 1987, p.383-400.

MORALES, J.J.: “La mujer en la masonería menorquina en el siglo XIX” en *Actas IV Symposium Internacional de la Hª de la Masonería Española*. Alicante, Instituto de Cultura Juan Gil Albert, vol. II, 1990, p.657-685.

MORALES, M.: *El republicanismo malagueño en el siglo XIX. Propaganda doctrinal, prácticas políticas y formas de sociabilidad*. Málaga, Asukaría Mediterrania, 1999.

MORALES, M.: “El republicanismo ochocentista: escuela de ciudadanía”, *Ayer*, 45, (2002a), p.305-322.

MORALES, M.: “Cultura política y sociabilidad en la democracia republicana” a SERRANO, R. (coord.): *España, 1868-1874: nuevos enfoques sobre el sexenio*. Valladolid, Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura, 2002b.

MORALES, M.: “Entre la Internacional y el mito de la Federal. Los obreros españoles durante el Sexenio Democrático (1868-1874)”, *Bulletin d’Histoire Contemporaine de l’Espagne*, 17-18, (1993), p.125-135.

MORANTE, I.: *Historia de las mujeres en España y América Latina. Del siglo XIX a los umbrales del siglo XX*. Madrid, Cátedra, 2006.

MORENO, M.: *El personal polític republicà a l’ajuntament de Figueres. Les eleccions municipals durant la Restauració (1877-1923)*. Figueres, Ajuntament de Figueres; Diputació de Girona, 2004.

MOREY, A.: “Sobre la venta de la biblioteca Villalonga i la personalitat del seu compilador: Antoni Villalonga Pérez (1821-1910)”, a *Actes del III Congrés El nostre patrimoni cultural: el patrimoni tudat (1836-1994)*, Palma, Ed. Societat Arqueològica Lul·liana, 1995, p.91-104.

MORRO, M.; SERRA, S.: *L’esquerra nacionalista a Mallorca (1900-1936)*. Barcelona, Edicions de la Magrana; Diputació de Barcelona, 1986.

- MUIÑA, A.: *Rebeldes periféricas del siglo XIX*. Madrid, La Linterna Sorda, 2008.
- NADAL, A.: *El Ir de maig de Palma (1890-1936)*. Palma, Ajuntament de Palma, 1988.
- NADAL, A.: *El teatre mallorquí del segle XIX*. Palma, Documenta Balear, 2007.
- NAVARRA, A.: *El anticlericalismo. ¿Una singularidad de la cultura española?* Madrid, Cátedra, 2013.
- OBSERVATORIO METROPOLITANO: *La apuesta municipalista, la democràcia empieza por lo cercano*. Madrid, Traficantes de Sueños, 2013.
- OLESA Y ESPAÑA, J.: “El cólera de 1865 en Palma”, a *Boletín de Información Municipal*, Palma, Ajuntament de Palma, 1968, p.245-250.
- OLIVER, J.: “Ensenyament religiós a les Illes Balears als segles XIX i XX” a DD.AA.: *L'escola en la memòria*. Palma, Ajuntament de Palma; Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació i Cultura; Fundació Sa Nostra, 2007, p.57-67.
- OROBON, M.A.: “Alegorías y heroínas: usos políticos de la imagen femenina en el Sexenio Democrático (1868-1874)” a MARCOS DEL OLMO, M.C.; SERRANO, R. (eds.): *Mujer y política en la España Contemporánea (1868-1936)*. Valladolid, Universidad de Valladolid, 2012.
- PALÀ, A.: “Entre el nou dogma i la llibertat de pensar. Ideologia i bases filosòfiques del primer lliurepensament català (1868-1874)”, *Recerques*, 55, (1991), p.186-195.
- PASCUAL, I.M.: “La democràcia mallorquina del ochocientos y Garibaldi”, *BSAL*, 55, (1999), p.281-300.
- PEÑARRUBIA, I.: *El Sexenni Democràtic (1868-1874)*. Palma, Documenta Balear, 2005.
- PEÑARRUBIA, I.: *Els partits polítics davant el caciquisme i la qüestió nacional a Mallorca (1917-1923)*. Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat, 1991.
- PEÑARRUBIA, I.: *Els primers demòcrates. Diccionari biogràfic del liberalisme mallorquí (1808-1837)*. Palma, Documenta Balear, 2014.
- PEÑARRUBIA, I.: *Entre la ploma i la tribuna. Els orígens del primer feminisme a Mallorca, 1869-1890*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- PEÑARRUBIA, I.: “L'alternativa modernitzadora dels republicans federals (1868-1900)”, *Lluc*,

794, (1996), p.43-45.

PEÑARRUBIA, I.: *L'origen de la Caixa de Balears. Els projectes d'una burgesia modernitzadora*. Palma, Documenta Balear, 2001.

PEÑARRUBIA, I.: “Los orígenes del primer feminismo y el Congreso Femenino Nacional de Mallorca (1869-1883)”, *Trocadero*, 19, (2007a), p.113-122.

PEÑARRUBIA, I.: *Magdalena Bonet i Fàbregues (1854?). Feminista i líder política*. Palma, Ajuntament de Palma, 2007b.

PEÑARRUBIA, I.: *Mallorca davant el centralisme (1868-1910)*. Barcelona, Curial, 1980.

PÉREZ, J.S. (ed.): *Experiencias republicanas en la historia de España*. Madrid, Catarata, 2015.

PÉREZ, J.S.: *Historia del feminismo*. Madrid, Catarata, 2011.

PÉREZ, C.: *Bases sociales del republicanismo madrileño (1868-1874)*. (Tesis doctoral, s.p.). Universidad Complutense, Madrid, 1997-1998.

PÉREZ, C.: *El partido republicano federal, 1868-1874*. Madrid, Endymion, 2001.

PÉREZ, C.: “La prensa republicana madrileña durante el siglo XIX. *La Igualdad* y *El Combate* como ejemplo de periódicos republicanos”, *Historia y Comunicación Social*, 4, (1999), p.317-340.

PEYROU, F.: *Tribunos del pueblo. Demócratas y republicanos durante el reinado de Isabel II*. Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2008.

PICH, J.: *Valentí Almirall i el federalisme intransigent*. Barcelona, Editorial Afers, 2006.

PIÑA, R.: “Juan Picornell: de maestro reformista a líder revolucionario”, *Estudis Baleàrics*, 32, (1989), p.65-71.

PIÑA, R.: *Un triangulo masónico. Los secretos de tres vidas azarosas: Francesc Seguí, Miguel Cayetano Soler y Juan Bautista Picornell*. Palma, Objeto perdido, 2011.

PIQUERAS, J.A.: *El federalismo. La libertad protegida, la convivencia pactada*. Madrid, Cátedra, 2014.

PIQUERAS, J.A.: *La revolución democrática (1868-1874). Cuestión social, colonialismo y grupos sociales*. Madrid, Centro de Publicaciones Ministerio de Trabajo y Seguridad Social,

1992.

PIQUERAS, J.A.: “Introducción: los historiadores y el republicanismo” a PIQUERAS, J.A.; CHUST, M. (comps): *Republicanos y repúblicas en España*. Madrid, Siglo XXI, 1996, p.XI-XXXII.

PIQUERAS, J.A. i CHUST, M. (comps.): *Republicanos y repúblicas en España*. Madrid, Siglo XXI, 1996.

PONS, D.: *La construcció d'una identitat. El debat ideològic i cultural entorn de J.M. Quadrado i J.Ll. Pons i Gallarza*. Palma, Lleonard Muntaner, 2008.

PONS, D.: “L’Espurna: un projecte d’actuació política d’un sector de la intel·lectualitat mallorquina (1909)”, *Mayurqa*, 18, (1978), p.93-99.

PRESMANES, R.E.: *La masonería femenina en España. Dos siglos de historia por la igualdad*. Madrid, Catarata, 2012.

RADCLIFF, P.: “Política y cultura republicana en el Gijón de fin de siglo”, a TOWNSON, N. (ed.): *El republicanismo en España (1833-1977)*. Madrid, Alianza, 1994, p. 373-394.

REIG, R.: *Blasquistas y clericales. La lucha por la Ciudad en la Valencia de 1900*. València, Institució Alfons el Magnànim, 1986a.

REIG, R. “El republicanismo popular”, *Ayer*, 39, (2000), p.83-102.

REIG, R.: “Entre la realidad y la ilusión: el fenómeno blasquista en Valencia, 1898-1936” a TOWNSON, N. (ed.): *El republicanismo en España (1833-1977)*. Madrid, Alianza editorial, 1994, p.395-424.

REIG, R.: *Obrers i ciutadans. Blasquisme i moviment obrer. València, 1898-1906*. València, Institució Alfons el Magnànim, 1986b.

RIQUER, B. de: “La Diputació revolucionària: 1868-1874” a DD.AA.: *Història de la Diputació de Barcelona, 1812-2005, vol. I, 1812-1898*. Barcelona, Diputació de Barcelona, 2007, p.197-243.

RODRÍGUEZ, J.: “Roque Barcia: su último manifiesto cantonal”, *Anales de Historia Contemporánea*, 9, (1993), p.218-225.

ROIG, M.: *A través de la prensa. La mujer en la Historia. Francia, Italia, España, siglos XVIII-XX*. Madrid, Ministerio de Cultura, 1982.

ROIG, M.A.: “Benet Pons Fàbregues: un feminista?” a SERRA, S. (ed.): *El món dels professionals i dels intel·lectuals: Benet Pons i Fàbregues (1853-1922)*. Palma. Fundació Emili Darder, 1999, p.95-105.

ROSSELLÓ, G.: *Els Hostalets d'en Canyelles. Un vell barri de Ciutat*. Palma, Quaderns Arca, 1990.

SALAS, P.: *Guillem Cifre de Colonya. Un sant que no anava a missa (1852-1908)*. Pollença, El Gall Editor, 1999.

SÀNCHEZ, P.: “Els orígens del feminisme a Catalunya (1870-1920)”, *Revista de Catalunya*, 45, (1990a), p.33-49.

SÀNCHEZ, P.: *La maçoneria a Catalunya. 1868-1936*. Barcelona, Ed.62, 1990b.

SÁNCHEZ DE ENCISO, A.: *Republicanism y republicanos durante el Sexenio revolucionario: el caso tinerfeño*. Las Palmas, Ediciones del Cabildo Insular de Gran Canaria, 1991.

SANFELIU, L.: *Republicanas. Identidades de género en el blasquisme (1895-1910)*. València, Universitat de València, 2005.

SANFELIU, L.: “Republicanism y ciudadanía femenina en el sexenio democrático”, *Bulletin d’Histoire Contemporaine de l’Espagne*, 46, (2011), p. 91-110.

SANLLORENTE, F.: “La maçoneria a l’illa de Mallorca (1800-1900)”, *Randa*, 30, (1991), p.7-31.

SANLLORENTE, F.: *La masonería en las Baleares 1800-1945*. (Tesis doctoral s.p.). UNED, 1995.

SANLLORENTE, F.: *La masonería en las Islas Baleares 1800-1940*. Palma, Miquel Font Editor, 1999.

SANMARTÍN, J.: *Los cien años del Círculo Mallorquín*. Palma, Imprenta Mossèn Alcover, 1951.

SANTAMARÍA, A.: *Francisco Pi y Margall. Federalismo y República*. Barcelona, Fundación Rafael Campalans; El Viejo Topo, 2006.

SANTANA, M.: “Els casinos i ateneus: esbarjo, política, educació i cultura a Mallorca a finals del segle XIX”. *BSAL*, 57, (2001). p. 221-236.

SANTANA, M.: *Classe obrera, cultura i educació a Mallorca (1868-1936)*. Palma, Lleonard Muntaner, 2007.

SANTANA, M.: *El forjament de la solidaritat. Mutualitats, cooperatives, societats obreres i recreatives a Mallorca (1868-1936)*. Palma, Edicions Cort, 2002.

SCANLON, G.M.: *La polémica feminista en la España contemporánea (1868-1974)*. Madrid, Siglo XXI, 1976.

SECO, C.: *Asociación Internacional de los Trabajadores. Actas de los Consejos y Comisión Federal de la Región Española (1870-1874)*. Barcelona, Universitat de Barcelona, 1969.

SERRA, S. (ed.): *El món dels professionals i dels intel·lectuals: Benet Pons i Fàbregues (1853-1922)*. Palma. Fundació Emili Darder, 1999.

SERRANO, J.: *Joan Salas Antón*. Barcelona. Fundació Roca i Galès, 2011.

SUÁREZ, M.: *El gorro frigio. Liberalismo, democràcia y republicanisme en la Restauración*. Madrid, Biblioteca Nueva, 2000.

SUÁREZ, M.: “La quiebra del republicanismo histórico, 1898-1931”, a TOWNSON, N. (ed.): *El republicanismo en España (1830-1977)*. Madrid, Alianza editorial, 1994, p.139-164.

SUREDA, B.: “La polémica periodística a propòsit de la “Escuela Mercantil”, *Lluc*, 693, (1980), p. 12-15.

SUREDA, B.: *L'educació a les Balears en el segle XIX*. Palma, Documenta Balear, 1998.

TERMES, J.: *Anarquismo y sindicalismo en España (1864-1881)*. Barcelona, Crítica, 2000.

TERMES, J. “El federalisme català en el període revolucionari de 1868-1873” a *Política i economia a la Catalunya del segle XX*. Barcelona, Ariel, 1972.

TERMES, J.: *Federalismo, anarcosindicalismo y catalanismo*. Barcelona, Anagrama, 1976.

TERRASSA, J.: “Bartomeu Alou i Capdepera” a *El metodisme a Capdepera*. Palma, Documenta Balear, 2013.

TERRASSA, J.: “Francesc Tomàs i Oliver. Apunts històrics sobre anarco-sindicalisme”, *Randa*, 8, (1979), p.151-163.

TERRASSA, J.: “1868, Visca la revolució”, *Cap Vermell*, 10, (1981), p.12-13.

- TERRASSA, J.: “El cementiri civil”, *Cap Vermell*, 88, (1988), p.8-9.
- TOLEDANO, L.: *Entre el sermó i el trabuc. El carlisme català contra la revolució setembrina (1868-1872)*. Lleida, Pagès editors, 2001.
- TOWNSON, N. (ed.): *El republicanismo en España (1833-1977)*. Madrid, Alianza Editorial.
- TRÍAS, J.: *Almirall y los orígenes del catalanismo*. Madrid, Siglo XXI, 1975.
- TRÍAS, J.; ELORZA, A.: *Federalismo y reforma social (1840-1870)*. Madrid, Seminarios y Ediciones, 1975.
- TRUJILLO, G.: *Introducción al federalismo español (ideología y fórmulas constitucionales)*. Madrid, Edicusa, 1967.
- TUÑÓN DE LARA, M., *Metodología de la historia social de España*, Madrid, Siglo XXI, 6a Edició, 2009.
- VICENTE, M.: “L’ateneu català de la classe obrera i la seva escola (1862-1874)”, *Educació i Història, Revista de l’Educació*, 2, (1995), p.169-174.
- VILLANUEVA, J.R.: *El republicanismo turolense durante el siglo XIX (1840-1898)*. Zaragoza, Mira, 1993.
- VÁZQUEZ, R.: *Mujeres y educación en la España contemporánea: la Institución Libre de Enseñanza y la Residencia de Señoritas de Madrid*. Madrid, Akal, 2012.
- VERDAGUER, J.: “Alma mater (primers cinquanta anys de l’Escola Professional de Comerç de Palma de Mallorca)” a DD.AA: *Alma mater II. 100 anys creant valors*. Palma, Universitat de les Illes Balears, 2008, p.71-86.
- XAMENA, P.: *Felanitx mot a mot*. Felanitx, Ajuntament de Felanitx, 1991.
- ZAVALA, I.M.: *Masones, comuneros y carbonarios*. Madrid, Siglo XXI, 1971.

